

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології

Науковий журнал
Виходить шість разів на рік

Заснований у листопаді 2009 року
№ 1-2 (135-136), 2024

CEJSH

Crossref

Суми
СумДПУ імені А. С. Макаренка
2024

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (протокол № 7 від 25.02.2024)

Редакційна колегія:

- А. А. Сбруєва** – доктор педагогічних наук, професор (головний редактор) (Україна);
М. А. Бойченко – доктор педагогічних наук, професор (заступник головного редактора) (Україна);
О. А. Біда – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
Ю. А. Бондаренко – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
О. А. Заболотна – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
А. К. Куліченко – доктор педагогічних наук, доцент (Україна);
О. В. Кучай – доктор педагогічних наук, доцент (Україна);
М. П. Лещенко – доктор педагогічних наук, професор (Польща);
І. М. Литовченко – доктор педагогічних наук, доцент (Україна);
О. В. Михайличенко – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
О. І. Огієнко – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
Є. А. Панченко – кандидат педагогічних наук (Україна);
О. Є. Реброва – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
О.В. Семеніхіна – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
О.М. Семеног – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
Л. І. Тимчук – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
І. А. Чистякова – кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);
П. Пласкура – кандидат інженерних наук, доцент (Польща) (**P. Plaskura** – Dr. Eng. (Poland));
В. Зоріч – доктор педагогічних наук, професор (Чорногорія) (**V. Zorić** – Associate Professor (Montenegro));
Е. Протнер – доктор педагогічних наук, професор (Словенія) (**Protner E.** – DSc. (Pedagogy), Prof. (Slovenia));

Рецензенти:

- М. Кісель** – доктор хабілітований (Польща) (**M. Kisiel** – dr. hab. (Polska));
О. Г. Козлова – кандидат педагогічних наук, професор (Україна);
Ц. Курковський – доктор гуманітарних наук (Польща) (**C. Kurkowski** – dr. nauk humanistycznych (Polska));
Г. Ю. Ніколаї – доктор педагогічних наук, професор (Україна);
К. Стахира – доктор педагогічних наук (Польща) (**K. Stachyra** – dr hab. (Polska));
О. С. Чашечникова – доктор педагогічних наук, професор (Україна)

Затверджено як фаховий журнал категорії Б з педагогічних наук
(наказ МОН України № 886 від 02.07.2020)

Журнал індексується в Crossref, Index Copernicus Master List, Google Scholar та CEJSH.

У журналі відображено результати актуальних досліджень з проблем порівняльної педагогіки, загальної педагогіки, педагогіки вищої школи, історії педагогіки, спеціальної освіти, а також мистецької освіти.

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 378.147

Вікторія Герман

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCIDID 0000-0002-2915-7330

Наталія Громова

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-2784-1016

Надія Кириленко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCIDID 0000-0002-5982-7227

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/003-013

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: ЗАСТОСУВАННЯ ПЛАТФОРМИ *LMS MOODLE*

У статті проаналізовано особливості використання системи **LMS Moodle** (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) для вивчення філологічних дисциплін здобувачами II рівня акредитації під час дистанційного навчання в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка. Особлива увага приділяється навчально-методичним матеріалам та додатковим сервісам, платформам, онлайн-інструментам для урізноманітнення навчального процесу, зокрема курсів «Фахова українська мова», «Методика навчання української мови», «Методика навчання української літератури», «Інноваційні технології навчання української мови/літератури», «Фольклор», «Українська література», із метою формування цифрової компетентності.

Ключові слова: LMS MOODLE, дистанційна освіта, критичне мислення, онлайн-інструмент, платформа, ресурс, філологія, цифрова компетентність.

Постановка проблеми. В умовах протистояння освітнім, соціальним та економічним викликам сучасна дійсність актуалізує необхідність цифровізації всіх життєвих галузей людської дійсності. Формування цифрової компетентності набуває особливого значення в період дистанційного та змішаного навчання, пов'язаного з повномасштабним російським вторгненням в Україну. Тому невід'ємним компонентом фахової підготовки студентів-філологів є їх навчання та саморозвиток засобами сучасних дистанційних освітніх технологій. Ідея втілення інноваційних технологій у навчання передбачає досягнення мети високоякісної освіти, тобто освіти конкурентноздатної, спроможної забезпечити кожному фахівцеві умови для самостійного досягнення тієї чи іншої цілі.

Аналіз актуальних досліджень. Наявність різноманітних підходів до структури педагогічної діяльності підтверджує уявлення про неї як про цілісний системний об'єкт, що перебуває у складних взаємозв'язках з усіма соціальними інститутами та має фундаментальний вплив на еволюцію суспільства.

Окремі аспекти інформаційно-цифрової технології дистанційного навчання LMS MOODLE вивчали І. Герасименко, С. Доценко, Н. Ключко, В. Лебедева, В. Москаленко, К. Осадча, В. Осадчий, Н. Піндус, Т. Прима, О. Петруша, Ю. Триус, В. Франчук та ін.

Проте комплексного дослідження, присвяченого використанню платформи LMS MOODLE студентами-філологами Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, немає. Тому вважаємо, що наше дослідження є актуальним і має практико-орієнтований характер.

Мета дослідження – простежити специфіку використання системи **LMS Moodle** під час вивчення філологічних дисциплін здобувачами II рівня акредитації в умовах дистанційного навчання в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність і значення цифрової компетентності в умовах дистанційної освіти; описати можливості платформи **LMS Moodle** як віртуального навчального середовища для формування цифрової компетентності студентів; довести ефективність додаткових сервісів, платформ, онлайн-інструментів для урізноманітнення навчального процесу, зокрема курсів «Фахова українська мова», «Методика навчання української мови», «Методика навчання української літератури», «Інноваційні технології навчання української мови/літератури», «Фольклор», «Українська література».

Методи дослідження. Специфіка предмета дослідження вимагає комплексного підходу до його вивчення та застосування низки загальнонаукових і лінгво-літературознавчих методів: емпіричного методу спостереження, порівняльно-типологічного, біографічного, культурно-історичного, порівняльного, еволюційного та ін.

Виклад основного матеріалу. Цифрова компетентність як здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства є однією з ключових компетентностей в умовах дистанційної освіти (Концепція розвитку).

У «Концептуальних засадах реформування середньої освіти» серед ключових компетентностей Нової української школи визначено інформаційно-цифрову, яка передбачає впевнене й водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, у публічному просторі та приватному спілкуванні. Ця компетентність містить і такі складники, як: інформаційна медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеки, розуміння етики роботи з інформацією.

У зв'язку із цим очевидно постає модернізація освітнього середовища, що передбачає орієнтацію навчального процесу сучасної школи на особистісний розвиток, створення умов для самореалізації майбутнього покоління та висуває нові вимоги до змісту, форм, методів та технологій освіти. Відповідно, майбутні вчителі-філологи мають володіти цифровими технологіями та бути готовими до їх застосування в умовах закладу загальної середньої освіти.

Одним із вагомих завдань професійної підготовки студента-філолога вважаємо створення ефективної моделі навичок критичного сприйняття інформації в навчальному процесі вищої педагогічної школи в контексті проекту IREX «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність» (виконується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів за підтримки Посольства Сполучених Штатів Америки та Посольства Великої Британії в Україні, у партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Академією української преси), учасниками якого є автори статті.

У Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка для реалізації дистанційного навчання обрано систему **LMS Moodle** (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment), що становить багатофункціональну програмну оболонку, побудовану на поєднанні мережевих та web-технологій. Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment, вимовляється «Мудл») – це модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке називають також системою управління навчанням (LMS), системою управління курсами (CMS), віртуальним навчальним середовищем (VLE) або просто платформою для навчання, яка надає викладачам, учням та адміністраторам надзвичайно розвинутий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання, у тому числі дистанційного (Мудл в Україні).

Вибір системи дозволив мати цілодобовий персоніфікований доступ до веб-ресурсів навчальних дисциплін. Для швидкого вирішення питань дистанційного навчання діє форма зворотного зв'язку із фахівцями Лабораторії дистанційного навчання, проводяться курси підвищення кваліфікації. Особливості налаштування та структура дистанційного навчального курсу на платформі **LMS Moodle** подані в «Методичних рекомендаціях щодо створення дистанційного курсу навчальної дисципліни» (Методичні рекомендації).

Навчання студентів-філологів реалізується в синхронному online режимі, а саме: оприлюднення навчально-методичних матеріалів у електронній формі на платформі **LMS Moodle**, використання застосунків для здійснення відеозв'язку та комунікації між учасниками освітнього процесу (Zoom, Meet, Skype). Із метою урізноманітнення навчального процесу використовуються сервіси Google Docs, Kahoot!, Mind Maps, Padlet, Wizer, Me, Learning Apps. Використання програм-месенджерів та соціальних мереж (Viber, Telegram, Facebook та ін.) забезпечує швидкий контакт та своєчасний зворотній зв'язок зі здобувачами.

У межах практико-орієнтованих курсів «Фахова українська мова», «Методика навчання української мови», «Методика навчання української літератури», «Інноваційні технології навчання української мови/літератури», «Фольклор», «Українська література» реалізуються численні завдання для формування цифрової компетентності сучасного вчителя: уміння орієнтуватися в інформаційному просторі та ефективно шукати інформацію, критично її оцінювати й систематизувати, оперувати нею у професійній діяльності; уміння вирізняти плагіат; уміння аналізувати фото, лого, символи, постери, інфографіку, інші візуальні ряди; ефективно використовувати наявні цифрові освітні ресурси й технології в освітньому процесі та втілювати власні ідеї завдяки онлайн-інструментам тощо.

Платформа **LMS Moodle** надає викладачам і студентам великий набір інструментів для дистанційного навчання, містить різноманітні елементи (так звані «модулі», які забезпечують діалог і співпрацю між викладачем та студентами). Співпраця відбувається за допомогою двох типів модулів: «Види діяльності» та «Ресурси». У групі «Види діяльності» привертають увагу модулі «Завдання», «Семінар» та «Тест». Ресурс у системі – це група об'єктів, що дозволяють додати до курсу будь-який уміст. Наприклад, це можуть бути текстові сторінки, написи, посилання на файли (модуль «Файл»), веб-сторінки (модуль

«URL веб-посилання»), каталог із файлами (модуль «Тека»), текстові сторінки у форматі книги (модуль «Книга») тощо.

Так, навчальний курс «Фахова українська мова» представлено на платформі **LMS Moodle** всіма визначеними чинним положенням компонентами: відомості про автора, інформація про Zoom конференцію як засіб комунікації, робоча програма, навчально-методичні матеріали тощо. У форматі «файл» (презентація) та «сторінка» (текст) студенти, які не мали можливості комунікувати з викладачем під час лекції в сервісі ZOOM, можуть переглянути такі теми: 1. Вступ. Державна мова – мова фахового (професійного) спілкування. 2. Мовна політика і мовна ситуація в Україні. Соціальний аспект фахової мови. 3. Мовний етикет. 4. Правописні норми. Український правопис – повернення до національних засад. 5. Морфологічні норми фахової мови. 6. Синтаксичні норми фахової мови. У модулі «Книга» здобувачі мають можливість ознайомитися з навчально-методичними працями викладача «Культура української мови», «Академічна риторика», «Риторична культура вчителя в академічному просторі» та ін.

У форматі «завдання» студентам пропонується виконати й прикріпити для перевірки практичні заняття (завантажити файли), крім зазначених, ще й на такі теми: 1. Наукова комунікація як складова фахового спілкування. 2. Документи як засіб писемної фахової комунікації. Для самостійної роботи визначено такі теми: 1. Лексичні норми фахової мови. 2. Орфоепічні норми фахової мови. Після перевірки набрані студентами бали виставляються й на платформі в журналі оцінок (за потреби подаються короткі коментарі/відгуки викладача), і в е-журналі. Із метою контролю знань студенти виконують підсумкові тести (4 варіанти) за гіперпосиланнями (модуль «URL веб-посилання»).

У межах професійно-орієнтованих курсів «Методика навчання української мови», «Методика навчання української літератури» реалізується одне з основних завдань сучасного вчителя – уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати і критично оцінювати інформацію, оперувати нею у професійній діяльності, ефективно використовувати наявні цифрові освітні ресурси та технології в освітньому процесі.

Для ознайомлення з концептуальними засадами навчання української мови в основній (базовій) школі пропонуємо студентам таке завдання: охарактеризуйте основні особливості організації навчання української мови, літератури у 2023-2024 н.р.; поясніть, у чому, на вашу

думку, полягає наступність і перспективність модельної навчальної програми. Для виконання завдання додаємо низку URL веб-посилань: із відеовиступами вчених Інституту педагогіки НАПН України з порадами до нового навчального року, створеними за результатами традиційної серпневої конференції «Учені НАПН України – українським учителям»; концепцію «Нова українська школа»; електронні версії модельних програм, підручників тощо. Такі можливості **LMS Moodle** дозволяють викладачеві самостійно обирати, які з цих об'єктів розміщувати на курсі, виходячи з мети та завдань навчальної дисципліни.

Під час опанування розділу «Основні теоретико-методичні засади проведення уроку української мови» пропонуємо студентам лекції-презентації *«Методи, прийоми, засоби навчання української мови»*, *«Сучасний урок української мови: науково-методичні засади»*, *«Моделювання структури уроку в контексті компетентнісного підходу»*. Це дає можливість студентам у разі потреби ще раз переглянути чи повторити матеріал.

Навчальний курс «Інноваційні технології викладання української мови/літератури» має на меті ознайомити студентів із поняттями «інноваційна діяльність педагога», «сучасні технології навчання», «цифрові освітні ресурси», «інтерактивні вправи»; сформувати практичні навички їх використання в навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти.

В умовах воєнного стану для організації дистанційного та змішаного навчання важливим є опанування онлайн-сервісів для встановлення контакту та прискорення процесу поширення файлів між вчителем і здобувачем, використовуючи відео-, текстову та графічну інформацію (**Google Classroom, Microsoft Teams, Class Dojo, Classtime**); для інтерактивної взаємодії (цифрові сервіси: **Word Art, Mentimeter, Kahoot, Rebus1, Learning Apps**, інтерактивні дошки: **Jamboard, Padlet, Lino**) тощо. Наприклад, за відповідними гіперпосиланнями ознайомлюємо майбутніх учителів-словесників із особливостями навчальної дистанційної платформи **Classroom**(<https://docs.google.com/presentation/d/1a0lo0dRsypap78c6qX05a4Cckx3s-x-/edit#slide=id.p1>) та її роботою (Реєстрація та підключення учнів (<https://www.youtube.com/watch?v=ZvjRqnujDc8&t=56s>); Розміщення завдання (<https://www.youtube.com/watch?v=2u27Bcll1PY&t=13s>); Перевірка робіт учнів (<https://www.youtube.com/watch?v=8AEf4MlzHRU&t=64s>)).

У форматі «завдання» студентам пропонується створити «Клас», доєднати однокласників та викладача, прикріпити навчальні матеріали на одну з тем, відповідно до чинної програми з української мови/літератури, створити завдання та перевірити його у встановлені терміни. Такий підхід забезпечить здатність майбутнього вчителя використовувати в освітньому процесі цифрові ресурси, а також створювати й ефективно використовувати у професійній діяльності можливості цифрового освітнього середовища та всіх його складників.

Із усіх літературознавчих дисциплін подано робочі навчальні програми, які відображені на платформі LMS Moodle, де здобувачам запропоновано структуру та інформаційне наповнення курсу, що охоплює лекції, практичні заняття та самостійну роботу, критерії оцінювання студентів, список основної та додаткової літератури, питання для підсумкового контролю.

Також студентам пропонується силабус навчальної дисципліни – це персоналізована викладачем програма підготовки здобувачів із кожного предмету, яка оновлюється на початку кожного навчального року. Зміст силабусу включає: загальні відомості, анотацію курсу, мету та цілі курсу, результати навчання (компетенції), організацію навчання курсу, систему оцінювання курсу, політику курсу, рекомендовану літературу.

Силабус розроблено на основі освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми підготовки спеціаліста того чи іншого рівня та відповідних навчальних і робочих навчальних планів із урахуванням логічної моделі викладання дисципліни.

У розділі «Тематика курсу» здобувачі можуть ознайомитися з темою, планом, формою заняття, літературою, завданням, кількістю годин, вагою оцінки, терміном виконання.

У розділі «Система оцінювання» студенти можуть побачити розподіл балів за окремі види робіт, наприклад: виступи на практичних заняттях (5 балів за кожне заняття) – 45 балів; самостійна робота – 55 балів: т. 1 – 7 б, т. 2, т. 3, т. 4, т. 5, т. 6, т. 7, т. 8, т. 9 – по 6 б.; індивідуально: результати контрольної роботи чи тестування за темою (2,5 бала за виконання тестів за темою) – 5 балів; розробка обґрунтування проблеми дослідження (формулювання теми, об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження) – 10 балів; написання та презентація наукових доповідей – 20 балів; написання рецензії на

наукову статтю з урахуванням дотримання вимог до структури – 10 балів; підсумкова контрольна робота чи тестування – 10 балів тощо.

Під час вивчення літературознавчих дисциплін реалізація принципів медіаосвіти базується на критичному мисленні. У курсах «Українська література», «Фольклор» на платформі **LMS Moodle** використовуємо інструменти інфомедійної грамотності для різних видів роботи:

- віртуальну дошку Padlet як засіб візуалізації,
- Genially – багатозадачний онлайн-сервіс для створення презентацій, інтерактивних зображень, карт, звітів, інфографіки, вікторин, плакатів, відео, резюме;
- посилання на віртуальні екскурсії (платформа Google Arts&Culture, додаток GOOGLE EXPEDITIONS, наприклад, <https://incognita.day.kyiv.ua/museums/skovorodynivka/>; словники ([http://ukrlit.org/slovnyk/zhaivoronok znaky ukrainskoi etnokultury](http://ukrlit.org/slovnyk/zhaivoronok_znaky_ukrainskoi_etnokultury)); інтерв'ю з літературознавцями, фрагменти фільмів на тексти українських письменників, аудіокниги, пісні (<https://www.youtube.com/watch?v=0hBPf60jvZk>), блоги науковців, письменників, викладачів (<http://www.blogsearchengine.org>).

Студенти виконують роботу аналітичного характеру, наприклад: створюють картинну галерею «Слова» (<https://www.google.com/search?q=>); малюють гугл-карту подорожі головного героя (https://www.google.com/maps/d/edit?mhhttps://www.google.com/maps/d/edit?mid=1bnnGJid1_7JTzNyHxY0M7W7OmIbeLRtm&ll=40.26400442368488%2C17.582158069949443&z=6); виконують вправи на встановлення відповідності (вираз – художній засіб: <https://learningapps.org/4358999>), грають у ігри-головоломки («У бібліотеці», <https://learningapps.org/watch?v=p8upig48n21>); створюють хмару слів (<https://wordart.com/create>), записують подкасти (<https://sites.google.com/view/sspu-mediapazzl/>), пишуть есе, використовуючи навчальні ресурси penal; tilde; IM Gonline.com.ua; crello.com.

Наведемо приклади завдань.

Напишіть есе «Музика символів» (за творчістю П. Тичини). Якщо є можливість, створіть фотоколаж до свого твору (використовуйте навчальні ресурси – сайти penal; tilde; IM Gonline.com.ua; crello.com/або інші. Виголосіть есе на занятті, супроводжуючи його фотоколажем у мультимедійному форматі.

Виберіть медіатекст, пов'язаний із творчістю М. Хвильового (друковані ЗМІ, інтернет-сайти, блоги тощо; схарактеризуйте його логічну культуру. Обираючи медіатекст, критично проаналізуйте його. Визначте медіажанр. Простежте позицію автора, подумайте, чи є ознаки «джинси», що переважає в медіатексті: факти чи судження, чи містить медіатекст прихований підтекст, неправдиву чи спотворену інформацію (фейк)? Підготуйте презентацію на тему «Нью-Йоркська група. Розгляньте правила створення презентації (<https://www.businesslaw.org.ua/>).

Знайдіть інформацію на блозі Ліни Костенко. Скористайтесь корисними посиланнями: `_krybLmQOMbSDd0D5IMcFqJ` – пошук по зображенню та ін.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, в умовах дистанційного навчання активно самовдосконалюємося, сприймаємо нові виклики й долаємо їх, докладаємо неабияких зусиль, прагнень, креативу й можливостей, освоюємо й використовуємо інноваційні технології навчання (ігрові й проєктні технології, ІКТ, технології критичного мислення й інтерактивного навчання тощо), ознайомлюємося з різними платформами, онлайн-інструментами і програмами для навчання та застосовуємо їх під час вивчення філологічних дисциплін з метою формування цифрової компетентності у здобувачів бакалаврського рівня. Платформа **LMS Moodle** як віртуальне навчальне середовище має для цього всі можливості.

Перспективою подальших наукових розвідок вбачаємо аналіз особливостей використання системи **LMS Moodle** для формування цифрової компетентності у здобувачів магістерського рівня під час вивчення філологічних дисциплін здобувачами магістерського рівня в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка.

ЛІТЕРАТУРА

- Концепція розвитку цифрових компетентностей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (Concept of development of digital competences. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>).
- Курс: Ukrainian Moodle. URL: <https://moodle.org/course/view.php?id=17228> (Course: Ukrainian Moodle. URL: <https://moodle.org/course/view.php?id=17228>).
- Методичні рекомендації щодо створення дистанційного курсу навчальної дисципліни (2020). URL: https://www.sspu.edu.ua/images/2020/doc/13/metodichni_rekomendaciyi_do

- [stvorennya distanciynogo kursu dc0dc.pdf](#) (Methodological recommendations for creating a distance learning course disciplines (2020). URL: https://www.sspu.edu.ua/images/2020/doc/13/metodichni_rekomendaciyi_do_stvorennya_distanciynogo_kursu_dc0dc.pdf)
- Мудл в Україні. URL: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174> (Moodle in Ukraine. URL: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174>).
- Осадча, К., Осадчий, В. (2014). *Технології дистанційного навчання. Робота з Moodle 2.4: навчальний посібник*. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького (Osadcha, K., Osadchii, V. (2014). *Distance learning technologies. Working with Moodle 2.4: a tutorial*. Melitopol: Department of the MDPU named after B. Khmelnytskyi).
- Примак, Т., Петруша, О. (2015). *Методичні рекомендації до розроблення електронного навчального курсу*. Київ. (Primak, T., Petrusha, O.(2015). *Methodical recommendations for development electronic training course*. Kyiv).
- Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Офіційний сайт. URL: <https://www.sspu.edu.ua/universytet/edusci/tekhnolohii-dystantsiinoho-navchannia> (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko Official site. URL: <https://www.sspu.edu.ua/universytet/edusci/tekhnolohii-dystantsiinoho-navchannia>).
- Триус, Ю., Герасименко, І., Франчук, В. (2012). *Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: методичний посібник*. Черкаси. (Tryus, Yu., Gerasimenko, I., Franchuk, V. (2012). *Electronic system university education based on MOODLE: methodical guide*. Cherkasy).
- Hedzyk, A., Pohoda, O., Herman, V., Sydorenko, O., &Klochko, O. (2023). Prospects for the development of distance education in Ukraine: Methodological aspect. *Revista Eduweb*, 17(1), 62-75. URL: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.01.7https://revistaeduweb.org/check/17-1/7-62-75.pdf>

SUMMARY

Herman Viktoriia, Hromova Nataliia, Kyrylenko Nadia. Formation of digital competence of philology students during distance learning: application of the **LMS MOODLE** platform.

*The article analyzes the peculiarities of using the **LMS Moodle** (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) system for the study of philological disciplines by second level accreditation applicants during distance learning at A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University.*

Special attention is paid to educational and methodological materials and additional services, platforms, online tools for diversifying the educational process, in particular the courses «Professional Ukrainian language», «Methodology of teaching the Ukrainian language», «Methodology of teaching Ukrainian literature», «Innovative technologies of teaching the Ukrainian language/ literature», «Folklore», «Ukrainian literature», with the aim of forming digital competence.

*The following tasks are solved in the article: the essence and meaning of digital competence in the conditions of distance learning is clarified; the capabilities of the **LMS Moodle** platform as a virtual learning environment for the formation of students' digital competence are described; the effectiveness of additional services, platforms, and online tools for diversifying the educational process has been proven.*

Digital competence – one of the key competences in the conditions of distance learning– is defined as the ability to navigate in the information space, receive information and operate it in accordance with one’s own needs and the requirements of a modern high-tech society.

The students’ digital competence involves the critical application of information and communication technologies for creating, searching, processing, and exchanging information in the public space, and therefore contributes to the formation of information literacy and critical perception of information.

Key words: LMS MOODLE, distance learning, critical thinking, online tool, platform, resource, philology, digital competence.

УДК 378.016:796 (043.3)

Інна Глушенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID 0009-0003-9130-3305

Микола Давиденко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID 0009-0001-5008-9256

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/013-023

ЕФЕКТИВНІ ФОРМАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Автори статті проаналізували ефективні формати впровадження інноваційних технологій фізичного виховання студентів. Доведено існування декількох підходів до урізноманітнення фізкультурно-оздоровчої роботи із студентами – використання інноваційних видів фізичної активності, впровадження спортивно-орієнтованого формату на основі вибору студенту, видів рухової активності з урахуванням вимог майбутньої професії. Наведено приклади інновацій проведення занять з фізичного виховання серед студентів: фітнес-програма «Пілоксінг», фітбокс, тай бо; бодіфлекс; стретчинг-програми; «Kango Jumps», крос-фіт.

Ключові слова: вправи, інновації, методи, студенти, фізичне виховання, фізичні якості, фітнес.

Постановка проблеми. Засади державної політики у сфері фізичної культури і спорту сучасної України, виокремлені в статті 4 закону «Про фізичну культуру і спорт», визначають її ґрунтування на засадах, зокрема визнання фізичної культури і спорту пріоритетним напрямом гуманітарної політики країни; важливим чинником всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя; забезпечення гуманістичної спрямованості та пріоритету загальнолюдських цінностей, справедливості, взаємної поваги та гендерної рівності; сприяння безперервності та послідовності занять фізичною культурою і спортом громадян різних вікових груп, зокрема студентської молоді (Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII).

Необхідно зазначити, що суттєві зрушення у системі фізичного виховання студентів закладів вищої освіти, як позитивні, так і негативні, наприклад, зняття обов'язкового статусу з предмету «Фізичне виховання» на законодавчому рівні (Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII), нажаль тільки зацентували, що у сучасних ЗВО діє традиційна система «підтримуючого» навчання, яка не враховує різноманітні аспекти діяльності студента. Підтримуюче навчання забезпечує наступність соціокультурного досвіду, відтворення існуючої культури, соціального досвіду, соціальної системи, яка притаманна освіті.

Аналіз актуальних джерел дозволяє визначити змістовну роботу професорсько-викладацьких складів кафедр фізичного виховання університетів України, що реалізувалась у силабусах вибіркової навчальної дисципліни «Фізичне виховання засобами спорту» (Кафедра фізичного виховання Національного університету біоресурсів і природокористування України; Кафедра фізичного виховання Національного університету «Львівська політехніка»; Силабус вибіркової навчальної дисципліни фізичне виховання засобами спорту).

Аналіз актуальних досліджень. На думку О. Кошелевої та І. Скрипченко, саме підтримуюче навчання спрямовує розвиток репродуктивної пізнавальної діяльності студента, активізує стихійність поступу творчого потенціалу його особистості, його продуктивних здібностей (Кошелева, Скрипченко, 2021, с. 16).

Загальним проблемам введення інновацій в освітній процес студентів закладів вищої освіти, зокрема в зміст навчальних дисциплін оздоровчо-спортивного спрямування присвячені доробки А. Захарової, Н. Петренко (Захарова, Петренко, 2017, с. 24–26). Одним із ефективних шляхів осучаснення фізичного виховання студентської молоді, й, відповідно, розвитку її фізичного стану, на думку Д. Бондарев та В. Гальчинського стає застосування нестандартних вправ, фітнес напрямів, східних тіловиховних технологій (Бондарев, Гальчинський, 2008, с. 32-38).

Значна кількість наукових робіт присвячені особливостям використання інноваційних технологій зміцнення здоров'я студенток – Т. Сидорчук, Т. Сичова (Сидорчук, 2014, с. 75–79; Сичова, 2012, с. 34-40; Сичова, 2011, с. 58). Низка статей І. Скрипченко виокремила проблему впровадження туризму як інновацію у теоретичній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до професійної діяльності (Скрипченко, 2019, с. 523-527; Скрипченко, 2015, с. 399-405).

Мета статті. Виокремити та проаналізувати ефективні формати впровадження інноваційних технологій фізичного виховання студентів.

Методи дослідження. Задля реалізації мети та завдань дослідження використано загальнонаукові (аналіз, синтез, абстрагування та конкретизація, систематизація, класифікація, узагальнення тощо); емпіричні методи.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ демонструє широкі можливості вибору: в побутовому, соціальному, культурному, освітньому контекстах – створені перспективи обрати місце для навчання і розваги, відпочинку та рекреації, фізичної активності тощо. Саме тому, однією з перспективних форм фізичного виховання молоді, на думку Л. Пилипей, є спортивно-орієнтований формат, оснований на впровадженні тренування, з виду спорту, який вибере студент особисто (Пилипей, 2009).

Самостійний вибір студентом виду рухової активності формує і підвищує його зацікавленість заняттями з фізичного виховання, адже обраний вид – це, або раніше опанований вид фітнесу або спорту, і студент чітко розуміє, які знання, уміння і навички будуть потрібні йому на заняттях. І що, у перспективі він отримає. Або, обраний вид – це те, чим хотілось би займатись, або те, чим займаються подруги або друзі. При цьому з'являється можливість індивідуального підходу на заняттях до конкретного студента, а також активізувати всю фізкультурно-оздоровчу роботу (Кошелева, Скрипченко, 2021).

Існують декілька підходів до урізноманітнення фізкультурно-оздоровчої роботи із студентами сучасних ЗВО – використання безпосередньо інноваційних видів фізичної активності, впровадження спортивних та фітнес напрямів й, видів рухової активності з урахуванням вимог майбутньої професії.

Сучасні дослідження відзначають, що стандартний підхід до організації фізичного виховання студентської не створює підстав вирішення основної мети – всебічного розвитку особистості, що обумовлює доцільність використання в процес фізичного виховання студентів різних інноваційних технологій (Матукова, 2005, с. 12; Москаленко, Кожедуб, 2015, с. 77; Москаленко, Пічурін, 2018, с. 197–202).

Застосування нових форм проведення занять з фізичного виховання серед студентської молоді є ключовим аспектом сучасного підходу до навчання та розвитку. З огляду на різноманітність інтересів та можливостей сучасних студентів, необхідно використовувати

інноваційні методи та форми, які стимулюватимуть активну участь та зацікавленість у фізичних вправах. Нижче наведено кілька нових форм проведення занять з фізичного виховання серед студентської молоді:

1. Фітнес-класи: організація фітнес-класів, які включають у себе різноманітні фізичні вправи, кардіотренування, силові вправи та розтяжки, дозволяє студентам активно займатися спортом під керівництвом професійних тренерів.

2. Екстремальні види спорту: включення екстремальних видів спорту, таких як скейтбординг, вейкбординг, альпінізм тощо, дозволяє студентам випробувати нові відчуття та розвивати координацію рухів.

3. Танці: організація танцювальних занять, таких як зумба, хіп-хоп або латиноамериканські танці, сприяє розвитку ритму, гнучкості та координації рухів серед студентської аудиторії.

4. Спортивні ігри та турніри: проведення спортивних ігор та турнірів, таких як баскетбол, волейбол, футбол, настільний теніс тощо, сприяє формуванню командного духу, спортивного характеру та здорового змагального духу серед студентів.

5. Паркур та фріраннінг (free-running – анг.): включення у заняття елементів паркуру та фріраннінгу допомагає студентам розвивати силу, швидкість, гнучкість та витривалість, а також навички подолання перешкод.

6. Йога та медитація: введення у програму занять елементів йоги та медитації допомагає студентам знайти рівновагу між тілом та духом, знизити стрес та покращити психоемоційний стан.

Використання цих інноваційних форм проведення занять з фізичного виховання допомагає залучити студентів до активного способу життя та забезпечити повноцінний розвиток їх фізичних, психологічних та соціальних навичок. Разом з тим, важливо створити сприятливу та безпечну атмосферу для занять, де кожен студент зможе вільно виразити себе, комунікувати та досягти власної мети. Так, ефективними визнані наступні види рухової активності: гідроаеробіки; фітнес-програма «Пілоксінг» (програма являє собою комбінацію Пілатеса, танцювальних і боксерських рухів); фітнес з елементами єдиноборств (фітбокс, тай бо); боліфлекс; стретчинг-програми; різновиди аеробіки; «Kango Jumps»; танцювальний фітнес.

Т. Семенова та О. Осадча запропонували систему тренінгу крос-фіт для розвитку фізичних якостей у студентів. У підготовчій частині заняття для розминки ними було використано елементи степ-

аеробіки. Основна частина заняття об'єднала силові вправи «Workout of the Day: Box Jump, Kettlebell Swing, Burpee, Plank, Air Squat, Sit Up». В заключній частині заняття були використані вправи на розтягнення м'язів та відновлення дихання. Одним із цікавих та інноваційних елементів заняття безперечно було застосування мотиваційної дошки, яка використовується як викладачами для наочного відображення мети та плану заняття так і студентами для фіксації власних результатів у кількості виконаних вправ та підходів (Сучасним студентам – сучасні форми фізичного виховання!).

Кафедра фізичного виховання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (факультет фізичної культури та здоров'я людини), у силабусі вибіркової навчальної дисципліни «Фізичне виховання засобами спорту» для студентів 3 курсу очної форми навчання освітньо-професійних програм запропонувала такі види як фітнес, волейбол, баскетбол, футбол, атлетичну гімнастику. Необхідно зазначити, що пропозиція саме цих видів від викладачів кафедри пов'язана із регіональними традиціями розвитку фізичної культури і спорту, матеріально-технічною базою закладу та потенційних можливостей викладачів. Вибір же види активності самими студентами заснований виключно на їх бажаннях (Силабус вибіркової навчальної дисципліни фізичне виховання засобами спорту).

О. Кошелева та І. Скрипченко, здійснивши аналіз науково-методичної літератури та реалізувавши власні напрацювання, зробили висновок про доцільність вибору методів у процесі фізичного виховання не лише з урахуванням змісту навчального матеріалу, але й з урахуванням вимог майбутньої професії. Такий підхід дозволить не лише формувати знання та навички в галузі фізичної культури, необхідні в життєдіяльності, але й сприятиме більш якісній підготовці майбутніх фахівців до виконання професійних обов'язків.

У теорії та методиці фізичного виховання давно розробляються підходи, в яких пропонується об'єднувати спеціальності в групи, з урахуванням вимог майбутньої професійної діяльності. Використовуючи одну з таких класифікацій спеціальностей ЗВО (за Л. Пилипеєм), об'єднаних у групи, які пред'являють схожі вимоги до дій, якостей і можливостей фахівця (Пилипей, 2009). Класифікація розроблена на основі аналізу професійних вимог, що ставляться до конкретної спеціальності, скомпонувала їх в 6 груп:

інформаційно-логічна – Міжнародна економіка. Міжнародні економічні відносини. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. Фінанси. Міжнародна інформація. Менеджмент організацій. Економіка підприємства. Управління персоналом і економіка праці. Банківська справа. Облік і аудит. Архівознавство. Видавнича справа та редагування. Прикладна статистика. Програмне забезпечення АС. Економічна кібернетика. Інформатика. Інтелектуальні системи прийняття рішень. Інформаційні управляючі системи та технології. Комп'ютерні системи та мережі. Прикладна математика. Прикладна фізика. Фізика. Фізика твердого тіла. Маркетинг. Математика. Статистика. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність. Фінанси, банківська справа і страхування;

комунікативна – Правознавство. Психологія. Журналістика. Соціологія. Лікувальна справа. Політологія. Історія. Соціальна робота. Міжнародні відносини. Філософія. Філологія. Туризм;

творчо-образна – Дизайн. Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво. Дизайн архітектурного середовища;

технічна – Мікроелектроніка і напівпровідникові прилади. Біотехнічні та медичні апарати і системи. Радіофізика і електроніка. Технології та засоби телекомунікації. Фізична і біомедична електроніка. Хімічна технологія високомолекулярних сполук. Динаміка і міцність. Гідроаеродинаміка. Теплофізика. Автоматика та управління в технічних системах. Апаратура радіозв'язку, радіомовлення і телебачення. Прикладне матеріалознавство. Металорізальні верстати та системи. Робото-технічні системи та комплекси. Нетрадиційні джерела енергії. Прилади та системи неруйнівного контролю. Двигуни ракетно-космічних літальних апаратів. Енергетичні установки космічних літальних апаратів. Проектування і виробництво літальних апаратів. Літальні апарати. Імпульсні теплові машини. Радіоелектронні пристрої, системи та комплекси. Технологія будівельних конструкцій, виробів і матеріалів. Автомобільні дороги та аеродроми. Архітектура будівель і споруд. Містобудування. Підйомно-транспортні, будівельні, дорожні, меліоративні машини і обладнання. Автомобільне господарство тощо; екстремальна;

природничо аграрна – Хімія. Археологія. Географія. Екологія та охорона навколишнього середовища. Мікробіологія і вірусологія. Біохімія. Екологія. Ботаніка. Біологія. Фізіологія. Гідрогеологія. Екологія

та охорона навколишнього середовища. Землевпорядкування та кадастр (Пилипей, 2009).

Загальною ідеєю стало використання викладачам кафедр фізичного виховання методів теоретичної та методичної підготовки, які б сприяли не лише формуванню знань, а й розвитку якостей, характерних, професійно значущих для фахівців різних груп спеціальностей. Викладачі могли би обирати з методів, запропонованих нами або пропонувати власні варіанти, також викладачам було запропоновано визначити завдання з формування як загальних компетентностей, вирішенню яких буде сприяти використання тих чи інших методів навчання.

За твердження О. Кошелевої та О. Скрипченко засадничим методом для студентів інформаційно-логічної групи спеціальностей запропоновано методи аналізу конкретних ситуацій для розвитку аналітичного та логічного мислення, уваги, пам'яті, емоційної стійкості, цілеспрямованості, дисциплінованості, ініціативності, ретельності, самостійності, наполегливості, витримки, самовладання; навчання учасників аналізу та алгоритмам вирішення реальних практичних ситуацій, формування навичок відділення важливого від другорядного;

комунікативної групи – дискусійні методи: дебати, дебрифінг, дискусію тощо, що сприятиме розвитку комунікативних якостей (вміння доказувати, апелювати, дебатувати, висловлювати свою або групову точку зору, формулювати та задавати питання, оцінювати та критикувати);

творчо-образної групи – ігрові методи (рольові, ситуаційні, ділові, навчальні ігри) для розвитку спостережливості, уваги, пам'яті, оперативного, творчого, логічного мислення, креативності, комунікативності, активності, ініціативності та формування загальних компетентностей;

технічної групи – методи активізації сприйняття (проблемні лекції, лекції візуалізації, лекції із заздалегідь запланованими помилками, лекції з використанням техніки зворотного зв'язку) задля залучення студентів до активної розумової діяльності, інтеграції зорового та вербального сприйняття інформації, розвитку вміння аналізувати ситуацію, інформацію;

природничо-аграрної групи – пошукові та дослідницькі методи: проект, звіт, програма, доповідь для виховання емоційної стійкості, концентрації уваги, творчого мислення, відчуття часу і простору, дисциплінованості, ініціативності, самостійності, сміливості,

наполегливості, витримки. Для розвитку цих якостей та формування професійних компетентностей (дослідницьких умінь, умінь спостерігати та робити висновки, застосовувати набуті знання на практиці, визначати сфери та межі застосування результатів дослідження).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Застосування нових форм проведення занять з фізичного виховання серед студентської молоді є ключовим аспектом сучасного підходу до навчання та розвитку. Отже, існують декілька підходів до урізноманітнення фізкультурно-оздоровчої роботи із студентами сучасних ЗВО – використання безпосередньо інноваційних видів фізичної активності, впровадження спортивних та фітнес напрямів й, видів рухової активності з урахуванням вимог майбутньої професії. На даний час актуальними для студентської молоді визнані фітнес-класи; танцювальний фітнес, з елементами єдиноборств тощо; екстремальні види спорту, спортивні ігри, йога та варіації, крос-фіт. Спортивно-орієнтований формат, оснований на впровадженні тренування, з виду спорту, який вибере студент особисто потребує високого рівня матеріально-технічного забезпечення закладу та потенційних можливостей викладачів. Саме ця проблема, проблема рівня підготовки сучасного викладача кафедри фізичного виховання, на нашу думку, потребує подальшого наукового аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

- Бондарев, Д., Гальчинський, В. (2008). Порівняльна характеристика фізичного стану студентів різних років вступу. *Молода спортивна наука України*, 2, 32-38. (Bondarev, D., Halchynskiy, V. (2008). Comparative characteristics of physical condition of students of different years of entry. *Young sports science of Ukraine*, 2, 32-38).
- Захарова, А. О., Петренко, Н. В. (2017). Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту. *Тези доповідей IV Міжнародної науково-методичної конференції* (Суми, 13–14 квітня 2017 року). Суми, 24–26. (Zakharova, A. O., Petrenko, N. V. (2017). Innovative technologies in the system of advanced training of specialists of physical education and sports. *Abstracts of the IV International Scientific and Methodological Conference* (Sumy, April 13-14, 2017). Sumy, 24–26).
- Кафедра фізичного виховання Національного університету біоресурсів і природокористування України. URL: https://nubip.edu.ua/structure/fizuchnogo_vuxovannya (Department of Physical Education of the National University of Bioresources and Environmental Management of Ukraine. Retrieved from: https://nubip.edu.ua/structure/fizuchnogo_vuxovannya)
- Кафедра фізичного виховання Національного університету «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua/fv> (Department of Physical Education of the National University "Lviv Polytechnic". Retrieved from: <https://lpnu.ua/fv>)

- Кошелева, О. О., Скрипченко, І. Т. (2021). *Інноваційні технології в системі фізичного виховання студентів ЗВО: методичні рекомендації*. Дніпро: Журфонд. (Kosheleva, O. O., Skrypchenko, I. T. (2021). *Innovative technologies in the system of physical education of students of the ZIP: Methodical recommendations*. Dnipro: John).
- Матукова, Г. І. (2005). *Формування фізичної культури студентів вищих навчальних закладів у поза аудиторний час* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04). Кіровоград. (Matukova, H. I. (2005). *Formation of physical culture of students of higher educational institutions in outside the auditorium* (abstract dis. ... candidate of Pedagogical Sciences: special. 13.00.04). Kirovograd).
- Москаленко, Н. В., Кожедуб, Т. Г. (2015). *Інноваційні підходи до теоретичної підготовки у фізичному вихованні: навч. посіб. Дніпропетровськ: Інновація*. (Moskalenko, N. V., Kozhedub, T. H. (2015). *Innovative approaches to theoretical training in physical education: textbook. a manual*. Dnepropetrovsk: Innovation).
- Москаленко, Н. В., Пічурін, В. В. (2018). Зміст психофізичної підготовки у фізичному вихованні студентів спеціальності «Організація перевезень і управління на залізничному транспорті». *Спортивний вісник Придніпров'я*, 1, 197–202. (Moskalenko, N. V., Pichurin, V. V. (2018). Contents of psychophysical training in physical education of students of the specialty "Organization of transportation and management of railway transport". *Sports Bulletin of the Dnieper*, 1, 197–202).
- Нечипоренко, В. (2023). Особливості залучення учнівської молоді до занять фізичною культурою та спортом в позашкільній освіті країн Європейського Союзу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (128), 35–45. (Nechyporenko, V. (2023). Features of involvement of student youth in physical education and sports in extracurricular education of European Union countries. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 4 (128), 35-45).
- Пилипей, Л. П. (2009). *Професійно-прикладна фізична підготовка студентів: монографія*. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». (Pylypey, L. P. (2009). *Professional and applied physical training of students: monograph*. Sumy: UABS NBU).
- Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3808-12> (On Physical Culture and Sports: Law of Ukraine of December 24, 1993 № 3808-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3808-12>)
- Сидорчук, Т. В. (2014). Використання інноваційних технологій зміцнення здоров'я студенток у навчальному процесі вищих навчальних закладів. *Спортивна медицина*, 1, 75–79. (Sydorchuk, T. V. (2014). The use of innovative technologies for promoting the health of students in the educational process of higher education institutions. *Sports medicine*, 1, 75-79).
- Силабус вибіркової навчальної дисципліни фізичне виховання засобами спорту. URL: https://www.chnu.edu.ua/media/k1znxprx/syl_00_3k_fizychne_vykhovannya_zasobamy_sportu.pdf (Sylabus of selective discipline Physical education by means of sports. Retrieved from: https://www.chnu.edu.ua/media/k1znxprx/syl_00_3k_fizychne_vykhovannya_zasobamy_sportu.pdf)

- Сичова, Т. В. (2012). *Інноваційні технології зміцнення здоров'я студенток в процесі фізичного виховання* (дис. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту: 24.00.02). Д. (Sykhova, T. V. (2012). *Innovative technologies for promoting the health of students in the process of physical education* (dis. ... candidate of Pedagogical Sciences). D.).
- Сичова, Т. (2011). Рухова активність та здоров'я студенток. *Спортивний вісник Придніпров'я*, 2, 58–61. (Sykhova, T. (2011). *Motor activity and health of students. Sports Bulletin of the Dnieper*, 2, 58-61).
- Скрипченко, І. Т. (2019). Застосування інноваційних технологій у теоретичній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до професійної діяльності у сфері дитячо-юнацького туризму. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15, 3К(100)19*, 523-527. (Skrypchenko, I. T. (2019). *The use of innovative technologies in theoretical training of future specialists of physical culture and sports in professional activity in the field of children's and youth tourism. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Series 15, 3K (100) 19*, 523-527).
- Скрипченко, І. Т. (2015). Сучасний погляд на підготовку майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до професійної діяльності у сфері дитячо-юнацького туризму. *Фізичне виховання, спорт і туристсько-краєзнавча робота в закладах освіти*, 359-366. (Skrypchenko, I. T. (2015). *Modern view of training future specialists in physical education and sports for professional activity in the field of children's and youth tourism. Physical education, sports and tourist and local lore in educational institutions*, 359-366).
- Сучасним студентам – сучасні форми фізичного виховання! URL: <https://sportmon.org/suchasnym-studentam-suchasni-formy-fizychnogo-vyhovannya/> (Modern students are modern forms of physical education! Retrieved from: <https://sportmon.org/suchasnym-studentam-suchasni-formy-fizychnogo-vyhovannya/>).

SUMMARY

Glushenko Inna, Davidenko Mykola. Effective formats for implementing innovative technologies in students' physical education.

The authors of the article analyzed effective formats for implementing innovative technologies in the physical education of students. Several approaches to diversifying physical education activities with students of modern higher education institutions have been proven: the direct use of innovative types of physical activity, the introduction of a sports-oriented format based on implemented training, according to the type of sport chosen by the student personally, and types of motor activity taking into account the requirements of future profession. The use of new forms of physical education among college students is a key aspect of the modern approach to teaching and development. Several innovative forms of physical education among college students have been mentioned: fitness classes, extreme sports, dance activities, parkour, yoga, and meditation. In addition, fitness programs such as «Piloxing», fitness with elements of martial arts (fitboxing, taibo), bodyflex, stretching programs, «Kangoo Jumps», cross-fit have been recognized as effective. The authors analyzed the sports-oriented format based on implemented training, according to the type of sport chosen by the student personally (fitness, volleyball, basketball, football, athletic gymnastics) using the example of the syllabus of the elective discipline «Physical Education by means of sports» for third-year full-time students, proposed by the Physical Education Department of Yuriy Fedkovych

Chernivtsi National University. The appropriateness of choosing methods in the process of physical education is considered not only in terms of the content of educational material but also taking into account the requirements of the future profession. Using one of such classifications of university specialties (by L. Pylypey), grouped by similar requirements for actions, qualities, and abilities of a specialist. The combination of 6 groups of university specialties based on the analysis of professional requirements specific to each specialty is justified. The general idea was to use methods of theoretical and methodological training by physical education department lecturers that would contribute not only to the formation of knowledge but also to the development of qualities characteristic and professionally significant for specialists of various groups of specialties.

Key words: exercises, innovations, methods, students, physical education, physical qualities, fitness.

УДК 355.1

Сергій Денежніков

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0003-3289-8399

Малік Усманов

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0002-3660-3474

Андрій Мельніков

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0001-6039-1021

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/023-042

ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ РЕАБІЛІТАЦІЄЮ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДПСУ ПО ЗАКІНЧЕННЮ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Стаття присвячена розгляду питання змісту сучасних технологій управління реабілітацією постраждалих військовослужбовців ДПСУ, які брали участь у бойових сутичках. Ця проблема набуває великого значення і потребує уваги та особливого ставлення до неї фахівців-професіоналів, від яких залежатиме успішність як самої діяльності, так і подальшої реабілітації. Приділено увагу вивченню аспектів психолого-акмеологічної реабілітації, а також тим сторонам питання, які потребують додаткового вивчення та конкретизації. Розглянуто питання зміни Я-концепції у військовослужбовців ДПСУ, які брали участь у бойових діях. У результаті розгляду різних аспектів психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ зроблено висновок про важливість цього виду реабілітації щодо відновлення особистісних ресурсів та включеності індивіда до суспільних відносин.

Ключові слова: реабілітація, управління, військовослужбовець, Державна прикордонна Служба України, акмеологія, психологічна підтримка, соціальний захист ветеранів.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України надважливим та надзвичайно необхідним компонентом реформ у нашій країні виступає радикальне

реформування Збройних Сил нашої держави. Пріоритетним напрямом військової реформи виступає перехід до створення професійної армії. На тлі широкомасштабного скорочення армії в ході бойових дій особливо різкими та болючими виглядають звільнення в запас, через поранення, каліцтво, вихід у відставку, на пенсію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Діяльність військовослужбовців у бойовій обстановці характеризується впливом на психіку воїна, захисника України, стрес-факторів підвищеної інтенсивності. Тривалість їх впливу, а також психотравмуючий характер можуть сприяти виникненню таких змін у психічній діяльності військовослужбовця, які знижують ефективність його життєдіяльності вже в мирних умовах. Особливе місце слід віддати представникам Державної прикордонної служби України, які поряд з тим, що постійно знаходяться у стані підвищеної стресогенності, першими відбивають атаки ворога під час прориву державного кордону.

Актуальність досліджуваної проблеми пов'язана з: низьким рівнем можливостей психологічної адаптації військовослужбовців ДПСУ до нових умов соціального середовища; задоволеності новим соціальним та службово-професійним статусом; гострою необхідністю для багатьох категорій військовослужбовців ДПСУ соціально-психологічного захисту та психологічної реабілітації; недостатньою розробленістю теоретичних та практичних проблем психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, які брали участь у бойових діях та звільняються у запас; відсутністю необхідного комплексу соціальних, економічних, організаційних та юридичних факторів психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ; несприятливим соціально-психологічним кліматом, що оточує військовослужбовця ДПСУ, включаючи взаємини у військовому, а потім і в трудовому колективі, взаємини з сусідами, друзями, родичами та відсутністю науково обґрунтованих та апробованих рекомендацій щодо реабілітації військовослужбовців ДПСУ у посттравматичних стресових станах.

Мета статті – розгляд сучасних технологій управління реабілітацією постраждалих військовослужбовців ДПСУ по закінченню військових дій.

Методи та методологія. Теоретичною основою статті виступають дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених про психологічні та соціально-психологічні наслідки впливу стресів на людину, про соціально-психічну реабілітацію та адаптацію.

Теоретична концепція психологічної реабілітації спирається на уявлення про реабілітацію військовослужбовців ДПСУ як розбудову системи відносин особистості, висновки про те, що реабілітація - це система різних заходів, спрямованих на запобігання розвитку патологічних процесів, що призводять до тимчасової або стійкої втрати працездатності, а також на раннє та ефективне повернення людини до суспільства, до суспільно корисної праці.

Методи дослідження включали контент-аналіз наукових праць та документів; моніторинг за трьома блоками: соціальна захищеність, професійне здоров'я, посттравматичний стресовий синдром; стандартизоване інтерв'ю; експертне опитування; включене спостереження.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема вивчення технологій реабілітації військовослужбовців ДПСУ по закінченню військових дій займає чинне місце в полі наукових розвідок українських і зарубіжних дослідників.

Основні засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців та їх психологічна реабілітація після виконання бойових завдань виступають предметом наукових розвідок О. Колесніченко (Колесніченко, 2018; Колесніченко, 2021). Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни в Україні, їх патоморфоз виступають об'єктом наукового аналізу В. Цимбалюк (Цимбалюк, 2021) та Б. Михайлов (Михайлов, 2019). Проблемі соціально психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ із районів військових конфліктів та її комплексної психофізіологічної реабілітації присвячено ряд робіт В. Лескова (Лесков, 2021) та В. Букаєва (Букаєв, 2018). Досить значні здобутки в області системи соціально-психологічного супроводу військовослужбовців в умовах трансформаційних змін соціуму, їх дезадаптивних станів та їх корекції належать Р. Шевченко (Шевченко, 2019), В. Осьодло (Осьодло, 2020) та П. Козира (Клозира, 2017). Стрес-асоційовані розлади здоров'я умовах збройного конфлікту, охорона психічного здоров'я в умовах війни та медико-соціальне обґрунтування удосконалення системи медичної реабілітації військовослужбовців ДПСУ на регіональному рівні є предметом наукових розвідок І. Гайда (Гайда, 2018), В. Гічун (Гічун, 2019) та А. Кіма (Кім, 2020).

Виклад основного матеріалу. У сучасному соціально-психологічному розумінні термін «реабілітація військовослужбовців»

сприймається як комплекс заходів, вкладених у відновлення (чи компенсацію) порушених функцій організму. У рамках цього поняття розрізняють психологічну, професійну та соціальну реабілітацію. Водночас ми погоджуємося, що поняття «соціально-психологічна реабілітація» є більш вузьким поняттям, ніж поняття «соціальна реабілітація», бо «соціальне» включає всі види культурної, трудової, економічної та іншої діяльності.

Слід відзначити, що до найважливіших складових соціальної реабілітації відносять відновлення престижу військовослужбовця ДПСУ, у своїй сфері проблеми психологічної реабілітації мають вирішуватися як на державному й на регіональному рівні, так і на місцевому.

Необхідне розуміння комплексного підходу до соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ як напряму соціальної політики, пов'язаної з відновленням духовного, економічного, культурного, психологічного потенціалу, фізичного здоров'я, реінтеграції військовослужбовців ДПСУ у соціальну життєдіяльність, втрачені внаслідок перебування у зоні бойових дій, що придбаває надвичайної актуальності на тлі російської агресії проти України (Шевченко, 2019, с. 16).

Процес психологічної реабілітації слід розглядати як процес, який включає: діагностику наслідків психотравматичних факторів; комплекс психотерапевтичних впливів; мінімізацію відстрочених психотравматичних реакцій; соціально-психологічну адаптацію військовослужбовця ДПСУ до нового середовища.

При діагностиці посттравматичних стресових реакцій необхідно враховувати, що для учасників бойових дій головним фактором появи соціально-психологічних проблем є їхня бойова активність. І ці проблеми тим глибші, чим довше він (військовослужбовець) перебував у бойових діях (поєднання факторів загрози життю і випадків свідчень жахливих картин смерті).

Наступним напрямом у діяльності психологів-акмеологів, психотерапевтів та соціальних педагогів є вивчення впливу соціально-психологічних умов післявоєнної адаптації військовослужбовців ДПСУ, житлових умов, матеріальної забезпеченості, сімейного стану, відносин післявоєнного оточення тощо.

Заключним етапом психотерапевтичної діагностики є вивчення досвіду ветерана ДПСУ, що спричинив психічні травми за допомогою розгорнутих клінічних інтерв'ю, а також вивчення актуальних

психічних реакцій на психотравмуючі впливи, що були в минулому (Михойлов, 2019, с. 164).

Відомо, що необхідність психологічної реабілітації учасників бойових дій ніким не заперечується. Ми хочемо показати, що не менш важливою складовою є психологічна реабілітація і тих кадрових військових ДПСУ, які безпосередньо не брали участі у війнах та військових конфліктах. Сама військова служба супроводжується масою стрес-факторів, а звільнення у запас може стати ще одним потужним триггером.

У даний час в нашій країні починає складатися система соціально-психологічної підтримки та адаптації кадрових військовослужбовців ДПСУ, звільнених у запас або відставку, та членів їх сімей, яка повинна включати первинну, кваліфіковану та спеціалізовану допомогу. При цьому первинна допомога має надаватися у військових підрозділах прикордонної служби психологом частини, працівниками соціального захисту, командиром, органами виховної роботи з метою формування у військовослужбовців ДПСУ позитивних установ щодо майбутніх змін (6-18 місяців до звільнення); кваліфікована допомога надається у центрах адаптації або соціально-психологічної підготовки та включає всі елементи соціально-психологічної реабілітації (від 1,5 до 3 років після звільнення) (Колесніченко, 2018, с. 242).

Спеціалізована допомога призначена для тих військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей, у яких виявлено відхилення в психічній діяльності і які потребують умов спеціального лікування в медичних установах: сина, батька, чоловіка.

Важливу роль у підвищенні ефективності психологічної реабілітації відіграє підготовка фахівців реабілітаційної служби, вміння застосовувати методології та технології психологічної та інших видів допомоги.

У цьому плані розглядаються специфічні показники ефективності роботи акмеолога, як психологічні, так і не психологічні, зазначається специфіка творчості в цій роботі, визначаються особливі якості, необхідні фахівцю-акмеологу, такі як потреба в новій ідеї, здатність помічати альтернативи, звертати увагу на незвичайне, вміння створювати нові комбінації із відомих поєднань тощо.

Особлива увага звертається на високий рівень професіоналізму акмеолога, пов'язаного з теоретичним (рефлексивним) типом мислення. Виділяються етапи становлення акмеолога (аналітико-пошуковий,

інтегративний, утвердження, майстерність), розглядаються спрямованість особистості акмеолога та рівні його професіоналізму.

Аналіз мотивації спеціаліста-акмеолога показує, що для фахівців високого рівня основними мотивами діяльності є «можливість заявити про себе», «можливість допомагати людям», «можливість виявити творчість».

Почуття задоволеності професією приходить до фахівця-акмеолога в процесі шліфування, вдосконалення професійно важливих якостей, переосмислення їм значущості різних аспектів своєї діяльності, коли зростає розуміння цінності своєї праці зі зростанням її продуктивності.

У сучасній науковій літературі, що стосується психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ даються визначення психологічної реабілітації як системи медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців ДПСУ, які перенесли умови військового стану, захворювання чи травму. Психологічна реабілітація, відповідно, – відновлення порушеної психіки людини. Але система (комплекс) медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців ДПСУ, які отримали психічну травму, сприятимуть успішній психологічній реабілітації (Лесков, 2021, с. 178).

Посттравматичні стресові реакції є сукупністю психічних явищ людини, обумовлених процесом «переробки» психотравмуючої інформації. Вони можуть мати усвідомлюваний та неусвідомлюваний характер, виявлятися на фізіологічному, емоційному, інтелектуальному та поведінковому рівні. Залежно від ефективності оволодіння ними з впливом психотравмуючої інформації, посттравматичні стресові реакції можуть виявлятися порівняно недовгий період (до декількох років). У разі їх інтенсивного та тривалого прояву можна говорити про посттравматичні стресові розлади.

Знаходження людини тривалий час у стані посттравматичного стресового розладу ми визначаємо як перебування його у посттравматичному стресовому стані (ПТСС). Стресова дія, яка виражається входженням інформації через будь-які органи почуттів, що відкладаються в підсвідомість (у тому числі і травми), – це стресова акція. Іноді сама людина може бути джерелом стресу. Як з'ясувалося,

одним із проявів посттравматичних стресових станів є думки про самогубство (що особливо актуально серед військових), які в деяких випадках закінчуються їх реальним здійсненням.

Наприклад, при оголошенні про втрати серед Збройних Сил України у деяких військових виявляються ознаки стресу (акція), за якою слідує реакція, що закінчується або психічною травмою, або крайнім заходом – суїцидом.

Такого роду дослідження дозволяють нам визначити типологію військовослужбовців ДПСУ, які побували у стресі, за ступенем тяжкості отриманої психологічної травми: легко психологічно травмовані; які отримали психологічну травму середньої тяжкості; психологічно тяжко травмовані. Ця типологія дозволяє оптимально визначати реабілітаційні цілі та підбирати адекватні реабілітаційні, психокорекційні технології (Гічун, 2019, с. 186).

На основі проведених досліджень можна запропонувати концепцію, компонентами якої є психодіагностика в моніторинговому режимі, психотерапевтичні, профілактичні антистресові заходи, та може стати основою обов'язкової профілактичної психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, які звільняються в запас після участі у воєнних діях. Вона значно знижує ризик відкладеного стресу або рецидиву стресових станів практично у кожного військовослужбовця ДПСУ.

Для цих же цілей на основі досліджень характеру та ступеня психологічного травмування запропоновано до застосування модель комплексної психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ у посттравматичних стресових станах. Дана модель задля досягнення максимальної ефективності психолого-акмеологічної реабілітації повинна включати такі напрями психологічної роботи: глибинну психодіагностику, організацію спеціального мікросередовища спілкування військовослужбовців ДПСУ у спеціальних реабілітаційних центрах; проведення психокорекційної роботи з військовослужбовцями ДПСУ; організацію соціально-психологічної роботи з їхніми сім'ями; екзистенційну терапію військовослужбовців ДПСУ, що передбачає корекцію їх життєвих орієнтацій; формування позитивного образу військовослужбовців у громадській думці; професійну реабілітацію – створення профорієнтаційних, навчальних та консультаційних центрів для військовослужбовців, які звільняються у запас (Букаєв, 2018, с. 338).

У ході наукових досліджень виявлено, що ефективність психолого-акмеологічної реабілітації має розглядатися лише у соціальному аспекті. Тому що ніякі витрати підірваної економіки неспроможні поповнити відновлене психологічне здоров'я військовослужбовця ДПСУ, повернення його у лад і повернення йому бажання жити й працювати, досягаючи висот у своїй професійній майстерності.

Виходячи з вищесказаного, є можливим виробити деякі рекомендації щодо підвищення ефективності психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, які можна розбити на кілька блоків:

- ✓ заходи щодо зниження стресоутворюючих факторів військової служби, що призводять до стресу;
- ✓ забезпечення пріоритетності фінансування у державному бюджеті військової галузі;
- ✓ професіоналізація військової служби та запровадження альтернативної цивільної служби;
- ✓ розвиток законодавства та формування реального механізму захисту прав військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей.

При цьому необхідно враховувати особливості правового регулювання соціального захисту військовослужбовців іноземних держав, такі як: регулювання статусу військовослужбовця не тільки як громадянина, але і як особливого суб'єкта суспільних відносин. В основу такого регулювання покладено принцип компенсації за конкретні тяготи та позбавлення військової служби:

- ✓ правове регулювання соціального захисту військовослужбовця здійснюється на законодавчому рівні та є систематизованим, наявність в органах державного управління спеціальних структур, до компетенції яких віднесено вирішення відповідних проблем соціального захисту;
- ✓ паралельний контроль за діяльністю Збройних Сил України як основа широкої та розвиненої системи цивільного контролю;
- ✓ поліпшення інформаційного забезпечення військової служби, системності правової підготовки та правового інформування військовослужбовців ДПСУ;
- ✓ підвищення персональної відповідальності посадових осіб за правопорушення у сфері соціального та правового захисту військовослужбовців ДПСУ.

Поліпшення соціальної роботи органів військового управління, основними напрямками якої є:

- ✓ вивчення стану та прогнозування розвитку соціальних процесів у військових частинах та військових колективах ДПСУ;
- ✓ підготовка, прийняття та реалізація управлінських рішень щодо соціального захисту військовослужбовців ДПСУ;
- ✓ правове навчання військовослужбовців у сфері їхнього соціально-правового захисту;
- ✓ законне реагування на звернення з соціальних питань військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей;
- ✓ взаємодія органів військового управління з органами військової прокуратури та судами у сфері захисту соціальних прав військовослужбовців ДПСУ, нормативне регулювання діяльності юридичної служби органів військового управління з органами військового управління у сфері соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей;
- ✓ взаємодія органів військового управління з органами представницької та виконавчої влади;

Система передбачає наявність жорсткого реагування органів прокуратури з таких питань:

- ✓ попередження та припинення правопорушень у нормотворчій діяльності на основі взаємодії з юридичною службою органів військового управління;
- ✓ встановлення реальної відповідальності посадових осіб за невиконання законних вимог прокурора, виражених у протестах та поданнях, притягнення до відповідальності осіб, які порушили закон;
- ✓ систематичний аналіз стану та результативності наглядової практики у соціальній сфері правовідносин;
- ✓ виявлення прогалин та протиріч норм чинного законодавства та участь у правотворчій діяльності;
- ✓ науково-методичне забезпечення наглядової практики органів прокуратури;
- ✓ контроль за використанням позабюджетних коштів (продаж військового майна, економічна діяльність органів військового управління, міжнародних програм гуманітарного співробітництва тощо) (Цимбалюк, 2021, с. 186-188).

Вагомим чинником виступає неухильне виконання програми вирішення житлового питання. Кожен кадровий військовослужбовець

повинен знати, коли він отримає квартиру і повинен бути впевнений у тому, що це терміни мають бути безумовно дотримані.

Не менш важливу роль відіграє підвищення грошового утримання військовослужбовців ДПСУ до рівня, що дозволяє довести середню забезпеченість сім'ї військовослужбовців хоча б вище за прожитковий рівень.

Відкритим залишається питання вирішення проблеми пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, що включає:

- ✓ законодавче вдосконалення порядку призначення та виплати пенсій особам, звільненим з військової служби;

- ✓ включення до розміру грошового забезпечення для обчислення пенсій сум, одержуваних військовослужбовцем ДПСУ як додаткових виплат і надбавок (за секретність, напруженість служби, морські тощо);

- ✓ регулярний та адекватний перерахунок пенсій зі збільшенням грошового забезпечення особам, які перебувають на військовій службі, на відповідних посадах.

Підвищення престижу військової служби, у тому числі шляхом висвітлення засобами масової інформації не лише негативних, а й позитивних її моментів є надзвичайно актуальним на сьогодні.

У демократичному суспільстві індикатори соціальної напруженості фіксуються не лише системами управління, а й серед засобів масової інформації (ЗМІ) та відображаються у їхній практичній діяльності. У силу їхньої свободи та різноманітної політичної орієнтації це відображення не завжди буває об'єктивним і має конструктивну спрямованість. Фахівцями неодноразово фіксувалися маніпулятивні впливи ЗМІ, спрямовані на загострення соціальної напруги, що показує лише негативні сторони військової служби. Часто справа тут навіть не в певному намірі ЗМІ, а в рівні їхнього професіоналізму, нездатності їх взаємодії з реакцією у відповідь аудиторії. Виходить, що ЗМІ не відбивають реальність, а є «кривим дзеркалом». У цьому випадку ЗМІ виконують по суті підбурювальні функції. Ця оцінка не відноситься, очевидно, до діяльності всіх регіональних ЗМІ. Для компенсації можливого негативного впливу «четвертої влади» необхідно налагоджувати взаємодію з регіональними засобами масової інформації, тому що вони не тільки незалежні, але й мають механізм маніпулювання суспільною свідомістю. Через це суспільство вже виробило відповідне ставлення до ЗМІ – селективну довіру. Від

цього чинника вже нікуди не подітися і тому нині у державного управління постала проблема формування нової для нашої держави журналістики, до якої можна відчувати довіру. Органам влади зараз необхідно створювати свій образ у ЗМІ, свій механізм подачі інформації, що враховує особливості сприйняття людиною друкованого або усного тексту, а так само ефірних образів інформації. Цю роботу не можна пустити на самоплив, її необхідно спрямовувати, у тому числі шляхом вимоги спростування, аж до звернення до суду.

Важливим напрямом діяльності виступає поліпшення роботи органів соціального захисту військового відомства ДПСУ:

- ✓ організація роботи з кожним військовослужбовцем ДПСУ, який готується залишити службу. За рік до звільнення у запас співробітники відповідних підрозділів разом із офіцером мають визначити, яку цивільну спеціальність, яку він вибере, де його перепідготувати та як працевлаштувати;

- ✓ кожен учасник бойових дій, незалежно від звання, і кожен кадровий військовий, незалежно від участі у бойових діях, повинен пройти відповідну зустріч із психологами щодо визначення глибини психологічних посттравматичних реакцій;

- ✓ залежно від результатів співбесіди психолог робить попередній висновок про необхідність психологічної реабілітації. У необхідних випадках військовослужбовцю надається путівка до санаторію. Запис інтерв'ю надсилається до Тимчасових центрів комплектації (ТЦК) за новим місцем проживання разом із особовою справою;

- ✓ кожен військовослужбовець, який стає на облік у Тимчасовому центрі комплектації, повинен пройти повторну співбесіду з психологом та за необхідності психолого-акмеологічну реабілітацію. Для цього у штаті районних ТЦК слід передбачити посаду дипломованого психолога-акмеолога, який використовує дані психолога частини та також видасть рекомендації для цього військовослужбовця звільненого у запас. Через 3-6 місяців, коли військовослужбовець приходить, наприклад, за оформленням санаторно-курортної допомоги, йому знову пропонується розмова з психологом-акмеологом. Зрозуміло, що тут потрібна максимальна тактовність та обстановка довірливості;

- ✓ при прийнятті на облік працівники ТЦК інформують військовослужбовця про те, хто з його колег (у частині, роді військ,

флоту тощо) проживає в даному районі, які існують клуби або групи ветеранів, де вони розташовуються і до кого можна звернутися;

- ✓ працівники служби соціального захисту повинні регулярно відвідувати збори таких клубів та груп, а ще краще входити до їх складу;

- ✓ керівники клубів та груп повинні входити до складу органів соціального захисту хоча б на правах позаштатних працівників;

- ✓ координація роботи цивільних та військових органів соціального захисту, реабілітаційних центрів, центрів зайнятості тощо (Осьодло, 2020).

Не менш важливим напрямком виступає поліпшення системи психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ. Поліпшення системи психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ включає:

- ✓ розширення мережі реабілітаційних центрів, які мають функціонувати у кожному регіоні, як і філії – у кожному місті і районному центрі;

- ✓ науково-методичне забезпечення цих центрів, організацію обміну досвідом, проведення регулярних загальнодержавних конференцій із проблем соціального захисту;

- ✓ створення факультетів психології та акмеології при закладах вищої освіти віськового профілю, військових академіях та інститутах для підготовки військових психологів-акмеологів частин та ТЦК;

- ✓ підвищення якості підготовки психологів та акмеологів, які працюють у реабілітаційних центрах, їх регулярна професійна перепідготовка та підвищення кваліфікації (Гайда, 2018, с. 14).

Професіоналізм психолога та акмеолога постає як феномен, зумовлений діями загальних, особливих та поодиноких закономірностей прояву творчої діяльності суб'єкта психолого-акмеологічного впливу у конкретній сфері праці.

Професійний та компетентний психолог-акмеолог, який володіє єдиним комплексом знань, навичок, умінь, психологічних особливостей якостей, професійних позицій та акмеологічних інваріантів відкриває канали для проникнення в глибинну природу окремо взятої людини, усіляких зв'язків та стосунків людей. На цій основі забезпечується використання ефективних засобів впливу на морфологічному, психічному, соціально-психічному, соціальному рівнях.

Значна частина наведених вище рекомендацій вимагають серйозного фінансового забезпечення і повною мірою можуть бути

виконані після оздоровлення економіки країни, проте багато рекомендацій можуть бути реалізовані вже зараз за достатньої наполегливості та доброї волі тих, хто за покликом серця займаються психологічною та акмеологічною реабілітацією військовослужбовців ДПСУ у посттравматичних стресових станах.

Соціально-психологічний аналіз процесів і явищ суспільного життя, функціонування соціальних інститутів та організацій, соціальних спільнот та окремих суб'єктів соціальної діяльності повинен закономірно поєднуватися з виробленням конкретних управлінських рекомендацій з тих чи інших аспектів оптимізації соціальних феноменів, що вивчаються.

Тим більше це стосується питань соціального захисту військовослужбовців ДПСУ, діяльність яких протікає в особливих екстремальних умовах і пов'язана з ризиком для життя. Крім того, як це було показано вище, соціальний захист об'єктивно затребуваний сучасною військово-соціальною практикою для оптимізації функціонування інституту військової служби, військової організації, особливо в умовах військової агресії (Кім, 2020, с. 96-100).

При цьому вироблення основних напрямів підвищення рівня соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ має спиратися на наявні напрацювання у різних галузях знання та соціальної практики. Для підвищення якості та ефективності соціального управління необхідно підвищити обґрунтованість вибору тих чи інших шляхів (у тому числі альтернативних) задля досягнення оптимального стану системи соціального захисту та прийнятного рівня соціальної захищеності. Пошук подібних шляхів – це найважчий у всіх відносинах етап здійснення соціального управління, який характеризується професійною складністю та соціальною багатозначністю проблемної ситуації, суперечливістю включених до неї інтересів, її багатопрофільністю та багатоваріантністю, неможливістю чи неефективністю застосування традиційних шляхів вирішення проблеми.

Якщо виходити з предметно-об'єктивного поля соціального захисту, сюди додаються необхідність поєднання спеціальних соціологічних знань з різноманітними і досить серйозними категоріями права, економіки, соціальної психології, психології та управління. У соціальному плані необхідне широке громадське охоплення проблеми, виявлення та узгодження загальносоціальних, інституційно-організаційних, групових і навіть особистісних інтересів,

що фокусуються навколо проблем створення необхідного соціального захисту військовослужбовців ДПСУ.

Не менш важливо також чітко визначити базові елементи, що підлягають особливому військово-соціальному управлінському впливу у цій галузі. Можна погодитись з думкою, що управління сферою соціального захисту, як та інших сфер діяльності передбачає:

- ✓ аналіз структури та особливостей життя військовослужбовців ДПСУ, його тенденцій та перспектив, а також стану діяльності всіх управлінських структур;

- ✓ прогнозування змін у житті військовослужбовців ДПСУ;

- ✓ визначення першочергових проблем та формування цілей та завдань діяльності;

- ✓ вибір з альтернативних варіантів оптимальних засобів та способів вирішення проблем;

- ✓ приведення в дію всієї системи життєдіяльності військовослужбовців ДПСУ та управління нею, контроль за змінами, коригування зусиль, що вживаються (Колесніков, 2021, с. 60-62).

Теоретико-методологічний аналіз проблем соціального захисту та соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ дозволив виявити деякі закономірності їх розвитку та забезпечення оптимальності у сучасних умовах.

По-перше, – це об'єктивність запиту інституту соціального захисту військовослужбовців ДПСУ певному рівні розвитку суспільства, певному етапі військового упорядкування. Наявність демократичних основ соціально-політичного життя, розширення комплексу особистих свобод і прав громадян у поєднанні зі зміною статусно-рольової взаємодії офіцера та військової організації у нормативно-правовому середовищі військової служби створює об'єктивні передумови для підвищення їх соціальної мобільності та збільшення можливостей у разі несприятливих умов професійної діяльності, переходу до інших сфер суспільного виробництва.

Регулятивні механізми політичних органів, що формували моральні стимули служби, як основних стосовно матеріальних, система виділення на потреби військ достатніх ресурсів на сьогодні зруйновані. На зміну їм разом із зміною суспільних умов має прийти особлива форма соціально-політичної практики – соціальний захист військовослужбовців ДПСУ.

Не менш важливу методологічну та практичну роль у визначенні шляхів підвищення соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ, які стали учасниками бойових дій може зіграти зміст низки урядових документів, прийнятих останніми роками. Так, у нормативно-правових документах Міністерства оборони України розкриваються основні напрямки роботи в галузі соціального захисту громадян, звільнених у запас:

- ✓ підготовка проектів нормативних правових актів, регіональних та інших програм соціальної підтримки ветеранів війни та військової служби, учасників бойових дій та ветеранів підрозділів особливого ризику (ДПСУ);

- ✓ координація взаємодій органів законодавчої та виконавчої влади, об'єднань, а також інших організацій при розробці та реалізації міжрегіональних програм та заходів щодо соціальної адаптації громадян, звільнених з військової служби;

- ✓ забезпечення організації соціальної підтримки членів сімей військових, які загинули під час проходження військової служби за призовом;

- ✓ координація створення та вдосконалення соціальної реабілітації інвалідів військової служби;

- ✓ здійснення інформаційного та методичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади з питань соціального захисту громадян, звільнених з військової служби;

- ✓ участь у розробці та здійсненні заходів щодо увічнення пам'яті загиблих при захисті Вітчизни (Козира, 2017, с. 16-17).

Зокрема, необхідність розробки цієї програми обґрунтовується цілим рядом специфічних особливостей та складнощів як соціального захисту зазначеного контингенту, так і заходами щодо його реалізації, що пов'язано з медико-демографічними та соціально-психологічними особливостями інвалідів військової служби; прогнозованим зростанням чисельності інвалідів військової служби, пов'язаним з використанням складної військової техніки, зростанням тероризму та масштабів його прояву, наявністю локальних конфліктів, в якому зараз перебуває наша держава.

Слід наголосити на тому, що формування системи соціального захисту військовослужбовців ДПСУ обумовлено необхідністю забезпечити доступ реабілітаційних заходів та збільшити їх обсяг.

З основних напрямків реалізації програми видно, що на сьогоднішній день не ведеться централізовано та систематизовано облік інвалідів військової служби, не проводяться наукові дослідження з вивчення медико-демографічних, соціально-психологічних, професійних та соціально-економічних характеристик цього контингенту. Проте, проведені розрізнені дослідження з достатнім ступенем достовірності свідчать про наявність певного рівня їх соціальної дезадаптації та специфічні соціально-психологічні характеристики.

Вивчення соціально-психологічних характеристик цього контингенту військовослужбовців ДПСУ включено до списку пріоритетних наукових досліджень у профільних закладах освіти.

У розвитку системи соціального захисту передбачається створення мережі установ медичної, соціальної, професійної реабілітації та соціального захисту військовослужбовців ДПСУ.

Таким чином, у найзагальнішому плані напрями підвищення рівня соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ та ветеранів військової служби визначено необхідність знайти лише конкретні способи їх здійснення.

Серед основних напрямів удосконалення соціального захисту і реабілітації військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей слід визначити:

- ✓ розроблення довготривалої комплексної програми законодавчого забезпечення соціального захисту військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей;

- ✓ підвищення практичної спрямованості та активності в роботі законодавчих органів, зокрема комітетів, а також створення спеціальних комітетів у справах військовослужбовців ДПСУ та ветеранів у складі органів виконавчої влади;

- ✓ вироблення та реалізацію заходів з оперативного виявлення та реагування на потреби та запити військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей, військових пенсіонерів;

- ✓ посилення контролю за реалізацією прийнятих законів;

- ✓ виділення достатніх матеріальних ресурсів для забезпечення реалізації соціально-економічних пільг, передбачених військовослужбовцям відповідно до законодавства (Лесков, 2021, с. 188).

У роботах численних авторів містяться деякі базисні положення виділення напрямів підвищення соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ.

Системне дослідження всього комплексу проблем, пов'язаних із цією темою, дозволяє нам розробити модель соціально-психологічної реабілітації, основними компонентами якої є: соціально-психологічна дезадаптація особистості військовослужбовця ДПСУ, спричинена дією факторів посттравматичного стресу; комплекс заходів щодо соціально-психологічної реабілітації; соціально-психічна адаптація військовослужбовця ДПСУ у суспільстві, ефективне здійснення якої можливе у процесі реалізації реабілітаційних заходів.

Проведені нами дослідження дозволяють зробити висновок про те, що військовослужбовці ДПСУ, учасники бойових дій відчувають стійку ситуативну соціально-психологічну дезадаптованість, яка, як відомо, має місце тоді, коли особистість не знаходить шляхів та засобів адаптації у певних соціальних ситуаціях, хоч і робить такі спроби. У нашому дослідженні виокремлюються дві основні причини цього явища. По-перше, наявність у військовослужбовців ДПСУ комплексу посттравматичних стресових розладів, що виражаються у внутрішньо-особистісному рольовому конфлікті, нечіткості Я-концепції, низці емоційних порушень тощо, категорії військовослужбовців ДПСУ у громадській думці, їх невизначеному соціальному статусі і, як наслідок цього, вкрай низьким рівнем їх соціальної захищеності.

Соціально-психологічна дезадаптованість цих людей, яка зрештою є результатом відсутності чи неефективної соціальної політики, що проводиться державою стосовно військовослужбовців ДПСУ, учасників бойових дій, має негативні соціальні наслідки: високий відсоток суїцидів, наркоманій серед ветеранів, виникнення з-поміж них злочинних груп тощо.

Логічна необхідність застосування соціально-психологічної реабілітації виводиться нами на основі положення про те, що відновлення адаптивних функцій особистості відбувається в результаті здійснення комплексу реабілітаційних заходів, тобто досягнення оптимального рівня соціально-психічної адаптації військовослужбовців ДПСУ, учасників бойових дій є кінцевим результатом соціально-психологічної реабілітації.

Відсутність широкомасштабних досліджень цієї проблеми у вітчизняній соціальній психології змусила нас звернутися до закордонного досвіду, що охоплює систему соціально-психологічної реабілітації ветеранів війни у В'єтнамі (США). Основні напрями роботи

з ветеранами за кордоном включають проведення національних соціологічних опитувань населення, самих ветеранів; психологічну корекцію ветеранів та членів їх сімей; створення сприятливої громадської думки тощо. Організаційною основою здійснення комплексу соціально-психологічної реабілітації є відповідна державна соціальна політика у цій сфері, створення мережі спеціальних центрів, на базі яких здійснюється вся робота.

Результатом цієї роботи стала, як вважають американські фахівці, зміна ставлення населення до ветеранів війни у В'єтнамі з негативного на позитивне, зменшення кількості дезадаптованих ветеранів, появи в національній самосвідомості нового символу, пов'язаного із симпатіями до ветеранів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду управління реабілітаційною роботою, а також власні дослідження, дозволяють нам позначити основні напрямки соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, учасників бойових дій: організація спеціального мікросередовища спілкування для ветеранів – клуби, громадські організації, спеціальні центри; проведення психокорекційної роботи із ветеранами; організація соціально-психологічної роботи із сім'ями ветеранів; формування позитивного іміджу ветерана бойових дій у громадській думці; професійна реабілітація – створення профорієнтаційних, навчальних консультаційних центрів для ветеранів.

Розуміючи, що реалізація всіх цих напрямів реабілітаційної роботи з ветеранами неможлива без відповідної соціальної політики держави, дослідження показує незадоволеність військовослужбовців ДПСУ рівнем своєї соціальної захищеності, що пов'язано, на нашу думку, з неефективністю системи роботи з ветеранами бойових дій, що існує сьогодні на теренах нашої держави. Принцип створення численних громадських організацій, які займаються проблемами ветеранів, не виправдав себе, оскільки основна допомога, яка має надаватися ветеранам у вигляді пільг, важко здійснити. Фінансове забезпечення пільг не гарантується ні державою, ні тим більше самими цими організаціями.

ЛІТЕРАТУРА

Букаєв, Вадим (2018). *Комплексна психофізична реабілітація військовослужбовців: монографія*. Одеса, сс. 335-344. (Bukaev, Vadim (2018). *Complex psychophysical rehabilitation of military personnel: monograph*. Odesa, pp. 335-344.).

- Гайда, Іван (2018). *Медико-соціальне обґрунтування удосконалення системи медичної реабілітації військовослужбовців на регіональному рівні (автореф. дис. ... канд. мед. наук)*. Ужгород. (Hayda, Ivan (2018). *Medical and social justification of improving the system of medical rehabilitation of military personnel at the regional level (autoref. thesis ... candidate of med. sciences)*. Uzhhorod).
- Гічун, В. (2019). *Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту: монографія*. Дніпро: Акцент ПП. (Gichun, V. (2019). *Stress-related health disorders in the conditions of armed conflict: a monograph*. Dnipro: Accent PP.).
- Кім, А (2020). *Охорона психічного здоров'я в умовах війни*. Київ: Наш Формат. (Kim, A (2020). *Protection of mental health in conditions of war*. Kyiv: Our Format.).
- Козира, Петро (2017). *Дезадаптивні стани та їх корекція у співробітників МВС України - учасників бойових дій (автореф. дис. ... канд. психол. наук)*. Харків. (Kozyra, Petro (2017). *Maladaptive states and their correction in employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine - participants in hostilities: autoref. thesis ... candidate psychol. Science*, Kharkiv).
- Колесніченко, Олександр (2018). *Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців: монографія*. Харків: Бровін О. В. (Kolesnichenko, Oleksandr (2018). *Principles of combat psychological traumatization of servicemen: monograph*. Kharkiv: O.V. Brovin).
- Колесніченко, Олександр (2021). *Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань в бойових умовах: монографія*, Харків: НА НГУ. (Kolesnichenko, Oleksandr (2021). *Psychological rehabilitation of military personnel after the performance of service and combat tasks in combat conditions: monograph*, Kharkiv: NA NGU).
- Лесков, Валерій (2021). *Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів (дис... канд. психол. наук)*. Хмельницький. (Leskov, Valery (2021). *Socio-psychological rehabilitation of servicemen from the areas of military conflicts (dis... candidate. psychol. sciences)*. Khmelnytskyi.).
- Михайлов, Б. (2019) *Війна в Україні: патоморфоз психічних і поведінкових розладів*. Дніпро: Свідлер А. Л. (Mykhaylov, B. (2019) *War in Ukraine: pathomorphosis of mental and behavioral disorders*. Dnipro: Svidler A.L.).
- Осьодло, Василь (2020). *Військово-психологічний практикум офіцера*. Київ: Вид. НУОУ ім. Івана Черняховського. (Osodlo, Vasyl (2020). *Officer's military psychological workshop*. Kyiv: Ed. NUOU named after Ivan Chernyakhovskiy).
- Цимбалюк, В. (2021). *Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика: монографія*. Київ: Медицина. (Tymbalyuk, V. (2021). *Mental health care and medico-psychological rehabilitation of military personnel in conditions of hybrid warfare: theory and practice: monograph*. Kyiv: Medicine).
- Шевченко, Росіна (2019). *Система соціально-психологічного супроводу військовослужбовців в умовах трансформаційних змін соціуму (автореф. дис. ... д-ра психол. наук)*. Сєверодонецьк. (Shevchenko, Rosina (2019). *The system of social and psychological support of military personnel in the conditions of transformational changes in society (autoref. thesis ... Dr. Psychol. Sciences)*. Severodonetsk).

SUMMARY

Dieniezhnikov Serhii, Usmanov Malik, Melnykov Andrii Technologies of management of rehabilitation injured military officers of the SBSU after the end of military actions

The article is devoted to consideration of the content of modern technologies for the management of rehabilitation of injured servicemen of the SBSU who took part in skirmishes. This problem is gaining great importance and requires attention and a special attitude to it from professionals, on whom the success of both the activity itself and further rehabilitation will depend. Attention is paid to the study of aspects of psychological and acmeological rehabilitation, as well as those sides of the issue that require additional study and specification. The question of changing the self-concept of SBSU servicemen who took part in military operations was considered. As a result of consideration of various aspects of psychological rehabilitation of military personnel of the State Security Service, a conclusion was made about the importance of this type of rehabilitation in terms of restoring personal resources and the individual's inclusion in social relations.

Thus, the content of the psychological component of the rehabilitation of military personnel who took part in military clashes has not been fully studied, although sufficient attention has been paid to the consideration of its aspects. The psychological consequences of participation in hostilities are diverse in content, form and dynamics of manifestation. Being fixed in the personal structures and behavior of individuals, they determine their behavior. Psychological rehabilitation is an important stage in the recovery of military personnel upon return to a peaceful environment; it helps military personnel in recognizing and comprehending the events that caused their current mental state, in accepting peaceful life and adapting to it, and also contributes to changing the vector of self-concept types from disorganized to "Creative."

Key-words: rehabilitation, management, military serviceman, State Border Service of Ukraine, acmeology, psychological support, social protection of veterans.

УДК 378:7.035: 373.5.02

Юрій Козловський

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID ID 0000-0003-1006-0130

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/042-052

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І ВМІНЬ УЧНІВ З ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Стаття містить результати дослідження щодо підготовки вчителя природничих дисциплін до використання системи контролю знань і вмінь учнів. Обґрунтовано теоретичні засади диференціації в навчальному процесі. Для підготовки вчителя природничих дисциплін до контролю знань і вмінь учнів в умовах диференціації та індивідуалізації навчання розроблено схему поетапної диференціації учнів за змістом навчального матеріалу природничих дисциплін (поділ учнів за критерієм інтересів, здібностей та схильностей до природничих наук; індивідуалізація навчання для кожної з виокремлених груп учнів). Система диференційованого ковшного контролю ґрунтується на результатах послідовного опанування у сформованих підгрупах учнів за завданнями (графічне, кількісне, програмоване, довідкове, експериментальне тощо). Такий

підхід є важливою складовою диференційованого контролю знань і умінь учнів з природничих дисциплін.

Ключові слова: *майбутній вчитель, контроль знань і умінь, учні, природничі дисципліни, принцип індивідуалізації, принцип диференціації, підготовка,*

Постановка проблеми. Природничі дисципліни закладають основи загальнотеоретичного мислення, базу для оволодіння технічними, екологічними та іншими галузями. Проте, як це часто трапляється на практиці, вивчення курсів фізики, хімії чи біології має ізольований, традиційний характер, перетворюючись іноді у самоціль. Навчальні програми хибують переважаністю фактів і деталей. Такий підхід нівелює значення природничих дисциплін, не формує єдину природничо-наукову картину світу, порушує логіку комплексу природничих наук.

Не можна не погодитися з Оніпко (2017), що розроблення педагогічних засад реалізації змісту освітньої галузі «Природознавство», обґрунтування її дидактичної доцільності, принципове оновлення методичного забезпечення практичної підготовки є нагальною потребою шкільного сьогодення» (с. 11).

Один з ефективних методів перебудови наявної системи навчання є науково обґрунтована інтеграція знань, тісно взаємопов'язана з диференціацією. На різних суспільних етапах співвідношення процесів інтеграції та диференціації знань відрізняється. Попри нинішнє посилення диференціальних процесів, дедалі відчутніша тенденція до інтеграції знань, часткових пошуків та пізнавальних засобів.

Актуалізація диференційованого підходу «зумовлена необхідністю вирівнювання ступеня готовності до навчальної і дослідницької діяльності. Зазначене передбачає розробку відповідного навчально-методичного забезпечення підготовки (диференційованих завдань із поступовим ускладненням навчального матеріалу, різнорівневих самостійних робіт), а також консультування студентів на всіх етапах їхнього навчання» (Повідайчик; Хоминець, 2021, с.933).

На нашу думку, традиційні методики диференціації навчання вимагають оновлення та модернізації. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій дає значні інноваційні можливості для роботи в малих групах та індивідуальної роботи. Зокрема, розширюються перспективи наукового розвитку проблеми контролю знань і умінь учнів. Особливо актуальними є ці питання в процесі

вивчення природничих дисциплін, які дозволяють широко варіювати різноманітні види навчальних завдань, зокрема графічні, аналітичні, експериментальні тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Основоположними засадами розвитку проблеми диференціації, на думку Прокопів (2015) «стали положення: диференціації навчання як принципу та форми організації навчання; всебічного розвитку кожного учня в умовах диференційованого підходу, його здібностей, талантів; підвищення рівня активності та самостійності; поєднання колективних та індивідуальних форм роботи; співпраці у навчанні; проектування та прогнозування результатів навчання» (с. 39).

На підставі аналізу наукової літератури Шпарик (2015) узагальнює підходи до понять «диференціація навчання», «диференційоване навчання», зміст дотичних до диференційованого навчання понять, сутність і теоретичні засади диференційованого навчання, його види та форми, а також напрями освітньої диференціації.

Професійна підготовка майбутніх учителів природничих наук «до реалізації змістових ліній освітньої галузі «Природознавство» тільки починає знаходити відображення у науковому доробку вчених, а розуміння суб'єктивізації педагогічної діяльності залишаються, на наш погляд, недостатньо обґрунтованими, а часом навіть суперечливими» (Граматик, 2019, с. 127).

Шевчук (2020) наголошує на важливості ознайомлення учителів із сутністю та специфікою понять «диференціація навчання», «диференційований підхід» та «диференційоване навчання» та подає відповідні їх трактування.

Нині розроблено освітньо-професійну програму для вчителів природничих дисциплін та відповідний інтегрований курс, де вчитель може обрати спецкурс з теми (фізичний компонент, хімічний компонент, географічний компонент тощо), з якої відчуває потребу в додаткових знаннях (Васильченко, 2021). З позицій системного підходу розкрито проблему готовності майбутніх учителів природничого циклу до навчання школярів у роботі Гвоздій (2007). Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки досліджувала Лаврентьева (2014) та ін.

Водночас, поза увагою залишається надзвичайно важлива проблема контролю знань і вмінь учнів з природничих дисциплін на основі принципів індивідуалізації та диференціації.

Мета статті – обґрунтування теоретичних засад та практика підготовки майбутнього вчителя до контролю знань і вмінь учнів з природничих дисциплін на основі принципів індивідуалізації та диференціації.

Методи дослідження. Для виконання дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, серед яких аналіз і синтез, комплексний аналіз наукових праць з проблеми дослідження, узагальнення та систематизація з метою формулювання висновків та перспектив подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Пізнавальні інтереси учнів до природничих наук «складаються із цікавості до явищ, фактів, законів; із прагнення пізнати їх сутність на основі теоретичного знання, їхнє практичне значення й опанувати методами пізнання - теоретичними й експериментальними, що наближаються в старших класах до методів науки. Слід зазначити, що пізнавальна спрямованість школяра носить вибірковий характер. У ході вирішення відкритих задач на уроках природничих наук, в яких завжди має місце проблемна ситуація, учень самостійно приходять до відкриття необхідного способу розв'язання» (Костенко, 2013, с.58).

Під час диференціації основних компонентів навчання «один із них буде визначальним. Наприклад, у початкових і середніх класах основою для диференціації навчання й визначальним компонентом є учні, до яких адаптуються зміст, прийоми, методи, форми навчання. У старших класах основою для диференціації можуть бути і суб'єкти навчання (типова загальноосвітня школа), і зміст навчання, зокрема його профільність (ліцей, гімназія). Під заданий диференційований зміст добираються учні за відповідними інтелектуальними параметрами» (Шпарик, 2015, с.155).

Особливості диференціації полягають у намаганні всебічно й конкретно опанувати закономірності та якісне розмаїття різних структурних систем, обмежуючись підходом до досліджень методами однієї науки або її галузі, виокремленні складових змісту відповідної системи тощо.

Об'єктивною основою диференціації наук є структурна неоднорідність і невичерпність світу. Негативними її рисами є однобічний підхід до досліджень, надмірна спеціалізація, обмеження, паралелізм і дублювання в дослідженнях, виникнення бар'єру між різними науками.

Диференціація та інтеграція зазвичай взаємно протилежні, й у різний історичний період переважає один із методів. Утім як процеси інтеграції, так і процеси диференціації, підпорядковуються особливим законам, виконуючи в пізнанні чи бутті суспільства особливі для кожної з них функції.

Особливо важливим є момент, коли інтеграція та диференціація є протилежними (передбачають одне одного) поняттями, а не суперечливими: останні є несумісними і виключають одне одного (інтеграція та дезінтеграція). Перехресні поняття, зміст яких різний, але обсяги частково збігаються (інтеграція знань та інтеграція форм навчання) доповнюються протилежними поняттями (диференціація знань та інтеграція знань). Між протилежними поняттями можуть бути проміжні (часткова інтеграція знань).

Логічною основою єдності інтеграції та диференціації на всіх етапах їх розвитку є дія закону єдності протилежностей в конкретних проявах: наявність і необхідність аналізу і синтезу, індукції і дедукції, абстрагування і конкретизації.

Як і в об'єктивній реальності тотожність проявляється у відмінності, єдність – у багатоманітності, унікальність – в універсальності, так і інтеграція проявляється через диференціацію і навпаки. Об'єктивні процеси інтеграції та диференціації мають специфічні для кожної галузі знань риси, проте існують спільні закономірності для наукового пізнання в цілому. Інтеграція і диференціація нерозривно пов'язані і переходять одна в одну. Розрізняють якісну і кількісну сторони інтеграції, зв'язок інтеграції і диференціації, вичленюючи інформаційний, структурний та інші аспекти.

Отож, за переходу системи з одного щабля на вищий відбуваються зростання розмаїття й кількості елементів (диференціація), а також ускладнення зв'язків (інтеграція). Нижча система, переходячи у вищу, диференціює нові складові, що водночас інтегруються в нову цілісність. Синтез на вищих щаблях розвинений більше, ніж на нижчих. Загальновідомо, що інтеграція передбачає інтеграцію: диференціація не побутує на рівні системи, а зберігається на рівні складових і позначається на результаті інтеграції.

Диференціацією передбачено виокремлення складових змісту конкретної системи, а інтеграцією – систематизацію такого змісту, утримання складових в одному цілому.

Система наук про природу природознавство містить ряд важливих компонент, які тісно пов'язані з іншими галузями знань та з виробничими технологіями сучасності. Серед цих компонент найважливішими є понятійний апарат, теоретико-методологічні установки, формування наукової картини світу та наукові теорії. Понятійний апарат природознавства є основою теоретичного мислення і складається з вихідних, фундаментальних понять, які характеризують суттєві сторони конкретної галузі явищ. Теоретико-методологічні установки як змістовні логічні засоби дають можливість тлумачити вихідні принципи теоретичних систем та сформулювати критерії відбору фундаментальних понять.

Формування природничонаукової картини світу як цілісного систематизованого уявлення про оточуючу природу на кожному етапі розвитку наук формується на базі фундаментальних досягнень різних галузей природознавства і є одним з найважливіших завдань природознавства. В основі такого підходу лежить ідея про те, що нескінченні явища природи можна зрозуміти на основі обмеженого числа фундаментальних законів та теорій.

Водночас, природничо-наукова картина світу є лише відносно завершеним теоретичним синтезом знань. Істотним є той факт, що на різних історичних етапах вирішальне значення має не природничо-наукова картина світу в цілому, а окрема картина світу окремої науки, яка на даний час є найбільш розвиненою: вирішальні події відбуваються саме в рамках окремих картин світу, де радикальні зміни завжди більш помітні.

Методологічні основи диференціації є важливим аспектом в процесі трансформації диференційованого підходу в освітній простір.

Запропонована автором система козовного контролю знань і вмінь учнів (Козловський, Опачко, Білик, 2022), може з успіхом застосовуватися в процесі вивчення природничих дисциплін..

Для цього виокремлено етапи диференціації. Початковим етапом був умовний розподіл учнів на природничників і неприродничників, за якого максимально зберігалися принципи педагогічної етики. Тоді проводився перший етап диференціації (зовнішній), який передбачав поділ учнів за критерієм інтересів, здібностей та схильностей до природничих наук. Наступний етап (внутрішній) передбачав індивідуалізацію навчання для кожної з виокремлених груп учнів.

Диференціацію в навчально-виховному процесі варто застосовувати на всіх його стадіях і щаблях. Доцільно послуговуватися диференційованими домашніми завданнями на тему, вивчену на уроці, близьку за змістом і складністю, проте такі завдання розподілені на дві великі групи, а в межах цих груп передбачено завдання трьох ступенів складності. Диференційовані за рівнем складності завдання були графічні, експериментальні, міжпредметні, оцінкові тощо. Якщо під час вивчення якоїсь теми природничники виконують творчі завдання, завдання-оцінки, то неприродничники виконують простіші, якісні завдання, пишуть міні-твори, описують, працюють із алгоритмами. Обидві підгрупи використовують і свій роздатковий матеріал залежно від типу експериментального завдання: приписи, світлини, таблиці, моделі, тести з часописів тощо.

Міжпредметне завдання передбачає одержання з кількох груп питань /кожне з яких відображає зв'язок з іншим навчальним предметом/ однієї відповіді. Характер відповіді, назва навчального предмета, який обрав даний учень, дозволяє більш-менш точно визначити напрям його інтересів.

Чимало педагогів у своїй практиці оперують поняттями «велика» і «мала» оцінка. Для одержання великої оцінки потрібна вичерпна, відносно довга й об'ємна відповідь, а для одержання малої – коротка відповідь: доповнення, вправа, стисла відповідь на одне-два питання. Звісно, це не повне вирішення проблеми оцінки знань, проте його варто зарахувати до системи диференційованого ковзного контролю.

Такий підхід до перевірки знань передбачає сукупність даних щодо ступеня знань кожного учня. Це дає змогу для періодичного визначення й усунення прогалин у знаннях, а також виведення «великої» оцінки, яка ґрунтується на кількох «малих» і об'єктивніше показує знання та хист кожного учня.

Завдяки диференційованому підходу до змісту навчального матеріалу, видів і форм перевірки його засвоєння можливий кількарізковий контроль на півріччя всіх видів знань і умінь кожного учня.

Система диференційованого ковзного контролю ґрунтується на минулих результатах опанування знань у сформованих підгрупах учнів. Кожна підгрупа за чергою одержує відповідне групове завдання: графічне, кількісне, програмоване, довідкове чи експериментальне. Кожен учень у підгрупі відповідно до своїх здібностей і досягнень на заданому етапі виконує завдання певної складності. Одне з них спільне

для підгрупи і покликане встановити рівень знань і умінь учнів такої підгрупи з цього виду умінь, як-от, графічних.

Диференціація навчання триває й після організації підгруп, орієнтованих програм для роботи з кожною з них. Як за першої визначальної для поділу на підгрупи диференціації, так і надалі, велике значення має перспектива учня обрати оптимальне завдання з низки запропонованих. Із поступовим ускладненням завдань учні легше переходять із слабших у сильніші, утверджуються у власній спроможності, отримують стимул до випробовування власних можливостей.

Висновки. Для підготовки вчителя природничих дисциплін до контролю знань і вмінь учнів в умовах диференціації та індивідуалізації навчання, розроблено схему поетапної диференціації учнів за змістом навчального матеріалу природничих дисциплін. Початковим етапом був умовний розподіл учнів на природничників і неприродничників, за якого максимально зберігалися принципи педагогічної етики. Перший етап диференціації (зовнішній) передбачав поділ учнів за критерієм інтересів, здібностей та схильностей до природничих наук, а другий етап (внутрішній) передбачав індивідуалізацію навчання для кожної з виокремлених груп учнів. Диференціацію в навчально-виховному процесі варто застосовувати на всіх його стадіях і щаблях, спираючись на диференційовані за рівнем складності завдання: програмовані, графічні, експериментальні, оцінкові тощо. Якщо під час вивчення якоїсь теми природничники виконують творчі завдання, завдання-оцінки, то неприродничники пишуть міні-твори, описують, працюють із алгоритмами. Обидві підгрупи використовують свій роздатковий матеріал залежно від типу експериментального завдання: приписи, світлини, таблиці, моделі, тести з часописів тощо. Система диференційованого ковзного контролю ґрунтується на результатах опанування у сформованих підгрупах учнів. Кожна підгрупа за чергою одержує відповідне групове завдання: графічне, кількісне, програмоване, довідкове чи експериментальне. Кожен учень у підгрупі відповідно до своїх здібностей і досягнень на заданому етапі виконує завдання певної складності. Завдяки диференційованому підходу до змісту навчального матеріалу, видів і форм перевірки його засвоєння можливий кількарізний контроль на півріччя з всіх видів знань і умінь кожного учня.

Звісно, це не повне вирішення проблеми, тому до подальших напрямів відносимо дослідження можливостей диференційованого

ковзного контролю для конкретних природничих дисциплін (фізика, хімія, біологія тощо).

ЛІТЕРАТУРА

- Васильченко, Л. В. (2021). Підготовка вчителів природничих дисциплін до впровадження інтегрованих курсів в умовах НУШ. *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 153–155). 20 травня 2021 р. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка (Vasylchenko, LV (2021). Preparation of teachers of natural disciplines for the introduction of integrated courses in NUSH. *Preparation of future physics teachers, chemistry: materials III International. scientific-practical. conf.* (pp. 153–155). May 20, 2021 Ternopil: TNPU them. V. Hnatyuk).
- Гвоздй, С. П. (2007). *Підготовка майбутніх учителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки.* (Автореф. дис. ... канд. пед. наук). Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса (Gvozdiy, S.P. (2007). *Preparation of future teachers of the natural cycle to teach students the basics of safe behavior.* (Abstract. Dis.... Candidate of Pedagogical Sciences). KD Ushinsky South Ukrainian Pedagogical University. Odesa).
- Грамастик, Н. (2019). Проблема підготовки майбутніх учителів природничих наук: аналітичний огляд. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 3, 126–133. (Grammar, N. (2019). The problem of preparation of future teachers of the natural sciences: analytical review. *Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after KD Ushinsky*, 3, 126–133).
- Козловський, Ю. М., Опачко, М. В. Білик, О. С. (2022). Використання ковзного контролю в процесі вивчення фізики у закладах загальної середньої та професійно-технічної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Орієнка*, 28, 110–114. (Kozlovsky, Yu. M., Opachko, MV Bilyk, OS (2022). The use of sliding control in the process of studying physics in general secondary and vocational education institutions. *Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ogienko*, 28, 110–114).
- Костенко, Є. (2013). Підготовка вчителів природничих дисциплін до розробки і впровадження відкритих задач. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*, 4(1), 56–60. (Kostenko, E. (2013). Preparation of teachers of natural disciplines for the development and implementation of open tasks. *Scientific notes of Kirovograd State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko*, 4 (1), 56-60).
- Лаврентьева, О. О. (2014). *Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект: монографія.* Київ: КНТ. (Lavrentyeva, O. O. (2014). *Development of methodological culture of future teachers of natural disciplines in the process of professional training: theoretical and methodological aspect: monograph.* Kyiv: KNT).
- Оніпко, В. В. (2017). Професійно-педагогічна програма підготовки майбутнього вчителя природничих дисциплін до роботи у профільній школі. *Імідж сучасного педагога*, 4(2), 24–27. (Onipko, V. V. (2017). Professional and

- pedagogical program of preparation of future teacher of natural disciplines for work in a profile school. *The image of the modern teacher*, 4 (2), 24–27).
- Повідайчик, О. С., Хоминець, С. І. (2021). Диференційоване навчання в процесі підготовки професійно мобільних фахівців у вищій школі. *World science: problems, prospects and innovations: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції*. (с. 928–934). 27–29 січня, 2021. Торонто, Канада: ВЦ «Sci-conf.com.ua». (Povaychik, O. S., Khomynets, S. I. (2021). Differentiated training in the process of training professionally mobile specialists in higher education. *World Science: Problems, Prospects and Innovations: International Materials. scientific-practical. conferences*. (pp. 928–934). January 27-29, 2021. Toronto, Kinada: SCI-CONF.com.ua).
- Прокопів, Л. (2015). Диференційований підхід до навчання в діяльності малокомплектних (малочисельних) шкіл України (друга половина XX – початок XXI століть). *Обрії*, 1, 37–40. (Prokopov, L. (2015). Differentiated approach to learning in the activities of small -scale (small) schools of Ukraine (second half of XX - beginning of XXI centuries). *Horizons*, 1, 37-40).
- Шевчук, Л. (2020). Сутність та специфіка поняття «диференціація навчання»: інформація для ознайомлення педагогів. *Проблеми сучасного підручника*, 25, 219–227. (Shevchuk, L. (2020). The essence and specificity of the concept of "differentiation of learning": information for familiarization of teachers. *Problems of the modern textbook*, 25, 219-227).
- Шпарик, О. М. (2015). Проблема диференціації навчання в дослідженнях українських учених та науковців близького зарубіжжя. *Український педагогічний журнал*, 4, 152–164. (Sparik, O. M. (2015). The problem of differentiation of learning in research of Ukrainian scientists and scientists of near abroad. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 4, 152-164).

SUMMARY

Kozlovskiy Yurii. Preparation of the future teacher to control the knowledge and skills of students in natural sciences based on the principles of individualization and differentiation.

It is substantiated that in the conditions of differentiation of the control of the content of education, students can qualitatively master the basics of natural science knowledge and skills, skills of independent work. At the same time, gaps in students' knowledge are identified in a timely manner, and the optimal schedule of classes is ensured. In order to prepare the teacher of science disciplines to control the knowledge and skills of students in the conditions of differentiation and individualization of education, a scheme of step-by-step differentiation of students according to the content of the basic material of science disciplines has been developed. The initial stage was the conditional division of students into naturalists and non-naturalists, during which the principles of pedagogical ethics were preserved as much as possible. The first stage of differentiation (external) provided for the division of students according to the criterion of interests, abilities and inclinations to natural sciences, and the second stage (internal) provided for the individualization of education for each of the separate groups of students. Differentiation in the educational process should be applied at all its stages and steps, relying on tasks differentiated by the level of complexity: programmed, graphic, experimental, evaluation, etc. If during the study of a topic, natural scientists perform creative tasks, assessment tasks, then non-natural scientists write mini-works, describe, work with algorithms. Both subgroups use their handouts depending on the type of experimental task: notes, pictures, tables, models, tests from

magazines, etc. The system of differentiated sliding control is based on the results of mastery in the formed subgroups of students. Each subgroup in turn receives a corresponding group task: graphical, quantitative, programmed, reference or experimental. Each student in the subgroup, in accordance with his abilities and achievements at a given stage, performs tasks of a certain complexity. Thanks to the differentiated approach to the content of the educational material, the types and forms of checking its assimilation, it is possible to control several times every six months of all types of knowledge and skills of each student. This is not yet a complete solution to the problem of assessing knowledge and skills, but this approach is an important component of differentiated sliding control of knowledge and skills of students in natural sciences. Preparation for conducting such control is necessary in the professional training of future science teachers.

Key words: *future teacher, control of knowledge and skills, students, natural disciplines, principle of individualization, principle of differentiation, preparation.*

УДК 808.5 (051)

Марина Рудіна

Національний авіаційний університет

ORCID ID [0000-0001-7338-6475](https://orcid.org/0000-0001-7338-6475)

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/052-063

ІНТЕГРОВАНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РИТОРИКА» В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті розглянуто інтегрований зміст навчальної дисципліни «Риторика» в межах освітньо-професійної програми в ЗВО за освітнім ступенем «Магістр», указано на актуальність дослідження проблеми. Зазначено, що риторика систематизує, синтезує, поєднує здобутки інших наук, формує навички мовленнєвих дій особистості, є системною і комплексною наукою прикладного характеру. Як потужний методичний ресурс, посилює методику викладання іноземних мов, утворює методичні паралелі в професійній підготовці магістрів. Подано приклади практичних матеріалів навчальної дисципліни «Риторика» для магістрів-філологів на засадах інтеграції теоретичних матеріалів, практичних завдань, тестів тощо.

Ключові слова: *риторика, риторичні навички, інтегрований зміст, навчальна дисципліна, магістри-філологи, методичні паралелі, метод PRES-формули.*

Постановка проблеми. Заклади вищої освіти України на межі XX-XXI ст. до більшості освітньо-професійних програм, зокрема магістрів, включили навчальну дисципліну «Риторика». Протягом останніх десятиліть риторика впевнено набуває статусу лідера з-поміж лінгвістичних дисциплін, розвивається як багатовимірний освітній феномен, що зумовлено вагомою роллю риторичних навичок у професійній діяльності фахівців різних спеціалізацій. Навіть широкодоступна Вікіпедія відзначає системні якості риторики як «мистецтва якісного висловлювання думок з метою переконання та

впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей..., що вивчає методику творення тексту, визначає його структуру, найпридатнішу для зрозумілого й аргументованого викладення думки» (Риторика, 2024).

У наукових джерелах визнається, що риторика є універсальною системою впливу, інтегрує засоби мови і лінгвістичні системи комунікації, забезпечує весь процес від комунікативної задачі до відбору аргументів і створення тексту спрямованого впливу. Іншими словами, риторичне володіння мовленням стає компонентом досягнення прогнозованого результату в діяльності, зокрема професійній, компонентом успіху особистості в державно-суспільному житті.

Отже, риторика як наука текстотворча, ґрунтована на законах мислення і мовлення, механізмах продукування усного й писемного тексту, є важливою складовою освітньо-професійних програм у закладах вищої освіти, зокрема Освітньо-професійної програми (далі – ОПП) «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська) факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету за освітнім ступенем (далі – ОС) «Магістр». Оскільки риторика систематизує, синтезує, поєднує здобутки інших наук, формує навички мовленнєвих дій особистості для досягнення результату в діяльності, то дослідження її інтегрованого змісту як навчальної дисципліни в підготовці магістрів вважаємо актуальним. Риторика в зазначеному аспекті є і потужним методичним ресурсом, бо посилює навчальні дисципліни «Практичний курс англійської мови» та «Методика викладання іноземних мов», що дозволяє визначати методичні паралелі в професійній підготовці магістрів.

Аналіз актуальних досліджень. Інтеграція як освітнє явище в різних аспектах прояву досліджується в науці віддавна. Сучасне широке дослідження інтегративного змісту риторики та її ресурсу в системі вищої освіти України представлене в роботах О. Щербакової. (Щербакова, 2013). Учена зазначає, що до «вивчення риторики (з огляду на її неоціненні скарби прадавньої пам'яті людства та багатогранні можливості різноманітного і різноспрямованого впливу на сучасну комунікативну аудиторію) прикута увага багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців та викладачів-риторів» (Щербакова, 2013). У перебігу дослідження нею виявлено понад сто імен сучасних українських науковців, які опублікували монографії і навчально-методичні видання з риторики. Також учена зазначає, що сьогодні використовуються понад чотири десятки найменувань

навчальних курсів із риторикознавчих дисциплін у закладах вищої освіти України, серед них ті, що розкривають положення загальної, часткової, теоретичної і практичної риторики; ораторського мистецтва чи основ красномовства; культури і техніки усного фахового мовлення; мовленнєвої комунікації, культури й етики ділового спілкування; педагогічної майстерності тощо (Щербакова, 2013, с. 13).

Поділяючи думку дослідниці стосовно вагомості внеску українських риторикознавців, особливо відзначимо Г. Сагач, якою в понад 100 науково-методичних працях ґрунтовно розкрито сучасні погляди на риторику та її місце в освіті, представлено методики впровадження в освіті, визначено значення риторики у формуванні професійних компетентностей (Сагач, 2000).

У докторській дисертації Н. Голуб «Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах» ідеться про роль і місце риторичної компетенції в системі професійних компетенцій учителя; у моделі сучасного ідеального вчителя визначено роль образу ідеального оратора; подано методику навчання риторики майбутніх учителів (Голуб, 2009).

Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі висвітлено в однойменному науковому збірнику статей (Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі, 2015). Зазначено, що риторична компетентність педагога в сукупності з методичною є ефективним підґрунтям результативної професійної діяльності.

Монографію «Педагогічна риторика: історія, теорія, практика» (2016) присвячено педагогічній риториці. Автори зазначають, що інтерес до неї освітян стрімко зростає. Крім історичних аспектів риторики крізь призму педагогічного впливу, в монографії розглянуто актуальні теоретичні й практичні проблеми риторизації діяльності вчителя-словесника, уточнено й запропоновано визначення низки базових понять: педагогічний дискурс, риторичний діалог, мовленнєва стратегія, мовленнєва тактика, риторична діяльність педагога, риторична норма, риторичний текст, риторична компетентність, риторична культура тощо.

На інтегративний зміст риторики як навчальної дисципліни вказує Л. Ткаченко, зазначаючи, що риторика фактично стала інтегрованою дисципліною, що передбачає засвоєння цілого комплексу гуманітарних знань (історія ораторського мистецтва, теорія словесності, поетика) та має чітко спрямоване професійне

наповнення, бо поширюються фахові риторики (академічна, судова, ділова, політична тощо) (Ткаченко, 2016).

Отже, аналіз публікацій надає підстави для певних узагальнень.

По-перше, риторика в освітньому аспекті інтегрує широкий пласт знань з теорії ораторського мистецтва; з наук про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю людини; з етики і логіки, філософії й естетики, історії і культурології, психології і педагогіки, літератури і мовознавства; з теорії масових і соціальних комунікацій, журналістської і сценічної майстерності тощо.

По-друге, знання риторики як інтегрованої навчальної дисципліни важливі для студентів будь-яких спеціальностей і форм навчання від іспитів у статусі абітурієнта до магістерських захистів, для фахівців – від співбесіди з роботодавцем до професійної діяльності.

По-третє, як правило, науковці-автори програм з риторики обґрунтовують власну концепцію навчальної дисципліни, призначену для певної категорії студентів, у зв'язку з чим навіть простий пошуковий запит в Інтернет показує численну кількість програм, навчальних і методичних матеріалів із риторики для майбутніх юристів, правників, філософів, істориків, філологів, психологів, педагогів, дипломатів-міжнародників, журналістів, редакторів, соціологів, богословів, менеджерів, рекламистів, економістів, артистів тощо.

На цій підставі можна констатувати, що сьогодні науковцями різних галузей знань розробляються як загальні положення навчальної дисципліни «Риторика», так і професійно зорієнтований інтегрований зміст для конкретних спеціалізацій.

Мета статті передбачає висвітлення проблеми формування сучасного інтегрованого змісту навчальної дисципліни «Риторика» та методичних аспектів його впровадження в системі підготовки магістрів-філологів.

Виклад основного матеріалу. Риторика як наука і навчальна дисципліна має потужний методичний ресурс, оскільки доповнює і посилює формування професійної компетентності фахівців-філологів, інтегруючись зі змістом навчальних дисциплін «Практичний курс англійської мови» і «Методика викладання іноземних мов», забезпечує методичні паралелі в підготовці магістрів.

Зазначене ґрунтується на тому, що: вивчення риторики майбутнім фахівцем сприяє розвитку його вмінь із публічної комунікації – бути комунікабельним і толерантним, володіти

культурою мовлення й основами аргументації і доведення власної думки, управління діалогом і бесідою зі співбесідником чи аудиторією тощо. Для магістрів-філологів Національного авіаційного університету риторичні вміння мають статус складових професійної компетентності за основними напрямками спеціалізації: від перекладача (зокрема в авіаційній галузі), до викладача іноземної мови в закладі вищої освіти чи шкільного вчителя іноземної мови, чим і пояснюється вибір ними навчальної дисципліни «Риторика».

Відповідно до Освітньо-професійної програми (ОПП) «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська) факультету лінгвістики та соціальних комунікацій НАУ для навчання за освітнім ступенем (ОС) «Магістр» визначено низку обов’язкових програмних компетентностей, серед яких: інтегральна компетентність, загальні і фахові компетентності (Освітньо-професійна програма «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська, 2023), що в сукупності становлять як результати навчання, так і формують готовність студентів першого року навчання в магістратурі до здобуття ОС «Магістр» та майбутньої професії перекладача чи викладача (вчителя).

Досягнення цієї освітньої мети визначено нами ключовим завданням при укладанні програми і змісту навчальної дисципліни «Риторика». Ґрунтуючись на тому, що магістри-філологи знають і розуміють, що їхня майбутня професійна діяльність буде пов’язана з аналізом, творенням, перетворенням і оцінюванням письмових та усних текстів різних жанрів і стилів (як із науково-дослідною, критично-аналітичною, так і з прикладною метою), організацією успішної комунікації германськими мовами, ми враховували характерний риторичі універсалізм (Своєрідність риторичної науки, 2024).

Оскільки риторика може бути канвою чи моделлю, наповненою будь-яким словесним змістом; є системною і має прикладний характер; є комплексною наукою, що інтегрує багаторівнево інші гуманітарні науки, ґрунтуючись на законах ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності, то увагу акцентовано саме на інтегрованому змісті навчальної дисципліни.

Поділяючи думку О. Євченка, що «вивчення риторики покликане активним формуванням ораторської культури суспільства, оскільки суспільство, яке ставить на чільне місце формування риторичної особистості, має значний духовно-інтелектуальний потенціал, бо класична риторика філософсько-дидактичного

спрямування є активним чинником стабілізуючого культуротворчого фактору демократичної держави» (Євченко, 2005, с. 4), формуючи матеріали з навчальної дисципліни «Риторика», перевагу надавали саме культуротворчому змісту занять.

Для студентів, що навчаються за ОС «Магістр», було розроблено 18 занять, у межах яких інтегровано лекційні матеріали, практичні завдання й рекомендації до них, тести, підсумкову контрольну роботу. Лекційні матеріали спрямовані на розкриття основних положень риторики як науки і навчальної дисципліни, її теоретичних основ, ознайомлення з риторичною спадщиною видатних українців.

Практична частина спрямована на формування риторичних умінь, презентацію методичних аспектів. Наприклад, тема «Підготовка промови» інтегрує зміст низки підтем: методика і етапи підготовки промови; структура ораторського твору; логічні та емоційні засади промови; елементи художності та літературні прийоми в мові оратора. Тема «Оратор і риторичне мистецтво» інтегрує матеріали про риторичний ідеал та індивідуальний ораторський стиль. Тема «Оратор і аудиторія» інтегрує підтеми: образ аудиторії; система цінностей аудиторії як колективного суб'єкта риторичної дії; психологія аудиторії, погляди, світосприймання; бар'єри розуміння, громадська думка, мотивація, установка; взаємодія оратора з аудиторією як творчий процес. Тема про риторичну етику інтегрує матеріали від античності до сучасності: про красномовство істинне і хибне (псевдокрасномовство), маніпулятивну риторику (антириторику).

Зміст кожного з навчальних занять (лекційна частина і практичні завдання) проілюстровано в презентаціях. Культурознавча орієнтація змісту, ілюстрації з текстів відомих українських риторів сприяли заглибленню магістрів у риторику.

Як правило, початок заняття – це залучення студентів до роздумів над проблемним завданням, наприклад: Прочитайте тезу: *«... дар переконливого мовлення є той самий, що і дар лікування, бо лікування допомагає тілові, а переконлива мова лікує душі, в нещасті є захистом, у щасті – найбільшою прикрасою (Феофан Прокопович)»*. Чи згодні Ви з твердженням видатного українського богослова XVII ст., письменника, поета, математика, філософа, ректора Київської академії, архієпископа? Який зміст він вклав у сполучення «переконлива мова»? Чи можна навчитися «переконливої мови»?

Або: Прочитайте вислови мандрівного філософа Григорія Сковороди, спробуйте відтворити сутність одного з них – квінтесенцію – своїми словами: *Бери вершину і матимеш середину; Бути щасливим – це значить пізнати, знайти самого себе; Найкраща помилка та, яку допускають при навчанні; Не суди лиця, суди слово; Уникай товариства поганих людей.*

Методичний прийом – обговорення епіграфу після ознайомлення з теоретичними відомостями – один із способів формування умінь аналізувати та робити висновки за основним навчальним матеріалом, наприклад: *Промова як історія кохання: розпочати її може кожен, але для її завершення потрібен майстер.* Чи змінилося ваше розуміння цього твердження в перебігу лекції?

Завдання на основі творчо-проблемного підходу інтегровано з методичними умінями з навчальної дисципліни «Методика викладання іноземних мов», наприклад: Оберіть одну з тем, сформулюйте проблемні запитання, що допоможуть її ефективно розкрити в аудиторії студентів чи старшокласників: *Ігроманія – хвороба ХХІ століття; Геть автомобілі, свободу велосипедам! Реклама – психологічний терорист? Бреже той, хто боїться правди; Одна держава – одна мова та ін.*

Або: доберіть 3-4 аргументи на підтвердження чи спростування тези: *Формальна освіта допоможе вам вижити. Самоосвіта приведе вас до успіху (Д. Рон); Відмінність державного діяча від політика в тому, що політик орієнтується на наступні вибори, а державний діяч – на наступне покоління (В. Черчілль); Не йдіть у політику, якщо шкіра у вас трохи тонша, ніж у носорога (Ф. Рузвельт); Інша мова – це інше бачення життя (Ф. Фелліні).*

Особливий інтерес магістрів викликає популярний у сучасній риторичі метод тренування майстерності лаконічних виступів: метод PRES-формули (від англ. Position – Reason – Example – Summary) із запрограмованим алгоритмом логічно послідовних дій – позиція (думка) – обґрунтування – приклад – висновок (наслідок), оскільки він формує навички ефективної професійної комунікації, передусім уміння коротко виступати (1-2 хв) в обсязі 4 речень, коли час на дискусію обмежений.

Студенти працювали за типовими моделями висловлювань:

1. Позиція (у чому полягає ваш погляд) – я вважаю, що...;
2. Обґрунтування – тому що...; через те, що...;

3. Приклад – наприклад, ...;

4. Наслідок – ось чому....

Пропонувалося таке завдання: послугувуючись методом PRES-формули, сформулюйте ваше розуміння думок Ліни Костенко: *1. Люди, як правило, бачать світ у діапазоні своїх проблем. 2. Настала якась собача старість ідей. Ніхто нічого не хоче. Ніхто ні за що не бореться. Тільки наші політики за владу над нами. 3. Людської якості тепер вже не треба. Не треба совісті, гідності, не треба освіти. Це вже не бренд. Потрібні гроші. Потрібен імідж і рейтинг.*

У цілому практичні завдання спрямовано на інтеграцію мовлення, емоцій, аналіз словесного вираження, наприклад: *Зверніться до слухачів по-різному: з гнівом, з погрозою, з подивом, докором, у вигляді прохання, байдуже, з образою. Або: Проаналізуйте обраний за бажанням фрагмент виступу будь-якого політика за параметрами вимог елокуції – вживання тропів (6-8 прикладів) чи риторичних фігур (3-4 приклади) для забезпечення образності промови. Зробіть висновок: чи вдалим було «словесне вираження»?*

У зміст практичної частини занять також інтегровано методичні вказівки у вигляді алгоритмів виконання завдань, наприклад: *Для професійного оцінювання промови необхідно застосовувати всі групи критеріїв, зокрема «Критерії оцінювання загального враження від публічного виступу»: вдалий початок; драматизм викладу; доречні приклади, ілюстрації; адекватність мови і стилю виступу; успішне завершення виступу; дотримання регламенту; цікавий виклад теми; оригінальність стилю викладу; зрозумілість основної думки; переконливість.*

На опанування змісту навчальної дисципліни, формування методичної компетентності магістрів-філологів спрямовано завдання з інтеграції риторичних умінь, наприклад: *відтворіть пропущену ланку в доказах і визначте, які з доказів побудовані на індукції, а які – на дедукції; визначте, який із текстів побудовано за допомогою дедукції, а який – за допомогою індукції, підсумуйте в коротких тезах; визначте логічні помилки в реченнях та класифікуйте їх; підготуйте повідомлення (до 10 хв) на одну із тем, урахуйте критерії аналізу й оцінювання; на основі алгоритму здійсніть самоаналіз виступу тощо.*

Завдання з укладання методичних карток передбачають взаємодію в групах магістрів, актуалізують для студентів потребу інтеграції набутих риторичних знань і вмінь. За призначенням картки є

важливою складовою організації навчальної діяльності, тобто є засобами наочності, забезпечують методичний супровід вивчення узагальнюючих тем як у студентській аудиторії, так і шкільній.

Наприклад: Картка 1. Основні критерії оцінювання публічної промови: обізнаність промовця з темою; точне, цікаве формулювання назви теми, актуальності і новизни; ефективність вступу; інформаційна свіжість; логічність розвитку теми; аргументація основних положень; контраргументація; наочність; контакт з аудиторією; засоби активізації уваги слухачів; мистецтво цитування; прийоми драматизації виступу; поведінка оратора; стилістична виразність виступу; техніка і культура мовлення; засоби художнього мовлення; афористичність мовлення; інтонаційна різноманітність; елементи театралізації; гумор; цікаві приклади тощо.

Картка 2. Критерії аналізу публічного виступу в мисленнєво-мовленнєвому аспекті. *Оцінювання стосовно культури української мови*: чи достатній лексичний запас промовця, чи є в мовленні тавтологія або плеоназм; чи дотримується граматичних, орфоепічних, стилістичних норм; чи виправданим є вживання слів іншомовного походження; наскільки оратор точний у виборі слів; чи зрозуміла, доступна його промова. *Оцінювання стосовно мислення*: наскільки змістовним є виступ; чи переконлива запропонована аргументація; чи логічно побудовано промову, розгорнуто тези. *Оцінювання стосовно володіння риторичними навичками, уміннями і прийомами*: чи вміє промовець знаходити переконливі аргументи, доводити припущення й висновки; чи володіє прийомами переконання; чи послуговується ораторськими прийомами зацікавлення і утримання уваги слухачів. *Критерії оцінювання загального враження від публічного виступу*: вдалий початок; драматизм викладу; доречні приклади, ілюстрації; адекватність мови і стилю виступу; успішне завершення; дотримання регламенту; цікавий виклад теми; оригінальність стилю; зрозумілість основної думки виступу; переконливість промови.

Підсумкова перевірка знань і вмінь із навчальної дисципліни «Риторика» проводилася в тестовій формі (16 тестів), передбачала творче завдання (оберіть одну з тем, сформулюйте 5 проблемних запитань, що допоможуть її розкрити), риторичний аналіз тексту (Цицерон «Похвала філософії»), а також виконання завдань за уривком з роману «12 стільців» І. Ільфа і Є. Петрова (визначити засоби

створення комічного в даному уривку; підготувати на основі аналізу тексту поради оратору «Якою не повинна бути промова»).

Зазначені види діяльності, ґрунтовані на інтегрованому змісті навчальної дисципліни «Риторика», спрямовувалися, за нашим задумом, на формування в магістрів-філологів синтезованої методичної компетентності, яку найкраще ілюструють *soft skills*. Хоча авторство цього сталого виразу і приписується роботодавцям, але ми вважаємо, що формування м'яких навичок закладається в навчальній аудиторії: критичне мислення, креативність, уміння працювати в команді, уміння розв'язувати проблеми, обирати нестандартні рішення, проводити методичні паралелі. Магістри активно долучалися до виконання пропонованих завдань, сприймали їх як цікаві і перспективні для майбутньої педагогічної діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок напреду. Інтегрований зміст навчальної дисципліни «Риторика» сприяв зростанню як теоретичного, так і практичного компоненту сукупності знань і вмінь, що формують профіль фахівця в галузі філології, формуванню в магістрів-філологів умінь виявляти методичні паралелі між навчальними дисциплінами Освітньо-професійної програми «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська».

Безсумнівно, у межах однієї навчальної дисципліни задовольнити всі освітні запити магістрів як майбутніх фахівців-філологів проблематично, тож ми мотивуємо та спрямовуємо студентів на ініціативу в неперервній трансформації власних компетентностей для успішної професійної діяльності, стрижневою з яких є іншомовна, а провідною для педагогічної діяльності – синтезована методична. Перспективним напрямом подальшого дослідження освітнього ресурсу інтегрованого змісту риторики вважаємо виокремлення аспекту «особистість – культура – мовлення – фонові знання – професія». Актуальним вважаємо і залучення магістрів до створення риторичного портфоліо, що розкриває особистість у вимірі ораторського мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.). (2015). К.Я. Климова (ред.). Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка. (*Actual Problems of Formation of Teacher's Rhetorical Personality in the Ukrainian Language Space: Collection of Scientific Papers (based on the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference on*

- April 23, 2015). (2015). K.Y. Klymova (ed.). Zhytomyr: I. Franko Zhytomyr State University Publishing House).
- Голуб, Н. Б. (2009). *Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах* (дис. докт. пед. наук: 13.00.02). Київ (Golub, N. B. (2009). *Theoretical and methodological bases of teaching rhetoric in higher pedagogical educational institutions* (Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.02). Kyiv).
- Євченко, О. В. (2005). *Риторика. Плани семінарських занять з методичними рекомендаціями і літературою (для студентів усіх форм навчання): Методичні рекомендації*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, С. 4. (Evchenko, O. V. (2005). *Rhetoric. Seminars' plans with methodological recommendations and literature (for students of all forms of education): Methodical recommendations*. Zhytomyr: Zhytomyr State University Publishing House, p. 4).
- Освітньо-професійна програма «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська). (Educational and professional program "Germanic languages and literatures (translation inclusive, first - English). https://nau.edu.ua/download/Quality%20Assurance_ukr/EKTS/OPP_2019/FLSK_GMI/2_035_mag.pdf).
- Педагогічна риторика: історія, теорія, практика (2016): монографія. О.А. Кучерук (ред.). Київ: КНТ. (Pedagogical rhetoric: history, theory, practice (2016): monograph. O. A. Kucheruk (ed.). Kyiv: KNT. <https://core.ac.uk/download/pdf/145233928.pdf>).
- Риторика. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Риторика> (Rhetoric. Access mode: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Риторика>).
- Сагач, Г. М. (2000). *Риторика*. К.: Ін Юре. (Sagach, G. M. (2000). *Rhetoric*. K.: In Yure). *Своєрідність риторичної науки*. Режим доступу: <https://ultramadol.blogspot.com/2010/03/47.html> (The originality of rhetorical science. Access mode: <https://ultramadol.blogspot.com/2010/03/47.html>).
- Ткаченко, Л. (2016). Реалізація інноваційних педагогічних технологій у процесі вивчення курсу риторики. *Педагогіка та психологія*, 53, 92-102 (Tkachenko L. (2016). Implementation of innovative pedagogical technologies in the process of studying rhetoric. *Pedagogy and Psychology*, 53, 92-102. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=znpkhnpu_ped_2016_53_13
- Щербаківа, О. А. (2013). *Риторика як інтегративна дисципліна у системі вищої гуманітарної освіти України: започаткування осмислення сучасного стану вивчення проблеми*. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/704798/1/PDF%D0%A9%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%86_2013.pdf (Shcherbakova, O. A. (2013). *Rhetoric as an Integrative Discipline in the System of Higher Humanitarian Education of Ukraine: the Beginning of Comprehension of the Current State of the Study of the Problem*. Access mode: https://lib.iitta.gov.ua/704798/1/PDF%D0%A9%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%86_2013.pdf

[%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%86_2013.pdf\)](#)

Щербаківа, О. А. (2013). Специфіка побудови навчально-виховних курсів із риторикознавчих дисциплін (на прикладі сучасних методичних видань українських педагогів-риторів). *Сучасні виховні технології: соціалізаційні виклики і педагогічний контекст: Програма методолог. семінару (Київ, 30 жовт. 2013 р.)* (Shcherbakova, O. A. (2013). Specificity of building educational courses in rhetorical disciplines (on the example of modern methodological publications of Ukrainian rhetoric teachers). *Modern Educational Technologies: Socialization Challenges and Pedagogical Context: Program of the methodological seminar* (Kyiv, October 30, 2013)).

SUMMARY

Rudina Maryna. Integrated Content of the Discipline "Rhetoric" in the System of Training of Masters of Philology.

The article considers the integrated content of the discipline "Rhetoric" within the framework of the educational and professional program in a higher education institution for the educational degree "Master", indicates the relevance of the problem. In accordance with the purpose, the principles of formation of the modern integrated content of the discipline "Rhetoric" and methodological aspects of its implementation in the system of training of masters of philology are highlighted.

It is noted that rhetoric systematizes, synthesizes, combines the achievements of other sciences, forms the skills of speech actions of the individual, is a systematic and comprehensive science of applied nature. The integrated content of rhetoric has a powerful methodological resource, strengthens the methodology of teaching foreign languages, and creates methodological parallels in the professional training of masters. It contributes to the formation of professional competence of masters of philology in combination with the disciplines "Practical English" and "Methods of teaching foreign languages". The study of rhetoric by future specialists develops their skills in public communication: to be sociable and tolerant, to have a culture of speech and the basics of argumentation and proving their own opinion, to manage a dialogue and conversation with an interlocutor or audience. Rhetoric in the educational aspect integrates a wide range of knowledge in the theory of public speaking; sciences about the laws of human thought and speech activity management; ethics and logic, philosophy and aesthetics, history and cultural studies, psychology and pedagogy, literature and linguistics; theory of mass and social communications, stage skills.

Examples of practical assignments in the discipline "Rhetoric" for masters of philology are presented on the basis of integration of theoretical materials, problem tasks, tests, etc. The content-integrated materials are aimed at revealing the main provisions of rhetoric as a science and an academic discipline, its theoretical foundations, and familiarizing with the rhetorical heritage of prominent Ukrainians from ancient times to the present. The aspect of "personality - culture - speech - background knowledge - profession" and the involvement of masters in the creation of a rhetorical portfolio that reveals the personality in the dimension of oratory are identified as a promising area of research.

Key words: rhetoric, rhetorical skills, integrated content, academic discipline, masters of philology, methodological parallels, PRES-formula method.

УДК 378/14

Юрій Юрчак

Національна академія Державної прикордонної служби

України імені Богдана Хмельницького

ORCID ID 0000-0002-9506-3228

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/064-081

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДО ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВПЛИВУ АГРЕСОРА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Досліджено особливості підготовки майбутніх офіцерів до протидії негативному інформаційному інформаційно-психологічному впливу агресора в умовах інформаційної війни. Розглянуто особливості гібридної війни як наукової проблеми. Розкрито становлення теорії гібридної війни, військово-теоретичні підходи до характеристики її сутності. Наголошено на необґрунтованому характері здійснення гібридної агресії Російської Федерації проти України. Подано аналіз ознак гібридної війни. Зроблено висновок, що гібридні війни є новим інструментом агресії неоімперських тоталітарних держав, спрямованої на суверенні держави, які виступають проти гегемонії Росії на пострадянських теренах. Розкрито необхідність удосконалення системи забезпечення національної безпеки України з урахуванням специфіки Державної прикордонної служби України. Розглянуто окремі підходи до визначення гібридної війни, визначено сутність та загальні риси гібридної війни, проаналізовано проблемні питання захисту національних інтересів на державному кордоні.

Ключові слова: *гібридна війна, національна безпека, Державна прикордонна служба України, збройна агресія, інформаційна складова війни.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах різко зростає роль та значення інформаційного фактора у житті країни. Інформаційне середовище здатне прискорювати чи гальмувати розвиток усіх сфер суспільного життя, зокрема процесів, які тісно пов'язані з безпекою державного кордону.

Після початку російської агресії серед загроз національній безпеці України одні з перших місць посіли загрози інформаційного характеру, особливо небезпечні під час бойових дій. Радикальні зміни сталися після початку російської агресії проти України 2014 р. З 24 лютого 2022 р. це питання набуло ще більшого значення для безпеки державного кордону та забезпечення обороноздатності держави у цілому.

На Державну прикордонну службу України покладається завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України у її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні (Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV). Під час воєнного

вторгнення постає питання охорони та захисту державного кордону, що відбувається у складних умовах збройного конфлікту, який на початковому етапі мав характер гібридної війни на сході і півдні нашої держави. Загрози національній безпеці, суверенітету держави, безпеці державного кордону пов'язані передусім із агресією Російської Федерації (РФ), яка не припиняє спроб анексувати територію України. На сьогодні у ході боїв та збройного протистояння знищено або захоплено значну кількість об'єктів прикордонної інфраструктури, техніки та озброєння. У цьому протистоянні саме Державна прикордонна служба України (ДПСУ) стоїть на передовій у відновленні суверенітету і територіальної цілісності України.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває пошук шляхів забезпечення реалізації функції ДПСУ, виявлення проблемних питань захисту національних інтересів на державному кордоні і пошуку шляхів їх вирішення, а також упровадження сучасних наукових поглядів та підходів у сфері прикордонної безпеки, адже сучасна, добре оснащена та ефективна Державна прикордонна служба України має виняткове значення для національних інтересів України.

Роботу побудовано як аналітичну розвідку, у якій досліджується інформація, отримана з відкритих джерел.

Проблема дослідження аспектів гібридної війни стала актуальною після вторгнення РФ в Україну у 2014 р. Гібридна війна є сучасною формою воєнної діяльності, яка використовує комбінацію військових, політичних, економічних, соціальних, інформаційних та інших засобів, щоб досягти власних військових та політичних цілей. Це новий підхід до війни, що відрізняється від традиційної війни, в якій використовується виключно військова сила.

Однак гібридна війна стає дедалі більш поширеною та викликає загрозу для міжнародної безпеки. Вона відрізняється від традиційної війни тим, що відбувається у різних напрямках, зокрема в електронному просторі. Це вимагає від держав розроблення нових стратегій та методів захисту. Загалом гібридна війна є однією з найменш вивчених форм ведення війни.

Аналіз актуальних досліджень. У дослідженнях та публікаціях сьогодення вивчається вплив гібридної війни на планування й проведення військових операцій. Розглядається вплив гібридної війни на зміни політики, стратегії та тактики, а також принципи й практики застосування військової сили. Виявляється, що гібридна війна змінює

тактику та принципи військового планування. Як свідчить аналіз наукових праць, проблема збройного гібридного конфлікту викликає значний інтерес сучасних дослідників, політиків, експертів та журналістів. Особливістю висвітлення та дослідження цього конфлікту є увага світової спільноти до збереження територіальної цілості України.

Специфіка розв'язаної Росією війни за методами свого ведення відрізняється від традиційних воєн, що відбувались у ХХІ ст. Надзвичайна актуальність цієї проблеми зумовлює значний інтерес науковців.

Проблему гібридної війни досліджували Д. Купрієнко, А. Братко, В. Торічний, Т. Білецька, М. Машовець, О. Литвиненко, О. Турчинов, О. Лещенко, В. Маркітантов, О. Рибщун, Ю. Столяр, Г. Херд, Р. Шутов, В. Вейбел та інші вчені.

Питання протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на персонал органу охорони державного кордону в контексті інформаційної війни розглядали В. Демський, Ю. Юрчак. Разом з тим актуальною залишається проблема чіткого визначення ролі і місця ДПСУ у забезпеченні національної безпеки та суверенітету держави під час неоголошеної війни, формування питань захисту національних інтересів на державному кордоні і пошуку шляхів їх вирішення. Також розглядаються питання захисту та безпеки державного кордону під час гібридної війни. Аналізуються ризики й можливі підходи до розвитку захисту від гібридних атак, а також механізми протидії їм.

Метою статті є дослідження підготовки майбутніх офіцерів до протидії негативному інформаційному інформаційно-психологічному впливу агресора в умовах інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу. Актуальне значення у сучасних умовах має філософське осмислення такого нового та порівняно маловивченого явища, як гібридна війна. Відомо, що гібрид (від лат. *hibrida, hybrida* – помісь) – продукт схрещування генетичних форм, котрі різняться. Спочатку термін використовувався у ботаніці та зоології. Потім це поняття отримало широке застосування у різних сферах, включно з військовою. Звернення до проблематики гібридних воєн обумовлено, з одного боку, кризою теорії і практики класичних воєн та різноманіттям сучасних форм збройних конфліктів. Узагальнюючи сучасні тенденції у сфері ведення воєн, гібридна агресія Росії розглядається військовими фахівцями різних країн як така, що має глобальний характер. Точкою відліку для формування гібридного світоустрою стала агресія РФ проти України, яка спричинила руйнівні

наслідки для європейської та глобальної безпеки. На думку експертів, Україні необхідно формувати комплексні стратегічні підходи у протидії російській гібридній агресії, створювати гнучкі й ефективні механізми реагування та протистояння загрозам. Саме гібридна війна та гібридні загрози визначають багато сучасних тенденцій у розвитку миру та війни. З іншого боку, зберігається дискусійний характер розуміння гібридної війни у військово-теоретичній та соціально-філософській думці. Бракує єдності поглядів на природу, генез, сутність, структуру, специфіку гібридної війни. Сьогодні питання про те, що таке гібридна війна і чим вона відрізняється від інших типів військових конфліктів, є неоднозначним. Поняття гібридної війни залишається неопераціоналізованим (Машовець, 2016). Разом з тим у загальному, схематичному вигляді її характеризують як тип конфлікту, що виник у змішуванні сил, засобів, способів, тактики звичайної та іррегулярної війни. Також з моменту виникнення і до сьогодні відбувається помітна трансформація уявлень про суб'єкти гібридної війни.

З позицій сучасного досвіду очевидно, що такий підхід не вичерпує усіх проявів і видів. Гібридна війна як конфлікт ХХІ ст. – це складніший набір використовуваних у ній інструментів сил та засобів. Водночас гібридні війни недержавних, незаконних збройних формувань проти суверенних держав та законних збройних сил не витратили повністю свій потенціал у сучасному світі.

Для успішного протистояння гібридній агресії Росії українське необхідне передусім внутрішнє зміцнення держави. Цього можна досягти шляхом удосконалення демократичного врядування, нормативно-правової бази та системи політичних і спеціальних інститутів забезпечення безпеки, подолання корупції і створення умов для функціонування організацій громадянського суспільства.

Було визначено основні проблемні питання захисту національних інтересів на державному кордоні на початковому етапі збройної агресії з боку Росії:

- недостатня готовність сил і засобів до дій в абсолютно новій оперативній і криміногенній обстановці на державному кордоні України;
- невідповідність новим загрозам побудови системи охорони державного кордону;
- недостатня кількість випереджувальної інформації про можливе збройне вторгнення на державному кордоні;

- обмежене забезпечення військ і персоналу;
- недостатня укомплектованість підрозділів охорони державного кордону особовим складом, озброєнням та військовою технікою.

Ці недоліки потрібно взяти в упровадження для їх усунення при підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників.

Необхідне проведення збалансованої міжетнічної і міжконфесійної політики, широке інформування суспільства про чутливі теми, зокрема історичні, які використовуються або можуть використовуватись агресором для досягнення своїх цілей. Такий комплексний усеохоплюючий підхід дасть змогу консолідувати суспільство і убезпечити його, може стати зразком для інших країн, які потерпають від гібридних загроз (Литвиненко), причому, здійснюючи дії між миром і війною так, щоб не переступити поріг розв'язування звичайної війни і «маскуючи своє втручання» під воєнну операцію (Турчинов). Особливості гібридної війни дозволяють використовувати різні способи військового і невійськового насильства поступово, потай і опосередковано. Під час прихованої дії застосовуються нерегулярні військові формування, ведеться війна «чужими руками», використовуються приватні військові компанії, що дає можливість приховувати справжніх ініціаторів конфлікту. Так, гібридна війна стає податливим простором між війною та злочинністю на перетині нетрадиційних засобів, незаконних методів та міжнародних норм, порядку та анархії (Лещенко, 2020).

Важливо додати, що гібридні війни не слід співвідносити з діями будь-якої держави у конфліктах XXI ст. Гібридні війни – це інструмент агресії неоімперських держав і країн, які прагнуть зберегти колоніальний порядок у світі, здійснити новий територіальний переділ на користь контролю світових ресурсів, десуверенізації суб'єктів світової політики, розвалу країн, що опираються, а також мілітаристських держав, націлених на розширення сфери геополітичного впливу, силове вирішення територіальних суперечок, реалізацію експансіоністських територіальних домагань. Суттєвою рисою гібридної війни є її асиметричний характер, оскільки протиборство у ній ведеться між державою та недержавними суб'єктами, у військових силах яких є значний дисбаланс (асиметрія) або які застосовують кардинально різні стратегії та тактику. Ці асиметричні методи та дії характеризують також і невійськову сферу протиборства, оскільки гібридна війна – це збройний конфлікт, який здійснюється поєднанням невійськових та військових

засобів з їхнім синергетичним ефектом. Загалом слід зазначити, що гібридна війна все ж таки не тотожна поняттю «асиметрична війна» і має більш складний характер.

В умовах гібридної війни Росії проти України особливо важливим завданням є вибір стратегічних партнерів і союзників, спираючись на допомогу яких можна забезпечити успішну протидію агресії Кремля. Для виживання і тим більше перемоги нашої країни у довгостроковій гібридній війні Україна повинна посилювати безпекові та оборонні спроможності, забезпечувати для цього розвиток економіки та залучати допомогу міжнародного співтовариства. Як слабша сторона конфлікту Україна максимально зацікавлена в інтернаціоналізації (Європейський інформаційно-дослідницький центр. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій).

Аналіз досвіду ведення певними державами та підконтрольними їм недержавними суб'єктами показує, що гібридна війна є загрозою державному суверенітету, територіальній цілісності та безпеці держав, насамперед тих, які проводять незалежний від Росії та її союзників політичний курс, не приймає їхню гегемонію, роль старшого брата.

Вертикальна ескалація агресії проти суверенних держав, спрямованої на дезорганізацію системи державного та військового управління, економіки, соціальних інститутів, повалення легітимного правлячого керівництва методами збройного вторгнення, брехливої масованої пропаганди, підтримки внутрішньої проросійської опозиції та екстремістів усіх мастей, розпалювання міжконфесійної ворожнечі, реалізації терористичних акцій, ракетних обстрілів критичної інфраструктури та цивільного населення, державних переворотів, громадянської війни, кібератак, відбувається з подальшим проведенням спеціальної воєнної операції на межі війни та миру з використанням високоточних авіаційних та ракетних ударів, сил спеціального призначення, збройних формувань недержавних суб'єктів з метою встановлення влади маріонеткового уряду та забезпечення геополітичного контролю за територією та ресурсами України. Сутність недержавних засобів гібридної війни втілюється в екстремістській та терористичній агресії проросійських політичних сил, їхніх незаконних збройних формувань та несилових компонентів, що підтримуються ззовні зацікавленими неоімперськими та

мілітаристськими державами проти конституційного ладу, легітимних ідеологічних цілей і політичних програм, непідконтрольних Кремлю.

Гібридна війна – це доволі нове поняття, що виникло у нашому столітті. Це війна, яка поєднує принципово різні типи та способи її ведення, що скоординовано застосовуються задля досягнення поставлених цілей. При цьому сторона-агресор може офіційно не оголошувати війну та намагатися публічно залишатися непричетною до розв’язаного нею конфлікту.

Типовим для гібридної війни є використання як класичних прийомів ведення бойових дій (застосування регулярних підрозділів збройних сил, сучасного озброєння та військової техніки), так і нерегулярних збройних формувань (терористів, диверсантів, партизан, провокаторів тощо), а також інших форм і методів нанесення противнику суттєвих втрат – економічних, енергетичних, екологічних у поєднанні із застосуванням потужних інформаційних та кібернетичних атак. Інакше кажучи, цей спектр достатньо широкий, починаючи від керованого кривавого терору і диверсій та завершуючи фінансуванням брудних інформаційних кампаній і радикальних політичних проєктів. Мета у гібридної війни одна – поєднуючи зовнішню агресію та внутрішню дестабілізацію, знищити противника або примусити його до прийняття необхідних агресору рішень (Демський, Юрчак, 2019а; Демський, Юрчак, 2019b).

Політики, керівництво Росії відкрито висловлюють наміри знищити Україну або анексувати її окремі, насамперед прикордонні регіони, заохочуючи та використовуючи внутрішні сепаратистські сили і настрої.

Так, у 2016 р. Єврокомісія ухвалила «Спільні принципи протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу», а депутати Європарламенту ухвалили Резолюцію «Стратегічні комунікації ЄС як протидія пропаганді третіх сторін», у якій містяться положення про співпрацю з НАТО у протидії ворожій Євросоюзу пропаганді (Купрієнко, 2016).

Сучасні конфлікти вже не потребують суворого розмежування військових і невійськових зусиль, концентрації великих сил воюючих сторін. Вони здебільшого навіть формально не оголошуються. Натомість такі протистояння характеризуються неоголошенням війни, гібридними операціями, у яких поєднуються воєнні та невоєнні дії, і невеликими силами, які точково націлюються на критичну інфраструктуру противника (Torichnyi, Biletska, Rybshchun, Kupriyenko, Ivashkov, Bratko,

2021). Водночас сучасна війна сфокусована на розвідці і домінуванні в інформаційному просторі. Характерно, що у моделі для сучасної російської війни «Роль невійськових методів у резолюції міждержавних конфліктів» саме тривала інформаційна кампанія є основою насильницького впровадження інтересів Росії за кордоном, а силовому ресурсу відводиться лише підсилююча, допоміжна роль на окремих етапах війни (Маркітантов, Рибщун, Столяр, 2018).

Однією з важливих сторін гібридної війни є те, що Росія застосовує інформаційно-пропагандистський ресурс не точково, така диверсифікація дає змогу їй маскувати свої дійсні цілі, а часто – вирішувати завдяки комплексній інформаційно-пропагандистській кампанії низку завдань як на близьку, так і на більш віддалену перспективу. Комплексною ж метою російських інформаційних операцій є зміна стратегічної ситуації у Європі, яка відновить її позиції як глобального гравця на рівні із сучасними США, Китаєм та ЄС.

Так, у період 2000 – 2010 рр. Росія провела серію взаємопов'язаних кампаній, де пропаганда була одним із ключових ресурсів, на рівні із політичними (політична воля вищого державного керівництва, легітимована інститутами парламенту, Конституційного Суду, російською православною церквою та ЗМІ) і силовими (насамперед військова розвідка, яка здійснювала оперативний контроль за ситуацією через угруповання місцевих комбатантів). Такими стали операції у Криму, на Донбасі, у країнах Балтії, Молдові, Грузії, Білорусі. Водночас на більш глобальному, стратегічному рівні цілями Росії є навіть не анексія окремих територій малих пострадянських країн чи політико-економічний тиск на них з метою досягнення певних преференцій, а створення і використання розломів серед країн західного блоку, делегітимація НАТО та ослаблення ЄС.

З такими особливостями і методами проведення інформаційної війни потрібно ознайомлювати майбутніх офіцерів-прикордонників, визначати шляхи протидії такій інформації. Адже така інформація в першу чергу попадає в прикордонні зони і прикордонникам потрібно вміти працювати з жителями цих регіонів.

Як визначив Е. Вільсон, професор українських досліджень Школи слов'янських та східноєвропейських досліджень Університетського коледжу Лондона, інформаційно-пропагандистська складова виконує чотири взаємопов'язані завдання:

- відволікає та дезорієнтує західну аудиторію;

- підсилює вже сформовану громадську думку;
- мобілізує проросійську аудиторію;
- формує «альтернативну дійсність».

При цьому інструментами для реалізації окреслених вище завдань є російські державні та проросійські недержавні ЗМІ, «фабрики тролів», маріонеточні громадянські асоціації (особливо вагомими вони є у зонах затяжних конфліктів, як-от Придністров'я, Крим, Донбас, Абхазія, Північна Осетія, Нагірний Карабах, Північний Кавказ, Північний Кіпр, Сирія), російська православна церква.

Додатковими інструментами є фінансові ресурси, через які підтримуються політичні і партійні групи за кордоном, особливо активно – у Європі, причому не лише проросійського спрямування, але й у цілому спроможні дестабілізувати наявні політичні системи. Наприклад, угорські «Jobbik Magyarországért Mozgalom», «Fidesz – Magyar Polgári Szövetség», британські «United Kingdom Independence Party, UKIP», «British National Party, BNP», грецькі «Λαϊκός Σύνδεσμος – Χρυσή Αυγή», «ΣΥΡΙΖΑ», німецькі «Alternative für Deutschland, AfD», «Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes», болгарська «Атака», французька «Rassemblement national», фракція «Europe of Nations and Freedom» у Європарламенті. В основі дискурсів, які проводяться через пропагандистські канали, лежать політизована історія, питання національних розбратів, мовної і релігійної належності, культивування символічних статусів історичної спадщини російського та радянського минулого (Херд, 2016).

У той час, коли у Росії формувалася доктрина новітньої війни, в Україні головні акценти інформаційної політики було сконцентровано на стратегіях побудови нового громадянського суспільства та інтеграції України до євроспільноти, що, на жаль, не дозволило вчасно й ефективно протидіяти агресії у 2014 р.

Так, проаналізувавши контент аналітичних матеріалів Інституту стратегічних досліджень у розділі «Інформаційна політика» за 2010–2013 рр. (Інститут стратегічних досліджень. Інформаційна політика), зазначимо, що головними їх темами були: розвиток електронної демократії; інформаційна політика з питань євроінтеграції; інформаційні технології як фактор суспільних перетворень; протидія кіберзлочинності та ін.

Підкреслимо, що «Стратегія забезпечення кібернетичної безпеки України» напередодні війни була лише у проекті (Стратегія забезпечення кібернетичної безпеки України), тобто фактично

бракувало готовності до застосування Збройних Сил України в умовах кібервійни. Також мали місце недостатні можливості для відбиття збройної агресії з урахуванням нових викликів і загроз в інформаційній сфері, недостатня захищеність інформаційної інфраструктури (зокрема військового та подвійного призначення) від реальних та потенційних кіберзагроз. Фактично не було системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки для потреб Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони України.

Невідповідною вимогам часу була також і Доктрина інформаційної безпеки України від 2009 р. (Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47), у якій недооцінено ймовірність розв'язання проти України інформаційної війни та бракувало вимоги підготовки відповідних сил і засобів для протидії й оборони в інформаційній сфері.

Наслідками цих процесів стало те, що з початком російської агресії у 2014 р. Україна не змогла повноцінно протидіяти, передусім саме в інформаційній сфері. Наприклад, уже у ході анексії Кримського півострова росіяни провели потужну інформаційно-психологічну кампанію, завданнями якої були деморалізація та формування на рівні масової свідомості «зрадницьких настроїв», вербування формальних і неформальних лідерів, презентація викривленого медіабачення подій, що відбувалися, морально-психологічна підтримка населення з проросійськими настроями та моделювання спільного «щасливого майбутнього». Цільовими аудиторіями було визначено: персонал органів законодавчої, виконавчої та судової влади Автономної Республіки Крим, зокрема особовий склад Збройних Сил та правоохоронних органів України, а також проросійсько налаштоване та лояльне до російської влади населення Криму.

Було задіяно широкий спектр інформаційних каналів (традиційні та електронні ЗМІ, інтернет-ЗМІ, соціальні мережі) та методів інформаційно-психологічної боротьби. Як зазначено в аналітичному звіті «Щодо інформаційно-психологічної складової агресії російської федерації проти України (за результатами подій 1–2 березня 2014 року)» (Щодо інформаційно-психологічної складової агресії російської федерації проти України (за результатами подій 1-2 березня 2014 року). Аналітична записка), протидія з боку України виявилася украй слабкою: бездіяльні офіційні сайти ключових державних інститутів, недостатня активність основних медіа-ресурсів (наприклад, у проблемні дні 1–2

березня 2014 р. значна частина вітчизняних телеканалів не змінювала сітку мовлення, обмежившись лише двомовним банером «Єдина Україна!/Единая страна!»). Однією з поодиноких дієвих форм опору стала стрімка реакція громадських активістів, але її виявилось явно недостатньо для повноцінної протидії агресору.

Ситуація загострювалася також і тим, що в Україні у цілому з моменту її незалежності питання побудови системи інформаційної безпеки на рівні законодавчої влади майже не порушувалося. Зазнавши активної інформаційно-пропагандистської агресії, новосформований «революційний» політичний режим виявився практично недієздатним у цій сфері. Державні функції забезпечення інформаційної безпеки були розсіяні між низкою «конкуруючих» між собою міністерств і відомств, які у певних питаннях дублювали функції. Водночас недостатніми були загальна координація та моніторинг за системою забезпечення інформаційної безпеки. Як наслідок цих процесів, перші рішення у часи анексії Криму та деморалізації населення Східного Донбасу були вкрай примітивними, наприклад, обмеження трансляції російського телебачення.

Так, уже у березні 2014 р. в Україні було заборонено 5 російських телеканалів, а до грудня 2015 р. під заборонаю стало вже 25.

Надалі було впроваджено серію обмежувальних заходів на частку російськомовного продукту на українських телеканалах, а з березня 2015 р. на законодавчому рівні табуйовано перелік фільмів російсько-пропагандистського змісту.

Усвідомлення того, що проти України розпочата нова за своїм характером агресія, яка згодом буде означена як гібридна війна, примусило до вироблення основ побудов нової системи безпеки та оборони, у якій чільне місце було відведене саме питанням інформаційної безпеки.

Вже навесні 2014 р. загрози та виклики в інформаційно-психологічній сфері було віднесено до загроз національній безпеці України (Щодо окремих напрямів вдосконалення державної інформаційної політики України. Аналітична записка). Розпочинається активне вивчення спроб протидії іноземній інформаційній агресії (Еволюція іномовлення в іноземних державах: досвід для України. Аналітична записка). Переосмислюється пропаганда як інструмент інформаційних спецоперацій. Здійснюються спроби виробити дієві механізми контрпропаганди (Пропаганда, спрямована на

розпалювання національної та міжнаціональної ворожнечі: проблеми визначення та протидії. Аналітична записка).

Із серпня 2014 рі до нині проводиться планомірна інституціоналізація системи забезпечення інформаційної безпеки. Причому однією з проблем тут стало намагання не допустити дії, які б надалі могли бути розцінені порушенням в Україні свободи слова як однієї із фундаментальних основ сучасної ліберальної демократії.

Труднощі, перед якими постала Україна за наслідком опору російській гібридній агресії, націлюють на пошук моделей дієвої протидії російській пропаганді в інших країнах. Такі, зокрема, сформовано у країнах Балтії.

Інформаційна війна Росії торкнулась і інших держав. На це в першу чергу відреагували країни Прибалтики. Зважаючи на це, Естонія обрала шлях, спрямований на:

- збільшення фінансування для створення збалансованих джерел інформації, які продукуючи «позитивні повідомлення», були б спроможні контрдіяти російським і проросійським медіа;
- створення EastStratCom Team – постійно діючого інформаційного підрозділу ЄС;
- підтримку свободи преси у країнах-учасниках «Східного партнерства»;
- забезпечення доступності своїх інформаційних матеріалів для російськомовної аудиторії (Вейбел, 2016).

Латвія, у якій проживає чимала кількість етнічно російського і російськомовного населення (до 26 % населення), з метою протидії наративам проросійських ЗМІ (насамперед, інформагентству RT) активно використовує підтримку Центру передового досвіду НАТО у сфері стратегічних комунікацій, який розміщено у Ризі. Характерно, що в ЄС існує аналогічний ресурс – Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій, до завдань якої входять висвітлення та розвінчання російської пропаганди.

За результатами аналізу подій в Естонії (2007 р.), Грузії (2008 р.) та в Україні узагальнимо таке.

1. Головним методом російської пропаганди у ситуації конфлікту є дезінформація. При цьому об'єкти агресії засуджуються з метою їх дискредитації в очах як російської, так і зовнішньої аудиторії.

2. Інформаційно-пропагандистські канали містять увесь наявний спектр засобів масової комунікації: російські державні телеканали,

проросійські медіа на території країни-об'єкта агресії, онлайн-медіа, веб-ресурси (наприклад, LiveJournal, Liveinternet), масштабний інтернет-тролінг у соціальних мережах, інформаційні канали сепаратистських асоціацій, навіть мережі мобільних операторів.

3. На інформаційно-пропагандистський супровід Росія витрачає величезні фінансові ресурси, неспівмірні з можливостями малих пострадянських країн.

Корисними для України можуть стати також заходи, рекомендовані для європейських країн, у внутрішньополітичному житті яких періодично простежується російський слід (Смоленова, 2016):

- відслідковувати вплив російської пропаганди на громадську думку;
- деконструвати та оприлюднювати факти російських інформаційно-пропагандистських акцій;
- підвищувати рівень інформаційної компетентності своїх громадян;
- спростовувати і роз'яснювати основні пропагандистські тези;
- більш активно інституціювати «інформаційну безпеку».

Тут варто ще раз обумовити, що в цілому інформаційно-пропагандистська кампанія, яку проводить Росія упродовж останніх десятиліть, спрямовується крім безпосередніх об'єктів, також проти усього консорціуму провідних країн західного світу та їхніх основних асоціацій – ЄС та НАТО. При цьому дискурс пропаганди часто переплітається у дивні химери, коли, наприклад, донбаський сепаратизм подається ледь не історично обумовленим сепаратизмом іспанських басків чи ольстерських ірландців, питання захисту російськомовного населення узгоджуються із питаннями захисту прав і свобод у Західній Європі. Водночас такий дискурс підсилюється адресними інформаційними атаками щодо проблем, зумовлених міграцією у Німеччині, процесами Brexit, хибам виборчих перегонів у США тощо.

Звісно, станом на сьогодні напрацьовано вже чималий західний досвід протидії російській пропаганді та дезінформації. Зокрема, для України вкрай корисними можуть стати: «Спільні принципи протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» [24] – узгоджувальний акт держав-членів ЄС із протидії гібридним загрозам, зокрема інформаційного характеру; резолюція Європарламенту «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді

третіх сторін» (European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties), що ґрунтується на Action Plan on Strategic Communication та у якій презентовано основні аспекти інформаційно-пропагандистської діяльності РФ.

Не менш важливо підтримувати тісні зв'язки з Оперативною робочою групою ЄС зі стратегічних комунікацій (East Strat Com Task Force) – зовнішньополітичною службою ЄС, серед основних завдань якої визначено протидію дезінформації та надання інформаційної підтримки низці пострадянських країн, серед яких і Україна. Важливо відмітити, що інформаційно-аналітичний ресурс відомства – uvdsdisinfo.eu – є доволі дієвим інструментом контрпропаганди, вітчизняними аналогами якого можна вважати (Новини та аналітика України) та інші.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можемо вважати підтвердженими такі висновки: готуючись та здійснюючи акт воєнно-політичної агресії проти України, Російська Федерація застосувала модернізований стратегічний підхід, у межах якого інформаційно-пропагандистська складова мала одну із домінуючих позицій; на момент початку гібридної агресії проти державного суверенітету та територіальної цілісності Україна не була готовою до масованої інформаційно-пропагандистської атаки як складової воєнного конфлікту нового покоління; застосовувані Україною контрзаходи в інформаційній сфері виявилися недостатніми через відсутність подібного досвіду, підготовленого особового складу та належних ресурсів, застарілість інформаційної інфраструктури і несистематизовані дії під час забезпечення інформаційної безпеки; за умов, коли головною особливістю воєнно-політичної кампанії Росії проти України була саме її інформаційно-пропагандистська складова, системна неготовність України до опору пропаганді стала однією з основних передумов початку російської агресії та еволюції до збройного конфлікту.

Разом з тим розвинутими демократичними країнами, які мали досвід протидії російській пропаганді, накопичено апробований арсенал ефективних форм і організаційно-технічних заходів, які можуть бути використані в інтересах побудови національної системи забезпечення інформаційної безпеки як однієї зі складових безпеки державного кордону. Водночас імплементація цього досвіду має відбуватися з урахуванням двох важливих застережень: запозичення досвіду не має стати «сліпим» копіюванням, адже слід враховувати

культурно-історичні, інституційні та інші реалії сучасного стану в Україні; російська пропаганда швидко еволюціонує у своїх формах і технологіях, має суттєві ресурси, які на неї спрямовуються, через що потребує регулярного моніторингу й аудиту дієвості сценаріїв контрпропаганди розвинутих демократичних країн.

Перспективами подальшого дослідження є визначення критеріїв оцінювання рівня негативного інформаційного впливу на військовополоненого з боку ворога, а також дослідження шляхів протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад у полоні противника.

ЛІТЕРАТУРА

- Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV (2003). *Відомості Верховної Ради України*, 27, Ст. 208. (On the State Border Service of Ukraine: Law of Ukraine dated 03.04.2003 No. 661-IV (2003). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 27, Art. 208).
- Машовець, М. К. (2016). *Гібридна війна росії – виклик і загроза для Європи*. Київ. URL: <https://bit.ly/3ppWeBd>. (Mashovets, M. K. (2016). *Russia's hybrid war is a challenge and a threat to Europe*. Kyiv. URL: <https://bit.ly/3ppWebd>)
- Литвиненко, О. Тотальна війна по-путінськи: «гібридна» війна рф проти України. «Гібридна» війна росії – виклик і загроза для Європи. *Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства*. URL: <https://bit.ly/3ik9IwV>. (Litvinenko, O. Total War in Putinskaya: "Hybrid" war of the Russian Federation against Ukraine. *The "hybrid" war of Russia is a challenge and a threat to Europe. Hybrid threats to Ukraine and public safety. EU experience and eastern partnership*. URL: <https://bit.ly/3ik9Iwv>.)
- Турчинов, О. Т. Тероризм. Гібридна війна. Росія. URL: <https://turchynov.com/blog/details/terorizm-gibridna-vijna-rosiya>. (Turchynov, O. T. *Terrorism. Hybrid war. Russia*. URL: <https://turchynov.com/blog/details/terorizm-gibridna-vijna-rosiya>).
- Лещенко, О. Я. (2020). *Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу*. Київ: Державний видавничий центр «Україна» (Leshchenko, O. Ya. (2020). *Transformation of the civil protection system of Ukraine in the conditions of modern military and political conflicts of hybrid type*. Kyiv: State Publishing Center "Ukraine").
- Європейський інформаційно-дослідницький центр. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій. Інформаційна довідка, підготовлена на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377>. (European Information and Research Center. *International experience in combating hybrid threats: legislative regulation and strategic communications organization. Information certificate prepared at the request of the People's Deputy of Ukraine*. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377>).
- Демський, В. В., Юрчак, Ю. М. (2019а). Проблема захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу на персонал відділу охорони

- державного кордону в контексті інформаційної війни. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*, 1 (12), 83–94 (Demysky, V. V., Yurchak, Yu. M. (2019a). The problem of protection against negative information and psychological influence on the staff of the state border protection department in the context of information war. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. *Psychological sciences*, 1 (12), 83–94).
- Демський, В. В., Юрчак, Ю. М. (2019b). Особливості впровадження методики протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Могилів-Подільського прикордонного загону. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*, 3 (14), 91–106 (Demysky, V. V., Yurchak, Yu. M. (2019b). Features of implementation of the methodology of counteraction to negative information and psychological influence on the personnel of the Mogile-Podilsky Border Squad. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. *Psychological sciences*, 3 (14), 91–106).
- Купрієнко, В. Д. (2016). Рекомендації суб'єктам забезпечення прикордонної безпеки щодо стратегічного управління організаційним потенціалом прикордоння. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Військові та технічні науки*, 1(67), 142 (Kuprienko, V. D. (2016). Recommendations to the subjects of border security on strategic management of organizational potential of the border. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. *Military and technical sciences*, 1 (67), 142).
- Torichnyi, V., Biletska, T., Rybshchun, O., Kupriyenko, D., Ivashkov, Y., & Bratko, A. (2021). *Information and propaganda component of the Russian Federation hybrid aggression: Conclusions for developed democratic countries on the experience of Ukraine*. TRAMES.
- Маркітантов, В., Рибщун, О., Столяр, Ю. (2018). *Російська гібридна війна: від доктрини до тактики*. Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута» (Markitantov, V., Rybchun, O., Stolyar, Y. (2018). *Russian hybrid war: from doctrine to tactics*. Kamianets-Podilskyi: Ruta Printing House).
- Херд, Г. (2016). Гібридний конфлікт 2.0. Атака на Запад. *Per Concordiam*, 6–15 (Hurd, G. (2016). Hybrid conflict 2.0. Attack on Warning. *Per Concordiam*, 6–15).
- Інститут стратегічних досліджень. Інформаційна політика. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyna-politika> (Institute of Strategic Studies. Information policy. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyna-politika>).
- Стратегія забезпечення кібернетичної безпеки України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-11/kiberstrateg.pdf> (Cyber's security strategy of Ukraine. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-11/kiberstrateg.pdf>).
- Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514/2009#Text> (On the Doctrine of Information Security of Ukraine: Presidential Decree No. 47 of 25.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514/2009#Text>).
- Щодо інформаційно-психологічної складової агресії російської федерації проти України (за результатами подій 1-2 березня 2014 року). Аналітична записка.

- URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/schodo-informaciyno-psikhologichnoi-skladovoi-agresii> (*Concerning the information and psychological component of the Russian Federation's aggression against Ukraine (as a result of the events of March 1-2, 2014). Analytical note.* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/schodo-informaciyno-psikhologichnoi-skladovoi-agresii>).
- Щодо окремих напрямів вдосконалення державної інформаційної політики України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/schodo-okremikh-napryamiv-vdoskonalennya-derzhavnoi> (*On certain areas of improvement of the state information policy of Ukraine. Analytical note.* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/schodo-okremikh-napryamiv-vdoskonalennya-derzhavnoi>).
- Еволюція іномовлення в іноземних державах: досвід для України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/evolyuciya-inomovlennya-v-inozemnikh-derzhavakh-dosvid-dlya> (*Evolution of foreign language in foreign countries: experience for Ukraine. Analytical note.* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/evolyuciya-inomovlennya-v-inozemnikh-derzhavakh-dosvid-dlya>).
- Пропаганда, спрямована на розпалювання національної та міжнародної ворожнечі: проблеми визначення та протидії. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/spryamovana-na-rozpalyuvannya-nacionalnoi-ta> (*Propaganda aimed at igniting national and international hostility: problems of definition and counteraction. Analytical note.* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/spryamovana-na-rozpalyuvannya-nacionalnoi-ta>).
- Шутов, Р. (2016). Російська пропаганда в Україні: Києву не вистачить інструментів для боротьби з фантомами, народженими Москвою. *Per Concordiam*, 37, 38 (Shutov, R. (2016). Russian propaganda in Ukraine: Kiev will not have enough tools to combat phantoms born to Moscow. *Rer Concordiam*, 37, 38).
- Зрозуміла мова. Plain language у забезпечення комунікативного зв'язку. Влада – громадськість на окупованих та звільнених територіях. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyna-politika?page=2> (*Understanding language. Plain Language in providing communicative communication. Power is the public in the occupied and liberated territories.* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyna-politika?page=22>).
- Вейбел, В. (2016). Росія маніпулює ЗМІ як засобом психологічної війни. *Per Concordiam*, 14–19 (Weibel, V. (2016). Russia manipulates the media as a means of psychological war. *Per Concordiam*, 14–19).
- Смоленова, І. (2016). Компанія з проросійської дезінформації в Чехії та Словаччині. *Per Concordiam*, 26–29 (Smolenova, I. (2016). Pro -Russian misinformation company in the Czech Republic and Slovakia. *Per Concordiam*, 26–29).
- Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. URL: <http://bit.ly/2t0ywSh>.
- European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0//EN>.
- Новини та аналітика України. URL: <https://www.digestagency.com/>. (News and analytics of Ukraine. URL: <https://www.digestagency.com/>).

SUMMARY

Yurchak Yurii. Training of future officers to combat the negative informational and psychological influence of the aggressor in the conditions of information warfare.

Peculiarities of training future officers to counteract the negative informational and psychological influence of the aggressor in the conditions of information war have been studied. Peculiarities of hybrid war as a scientific problem are considered. The formation of the theory of hybrid war, military-theoretical approaches to the characterization of its essence are revealed. The groundless nature of the Russian Federation's hybrid aggression against Ukraine is emphasized. An analysis of the signs of a hybrid war is provided. It is concluded that hybrid wars are a new tool of aggression of neo-imperial totalitarian states, aimed at sovereign states that oppose the hegemony of Russia in the post-Soviet territories. The need to improve the system of ensuring national security of Ukraine, taking into account the specifics of the State Border Service of Ukraine, was revealed. Separate approaches to the definition of hybrid war are considered, the essence and general features of hybrid war are defined, problematic issues of protecting national interests at the state border are analyzed.

Key words: hybrid war, national security, State Border Service of Ukraine, armed aggression, information component of war.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

УДК 792.8:[373:378](510)

Ольга Лобова

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-7028-043X

Лариса Пушкар

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-1289-3956

Ван Лінї

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0009-0008-9099-9570

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/082-092

ХОРЕОГРАФІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито сутність і структуру хореографічної компетентності дитини та педагогічні умови її формування в закладах дошкільної освіти. Хореографічну компетентність визначено як складну інтегровану особистісну якість, що виникає в результаті хореографічної освіти та виявляється в поєднанні мотиваційних, пізнавально-практичних і творчих складників хореографічної діяльності дитини. Виокремлено структурні компоненти хореографічної компетентності дітей: 1) мотиваційний, що відображає емоційне ставлення та мотивацію дітей до хореографічної діяльності; 2) пізнавальний, що характеризує комплекс знань, умінь і навичок дитини у сфері хореографічної діяльності; 3) творчий, що свідчить про спроможність творчо використовувати набутий досвід і самостійно творити під час хореографічної діяльності. Розроблено педагогічні умови формування хореографічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, які трактовано як сукупність методичних положень, що сприятимуть ефективному формуванню досліджуваної особистісної якості вихованців у процесі їх хореографічної підготовки в закладі дошкільної освіти.

Ключові слова: хореографічна освіта, хореографічна компетентність, сутність і структура, педагогічні умови формування, хореографічна підготовка педагогів, діти дошкільного віку, заклади дошкільної освіти.

Постановка проблеми. Чинним Базовим компонентом дошкільної освіти передбачено організацію освітнього процесу на основі компетентнісного підходу.

В галузі мистецької освіти дітей дошкільного віку важливо виокремити особистісну якість дитини, яка втілюватиме результати її хореографічного виховання. На наш погляд, такою якістю можна вважати *хореографічну компетентність*, адже саме вона є провідним орієнтиром хореографічного виховання дітей старшого дошкільного віку за чинним державним стандартом.

Тому вважаємо важливим дослідження теоретичних аспектів (сутності, структури, критеріїв оцінювання) зазначеної якості, а також педагогічних умов її формування в закладах дошкільної освіти.

Аналіз актуальних досліджень. У галузі хореографічного виховання дітей засадничими є дослідження теоретиків хореографічної освіти, в числі яких В. Верховинець, П. Коваль, О. Субота, А. Шевчук та ін. У працях В. Арабської, В. Годовського, Б. Колногузенко, Є. Мартиненко, Г. Мацко, Т. Морозовської, О. Халабурдіної досліджено вплив дитячої хореографії на моральне, фізичне, розумове виховання та різнобічний розвиток дітей дошкільного й молодшого шкільного віку.

Різнорганічні питання реалізації компетентнісного підходу в навчанні та вихованні дітей дошкільного віку розкриті, насамперед, в чинних нормативних документах (Базовому компоненті дошкільної освіти й різнорганічних програмах розвитку дитини), а також у працях Н. Бібік, О. Савченко, Ю. Мальованого та ін.

Серед досліджень китайських науковців виділимо праці щодо танцювального мистецтва та хореографічної освіти дітей у Китаї (Дін Фан, Е Чан Хай, Ван Кефен, Сяо Юя, Ган Синь, Чжан Лічжень, Цао Ян, Юй Пін та ін).

Проте аналіз наукових джерел дозволив констатувати недостатнє розроблення категорії хореографічної компетентності дитини дошкільного віку, що й визначило спрямованість нашого дослідження.

Мета статті – розкрити сутність і структуру хореографічної компетентності дитини та педагогічні умови її формування в закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасній літературі *компетентність* (з лат. – коло питань, на яких людина добре розуміється) тлумачиться як набута характеристика особистості, інтегрований результат, який передбачає зміщення акценту з накопичення знань, умінь і навичок на формування здатності діяти практично й застосовувати набутий досвід в певній сфері. У зарубіжних дослідженнях компетентність часто замінюється усталеними поняттями: «спроможність», «комплекс знань», «здатність до...», «готовність до...» тощо (Бібік, 2008, с. 408).

Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти, компетентність є результатом дошкільної освіти й особистісним надбанням дитини, що відображає цілісну систему взаємно пов'язаних компонентів духовного, психічного, фізичного та соціального розвитку особистості (Базовий

компонент, 2021). Так, культурну компетентність розглядають як «інтегроване особистісне утворення, що поєднує знання, погляди, цінності, уміння та навички у сфері національної та світової культури, спроможність сприймати, на доступному рівні аналізувати й оцінювати культурні феномени, практично застосовувати набутий досвід культурної діяльності у житті» (Лобова, 2020).

У контексті нашого дослідження важливо виокремити **хореографічну компетентність** – особистісну якість дитини, яка втілюватиме результати її хореографічного виховання. Відповідно до змісту освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтва. Хореографія», хореографічна компетентність тлумачиться як «здатність дитини радіти своїм хореографічним досягненням, естетично насолоджуватися музикою і танцем, визначати красу танцю за власними критеріями, взаємодіяти з дорослими і дітьми, застосовувати творчий танцювальний досвід у повсякденних ігрових, побутових, святкових, життєво різноманітних умовах» (Освітній напрям, 2021).

У нашому дослідженні *хореографічну компетентність дитини старшого дошкільного віку* визначено як складну інтегровану особистісну якість, що виникає в результаті хореографічної освіти та виявляється в поєднанні мотиваційних, пізнавально-практичних і творчих складників хореографічної діяльності дитини.

За Базовим компонентом дошкільної освіти, компетентність дитини у певній галузі відображає такі складники: емоційно-ціннісне ставлення особистості; сформованість у дитини відповідних знань; здатність і навички до активного і творчого застосування набутого досвіду (Базовий компонент, 2021). Відповідно до цього, ми виокремили такі *структурні компоненти хореографічної компетентності* дітей старшого дошкільного віку:

- 1) мотиваційний, що відображає емоційне ставлення та мотивацію дітей до хореографічної діяльності;
- 2) пізнавальний, що характеризує комплекс знань, умінь і навичок дитини у сфері хореографічної діяльності;
- 3) творчий, що свідчить про спроможність творчо використовувати набутий досвід і самостійно творити під час хореографічної діяльності.

Мотиваційний компонент відображає різноманітний спектр емоційних ставлень, інтересів, мотивів, стимулів та інших спонук дітей до хореографічної діяльності. Наприклад, дитина любить і цінує

танець, адже він є джерелом позитивних емоцій; надає можливість реалізувати природну дитячу потребу в русі та експресивному вираженню власних почуттів; є моделлю красивої, шляхетної, часто рольової взаємодії тощо.

Китайські дослідники зазначають, що танцювальна освіта відіграє важливу роль у вихованні дитини й може сприяти формуванню та розвитку позитивних ставлень, волі та раціональності. Танець виражає емоції та здатний впливати на емоційний стан людини за допомогою організованих рухів. На танцювальних заняттях діти ідеально координуються, що сприяє виробленню звички свідомо та чітко дотримуватися правил і дисципліни. Танцювальні вистави, що включають сольний, парний та груповий танець, вимагають мовчазної співпраці усіх учасників. Танцюючи під красивий ритмічний акомпанемент, діти можуть досягти не лише ефекту фітнесу, але й розважити себе та інших (舞蹈的创作目的和意义, 2023).

Дитина старшого дошкільного віку може емоційно по-різному та вибірково ставитися до національних танців рідного народу, танцювальної творчості інших народів і країн. Позитивними мотивами хореографічних занять для багатьох дітей є можливість виступити перед глядачами, отримати схвалення від батьків та інших дорослих.

Важливість цього компоненту зумовлено тим, що розвинені позитивні емоції та мотивація є запорукою інтересу і прагнення дитини до хореографічних занять. Тому педагог має всіляко підтримувати й жити природну любов дитини до ритмічного руху під музику та хореографічної діяльності. Також важливо прищеплювати інтерес та любов дитини до народної танцювальної музики.

Пізнавальний компонент передбачає опанування дитиною старшого дошкільного віку комплексу необхідних знань, умінь і навичок дитини у сфері хореографічної діяльності.

Насамперед, дитина повинна мати уявлення про мистецтво хореографії як поєднання музики та рухів, розрізняти основні види танців (народний, класичний, бальний і сучасний), орієнтуватися в основних жанрах національного та світового танцювального мистецтва (гопак, козачок, полька, полонез, вальс тощо); знати й називати основні хореографічні позиції і танцювальні рухи (легкий біг, урочиста хода, маршова хода високим кроком, легкі стрибки, крок хороводний, «пружинка», проста присядка, «колупалочка», «вервечка», «дрібущечка» тощо), мати уявлення про певної фігури («струмочок», «підкова», «равлик» тощо).

До практичного складника цього компоненту належить уміння та спроможність виконувати за показом педагога і самостійно різноманітні танцювальні рухи, вправи, привітання, руханки, хороводи, танці тощо; узгоджувати свої рухи з музикою, відтворювати за допомогою рухів характер і настрій, ритм, темп і динаміку музики, а також передавати форму музичного твору; приязно та чемно спілкуватись і взаємодіяти з партнером і гуртом дітей-виконавців.

Так, відповідно до програми «Впевнений старт», діти старшого дошкільного віку мають знати хореографічні фігури («струмочок», «равлик», «підкова», «вивертання кола» тощо), а також різні види рухів:

- основні (легкий біг вісімками, легкі стрибки, стрімкий біг на кожну чверть, урочиста хода, маршова хода високим кроком);
- образно-ігрові (чеберяння ніжками «як зайчик», змахи руками «наче журавель крилами», біг галопом «неначе кінь»);
- танцювальні (оплески, підскоки, пружинки, дріботіння, хороводна хода, прямий і боковий галоп, виведення ноги вперед на носочок чи на п'яту); рухи для дотримання правил бального етикету (запрошення, український уклін і бальний кніксен тощо);
- прості рухи танців різних народів світу (європейських, східних, американських) та варіативні техніки їх виконання;
- українські рухи – уклін хлопчика і дівчинки, біг зальотний, крок хороводний, проста присядка і присядка-м'ячик, «пружинка», «колупалочка», «дрібущечка», «кружляння млинчиком», «вервечка», «чесанка», рухи з віночком, шапкою, бубном тощо (Освітня програма, 2017, с. 28-29).

Китайські педагоги-хореографи наголошують, що вдосконалення та розвиток хореографічних навичок вимагають постійного навчання, практики та аналізу. Для покращення хореографічних умінь і навичок виконавцю слід: досліджувати різні танцювальні стилі, які є джерелом натхнення та засобом розширення світогляду; вивчати теорію музики, що допомагатиме краще розуміти структуру та елементи музично-хореографічного твору; аналізувати різні хореографічні композиції, що надасть нові ідеї, а також покаже переваги та недоліки інших людей виконавців; постійно практикувати й розмірковувати (电影炮动：香港> 舞舞> 舞舞生编舞黔手机言言能力, 2023).

Отже, опанування цілісного комплексу систематизованих знань, умінь і навичок у галузі хореографічного мистецтва є важливим

чинником успішного опанування танцювальною діяльністю. Недаремно у зарубіжній літературі розглядається особливий напрямок танцювального мистецтва – «educational dance», що означає «навчальний танок» (Чекаленко, 2013).

Творчий компонент відображає спроможність дитини творчо й оригінально використовувати набутий хореографічний досвід і самотійно творити під час хореографічної діяльності. Так, на хореографічних заняттях дитина може обирати музику і танець на власний смак; виконувати рухи не лише типово за показом педагога, а й самотійно та варіативно; вільно втілювати й інтерпретувати художні образи; різноманітно імпровізувати в індивідуальному або спільному з іншими виконавцями танці.

Згідно із сучасними українськими дослідженнями, танцювальна освіта дієво сприяє творчому розвитку, адже заняття танцями є своєрідною «гімнастикою» для правої півкулі головного мозку, що відповідає за уяву та інші творчі процеси та здібності. Тому навчання танцям має перетворитись на творчу дослідницьку діяльність дітей, а педагог під час оцінювання результатів хореографічного навчання повинен культивувати інновації та цілковито поважати й підтримувати творчу свободу дітей та їх індивідуальне самовираження в руховій діяльності.

Такі й подібні види діяльності сприяють розвитку *танцювальної творчості*, що трактується як «здібність дитини до створення нових рухів, варіантів комбінування та ускладнення знайомих елементів, а також вміння самотійно імпровізувати в процесі музично-рухової діяльності, у відповідності до особливостей музичного твору на основі доступних танцювальних та образних рухів» (Шевчук, 2016).

У статті «Творче призначення і значення танцю» китайські дослідники зазначають, що творча мета і сенс танцю мають багато проявів: по-перше, оскільки танець є поєднанням життя та мистецтва, він стає засобом творчої передачі емоцій; по-друге, джерелом створення танцю є життя, тож будь-яку частинку життя можна інтегрувати в танцювальні рухи задля художньої сублімації; по-третє, танець надає можливість відобразити особливості національної культури та повсякденного життя. «Загалом творче призначення та значення танцю полягає в тому, що він є формою мистецтва, яка виражає емоції, успадковує культуру, виховує особистість і моральні якості, досягає оздоровчого та розважального ефекту», – узагальнює автор (舞生的运动的目间和明是, 2023).

Отже, хореографічна діяльність дітей передбачає розвинене емоційне ставлення, любов та інтерес дітей до хореографічної діяльності; сформованість комплексу хореографічних знань, умінь і навичок дитини, а також спроможність творчо використовувати власний хореографічний набутий досвід і самостійно вільно творити у рухах.

З метою підвищення якості хореографічного виховання дітей дошкільного віку, було розроблено **педагогічні умови формуванням хореографічної компетентності**, що трактовані як сукупність методичних положень, які сприятимуть ефективному формуванню досліджуваної особистісної якості вихованців у процесі їх хореографічної підготовки в закладі дошкільної освіти.

Перша педагогічна умова – систематичний розвиток у дітей мотивації до хореографічної діяльності – передбачає регулярну копітку роботу педагогів над підвищенням у вихованців інтересу, бажання, зацікавленості, схильності та позитивного емоційного ставлення до хореографічної діяльності. Для реалізації цієї умови доцільно застосовувати: аналіз і корекцію мотивації та ціннісних ставлення дітей до хореографічної діяльності; забезпечення емоційної привабливості та жанрової різноманітності танцювального репертуару; надання дітям можливостей самостійно вибрати хореографічний твір з кількох запропонованих варіантів; заохочення дітей через створення ситуацій успіху та мотивування через створення ситуацій виклику; створення в закладі дошкільної освіти приємного, сприятливого та безпечного навчально-хореографічного середовища; підтримку та заохочення хореографічної діяльності дітей у родині тощо.

Друга педагогічна умова – застосування ефективних технологій формування в дітей хореографічних знань, умінь і навичок – реалізується в процесі систематичних хореографічних занять, що передбачають сприймання хореографічних творів, ознайомлення зі специфікою хореографічного мистецтва та художньо-практичну діяльність дитини та оволодіння нею основами хореографічного виконавства. Відповідно до кожного з цих складників, педагог застосовує різноманітні форми і методи навчання.

Так, на етапі сприймання важливо зацікавити й захопити дітей хореографічним твором. Приступаючи до роботи над танцем, зазначає Г. Мацко, педагог має емоційно вразно, на доступному рівні, бажано з показом ілюстрацій, розповісти про історію та сутність танцю, відтворювані образи та їх дії. Доцільно організувати колективне

прослуховування музики та/чи перегляд спеціальних фільмів. Корисним є спільний перегляд і обговорення концертних програм і виступів дитячих колективів (Мацко, 2020, с. 37).

Цікавими є виокремлені у працях китайських методистів шість основних прийомів танцювальної діяльності:

1. Стимулювання творчого натхнення, яке танцюристи можуть знаходити у власному житті, роздумах та емоційних переживаннях, культурних традиціях, соціальних подіях тощо.

2. Продумування змісту танцю, його теми, сюжету, персонажів тощо, щоб зробити танець максимально живим та яскравим.

3. Правильна організація (вибір, поєднання, форма, ритм тощо) рухів, щоб зробити їх унікально красивими та художньою цінними.

4. Налаштування якомога досконаліших танцювальних ефектів (музики, освітлення, костюмів, оформлення сцени тощо).

5. Володіння багатими танцювальними знаннями, творчими здібностями й умінням всебічно розглядати, коригувати та створювати танцювальні твори.

6. Набуття базових знань і навичок з перформансу, теорії створення та хореографії танцю, танцювальної драми, сприйняття танцювальної музики, моделювання літературно-мистецьких композицій тощо ([航利编对的六大技法, 2022](#)).

Третя педагогічна умова – регулярне стимулювання дитячої хореографічної творчості в різних видах танцювальної діяльності передбачає постійну увагу до творчих видів роботи. Діти здатні виявляти творчість за прикладом і пропозицією дорослого, разом із ним чи самостійно, за власною ініціативою.

На думку А. Шевчук, дитяча хореографічна творчість надає дитині можливість найповнішого вираження себе у пізнанні нового, відкритті можливостей комбінування та інтерпретації відомого, створенні власно вигаданого нового, кращого пізнання себе та гармонійного виявлення себе в усіх видах хореографічного мистецтва (Шевчук, 2016, с. 100).

У китайській методичній літературі запропоновано низку творчих технік, які можна використати у творчій танцювальній діяльності: моделювання, контрасту, комбінування, переплетення, персоніфікації тощо (谈房最好最好活动旅行?, 2023).

Висновки та перспективи подальших розвідок наперед. Отже, хореографічну компетентність дитини старшого дошкільного віку

визначено як складну інтегровану особистісну якість, що виникає в результаті хореографічної освіти та виявляється в поєднанні мотиваційних, пізнавально-практичних і творчих складників хореографічної діяльності дитини.

Відповідно виокремлено структурні компоненти хореографічної компетентності дітей: 1) мотиваційний, що відображає емоційне ставлення та мотивацію дітей до хореографічної діяльності; 2) пізнавальний, що характеризує комплекс знань, умінь і навичок дитини у сфері хореографічної діяльності; 3) творчий, що свідчить про спроможність творчо використовувати набутий досвід і самостійно творити під час хореографічної діяльності.

Педагогічні умови формування хореографічної компетентності трактовано як сукупність методичних положень, що сприятимуть ефективному формуванню досліджуваної особистісної якості вихованців у процесі їх хореографічної підготовки в закладі дошкільної освіти.

Розроблено такі педагогічні умови формування хореографічної компетентності дітей старшого дошкільного віку: систематичний розвиток у дітей мотивації до хореографічної діяльності; застосування ефективних технологій формування в дітей хореографічних знань, умінь і навичок; регулярне стимулювання дитячої хореографічної творчості в різних видах танцювальної діяльності.

Перспективи подальших розвідок пов'язуємо з дослідженням критеріїв і показників хореографічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

- Базовий компонент дошкільної освіти (2021). Нова редакція та поради для організації освітнього процесу. URL: <https://ezavdnz.mcfr.ua/867851> (*Basic component of preschool education* (2021). New edition and tips for organizing the educational process. URL: <https://ezavdnz.mcfr.ua/867851>).
- Бібік, Н. В. (2008). Компетентність у навчанні. *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер, 408-409 (Bibik, N.V. (2008). Competence in learning. *Encyclopedia of Education*. Kyiv: Yurinkom Inter, 408-409).
- Лобова, О. В., Сбруєва, А. А., Бойченко, М. А. (2020). Формування культурної компетентності школярів у процесі мистецької освіти в «Новій українській школі». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 3-4 (97-98), 266-276 (Lobova, O. V., Sbrueva, A. A., Boychenko, M. A. (2020). Formation of cultural competence of schoolchildren in the process of art education in the «New Ukrainian School». *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 3-4 (97-98), 266-276).
- Мацко, Г. Г. (2020). Особливості виховання дітей мистецтвом хореографії. Маріуполь. URL: <https://vseosvita.ua/library/osoblivosti-vihovanna-ditej-mistectvom-horeografii-377226.html> (Matsko, H. (2020). *Peculiarities of*

- educating children in the art of choreography*. Mariupol. URL: <https://vseosvita.ua/library/osoblivosti-vihovanna-ditej-mistectvom-horeografii-377226.html>).
- Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва. Хореографія» (2021). URL: <https://ezavdnz.mcfr.ua/867874> (*Educational direction «Child in the world of art. Choreography» (2021)*). URL: <https://ezavdnz.mcfr.ua/867874>).
- Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку (2017). URL: https://vstart.com.ua/files/programa_vpevnennii_start_2017.pdf («*Confidential Start*» educational program for older preschool children (2017). URL: https://vstart.com.ua/files/programa_vpevnennii_start_2017.pdf).
- Чекаленко, Я., Портяник, Л. (2013). *Хореографія у системі дошкільного виховання*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2858> (Chekalenko, Ya., Portianyuk, L. (2013). *Choreography in the preschool education system*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2858>).
- Шевчук, А. (2016). *Дитяча хореографія: навчально-методичний посібник*. Тернопіль: Мандрівець. (Shevchuk, A. (2016). *Children's choreography: educational and methodological manual*. Ternopil: Mandrivets).
- 舞蹈的创作目的和意义 (2023). URL: https://zhidao.baidu.com/question/184540314108381524.html?qbl=relate_question (*Creative purpose and meaning of dance* (2023). URL: <https://zhidao.baidu.com/question/184540314108381524.html?qbl>).
- 舞蹈编导的六大技法 (2022). URL: https://zhidao.baidu.com/question/762369311473199604.html?qbl=relate_question_3 (*Six Techniques of Choreography* (2022). URL: <https://zhidao.baidu.com/question/762369311473199604.html?qbl>).
- 舞蹈有哪些创作手法 (2023). URL: https://zhidao.baidu.com/question/1998040888550411947.html?qbl=relate_question_1 (*What creative techniques are there for dance?* (2023). URL: <https://zhidao.baidu.com/question/1998040888550411947.html?qbl>).
- 当前位置: [首页](#)>[舞蹈](#)>舞蹈生编舞需要具备哪些能力 (2023). URL: <https://www.beiyiren.cn/wdpx/886.html> (*What skills should dancers and choreographers possess?* (2023). URL: <https://www.beiyiren.cn/wdpx/886.html>).

SUMMARY

Lobova Olga, Pushkar Larisa, Linyi Van. Choreographic competence and pedagogical conditions of its formation in pre-school education institutions.

The article reveals the essence and structure of a child's choreographic competence and the pedagogical conditions of its formation in preschool education institutions.

Choreographic competence is defined as a complex integrated personal quality that arises as a result of choreographic education and manifests itself in a combination of motivational, cognitive-practical and creative components of a child's choreographic activity.

The structural components of children's choreographic competence are singled out: 1) motivational, which reflects the emotional attitude and motivation of children towards choreographic activity; 2) cognitive, which characterizes the complex of knowledge, abilities and skills of the child in the field of choreographic activity; 3) creative, which indicates the ability to creatively use the acquired experience and create independently during choreographic activity.

Pedagogical conditions for the formation of choreographic competence of older preschool children have been developed, which are interpreted as a set of methodological provisions that will contribute to the effective formation of the investigated personal quality of pupils in the process of their choreographic training in a preschool education institution.

The first condition - the systematic development of children's motivation for choreographic activities - involves the regular painstaking work of teachers to increase pupils' interest, desire, interest, inclination and positive emotional attitude towards choreographic activities.

The second condition - the use of effective technologies for the formation of children's choreographic knowledge, abilities and skills - is realized in the process of systematic choreographic classes, which involve the perception of choreographic works, familiarization with the specifics of choreographic art and artistic and practical activity of the child and mastering the basics of choreographic performance. According to each of these components, the teacher uses various forms and methods of learning, which depend on the tasks, nature and direction of the choreographic activity.

The third condition – regular stimulation of children's choreographic creativity in various types of dance activities implies constant attention to creative types of choreographic activities. Examples of tasks for the development of children's creativity based on Ukrainian choreographic traditions, as well as creative techniques of dance activities proposed by Chinese specialists are given.

Key words: *choreographic education, choreographic competence, essence and structure, pedagogical conditions of formation, choreographic training of teachers, preschool children, preschool education institutions.*

УДК 378

Олена Реброва

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

ORCID ID 0000-0001-7549-6811

Ганна Реброва

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

ORCID ID 0000-0001-7128-7350

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/092-105

ПОТЕНЦІАЛ ЕМПАУРМЕНТ ПЕДАГОГІКИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА І ХОРЕОГРАФІЇ

У статті актуалізовано проблему готовності майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії до постійного вдосконалення та підвищення рівня професійної майстерності. Зазначене відповідає концепції сталого розвитку, який розглядається в науковій галузі крізь призму педагогіки емпайрменту. Проблема ефективного розвитку професійних якостей важлива для усіх спеціальностей, але в творчих спеціальностях цей процес поєднаний з розвитком специфічних художньо-творчих здібностей. Разом з тим, активна роль мистецтва в соціокультурному просторі зумовлює здатність музикантів і хореографів реалізувати себе в різних траєкторіях розвитку, суголосних соціальним, культурним сферам, де мистецька творчість відіграє значну роль.

На основі зазначеного визначено мету – розкрити потенціал принципів педагогіки емпайерменту в підготовці майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії в парадигмі сталого розвитку особистості, що здійснюється з урахуванням різних сфер соціокультурного середовища сучасного суспільства.

Окреслено фактори, що зумовлюють потребу у сталому розвитку, які об'єктивно існують в сучасному просторі. У статті зроблено наголос на установку здобувачів на розвиток і саморозвиток вже на перших етапах отримання вищої освіти. Визначено ефективні технології сталого розвитку які запроваджуються з перших етапів навчання в закладах вищої освіти: акмеологічна, міждисциплінарна, проектувальна та партисипативна.

Представлено сфери застосування емпайерменту в галузі мистецької освіти на основі технологій партисипації. Показано взаємоузгодженість сталого розвитку особистості та постулатів педагогіки емпайерменту в соціокультурному просторі та в проекції на особистість майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії.

Розкрито якості-потреби, які підлягають сталому розвитку. Це не здібності, а саме професійні якості, які сформовані на ментальному рівні через типові потреби, які поступово усвідомлюються здобувачами, майбутніми спеціалістами в галузі музичного мистецтва і хореографії, що потребують постійного вдосконалення та саморозвитку для їх реалізації.

За акцентовано увагу на принципах педагогіки емпайерменту, які суголосні творчій діяльності і проблемам творчого розвитку майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії.

Ключові слова: *сталий розвиток, педагогіка емпайерменту, педагогічні принципи, фактори, технології, майбутні викладачі музичного мистецтва, майбутні викладачі хореографії.*

Постановка проблеми. Соціокультурні зміни у суспільстві завжди стають чинником змін в освітній галузі. Вибір професії стає справжнім ребусом для молоді. Профорієнтація, якою б ефективною вона не була, може бути непереконаливою, оскільки вимоги суспільства до професіоналів може змінюватися. Разом з тим, є фактори, які можуть створити умови адаптації молоді к мінливим змінам соціокультурного простору. Першим фактором можна вважати ранню профорієнтацію, яка зв'язана з мотивацією дитини займатися саме тим, що їй подобається, до чого в неї є здібності. Це стає фактором сталого розвитку і дитина може займатися улюбленою справою, досягаючи в ній успіху. Йдеться не про бажання батьків, а про бажання дитини. Будемо позначати такий фактор як *дитиноцентризм раннього віку*.

Іншим фактором є створення умов для отримання другої, навіть третьої освіти за так званою «перехресною системою». Йдеться про змогу отримати другий рівень освіти на основі попереднього першого за іншою спеціальністю, але при наявності відповідних умінь, знань, та якісно складаних вступних іспитів. Натепер такі випадки є достатньо

частими. Люди вже дорослі, працюють у певній галузі знань, підприємствах, офісах, але мали бажання свого часу реалізуватися в іншій сфері, отримати іншу спеціальність. Назвемо цей фактор – фактор *професійної інтенції зрілого віку*. Він дозволяє підтримувати процеси сталого розвитку особистості, оскільки надають змогу реалізувати інтенції, бажання, навіть мрії.

І наступний фактор, який наразі стає актуальним в українському суспільстві, але має певні традиції в цивілізованих країнах світу – фактор *організаційної ефективності університету третього віку*. Йдеться про неформальну освіту дорослих, які також мають змогу розвиватися у напрямку, якій їм цікавий, до якого вони умотивовані.

Усі зазначені фактори відповідають принципам педагогіки сталого розвитку, яка позначається терміном «емпауермент».

Навчання дорослих людей в університетах останнім часом активно реалізується на творчих спеціальностях, зокрема музичних, музично-педагогічних, хореографічних спеціальностях. Саме бажання займатися творчістю, отримання від цього справжнього задоволення нерідко демонструють здобувачі другого рівня вищої освіти в університетах України.

Але займатися мистецькою творчістю можна лише за наявності відповідних здібностей та умінь. Нерідко здібності в таких здобувачів є, але умінь і досвіду бракує. Разом з тим, нерідкими є випадки, коли дорослі люди займалися на практиці обраною творчою спеціальністю, наприклад, працювали в умовах неформальної освіти, мали свої творчі, танцювальні гуртки, співали в самодіяльних колективах тощо. Отримання вже професійної мистецької освіти може викликати у таких випадках певні утруднення, зв'язані не зі здібностями або виконавськими навичками, а з проблемами академічного характеру. Отже, робота з такими особами має бути зорієнтована на врахування усіх аспектів до професійного навчання і має здійснюватися на засадах педагогіки сталого розвитку. Водночас від закладу освіти, кафедр залежить успішність набуття освіти в парадигмі сталого розвитку шляхом створення відповідних умов та якісної позитивної атмосфери навчання. Отже, надання установки на постійний розвиток в професійній діяльності у майбутньому має бути усвідомлений здобувачами вже під час навчання. А для майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії мають бути враховані всі можливі вектори реалізації в професії у контексті її затребуваності в суспільстві.

Це мистецько-творча робота як з дітьми, так і з дорослими, як в умовах формальної, так і неформальної освіти. Поставлена проблема може бути розглянута крізь призму педагогіки сталого розвитку, яка у наукових джерелах позначається як «педагогіка емпатерменту».

Разом з тим, у вітчизняній науково-педагогічній думці стосовно підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії концепція сталого розвитку, зокрема, застосування принципів педагогіки емпатерменту, ще не знайшла ґрунтового розгляду.

Аналіз актуальних досліджень. Педагогіка емпатерменту знаходить своє відображення в проблематиці мотивації особистості, її потреб у творчій реалізації та в самовдосконаленні. Так, зокрема, Н. Теличко (2013) розглядає принципи цього сегменту педагогічної теорії, особливо практики з проблемою формування педагогічної майстерності, зокрема, у майбутніх учителів початкової освіти. Н. Кривоконь (2011; 2014) зв'язує принципи емпатерменту з процесом наснажування, тобто надихання, спонукання тощо, що стимулює подальший розвиток та відповідальне ставлення особистості за своє життя. Сфера досліджень – соціальна робота та її психологічний супровід. Кривоконь актуалізує проблемку самопізнання та самовдосконалення майбутніх учителів початкової освіти через потенціал педагогіки емпатерменту. Г. Чайковська (2023) також актуалізує проблему підготовки майбутніх учителів початкової освіти в парадигмі сталого розвитку. Н. Вовк, М. Жукова розглядають це спектр педагогіки через проєктну діяльність під час трудового навчання. А. Бражнікова (2020) розглядає потенціал педагогіки емпатерменту в процесах сучасної академічної мобільності.

Зарубіжні дослідники застосовують поняття «емпатермент» як розширення можливостей для розвитку. G. C. Abiogu¹, I. N. Mbaji¹, A. O. Adeogun. (2015) у цьому контексті розглядають заняття музикою, підкреслюючи соціальний аспект такого розвитку в політиці Нігерії.

Frank Abrahams (2007) розглядає емпатермент також як розширення можливості для розвитку, але в контексті критичної педагогіки стосовно підготовки майбутніх учителів музичного навчання. Йдеться про розвиток критичного мислення, критичне ставлення до музики тощо. Залучення студентів до критичного ставлення щодо музики має на меті спонукання їх активно нею займатися, зокрема в педагогічній діяльності. Авторка порівнює це зі створенням музики, а стан, коли викладач й учні сприймають і розуміють музику однаково, без

суперечностей, пояснює таким станом, як “conscientization” («консїєнтизація»), тобто, осмисленість, свідомість ставлення до музики.

I. Хаков і К. Баліка (Isabella Harkopf and Kelly Bylica, 2023) розглядають розширення можливостей музичного розвитку як соціальну справедливість. Йдеться про вчителів початкових класів, для яких мають бути застосовані різноманітні музичні практикуми. Для цього, на думку авторки, треба розширювати коло різних партисипацій, залучаючи студентів до програм та надаючи їм ширші умови для розвитку через потенціал музичної педагогіки.

Розвиток через залучення, через партисипацію до музичних дій акцентований і в статті Сальвадора та Келі Мак Хейла (Salvador, K., & Kelly-McHale, J., 2017). Автори також вважають таке залучення справедливим та таким, що сприяє професійному розвитку.

Отже, представлений огляд актуальних досліджень вказує на те, що педагогіка емпauerменту застосовується й в мистецькій освіті, де її можливості набувають соціального, тобто соціокультурного значення для суспільства. А головне, що це інтерпретується через розвиток майбутніх учителів музики та залучення до музичних тренінгів майбутніх учителів початкової освіти. Разом з тим, у вітчизняній науково-педагогічній думці стосовно підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії концепція сталого розвитку, зокрема, застосування принципів педагогіки емпauerменту, ще не знайшла ґрунтового розгляду.

Мета статті – розкрити потенціал принципів педагогіки емпauerменту в підготовці майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії в парадигмі сталого розвитку особистості в соціокультурному середовищі сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз наукових праць і досліджень, емпauerмент педагогіка кореспондується з таким феноменом як «сталий розвиток». Поняття «сталого розвитку» прийшло в педагогіку з різноманітних світоглядних позицій, концепцій, поглядів на глобальні проблеми розвитку суспільств, що передбачають «...гармонійну взаємодію біологічного і соціального чинників» розвитку цивілізації в цілому (Лелеченко, 2017). У статті А. Лелечко нагадується про авторство цього поняття, яке належить Г. Х. Брундланд, прем'єр-міністерки з Норвегії, яка його вперше застосувала його на засіданні Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» (там саме).

Будемо розуміти це поняття та як воно були пропоновано науковій та громадській світовій спільноті. Але вкажимо, що з цим феноменом у педагогіці зв'язують такі підходи, концепції і навіть технології, які спрямовані на розвиток особистості в професійній галузі. Зокрема, це акмеологічний підхід, що акцентує увагу на творчому досягненні особистості найвищих можливостей у своєму розвитку; це й компетентнісний підхід, якій акцентує увагу на «здатностях» особистості до різних дій, проявів себе в професійній сфері. Усе це просто неможливо без постійного «сталого розвитку», оскільки соціокультурне середовище змінюється, а спеціаліст має завжди йому відповідати, і навіть попереджати у своєму розвитку ці зміни, які можуть статися.

На думку О. Дубасенюк (2011) сталому розвитку сприяє акмеологічне середовище закладу освіти, яке спонукає здобувачів на розвиток та саморозвиток своїх особистісних та професійних ресурсів, зокрема щодо «....самореалізації творчого потенціалу на шляху до вищих досягнень і досконалості» (Дубасенюк, 2011, с. 23). Дослідниця визначає акмеологічне середовище як таке, що спонукає на успіх, «...це середовище прагнення до успіху, до творчості, до високих результатів діяльності, до досягнень кожного, коли престижно якісно працювати, викладати, навчатися, вести науковий пошук, дотримуючись морально-правових норм взаємодії» (там само, с. 23-24).

У контексті зазначеного актуальним стає акмеологічний підхід, який «...досліджує шлях досягнення людиною вершини свого розвитку; тому акмеологічні технології сприяють ефективному творчому розвитку особистості в обраному професійному напрямку, стимулюють саморозвиток, саморозкриття, стимулюють реалізацію творчого потенціалу» (Реброва, 2018, с. 72). Його потенціал корелюється з означеними постулатами педагогіки емпвауерменту, серед яких домінуювальним є пошук і створення можливостей для розвитку і саморозвитку.

Задля уточнення сутності поняття «емпауермент» нагадаємо, що сам термін «empowerment» походить за значенням слову «уповноважувати, давати можливість», щодо суфіксу «ment» то воно, як пише Наталія Кривоконь, більшістю дослідників зв'язують з соціальними процесами, а в контексті емпвауерменту передбачає здатність до самоконтролю, концентрації власних зусиль та енергії (Кривоконь, 2011, с. 191). Сама авторка розглядає його як такий, що відповідає процесу наснаження, тобто спонукання, надихання, умотивування тощо.

Водночас, «ment» може розглядатися не лише як суфікс, але як самодостатнє поняття, на якому ґрунтується складна категорія «ментальність». Вона позначає дуже різноманітні явища, але такі, що зв'язані з мисленням, його видами. Серед таких видів є художньо-образне і творче, логічне, раціональне. Не зосереджуючи увагу на класифікації типів мислення, зауважимо на тому, що цей процес відноситься до таких, що потребують розвитку. Розвиненість мислення сприяє розвитку інших якостей і властивостей особистості. Йдеться не про визнаний у педагогіці процес «формування», а саме: про розвиток, але в парадигмі педагогіки. На цьому важливо наголосити, оскільки нерідко застосування поняття «розвиток» спрямовує дослідження у психологічну площину. Натомість у контексті педагогіки емпауерменту розвиток розглядається саме як педагогічний процес.

Оскільки професійне становлення особистості, її самореалізація в професії є актуальною педагогічною проблемою, розглянемо педагогічний потенціал емпауерменту в професійній підготовці майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії. Ці творчі професії потребують постійного саморозвитку, самовдосконалення. А головне, їхня професійна діяльність активно реалізується в широкому соціокультурному просторі.

Відповідно до концептуальних постулатів педагогіка емпауерменту до підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії актуальним можна вважати наступне:

- набуття рівня педагогічної майстерності, що поєднує власну виконавську майстерність і вміння якісного викладання;
- здатність формувати власні акме-стратегії та спонукати і допомагати учням, вихованцям, здобувачам мистецької освіти;
- поєднання життєвого та професійного досвіду, що розширює загальну картину світу і художню та загальний і художній світогляд;
- спрямованість щодо набуття соціокультурної активності та впевненості.

Якщо згадати концепцію сталого розвитку в її екстраполяції на професійну підготовку майбутніх викладачів музичного мистецтва та викладачів хореографії, то можна вказати на взаємоузгодженість таких позицій сталого розвитку:

- перехід від набуття знань до створення умов набуття практичного досвіду;

- перехід від засвоєння знань до їх пошуку та самостійного осмислення;
- оптимізація розвитку людського ресурсу та його збереження;
- випереджальні стратегії розвитку на основі соціально-культурної адаптованості, мобільності та гнучкості прийняття рішень.

Взаємоузгодженість феномену сталого розвитку особистості та сформульованих постулатів педагогіки емпатерменту об'єктивується в підготовці майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії через формування здатності контролювати власні життєві та творчі ресурси, особистісну енергію, водночас реалізовуватися в різних умовах як освітнього, академічного процесу, так і поза нього. У професійному сенсі це проявляється в різноманітних аспектах, що ми покажемо на рисунку 1 в різомній моделі соціокультурного простору.

Рис. 1. Взаємоузгодженість сталого розвитку особистості та постулатів педагогіки емпатерменту в соціокультурному просторі та в проєкції на особистість

Як бачимо на рисунку, соціокультурний простір у контексті професійної діяльності майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії достатньо широкий: від професійної сфери як ментального ресурсу, якій зумовлює розвиток певного професійного типу художнього мислення (музичного, образного, художнього, кінестезійного тощо) через цінності здоров'язбереження, адаптованості до суспільства, природозбережувального смислу та

економії власного людського ресурсу, до національно-ментальної сфери, духовності та енергетичного ресурсу особистості, через сферу культури і мистецтва як чинників створення цінностей до цінності самовираження і самореалізації як творчого ресурсу особистості.

Стратегія застосування емпauerменту в галузі мистецької освіти, зокрема й в процесі підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва і хореографії здійснюється за допомогою різних технологій: акмеологічних, міждисциплінарних, проєктних. Особлива роль надається партисипативним технологіям, які основані саме на залученні до тих або тих процесів, від управлінських, організаційних до художньо-творчих, проєктувальних.

На рисунку 2 покажимо, до яких саме сфер залучається особистість на основі емпauerменту та партисипацій.

Рис. 2. Сфери застосування емпauerменту в галузі мистецької освіти на основі технологій партисипації.

Як бачимо на рисунку, окреслені сфери певним чином кореспондуються з представленими сферами соціокультурного простору (рис. 1), до яких під час реалізації професійної діяльності залучаються спеціалісти в галузі музичного та хореографічного мистецтва. Отже, підготовка майбутніх викладачів музичних та хореографічних дисциплін має бути зорієнтована на зазначені сфери. Це відповідає відкритій системі освітнього процесу, яка є ефективною, оскільки через неї формуються уявлення того, де саме і яким чином

будуть реалізовані всі набуті компетентності і які якості мають бути в стані постійного розвитку та вдосконалення.

На основі тривалого педагогічного досвіду та експериментальних досліджень викладачів і здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, які здійснювалися на базі лабораторії «Інновації мистецької освіти» на факультеті музичної та хореографічної освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», було визначено низку таких властивостей майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії, які характеризують їхню інтенціональну, мотиваційну сферу, а отже, стають чинниками постійного сталого саморозвитку:

- прагнення створення художніх цінностей суспільства через власний творчий продукт з урахуванням етнічних, національних і регіональних особливостей;

- налаштованість на мистецький синтез, що спонукає до розвитку художньо-образного мислення та розширення художнього світогляду;

- соціокультурна та комунікативна активність, прагнення поділитися творчими здобутками зі слухачами, глядачами (проекти та вистави для дітей, переселенців тощо);

- прагнення творчого самовираження через досягнення успіху колективу учнів та через власно створений проєкт;

- реалізація естетико-гедоністичних потреб через вибір репертуару для виконання учнями та для власного виконання;

- художньо-образна персоналізація і персоніфікація з подальшою екстраполяцією в соціокультурний простір.

Спостереження за здобувачами з погляду визначених якостей-потреб спонукало до застосування таких педагогічних принципів, які сприяли процесу «наснаження» їх до розвитку актуальних здібностей та властивостей, що їм відповідають.

Під час дослідження було за акцентовано увагу на таких принципах емпіаурмент педагогіки:

1. Проекція на координацію сталого розвитку особистості фахівців у галузі мистецької освіти з мінливістю соціокультурного простору.

2. Домінування міждисциплінарних зв'язків у формуванні стратегії сталого розвитку, що виражається через інтегрованість видів діяльності як чинника збагачення творчого ресурсу особистості.

3. Прагнення самореалізації в комплексі виконавської творчості та методичної самореалізації, де методика – творчий конструкт.

4. Зв'язок освітнього процесу з життєвим досвідом особисті, що переводить того, хто навчається в роль того, хто ділиться досвідом та власними спостереженнями для визначення спільних висновків.

5. Мистецька освіта продовж життя як здоров'язбережувальна стратегія.

6. Оптимізація мистецької освіти за рахунок збільшення її функцій при зменшенні часу на її отримання на основі історичено доведеної поліфункціональності мистецтва.

7. Активізація діяльності на основі партисипативних та проєктивних технологій.

Висновки. Отже, підводячи підсумки визначимо, що ідеї навчання для сталого розвитку, який охоплює економічні, соціальні, професійні, адаптаційні, соціокультурні компетентності тих, хто отримує освіту, у теоретичній, педагогічній площині представлено як педагогіка емпauerменту. Цей сегмент педагогічної теорії спрямований на тісніший зв'язок процесу набуття освіти з умотивованістю людини бути активним в соціокультурному просторі. Цей ракурс професіоналізму відіграє суттєву роль у підготовці майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії, оскільки їхня професійна діяльність реалізується в широкому просторі суспільства, у різних його галузях як освітніх, культурних, так і рекреативних, здоров'язбережувальних, як у національно-ментальних, так і в глобальних культурних взаємовідносинах, у полікультурних середовищах.

Принципи емпauerменту як педагогіки сталого розвитку є теоретичним фундаментом задля вибору технологій, які забезпечують сталий розвиток здобувачів на основі визначених та усвідомлених ними потреб у професійній мистецькій галузі. Під час комплексного дослідження на засадах визначених принципів була доведена ефективність акмеологічних, проєктувальних, міждисциплінарних та партисипативних технологій. Їх педагогічний ресурс був спрямований на розширення системи підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії із залученням досвіду творчої реалізації в соціокультурних умовах на засадах сформованих якостей-потреб та прагнення їх самореалізації. Зазначене дає змогу визначати алгоритм дій відповідно до обраних технологій, спрямованих на наснаження розвитку та саморозвитку здобувачів – майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії.

ЛІТЕРАТУРА

- Бражнікова, А. (2020). Ресурси емпайермент-педагогіки: активізація академічної мобільності здобувачів вищої освіти засобами розвитку їх іншомовної компетенції. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки»*, 48, 51-57 (Brazhnikova, A. (2020). Empowerment-pedagogy resources: activation of academic mobility of higher education applicants by means of developing their foreign language competence. *Scientific Bulletin of the Izmait State Humanitarian University. Series "Pedagogical Sciences"*, 48, 51-57).
- Вовк, Н. В. , Жукова, М.А. (2016). Застосування педагогіки емпайрменту в проектній діяльності учнів на уроках трудового навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*, 2, 38-45 (Vovk, N.V., Zhukova, M.A. (2016). The application of empowerment pedagogy in the project activities of students in labor training lessons. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Ser. Pedagogy*, 2, 38-45).
- Дубасенюк, О. А. (2011). Передумови розвитку акмеологічного середовища для підготовки педагога-професіонала: Досвід і перспективи розвитку. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Акмеологія – наука XXI століття»*. Київ: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, (сс. 23-27) (Dubaseniuk, O. A. (2011). Prerequisites for the development of an acmeological environment for the training of a professional teacher: Experience and prospects for development. *Materials of the III International Scientific and Practical Conference "Acmeology – Science of the XXI Century"*. Kyiv: Kyiv Borys Grinchenko University, (pp. 23-27)).
- Кривоконь, Н. І. (2011). Поняття наснаження в аспекті психології соціальної роботи. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., Т. XIII, Ч. 3*, (сс. 190-198) (Kryvokon, N. I. (2011). The concept of empowerment in the aspect of psychology of social work. *Problems of general and pedagogical psychology: coll. of scient. works. Institute of Psychology named after H. S. Kostyuk, National Academy of Sciences of Ukraine. K., Vol. XIII, Part 3*, (pp. 190-198)).
- Кривоконь, Н. І. (2014). Методичні вказівки та завдання для самостійної й індивідуальної роботи з курсу «Психологія соціальної роботи» для студентів усіх спеціальностей. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна (Kryvokon, N. I. (2014). *Methodological instructions and tasks for independent and individual work from the course "Psychology of social work" for students of all specialties*).
- Лелеченко, А. П. (2017). Феномен поняття «сталий розвиток». *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 12 (Lelechenko, A. P. (2017). The phenomenon of the concept of "sustainable development". *Public administration: improvement and development*, 12). <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1649>
- Реброва, Г. О. (2018). Наукові підходи формування економічної культури майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 2 (121), 72-78 (Rebrova, H. O. (2018). Scientific approaches to the formation of the economic culture of future teachers of humanitarian specialties. *Scientific Bulletin of South Ukrainian National*

- Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, 2 (121), 72-78). URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3886/1/Hanna%20Rebrova.pdf>.*
- Реброва, О. Є. (2023). *Теоретичне дослідження художньо-ментального досвіду в проєкції педагогіки мистецтва: [монографія]*. Суми: ФОП Цьома С.П. (Rebrova, O. Ye. (2023). *Theoretical study of artistic-mental experience in the projection of art pedagogy: [monograph]*. Sumy).
- Теличко, Н. В. (2013). Роль педагогічного емпайерменту у формуванні педагогічної майстерності вчителів початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 28*, 168-171 (Telychko, N. V. (2013). The role of pedagogical empowerment in the formation of pedagogical skills of primary school teachers. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Pedagogy. Social work, 28*, 168-171).
- Чайковська, Г. (2023). Застосування педагогіки емпайерменту у підготовці майбутніх учителів початкової школи на засадах сталого розвитку. *Освітологічний дискурс, 1 (40)*, 184-199 (Chaikovska, H. (2023). The application of empowerment pedagogy in the training of future primary school teachers on the basis of sustainable development. *Educational discourse, 1 (40)*, 184-199). URL: <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/983/738>.
- Abrahams, F. (2007). Critical Pedagogy for Music Education: A Best Practice to Prepare Future Music Educators. *Visions of Research in Music Education, Vol. 7, Article 5*. Available at: <https://opencommons.uconn.edu/vrme/vol7/iss1/5>
- Abrahams, F. (2005). The Application of Critical Pedagogy to Music Teaching and Learning. *Visions of Research in Music Education, 6*, 1-16.
- Abiogun, G. C., Mbaji, I. N., Adeogun, A. O. (2015). Music Education and Youth Empowerment: A Conceptual Clarification. *Open Journal of Philosophy. Vol. 5, No. 1, February*. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=53988>
- Adams, R. (2008). *Empowerment, participation and social work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Harkopf, I. & Bylica, K. (2023). Critical Pedagogy in School Music Programs: Examining the Connections and Disconnections Between Teacher Preparation and Active Teaching. *Visions of Research in Music Education: Vol. 44, Article 2*. URL: <https://digitalcommons.lib.uconn.edu/vrme/vol44/iss1/2>.
- Salvador, K., Kelly-McHale, J. (2017). Music teacher educator perspectives on social justice. *Journal of Research in Music Education, 65(1)*, 6-24. <https://doi.org/10.1177/0022429417690340>.

SUMMARY

Rebrova Olena, Rebrova Hanna. Potential of empowerment pedagogy in the professional training of future musical art and choreography teachers.

The article actualizes the issue of future musical art and choreography teachers' readiness for continuous improvement and raising the level of professional proficiency. This corresponds to the concept of sustainable development, which is considered in the scientific field through the prism of empowerment pedagogy. The problem of effective development of professional qualities is important for all specialties, but in creative specialties this process is combined with the development of specific artistic and creative abilities. At the same time, the active role of art in the socio-cultural space determines the ability of musicians and choreographers to realize themselves in

different development trajectories, consistent with social and cultural spheres, where artistic creativity plays a significant role.

On the basis of the specified goal, the aim is to reveal the potential of the principles of empowerment pedagogy in future musical art and choreography teachers' training in the paradigm of sustainable personality development, which is carried out taking into account various spheres of the socio-cultural environment of the modern society.

The factors determining the need for sustainable development, which objectively exist in the modern space, are outlined. The article emphasizes students' attitude to development and self-development already at the first stages of obtaining higher education. Effective technologies of sustainable development that are introduced from the first stages of education in higher education institutions have been identified: acmeological, interdisciplinary, projective and participatory.

The spheres of empowerment application in the field of art education based on the participation technologies are presented. The compatibility of the personality's sustainable development and the postulates of empowerment pedagogy in the socio-cultural space and in the projection on the personality of future musical art and choreography teachers is shown.

The qualities-needs that are subject to sustainable development are revealed. These are not abilities, but rather professional qualities that are formed at the mental level due to typical needs, which are gradually realized by applicants, future specialists in the field of musical art and choreography, which require constant improvement and self-development for their implementation.

Emphasis is placed on the principles of empowerment pedagogy, which are consistent with creative activity and problems of future musical art and choreography teachers' creative development.

Key words: *sustainable development, empowerment pedagogy, pedagogical principles, factors, technologies, future teachers of musical art, future teachers of choreography.*

УДК 378

Микола Федорець

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ORCID ID 0000-0001-6243-4208

Ван Цзябінь

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ORCID ID 0009-0001-4975-1011

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/105-117

ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ОПЕРНОЇ МУЗИКИ

Стаття стосується однієї з актуальних проблем духовного становлення сучасної молоді – формування музично-естетичної культури підлітків засобами класичної музики, зокрема оперної музики. В статті обґрунтовано актуальність означеної проблеми для системи загальної музичної освіти, що здійснюється в закладах загальної середньої освіти (ЗСО) України і Китаю; оновлено поняття музично-естетичної культури в умовах постінформаційного суспільства;

аргументовано важливість залучення сучасних учнів підліткового віку до найвідоміших творів національного та світового тезаурусу оперної музики; представлено деякі особливості сучасних уроків музичного мистецтва, присвячених ознайомленню учнів з оперною музикою; надано методичні рекомендації стосовно формування музично-естетичної культури підлітків засобами оперної музики, а також деякі методико-технологічні аспекти підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва обох країн до вирішення означеної проблеми в умовах постінформаційного суспільства.

Ключові слова: *культура, музично-естетична культура, опера, оперна музика, загальна музична освіта, урок музичного мистецтва, підлітки, учні, педагогічні технології, постінформаційне суспільство, майбутні учителі музичного мистецтва, музично-естетичний смак, художньо-естетичний досвід, компетентності, культурна (ключова) компетентність, художня картина світу.*

Постановка проблеми. Формування музично-естетичної культури сучасних учнів підліткового віку в умовах постінформаційного суспільства ставить перед закладами ЗСО України і Китаю, а поперед усього, перед учителями музичного мистецтва обох країн, питання пошуку ефективних інноваційних методик та педагогічних технологій для модернізації загальної музичної освіти. Учені (О. Горожанкіна, Го Цзюнь, Ден Юйжань, Н. Добровольська, Ду Хуейцю, Л. Кохан, Я. Кушка, Л. Масол, М. Федорець, О. Шувалова, Л. Хлебнікова, С. Цзінцю, Сюй Сінчжоу, Сян Хаоран, А. Хоменко, Яо Вэй та ін.) відзначають важливість загальної музичної освіти та музично-естетичного виховання сучасних школярів для всебічного розвитку, а також указують на підвищений інтерес та особливу увагу суспільства обох країн до необхідності набуття учнями культурної компетентності, художньо-естетичного досвіду та формування у них достатньої музично-естетичної культури.

Висока актуальність означеної проблеми в умовах постінформаційного суспільства пов'язано, у першу чергу, з вільним доступом завдяки розповсюджених інтернет-мереж «до будь-якої музики, в тому числі, до комерційних музичних творів низької якості, які належать до так званої "масової культури" (Федорець, 2022). Але означений напрям роботи з учнями підліткового віку пов'язано не тільки з проблемою їх музичного виховання, але й з набуттям новим поколінням духовної культури, моральності, «тому торкається практично усіх сфер життя сучасної людини, як невід'ємна частина її внутрішнього світу» (Там само).

Адже, аналіз наукового дискурсу, зокрема публікацій учених України та Китаю стосовно формування музично-естетичної культури школярів-підлітків засобами класичної, зокрема оперної музики, в умовах постінформаційного суспільства, спостереження на уроках

музичного мистецтва в закладах ЗСО, опитування та бесіди з учителями-практиками, що викладають навчальні дисципліни «Музичне мистецтво» та «Мистецтво», бесіди з учнями середніх (5-7-х) класів та їх батьками, дозволяють зробити висновок, що для переважної більшості сучасних підлітків обох країн шедеври національної та світової оперної музики залишаються частково, або повністю невідомими. Одночасно, дослідження показало, що значна частина опитаних учителів музичного мистецтва та керівників закладів ЗСО не повністю розуміють важливість оперної музики для духовного виховання учнів та їх всебічного розвитку.

У той самий час, бесіди та опитування майбутніх учителів музичного мистецтва – здобувачів мистецько-педагогічної освіти відповідних факультетів, дозволяють стверджувати, що більшість з них підтримають важливість ознайомлення сучасних учнів з видатними творами оперної музики для їх духовного розвитку, набуття художньо-естетичного досвіду, культурної (ключової) компетентності та розуміння художньої картини світу як умови формування музично-естетичної культури. Але, як означені здобувачі, так і викладачі мистецько-педагогічних факультетів відзначають недостатність продуктивних методик та методико-технологічних рекомендацій щодо вирішення проблеми формування музично-естетичної культури учнів підліткового віку за допомогою оперної музики. Тому **мета** даної статті присвячено розробці методичних рекомендацій щодо формування музично-естетичної культури сучасних підлітків – учнів закладів ЗСО засобами оперної музики в умовах постінформаційного суспільства.

Методи дослідження. Для реалізації мети означеного дослідження було застосовано низку взаємообумовлених методів, зокрема, теоретичного і емпіричного напрямів. А саме: аналіз та узагальнення наукових та науково-методичних праць українських і китайських учених, присвячених даної тематиці; педагогічне спостереження на уроках музичного мистецтва в закладах ЗСО України та Китаю; опитування, бесіди з досвідченими учителями музичного мистецтва, з учнями-підлітками, їх батьками, а також з майбутніми учителями музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що класична музика, в тому числі музика відомих оперних творів, сприяє розкриттю внутрішнього світу людини, сутності її життя, моральних якостей, почуттів, вчинків, тому залишається важливим засобом формування

духовної культури, зокрема музично-естетичної та музично-театральної культури сучасних школярів, чим поширює роль мистецтва в процесі їх соціалізації та всебічного розвитку.

Оперну музику по праву вважають одним із високохудожніх жанрів. Опера – це жанр музично-драматичного мистецтва, історія, зіграна на сцені за допомогою музики. Згідно словника-довідника музичних термінів Ю. Юцевича, опера (з італ. – твір, дія, праця) – це «вид театрального мистецтва, музично-сценічний твір, заснований на синтезі музики, слова, дії» (Юцевич, 2002). Характерною ознакою оперного жанру є те, що «сценічна дія органічно поєднується з вокальною (солісти, ансамблі, хор) та інструментальною (симфонічний оркестр) музикою, досить часто з балетом і пантомімою, а також образотворчим мистецтвом» (Там само). В опері використовуються усі атрибути музично-театрального мистецтва. Йдеться про грим, сценічні костюми, декорації, світлові ефекти, піротехніку тощо. Головні герої оперного дійства не кажуть, а співають. Опера має значний потенціал для розвитку особистості, тому що вона не тільки стимулює провідні когнітивні процеси (мислення, сприйняття, уяву, пам'ять), але й сприяє розвитку високоморальної індивідуальної культури людини та системи власних цінностей.

Згідно з даними психологічних досліджень у підлітковому віці людини формуються важливі психічні новоутворення, що визначають подальший розвиток особистості (В. Абраменко, Ш. Анонашвілі, М. Алексеева М. Бахтин, І. Бех, М. Боришевский, І. Булах, М. Грицишин, Л. Долинська, М. Дригус, І. Козубовська, Конфуцій, Г. Костюк, О. Скрипченко, З. Огороднійчук, Л. Орбан, Ж. Пиаже, В. Рибалка, С. Тищенко, В. Татенко, А. Чебикин, Ю. Цзюї та ін.). Школярам цього віку властива емоційність, безпосередність у вираженні своїх почуттів та стосунків, сприйнятливність та цікавість. Саме в цьому віці створюється «особистий портрет» людини: формуються самооцінка, рівень та характер домагань, система ціннісної орієнтації, культурна складова особистості. Підлітки відкриті для сприйняття культурних цінностей, накопичених людством, які є джерелом їхнього бажання бути схожими на дорослих, що дозволяє наголосити, що «вони готові прагнути до набуття культурних, естетичних та ціннісних якостей» (Психологія підлітка, 2008).

Однак у сучасних умовах, у зв'язку з бурхливим розвитком постінформаційного суспільства, музично-естетична орієнтація учнів-

підлітків «формується переважно під впливом мас-медіа та спілкування з однолітками, що призводить до споживання образів сумнівної естетичної цінності» (Го Цзюнь, 2023). Подібні музичні твори розраховані на «невибагливі смаки завдяки зручності сприйняття – нехитромудрої мелодії, простоти гармонійної мови, примітивної пульсації ритму, близькості тематичного змісту тощо» (Там само). Українські і китайські учителі музичного мистецтва не завжди «в змозі надати серйозний вплив на цей процес, тому, що вони часто не мають належної професійної підготовки» (Го Цзюнь, 2020). У даному контексті слід зауважити, що багато «розповсюджених традиційних методик музичного виховання застаріли й уже не є ефективними в нових умовах» (Там само).

Сучасна мистецько-педагогічна наука і практика доводять, що загальна музична освіта у шкільні роки має бути, не тільки засобом мистецького навчання, а і шляхом до всебічного розвитку та культурного становлення особистості (Федорець, 2023). Проте, на практиці, в більшості закладів ЗСО, викладання театральнo-музичного жанру на уроках музичного мистецтва часто зводиться лише до поверхневого знайомства учнів з лібрето відомих опер. Але при цьому, саме музично-драматична та художньо-сценічна складові шедеврів оперного жанру, створених як національними, так і всесвітньо відомими композиторами-класиками, залишаються поза увагою школярів. Причин тому багато: мала кількість годин, передбачених для викладання дисциплін «Музичне мистецтва» та «Мистецтво» в навчальних планах закладів ЗСО; недостатній рівень фахової підготовленості значної частини учителів музичного мистецтва до роботи з сучасними учнями; нестача ефективних методичних розробок щодо викладання класичної, в тому числі, оперної музики в умовах постінформаційного суспільства; відсутність ціннісного ставлення до високоякісної музики як в багатьох країнах, так і в деяких педагогічних колективах обох країн; слабка навчально-матеріальна, зокрема комп'ютерно-технологічна база кабінетів музичного мистецтва в багатьох школах, гімназіях та ліцеях тощо (Федорець, 2023).

На думку науковців (Н. Ашихміна, І. Барановська, Н. Батюк, Н. Кьон, В. Лабунець, І. Левицька, Лінь Янь, Лу Хуачжао, Л. Масол, І. Малашевська, О. Реброва, О. Ростовський, М. Федорець, Яо Ямін та ін.), учителі предметів гуманітарного циклу, зокрема, учителі музичного мистецтва, поряд з батьками учнів є відповідальними за формування у сучасних підлітків музично-естетичної культури, в тому числі, формування

інтересу до оперної музики та набуття навичок її сприймання. Даний аспект загальної музичної освіти учнів у зв'язку з подальшим розвитком постінформаційного суспільства та глобалізації, потребує додаткового дослідження та вимагає значного підвищення компетентності працюючих учителів музичного мистецтва, а також модернізації професійної підготовки майбутніх учителів мистецького профілю.

У педагогічній науці музичну освіту пов'язують з процесом «організованого засвоєння базових елементів соціального досвіду, трансформованих у різні форми культури» (Клеман, 2003, с. 4-5). Під музично-естетичною культурою учені розуміють результат комплексної інтегрованої художньої, зокрема, музичної освіти, що «включає вміння орієнтуватися у різних музичних жанрах, стилях і напрямках, знання музично-теоретичного та естетичного характеру», набуття відповідного музично-естетичного досвіду, критичного мислення, достатній «музичний смак, вміння емоційно реагувати на зміст музичних творів» (Там само), а також набуття творчих і виконавських навичок, зокрема, сприйняття музики, розумінню музичної мови, співу, гри на музичних інструментах тощо.

Отже, на наш погляд, музично-естетична культура особистості в умовах постінформаційного суспільства – *є інтегральним духовним художньо-когнітивний конструктом, сутність якого характеризується наявністю у людини певного художньо-естетичного досвіду та культурної (ключової) компетентності, що охоплює знання, вміння та відповідні цінності; усвідомлення тезаурусу музичної спадщини людства та художньої картини світу, що обумовлює достатній рівень культурного розвитку особистості, забезпечує можливість глибокого емоційного сприйняття творів музичного мистецтва, розуміння музичної мови, художніх образів, закарбованих в музичному контенті, а також дозволяє адекватно-критичне оцінювання музики.*

На думку М. Федорця та Сян Хаоран, зміст цього поняття (музично-естетичної культури особистості в умовах постінформаційного суспільства) також включає різноманітні художньо-творчі чинники, що гармонічно взаємодіють між собою. А саме:

 достатню музично-художню грамотність, що дозволяє розуміти основні музичні складові та поняття, на кшталт, – характер музики, ритм, темп, гармонія, мелодія тощо, а також наявність відповідних знань про історію музики, стилі, жанри, видатних композиторів та виконавців;

✚ уміння активного сприйняття музики, що пов'язано з можливістю уважного та глибокого усвідомлення контенту музичного твору, розуміння смислового значення художніх образів та засобів художньої виразності, а також з наявністю відповідного емоційного відгуку з боку слухача;

✚ схильність до музичної творчості, до здатності художнього самовираження через різні форми музикування, включаючи, як прояви виконавської майстерності, так і створення власних музичних творів;

✚ набуття людиною змалечку достатнього музично-естетичного смаку та критичного мислення в галузі мистецтва, що, на думку сучасних учених, досягається «особливо складною, специфічною та багатогранною роботою» (Федорець, Сян Хаоран, 2023) учителів музичного мистецтва, яка пов'язано з набуттям учнями здатності визначати якість та естетичну цінність музичних творів, а також соціокультурний, інтелектуальний та емоційний вплив цих творів на окремих слухачів та суспільство в цілому;

✚ сформованість певного музично-естетичний досвіду особистості, який на думку Сюй Сінчжоу є ментальним конструктом, що «охоплює інтенцію оцінювання виразних рис музичних творів, спрямовану на досягнення їх художньо-образного змісту та його інтерпретацію у творчій діяльності на ґрунті сформованого конгломерату цінностей» (Сюй Сінчжоу, 2023, с. 2), а також пов'язаного з емоційним ставленням людини, особистими уподобаннями, відповідними знаннями, уміннями та здатністю до «сприйняття і творчого аналізу мистецьких явищ» (Там само);

✚ наявність соціальної та культурної взаємодії між людьми, тому, що музично-естетична культура охоплює соціальні аспекти спілкування через музику, зокрема, через участь у колективному музикуванні, відвідуванні концертів, музично-театральних вистав та інших культурних подій, які сприяють становленню спільної культурної ідентичності.

Отже визначимо певні особливості сучасних уроків музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти України і Китаю, націлених на розвиток сприйняття оперної музики школярами підліткового віку:

✚ такі уроки мають бути художньо-педагогічним заняттям і, одночасно, умовним відвідуванням музично-театральних вистав;

✚ основою продуктивності такого уроку є результат кумулятивної (сумісної) дослідницької та творчої праці вчителя і школярів;

✚ сприйняття художніх (оперних) образів на уроках слід розглядати як діалог між слухачами, композитором та виконавцями, які за допомогою музичних звуків розповідає про те, що відбувається в житті людини чи суспільства;

✚ набуття готовності до сприйняття на уроці класичної (оперної) музики є важливим етапом процесу художнього пізнання, пов'язаного з певним музичним забарвленням та розвитком уваги, мислення, уяви, пам'яті підлітка, що сприяє формуванню його естетичної свідомості;

✚ для розуміння учнями задуму композитора та художнього змісту оперного твору необхідне опанування учнями відповідних музикознавчих відомостей, а також активізація їх творчого мислення;

✚ усвідомлення підлітками естетичної цінності оперного твору та його художніх образів досягається на уроках завдяки розвитку у них музично-естетичної чутливості в різних формах її прояву;

✚ адекватне сприйняття класичного, зокрема оперного твору в процесі загальної музичної освіти можливо лише в результаті діяльнісного підходу в перебігу роботи на уроках.

Методичні рекомендації щодо формування музично-естетичної культури учнів підліткового віку закладів ЗСО України та Китаю в умовах постінформаційного суспільства.

Наш досвід роботи, накопичений в закладах ЗСО м. Одеси (Україна) дозволяє представити деякі методичні рекомендації стосовно вирішення означеної проблеми. У першу чергу йдеться про застосування в процесі формування музично-естетичної культури підлітків засобами оперної музики інноваційних мистецьких педагогічних технологій задля набуття «зацікавленості школярів осягненням соціокультурного контексту оперних творів та забезпечення емоційної залученості учнів» (Го Цзюнь, 2023, с. 33). Використання означених мистецьких педагогічних технологій також важливо для «розгортання художньої комунікації навколо розуміння та обговорення художньої картини світу, закарбованої в мистецьких творах» (Там само). Отже, в процесі формування музично-естетичної культури учнів підліткового віку засобами оперної музики найбільш продуктивними, на наш погляд, є наступні інноваційні мистецькі педагогічні технології:

🎭 організація віртуальних екскурсій до театрів опери та балету з використання відповідних мультимедійних-ресурсів та онлайн-платформ, де учні можуть ознайомитися з різноманіттям оперного репертуару, переглянути в онлайн-режимі фрагменти відомих опер, дізнатися історії їх створення, оцінити якість різних постановок та ознайомитися з відомими виконавцями;

🎭 використання інтерактивних додатків та технології віртуальної реальності для отримання імерсивного (immersive – занурювати) досвіду в галузі оперної музики, що може включати в себе віртуальні екскурсії за куліси оперної сцени з можливістю «потрапити» у робоче середовище театру та навіть спробою «виконати» роль оперного співака, режисера тощо через спеціальні симулятори;

🎭 використання музичних ігор та педагогічних додатків, які базуються на оперній тематиці та допомагають учням у вивченні оперних сюжетів, засвоєнні спеціальних термінів, прізвищ композиторів та артистів, а також сприяють розвитку музичного сприйняття та ознайомленню з особливостями різних оперних стилів;

🎭 створення аматорських спільнот та форумів для обговорення оперної музики, де підлітки можуть обмінюватися враженнями від відвідування вистав, висловлювати свої думки про постановки та сучасні інтерпретації класичних оперних творів;

🎭 використання сучасних комп'ютерних мистецьких технологій для створення учнями власних варіантів аранжувань або реміксів відомих оперних композицій, що допомагає їм експериментувати з цифровими звуками, створювати власні версії відомих арій, ансамблів тощо;

🎭 використання оперної музики як основи для підготовки трансхудожніх проєктів, які поєднують музику, хореографію, образотворче мистецтво, літературу й театр, та сприяють розвитку творчого мислення та навичок мистецької комунікації;

🎭 організація віртуальних мистецьких турнірів та конкурсів між закладами ЗСО, де підлітки можуть демонструвати власні інтерпретації арій та сцен з відомих опер;

🎭 участь школярів через онлайн-платформи у віртуальних майстер-класах від відомих оперних артистів, диригентів, режисерів;

🎭 створення інтерактивних мультимедійних ресурсів, які розкривають історію опери, її розвиток, творчі шляхи видатних композиторів та виконавців за допомогою використання

аудіовізуальних технологій і демонстрації різних жанрів та стилів оперної музики;

🌈 відвідування оперних театрів за допомогою використання віртуальної та розширеної реальності, зокрема, створення інтерактивних вистав, де учні можуть створювати свої власні сценарії та виступати в ролі режисерів або акторів;

🌈 запуск творчих проєктів, де підлітки можуть створювати власні оповідання чи вистави, інтегруючи елементи оперної музики з власними креативними ідеями для запису та обробки вокального голосу, оригінальні саундтреки або ремікси з відомих оперних композицій.

Отже, здійснене дослідження доводить, що використання інноваційних мистецьких технологій в процесі формування музично-естетичної культури учнів сприяє не лише розумінню ними відомих музичних творів, але й розвитку у підлітків певних комп'ютерно-технологічних компетентностей необхідних в умовах постінформаційного суспільства. Набуття таких компетентностей можуть зробити процес вивчення музики, зокрема, оперної музики, більш захоплюючим, інтерактивним та доступним для широкого кола учнівської молоді, що сприяє формуванню культурної (ключової) компетентності (НУШ, 2016) та всебічному розвитку їх особистості в умовах постінформаційної доби.

Висновки. Отже, процес формування музично-естетичної культури учнів підліткового віку закладів ЗСО України та Китаї засобами національної та світової оперної музики в умовах постінформаційного суспільства відіграє важливу роль у формуванні та розвитку різних якостей, зокрема:

🌈 інтелектуального та емоційного удосконалення особистості, розвитку музично-творчих здібностей, тому, що оперна музика вимагає від людини підвищеної уваги щодо розуміння музичної мови, сутності та деталей сюжету, художніх образів, засобів художньої виразності, розвитку різних видів музичного слуху та музичної пам'яті, чим сприяє більш глибокому сприйняттю та розумінню музики;

🌈 набуття учнями культурної (ключової) компетентності, відповідних знань і умінь, розуміння художніх цінностей та художньої картини світу, гарного музично-естетичного смаку та відповідного критичного мислення;

🌈 розвитку емоційної сфери дитини, тому, що оперна музика відома своєю емоційною насиченістю та здатністю передавати глибокі почуття через музично-драматичні образи, що сприяє підвищенню емоційної чутливості учнів, набуттю ними емоційного інтелекту (EI), умінню відчувати, розпізнавати та висловлювати свої емоції через музичну мову;

🌈 стимулювання креативного мислення учнів, тому, що оперна вистава поєднуючи в собі музичне (вокальне та інструментальне), образотворче, театральнo-сценічне й хореографічне мистецтва, а також професійне вокальне, хорове та інструментальне виконавство, різнобічні елементи сценічної поведінки та спілкування, оригінальні сценарії, режисерські та диригентські рішення, музичне аранжування тощо, розвиває творчий підхід учнів як до мистецтва, так і до явищ навколишнього середовища, людських стосунків та почуттів;

🌈 соціокультурної адаптації підлітків, тому, що оперна музика часто відображає культурні особливості минулого та історичні події в формі художніх образів. Вивчення оперної музики, ознайомлення з творчістю видатних національних і всесвітньо відомих композиторів, виконавців, диригентів дозволяє учням краще розуміти культуру свого народу та культуру інших народів, а також сприяє формуванню глобальної свідомості;

🌈 виховання толерантності, емпатії та розуміння інших людей, їх культурних традицій та звичаїв, тому, що опера може бути місцем зустрічі різних культур, стилів та ідей, а вивчення різних оперних традицій допомагає як формуванню толерантного підходу до людської різноманітності, так і набуттю культурної самосвідомості.

Отже, в умовах постінформаційного суспільства, де доступ до знань є легким і швидкоплинним, вивчення оперної музики може виступати як засіб формування системного художньо-естетичного пізнання мистецтва, з перенесенням цього пізнання до явищ та подій повсякденного життя. У даному контексті, формування музично-естетичної культури підлітків – учнів закладів ЗСО України та Китаю за допомогою оперної музики не тільки поглиблює знання про культуру та мистецтво та розширює творчі й критичні здібності, а і сприяє їхньому всебічному розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

Ван, Ангу (2003). Деякі проблеми в практиці базової музичної освіти в Китаю. *Часопис Нанкінського університету мистецтв*, 64-65 (Van, Angu (2003). Some problems in the practice of basic music education in China. *Journal of Nanjing*

- University of Arts, 64-65. URL: <https://kns.cnki.net/KCMS/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&filename=NJBY200301017>.
- Го, Цзюнь (2023). *Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до формування культурної компетентності школярів засобами інноваційних мистецьких технологій* (дис. ... докт. філософії). Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського (Guo, Jun (2023). *Preparation of future musical art teachers for the formation of cultural competence of schoolchildren by means of innovative art technologies* (PhD thesis). Odesa: SUNPU named after K. D. Ushynsky).
- Го, Цзюнь (2020). *Формування музичної культури школярів в Україні і Китаї. Культура, освіта, творчість: світові технології, авторські ідеї, традиції і новаторство*. Збірник матер. II Міжнар. наук.-практ. конфер., (сс. 65-70). Одеса (Guo, Jun (2020). *Formation of musical culture of schoolchildren in Ukraine and China. Culture, education, creativity: world technologies, author's ideas, traditions and innovation*. Proceedings of the II International scientific and practical conference, (pp. 65-70). Odesa).
- Дін, Юнь (2016). *Формування музичної культури молодших школярів у процесі фортепіанного навчання в мистецьких позашкільних закладах освіти* (дис. ... канд. пед. наук). Київ (Ding, Yun (2016). *Formation of musical culture of junior schoolchildren in the process of piano training in art out-of-school education institutions* (PhD thesis). Kyiv). URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.08/dis_Ding_Yun.pdf
- Клеман, Х. (2003). *Музика: обережно – повітря отруєне! Секретні дослідження*, 9, 4-5 (Kleman, H. (2003). *Music: be careful – the air is poisoned! Secret research*, 9, 4-5).
- Масол, Л. (2006). *Методика навчання мистецтву у початковій школі: посібник для вчителів*. Київ: Видавництво «Ранок» (Masol, L. (2006). *Methods of teaching art in elementary school: a guide for teachers*. Kyiv: Ranok Publishing House).
- Концепція «Нова українська школа (НУШ)» (Concept “New Ukrainian School (NUS)”) (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Психологія підлітка (2008). *Загальна характеристика психічного і особистісного розвитку підлітка* (Psychology of a teenager (2008). *General characteristics of the teenager's mental and personal development*). URL: <https://studentam.net.ua/content/view/3155/97/>
- Сюй Сінчжоу (2023). *Формування художньо-естетичного досвіду майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі вокальної підготовки* (дис. ... докт. філософії). Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського (Xu Hsingzhou (2023). *Formation of the artistic-aesthetic experience of future musical art teachers in the process of vocal training* (PhD thesis). Odesa: SUNPU named after K. D. Ushynsky).
- Федорець, М., Сян Хаоран (2023). *Проблема формування естетичного смаку учнів мистецьких шкіл в сучасних умовах. Музична та хореографічна освіта в контексті культурного розвитку суспільства. Матеріали і тези IX Міжнародної конференції молодих учених та студентів, Т.2*, (сс. 3-7). Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського (Fedorets, M., Xiang Khaoran (2023). *The problem of forming the aesthetic taste of students of art schools in modern conditions. Musical and choreographic education in the context of cultural development of society. Materials and theses of the IX International Conference of Young Scientists and Students, Volume 2*, (pp. 3-7). Odesa: SUNPU named after K. D. Ushynsky).

- Федорець, М. (2022). Загальна музична освіта України: розвиток в умовах інтеграції до європейського культурного простору. *Південноукраїнські мистецькі студії*, 21-26 (Fedorets, M. (2022). General music education of Ukraine: development in the conditions of integration into the European cultural space. *South Ukrainian art studies*, 21-26). URL: <https://journals.pdpu.od.ua/index.php/artstudies/issue/view/3>.
- Що таке емоційний інтелект, для чого він потрібен і як його розвинути в собі (What is emotional intelligence, why is it needed and how to develop it in oneself) (2019). URL: <https://blog.agrokebety.com/shcho-take-emotsiynyy-intelekt>
- Юцевич, Ю. (2002). *Словник-довідник музичних термінів* (Yutseвич, Yu. (2002). *Dictionary-reference book of musical terms*). URL: <http://term.in.ua/indeks.html?term=%D0%9E%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%90>

SUMMARY

Fedorets Mykola, Wang Jiabin. Formation of teenagers' musical-aesthetic culture through opera music.

The article deals with one of the urgent problems of the spiritual development of modern youth – formation of teenagers' musical-aesthetic culture by means of classical music, in particular opera music. The article substantiates the relevance of the specified problem for the system of general music education, which is carried out in general secondary education institutions of Ukraine and China; updates the concept of musical-aesthetic culture in the conditions of the post-information society. The musical-aesthetic culture of the individual in the conditions of the post-information society is considered in the article as an integral spiritual artistic-cognitive construct, the essence of which is characterized by the presence of a person in a certain artistic-aesthetic experience and cultural (key) competence, which includes knowledge, skills and relevant values; awareness of the thesaurus of the musical heritage of mankind and the artistic picture of the world, which determines a sufficient level of cultural development of the individual, provides the possibility of a deep emotional perception of works of musical art, understanding of the musical language, artistic images imprinted in the musical content, and also allows an adequate and critical assessment of music.

The importance of involving modern teenage students to the most famous works of the national and world thesaurus of opera music is argued; some features of modern musical art lessons dedicated to familiarizing students with opera music are presented; methodological recommendations are given regarding the formation of musical-aesthetic culture of teenagers by means of opera music, as well as some methodological and technological aspects of preparing future music teachers of both countries to solve the specified problem in the conditions of the post-information society.

Key words: culture, musical-aesthetic culture, opera, opera music, general music education, musical art lesson, teenagers, students, pedagogical technologies, post-information society, future teachers of musical art, musical-aesthetic taste, artistic-aesthetic experience, competences, cultural (key) competence, artistic picture of the world.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 374.7

Ярослав Галета

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

ORCID ID 0000-0003-0484-529X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/118-125

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН: СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

У статті визначено й схарактеризовано компоненти дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавства.

Для вирішення поставленої мети було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз педагогічної літератури, нормативних документів, матеріали періодичних видань із теми дослідження; структурно-логічний аналіз та систематизація; зіставлення різних поглядів на проблему; узагальнення.

Встановлено, що розвиток дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавства необхідно здійснювати через формування її теоретичного (включає знання методологічного апарату педагогічного дослідження, сутності і технології основних методів дослідження і здатність до цілепокладання), діагностичного (передбачає вміння вивчати практичний стан досліджуваної проблеми, вибирати необхідні умови проведення спостереження чи вивчення досвіду, працювати з інструкціями, з діагностичними методиками), проєктивно-конструктивного (у загальному плані це здатність усвідомлювати цілі дослідницької діяльності, пояснювати, бачити та виокремлювати проблеми, будувати припущення щодо їх вирішення, висувати гіпотези та обґрунтовувати їх, планувати свою діяльність. У вузькому розумінні здатність класифікувати наявні чи отримані дані, оволодіння навичками планування експерименту, вміння структурувати матеріал), операційного (передбачає готовність студентів застосовувати здобуті знання та уміння у вирішенні дослідницьких завдань. Тут оцінюється володіння уміннями проведення експерименту, реалізація та коригування намічених дій згідно програми дослідження), рефлексивного (передбачає розвиток рефлексивних процесів і означає володіння знаннями і вміннями здійснювати аналіз результатів діяльності, тобто. співвідносити досягнуті результати з метою, вміння інтерпретувати отримані дані; проводити самооцінку дослідної діяльності; формулювати висновки та висновки; розробляти методичні рекомендації для використання результату дослідження на практиці) та комунікативного (передбачає знання способів взаємодії з учасниками дослідницького процесу; вміння виступати усно та письмово з результатами свого дослідження; здатність працювати у команді; вміння наочно та переконливо проводити презентацію своїх ідей) компонентів.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в виокремленні та обґрунтуванні педагогічних умов розвитку дослідницької компетентності у майбутніх вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін.

Ключові слова: компетентність, дослідницька компетентність, компоненти дослідницької компетентності, майбутні вчителі історії та суспільствознавчих дисциплін.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільства зумовили необхідність підготовки педагогів, що відрізняються самостійністю, мобільністю, які вміють творчо аналізувати педагогічні ситуації тощо. Виникає необхідність пошуку та освоєння таких форм навчання, у яких акцент ставиться на самостійній діяльності студентів. До такої форми можна віднести дослідну діяльність студентів у її різних формах. Сутність дослідної діяльності передбачає активність студента у пізнанні. Ця позиція пов'язана з тривалим внутрішнім пошуком, переробкою інформації дослідницького характеру з глибоким осмисленням та творчістю. Якість дослідницької роботи можна розглядати через дослідницьку компетентність.

Формування дослідницької компетентності у майбутніх вчителів історії та суспільствознавства стає все більш важливою у сучасному світі, де знання постійно оновлюються, а від педагогів очікується не лише трансляція інформації, а й здатність до самостійного дослідження та генерування нових знань.

Аналіз актуальних досліджень. Професійна компетентність вчителя висвітлена в працях Л. Воронюк, О. Войтовської, Л. Дибкової, А. Єрмоленка та ін. Формування дослідницької компетентності знайшло відображення в роботах А. Боровик, М. Головань, О. Дубініної, М. Князян, Н. Любчак, С. Сисоєвої, В. Яценко та ін. Попри значну увагу вчених до означеної проблеми, питання виокремлення структурних компонентів дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавства залишається малодослідженим.

Мета статті – визначити й схарактеризувати компоненти дослідницької компетентності майбутніх учителів історії та суспільствознавства.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз педагогічної літератури, нормативних документів, матеріали періодичних видань із теми дослідження; структурно-логічний аналіз та систематизація; зіставлення різних поглядів на проблему; узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Професійна компетентність – це комплекс знань, умінь та навичок, система компонентів, які відображають якісну характеристику діяльності фахівця з розумінням того, яким буде кінцевий результат. І рівень її, як наголошує В. Ткаченко, визначається ступенем об'єднання та залучення цих умінь інтегрально (Ткаченко, 2017).

Дослідницьку компетентність М. Головань та В. Яценко визначають як «цілісну, інтегративну якість особистості, що поєднує знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника, ціннісні ставлення та особистісні якості й виявляється в готовності й здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань шляхом застосування методів наукового пізнання, застосування творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності» (Головань, Яценко, 2012).

С. Сисоєва трактує дослідницьку компетентність як «інтегровану особистісно-професійну якість фахівця, яка відображає мотивацію до наукового пошуку, рівень володіння методологією педагогічного дослідження, особистісно-значущими якостями дослідника, зокрема такими, як інноваційне мислення, здатність до творчої та інноваційної діяльності» (Сисоєва, 2016).

Згідно з класифікацією ключових компетентностей, запропонованою О. Мороз, дослідницька компетентність входить у групу «компетентностей, які стосуються діяльності людини». Ці компетентності, як відзначає вчена, проявляються через поведінку та діяльність людини, стаючи її особистісними рисами та характеристиками. Відповідно, вони виявляються компетентностями, які включають мотиваційні, смислові та регуляторні аспекти, нарівні зі специфічним ставленням, когнітивним компонентом (знаннями) та досвідом (Мороз, 2002).

На думку зарубіжних дослідників L. Udompong, D. Traiwicitkhun та S. Wongwanich, дослідницька компетентність є важливою якістю особистості, яка є необхідною для всіх фахівців. Це призведе до академічного розвитку всіх професій і дозволить відкривати нові знання та інновації, допомогти у вирішенні проблем системним шляхом, а фахівці можуть постійно розвивати свої знання (Udompong, Traiwicitkhun, Wongwanich, 2014).

Ознаками сформованої дослідницької компетентності здобувача вищої освіти за М. Князян є: ознайомлення з найбільш актуальними напрями досліджень певної галузі науки; володіння методологією наукової галузі; уміння чітко формулювати мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження, а також планувати експеримент або аналізувати джерельну базу; уміння теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити висунуту гіпотезу; уміння аналізувати результати своєї науково-дослідницької діяльності, робити необхідні висновки; уміння

аргументувати свою точку зору, уміння виокремлювати ще не вирішені й перспективні проблеми дослідження тощо (Князян, 2002).

Разом з тим, Н. Любчак розглядає дослідницьку компетентність студентів закладів вищої освіти як складну систему сукупності наступних компонентів: теоретичний, діагностичний, проективно-конструктивний, операційно-процесуальний, інтерпретаційно-рефлексійний, комунікативний. Теоретичний компонент дослідницької компетентності формується у процесі дослідницької діяльності, включає знання методологічного апарату педагогічного дослідження, суті і технології основних методів дослідження. Діагностичний компонент дослідницької компетентності включає уміння вивчати практичний стан досліджуваної роботи, обирати необхідні умови проведення спостереження чи досвіду, працювати з інструкціями та діагностичними методиками. Проективно-конструктивний компонент дослідницької компетентності характеризує якості, необхідні для розробки програми дослідження. Це здатність усвідомлювати мету дослідницької діяльності і вміння її пояснити, бачити і виділяти проблеми, вирішувати їх, висувати гіпотези і обґрунтовувати їх, планувати свою діяльність. Операційно-процесуальний компонент дослідницької компетентності характеризує якості, необхідні для проведення самого дослідження. Він проявляється при опрацюванні отриманих навичок в рішенні дослідницьких завдань. Тут оцінюється володіння навичками проведення експерименту, реалізація і коригування обраних дій з програми дослідження. Інтерпретаційно-рефлексійний компонент дослідницької компетентності відповідає за розвиток рефлексивних процесів і означає володіння знаннями і уміннями здійснювати аналіз результатів діяльності, тобто порівнювати досягнуті результати з поставленою метою, уміння інтерпретувати отримані дані; проводити самооцінку дослідницької діяльності; формувати висновки; розробляти методичні рекомендації для тих, хто буде використовувати результати дослідження. Комунікативний компонент дослідницької компетентності припускає знання способів взаємодії з учасниками дослідницького процесу; уміння виступати в команді, наочно і переконливо проводити презентацію своїх ідей.

У структурі дослідницької компетентності студентів теоретичний і операційно-процесуальний компоненти розглядаються Н. Любчак як базові складові, оскільки знання, на думку дослідниці – це необхідна передумова і інструмент будь-якої практичної діяльності, основа умінь

і навичок, а практика відпрацьовує уміння і навички, необхідні для проведення дослідницької діяльності (Любчак, 2013).

А. Боровик, О. Дубініна серед структурних компонентів дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії у процесі фахової підготовки науковці виділяють: когнітивний (відбиває систему знань, яка забезпечує здатність докторантів самостійно проводити науковий пошук, систематизувати, аналізувати, необхідну інформацію та опановувати методологічний апарат дослідження), мотиваційно-ціннісний (включає мотиви, цілі, потребу в науково-дослідницькій діяльності, самовдосконаленні, саморозвитку, позитивне ставлення до науково-дослідницької діяльності, внутрішньої готовності до її здійснення, встановлення її значущості і важливості у професійній діяльності), операційно-діяльнісний (передбачає готовність особистості застосовувати засвоєнні знання, уміння та навички у своїй практичній діяльності в конкретних умовах відповідно до норм і технологій наукової творчості), рефлексивний (врахування здатності до рефлексії власної аналітичної діяльності, що передбачає самоаналіз та самооцінку своєї діяльності та її результатів, усвідомлення та оцінювання ступеню реалізації запланованих цілей діяльності) (Боровик, Дубініна, 2023).

Зважаючи на доробки вчених, ми виокремлюємо такі структурні компоненти дослідницької компетентності майбутніх вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін: теоретичний, діагностичний, проєктивно-конструктивний, операційний, рефлексивний, комунікативний компоненти.

Теоретичний компонент – включає знання методологічного апарату педагогічного дослідження, сутності і технології основних методів дослідження і здатність до цілепокладання.

Діагностичний компонент – вміння вивчати практичний стан досліджуваної проблеми, вибирати необхідні умови проведення спостереження чи вивчення досвіду, працювати з інструкціями, з діагностичними методиками.

Проєктивно-конструктивний компонент – у загальному плані це здатність усвідомлювати цілі дослідницької діяльності, пояснювати, бачити та виокремлювати проблеми, будувати припущення щодо їх вирішення, висувати гіпотези та обґрунтовувати їх, планувати свою діяльність. У вузькому розумінні здатність класифікувати наявні чи отримані дані, оволодіння навичками планування експерименту, вміння структурувати матеріал.

Операційний компонент – передбачає готовність студентів застосувувати здобуті знань та умінь у вирішенні дослідницьких завдань. Тут оцінюється володіння уміннями проведення експерименту, реалізація та коригування намічених дій згідно програми дослідження.

Рефлексивний компонент – передбачає розвиток рефлексивних процесів і означає володіння знаннями і вміннями здійснювати аналіз результатів діяльності, тобто. співвідносити досягнуті результати з метою, вміння інтерпретувати отримані дані; проводити самооцінку дослідної діяльності; формулювати висновки та висновки; розробляти методичні рекомендації для використання результати дослідження на практиці.

Комунікативний компонент передбачає знання способів взаємодії з учасниками дослідницького процесу; вміння виступати усно та письмово з результатами свого дослідження; здатність працювати у команді; вміння наочно та переконливо проводити презентацію своїх ідей.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, якщо майбутній вчитель історії та суспільствознавства опанує дослідницьку компетентність, сформовану на основі розроблених компонентів, то він, за нашими припущеннями, буде здатний переносити дослідницькі вміння на різні сфери діяльності. Також він зможе застосовувати дані компетентності у різних ситуаціях. Іншими словами – студент застосовує у дослідженні аналітичні, комунікативні та інші вміння дослідницької компетентності. Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в виокремленні та обґрунтуванні педагогічних умов розвитку дослідницької компетентності у майбутніх вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

- Боровик, А. О., Дубініна, О. В. (2023). Формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії у процесі фахової підготовки. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*, 24(53), 10–20. (Borovyk, A. O., Dubinina, O. V. (2023). Formation of the research competence of the future history teacher in the process of professional training. *Bulletin of postgraduate education. Series "Pedagogical Sciences"*, 24(53), 10–20.).
- Головань, М. С., Яценко, В. В. (2012). Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*, VII, 55–62. (Golovan, M. S., Yatsenko, V. V. (2012). The essence and content of the concept of "research competence". *Theory and teaching methods of fundamental disciplines of higher education*, VII, 55–62.).
- Князян, М. О. (2002). Педагогічні засади формування дослідницької спрямованості особистості студента. *Науковий вісник Південноукраїнського держ. пед. ун-ту*

- ім. К. Д. Ушинського, 11/12, 129–136. (Knyazyan, M. O. (2002). Pedagogical principles of the formation of the research orientation of the student's personality. *Scientific Bulletin of the South Ukrainian State. ped. University named after K. D. Ushynskiy*, 11/12, 129–136.).
- Любчак, Н. М. (2013). Теоретичні аспекти визначення сутності дослідницької компетентності майбутнього вчителя. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*, 39(4), 33–40. (Lyubchak, N. M. (2013). Theoretical aspects of determining the essence of the future teacher's research competence. *Problems of modern pedagogical education*, 39(4), 33–40.).
- Мороз, О. (2002). Особистість майбутнього педагога (Управління підготовкою вчителя: психолого-педагогічний аспект). *Вища освіта України*, 3, 50–54. (Moroz, O. (2002). Personality of the future teacher (Management of teacher training: psychological and pedagogical aspect). *Higher Education of Ukraine*, 3, 50–54.)
- Сисоева, С. О. (2016). *Розвиток дослідницької компетентності викладачів вищої школи*. Київ: ТОВ «Вид. підпр-во «ЕДЕЛЬ-ВЕЙС». (Sysoeva, S. O. (2016). *Development of research competence of higher school teachers*. Kyiv: LLC "Vid. "EDEL-WEIS" subsidiary).
- Ткаченко, В. М., Черевань, Є. О. (2017). Професійна компетентність вчителя фізики як особистісний ступінь сформованості його компетенцій. *Фізико-математична освіта*, 3, 160–165. (Tkachenko, V. M., Cherevan, E. O. (2017). The professional competence of a physics teacher as a personal degree of the formation of his competences. *Physical and mathematical education*, 3, 160–165.).
- Udompong, L., Traiwicitkhun, D. & Wongwanich, S. (2014). Causal model of research competency via scientific literacy of teacher and student. *Procedia-Sosial and Behavioral Science*, 116, 1581–1586.

SUMMARY

Haleta Yaroslav. Research competence of the future teacher of history and social sciences: structural components.

The article defines and characterizes the components of the research competence of future history and social science teachers.

To solve the set goal, the following research methods were used: theoretical: analysis of pedagogical literature, normative documents, materials of periodicals on the research topic; structural-logical analysis and systematization; comparison of different views on the problem; generalization.

It is established that the development of the research competence of future teachers of history and social studies must be carried out through the formation of its theoretical (includes knowledge of the methodological apparatus of pedagogical research, the essence and technology of the main research methods and the ability to set goals), diagnostic (presupposes the ability to study the practical state of the researched problem, choose the necessary conditions conducting observation or studying experience, working with instructions, with diagnostic methods), projective-constructive (in general, this is the ability to realize the goals of research activity, explain, see and isolate problems, make assumptions about their solution, put forward hypotheses and justify them, plan your activity. In the narrower sense, the ability to classify available or received data, mastering the skills of planning an experiment, the ability to structure material), operational (presupposes the readiness of students to apply the acquired knowledge and skills in solving research tasks. It assesses mastery of the skills of conducting an experiment, implementing and adjusting planned actions

according to the research program), reflective (presupposes the development of reflective processes and means the possession of knowledge and skills to analyze the results of activities, i.e. to correlate the achieved results with the goal, the ability to interpret the obtained data; to conduct self-evaluation of the research activity; formulate conclusions and conclusions; develop methodological recommendations for using research results in practice) and communicative (presupposes knowledge of ways to interact with participants in the research process; the ability to speak orally and in writing with the results of one's research; the ability to work in a team; the ability to clearly and convincingly conduct a presentation their ideas) components.

We see the prospects for further scientific research in the identification and substantiation of pedagogical conditions for the development of research competence in future teachers of history and social science disciplines.

Key words: *competence, research competence, components of research competence, future teachers of history and social science disciplines.*

УДК 371.315.6

Світлана Генкал

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-7812-6103

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/125-137

КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОСТІ ЗНАНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Статтю присвячено обґрунтуванню дидактичних можливостей концептуальних карт як засобу формування цілісності знань учнів на уроках біології. Акцентується увага на тому, що існує проблема формування цілісності знань на уроках біології, що актуалізує пошук засобів, які б забезпечили наступність у вивченні різних тем і розділів, та забезпечили встановлення ієрархічного впорядкування під час вивчення біологічних систем. З'ясовано, що концептуальне відображення змісту чи проблеми включає аналіз, створення нового знання, узагальнення ключових понять, взаємозв'язків, їх ієрархії та відбувається шляхом візуального представлення знань з теми, що забезпечує підвищення рівня метапізнання. Обґрунтовано необхідність дотримання внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, що допомагають у здійсненні принципів системності та цілісності знань. Охарактеризовано особливості, функції, принципи змістового наповнення концептуальних карт та їх значення в розвитку метакогнітивних стратегій учнів.

Ключові слова: *концептуальні карти, цілісність знань, когнітивна візуалізація інформації, концепти, поняття, біологічні системи, вчитель біології, урок біології.*

Постановка проблеми. Модернізація системи освіти в Україні вимагає нових підходів до організації навчального процесу, які забезпечили б формування комплексу компетентностей у різних галузях життя: соціальної, полікультурної, комунікативної, пізнавальної, інформаційної, саморозвитку і самоосвіти. Законодавчі і нормативні документи (Закони України «Про повну загальну середню освіту», «Про

освіту», Державний стандарт базової середньої освіти, Концепція НУШ) спрямовують педагогів на озброєння учнів не тільки визначеною сумою знань, умінь та навичок, але й об'єднання їх в систему для формування природничо-наукової картини світу, тому проблема цілісності знань учнів є однією з найактуальніших у вітчизняній педагогіці.

Збагачення знань учнів, формування їхніх умінь, навичок, розвиток компетентностей ґрунтується на принципах системності та цілісності. Потреба подолати протиріччя між розподілом навчального змісту на окремі теми з одного боку, і цілісністю сприйняття учнем навколишнього світу з іншого боку, привела до активного пошуку нових педагогічних технологій і методик у шкільній практиці. Широке впровадження у практику школи принципу цілісності знань сприятиме забезпеченню ефективності освітнього процесу та розвитку позитивної мотивації учнів.

Необхідність дослідження проблеми цілісності знань у біологічній підготовці учнів зумовлена важливістю оновлення концептуальних, теоретичних і технологічних засад, які б відповідали сучасним досягненням у галузі філософії освіти, психології, педагогіки. Цілісність знань сприятиме розвитку особистості майбутнього випускника, здатного інтегрувати навчальну інформацію, ефективно її використовувати з метою професійної самореалізації. Проте, як засвідчує практика, під час вивчення дисциплін природничого циклу, зокрема біології, реалізація принципу цілісності та інтеграції знань здійснюється недостатньо.

Отже, проблема формування цілісності знань на уроках біології залишається недостатньо розробленою та потребує пошуку засобів, які б забезпечили логічний зв'язок між теоретичною і практичною складовою, наступність у вивченні різних тем, розділів, та встановлення ієрархічного впорядкування під час вивчення біологічних систем.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням проблеми інтеграції змісту освіти та цілісності знань присвячені роботи вітчизняних педагогів: С. Гончаренка, К. Гуз, Н. Гусевой, Г. Запорожченко, В. Ільченко, І. Козловської, М. Ліпіна, Т. Логвіной-Бик, А. Ляшенко, В. Коваленко, І. Малафіїка, М. Пайкуш, Л. Рибалко, А. Степанюк та ін. Науковці С. Гончаренко, Л. Зоріна, В. Ільченко, П. Москаленко, А. Степанюк акцентують увагу на необхідності формування в учнів дієвої системи знань про біологічну форму руху матерії, в основі якої лежать принципи цілісності та системності, що сприяють точному віддзеркаленню в свідомості учнів природи в цілому.

В. Ільченко, К. Гуз, В. Коваленко, Л. Рибалко наголошують на тому, що цілісність знань, а саме, розуміння фундаментальних закономірностей природи, є важливою умовою створення наукової картини світу школярів (Ільченко, Гуз, Коваленко, Рибалко, 2005). А. Степанюк розроблено алгоритм формування знань про живу природу: I етап – формування цілісного уявлення про природу загалом; II етап – конкретизація цілісного уявлення про живу природу; III етап – цілісне засвоєння кожного рівня організації життя; IV етап – формування біологічної картини світу; V етап – інтеграція біологічної складової в наукову картину світу (Степанюк, 1999, с. 14).

Обґрунтування теоретичних основ розвитку когнітивних якостей, поєднання інтеграції та візуалізації навчального матеріалу, створення та застосування концептуальних карт (concept maps) здійснено в наукових працях українських (Л. Бутенко, І. Лебедевої, І. Лобачової) та зарубіжних вчених (А. Анохіной-Наумеки, Д. Аусубеля, Дж. Новака, А. Каньяса, Р. Карвахала, Р. Карфа, Д. Коста, Дж. Лотта, Ф. Роча, Г. Хілла та ін.). Ідея концептуального відображення сутності явищ з'явилася на засадах когнітивної теорії Девіда Аусубеля, який наголошував про важливість сформованих знань, на основі яких учні засвоюють новий зміст (Ausubel, 2000). Д. Новак, А. Каньяс та інші дослідники з Корнельського університету розробили модель концептуальної карти як засобу представлення цілісних наукових знань здобувачам освіти (Canas, Novak, 2004).

Мета статті полягає в обґрунтуванні дидактичних можливостей концептуальних карт як засобу формування цілісності знань учнів на уроках біології.

Методи дослідження. Методологічною основою є: діяльнісний, контекстний, компетентнісний, когнітивно-візуальний, особистісно орієнтований підходи. Теоретичні методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації наукових положень філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури використано для розкриття сутності основних підходів, понять, досліджуваних явищ, також емпіричні методи: аналіз та педагогічне спостереження за навчальною діяльністю учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна система як «ціле має особливу внутрішню організацію своїх частин», є результатом поєднання її елементів і змістових зв'язків (Малафіїк, 2004).

Предметом вивчення шкільного курсу біології є біологічні системи різних категорій: біонтологічні, синекологічні, таксономічні та рівні організації життя. Головною є ідея цілісності живої природи, як комплексу біологічних систем різних рівнів організації (від молекулярного до біосферного), пов'язаних між собою структурно-функціональними зв'язками на основі обміну речовиною, енергією, інформацією. Як зазначає А. Степанюк, – «сутність біологічної форми руху матерії можна зрозуміти лише внаслідок інтеграції, діалектичного синтезу всіх знань, отриманих при вивченні різних рівнів організації життя» (Степанюк, 1999, с. 118).

Усвідомлення учнями сутності категорії «життя», його функцій і властивостей у всій сукупності його проявів відбувається на основі встановлення наскрізних закономірних зв'язків між елементами біологічних систем, їх будовою та функціями, екологією та еволюцією. Принципи узгодження, поєднання, розуміння ієрархії біологічних понять, систематизація попередньо сформованих фундаментальних законів, теорій, правил забезпечують формування в учнів цілісної наукової картини світу.

С. Гончаренко розглядає природничо-наукову картину світу як вищу форму систематизації та інтеграції знань (Гончаренко, 2013).

Вивчення шкільного курсу біології передбачає безперервне формування в учнів системи знань і способів дій на основі засвоєння змісту навчального матеріалу, окремих понять, встановлення внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків. Розвиток внутрішньопредметних зв'язків забезпечує системність та узагальненість знань учнів, а міжпредметних – спрямованість на усвідомлення природничо-наукової картини світу. Ці зв'язки можуть формуватися синхронно під час вивчення навчального матеріалу різних дисциплін або асинхронно перспективним, ретроспективним шляхом, коли вивчення однакових понять відбувається з деяким проміжком часу.

Оперативність і міцність системи знань, способів дій, залежить від того, як розкриваються загальні та специфічні поняття споріднених предметів, між якими встановлюються міжпредметні зв'язки. Ефективність освітнього процесу значною мірою залежить від того, наскільки усвідомлено учні засвоюють поняття, знання, способи дій, важливе значення має принцип наступності для розвитку цілісних знань про живу природу. Науковці Н. Бібік, В. Бондар, М. Бурда, Л. Величко, Л. Рибалко, О. Савченко, А. Степанюк розглядають наступність як умову

досягнення цілісності знань і розвитку пізнавальної мотивації навчання учнів. В освітньому процесі особливо важливо посилити розвивальний аспект, сформувати уміння узагальнювати, систематизувати навчальний матеріал, інтегрувати знання, забезпечити дієвість та уміння активно їх використовувати у зміненій ситуації.

Формування в учнів природничо-наукової картини світу відбувається в результаті аналізу власного пізнавального досвіду, вивчення природних об'єктів та під час уроків біології та інших споріднених предметів. Отримана з різних джерел інформація потребує осмислення та узагальнення, виникає проблема пошуку засобів, які б сприяли розвитку цілісного знання, тому завданням вчителя є:

- розвинути в учнів уміння узагальнювати і систематизувати отримані знання, інтегрувати поняття, факти, логічно їх інтерпретувати;
- пояснювати загальні закономірності функціонування біологічних систем;
- формувати знання про сутність життя як єдність потоків енергії, речовини, інформації;
- встановлювати взаємозалежності між поняттями та причинно-наслідкові зв'язки між будовою та функціями живих об'єктів;
- використовувати методи та прийоми навчання, які допоможуть учням в узагальненні, аналізі, обґрунтуванні процесів, явищ, що відбуваються в біологічних системах різного рівня організації;
- стимулювати пошукову та дослідно-експериментальну діяльність учнів із застосуванням емпіричних методів пізнання (спостереження, дослідження, експеримент, моделювання);
- з урахування пізнавальних інтересів учнів впроваджувати проєктну діяльність, під час якої висвітлюються закономірності функціонування біологічних систем;
- формувати системне мислення в учнів на основі трансляції ідей взаємозв'язку та взаємозумовленості процесів та явищ;
- створювати розвивальний освітній простір, збагачувати освітнє середовище учнів проведенням інтегрованих, бінарних уроків, наданням можливості спілкування учнів з природою, проводити власні дослідження, обґрунтовувати гіпотези, що забезпечить формування в учнів цілісної системи знань та наукової картини світу.

Ефективним засобом забезпечення цілісної системи знань учнів про природу, створення наукової картини світу на основі інтеграції змісту є концептуальні карти.

Під час формування цілісності знань шляхом застосування концептуальних карт важливо дотримуватися принципів науковості і систематичності, єдності теорії і практики, доступності та наочності, системності, міцності, свідомості та активності навчання.

Принцип науковості і систематичності полягає у ретельному та аргументованому відборі наукового матеріалу, втілюється під час вивчення достовірних фактів, понять, законів, теорій, має світоглядну і практичну значущість. Застосування цього принципу виявляється в структурованому та послідовному представленні елементів змісту навчального матеріалу, у встановленні взаємозв'язків між ними. Принцип єдності теорії і практики реалізується через інформування учнів щодо сучасних досягнень науки та успішного застосування у прикладних сферах діяльності.

Принципи міцності, свідомості і активності навчання забезпечує розвиток дієвих знань, умінь, навичок, предметних компетентностей, що ґрунтуються на усвідомленні теоретичних положень, біологічних понять, законів, правил. Реалізації зазначених принципів сприяє логічно побудований зміст навчального матеріалу, відображення внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків та включення учнів у процес активного оволодіння знаннями, способами діяльності, розуміння перспектив застосування засвоєного матеріалу.

Принцип системності забезпечує цілісне уявлення про біологічні системи та їх елементи, створення локальних біологічних картин світу та зальної природничо-наукової картини світу з усіма взаємозв'язками між її складовими. Системність ґрунтується на ідеях історизму, еволюціонізму, структурно-рівневої організації. Також важливо сформувати в учнів уявлення про непередбачуваність, нелінійність процесів і явищ живої природи.

Принципи доступності та наочності реалізується шляхом відбору, опрацювання змісту, комплексного використання засобів навчання, що полегшують сприйняття, систематизацію та усвідомлення навчального матеріалу. Даному принципу відповідають візуально-графічні засоби зображення, у яких розкривається зміст та суттєві взаємозв'язки між його структурними елементами.

Концептуальні карти як один із видів візуально-графічного узагальнення навчальної інформації застосовують для систематизації та встановлення взаємозв'язків між концептами змісту навчальної теми.

Концепт містить сукупність знань про об'єкт пізнання або проблему та відображає інформаційну структуру концептуальної карти.

Використання концептуальних карт сприяє розумінню загальної структури навчального матеріалу та полегшує усвідомлення взаємозв'язків між блоками змісту (Gvozdii, Romaniuk, Genkal, Shorobura, Stakhiv, Pienov, 2022). Концептуальні карти використовуються, як в електронних системах навчання (E-learning), так і в традиційному навчанні.

Концептуальні карти включають системоутворювальне поняття (енергетичний обмін), концепти (одиниці знання – використання енергії, способи отримання енергії, етапи енергетичного обміну), що визначають його структуру і контекст, головні, другорядні поняття даної теми, взаємозв'язки між ними (рис.1).

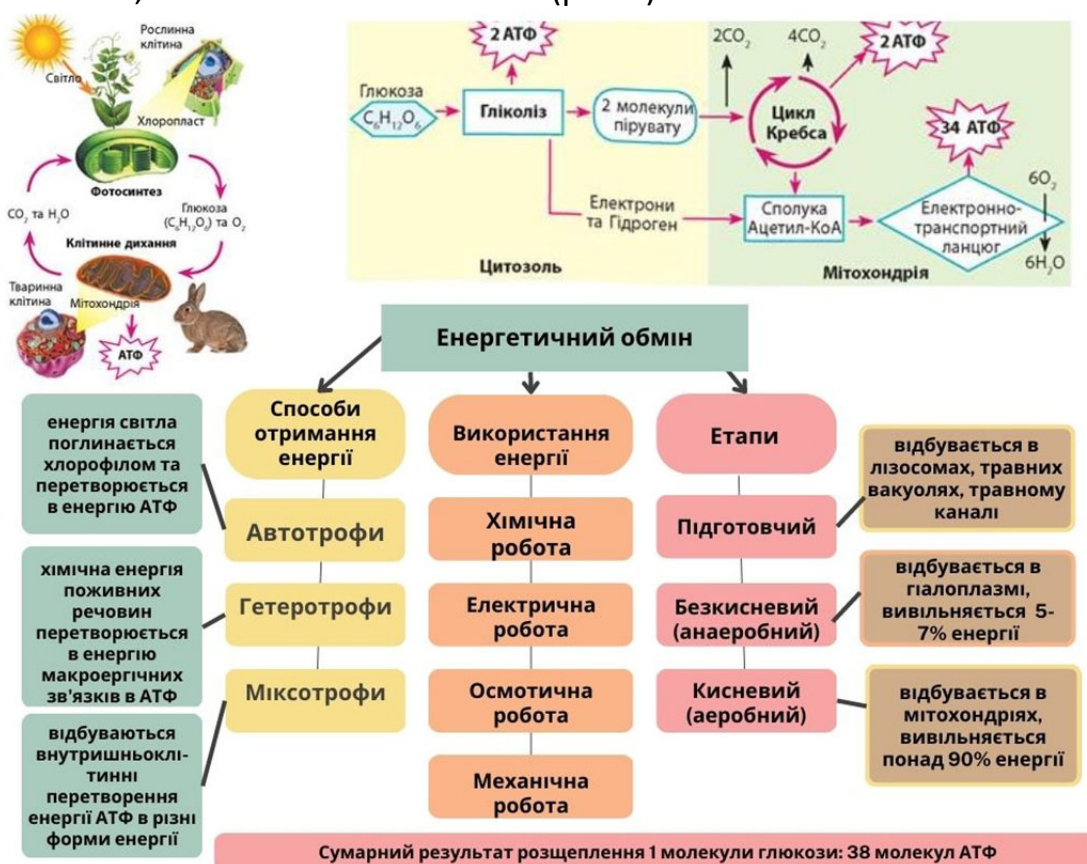

Рис. 1. Приклад концептуальної карти

У контексті формування цілісності знань учнів про біологічні системи концептуальні карти виконують функції: методологічну, світоглядну, освітню, розвивальну, конструктивну.

Освітня функція концептуальних карт полягає в тому, що в учнів формуються такі якості знань, як системність, гнучкість, дієвість, усвідомленість. Відображені на концептуальній карті центральне

поняття, елементи змісту, другорядні біологічні поняття, внутрішньопредметні зв'язки відтворюють загальну картину процесу, явища, біологічної системи і створюють цілісне уявлення про структуру наукового знання в рамках визначеної теми.

Методологічна функція: за допомогою концептуальних карт в учнів встановлюються внутрішньопредметні, міжпредметні, структурно-логічні зв'язки між блоками змісту та поняттями, розвиваються уявлення про цілісність та ієрархічність біологічних систем. Учні опановують методи наукового пізнання, що забезпечує створення природничо-наукової картини світу. Застосування концептуальних карт активізує пізнавальну діяльність, підвищує продуктивність розумових процесів, при цьому закріплюються уміння застосовувати діалектичні методи аналізу біологічних систем, їх компонентів та усвідомлювати сутність явищ і процесів.

Світоглядна функція концептуальних карт визначається спрямованістю на засвоєння учнями важливих світоглядних ідей: структурно-рівневої організації живої природи, еволюції, єдності походження органічного світу, взаємозв'язку, саморегуляції та цілісності біологічних систем у мінливих умовах середовища. Концептуальні карти сприяють розширенню, поглибленню знань про особливості біологічних систем, процесів, розкривають сутність понять, законів, теорій, забезпечують систематизацію, узагальнення знань та формування світоглядних умовиводів.

Розвивальна функція полягає у формуванні системного й творчого мислення учнів, інтересу до пізнання природи, пізнавальної самостійності, активності, концептуальні карти сприяють подоланню інертності та розвитку критичного, осмисленого сприйняття дійсності.

Конструктивна функція концептуальних карт: за допомогою даного засобу вчитель біології має можливість удосконалювати зміст навчального матеріалу, акцентувати увагу на провідних ідеях, узагальненнях, відображати наскрізні поняття, конструкти, факти, явища, процеси. Концептуальні карти є відображенням трансформації змісту навколо актуальних питань теми, що ілюструються, конкретизуються фактами споріднених наук, аналізуються особливості явищ, процесів, збагачується зміст понять, законів для їх чіткішого й глибшого засвоєння та систематизацію відомостей про об'єкт вивчення.

Отже, зазначені функції відображають можливості концептуальних карт для конструювання змісту на рівні:

- загальнотеоретичного уявлення про біологічні системи, провідні біологічні ідеї і поняття;
- конкретно предметного (розвиток цитологічних, еволюційних, екологічних понять тощо);
- міжпредметного (наприклад: хімічний склад клітини, будова та функції, транспорт речовин через плазмолему та поняття про дифузію; фізико-хімічні властивості білків тощо).

Концептуальні карти як спосіб візуально-графічного зображення мають такі особливості:

1. Як правило, є ієрархічними, з підпорядкованими концептами, що впливають з основної ідеї, системоутворювального поняття. Концептуальні карти, створені в цифровому вигляді завжди можна змінювати та додавати нові концепти. Концептуальна карта відображає співвідношення між поняттями та встановлені перехресні зв'язки між ними.

2. Показує систематичні зв'язки між підпорядкованими поняттями, пов'язаними з однією основною концепцією.

3. Типовий контекст застосування – аудиторне навчання, самонавчання та повторення.

4. Доречно використовувати як інструмент підтримки навчання учнів, тобто для узагальнення ключових тем курсу або уточнення елементів і прикладів абстрактної концепції.

5. Використовуються графічні елементи: блоки з текстом, з'єднані між собою.

6. Макроструктура концептуальної карти гнучка, адаптивна та завжди розгалужена (Erppler, 2006).

Основним способом визначення контексту концептуальної карти є вибір головної ідеї, на якій потрібно зосередитися, фундаментального питання або проблеми, яку потрібно вирішити, чи висновку, до якого потрібно дійти. Все це визначає структуру концептуальної карти.

Потім необхідно визначити ключові поняття, які пов'язані з головною ідеєю або фундаментальним питанням та їх ранжувати. Найбільш загальні концепції чи ідеї зображуються першими, а потім пов'язані з ними, більш конкретні концепти. Далі відбувається з'єднання понять та встановлення логічних зв'язків. Після створення основних зв'язків між поняттями потрібно додати перехресні посилання, які з'єднують поняття в різних областях карти, щоб додатково проілюструвати цілісність відображення ідеї, зміцнити

розуміння та знання теми. Можливо додавання зв'язувальних слів чи фрази, які ілюструють взаємозалежності між поняттями.

Концептуальні карти доречно використовувати для того, щоб схематично відобразити взаємозв'язки між різними ідеями та концепціями. Концепції, які часто записуються в колах або прямокутниках і описуються за допомогою ключових слів, пов'язані словами чи фразами, які пояснюють зв'язок між цими ідеями. Це допомагає учням організувати та структурувати свої думки, поглибити розуміння змісту та відкрити для себе нові взаємозв'язки. На концептуальних картах можна використовувати зображення як допоміжні візуальні підказки, щоб передати ідеї та концепти.

Концептуальне відображення – це потужний спосіб для здобувачів освіти досягти високих рівнів когнітивної продуктивності. Концептуальна карта також є не просто засобом навчання, а ідеальним інструментом оцінювання для педагогів, які відслідковують розвиток і оцінюють рівень навчальних досягнень учнів. Коли учень створює концептуальну карту, він будує структуру цілісного знання, відтворює ідеї, використовуючи понятійний апарат та концепти, розв'язує проблему, визначаючи власний пізнавальний шлях. Концептуальні карти надають можливість педагогу діагностувати ступінь узагальненості та системності знань учнів.

Дидактичний ефект застосування концептуальних карт полягає у тому, що вони:

- є способом швидкого надання інформації, їх легко опанувати та застосувати;
- структурують тему на систематичні блоки змісту (понять, концептів);
- дозволяють візуально представити цілісне знання в структурований та ієрархічний спосіб і є чудовим прийомом для пояснення складних ідей;
- надають стислий огляд теми чи проблеми;
- заохочують до творчості та самовираження, привертають увагу та викликають цікавість;
- підкреслюють відношення та зв'язки між поняттями, являють собою стислий і структурований огляд проблеми;
- актуалізують попередні знання;
- підвищують рівень метапізнання.

Концептуальне відображення теми чи проблеми включає: моделювання, аналіз, створення нового знання, повідомлення складних ідей, визначення прогалини в знаннях чи розумінні, узагальнення ключових понять, їх взаємозв'язків, ієрархії в процесі дослідження та візуальне представлення знань.

Висновки. З урахуванням значущості формування цілісності знань під час навчання біології доцільно використовувати технології наочно-графічної візуалізації – концептуальні карти як інструменти розвитку метакогнітивних стратегій учнів. Дидактичний потенціал концептуальних карт полягає в організації системного мислення учнів, узагальненні знань, аналізу проблем, ідей, генеруванні нових зв'язків між поняттями, знаннями, що характеризуються наступністю, цілісністю. Також важливим є дотримання внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, що допомагають у здійсненні принципів системності та цілісності знань. Використання концептуальних карт на уроках біології забезпечить поглиблення та розширення знань учнів, активізує пізнавальну діяльність, систематизує знання в єдину картину світу.

Розробка або використання учнями концептуальних карт забезпечує формування вмінь, навичок візуалізації, лаконічного представлення змісту навчальної інформації, здійснення саморегуляції діяльності та розкриття пізнавальних здібностей учнів на уроках біології.

Концептуальні карти є засобом формування наукової картини світу на основі цілісного знання щодо особливостей біологічних систем різних рівнів організації та ефективним механізмом метакогнітивних процесів.

Перспектива подальших досліджень полягає у вдосконаленні методичних та змістових аспектів застосування концептуальних карт в практичній діяльності вчителів біології.

ЛІТЕРАТУРА

- Гончаренко, С. У. (2013). *Формування у дорослих сучасної наукової картини світу*: монографія. Київ: ІПООД НАПН України. (Goncharenko, S. U. (2013). *Formation of a modern scientific picture of the world in adults*: a monograph. Kyiv: IPOOD NAPN of Ukraine).
http://ipood.com.ua/data/NDR/Andragogika/Goncharenko_Monogr-2013_.pdf
- Ільченко, В. Р., Гуз, К. Ж., Коваленко, В. С., Рибалко, Л. М. та ін. (2005). *Формування природничо-наукової картини світу в учнів середньої школи*. Полтава: Довкілля-К. (Ilchenko, V. R., Guz, K. Zh., Kovalenko, V. S., Rybalko, L. M. etc. (2005). *The formation of a natural and scientific picture of the world in secondary school students*. Poltava: Environment-K).
- Малафіїк, І. В. (2004). *Системний підхід у теорії і практиці навчання*. Рівне: Редакційно-видавничий відділ Рівненського державного гуманітарного

- університету. (Malafiik, I. V. (2004). *A systematic approach in the theory and practice of education*. Rivne: Editorial and publishing department of the Rivne State Humanitarian University). <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000045119>
- Степанюк, А. В. (1999). *Методологічні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу* (автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01). Київ. (Stepaniuk, A.V. (1999). *Methodological and theoretical foundations of forming the integrity of schoolchildren's knowledge about living nature* (DSc thesis abstract). Kyiv). <http://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124022404>
- Степанюк, А. В. (1999). Узагальнення як загальнофункціональна спрямованість вивчення живої природи в школі. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*, 1, 118-123 (Stepaniuk, A. V. (1999). Generalisation as a general functional orientation of studying wildlife at school. *Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk State Pedagogical University. Series Pedagogy*, 1, 118-123). <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/26533/1/26.pdf>
- Степанюк, А. В. (2009). Концептуальні засади формування в школярів природничо-наукової картини світу. *Педагогічні науки*, 54, 106-111. (Stepaniuk, A.V. (2009). Conceptual foundations of the formation of the natural and scientific picture of the world in schoolchildren. *Pedagogical sciences*, 54, 106-111). <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/988/893>
- Ausubel, D. P. (2000). *The acquisition and retention of knowledge: A cognitive view*. Boston, MA: Kluwer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-94-015-9454-7>
- Canas, A. J. & Novak, J. D. (2004). An undergraduate student's understanding of differential equations through concept maps and vee diagrams. *Concept Maps: Theory, Methodology, Technology. Proc. of the Second Int. Conference on Concept Mapping. Pamplona, Spain, sept 14-17*. <http://cmc.ihmc.us/cmc2004Proceedings/cmc2004%20-%20Vol%201.pdf>
- Eppler, M. J. (2006). A Comparison between Concept Maps, Mind Maps, Conceptual Diagrams, and Visual Metaphors as Complementary Tools for Knowledge Construction and Sharing. *Information Visualization*, 5 (3), 202-210.
- Gvozdi, S., Romaniuk, R., Genkal, S., Shorobura, I., Stakhiv, V., & Pienov, V. (2022). Features of Training Future Teachers of Natural Sciences in Modern Higher Education in the Context of Modern Neurosciences. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(2), 245-258. <https://doi.org/10.18662/brain/13.2/341>
- Novak, J. D., Cañas, A. J. (2008). The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct and Use Them. *Technical Report IHMC CmapTools'2008*. Florida Institute for Human and Machine Cognition. <https://thork.people.uic.edu/fair/Eppler.pdf>

SUMMARY

Genkal Svitlana. Concept maps as a means of forming holistic students' knowledge at biology lessons.

The article is devoted to the substantiation of the didactic possibilities of concept maps as a means of forming holistic students' knowledge in biology lessons. The author emphasizes that there is a problem of forming holistic knowledge in biology lessons.

The article emphasises that in teaching biology it is especially important to strengthen the developmental aspect, to form the ability to generalise and systematise

educational material, to integrate knowledge, to ensure its effectiveness and the ability to actively use it in a changed situation.

All of this makes it important to search for tools that would ensure continuity in the study of different topics and sections, and to establish a hierarchical order in the study of biological systems. Concept maps are an effective means of providing a holistic system of students' knowledge about nature, creating a unified scientific picture of the world based on the integration of content.

The author has found out that the conceptual reflection of a content or problem includes analysis, creation of new knowledge, generalisation of key concepts, interrelations and their hierarchy.

During biology teaching, the formation of knowledge on the topic occurs through the methods of visual representation of information and generalisation of content, which increases the level of metacognition.

Forming holistic knowledge through the use of concept maps requires adherence to the principles of science and systematicity, unity of theory and practice, accessibility and visibility, consistency, durability, consciousness and activity of learning. The author substantiates the need to observe intra-subject and inter-subject connections, which help in the implementation of the principles of systematicity and integrity of knowledge. The article describes the features, functions, principles of content filling of concept maps and their importance in the development of students' metacognitive strategies.

The author concludes that conceptual maps are a means of forming a holistic knowledge of the peculiarities of biological systems at different levels of organisation and an effective mechanism for creating a scientific picture of the world.

Key words: *conceptual maps, holistic knowledge, cognitive visualization of information, concepts, notions, biological systems, biology teacher, biology lesson.*

UDC 373.3.091.3:[613:304.3]

Svitlana Kondratiuk

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

ORCID ID 0000-0002-3850-6731

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/137-147

WAYS OF APPLICATION OF HEALTH CARE TECHNOLOGIES IN MODERN PRIMARY SCHOOL

The purpose of the article – to reveal and consider the essence of health care technologies; to determine and propose pedagogical conditions for the use of health care technologies in a modern primary school; to ensure a comprehensive process of implementation of health care technologies.

In the course of studying the specified problem, we used the following methods: analysis of the source base, substantiation of the conceptual and categorical apparatus; determination of pedagogical conditions for the use of health care technologies in a modern primary school, observation, study of the possibilities of a comprehensive approach to the implementation of health care technologies.

For the successful implementation of health care technologies in the educational process of a primary school, in our opinion, it is important to comply with certain pedagogical conditions, which we include: enrichment of educational subjects with health content and ensuring the interaction of all participants in the process of

influencing the child. In the experimental classes, the school day begins with morning meetings, during which pupils exchanged compliments, encouraged each other, and mentally sent kind words to their relatives and friends.

Key words: *junior schoolchildren, educational process, health care technologies, pedagogical conditions.*

Introduction. Over the past half century, health requirements have increased significantly. The meaning of the very concept of health has changed, so the somatic one has been replaced by its complex definition. In this regard, all its components (physical, mental, social, spiritual) were included in the essence of the concept of “health”. A person began to be considered as the most complex bio-cultural-social system open to external influences, and the state of health as a dynamic process that can improve or deteriorate (Kvashnina, 2000).

The state of war, psychological tension, unfavorable emotional atmosphere – these are the present of Ukraine and the factors of the increase in the number of diseases and mortality of the population.

Concern for the population’s health on the part of the state is reflected in the main legal documents: the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine “On Health Protection”, “On Ensuring the Sanitary and Epidemic Welfare of the Population”, the Convention on the Rights of the Child, the Convention on National Education, etc. “A person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are defined as the highest value in Ukraine” – it is proclaimed in Article 3 of the Constitution (Constitution of Ukraine, 1996; Semenova, 2007; Levchuk, 2007).

Among the factors contributing to the decrease in the level of children’s health, the most important role belongs to the stressful state and the educational load during the war, which lead to maladjustment syndrome with neurotic reactions of varying degrees of severity. That is why one of the main tasks of the educational process in a modern school is to preserve, strengthen and reproduce the pupils’ health. Integration of Ukraine into the European educational community dictates the necessity of transition from traditional reproductive educational technologies to intensive, innovative ones, among which the following groups are distinguished: technologies of personality-centered learning and upbringing; traditional pedagogical technologies based on activation and intensification of pupils’ activities; pedagogical technologies based on increasing the efficiency of management and organization of the educational process; pedagogical technologies based on didactic improvement and material reconstruction; separate subject pedagogical

technologies; alternative pedagogical technologies; pedagogical technologies of developmental learning and pedagogical technologies of author's schools (Dubogai, 2005; Opanasenko, 2004; Kazakevich, 2004).

Analysis of current research. Modern author's technologies, developmental programs are aimed at the holistic process of pupils' harmonious development: technology of physical education by M. Yefimenko, technology for activating the sensorimotor development of preschoolers (group of authors: I. Shylkova, A. Bolshev, Yu. Silkin et al.), technology for the formation of the spiritual foundations of the child's personality in the motor activity by L. Hlasyrina and other various technologies of psychophysical development.

When creating these technologies, fundamental developments in the theory of physical education, medical physical culture, medical control, applied kinesiology, pedagogy and psychology were used, which guarantees their health and educational effect (Navolokova, 2009).

The purpose of the article – to reveal and consider the essence of health care technologies; to determine and propose pedagogical conditions for the use of health care technologies in a modern primary school; to ensure a comprehensive process of implementation of health care technologies.

Research methods. In the course of studying the specified problem, we used the following methods: analysis of the source base, substantiation of the conceptual and categorical apparatus; determination of pedagogical conditions for the use of health care technologies in a modern primary school, observation, study of the possibilities of a comprehensive approach to the implementation of health care technologies.

Research results. Based on these scientific investigations, we determined their essence and content of health care technologies:

- medical and hygienic technologies – compliance with the relevant conditions of education and training;
- physical culture and health technologies – physical development that takes place through hardening, training of strength, endurance, speed and other qualities;
- ecological health technologies – education of junior schoolchildren's love for nature, the desire to take care of it, etc.;
- technologies for guaranteeing life safety – definition and implementation of the recommendations of experts in various fields in the educational process;

- health care educational technologies – the use of psychological and pedagogical methods, techniques and approaches to problem solving;
- socially adaptive and personal development technologies – formation and strengthening of the health of schoolchildren;
- medical and recreational – implementation of ideas of medical pedagogy and medical physical education.

For the successful implementation of health care technologies in the educational process of a primary school, in our opinion, it is important to comply with certain pedagogical conditions, which we include: enrichment of educational subjects with health content and ensuring the interaction of all participants in the process of influencing the child.

Enrichment of educational subjects with health content is aimed at familiarizing and expanding the ideas of primary school pupils about the essence of a healthy lifestyle as the most effective and accessible factor in preserving health. Expanding the content of educational subjects with information about maintaining health and a healthy lifestyle takes place within the framework of interdisciplinary interaction. At the same time, each type of connection performs a certain didactic function of a holistic idea of the value of health. Taking into account the psychophysiological characteristics of children of primary school age, it is necessary to use fragments of the content of a healthy lifestyle in lessons on various educational subjects. This approach contributes to the involvement of pupils in the process of learning and awareness of the importance of a healthy lifestyle in health care.

During the experimental study of the use of health care technologies, interactive forms and methods of education were provided. The most effective of them are: “Microphone”, “Brainstorming”, “Take a position”, “Work in pairs”, “Work in groups”, “Two – four – together”, “Circle of ideas”, “Aquarium”, “Press”, “Unfinished sentences”, “Associative bush”. Pupils are equal partners in the lesson who learn to generate ideas, take care of their health, take care of their bodies, and strengthen their physical health. Involvement of children in project activities provides an opportunity to independently find the necessary information using various sources, to form health care skills, to understand their capabilities and to realize their own importance in health care. In the course of achieving the result through mutual efforts, pupils develop adequate self-esteem, communication skills, create an atmosphere of understanding and goodwill, which, in turn, helps to strengthen both the physical and mental health of children.

In the experimental classes, the school day begins with morning meetings, during which pupils exchanged compliments, encouraged each other, and mentally sent kind words to their relatives and friends. During the implementation of health care technologies, non-standard lessons are also used: trips, competitions, quizzes, fairy tales, trainings, projects, games, dialogues, press conferences, research, binary and integrated lessons. Conducting non-standard lessons contributes to the optimal assimilation of knowledge by junior schoolchildren about the essence of health and a healthy lifestyle. In the lessons, multimedia presentations are widely used, which, combining high-quality image, sound and dynamics, contributed to better assimilation of the educational material.

Junior schoolchildren are characterized by the mastery of a significant amount of knowledge, abilities and skills in enriching the experience of social behavior. The first, relatively stable value orientations are formed in primary school pupils, the development of feelings takes place – moral, intellectual, aesthetic. Thanks to information about the essence of health care, junior schoolchildren gain ideas about:

- the need for a harmonious existence of man and nature through familiarization with natural factors that affect health (air, water, sun, soil, plants);
- rhythmicity of processes in nature (change of day and night, seasons) and of the human body (change of activity and rest, rhythmic work of the heart, lungs, gastrointestinal tract and other internal organs);
- dependence of the state of health on everyday lifestyle.

The introduction of health care technologies into the educational process of primary school, unfortunately, cannot fully solve the problem of pupils' health. Taking into account the fact that the educational influence on junior schoolchildren is carried out not only in the educational process, but also in extracurricular time, it is appropriate not only to increase the amount of information about health care when using health care technologies, but also promote cooperation of teachers, parents, psychologists, school medical workers. Such activity becomes most effective thanks to the use of health care technologies with traditional and non-traditional methods of recovery; taking into account the individual and age characteristics of children of primary school age; instilling in junior schoolchildren the skills of observing the main components of a healthy lifestyle, personal and public hygiene, necessary in everyday life, study and work; improving the organization and

methodology of conducting physical education classes, which would ensure the development in primary school pupils of basic physical qualities, physical readiness for educational activities, etc.

The main task of health care technologies is formation of primary school pupils' knowledge about health and a healthy lifestyle through:

- establishing relationship between the individual and the natural, man-made and social environment;
- teaching safe behavior;
- ensuring a psychologically comfortable environment for pupils;
- creation of favorable conditions for their development and self-development;
- improvement of the functional state of the body;
- increasing adaptation capabilities and forming motivation for a healthy lifestyle;
- fostering the need for health as an important vital value.

One of the primary tasks is to create a comfortable environment for any pupil in the classroom. For this, the requirements of DSanPiNu 5.5.2.008-01 should be taken into account: the color of the classroom walls is beige, the ceiling is white. A favorable microclimate should be created in the classroom: optimal lighting, temperature regime, regular ventilation, compliance with hygiene rules.

Single desks provide an opportunity to simulate various positions during lessons, in particular the organization of group and pair work, etc. When placing children at desks, the following criteria should be used: state of health (sight, hearing, back), height, psychological compatibility. Separate chairs and the space of the classroom make it possible to conduct training lessons, during which junior schoolchildren learn to cooperate in groups, see each other, communicate casually, move actively, following self-established rules. The formation of the skills of a healthy and safe lifestyle is also facilitated by the design of the classroom on the subject of the "Basics of Health" course. In the phytotherapy corner, in the absence of contraindications, with the appropriate permission and recommendations of a doctor, in order to prevent various colds and viral diseases, pupils are offered to use vitaminized anti-inflammatory herbal tea. Periodic preventive aromatherapy with the use of aromatic oils that have an antiviral effect, in particular a mixture of pine, mint and lavender scents, helps to almost completely restore the microflora of the room during the day. During rest, the children are asked to pass a bag of herbs (mint, juniper) to each other. As

a result, the incidence of acute respiratory and viral infections among schoolchildren significantly decreases.

Insufficient awareness of the participants of the educational influence on the problem of protecting the health of pupils led to the involvement in their training of medical workers, psychologists, physical education teachers, innovators on this problem and a selection of scientific and methodological literature. In addition, the activities of the selected group of participants are aimed at creating, with the help of parents, of suitable conditions for pupils to fully independently observe the main components of a healthy lifestyle.

The main task of the school's medical staff is to conduct an annual in-depth medical examination of all junior schoolchildren. As a result of the examination, the doctor forms a comprehensive conclusion regarding the state of health of each pupil (taking into account the data of specialist doctors). For weakened children and those who have deviations in physical development, groups are created for physical education according to certain programs, medical and health-improving measures are prescribed for children with different levels of physical development. The results of each in-depth medical examination are reviewed in detail at the pedagogical council, where the doctor provides correct advice and instructions regarding health measures, the work and rest regime of the schoolchild, which is recorded in the individual medical cards of the pupils. Weakened children and those with chronic diseases are under special dispensary supervision. Thus, the main aspects of school medical workers' activity include: the organization of a preventive examination, determination of the nature and scope of health care, creation of individual recommendations for the correction of physical condition, phytotherapy, therapeutic physical culture, hardening, increasing the level of health literacy of the family.

The field of activity of school psychologists includes psychocorrection, psychotraining with junior schoolchildren who have a high level of anxiety, aggressiveness, problems in relationships with teachers, parents and peers. Psychologists, together with medical workers, carry out diagnostics of the emotional state of children, the level of their working capacity and fatigue, cognitive sphere; determine biological maturity, state of health, features of psychophysical development; create optimal opportunities for preserving and strengthening the psychophysical condition of children in the educational process; contribute to the creation of conditions for the safety of the child

and his inclusion in the process of forming a healthy lifestyle, preserving, strengthening and reproducing one's own health.

In order to find out the moral climate in the children's team, monitoring of the psychological state of pupils was used. A mood calendar was used for this purpose. The children filled out this calendar on their own when they came to school. Information about the child's mood in the morning period was used to teach children to monitor the psychological state of friends and try to improve their mood, which contributes to the formation of a healthy team. This information was also used by the teacher as a kind of indicator of the psychological climate in the family and school.

Physical education teachers, specialists in health techniques advise pupils, parents, teachers, explain the methods of using traditional and non-traditional methods of health improvement, introduce pedagogical situations that stimulate the motor activity of junior schoolchildren both during school and outside school hours, conduct briefings on the rules for observing the main components of a healthy lifestyle, monitor changes in anthropometric indicators of junior schoolchildren.

An important aspect of the study was the partnership between teachers and parents of pupils. In order for parents to establish cooperation with teachers, the school organized pedagogical comprehensive training for parents and convinced them of the need to lead a healthy lifestyle together with their children and thus set a personal example; prove the dependence of successful learning, harmonious development of the child on the state of his health. The basis of this unity is the teaching staff of the school. Conversations are held for parents, information corners are arranged, conferences are held, exhibitions of pedagogical and popular science literature are organized, and periodicals on the issue of preserving and strengthening health and a healthy lifestyle are offered. It is the family that has the opportunity to successfully implement a personal approach in the education of a schoolchild, because parents know better than others the individual characteristics of their children, their interests, needs, strengths and weaknesses, problems in education that often go unnoticed by others.

Constant interaction with pupils' families, parents' meetings at which children's health issues were discussed, joint health-improving events, in particular sports holidays, sports games, helped to avoid conflicts and improve emotional relationships in the family. Joint work with pupils' families on the promotion of a healthy lifestyle contributed to the

improvement of their health, led to a decrease in colds, a decrease in the level of anxiety, fear, aggressiveness; development of various educational and cognitive interests, psychological readiness for an active life. Health educational technologies in primary school are also implemented through extracurricular activities, in which parents are also active participants. They help with weekend hikes, excursions, sports competitions, and health days.

The proposed complex of health care technologies in the educational process of primary school makes it possible to systematize and combine pedagogical, medical, psychological and family interaction, to timely and comprehensively use all objective and subjective possibilities of preserving children's health. This approach includes learning, extracurricular work with pupils, hygienic upbringing in the family and appropriate self-education of junior schoolchildren. Within each of these elements, different forms and methods of pedagogical influence are used.

We believe that the educational process in primary school should be aimed both at preserving and strengthening the health of schoolchildren and have a therapeutic and preventive effect on the physical, mental, intellectual and emotional state of the child, ensuring the formation of a harmoniously developed personality.

Conclusions and prospects of further research. Taking into account the results of the conducted research, we can state that in modern conditions, solving the problem of preserving and improving the health of junior schoolchildren requires close attention of all those interested in this: teachers, medical workers, parents, psychologists, and representatives of community. But a special place and responsibility in the health activities of primary school pupils is given to a properly planned educational process, where health care technologies are of primary importance.

The conducted research does not cover all the aspects of the outlined problem. We consider the study of foreign experience in the application of health technologies in the educational process of the primary level of education as a promising direction for further scientific research.

REFERENCES

- Dubogai, O. (2005). *Learning in motion: Health-preserving pedagogical technologies in primary school: methodical recommendations*. K.: Ed. House «School World»
- Navolokova, N. P. (2009). *Encyclopedia of pedagogical technologies and innovations*. H.: Ed. group «Osnova».
- Kvashnina, L. V. (2000). *New approaches to health assessment and diagnosis of early health disorders in school-age children* (author's abstract. Dis... Doctor of Medical Sciences). K. 36 p.
- Constitution of Ukraine (1996) K.

- Opanasenko, G. L., Kazakevich, V. K. (2004). Assessment of the physical health of children and adolescents. *Med.vsesvit*, 4. No. 1, 94-106.
- Orzhekhovska, V. M., Yakymenko, S. I., Oksenchuk N. V. (2012). *Health-saving education and training: problems, searches*. K.: «Slovo» Publishing House.
- Fundamentals of Ukrainian legislation on health care* (1994). Coll. documents «Children, youth and the law». Part 1. K.
- Semenova, N. O., Levchuk, M. V. (2007). Health promotion school design technology. *Educational work at school*, 4, 4-15.

АНОТАЦІЯ

Кондратюк Світлана. Шляхи застосування здоров'язбережувальних технологій у сучасній початковій школі.

Входження України до європейської освітньої спільноти диктує необхідність переходу від традиційних репродуктивних освітніх технологій до інтенсивних, інноваційних, серед яких виділяють наступні групи: технології особистісно-орієнтованого навчання й виховання; традиційні педагогічні технології на основі активізації та інтенсифікації діяльності учнів; педагогічні технології на основі підвищення ефективності управління та організації навчального процесу; педагогічні технології на основі дидактичного вдосконалення та реконструювання матеріалу; окремі предметні педагогічні технології; альтернативні педагогічні технології; педагогічні технології розвивального навчання та педагогічні технології авторських шкіл.

Мета статті полягає у розкритті сутності здоров'язбережувальних технологій; визначенні і обґрунтуванні педагогічних умов застосування здоров'язбережувальних технологій у сучасній початковій школі.

У ході дослідження зазначеної проблеми ми використовували наступні методи: аналіз джерельної бази, обґрунтування понятійно-категоріального апарату; визначення педагогічних умов застосування здоров'язбережувальних технологій у сучасній початковій школі, спостереження, вивчення можливостей комплексного підходу впровадження здоров'язбережувальних технологій.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні здоров'язбережувальних технологій у освітній процес початкової школи. Дотримання певних педагогічних умов, до яких ми відносимо: збагачення навчальних предметів здоров'язбережувальним змістом та забезпечення взаємодії у цьому процесі всіх учасників впливу на дитину ефективно впливає на збереження здоров'я молодших школярів.

Збагачення навчальних предметів здоров'язбережувальним змістом спрямовано на ознайомлення і розширення уявлень учнів початкових класів про сутність здорового способу життя як найбільш дієвого та доступного чинника збереження здоров'я. Розширення змісту навчальних предметів інформацією про збереження здоров'я, здоровий спосіб життя відбувається у межах міжнаукової взаємодії. При цьому кожен вид зв'язку виконує певну дидактичну функцію цілісного уявлення про цінність здоров'я. Беручи до уваги психофізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, потрібно використовувати фрагменти змісту здорового способу життя на уроках з різних навчальних предметів. Такий підхід сприяє залученню учнів до процесу освоєння і усвідомлення значущості здорового способу життя у здоров'язбереженні.

Зважаючи на результати проведеного дослідження можемо стверджувати, що у сучасних умовах вирішення проблеми збереження та покращення стану здоров'я молодших школярів полягає у правильно

спланованому освітньому процесу, де здоров'язбережувальні технології мають першочергове значення.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків вбачаємо вивчення закордонного досвіду застосування здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі початкової ланки освіти.

Ключові слова: молодші школярі, освітній процес, здоров'язбережувальні технології, педагогічні умови.

УДК 797.2.012.6-053.5

Олександр Міхеєнко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-5209-0755

Діана Бермудес

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-8020-4721

Анна Руденко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-5428-6305
DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/147-157

РОЛЬ ПІДГОТОВЧИХ ВПРАВ ДЛЯ ОСВОЄННЯ З ВОДОЮ У ПОЧАТКОВОМУ НАВЧАННІ ПЛАВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлюються організаційно-методичні особливості навчання плавання дітей 9-12 років. Акцентовується увага на важливості застосування вправ для освоєння з водою у процесі початкового навчання. Розкрито оздоровчий вплив плавання на організм людини, зокрема, дитячий. Вказано на головні помилки, яких припускаються батьки під час самостійного навчання плаванню дітей в умовах природного водоймища. Обґрунтовано роль та значення підготовчих вправ для освоєння водою. Розроблено методичні рекомендації для батьків щодо застосування спеціальних вправ для початкового навчання дітей плавання в домашніх умовах та в умовах природного водоймища.

Ключові слова: плавання, здоров'я, вода, вправи для освоєння з водою.

Постановка проблеми. Відомо, що плавання є одним із найпотужніших засобів оздоровлення, загартування, фізичного розвитку, особливо дитячого організму. Завдяки своїм унікальним фізичним, термічним, хімічним, механічним властивостям водне середовище створює найбільш безпечні і сприятливі умови для виконання різних рухів і фізичних вправ. Завдяки підйомній силі води вага тіла людини зменшується майже в 10 разів, відповідно знижується гравітаційне навантаження на суглоби, хребет, м'язово-зв'язковий апарат, а отже, ризик отримання травми під час виконання різних локомоцій у воді практично відсутній. Окрім того, фахівці

стверджують, що плавання і вправи у воді дають змогу навантажити такі групи м'язів і зв'язок тіла, які складно задіяти під час занять на суші, навіть у спеціально обладнаному гімнастичному залі. Для цього не потрібні ані спеціальні тренажери, ані складні вправи. Фактично вода, завдяки своєму опору, підйомній силі, здатна виконувати роль універсального тренажеру, який дає можливість рівномірно навантажити майже всі групи м'язів без перевантаження опорно-рухового апарату, а також сприяє розвитку, зміцненню й оздоровленню серцево-судинної, нервової, дихальної систем, має потужний коригуючий вплив (Ворона, Заяц, 2023; Міхеєнко, 2001).

Хребетний стовп в умовах невагомості відпочиває від звичайного гравітаційного навантаження, а горизонтальне положення тулуба, в якому перебуває плавець, симетричність рухів та переважна робота м'язів поясу верхніх кінцівок створюють найкращі умови для розтягнення хребта, усунення підвивихів хребців, сприяють росту тіла в довжину. Не даремно лікарі призначають, насамперед, плавання дітям, які мають порушення постави. Фахівці саме плаванню віддають першість у питанні ефективності впливу різних видів фізкультурно-спортивної діяльності на поставу й можливостей щодо її корекції. Діти й підлітки, які систематично займаються плаванням, як правило, мають гарну поставу, а збільшення об'єму серцевого м'язу і легень є свідчить про високий рівень життєздатності й резервів організму. Позитивно впливаючи на загальний функціональний потенціал, плавальна підготовка сприятливо позначається на результативності тренувань в інших видах спорту. Особливо це стосується тих видів спорту, які висувають високі вимоги до діяльності серцево-судинної і дихальної систем, таких як бокс, боротьба, лижний спорт, легка атлетика (біг, ходьба), велоспорт, гребля на байдарці тощо.

Потужний цілющий вплив здійснює плавання на систему дихання. Незвичайні умови, в яких відбувається дихання плавця, змушують його долати значний гідростатичний тиск, який діє на грудну клітку та опір води під час видиху. Вказані чинники тренують дихальні м'язи, сприяють збільшенню життєвого об'єму легень, засвоєнню кисню, оздоровлюють легеневу тканину, покращують обмін речовин, вдосконалюють дихальний ритм. Активний, глибокий, швидкий вдих і потужний видих у воду вимагають відмінної роботи дихальних м'язів та рухливості грудної клітки. Плавець фактично практикує йогівське дихання. Індійські йоги вважають, що плавання відіграє важливу роль у виробленні правильного

дихання: «На думку йогів плавання – найдосконаліший вид спорту, який вимагає найоптимальнішої техніки дихання. Плаваючи, кожен мимоволі контролює дихання і затримує повітря в легенях. Люди, які плавають щодня, за два місяці досягають майже таких самих наслідків, що й при тривалих заняттях дихальними вправами йогів» (Миланов, Борисова, 1971, с. 54).

Вказані чинники, а також висока прикладна цінність плавання як життєво необхідної навички, позитивні емоції, які супроводжують купання і плавання викликають бажання у багатьох практикувати цей різновид рухової активності, спонукають дітей і дорослих до оволодіння плавальними навичками. Водночас існують певні методичні особливості навчального процесу, які суттєво впливають на його ефективність і успішність. Перші труднощі зумовлені специфічними властивостями води, яка здатна легко потрапляти в рот, ніс, вуха і викликати неприємні відчуття. Йдеться, насамперед, про дітей, які бояться занурювати обличчя у воду. На початковому етапі навчання це питання набуває першочергової ваги, значення якого значна кількість батьків, на жаль, часто недооцінює, вважаючи, що можна навчити дитину повноцінно плавати, не навчивши занурювати обличчя у воду. Це серйозна помилка багатьох дорослих. Вони носять свою дитину на мілководді на руках, примовляючи: «Працюй ніжками, працюй ручками!» (очевидно, їх самих так навчали і вони вважають, що так правильно). У них немає розуміння того, що навчитися повноцінно плавати неможливо без опанування навички занурюватися під воду з головою. Важливо, щоб шкіра обличчя звикла до води так само, як шкіра рук, ніг та інших ділянок тіла, тобто не «боялася» води! У протилежному випадку, навіть якщо припустити, що дитина навчиться триматися на воді з піднятою над поверхнею головою (хоча це малоймовірно, враховуючи анатомічні особливості пропорцій тіла у дітей), найменші бризки, випадково потрапивши на обличчя, стануть причиною стресу, паніки з усіма наслідками, які тільки можна уявити. Таке «плавання» не є повноцінним! Батькам необхідно знати, що *основною навичкою плавання будь-яким способом є вміння ковзати в горизонтальному положенні із зануреним у воду обличчям. Опанування цієї навички є неможливим без уміння занурюватись у воду з головою (пірнати) на затримці дихання або з одночасним видихом у воду.* Окрім того, діти, які бояться пірнати, дуже невпевнено почуваються у воді. Отже, перші заняття повинні бути присвячені саме

вправам на освоєння з водою, роль і значення яких для повноцінного оволодіння плавальними навичками важко переоцінити.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні ролі підготовчих вправ для освоєння з водою та розробці методичних рекомендацій щодо їх застосування на початковому етапі навчання плавання дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури, педагогічне спостереження.

Виклад основного матеріалу. Практика свідчить, що переважна більшість дітей молодшого шкільного віку, які систематично відвідують заняття протягом року здатні опанувати техніку спортивних способів плавання. У віці 8-12 років діти досить швидко оволодівають технікою спортивних способів плавання, а вже через 4-6 місяців регулярних занять їх результати стають очевидними. Саме такий віковий діапазон є найбільш сприятливим періодом для навчання дітей плавання. Звісно, можна і треба частіше залучати маленьких дітей до купання, перебування у воді, але більше з метою оздоровлення, аніж з метою навчання плавання, оскільки дітям до 6 років опанування плавальних рухів дається досить складно. Про це свідчать результати нашого педагогічного спостереження: серед дітей 5-6 років (підготовча група дитячого садочку) опановує плавальні рухи не більше 10% тих, хто регулярно відвідує заняття; у першому класі (6-7 років) цей показник збільшується до 30%, а по закінченню другого класу (8-9 років) спортивними способами пливе 80% дітей. Звідси висновок: сенситивним періодом для навчання дітей плавання є вік 8-10 років. Не даремно тренери дитячо-юнацьких спортивних шкіл залучають до занять зі спортивного плавання дітей 2-3 класів.

Ураховуючи психологічні особливості дітей, важливо, щоб навчання плавання відбувалося в атмосфері позитивних емоцій, тому пірнати, затримувати дихання під водою, відкривати очі у воді, виконувати видихи у воду краще переважно в ігровій формі (Назаркевич, Линець, 2017).

У процесі початкового навчання плавання значну допомогу дітям і тренеру можуть надати батьки. Йдеться про щоденні ранкові гігієнічні процедури і купання дитини у ванні, під час яких батьки можуть запропонувати дитині виконати нескладні ігрові вправи, як-от: звичайне вмивання обличчя, варіантом якого може бути вправа «Занурення у долоні». Деяким дітям буває складно занурювати

обличчя у великий об'єм води, навіть у ванну, а тим більше, басейн чи природне водоймище. У такому випадку можна запропонувати занурити обличчя у власні долоні, наповнені водою, або просто вмити обличчя. Інші варіанти вправи: «Вмиваємо щічку» (по-черзі занурюємо у воду кожну щічку); «Вмиваємо носик» (опустити носик у воду); «Помішати носиком водичку» (круговими рухами головою мішаємо носиком воду). Під час купання у ванні цікавою для дітей є гра «Скринька». Уявляємо, що обличчя – це кришечка «чарівної скриньки». Якщо обличчя (голова) піднята над водою – «скринька» відчинена, обличчя занурюється у воду – «скринька» зачиняється. За командою дорослого «клац» – скриньку зачиняємо, наступна команда «клац» – скринька відчиняється. Спочатку команди повинні надходити швидко, майже одна за одною, щоб обличчя знаходилося під водою мінімум часу і дитина не відчувала дискомфорту, а вже в міру тренуваності і звикання до води часовий інтервал можна збільшити до кількох секунд. З метою навчання затриманню дихання і видихам у воду ефективними є ігрові вправи: «Дуємо на водичку» (поступово занурюючи підборіддя у воду, дуємо на воду «як на гарячий чай», до моменту, поки губи не зануряться у воду); «Бульбашки» (занурюємо губи у воду і дуємо, створюючи бульбашки).

Вже з перших занять важливо формувати у дітей навичку не ковтати воду, яка потрапляє в порожнину рота, а випускати назовні. Звісно, вода постійно потрапляє у рот навіть у досвідчених плавців, але у них вказана навичка доведена до автоматизму. Для цього можна запропонувати вправу «Фонтан», яка має два варіанти, перший з яких і покликаний відпрацювати саме вказану навичку. Необхідно набрати в рот води і випустити назовні тоненьким струмінцем, імітуючи фонтан. Роль другого варіанту така сама, як і попередніх вправ, тобто привчати обличчя до контакту з водою. Набираємо в долоні води і ллємо собі на голову так, щоб вода стікала по обличчю, або бризкати водою собі в обличчя.

Після опанування вищевказаних вправ переходимо до вправ на занурення. Існує безліч ігрових вправ для оволодіння цією важливою навичкою. Наприклад, гра «Потяг рухається в тунель» (проходження дітей один за одним в обруч або пірнання під м'ячем). Зануренню з видихом у воду покликана навчити ігрова вправа «Насос» (діти стають у пари, тримаючи один одного за руки, виконують вдих і по-черзі присідають. Перебуваючи під водою, виконують видих). Якщо вода

достатньо чиста, можна відкривати очі. Навичку відкривання очей під водою формує гра «Математики» (діти по-черзі занурюються у воду і дивляться скільки пальців показує їх партнер). Як ускладнений варіант цієї вправи для більш підготовлених дітей, можна запропонувати пірнання з певної відстані назустріч один одному, а опинившись у полі зору партнера, показати пальці, виринути і сказати, хто скільки показував пальців.

Підготовчі плавальні вправи на початковому етапі навчання покликані не тільки вирішити завдання водобоязні чи дихання, але й закласти фундамент рухових умінь і навичок, які лежать в основі техніки плавання, допомогти з пересуванням, орієнтуванням в умовах нестійкого положення тіла, створення опори в рухомому водному середовищі. Різновидами таких вправ є прості переміщення у воді, занурення, спливання і лежання, дихальні вправи, ковзання, стрибки у воду, гребкові рухи.

Звичайні переміщення у воді сприяють адаптації до води, ознайомленню з її властивостями. З цією метою ефективними є ходьба та її різновиди: ходьба і/або біг спиною уперед, ходьба навпочіпки, ходьба з гребками руками по-черзі або обома одночасно. Важливо звертати увагу на кисті рук: пальці повинні бути притиснуті один до одного, долонь перпендикулярна поверхні води (рис. 1). Вправу бажано обіграти, сказавши дітям, що вони (діти) – це «човники», а долоні, це «весла», які не повинні мати дірочок.

Рис. 1. Ходьба за допомогою гребків руками

Серед вправ, які удосконалюють гребкові рухи рук, навантажують відповідні м'язи можна запропонувати: «Хвилі на морі» (діти виконують рухи руками вправо-вліво, створюючи хвилі); стрибки з відштовхуванням руками від опори (наприклад, від бортика, якщо заняття проводиться у басейні або від води); «Крокодил» (повзання на мілководді з опорою на руки, ноги виконують рухи як під час плавання кролем на грудях або кролем на спині) (рис. 2).

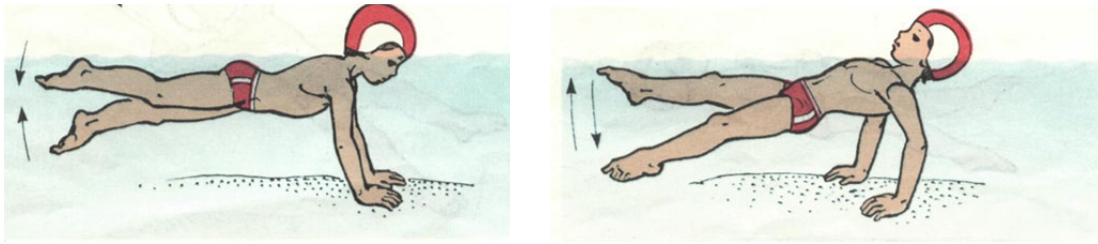

Рис. 2. Вправа «Крокодил»

Однією з найважливіших груп вправ для освоєння з водою є вправи на спливання і лежання на воді. Головними серед них «Поплавець», «Медуза», «Зірочка». Важливість цих вправ полягає у можливості відчувати підйомну силу води, її здатність тримати тіло людини на поверхні. «Поплавець» виконується після глибокого вдиху: необхідно присісти, обхопити гомілки руками, підборіддя притиснути до грудей (згрупуватися), зафіксувати таке положення до моменту, коли тіло підніметься вгору, і спина з'явиться на поверхні води (рис. 3). Групування виконується під водою без відштовхування від дна. Спочатку вправу бажано виконати на суші.

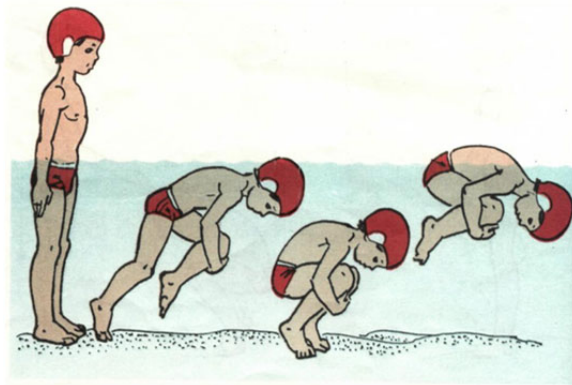

Рис. 3. Вправа «Поплавець»

Рис. 4. Вправи «Поплавець» і «Медуза»

«Медуза» виконується після «Поплавця». Необхідно розслабити м'язи рук і ніг, щоб вони вільно звисали, наче крила у медузи (рис. 4). Для виконання «Зірочки» необхідно виконати «Поплавець» або «Медузу», потім розвести руки і ноги в сторони, тіло випрямити, обличчя у воді (рис. 5).

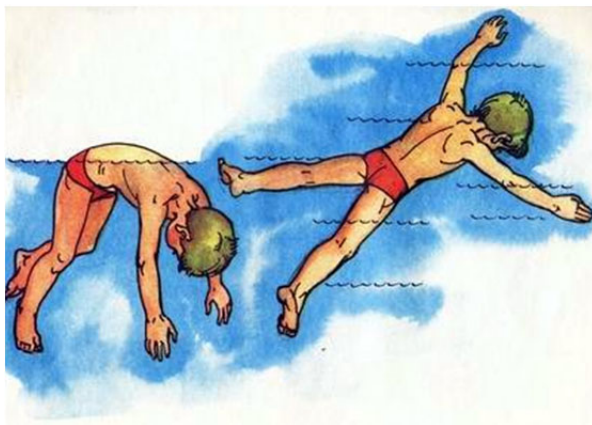

Рис. 5. Вправи «Медуза» і «Зірочка»

Якими б важливими не були вправи для освоєння з водою, але вони актуальні, здебільшого, на першому етапі початкового навчання плавання, і не повинні ставати на заваді в подальшому оволодінні технікою спортивних способів плавання. Тільки-но учні засвоїли попередні вправи, навчилися занурюватися у воду з головою, настає час для вивчення без перебільшення найважливішої вправи для навчання повноцінному плаванню – ковзання.

За умови опанування попередніх вправ ковзання виконується досить просто. Учень стає на глибині приблизно по пояс, руки прямі, витягнуті вгору. Виконавши вдих, нахилиється вперед, згинає ноги у колінах (трохи підсідає), занурює обличчя у воду, відштовхується ногами від дна чи бортика басейна і ковзає (тіло пряме, обличчя донизу) (рис. 6).

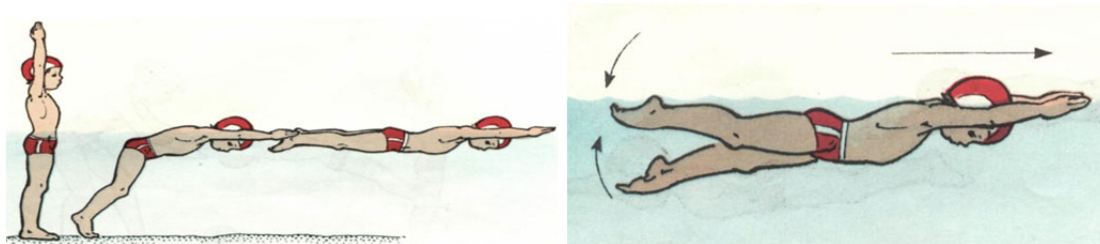

Рис. 6. Ковзання на грудях

Ковзання має багато різновидів, наприклад, ковзання на грудях без рухів ніг, ковзання з рухами ніг кролем; ковзання на спині (рис. 7); одна рука притиснута до тулуба, інша випрямлена вперед; руки притиснуті до тулуба, кисті рук підпрацьовують, допомагаючи тримати горизонтальне положення тулуба, руки випрямлені вперед, ковзання у ластах з рухами ніг і тулуба батерфляєм, потім так само, але без ласт, ковзання на поверхні води, ковзання під водою і т. ін. (рис. 8). На етапі початкового навчання різновиди ковзання можуть виконувати роль вправ для розминки.

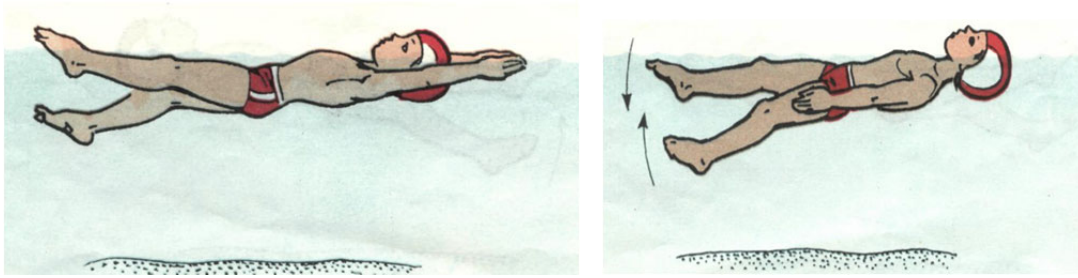

Рис. 7. Ковзання на спині

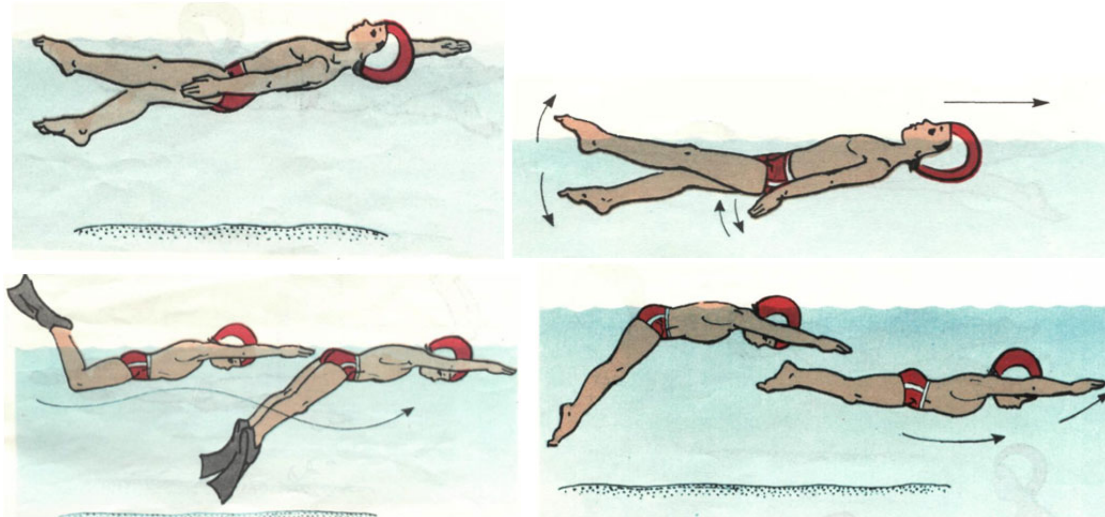

Рис. 8. Різновиди ковзання

Серед різновидів ковзання можна виокремити вправу «Гвинт» (рис. 9). Це ковзання, яке починається на грудях, а завершується поворотом на спину, або навпаки, – починаємо на спині, а завершуємо на грудях. Ця вправа ефективна для опанування навички правильного (горизонтального) положення тіла під час плавання кролем на спині. Її також можна включати у розминку особливо, якщо в основній частині заняття планується вивчення способу кроль на спині.

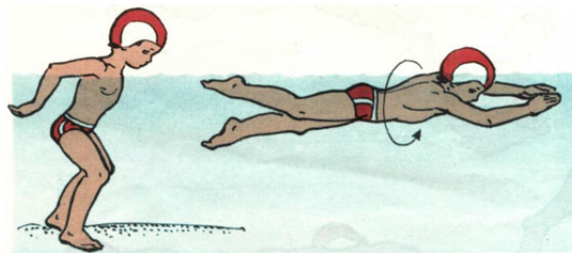

Рис. 9. Вправа «Гвинт»

Опанування вказаних вправ на освоєння з водою і виконання ковзання умовно символізує завершення першого і надважливого етапу процесу початкового навчання плавання. Після того, як дитина правильно виконала ковзання без перебільшення можна стверджувати, що вона вже пливе! Адже вона тримається на воді! Подальша робота тренера-викладача полягає в навчанні дітей

гребковим рухам рук і ніг, які забезпечують ефективне просування тіла у воді, навчання диханню під час плавання різними способами. Безперечно, це також надважливі завдання для повноцінного оволодіння плавальними навичками, але вже наступний, якісно інший етап тренерської роботи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Плавання суттєво вирізняється з поміж інших видів спорту і рухової активності своїми оздоровчими ефектами, пов'язаними із специфікою водного середовища і виконанням локомоцій в ньому. Вода виконує роль універсального тренажеру, який створює умови для гармонійного навантаження всіх груп м'язів, сприяє оздоровленню серцево-судинної, нервової, дихальної систем, здійснює коригуючий вплив. Широкий спектр оздоровчого впливу, а також прикладна цінність плавання спонукають багатьох до оволодіння плавальними навичками. Утім на початковому етапі навчання існують важливі методичні особливості опанування навички плавання, пов'язані з підготовчими вправами для освоєння з водою, незнання яких призводить до помилок. Підготовчі вправи дають можливість дітям ознайомитися з властивостями води, скоординувати в ній свої рухи, виконувати видих у воду і затримувати дихання під час занурення, правильно виконувати ковзання, почуватися більш впевнено у воді, що визначає ефективність і успішність навчального процесу.

Перспективним напрямком подальшої роботи вважаємо розробку питань, пов'язаних з оздоровчими, відновлювальними, реабілітаційними ефектами плавання і вправ у воді, методичних особливостей їх практичного застосування і популяризації.

ЛІТЕРАТУРА

- Ворона, В.В., Заяц, С.В. (2023). *Плавання*. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка. (Vorona, V.V., Zayats, S.V. (2023). *Swimming*. Sumy: Sumy DPU named after A.S. Makarenko).
- Заяц, С.В., Міхеєнко О.І. (2016). Організаційно-методичні аспекти навчання плавання дітей молодшого шкільного віку з метою оздоровлення. *Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту різних груп населення*, 1, 56-60. (Zayats, S.V., Mikheienko, O.I. (2016). Organizational and methodical aspects of teaching swimming to children of primary school age for the purpose of improving health. *Modern problems of physical education and sports of different population groups*, 1, 56-60).
- Миланов, А., Борисова, І. (1971). *Вправи йогозів*. Київ: Здоров'я. (Milanov, A., Borisova, I. (1971). *Yoga exercises*. Kyiv: Health).

- Міхеєнко, О.І. (2001). *Оздоровчий вплив плавання на організм людини*. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка. (Mikheienko, O.I. (2001). *The health effect of swimming on the human body*. Sumy: Sumy DPU named after A.S. Makarenko).
- Назаркевич, Л., Линець, М. (2017). Зміна функціонального стану дітей молодшого дошкільного віку під впливом оздоровчих занять з плавання з використанням рухових ігор у воді. *Спортивна наука України*, 4(80), 15-22. (Nazarkevich, L., Linets, M. (2017). Changes in the functional state of children of younger preschool age under the influence of recreational swimming classes using movement games in water. *Sports Science of Ukraine*, 4(80), 15-22).

SUMMARY

Mikheienko Olexandr, Bermudes Diana, Rudenko Anna. The role of preparatory exercises for familiarization with water in the initial swimming training of children of primary school age.

The article highlights the organizational and methodological features of teaching swimming to children aged 9-12 years. Emphasis is placed on the importance of using exercises for mastering water in the process of initial training. The health-improving effect of swimming on the human body, in particular, the children's body, has been revealed. The main mistakes that parents make when teaching children to swim independently in natural water bodies are indicated. The role and importance of preparatory exercises for mastering water are substantiated. Methodical recommendations have been developed for parents regarding the use of special exercises for the initial teaching of swimming to children at home and in natural water bodies. Swimming is significantly different from other types of sports and motor activity due to its health-improving effects associated with the specifics of the water environment and the performance of locomotion in it. Water plays the role of a universal exerciser, which creates conditions for a harmonious load of all muscle groups, promotes the health of the cardiovascular, nervous, and respiratory systems, and exerts a corrective effect. A wide range of health benefits, as well as the practical value of swimming, encourage many to master swimming skills. However, at the initial stage of training, there are important methodological features of mastering swimming skills, related to preparatory exercises for mastering the water, ignorance of which leads to mistakes. Preparatory exercises give children the opportunity to familiarize themselves with the properties of water, coordinate their movements in it, exhale into the water and hold their breath during immersion, perform sliding correctly, feel more confident in the water, which determines the effectiveness and success of the educational process.

Key words: swimming, health, water, exercises for mastering water.

УДК [81:37.02]:[373.5.016:811.161.2'367]:51

Тетяна Мішеніна

Криворізький державний педагогічний університет
ORCID ID 0000-0002-5992-4035

Ксенія Качайло

Криворізький державний педагогічний університет
ORCID ID 0000-0002-5170-5866
DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/158-170

ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ БАЗОВОЇ ШКОЛИ У ВИВЧЕННІ СИНТАКСИСУ (НА ОСНОВІ МОДЕЛЮВАННЯ ПІДРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ)

У публікації здійснено спробу розв'язання питання формування математичної компетентності учнів та учениць у вивченні синтаксису української мови. Синтаксичні одиниці перебувають у системних взаємозв'язках, трансформаційні ланцюжки відтворюють формально-граматичні й семантичні трансформації, що мають різний ступінь актуалізації в синтаксичних дериватах. Синтаксичний дериват засвідчує імпресію інформації, тому правильне й логічне моделювання словосполучень і речень апелює до застосування математичного апарату (трансформації синтаксичних одиниць, імпресії інформації, класифікації родового поняття й прикладкового компонента підрядного словосполучення, оперування термінами). Інтеграція компетентнісного, діяльнісного й особистісно зорієнтованого підходів, задекларованих Державним стандартом, а також звернення до функціонально-стилістичного й текстоцентричного підходів у вивченні синтаксичних одиниць сприяє формуванню математичної компетентності здобувачів. Розроблено систему вправ, спрямованих на формування математичної компетентності учнів базової школи у вивченні синтаксису. Дібрано дидактичний матеріал, робота з яким сприятиме виробленню вмінь аналізувати формально-граматичні трансформації підрядного словосполучення кореляції; класифікувати родові поняття; продукувати художні означення, що засвідчує рівень сформованості образотворчих умінь, з одного боку, розвиток культури художнього сприйняття, культури мовлення (комунікативно-стилістичні ознаки правильності, логічності, точності, образності).

Ключові слова: компетентнісна підготовка, математична компетентність, математична компетентність учнів загальноосвітньої школи у вивченні синтаксису української мови, деривація синтаксичних одиниць, синтаксичний дериват, підрядне словосполучення, прикладковий компонент.

Постановка проблеми. Формування математичної компетентності учнів та учениць загальноосвітньої середньої школи у вивченні синтаксису забезпечує розвиток цілісної мовної особистості, яка здатна не лише здійснювати герменевтику мовних одиниць, але також моделювати словосполучення й речення, використовувати їх у комунікуванні, засвідчуючи функціональну грамотність. Застосування математичного апарату в мовно-літературній освіті дозволяє використовувати моделі для утворення словосполучень і речень,

здійснювати імпресію інформації в синтаксичних дериватах. Водночас лінгводидактичний супровід порушеної проблеми не знайшов послідовного висвітлення в науковій дискусії.

Аналіз актуальних досліджень. Формально-граматичні й семантичні параметри синтаксичних одиниць досліджують з позиції системних взаємозв'язків, дериваційних реалізацій синтаксичних моделей (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, М. Кобилянська, І. Слинько, К. Шульжук (Городенська, 1991; Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання, 1994; Шульжук, 2004).

Лінгводидактичні засади навчання синтаксису (компетентнісний, діяльнісний, функційно-стилістичний, особистісно зорієнтований і текстоцентричний підходи) знайшли послідовне відтворення у працях О. Божко, Н. Бондаренко, Л. Галаєвської, Т. Гнаткович, Н. Голуб, О. Кулик, М. Пентиліук, Т. Симоненко, Г. Шелехової (Бондаренко, 2009; Кабінет Міністрів України: Про деякі державних стандартів повної загальної середньої освіти, 2020; Кулик, 2013; Пентиліук, 2011; Словник-довідник з української лінгводидактики, 2015).

Мета статті полягає в описі лінгводидактичного ресурсу, використовуваному у вивченні синтаксису української мови (на основі вивчення підрядного словосполучення кореляції), використовуваного задля вироблення математичної компетентності здобувачів.

Виклад основного матеріалу. У вивченні синтаксису формування математичної компетентності учнів та учениць загальноосвітньої середньої школи задекларовано в Державному стандарті як уміння використання алгоритмів, схем, моделей, класифікаційних критеріїв і дескрипторів; на рівні функціональної грамотності ідеться про сформованість тезаурусного апарату, уміння використовувати терміни у продукуванні текстів наукового стилю, доведенні думки; «установлювати причинно-наслідкові зв'язки; чітко формулювати визначення та будувати гіпотези; формулювати тезу й добирати аргументи; перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (схему, таблицю, діаграму)» (Кабінет Міністрів України: Про деякі державних стандартів повної загальної середньої освіти, 2020).

У вивченні словосполучень апелюють до системного взаємозв'язку синтаксичних одиниць, зокрема синтаксичних дериватів. Якщо йдеться про непоширену прикладку, виражену іменником, то утворення підрядного словосполучення з прикладковим компонентом як особливим видом означення (Синтаксис сучасної української мови, 1994,

с. 31–35) передбачає правильний добір родового поняття (головного слова); при доборі прикладкового компонента необхідно враховувати трансформаційні формально-граматичні й семантичні процеси. Уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки як дескриптор математичної компетентності конкретизуємо як уміння виявляти системні взаємозв'язки між синтаксичними дериватами й використовувати їх у комунікуванні.

Розглянемо формально-граматичні й семантичні характеристики родового поняття й прикладкового компонента у структурі підрядного словосполучення неповного узгодження, побудованого на основі апозитивних відношень, підрядного зв'язку кореляції.

Продемонструємо завдання, спрямовані на формування математичної компетентності здобувачів у вивченні неповного узгодження (8 клас).

Родові поняття, що керують прикладкою, класифікують залежно від категорії об'єктів: 1) ороніми, назви елементів рельєфу (ороніми) – *пустеля Олешківська*; 2) назви водних об'єктів (гідроніми) – *ріка Дніпро, права притока річки Дніпро (річки Базавлук, Мокра Сура, Сквиря, Ірпінь)*; 3) біоніми, назви представників органічного світу (фітоніми, орнітоніми, зооніми) – *дерево явір, квітка волошка, птах кулик*; 3) назви міських і сільських об'єктів (комоніми, полісоніми, урбаноніми) та їх складників (вулиці, провулки, проспекти) – *місто Бориспіль, Ольшаниця, Інгулець; село Трипілля, Лісовичі, Калинівка; вулиця Стельмахівська, проспект Університетський*; 4) назви країн і областей; 5) власні імена людей (антропоніми) – *жінка Олександра, письменник Іван Франко, редакторка Анастасія Ольшанська*; 6) назви об'єктів (творів мистецтва) – *картина «Місячна ніч на Дніпрі» (Тарас Шевченко)*; 7) назви об'єктів (створені людиною).

Формування математичної компетентності здобувачів у вивченні синтаксису, зокрема на етапі вивчення підрядних словосполучень, полягає в застосуванні класифікаційних ознак онімів, які виконують функцію головного або залежного слова. Застосування алгоритму розмежування біо- / географічних і суспільно-культурних онімів сприяє точному і правильному вживанню прикладкового компонента.

У розмежуванні чоловічих і жіночих назв апелюють до статі загалом (*чоловік / жінка*), виду діяльності чи фаху зокрема. Трансформаційний ланцюжок має такий вектор згортання: *Чоловік Бабчук Олександр. Чоловік має фах учителя // учитель Бабчук*

Олександр. Імпресія інформації відтворює різновид занять, спеціальність тощо, пор.: Чоловік Бабчук Олександр. Чоловік має фах учителя. Чоловік Бабчук Олександр викладає навчальний предмет фізику // учитель-фізик Бабчук Олександр.

Відповідно при роботі з головним словом і прикладком компонентом слід урахувувати такі трансформаційні ланцюжки: 1) стать – антропонім (власна назва); 2) стать – громадянство (соціальний статус); 3) стать – фах, вид діяльності. Апеляція до правильно уживання головного слова передбачає чинник урахування гендерно-лінгвістичного вирівнювання, що зумовив зміну норми в утворенні фемінітивів у текстах різних стилів.

Завдання. Утворіть словосполучення з підрядним зв'язком кореляцією. Родові назви за фахом / родом занять подайте як маскулізми (назви чоловічого роду) і фемінітиви (жіночого роду), прокоментуйте їх функціонування в різних стилях мови. За вашим спостереженням, які назви (маскулізми і фемінітиви) на позначення фаху / занять найбільш поширені в сучасному медіапросторі?

Довідка: Власні назви добирайте за вибором: або шляхом утворення імені та по батькові в наведеному нижче ономастиконі, або оприявлення персоналій (*поет Шевченко Тарас Григорович – поетеса (поетка) Костенко Ліна Василівна*).

Борець Клименко Анатолій Аркадійович – борчиня Сагайдачна Анастасія Семенівна, митець – мисткиня, інженер – інженерка, військовослужбовець – військовослужбовиця.

1) Баскетболіст, волейболіст, футболіст, дзюдоїст, каратист, степлерист, мотоцикліст; 2) Видавець, редактор, журналіст, репортер, коментатор, документаліст, режисер, актор, діяч; 3) Митець, скульптор, художник, реставратор, дизайнер, модельєр, поет; 4) Музикант, композитор, гітарист, піаніст, скрипаль, флейтист, арф'яр; 5) Будівельник, укладальник, формувальник, фурнітурник, представник); 6) Вихователь, учитель, викладач; 7) Економіст, фінансист; 8) Інспектор, інструктор; 9) Історик, філолог, літератор, хімік, фізик, математик; 10) Посадовець, президент, керівник, директор, очільник, керманич; 11) Програміст, інженер; 12) Службовець, співробітник.

Анатолій (Аркадій), Арсеній (Вадим), Валентин (Валерій), Віталій (Владислав), Володимир (Всеволод), Гаврило (Геннадій), Георгій (Гордій), Григорій (Давид), Денис (Дмитро), Євген (Іван), Ігнат (Кирило), Леонтій (Леонід), Любомир (Макар), Максим (Мартин), Микита (Микола),

Мирон (Мирослав), Михайло (Назар), Нестор (Олег), Олексій (Олександр), Опанас (Орест), Павло (Панкрат), Петро (Пилип), Роберт (Родіон), Роман (Ростислав), Руслан (Сава), Святослав (Севастьян), Северин (Серафим), Семен (Сергій), Станіслав (Степан), Тадей (Тарас), Тарас (Тимофій), Устим (Фелікс), Харитон (Юрій), Юхим (Ярослав).

Аналогічно добирають лінгводидактичний ресурс задля утворення жіночих власних назв, наприклад: Антоніна (Володимир), Анастасія (Семен), Віра (Віктор), Людмила (Михайло), Ксенія (Анатолій).

Дискусією є утворення форм жіночого роду на позначення роду занять чи фаху шляхом добору аналітичних мовних відповідників, де родове поняття має модель *фахівець з (Р. в.)*, пор. *фахівець із маркетингу – маркетолог*. **Фахівець** – 1. Той, хто досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо; спеціаліст. 2. Той, хто зробив якесь заняття своєю професією (Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови», Т. 10, с. 570).

Утворення родового іменника-фемінітива у складі словосполучення з апозитивними відношеннями має стильові обмеження, ідеться про функціонування назв у розмовній сфері, відповідно, робота здобувачів з розмовними й кодифікованими варіантами сприяє виробленню культури мовлення. У цьому розрізі необхідно звернути увагу на те, що з діяхронного погляду спостерігаємо фемінітиви, які репрезентують розвиток словотворчого ресурсу і демонструють історико-культурний контекст (Бібік, 2013, с. 208–210), оскільки відтворюють усталені структурно-семантичні відповідники з тим чи тим культурним позначенням, наприклад, назви осіб за соціальним статусом, роллю в суспільстві спостерігаємо в українському письменстві кінця XVIII – початку XX ст., зокрема у творчому доробку Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Івана Нечуй-Левицького, Івана Франка, Миколи Хвильового. Подібні назви позначені у тлумачному словнику як застарілі або розмовні. Андронімічна функція фемінітивів відтворює історико-культурну інформацію за такою моделлю: *чоловіча власна назва + суфікс –ух(а), –к(а), –ш(а), –иц(я), –івн(а)* – дружина / дочка (коваль – ковалиха, ковалівна; лимар – лимариха, лимарівна, паламар – паламариха, паламарівна; писар – писарка, писариха; полковник – полковничиха, полковниця; піп – попадя, попадянка, стельмах – стельмашиха, стельмахівна, султан – султанша, султанівна).

Особливості функціонування фемінітивів полягають у тому, що одиниці на **-к(а)** в сучасній українській мові мають обмежену розмовну стилістичну потенцію (як виняток, знижену семантику мають жіночі імена на зразок *завучка / завучиха, медичка, мовничка, фізичка, хімічка*). Пор., типове кодифіковане утворення, що демонструє гендерно-лінгвістичне вирівнювання: *візитерка, копірайтерка, рерайтерка, кандидатка, перукарка, лекторка, меценатка, арф'ярка, фарб'ярка, поліціант – поліціантка*.

Спостереження над мовним матеріалом дозволяє висновкувати про активність суфікса **-ин(я)**: *археолог – археологиня, біолог – біологиня, кравець – кравчиня, філолог – філологиня, фізик – фізикиня, пловець – пловчиня, продавець – продавчиня*.

Завдання. Ознайомтеся з наведеними фемінітивами на позначення роду діяльності чи фаху. Визначте, які з них є літературними. Думку обґрунтуйте. Утворіть неповне узгодження шляхом додавання до родового іменника прикладки, наприклад: *фізикиня Олександра Іванівна*.

Продавець – проващиця, продавчиня; пловець – плавчиха, пловчиня, керівник – керівниця, керівничка, ректор – ректорка, ректорша, медик – медикиня, медичка, мовник – мовниця, мовничка, ворог – ворогиня, ворожка, слухач – слухачка, слухачиня, поет – поетка, поетеса, дяк – дияконеса, дячка, будівельник – будівельниця, будівничка, історик – історикиня, історичка.

Завдання. Ознайомтеся з новинними репортажами, оголошеннями, оприями в сучасних медіа. Випишіть назви чоловічого й жіночого роду на позначення фаху або роду діяльності. Поясніть правопис.

Оприявлені ряди родових іменників можуть подаватися за галузевим віднесенням, напрямками, наприклад: художник (мариніст, пейзажист, урбаніст, модерніст). Наприклад, *Тарас Шевченко, художник-гравер, автор гравюр офортної техніки «Судна рада», «У Києві» (1844)*.

Медіаресурс уможлиблює розроблення віртуальної екскурсії «Мистецька спадщина Тараса Шевченка», протягом якої здобувачі самостійно або з допомогою вчителя добирають родові поняття (або класифікують родові і видові поняття): **картини** «Смерть Олега, князя древлянського», «Катерина», «Старости»; **ілюстрації** до творів: *ілюстрація до однойменного твору Г. Ф. Квітки-*

Основ'яненко «Знахар», ілюстрація до повісті М. В. Гоголя «Тарас Бульба»; етюд «Тополя», «На пасіці», «Косар»; начерк «Гілля дуба», начерк «Кінь», «Хмари».

Варіативним є утворення родового поняття залежно від виду діяльності персоналії: Тарас Шевченко (1) *митець / художник / письменник*; 2) *художник: портретист / гравер / пейзажист*; 3) *письменник: прозаїк (повістяр), поет*).

Моделювання напрямів окресленого рекомендовано поєднувати задля створення загального уявлення виклад мовного матеріалу з історико-культурним коментарем. Наведення однорідного ряду передбачає також обговорення орфографічних норм: *гравюра, або ритина* (вид графічного мистецтва); *фотогравюра (геліогравюра), шовкографія / шовкогравюра; ксилографія / дереворит (гравюра на дереві)*.

Завдання. Здійсніть мовностилістичний аналіз поезії класика сучасної української літератури Ліни Василівни Костенко. Опишіть, як ви уявляєте дереворит? *Осінній день березами почавсь. / Різьбить печаль свої **дереворити**. / Я думаю про тебе весь мій час. / Але про це не треба говорити* (Ліна Костенко).

Формування математичної компетентності здобувачів при вивченні синтаксису пов'язуємо також із виробленням культури мовлення, що виявляється насамперед у вмінні правильно продукувати тексти (Бондаренко, 2009, с. 143–146; Кулик, 2013, с. 43–46) із використанням словосполучень, побудованих на основі підрядного зв'язку кореляції, доречно використовувати їх у комунікуванні.

Завдання. Утворіть родові назви від наведених словосполучень (*автор новели – новеліст / новелістка*), уведіть у речення, наприклад: *Григорій Квітка-Основ'яненко, автор повісті «Марусі» – повістяр Григорій Квітка-Основ'яненко. Повістяр Григорій Квітка-Основ'яненко розкриває в сюжеті твору «Маруся» глибину і красу людських стосунків.*

Автор пісень «Віють вітри, віють буйні», «За світ встали козаченьки» Маруся Чурай; автор літературної казки «Фарбований лис» Іван Франко; автор байки «Бджола та Шершень» Григорій Сковорода, автор соціально-побутової повісті-хроніки «Кайдашева сім'я» Іван Нечуй-Левицький, автор психологічної новели «Intermezzo» Михайло Коцюбинський, автор драми-феєрії «Лісова пісня» Леся Українка.

При виконанні завдання здобувачі звертають увагу на формальне вираження поширеної і непоширеної прикладки, а також варіанти такого вираження головного слова у словосполученні, побудованому на основі складнопідрядного зв'язку кореляції.

Застосування математичного апарату у вивченні прикладкового компонента полягає також у виробленні вміння здобувачів класифікувати родові слова, особливо це стосується відтворення інформації про вид діяльності персоналії, наприклад: *Український композитор Муха Антон Іванович створив балети для дітей «Мрія», «Івасик». Український композитор Муха Антон Іванович створив музику до мультфільмів «Золоте яєчко», «Мишка і машка», «Страшний звір». В українській літературі ознайомлюємося з казками «Івасик-Телесик», «Золоте яєчко», «Страшний звір» – казка «Золоте яєчко / мультфільм «Золоте яєчко»; казка «Івасик-Телесик» / балет «Івасик»».*

Завдання. Промодельуйте родові назви при неповному узгодженні (кореляції), схарактеризуйте морфологічне вираження прикладки. Уведіть прикладки в речення.

Довідка: (письменниця, музикиня) *Косач Лариса Петрівна* ((поезія) «*Не співайте мені сеї пісні*», «*Хотіла б я піснею стати*», «*Не дивися на місяць весною...*», «*Ave regina!*»); (композитор) *Лисенко Микола Віталійович* (хоровий твір «*Заповіт*» (слова Тараса Шевченка) / вірш «*Заповіт*», оперета «*Наталка Полтавка*» / соціально-побутова драма Івана Котляревського «*Наталка Полтавка*», оперета «*Енеїда*» / бурлескно-травестійна поема Івана Котляревського; дитячі опери «*Коза-дереза*», «*Пан Коцький*») / українські народні казки.

(родове поняття – письменник (поет, байкар), композитор) *Сковорода Григорій Савич* ((родове поняття – вірш-пісня) «*Всякому городу нрав і права*»); *Ніщинський Петро Іванович* (музика до 2-ї дії драми «*Назар Стодоля*» Тараса Шевченка «*Вечорниці*»); (родове поняття) *Леонтович Микола Дмитрович* (автор обробок понад 150 українських народних пісень «*Щедрик*», хорова поема «*На русалчин Великдень*»); (родове поняття) *Кирейко Віталій Дмитрович* (опери «*Лісова пісня*», «*Марко в пеклі*», балети «*Тіні забутих предків*», «*Сонячний камінь*»), «*Відьма*»; (родове поняття) *Скорик Мирослав Михайлович* (1) *естрадні пісні* «*Намалюй мені ніч*», «*Нічне місто*» слова Михайла Петренка; «*Квіти говорять*» слова Миколи Сомы; 2) *музика*

до художніх фільмів «Тіні забутих предків», «Хліб і сіль»; 3) музика до мультиплікаційних фільмів «Як козаки куліш варили», «Еней», «Граї, моя дудочко»; 4) музика до дитячого мюзиклу-казки «Пісні Арлекіна»).

Рекомендовано наводити зразки уведення прикладкового компонента задля формування культури висловлювання загалом, вміння використовувати вислови в комунікуванні зокрема. Наприклад: *Мирослав Скорик, український композитор-професіонал, який уперше почав застосовувати в музиці до національні мотиви, класичні лінії танго і фокстроту й ритмічні формули твісту, рок-н-ролу. Оригінальність музичного стилю композицій вітчизняного митця полягає також у використанні нових ритмічних поєднань у звучанні музичних інструментів, наприклад, арфа, фортепіано й ударні. Композитор-естрадник, Мирослав Михайлович зумів утілити ідею танцювальності при аранжуванні естрадних пісень («Намалюй мені ніч», «Нічне місто», «Я тебе почекаю, коханий», «Квіти говорять»).* Застосування принципу текстоцентризму сприяє виробленню математичної компетентності здобувачів при класифікації прикладкового компонента, застосування логічних операцій задля побудови власних висловів і текстів.

Інтегральна дидактична платформа уможливорює роботу в межах творчих проєктів, методично доцільним буде використання такого матеріалу на уроках.

Завдання. Прослухайте українську народну пісню «Старий скрипаль». Випишіть слова, пов'язані з музичною діяльністю. Промодельуйте відеоролик до пісні. Утворіть неповне узгодження шляхом утворення родового поняття від назв музичних інструментів і додавання прикладки, вираженої власною назвою, наприклад: *скрипаль Семен Іванович Козут – скрипалька Олена Іванівна Стеценко.*

Акордеон, арфа, бандура, баян, барабан, бубон, віолончель, гітара, кобза, контрабас, саксофон, сопілка, трембіта, труба, флейта, фортепіано, цимбали.

Завдання. Здійсніть віртуальну екскурсію, ознайомившись з творчим доробком Катерини Білокур, української мисткині, яка працювала в жанрі наївного реалізму. Відтворіть словосполучення неповного узгодження, підготуйте анонс до арт-проєкту «Художниця Катерина Білокур», використайте епіграф Пабло Пікассо, який оцінив мистецтво художниці *«Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б заговорити про неї цілий світ».*

Катерина Білокур (авторка фантасмагоричних пейзажів та натюрмортів – «Декоративні квіти» (1945), «Привіт врожаю» (1946), «Колгоспне поле» (1948-1949), «Цар Колос» (1949), «Сніданок» (1950), «Квіти і берізка ввечері» (1950).

Завдання. Ознайомтеся з текстом. Випишіть словосполучення, утворене шляхом неповного узгодження. Встановіть значення родового поняття.

Бокова річка – права притока Інгульця й притока Дніпра 2-го порядку. Мала річка. Починається поблизу с. Варварівка Долинського району Кропивницької області на висотних відмітках 155 м, а закінчується на висоті 59 м. Площа басейну 1320 кв. м. Долина скриньоподібна, шириною 1-2 км; заплава неширока – до 0,2 км. Середня ширина русла становить 10 м, глибина до 2,7 м. У верхів'ї річище звивисте. Коефіцієнт звивистості 1,59. Має одну значну притоку – р. Боковеньку. Похил русла становить 1,5 м/км. Довжина басейну 74 км. Живлення стокове та дощове. Середня жорсткість води 6,0 мг. екв/л. (Енциклопедія Криворіжжя)

Робота з прикладковим компонентом у вивченні синтаксису орієнтує на використання кодифікованих мовних одиниць. Використання частково-пошукових і творчо-пошукових завдань сприяє виробленню комунікативно-стилістичних ознак мовлення – точності, правильності й логічності.

Завдання. Ознайомтеся з назвами магазинів (Приміщення для роздрібної торгівлі; крамниця (Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови», Т. 4, с. 589)), перукарень (спеціально обладнане приміщення, де підстригають, фарбують волосся, причісують, завивають, голять, а також роблять різні косметичні процедури (Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови», Т. 6., с. 334). Визначте морфологічне вираження прикладки. Наведіть власні приклади. Поміркуйте, як назва шопоніма чи спеціальних приміщень для надання послуг визначає вибір потенційного покупця. Чи можна говорити про художній вимір назви шопоніма?

1) книжковий магазин «Букініст», «Учений кіт», «Книга», «Усезнайко»; 2) магазин для тварин «Тварини», «Жив-був Пес», «У Кузьми», «Лапій», «Вухань»; 3) перукарня «Оленка», «Наталі», «Персона», «Стиль», «Стожари», «Модниця»; 4) кур'єрська служба «Меркурій», «Геліос», «Пегас».

Завдання. Ознайомтесь із назвами шопонімів. Відредагуйте, послуговуючись чинним Українським правописом. Запропонуйте власну назву.

«Аеро-Декор», «Аеро Данс», «Аква-хобі», «АкваТорія», «АкватермПлюс», «Євро-Офіс», «Електро-Люкс», «Мега-Люкс», «Камея-Люкс», «Мега-свято», «Медіа-сервіс», «Медіа простір», «Техно Світ»; «Бєбі-ленд», «Данс ленд» «Драйв-спорт», «Екстрим спорт», «Голд-Альянс», «Гранд престиж»; «Мінімаркет Плюс», «Технопарк Плюс», «Уїк Енд», «Салон-Prestige».

Прикладковий компонент може набувати художньої естетики, відповідно, художнє означення відтворює імпресії ну інформації з позиції семантичних перетворень, трансформації складнопідрядного порівняльного речення – з формально-граматичного: *Слово-струна: Слово мелодійне й натхненно-емоційне. Мелодія, видобута шляхом використання струнного інструмента, милозвучна й натхненно-емоційна // Слово мелодійне й натхненно-емоційне, неначе мелодія // Слово-струна.*

Завдання. Поясніть значення художніх прикладок. Запропонуйте власні художні прикладки, уведіть їх у речення, розкривши значення. Промодельуйте 2-3 приклади назв освітніх сайтів із родовими поняттями *слово, буква, абетка*.

Слово-струна, слово-криця, слово-меч, слово-беркут, слово-стріла, слово-магія, слово-плач, слово-фіалка, слово-промінь, слово-птахи́ня, слово-молитва, слово-пісня, слово-душа, слово-скрипка, слово-флейта.

Вироблення образомовленнєвих умінь здобувачів у вивченні синтаксису ґрунтоване на застосуванні алгоритму трансформації складнопідрядних порівняльних речень, з одного боку, здійснення художніх перенесень, глибина, варіативність яких корелює з рівнем вияву творчої уяви здобувача, сформованості емоційного інтелекту й культури художнього сприйняття.

Висновки. Формування математичної компетентності учнів та учениць загальноосвітньої середньої школи у вивченні синтаксису пов'язане із застосуванням математичного апарату (оперування термінами при доведенні думки, продукуванні наукових текстів; застосування алгоритмів задля класифікації мовних одиниць; здійснення мисленнєвих операцій задля відтворення ланцюжка трансформацій). Математичну компетентність здобувачів також

пов'язуємо з виробленням образно мовленнєвих умінь, оскільки розвиток образного мовлення корелює з умінням здійснювати метафоричні перетворення в межах внутрішньої форми, виявляти комунікативно-стилістичну ознаку мовлення – образність і виразність. У вивченні прикладки формування математичної компетентності апелює до класифікації неповного узгодження, визначення родових понять, моделювання головних слів, використання прикладок як синтаксичних дериватів.

Перспективами подальших розвідок є вивчення питання формування математичної компетентності учнів базової школи у вивченні синтаксису на основі текстоцентричного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

- Бібік, С. П. (2013). Іменники. Назви осіб. *Усна літературна мова в українській культурі повсякдення*. Ніжин: Аспект-Поліграф, сс. 208–220 (Bibik, S.P. (2013). *Nouns. Names of persons. Oral literary language in Ukrainian culture of everyday life*. Nizhyn: aspect-polygraph, SS. 208–220).
- Бондаренко, Н. (2009). Текстоцентрична система вивчення державної мови: теоретичний і практичний аспекти. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-метод. семінару. Ужгород, сс. 143–153 (Bondarenko, N. (2009). Textocentric system of study of the state language: theoretical and practical aspects. *State-creative and unifying functions of the Ukrainian language: realities, achievements, prospects: materials International. Scientific method. seminar*. Uzhgorod, SS. 143-153).
- Городенська, К. Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*: монографія. Київ: Наукова думка (Gorodenskaya, K. G. (1991). *Derivation of syntactic units*: monograph. Kyiv: Scientific thought).
- Кабінет Міністрів України: Про деякі державні стандарти повної загальної середньої освіти (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (Cabinet of Ministers of Ukraine: on some state standards of full secondary education (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#text>).
- Кулик, О. Д. (2013). Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. *Теоретична і дидактична філологія*, 15, 38–48 (Kulyk, O. D. (2013). Priority of the textcentric approach to teaching Ukrainian in the secondary school. *Theoretical and didactic philology*, 15, 38-48).
- Бацевич, Ф. С., Кочан, І. М. (2016). *Лінгвістика тексту*: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка (Batsevich, F. S., Kochan, I. M. (2016). *Text linguistics*: textbook. Lviv: Ivan Franko LNU).
- Пентиліук, М. І. (2011). *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*. Київ: Ленвіт (Pentyliuk, M. I. (2011). *Actual problems of modern linguistics*. Kyiv: Lenit).
- Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання*: навч. посіб. (1994). Київ: Вища школа (Syntax of modern Ukrainian language: problematic issues: Educ. a manual. (1994). Kyiv: High School).

- Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник* (2015). М. І. Пентиліук (ред.). Київ: Ленвіт (*Dictionary of Ukrainian Linguistics: A Textbook* (2015). M. I. Pentyliuk (Ed.). Kyiv: Lenit).
- Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua>. (*The online version of the academic explanatory "Dictionary of the Ukrainian Language" in 11 volumes (1970-1980)*. URL: <http://sum.in.ua>).
- Шульжук, К. Ф. (2004). *Синтаксис української мови: підручник*. Київ: Академія (Shulzhuk, K. F. (2004). *Ukrainian language syntax: a textbook*. Kyiv: Academy).

SUMMARY

Mishenina Tetiana, Kachailo Kseniia. Formation of mathematical competence of students of the basic school in the study of syntax (based on the modeling of subordinate phrases).

The publication attempts to solve the issue of forming the mathematical competence of male and female students in the study of the syntax of the Ukrainian language.

Syntactic units are in systemic relationships, transformational chains reproduce formal-grammatical and semantic transformations that have different degrees of actualization in syntactic derivatives. The syntactic derivative certifies the impression of information, therefore the correct and logical modeling of phrases and sentences calls for the use of mathematical apparatus (transformation of syntactic units, impression of information, classification of the generic concept and the applied component of the subordinate phrase, operation with terms).

The integration of competence-based, activity-oriented and person-oriented approaches, declared by the State Standard, as well as the use of functional-stylistic and text-centric approaches in the study of syntactic units, contributes to the formation of mathematical competence of students.

A system of exercises aimed at forming the mathematical competence of elementary school students in the study of syntax has been developed. Didactic material was selected, the work with which will contribute to the development of the ability to analyze the formal-grammatical transformations of the subordinate phrase correlation; to classify the generic concept; to produce artistic meanings, which attests to the level of formation of visual skills, on the one hand, the development of the culture of artistic perception, the culture of speech (communicative and stylistic signs of correctness, logic, accuracy, imagery).

Key words: *competence preparation, mathematical competence, mathematical competence of secondary school students in studying the syntax of the Ukrainian language, derivation of syntactic units, syntactic derivative, subjunctive phrase, applied component.*

УДК 372.36:371.71

Альона Пінчук

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID

Наталія Скачедуб

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-2249-4203

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/171-182

УПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ «ПРАГНЕМО БУТИ ЗДОРОВИМИ» В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність питання здорового способу дітей молодшого шкільного віку зумовлена тим, що саме у дітей даної вікової категорії найбільш міцно закладається досвід оздоровлення, формуються основні знання, уміння та навички здорового способу життя.

Дослідно-пошукова робота включала у себе розробку та реалізацію програми «Прагнемо бути здоровими». направленої на формування у дітей молодшого шкільного віку основ здорового способу життя. Моніторинг результатів експериментальної перевірки впровадження програми свідчить про розвиток у дітей молодших класів інформаційних навичок, формування здоров'язбережувальних знань, гігієнічних навичок, навичок міжособистісного спілкування. Крім того, спостерігається покращення здоров'я дітей, на 25% зменшився рівень захворюваності та пропусків уроків через хворобу.

Перспективи подальших наукових досліджень ми вбачаємо у розробці інноваційних технологій та інтерактивних методів які можуть збільшити інтерес дітей до здорового способу життя.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, рухова активність, діти молодшого шкільного віку.

Постановка проблеми. Актуальність питання здорового способу життя (ЗСЖ) дітей молодшого шкільного віку зумовлена запитом суспільства. Адже одна з гостріших проблем українського суспільства визначається у суперечності між потребою держави у фізично, психічно та морально здоровому населенні та статистикою, яка показує, що фактичні показники здоров'я українців перебувають на низькому рівні.

Оскільки майбутнє країни залежить від здоров'я підростаючого покоління, то його формування та профілактику необхідно сприймати як соціальне замовлення суспільства.

Важливо формувати здоровий спосіб життя саме у молодшій школі, оскільки саме у дітей даної вікової категорії найбільш міцно закладається досвід оздоровлення, формуються основні знання, уміння та навички здорового способу життя.

Для забезпечення готовності молодших школярів до повноцінного життя та діяльності необхідна робота, спрямована на

формування потреб та мотивів, що сприяють оволодінню знаннями, вміннями та навичками, які дозволять дітям самостійно користуватися технологіями здорового способу життя.

Аналіз актуальних досліджень. Успішність навчання у школі визначається рівнем стану здоров'я, з яким дитина приходить у перший клас. Проте, результати наукових досліджень свідчать, що здоровими вважаються менше 25% першокласників, в інших є різні порушення стану здоров'я. На жаль, сьогодні кожен п'ятий учень має хронічну патологію. У половини учнів відзначаються функціональні відхилення. Серед наявних патологій найбільш розповсюджені: захворювання кістково-м'язової системи, захворювання органів зору, хвороби органів дихання. Зростання цих захворювань серед школярів має стрімку динаміку (Басюк, Іщик, Олійник, 2022; В'яла, Денисюк, 2020; Петренко, 2022).

Соціальні дослідження вказують на те, що поряд з екологічними та спадковими факторами, виникненню даних захворювань сприяє велика психоемоційна напруга, пов'язана з умовами життя та навчання, недостатня рухова активність та низка інших факторів. У зв'язку з зазначеним гостро постала проблема вжиття невідкладних заходів щодо профілактики відхилень у стані здоров'я дітей. На думку низки сучасних фахівців, вирішенням даної проблеми є організація оздоровчої роботи у початковій школі, спрямована на формування здорового способу життя (Алексюк, 2020; Носко, 2013; Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я).

Здоровий спосіб життя – це спосіб життя, заснований на принципах моральності, раціонально організований, активний, що захищає від несприятливих впливів навколишнього середовища, що дозволяє зберігати моральне, психічне та фізичне здоров'я (Смик).

Мета статті: експериментальна перевірка ефективності впровадження програми «Прагнемо бути здоровими» для дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження. У дослідженні використовувалися наступні методи: теоретичні: аналіз, порівняння і узагальнення науково-методичної інформації та її систематизація відповідно до зазначеної проблеми; імперичні: педагогічний експеримент; методи математичної статистики.

Виклад основного матеріалу. Дослідно-пошукова робота проводилась на базі ЗЗСО СМР №2 з групою 19 учнів 3 «В» класу і включала три етапа: констатувальний, формувальний, контрольний.

Завдання констатувального етапу – визначення знань, умінь і навичок ведення ЗСЖ дітей молодшого шкільного віку.

Проведено опитування з метою визначення ставлення дітей до цінності здоров'я та здорового способу життя.

У процесі опитування виявлено:

1. Знання дітей про будову тіла людини, про здоров'я та здоровий спосіб життя, усвідомлення цих знань.

2. Відношення дітей до свого здоров'я, здорового способу життя, бажання допомогти собі та іншим людям у його веденні.

3. Володіння навичками, прийомами здорового способу життя, сформованість звичок гігієнічної поведінки, готовність здійснювати самоконтроль і самооцінку досягнутих результатів.

4. Прагнення дітей до розширення власного кругозору у галузі здоров'я та ЗСЖ, зацікавленість новою інформацією до даної теми що отримується із ЗМІ, науково-популярної літератури для дітей, інтернету.

5. Прояв потреби у дотриманні санітарно-гігієнічних норм у повсякденному житті.

Моніторинг знань про ЗОЖ проводився січні 2023 року у 3 «В» класі за допомогою анкетування «Ставлення дітей до цінності здоров'я та здорового способу життя»

Анкета для учнів 3–4 класів «Ставлення дітей до цінності здоров'я та здорового способу життя»

Уважно прочитай та відповідай на запитання.

1. Уяви, що ти приїхав до літнього табору. Твій найкращий друг, який приїхав разом із тобою, залишив удома сумку з речами та просить тебе допомогти йому. Відзнач, якими з перерахованих предметів не варто ділитися навіть із найкращим другом: мило, зубна паста, мочалка, зубна щітка, шампунь, капці, рушник для тіла.

2. На дверях їдальні вивісили два варіанти розкладу їжі: один розклад правильний, другий не правильний. Визнач та відзнач правильний розклад.

а) Сніданок – 8:00

Обід – 13:00

Полудень – 16:00

Вечеря – 18:00

б) Сніданок – 9:00

Обід – 15:00 По

Полудень – 18:00

Вечеря –21:00

3. Оля, Віра та Таня не можуть вирішити, скільки разів на день потрібно чистити зуби. Відзнач ту відповідь, яка тобі здається правильною.

Оля – зуби чистять вранці та ввечері.

Таня – зуби треба чистити вранці, щоб дихання було свіже весь день. Віра – зуби потрібно чистити вечорами, щоб видалити всі залишки їжі, що скупчилися.

4. Ти призначений черговим і маєш простежити за тим, як твої друзі дотримуються правил гігієни. Відзнач, у яких випадках ти порадиш їм вимити руки.

Перед читанням книги, перед їжею, перед відвідуванням туалету, перед тим як підеш гуляти, після відвідування туалету, після гри у баскетбол, після того, як заправив ліжко, після того, як пограв із собакою, перед їжею.

5. Як часто ти порадиш своїм друзям приймати душ?

Щодня, 2–3 рази на тиждень, 1 раз на тиждень.

6. Твій товариш поранив палець. Що ти йому порадиш?

Покласти палець у рот

Підставити палець під кран із холодною водою

Обробити ранку йодом

Обробити шкіру навколо ранки йодом.

7. Які з перерахованих умов ти вважаєш найважливішими для щасливого життя? Вибери 4 із них.

Мати багато грошей

Мати цікавих друзів

Багато знати та вміти

Бути красивим та привабливим

Бути здоровим

Мати улюблену роботу

Бути самостійним

Жити у щасливій родині.

8. Які умови для збереження здоров'я ти вважаєш найважливішими? Вибери 4 із них.

Регулярно займатись спортом

Багато грошей, щоб добре харчуватися та відпочивати

Знання про те, як дбати про здоров'я

Дотримання режиму праці та відпочинку

Хороші природні умови

Можливість лікуватися у хорошого лікаря

Виконання правил ЗСЖ

9. Що з перерахованого є у розпорядку дня? Відзнач цифрами: «1» – щодня, «2» – кілька разів на тиждень, «3» – дуже рідко, «4» – ніколи.

Ранкова зарядка, пробіжка ____

Прогулянки на свіжому повітрі ____

Сніданок ____

Сон не менше 8 годин ____

Обід ____

Заняття спортом ____

Вечеря ____

Душ, ванна

10. Які заходи щодо охорони здоров'я проводяться у класі? «1» – проводяться цікаво, «2» – проводяться нецікаво, «3» – проводяться дуже рідко, «4» – не проводяться

Уроки здоров'я ____

Спортивні змагання ____

Класні години, розмови про те, як піклуватися про здоров'я ____

Вікторини, конкурси, ігри ____

Показ фільмів про те, як піклуватися про здоров'я

Свята на тему здоров'я

На підґрунті отриманих результатів нами виділено 3 рівня знань про ЗСЖ у респондентів.

65-77 балів – *високий рівень*: у дитини сформований високий рівень уявлень про цінність здоров'я та здорового способу життя; дитина відповідає на поставлені питання впевнено, чітко. Відповідь повна. Називає всі частини тіла та основні органи, намагається об'єднати їх у системи. Усвідомлює цінність здоров'я, має уявлення про системність ЗСЖ.

46-64 бали – *середній рівень* дитина відповідає на питання не впевнено. Відповідь неповна. Плутає назви частин тіла та внутрішніх органів. У системи органи об'єднує лише за допомогою підказки чи навідного питання. Уявлення про ЗСЖ обмежене, неконкретне. Цінність здоров'я розуміє, але з зусиллям описує діє для профілактики захворювань.

21-45 балів – *низький рівень*: дитина називає окремі частини тіла, знання про назви внутрішніх органів фрагментарні. Здоров'я визначає як протилежний захворюванню стан. Не може пояснити, навести приклад піклування людини про своє здоров'я.

Результати анкетування та тестування представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати моніторингу знань про ЗСЖ (січень 2023)

Рівень знань про ЗСЖ			Рівень знань про будову та функції організму людини		
	К-ть респондентів	%		К-ть респондентів	%
Високий	3	15.6	Високий	2	10.4
Середній	12	62.5	Середній	10	52
Низький	4	21.9	Низький	7	37.6

Результати анкетування показують що 15.6% у дітей сформований високий рівень знань про ЗСЖ; 62.5% – середній рівень уявлень про цінність здоров'я та ЗСЖ. Низький рівень у 21.9% дітей молодшого шкільного віку.

Результати тестування виявили у половини дітей задовільні знання про будову та функції організму людини, 10.4% показали високий і 37.6% низький рівень.

Отже, отримані результати вказують на необхідність виховання у дітей молодшого шкільного віку потреби у розвитку здоров'я, формування у них наукових уявлень про сутність ЗСЖ і будову організму людини шляхом використання різних форм і методів набуття цих знань.

Аналіз отриманих результатів показав що у більшості дітей не достатньо сформовані знання, вмінні та навички ведення ЗСЖ.

Формувальний етап дослідно-пошукової роботи включив у себе розробку та реалізацію програми «Прагнемо бути здоровими», направленої на формування у дітей молодшого шкільного віку основ ЗСЖ.

Навчальний курс «Прагнемо бути здоровими» спрямований на зміцнення здоров'я.

Метою програми є набуття знань і формування навичок здоров'язбереження на основі правил здорового способу життя.

Завдання:

1. Формувати навички безпечної гігієнічно вірної поведінки, уміння управляти своїм психічним здоров'ям.

2. Зміцнювати здоров'я дітей шляхом підвищення їх рухової та гігієнічної культури.

3. Розвивати у дітей самостійність, пізнавальні процеси, адекватну оцінну діяльність, спрямовану на аналіз власної поведінки та вчинків інших людей.

4. Виховання у дітей відповідальності за збереження та зміцнення свого здоров'я, любові до навколишнього середовища.

Актуалізацію уваги здійснено на вивченні різноманітних питань – від основних правил особистої гігієни до основ самовиховання. Розкрито зрозумілі дітям взаємозв'язки між здоров'ям дітей і навколишнім середовищем, їх поведінкою, почуттями та способом життя. Ідея зв'язків дозволяє створити цілісну уяву про здоров'я як цінність, значно посилюючи освітній та розвиваючий потенціал програми.

Заняття за програмою «Прагнемо бути здоровими» проводились у таких формах: бесіди, дискусії, рольові ігри, майстер-класи, ігрові тренінги, подорожі, свята, конкурси, тощо.

Результатом роботи за програмою даного курсу можна вважати набуття дітьми базових знань, уміння використовувати їх на практиці, розвиток здатності адаптуватися до нових ситуацій та приймати самостійні рішення щодо турботи про своє здоров'я. Оцінка рівня знань і вмінь, особистісних якостей, сформованих у результаті реалізації програми, визначалась шляхом тестування, анкетування, опитування, спостереження, тощо.

Під час програми діти *засвоїли*:

- основні умови та правила здорового життя;
- чинники, що зміцнюють і руйнують здоров'я, правила загартування організму;
- основні правила безпечної поведінки вдома, у школі, на вулиці;
- правила поведінки у небезпечних ситуаціях;
- правила екологічної поведінки у природі;
- значення рухової активності для зміцнення здоров'я;
- предмети приватного загального користування під час дотримання гігієнічних норм і правил;
- правила здорового харчування, культури харчування;
- заходи щодо профілактики та зміцнення постави;
- основи культури спілкування: вітання, подяка, вибачення, прощення.

Навчилися:

- дотримуватися режиму дня;
- виконувати правила особистої гігієни;

- виконувати зарядку для очей, вправи для профілактики порушення постави, дихальні вправи;
- дотримуватись правил безпечної поведінки на вулиці, вдома, у школі;
- дбайливо ставитися до навколишнього природного середовища;
- дотримуватись правил культурної поведінки під час спілкування з оточуючими людьми;
- адекватно оцінювати власні дії та коригувати свої дії.

На контрольному етапі науково-дослідної роботи визначено ефективність розробленої програми. Для вирішення даного завдання було проведено бесіди, дискусії, сюжетно-рольові ігри, практикуми, ігрові тренінги, свята, конкурси та ін. Результати тестування представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати моніторингу знань про ЗСЖ (грудень 2023)

Рівень знань про ЗСЖ			Рівень знань про будову та функції організму людини		
	К-ть респондентів	%		К-ть респондентів	%
Високий	5	26.0	Високий	7	37.6
Середній	12	63.6	Середній	10	52
Низький	2	10.4	Низький	2	10.4

Результати анкетування показали що у 26% дітей сформований високий і 63.6% середній рівень уявлень про цінність здоров'я та ЗСЖ. Низький рівень показали 10.4% дітей молодшого шкільного віку.

Результати тестування показали, що половина дітей має задовільні знання про будову і функції організму людини, 37,6% дітей показали високий рівень і 10,4% – низький рівень.

За результатами медичного обстеження виявлено нестабільність присутності дітей в одній медичній групі здоров'я у динаміці за 2023 календарний рік: знизився відсоток дітей підготовчої медичної групи, підвищився відсоток основної медичної групи дітей. Кількість учнів основної групи збільшилась на 3 особи. Розподіл учнів 3 «В» класу за медичними групами представлено на рис 1.

Рис. 1. Розподіл учнів 3 «В» класу за медичними групами

З метою підвищення якості здоров'язбережувальної діяльності забезпечувалась система комплексної педагогічної та соціальної допомоги з шкільними проблемами що виникали у дітей; соціально-педагогічний супровід дітей здійснювали соціальний педагог, педагог-психолог. Проводилась робота з контролю за станом фізичного та психічного здоров'я учнів. За допомогою анкетування встановлено, що більшість дітей успішно справляються з навчальним навантаженням, але в той же час, близько 35% учнів наприкінці чверті мають знижений рівень уваги та працездатності, що свідчить про деяку втому. Також виявлено сім'ї підвищеного ризику, де дитина велику кількість часу залишалася одна, її дозвілля не планувалося.

Всі виявлені проблеми були обговорені з класним керівником, було надано рекомендації на батьківських зборах, запрошено медичних працівників для інформування батьків та дітей щодо формування здорового способу життя та зміцнення здоров'я.

Проведено значна робота з пропаганди здорового способу життя, формування мотивації до здорового способу життя, формування практичних навичок щодо збереження та зміцнення здоров'я дітей.

Протягом року відбулися такі заходи:

- *Класні години*: «Режим для школяра», «Надзвичайні ситуації», «Будь здоровим! За здоровий спосіб життя», «Профілактика травматизму», «Поведінка в їдальні», «Чому ми хворіємо», «Культура поведінки у громадських місцях», «Про дружбу дівчат і хлопців»;

«Права та обов'язки членів сім'ї», «Абетка поведінки або діалогу про виховання» та ін.;

- *Диспути, дискусії: «Десять заповідей», «Емоційна культура», «Небезпечні та безпечні ситуації», «Я маю права, я повинен...» тощо;*
- *Конкурси малюнків, робіт, буклетів;*
- *Виступи волонтерського загону «Добре Серце» – «Ми за здоровий спосіб життя!»;*
- *Бесіди з медичними працівниками: «Культура харчування», «Профілактика захворювань», «Небезпечні та безпечні умови», тощо.*
- *Перегляд відеофільмів, мультфільмів, презентацій;*
- *Дні здоров'я;*
- *Тематичні заходи.*

Протягом року учні 3 «В» класу із задоволенням займалися спортом та брали участь у змаганнях, 95% учнів від загальної кількості дітей класу брали участь у змаганнях різного рівня.

Значна робота була проведена з організації гарячого харчування. Це спільна інформаційна робота для керівництва школи, класного керівника та батьків. 100% учнів харчувалися у шкільній їдальні за програмою Євгена Клопотенка.

Отже, спостерігається позитивна динаміка у питанні збереження та зміцнення здоров'я учнів.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Сучасна тенденція формування здоров'я дітей молодшого шкільного віку стимулює пошук нових шляхів збереження та зміцнення здоров'я, що є основним завданням початкової шкільної освіти. Важливе місце при цьому займає формування у дітей навичок здорового способу життя.

Моніторинг результатів науково-дослідної роботи вказує на те, що впровадження програми «Прагнемо бути здоровими» для учнів 3 класу сприяло розвитку інформаційних навичок, формуванню у дітей здоров'язбережувальних знань, гігієнічних навичок, навичок міжособистісного спілкування. Крім того, спостерігається покращення здоров'я дітей, на 25% зменшився рівень захворюваності та пропусків уроків через хворобу.

Перспективи подальших наукових досліджень ми вбачаємо у розробці інноваційних технологій та інтерактивних методів які можуть збільшити інтерес дітей до здорового способу життя. Розробка мобільних додатків, ігор та онлайн-ресурсів може зробити процес формування здорових звичок більш захопливим та ефективним.

Вважаємо, що важливим є дослідження впливу соціального середовища: родини, ровесників, шкільного середовища та культурних факторів на формування здорового способу життя дітей молодшого шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексюк, О. (2020). Особливості роботи вчителя початкової школи із здоров'язбереження учнів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія*, 37, Ч. 2, 116–120. (Aleksyuk, O. (2020). *Peculiarities of the primary school teacher's work on student health care. Problems of modern pedagogical education. Ser.: Pedagogy and psychology*, 37, Part 2, 116–120).
- Басюк, А., Іщик, А., Олійник, Н. (2022). *Технології здоров'язбереження у практиці навчання у початковій школі*: зб. матеріалів «The 7th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life» (January 19–21, 2022). Cognum Publishing House, Manchester, сс. 360–367. (Bfsyuk, A., Ischyk, A., Oliynyk, N. (2022) *Health care technologies in the practice of education in primary school*. Coll. materials of "The 7th International scientific and practical conference "International scientific innovations in human life" (January 19–21, 2022). Cognum Publishing House, Manchester, pp. 360–367).
- В'яла, А., Денисюк, О. (2020). Формування здорового способу життя дітей молодшого шкільного віку в закладах загальної середньої освіти. *Молодий вчений*, 11 (87), 375–378. (Vyala, A, Denysiuk, O. (2020). Formation of a healthy lifestyle for children of primary school age in institutions of general secondary education. *Young scientist*, 11 (87), 375–378).
- Носко, М. (2013). *Формування здорового способу життя: навчальний посібник*. К.: «МП Леся». (Nosko, M. (2013). *Formation of a healthy lifestyle: a study guide*. K.: "MP Lesya").
- Петренко, Ю. (2022). Здоровий спосіб життя молодших школярів в освітньому середовищі НУШ як педагогічна проблема. *Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи*: матеріали І наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів другого (магістер.) рівня вищ. освіти першого року навчання ф-ту початк. навчання (Харків, 17 трав. 2022 р.). Харків, с. 16. (Petrenko, Yu. (2022). Healthy lifestyle of junior high school students in the educational environment of NUS as a pedagogical problem. *Innovations in primary education: experience, current challenges, prospects: materials I science-practice*. Internet Conf. graduates of the second (master's) level of universities. education of the first year of study of the Ph. training (Kharkiv, May 17 2022). Kharkiv, p. 16).
- Смик, О. К. *Формування здорового способу життя молодших школярів засобами ігрової діяльності*. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/01009b11-21e7.docx.html> (Smyk, O. K. *Formation of a healthy lifestyle of younger schoolchildren by means of game activities*. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/embed/01009b11-21e7.docx.html>).

Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (Charter of the World Health Organization. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_599)

Шукатка, О. В., Олійник, Н. А. (2023). Формування здорового способу життя молодших школярів. *Гуманітарний форум*, 1(1), 35–39. (Shykatka, O. V., Oliynik, N. A. (2023). Formation of a healthy lifestyle of younger schoolchildren. *Humanitarian Forum*, 1(1), 35–39. Режим доступу: <https://humanitarian.com.ua/index.php/human/article/view/8> Retrieved from: <https://humanitarian.com.ua/index.php/human/article/view/8>).

SUMMARY

Pinchuk Alena, Skachedub Natalia. Implementation of the program "Strive to be healthy" for primary school children.

The relevance of the issue of a healthy lifestyle for primary school children is driven by societal demands for physically, mentally, and morally healthy upcoming generations. It is important to form a healthy lifestyle in primary school children because it is during this age that experiences in health improvement are most firmly established, and the basic knowledge, skills, and habits of a healthy lifestyle are formed.

The purpose of the article is to experimentally verify the effectiveness of implementing the "Strive to be healthy" program for primary school children. The following research methods were used: theoretical-analysis, comparison, and generalization of scientific-methodical information and its systematization according to the specified problem; empirical-pedagogical experiment; methods of mathematical statistics.

The study clarified the essence of the category "healthy lifestyle".

The research and development work included the development and implementation of the "Strive to be healthy" program aimed at forming the basics of a healthy lifestyle in primary school children. Monitoring of knowledge about a healthy lifestyle was conducted through a questionnaire "Children's Attitudes towards the Value of Health and a Healthy Lifestyle". The monitoring results indicate that the implementation of the "Strive to be healthy" program for primary school children contributed to the development of information skills, the formation of health-preserving knowledge, hygiene skills, and interpersonal communication skills. Additionally, there was an improvement in children's health, with a 25% decrease in the incidence rate and absences from lessons due to illness.

The prospects for further research are seen in the development of innovative technologies and interactive methods that can increase children's interest in a healthy lifestyle. The development of mobile applications, games, and online resources can make the process of forming healthy habits more engaging and effective. We believe that studying the influence of the social environment: family, peers, school environment, and cultural factors on the formation of a healthy lifestyle in primary school children is important.

Key words: health, healthy lifestyle, physical activity, primary school children.

УДК 379.8.015.31:111.852:7

Ірина Цебрій

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID 0000-0003-0844-4004

Володимир Мокляк

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ORCID ID 0000-0001-9922-7667

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/183-192

НАРОДНА СЦЕНОГРАФІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про можливості народної сценографії як засобу формування особистості та естетичного виховання дітей у закладах позашкільної освіти. Автори зазначають, що внаслідок трансформаційних процесів соціокультурного розвитку Української держави духовно-моральна сфера, що потребує культурного обміну з європейськими країнами, повинна бути пріоритетною у суспільстві, зважаючи на те, що естетичне і фізичне виховання дитини – це виховання культурної та здорової нації. Формування такої особистості в дитячому та підлітковому віці особистості відбувається в межах двох взаємообумовлених напрямів – у процесі родинного та шкільного (до останнього входить і система позашкільної освіти) виховання. Сьогодні наша держава прагне розвивати етнічні культурні традиції та народне мистецтво в закладах позашкільної освіти. На думку авторів, одним із засобів збереження етнокультурних традицій і народного мистецтва в українському суспільстві є розвиток народної сценографії в закладах позашкільної освіти. Заняття народною хореографією виконують наступні функції: адаптивну, цілеспрямовану, інтегративну, функцію регулювання прихованих напружень, етнокультурну, естетичну, фізкультурну, самовиховну, самоконтрольну, самоорганізаційну, самооцінкову. Ці функції насамперед розвивають творчі здібності дітей і підлітків, пробуджують інтерес до культури українського народу, дають змогу вивільнити енергію, задовольнити потребу молоді у святі, видовищі, грі завдяки регулярним заняттям у закладах позашкільної освіти. За можливості дітей і підлітків брати участь у міжнародних конкурсах реально здійснюється творчий і культурний обмін з європейськими країнами.

Ключові слова: народний танець, народна сценографія, заклад позашкільної освіти, естетичне виховання, патріотичне виховання, практичний досвід.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, неминуче позначаються на ціннісних орієнтирах молоді, що в свою чергу, не може не відобразитися на змінах в освіті. Мета таких змін – удосконалити освітню систему з метою пріоритетного патріотичного і творчого виховання дітей і підлітків. Аналіз практики художнього виховання в системі позашкільної освіти свідчить про протиріччя між потенційною можливістю народної сценографії в

художньому вихованні дітей і підлітків і недостатньо ефективному практичному її використанні. Частково це пояснюється тим, що можливості виховання засобами хореографічного мистецтва використовуються не повною мірою. Саме хореографічне мистецтво найширше реалізує розвиток зорових, слухових і рухових форм чуттєвого й емоційного сприйняття світу, знімає розумову втому і дає додатковий імпульс для розумової діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. З'ясування конкретних аспектів досліджуваної проблеми в педагогічній науці здійснювалися у різних напрямках. Проблема реалізації «Я-концепції» знайшла своє відображення ще в праці М. Б. Розенберга, який переніс теорію «Я-концепції» (Rosenberg, Marshall Bertram, 2003) в сферу ненасильницького спілкування (також і в сфері мистецтва) і цим вирішив дві означених нами функції – адаптивну та регулювання прихованих напружень. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглянуто у працях А. Бурлі «До періодизації умов формування професійних якостей педагогів хореографів» (2001), А. Тараканової «Система хореографічного виховання у школі і позашкільних закладах» (1996), С. Тригуб «Творча та організаційна діяльність керівника дитячого хореографічного колективу в загальноосвітній школі» (2004). Специфіка розвивального потенціалу народної сценографії в різних видах танцювального мистецтва відображена в творчості відомих вітчизняних діячів С. Зубатова «Методика викладання українського народного танцю» (2018), К. Булаги «Дидактичні умови організації навчальної діяльності вихованців дитячого хореографічного колективу» (2020), Т. Благової «Розвиток хореографічної освіти в Україні: історико-педагогічний концепт» (2020). Проте, спеціальних робіт, присвячених дослідженню теоретико-практичних засад роботи над народною сценографією в закладах позашкільної освіти, ще не було і комплексного наукового аналізу в аспекті хореографічного мистецтва ця проблема доки не отримала. Практичний досвід, набутий під час роботи у сфері хореографічної педагогіки, дозволяє визначити, що народна сценографія володіє певними невикористаними можливостями підвищення ефективності системи естетичного виховання дітей і підлітків.

Мета статті – проаналізувати можливості народної сценографії як засобу формування особистості та естетичного виховання дітей у закладах позашкільної освіти.

Методи дослідження. Провідними методами дослідження стали: ретроспективний, що сприяє дослідженню розвитку народної сценографії впродовж кінця XX – початку XXI століть; термінологічної селекції – з метою відбору, уточнення й модифікації системи окремих термінів, уживаних у хореографічному мистецтві; метод персоналізації, що забезпечує вивчення роботи педагогів-хореографів у закладах позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Соціум людини має стати вмотивованим простором, що визначає самоорганізацію та самореалізацію її як особистості. В умовах такого вмотивованого простору, виховання особистості має передбачати формування її направленості на пізнання, творчість, працю, спорт, вивчення ціннісних традицій української культури.

Одним із найважливіших і найефективніших механізмів, що сприяють збереженню етнокультурних традицій і народної творчості в українському суспільстві, виступає народний танець і його реалізація – народна сценографія. Семантичний соціокультурний стрижень може бути закладений лише в дитинстві, в молодших групах ансамблів закладів позашкільної освіти.

Сучасний український народний танець, сучасне хореографічне мистецтво, як і народна сценографія, залишається багатограним напрямом, бо сьогодні його освітні можливості збільшуються, що робить саме цей танцювальний напрям унікальним для вивчення з точки зору формування, виховання та саморозвитку особистості в дитячому та підлітковому віці (Тараканова, 1996, с. 77).

Викладення основного матеріалу нашої статті має два аспекти: по-перше, показати значення народного танцю у формуванні світоглядних та естетичних позицій дітей і підлітків; по-друге, розкрити значення народної сценографії для оволодіння українським народним простором учасників цілісного процесу – виконавців і глядачів.

1. Отже, поведемо спочатку мову про унікальність українського народного танцю. Народний танець – один із найдавніших способів вираження почуттів, людських емоцій. Завдяки танцю люди можуть барвисто відобразити свою багатовікову давнину і різноманітне в ту епоху життя.

Із точки зору культурної парадигми, танець виступає культурним феноменом, який відображає тип і особливості культури етносу загалом, або конкретної культурно-історичної епохи за допомогою

особливої пластичної мови. Кожен народний танець має свій текст (танцювальну текстологію).

Танець певною мірою є більш широким явищем, ніж мистецтво, бо він пронизує всі сфери людської діяльності і є особливим типом культурного полотна, що завдяки рухам створює танцювальний простір. Водночас танець виступає і видом мистецтва, що має своєрідний образ художнього відображення, в межах якого створюється особливий тип танцювальної мови через ритмопластичні елементи, організовані в просторі рухом тіла.

У кожного народу є свої традиційні танці, особливостями яких є духовно-моральні цінності та ідеали, пов'язані насамперед з його етнічним характером. Народні танці, їх художньо-образний зміст і лексика відображають не лише національні образи світу, а й трудові повсякденні традиції народу, особливо природне середовище проживання того чи іншого народу.

Споконвічні міфологічні уявлення про побудову світу, персоніфікацію природних стихій та обожествлення сил природи мали величезний вплив на формування української народної танцювальної культури. Народний танець пов'язаний генетично з життєвим процесом народу, його історичним розвитком, надзвичайно яскраво втілює його національні особливості, особливості психічного складу, цінності, що домінували в свідомості народу, типові моделі поведінки.

Звертаючись до історичного аспекту виникнення українського народного танцю, слід зазначити, що в якості навчальної дисципліни, народний танець почав входити до навчальних програм в першій чверті XX століття. Завдяки українському народному танцю почали створюватися нові образи, що було надзвичайно важливим для зростання виконавського рівня артистів. Народний танець став доступним широкому колу спостерігачів. Народний танець змусив звернути увагу на українську національну культуру, неповторність кожної особистості, регіону зокрема і народу загалом, українському народу із його неповторним талантом і живою уявою, здатністю розкрити почуття і душу свого народу (Зубатов, 2017, с. 10).

2. Завданням нашого суспільства загалом та системи позашкільної освіти зокрема є поставити український танець і народну сценографію на служіння вихованню молодого покоління: пробудження в ньому патріотичності, гордості за свою країну та її звичаї, досягнення соціалізації та комунікаційності серед учасників

творчого процесу, вміння педагогів-хореографів адаптувати український танець до сучасних умов.

Отже, покоління сучасних дітей є новим інформаційним поколінням, що означає зростання цифрового чинника в умовах розвитку інформаційних технологій. Розвиток інноваційних технологій і трансформація суспільства накладають свій відбиток на розвиток дітей і підлітків і визначають особливості роботи з ними.

Виділимо характерні риси цих дітей: 1) самоізоляція та занурення у віртуальний світ; 2) позиціонування водночас у двох реальностях; 3) нестабільність і фрагментарність уваги, короткочасна зосередженість на чомусь одному і нездатність до тривалої стійкої концентрації; 4) мозаїчне бачення цілісної проблеми (як клавіші на комп'ютері чи літери мобільного телефону).

Безумовно, що у педагогів-хореографів виникають логічні питання: за якими методиками чи навчально-методичними комплексами навчати це покоління дітей і як у такому насиченому інформацією просторі прищепити дітям любов до української культури й до українського народного танцю? Це питання стоїть особливо гостро, зважаючи на те, що тенденція до застосування мультимедійних технологій у сучасній шкільній освіті виступає як одна із найстабільніших тенденції розвитку світового освітнього процесу (Бурля, 2001, с. 134).

Проблема включення дітей і підлітків у систему естетичного виховання закладів позашкільної освіти має провідне значення в наш час. Вона постає перед такими важливими інститутами, як родина і система освіти, тим більше, що зараз зроблено акцент на поліхудожньому підході до формування особистості, виділення в цій системі танцювальної культури для соціалізації підростаючого покоління. Сьогодні народний український танець розглядається як спосіб невербального спілкування, як соціокультурний феномен та певний феномен глобалізації.

Дослідники танцювальної культури відзначають, що танець є найактивнішим засобом духовно-практичного сприйняття дійсності. Велике значення надається українському народному танцю як джерелу вітчизняної хореографії культури. Саме народний танець вважається одним із витоків історичного і етнографічного початку всього народу і служить механізмом для визначення споконвічних соціокультурних відносини між людьми, значенню в архаїчному суспільстві творців та виконавців танців. Народний танець є

надбанням не лише української, а й світової культури і в ній відображає своєрідний і неповторний характер України.

Для теми цієї статті ми обрали дітей і підлітків. Це пояснюється тими причинами, що в саме в цей період відбувається біологічне і психічне дозрівання маленької людини. У такому віці діти й підлітки починають усвідомлювати значення прекрасного в цьому світі, значення моралі, вимоги та правила до їхньої поведінки; вони починають передбачати наслідки своїх дій і вчинків.

Проте не варто забувати, що діти й підлітки сильно піддаються впливу чинників зовнішнього середовища. І дуже важливо, щоб родина і вся система освіти не залишилися осторонь цих чинників.

Розглянемо роботу педагога-хореографа танцювального колективу закладу позашкільної освіти над народною сценографією. Важливим складником його практичної роботи є складання навчального плану занять (Мокляк, 2023). Навчальний план містить пояснення педагогом необхідних теоретичних положень, що необхідно не лише знати, а й усвідомлювати, розуміти, показ елементів танцю, пояснення принципів руху, переглядання відеоматеріалів, бесіду з учнями. Планами зазвичай не передбачено проведення спеціальних теоретичних занять. Вивчення теорії вплітається в загальне полотно навчального заняття. Практична частина обов'язково містить розминку, відпрацювання рухів учнями, складання варіацій із вивчення рухів та їхнє виконання. Наприкінці кожного заняття учні під керівництвом педагога-хореографа аналізують свою роботу, ставлять одне одному оцінки, використовуючи метод взаємооцінювання (Благова, 2021, с. 57).

У закладах позашкільної освіти мають діяти й навчальні програми з естетичного та хореографічного виховання (програма з хореографії має бути їхньою складовою). Кожна навчальна програма повинна мати достатньо ясну сформульовану мету. У нашому випадку мета програми – формування творчо активної особистості дітей і підлітків за допомогою їхнього залучення до народного українського хореографічного мистецтва.

Така програма має складатися з переліку необхідних знань, умінь і навичок (тобто результатів) навчання в закладі позашкільної освіти, наявності необхідної матеріально-технічної бази для проведення занять, відповідності освітнім вимогам педагогічного складу учителів-хореографів.

Стосовно народної сценографії в закладі позашкільної освіти, то прийшов час міркувань про її логіку. Необхідність такої розмови про логіку в народному танцювальному мистецтві виникла через те, що на практиці неодноразово доводилося зустрічатися з певним нерозумінням її педагогами-хореографами, тому їхня народна сценографія піддається багаточисельним критичним зауваженням з боку професійних режисерів-хореографів, особливо при сумісній з ними роботі. Режисерам, у свою чергу, не завжди вдається пояснити педагогу-хореографу, чому поставлений танцювальний твір не відповідає тому, про що просив режисер, який у своїй роботі над виставою не може не вдаватися до допомоги педагога-хореографа із закладу позашкільної освіти і використання танцю в задумі професійного драматичного спектаклю (Булага, 2020, с. 11).

Молодші групи ансамблів у закладах позашкільної освіти особливо відкриті для сприйняття та спілкування, а тому швидко піддаються зовнішньому впливу. На нашу думку, в процесі хореографічного виховання важливо зберегти цю відкритість до нового і вміти дарувати позитивну мотивацію для подальшого вивчення життєвих цінностей та формування характеру дітей і підлітків через танець.

Молодші групи ансамблів у закладах позашкільної освіти швидше сприймають хореографічну діяльність як засіб, спрямований на особисте сприйняття концентрованого творчого досвіду України. Народна сценографія також сприяє формуванню творчих здібностей дітей, властивостей і якостей особистості засобами мистецтва хореографії.

Необхідно пам'ятати, що поняття «танець» і «хореографія» дуже близькі за своїм значенням, зважаючи на те, що за своєю сутністю хореографія – це мистецтво танцю, його авторська постановка (сценографія).

Мистецтво хореографії та народно-етнічного танцю як і сама мова хореографії є багатогранним явищем, що не відразу доступне кожному, але лише через навчання хореографії в закладах позашкільної освіти (куди входять і індивідуальні заняття) покликано вивчати хореографічне мистецтво загалом, тоді кожний учасник групи краще оволодіває ним і більш творчо реалізує (Зубатов, 2017, с. 241).

Безумовно, що лише етнологія, до якої постійно апелюють дослідники танцювальної культури, розкриває традиції та новації в народній сценографії, котрі визначають національну своєрідність танцювального мистецтва окремого народу.

Характерною рисою сучасної народної сценографії є знайомство глядача зі станом «тут і зараз», який уже підтримується учасниками цього процесу багато століть. Цей стан асоціюється з інтеграцією інтелектуальних, емоційних і фізичних аспектів; це також можна назвати «станом цілісності». Переживання подібного стану дітьми молодших груп танцювального колективу закладу позашкільної освіти призводить до оптимізації навчання та подальшого саморозвитку особистості.

Український народний танець – це танець певного етносу чи регіону. Це вид народної творчості, що склався на основі традицій народного танцю, і характеризується власною хореографічною мовою та пластикою, індивідуальною постановочною сценографією, що має бути зрозумілою дітям.

Педагогічне значення занять українським народним танцем полягає в можливості формування ідеалів у дітей і підлітків, коли на заняттях враховувати їхні вікові особливості, стійкі змістовні уявлення про українське суспільство і відносини між людьми. У процесі таких занять виникають різноманітні і захоплюючі види діяльності. Заняття в таких групах відрізняються високим рівнем варіативності, майже кожен педагог-хореограф привносить авторський принцип народної сценографії у свої постановки. Це починається, починаючи з розробки унікальних освітніх програм і закінчуючи створенням авторських хореографічних композицій для дітей і підлітків у закладах позашкільної освіти.

Висновки. Отже, в статті показано можливості народної сценографії як засобу формування особистості та естетичного виховання дітей у закладах позашкільної освіти. Визначено, що з точки зору культурної парадигми, український народний танець виступає культурним феноменом, який відображає тип і особливості культури етносу загалом за допомогою особливої пластичної мови. У статті доведено важливість надання дітям грамотної і систематичної підготовки на заняттях із хореографії. Оволодівши необхідними знаннями, навичками і вміннями, навчившись розуміти й осмислювати зміст досліджуваного хореографічного матеріалу, виразно його виконувати, діти й підлітки по-новому, більш активно і свідомо починають ставитися до занять. У результаті активного емоційного знайомства з народною сценографією формується художній смак дітей, вони починають помічати та сприймати прекрасне не лише в мистецтві, але й у житті. У роботі над народною сценографією з учнем молодших класів необхідно базуватися на принципах індивідуальності,

повторюваності матеріалу, ігровому принципів. Показано, що дотримання пунктів навчального плану систематизує роботу як педагога-хореографа закладу позашкільної освіти, так і його вихованців. План повинен базуватися на принципах переконливості, взаєморозуміння вчителя та його учнів. Аналіз здійсненої за рік роботи має здійснити не лише педагог-хореограф, але і його вихованці. Навчальна програма по класу хореографії має містити такі складові, як мету та результати програми (знання, вміння й навички учнів), її матеріально-технічне забезпечення, вимоги до форми та зовнішнього вигляду вихованців закладів позашкільної освіти.

Перспективи подальших наукових розвідок. Подальші дослідження означеної проблеми можуть здійснюватися в таких аспектах, як: 1) розробка практичних рекомендацій з підготовки хореографів до роботи над народною сценографією в школах мистецького спрямування; 2) використання специфічних методів у підготовці хореографічного твору.

ЛІТЕРАТУРА

- Благова, Т. О. (2021). *Розвиток хореографічної освіти в Україні: історико-педагогічний концепт*. Полтава: ТОВ «АСМІ». (Blahova, T. O. (2021). *Development of choreographic education in Ukraine: historical and pedagogical concept*. Poltava: "ASMI" LLC).
- Булага, К. М. (2020). *Дидактичні умови організації навчальної діяльності вихованців дитячого хореографічного колективу* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09). Полтава. (Bulaha, K. M. (2020). *Didactic conditions for the organization of educational activities of children's choreographic team pupils* (PhD thesis abstract). Poltava).
- Бурля, О. А. (2001) До періодизації умов формування професійних якостей педагогів хореографів. *Педагогічні науки*, 1, 132–136. (Burlia, O. A. (2001). To the periodization of conditions for the formation of professional qualities of teachers of choreographers. *Pedagogical Sciences*, 1, 132–136).
- Зубатов, С. Л. (2017). *Методика викладання українського народного танцю*. Київ: Видавництво Ліра-К. (Zubатов, S. L. (2017). *Methodology of teaching Ukrainian folk dance* Kyiv: Publishing House Lira-K).
- Мокляк, В., Мокляк, О., Бондаренко, Т. (2023). Нормативно-правове забезпечення функціонування закладів позашкільної освіти в Україні (1991–2022 рр.). *Педагогічні науки*, 81, 128–133. (Mokliak, V., Mokliak, O., Bondarenko, T. (2023). Regulatory and legal support for the functioning of out-of-school education institutions in Ukraine (1991–2022). *Pedagogical Sciences*, 81, 128–133).
- Тараканова, А. (1996). *Система хореографічного виховання у школі і позашкільних закладах*. Київ: ІЗМІН. (Tarakanova, A. (1996). *The system of choreographic education in school and extracurricular institutions*. Kyiv: IZMIN).
- Тригуб, С. В. (2004). Творча та організаційна діяльність керівника дитячого хореографічного колективу в загальноосвітній школі. *Сучасна мистецька освіта: реалії та перспективи* (сс. 155–162). Київ-Суми: СумДПУ.

(Tryhub, S. V. (2004). Creative and organizational activity of the head of the children's choreographic group in the secondary school. *Modern art education: realities and prospects* (pp. 155–162). Kyiv-Sumy: SumSPU).

Rosenberg, Marshall Bertram (2003). *Non-violent society: the language of life*. Encinitas, CA: PuddleDancer Press.

SUMMARY

Tsebriy Iryna, Moklyak Volodymyr. Folk Scenography as a Means of Personality Formation and Esthetic Education of Children in out-of-School Education Institutions.

The article deals with the possibilities of folk scenography as a means of personality formation and aesthetic education of children in out-of-school education institutions. The authors note that due to the transformational processes of the socio-cultural in the development of the Ukrainian state, the spiritual and moral sphere, which requires cultural exchange with European countries, should be a priority in society, taking into account that the aesthetic and physical education of a child is the education of a cultural and healthy nation. The formation of such a personality in childhood and adolescence takes place within two mutually determined directions - in the process of family and school (the latter includes the system of extra-curricular education) upbringing. Today, our state strives to develop ethnic cultural traditions and folk art in out-of-school education institutions. According to the authors, one of the means of preserving ethnocultural traditions and folk art in Ukrainian society is the development of folk scenography in out-of-school education institutions. Classes in folk choreography perform the following functions: adaptive, purposeful, integrative, the function of regulating hidden tensions, ethnocultural, aesthetic, physical education, self-education, self-control, self-organization, self-evaluation. These functions, first of all, develop the creative abilities of children and adolescents, awaken interest in the culture of the Ukrainian people, make it possible to release energy, satisfy the youth's need for a holiday, a spectacle, a game thanks to regular classes in extracurricular education institutions. With the opportunity of children and teenagers to participate in international competitions, creative and cultural exchange is really carried out. with European countries.

Key words: folk dance, folk scenography, institution of extracurricular education, aesthetic education, patriotic education, practical experience.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.14

Владислав Вербець

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ORCID ID 0009-0006-9995-9087

Микола Балух

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ORCID ID 0000-0001-9628-3671

Ганна Бигар

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID ID 0000-0002-4480-8293

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/193-198

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'ЯБЕРЕЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЦІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У роботі представлено історичні аспекти проблеми здоров'язбереження в педагогіці. Охарактеризовано педагогічні доробки щодо здоров'язбереження другої половини XIX – початок XX століття, обґрунтовано та впроваджено в освітню практику різні підходи щодо здоров'язбереження молодого покоління. Здійснено теоретичний аналіз різних підходів щодо здоров'язбереження другої половини XIX – початок XX століття.

Фізичний розвиток молодого покоління підвищує самостійність і незалежність дитини в повсякденній діяльності. Це допомагає поступово опановувати нові навички, наприклад, одягатися, їсти, розставляти іграшки. Це, у свою чергу, створює відчуття компетентності, впливає на те, що відбувається, і впевненість у собі. Кожна форма руху дає дитині дуже важливі знання про себе та про те, що вона вже вміє та що їй ще потрібно практикувати. Важливо, щоб у дитини було багато можливостей випробувати себе в різних заняттях і видах діяльності і щоб їй була надана свобода в цьому. Схарактеризовано різні підходи щодо здоров'язбереження молодого покоління: правильне харчування, відпочинок, рухливі ігри, заняття спортом і т.і., що забезпечує, у свою чергу, розумовий розвиток дитини.

Ключові слова: здоров'я, здоров'язбереження, здоровий спосіб життя, фізичне виховання, історія розвитку проблеми.

Постановка проблеми. На сьогодні наукова спільнота звертає увагу на катастрофічне погіршення здоров'я, фізичної підготовки, зростання захворюваності серед школярів, куріння, вживання наркотичних засобів та проблему алкоголізму серед учнівської молоді. Перспективи успішного становлення України як незалежної держави пов'язані з пошуком оптимального вирішення проблем охорони та зміцнення здоров'я населення серед учнівської молоді.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки і педагогіки актуальним є пошук шляхів здоров'язбереження та використання фізкультурно-оздоровчих технологій для забезпечення

здоров'язбереження молодого покоління. Реалізація цього питання досягається на основі залучення історичного досвіду та узагальнення провідних ідей педагогів минулих століть та сучасників.

Аналіз актуальних досліджень. Численні наукові розробки дають змогу стверджувати, що проблема здоров'язбереження молодого покоління другої половини XIX – початок XX століття багатогранна, що розглядається в різних наукових студіях таких науковців: І. Ставровського, О. Духновича, К. Ушинського, Г. Ващенка, С. Русової та ін. Проблема здоров'язбереження на сучасному етапі розглядається в дослідженнях Г. Кондрацької, Б. Крищука, Г. Мешко, О. Поліщука, Л. Романишиної та інш.

Метою дослідження є узагальнення історичних аспектів проблеми здоров'язбереження в педагогіці.

Методи дослідження. Було використано теоретичні методи : аналіз, синтез, порівняння, класифікація.

Виклад основного матеріалу. Становлення та розвиток проблем охорони здоров'я людини у вітчизняній педагогіці трактується в освітньо-виховному досвіді в ученнях Г. Сковороди про здоров'я людини як її духовно-моральне вдосконалення (Омельченко, 2007; Персоналії в історії національної педагогіки, 2004).

Значним внеском у розвиток галузі освіти та збереження здоров'я дітей стали наукові дослідження педагогів половини XIX – початок XX століття: І. Ставровського, О. Духновича, К. Ушинського, Г. Ващенка, С. Русової та ін.

І. Ставровський значну увагу приділяє розвитку фізичного виховання молоді та формуванню елементарних навичок здорового способу життя. Науковець наголошує на потребі фізичного розвитку дитини, оскільки між фізичним і розумовим вихованням існує тісний взаємозв'язок, від якого залежить формування гармонійно розвиненої особистості (Євтух, 1994).

Педагог зазначав, що необхідною складовою фізичного розвитку дитини є її природне прагнення до рухової діяльності. Рухливі ігри дитини відіграють важливе значення в розвитку та зміцненні м'язової системи дитини, покращують кровообіг, а також позитивно впливають на психологічний настрій, що, у свою чергу, покращує пізнавальні й розвивальні функції організму. Дослідник надавав перевагу іграм, які сприяють формуванню в дитини бажання до занять із фізичної культури, тобто рухливі ігри та сном є основною життєвою потребою кожного,

оскільки забезпечує ріст і розвиток органів, позитивно впливає на кровообіг і дихання, стимулює діяльність мозку (Лук'янченко, 2011).

І. Ставровський також зауважував на проблемі самовиховання у формуванні гігієнічних та здоров'язбережувальних навичок дитини. Для зміцнення свого здоров'я діти повинні усвідомлювати важливість регулярних фізичних навантажень, виконувати фізичні вправи, дотримуватися елементарних гігієнічних навичок (купання, чищення зубів, миття рук після прогулянок і т.і.), дотримуватися власних звичок харчування та розпорядку дня. Важливим елементом самоосвіти є читання медичної літератури, за допомогою якої дитина навчиться керувати власним здоров'ям, що сприятиме повноцінному життю (Євтух, 1994). Здоров'я людини багато в чому залежить від способу життя, тому заради збереження здоров'я кожна молода людина повинна розуміти особливості свого організму, основні засоби здорового способу життя та профілактики різних захворювань і шкідливих звичок (Лук'янченко, 2011).

О. Духнович зауважує, що фізичне виховання має відбуватися переважно в сімейному контексті, тому він розробив низку гігієнічних вимог до дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, головним чином до організації харчування, одягу, сну та дозвілля. Науковець надає численні рекомендації батькам щодо фізичного виховання дітей від народження до вступу до школи. Для цього він розробив чітку систему фізичних вправ: стрибати, бігати, лазити по деревах, боротися на піску, гратися у воді, садити та збирати квіти, гриби, ягоди, а взимку кататися на санчатах, ковзанах. Педагог стверджує, що вирішальна роль у формуванні навичок здоров'я учнів належить вчителям. Виходячи з цієї позиції, він наголошує на обов'язковому врахуванні вікових особливостей дитини, індивідуальному підході, певній кількості фізичних навантажень для різних вікових груп (Кречетов, 2011, с. 20).

К. Ушинський доводить взаємозв'язок розумового, морального та фізичного виховання як важливого чинника здоров'язбереження та формування здоров'я молодого покоління. Науковець зазначає, що здоров'я залежить від психофізіологічних процесів, а нервові напруження та перевтома негативно впливають на загальне самопочуття учнів (Носко, 2013).

Вченому належить авторство поняття «здорова педагогіка», яке розглядається як комплекс виховних заходів із метою попередження негативних впливів на загальний стан здоров'я дітей (Кречетов, 2011, с. 17).

Серед важливих засобів фізичного розвитку дітей С. Русова виділяє правильне харчування, режим праці та відпочинку, організацію позакласних занять спортом і гімнастикою. Виходячи з цього положення, можна стверджувати, що українські дослідники окреслюють основні особливості технології охорони здоров'я в комплексній оцінці умов навчання.

Цінною для нашого дослідження є діяльність В. Короленка, який брав участь у роботі «Товариства заохочення дитячого спорту» в Полтаві, керував «Лігою порятунку дітей», організовував трудові притулки для бідних дітей і сиріт, розумів дітей, вивчав їх індивідуальні особливості та психологічний розвиток (Погребняк, 2004).

Концепція збереження здоров'я та формування здорового способу життя особистості отримала значний розвиток у науковій спадщині видатного українського педагога Г. Ващенко. У своїй книзі «Спорт як засіб виховання волі і характеру» вчений ввів слово «спорт», визначивши його як сферу, яка потребує постійного вдосконалення фізичного здоров'я (Омельченко, 2007).

Учений розробив принципи комплексного використання різноманітних форм, методів і засобів спортивного тренування та головною його умовою вважав активну спортивну діяльність через фізичні вправи, ігри чи участь у спортивних змаганнях. Г. Ващенко вважає, що основними завданнями фізичного виховання є:

- по-перше, зміцнення здоров'я молоді та гармонійний розвиток різних систем і функцій організму, формування важливих умінь і навичок;
- по-друге, підвищення рівня професійного здоров'я майбутніх фахівців шляхом регулярних фізичних тренувань тощо;
- по-третє, формування наукової свідомості, моральності та вольових якостей, які відповідають принципам і нормам.

Фундаментальний науковий поступ у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків здійснив видатний український педагог В. Сухомлинський. Його багаторічна педагогічна діяльність доводить реальність щасливої школи, в якій навчається фізично та психічно здорова, енергійна, щаслива, повна життєвих сил дитина (Нікітчина, 2011).

Отже, підтримуючи фізичний розвиток дитини та учнівської молоді, також важливо говорити з ними про здоров'я, про те, як

функціонує їхній організм і що їм потрібно. Дуже важливо своїм прикладом демонструвати здорову поведінку.

Рух, ігри та правильний фізичний розвиток дитини впливають не тільки на її тренуваність, а й на прогрес в інших сферах. Дитина розвивається цілісно. Кожна дитина повинна мати можливість щодня вільно грати на свіжому повітрі. У будь-яку погоду (за винятком лютого морозу чи сильної спеки) можна вийти на прогулянку або навіть чверть години провести на свіжому повітрі.

ЛІТЕРАТУРА

- Євтух, М. Б. (1994). *«Педагогія» І. А. Ставровського і її роль у розвитку вітчизняної педагогічної думки*. Київ (Ievtukh, M. B. (1994). *Stavrovsky and its role in the development of national pedagogical thought*. Kyiv).
- Кречетов, О. (2011). Витоки ідеї формування здорового способу життя (друга половина XIX – початок XX ст.). *Педагогічні науки*, 97-102 (Krechetov O. (2011). Origins of the idea of forming a healthy lifestyle (second half of the 19th – beginning of the 20th century). *Pedagogical Sciences*, 97-102).
- Лук'янченко, М. І. (2011). Іван Ставровський про формування здорового способу життя підростаючого покоління. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка (педагогічні науки)*, 10 (221), 114–121 (Lukianchenko M. I. (2011). Ivan Stavrovsky on the formation of a healthy lifestyle of the younger generation. *Bulletin of Lugansk National University. T. Shevchenko (Pedagogical Sciences)*, 10 (221), 114–121).
- Нікітчина, С. О. (2011). Здоров'язберігаючі погляди В. О. Сухомлинського на навчально-виховний процес – інтелектуальний резерв якості педагогічної діяльності. *Безпека життєдіяльності*, 3, 27–30 (Nikitchyna S. O. (2011). V. O. Sukhomlynskyi's health-preserving views on the educational process - an intellectual reserve of the quality of pedagogical activity. *Life Safety*, 3, 27-30).
- Носко, М. О. (2013). К. Д. Ушинський і розвиток педагогічної науки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, 110, 9–11 (Nosko, M. O. (2013). Ushinsky and the development of pedagogical science. *Bulletin of Chernihiv national pedagogical university*, 110, 9-11).
- Омельченко, С. О. (2007). *Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків*. Луганськ: Альма-матер. (Omelchenko, S. O. (2007). *The interaction of social institutions of society in the formation of a healthy lifestyle for children and adolescents*. Luhansk: Alma-mater).
- Погребняк, В. А. (2004). Фізичне виховання в історико-педагогічному розвитку. Формування здорового способу життя. *Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії: У 2 ч. Ч. 2*. Київ: ВІПОЛ; Полтава: АСМІ, сс. 275–296. Pohrebniak, V. A. (2004). Physical education in historical and pedagogical development. Formation of a healthy lifestyle. *Pedagogy. Integrated theory and history course: at 2 h. 2*. Kyiv: Vipol; Poltava: ASMI. S. 275–296).
- Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги* (2004). А. М. Бойко (ред.). Київ. ВД «Професіонал». (*Personalities in the history of national pedagogy. 22 outstanding Ukrainian teachers* (2004). A. M. Boiko (ed.). Kyiv. VD «Profesional»).

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн.2: XX століття (2005). О. В. Сухомлинська (ред.). Київ: Либідь. (Ukrainian pedagogy in personalities: In 2 books. Book 2: XX century (2005). O. V. Sukhomlynska (ed.). Kyiv: Lybid).

SUMMARY

Verbetz Vladyslav, Balukh Mykola, Byhar Hanna. The problem of health care in education: historical aspect.

The work presents historical aspects of the problem of health care in pedagogy. Pedagogical developments regarding health care of the second half of the XIX th - beginning of the XX th century are characterized, various approaches to health care of the younger generation are substantiated and implemented in educational practice. A theoretical analysis of various approaches to health care in the second half of the 19th - beginning of the 20th century was carried out.

Attention is emphasized on the scientific studies of H. Vashchenko, O. Duhnovych, V. Korolenko, S. Rusova, I. Stavrovskiyi, K. Ushynskiyi, etc., devoted to the multifaceted problem of health-preserving of the young generation in the second half of the 19th - beginning of the 20th century.

The main ideas of the development of the concept of health preservation and the formation of a healthy lifestyle of an individual in the scientific heritage of H. Vashchenko and V. Sukhomlynskyi's fundamental ideas and their practical implementation in the formation of a healthy lifestyle of children and adolescents are revealed.

It was found out that the decisive role in the formation of students' health skills belongs to teachers, and it is based on the compulsory consideration of the child's age characteristics, an individual approach, a certain amount of physical activity for different age groups.

The physical development of the young generation increases the child's independence in everyday activities. It helps to gradually master new skills, for example, dressing, eating, arranging toys. This, in turn, creates a sense of competence, influence over what is happening, and self-confidence. Each form of movement gives the child very important knowledge about himself and what he already knows and what he still needs to practice. It is important that the child has many opportunities to test himself in various classes and activities and that he is given freedom in this.

Various approaches to the health care of the young generation are characterized: proper nutrition, rest, active games, sports, etc., which, in turn, ensures the mental development of the child.

Key words: *the history of the development of the health-preserving problem, health, health care, healthy lifestyle, physical education.*

UDC 374.72:[37.013.321:378.09-022.316]

Larisa Korzh-Usenko

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
ORCID ID 0000-0001-9538-4147

Olena Kozlova

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
ORCID ID 0000-0003-1626-5188

Olena Sydorenko

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
ORCID ID 0000-0002-6494-0451

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/199-207

NATIONAL UNIVERSITIES IN THE CONTEST OF THE DEVELOPMENT OF INFORMAL CONTINUOUS EDUCATION

During the period of intensive development of non-formal continuous education at the present stage, the achievements of Ukrainian scientists and the progressive public of the 19th - early 20th centuries regarding the provision of high intellectual and spiritual needs of the population of Ukraine are of significant interest.

Key words: *people's university, informal continuous education, androgogy, reform pedagogy, national self-awareness, individual approach, academic freedom, private and public initiative.*

Introduction. It has been established that public universities on Ukrainian lands were prohibited under the conditions of the Russian Empire, but were actively developed in the Austro-Hungarian Empire. The mission of national universities at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. consisted in the development of self-organization and self-activity, affirmation of personal and national dignity, provision of increased intellectual needs and promotion of cultural and educational progress of the native people. During the period of the national renaissance of 1917–1921, a wide network of public universities of classical, popular science and combined types was created, based on the principles of academic freedom, national, social and gender equality. Such institutions provided for the coordination of educational programs with the individual interests and needs of each person, the establishment of more democratic relations between teachers and students.

Analysis of the relevant research. S. Kovalenko, O. Ohienko studied the foreign experience of the formation and development of national universities in different countries of the world. The history of adult education in Ukraine in the 19th–20th centuries is devoted to the work of L. Vovk and L. Tymchuk; the functioning of national universities during the period of Ukrainian governments in 1917–1920 is the subject of research by V. Zavalnyuk and D. Rozovyk; regional aspects of the development of

national universities are presented in the work of I. Vorobets, D. Hertsyuk, O. Dobrzhanskyi, V. Zvozdetska, O. Karamonov, M. Krilya, N. Leshkovich, O. Muzychka, O. Pavlova, Ya. Pakholkiv, Ye. Potochni, B. Stuparyka, I. Rusnaka, V. Telvak, T. Sholinoi.

The aim of the article is to reveal the prerequisites and peculiarities of the activities of national universities in the context of informal distance education in the 19th and early 20th centuries.

Research methods. Based on the historiographical analysis, the degree of development of the selected problem was revealed. With the use of retrospective analysis, the origins of the birth and development of national universities were revealed. On the basis of the method of comparison, the peculiarities of the development of the studied phenomenon in the conditions of the Russian and Austro-Hungarian empires are revealed. Based on the method of generalization, the conclusions are presented and the prospects for further research of the selected topic are outlined.

Main material. Since the middle of the 19th century, in the countries of Western Europe and the USA, the desire of the progressive public to promote the "social and intellectual emancipation" of the people on the basis of the use of new forms of educational work has increased. Thus, the world's first "popular" universities appeared in Denmark and England in the 1960s at the initiative of scientists and educational figures V. Grundtvig, F. Maurice, J. Reskin, D. Steward, A. Toynbee,, and at the beginning of the 20th century, the public universities of Berlin and Vienna were considered the best.

The ideas of reformist pedagogy, the rise of private and public initiative, the world and domestic experience of the functioning of "people's classrooms", the formation of national self-awareness contributed to the birth of the conceptual foundations of a free higher school in Ukraine. Representatives of the public-pedagogical movement of Ukraine (Olena Pchilka, T. Lubenets, S. Siropolko) subjected official educational institutions to devastating criticism for the "barracks regime" and oppression of everything "real, native, living", initiating alternative forms of education taking into account the principles of nationalism and cultural conformity , coordination with the realities of life, needs and interests of the native people. In the autocracy, the public placed great hopes on national and "home universities", developing manuals for self-education. Yes, in the third volume of the guide "What to read to the people?" the author's team led by H. Alchevska carried out a survey of

works of Ukrainian literature. Continuing the family traditions, Khrystia Alchevska (junior) together with Mykola Mikhnovsky compiled a solid reference book on Ukrainian literature, which was contained in the collections of the Kharkiv Public Library (Report of the working women's mutual aid society for 1905, 1906, p. 32).

It should be noted that despite the conservative course of the Russian government, a number of innovative projects in the field of adult higher education were successfully implemented on the territory of Ukraine. Thus, the first systematic public lectures were started in the 90s of the 19th century in Odesa by the local society of naturalists, and the first educational institution close to the national university was the "Kharkiv courses for workers", organized at that time by the local literacy society with the support of the Zemstvo . In order to interest the discerning public, the lecturers resorted to demonstrating original experiments and scientific inventions. Thus, at a public lecture in Odesa, Professor M. Pilchikov was the first in the world to show the possibilities of radio control of a lighthouse, semaphore, and mine that he had discovered, and the mechanic of Odessa University J. Tymchenko arranged the premiere of films on a film installation developed by himself (two years before the glorious invention of the Lumiere brothers). However, a number of lectures in the Ukrainian language by individual lecturers (D. Bagaliy, I. Zaichuk, O. Markevich, M. Sumtsov, D. Yavornytskyi) became a reason for accusations of uncharitableness, the closure of societies of national universities in Kyiv, Kharkiv, Katerynoslav, categorical refusals of the Russian government in registering the charters of national universities within Ukraine.

The negative influence of the policy of Russification on the development of the spiritual self of Ukrainians and other peoples of the empire was revealed in the reports of B. Horodetskyi and S. Rusova at the first All-Russian congress of people's universities in St. Petersburg in 1908. Appealing to the fruitful experience of the "Enlightenment" of Galicia, they managed to achieve a decision on the abolition of restrictions on the use of the native language in educational work (Proceedings of the First All-Russian Congress of People's Universities and Second Enlightenment Institutions of Private Initiatives, 1908). However, the authorities ignored the sound opinion of this representative forum, launching a counter-offensive, which forced the Ukrainian intelligentsia to turn its gaze to the West. The Enlightenment and Economic Congress in Lviv (1909) was of great importance for the consolidation of the efforts of adult education enthusiasts from both banks of the Dnieper.

It should be noted that thousands of folk schools, a number of secondary educational institutions and teachers' seminaries with the native language of instruction, Polish, Ukrainian and Jewish national universities operated in the western Ukrainian lands under the more moderate policy of the Austrian government at the beginning of the 20th century. The village folk university of the boarding type in the village was unique in terms of the versatility of its influence on the formation of personality. Cherchi village, opened in 1912 by a talented teacher, director of the Ukrainian gymnasium in Rohatyn, M. Galushchynskyi. Brothers F. and O. Kolessi, M. Korduba, I. Krypyakevich, A. Krushelnytskyi, O. Makovey, S. Rudnytskyi, S. Smal-Stotskyi, H. Hotkevich, M. Chaikivskyi, V. Scherbakivskyi. Fruitful work on the organization of adult education in Galicia and Bukovina was carried out by the following societies: "General University Lectures" in Lviv, "Ukrainian Scientific Society named after T. Shevchenko", "Enlightenment", "Society of Ukrainian Scientific Lectures named after Petro Mogyly", "Russian School", "Russian Conversation", "Union", "Ukrainian People's House", student unions (Korzh-Usenko, 2018).

20 professors and the best students of Chernivtsi University were involved in teaching at the People's University of Chernivtsi, established in 1908. A positive educational impact on the students was achieved thanks to a rich cultural program (excursions to natural and historical pearls, literary exercises, singing, reading). The pioneers of education made a specific contribution to the arrangement of systematic expositions in different corners of the region. Achievements of the Chernivtsi National University named after Professor S. Smal-Stotskyi in instilling a taste for acquiring knowledge, raising the national consciousness and solidarity of Ukrainians (Dobrzanskyi, 1999; Zvozdetska, 2012) became a model for other institutions.

The idea of breaking up adult education gained a "new breath" during the period of national state-building in 1917–1919. According to the plans of the Central Rada, supported by the government of P. Skoropadskyi, the opening of a network of classical public universities (Kyiv, Kamianets-Podilskyi, Katerynoslav, Poltava, Chernihiv) and popular science type (Zhytomyr, Kholm, Odesa, Kharkiv, Poltava, Chernihiv, Sumy, and later Kherson, Cherkasy, Uman, Nizhyn, Vinnytsia, Kremenchuk, Yelysavetgrad). S. Rusova and L. Starytska-Chernyakhivska, who worked fruitfully in Ukrainian governments, made significant efforts to strengthen the national orientation of adult education. In the summer of 1917, representatives of the Ukrainian Scientific Society, the Society of School Education, "Enlightenment" and

"Work " determined the scientific principles of the activity of the Ukrainian National University named after T. Shevchenko in Kyiv, which was inaugurated on October 5, 1917 (Korzh-Usenko, 2018).

In the reports of I. Ohienko and F. Sushitskyi, it was noted that the implementation of the national principle will allow the new university to become a beacon of native culture, showing the world "all the power of our talent and our character", to shine the light of knowledge on the way to the "promised land", to which the best have been striving for centuries sons of Ukraine. Professor I. Hanytskyi was elected Rector of the university. Thanks to the brilliant teaching staff (philologists M. Grunskyi, A. Krymskyi, A. Loboda, I. Ohienko, F. Sushitskyi,, historians M. Bilyashivskyi, O. Hrushevskyi, V. Prokopovych, art critics H. Pavlutskyi, and K. Shirotskyi, philosophers V. Zinkivskyi and M. Rudnytskyi, mathematicians D. Gruve and M. Kravchuk, naturalists V. Luchytskyi, P. Tutkovskyi, O. Yanata, lawyers M. Vasylenko, B. Kistiakivskyi, economist M. Tugan-Baranovskyi, physician O. Korchak-Chepurkivskyi), due to the high academic tone of the students of nine faculties, in August 1918, the institution was transformed into a state higher educational institution of the classical type (Korzh-Usenko, 2018).

The Sumy People's University, founded in the spring of 1917 on the initiative of the "Prosvita" society, trade union organizations and local self-government bodies, was also named in n honor of the Great Kobzar. Until December 1918, this institution operated as part of three branches (Rozovik, 2004). The purpose of the Sumy National University named after T. Shevchenko was seen in "creating in the younger generation cheerfulness of spirit and desire for self-activity, habit of work and expression of creative abilities" (Korzh-Usenko, 2018).

For a decade, the competition for the creation of a people's university in Kharkiv continued, the need for which was declared as early as 1906 at a meeting of the city дума. After rejecting a number of projects, in 1916 the government finally adopted the charter of the institution with the wording "Kharkiv People's House of Sciences", and only with the fall of the autocracy managed to change this name to People's University. In the structure of the institution, there were two departments: popular science and academic (as part of the historical-philological and natural-historical faculties). At the popular science department, courses were taught 4 times a week to be chosen by the students of the higher educational institution and faculty. Thanks to the vivid presentations of professors M. Bagaliya, S. Kulbakin, M. Sumtsov,

associate professor M. Plevako, and the creative atmosphere among teachers and students of Kharkiv National University, it was possible to realize the principles of nationalism and academic freedom, to successfully implement the Ukrainian studies component of the educational content. In May 1918, the commission for the organization of a parallel Ukrainian branch planned to teach the history of Ukraine, a number of socio-economic and natural history courses (Pavlova, 2012). In 1918–1919, the institution gave lectures on the disciplines of the historical-philological, physical-mathematical, and law faculties, and a three-year course of study at the university based on the preparatory faculty was provided.

During the period of the national renaissance, the tendency to overcome national barriers in the cultural and educational development of various peoples became evident. Thus, the initiators of the creation of the national university in Chernihiv (1917) were the well-known connoisseurs of Ukrainian antiquities A. Verzilov, P. Doroshenko, and K. Fedorenko. During the years 1918–1920, the Jewish People's University operated in Kyiv, the educational process in which was carried out in the Yiddish language. In March 1917, Ukrainian students and students of Odessa demanded the creation of Ukrainian universities and departments of Ukrainian studies, and at a meeting of Jewish students, a resolution was passed to seek the opening of a department of Jewish history and culture at the Odessa National University (Muzychko, 2015, p. 157). Odesa People's University has been operating since October 15, 1917 in 11 sections (historical, literary, philosophical, medical, mathematical, public and legal, natural sciences, polytechnic, cooperative, pedagogical and Jewish). 240 lecturers are involved in teaching 28 scientific courses. The history section (chaired by P. Bizzili) included courses in world history, Russian history, Ukrainian history, Jewish history, and art history. Ukrainian studies courses were taught by M. Gordievskyi, P. Klepatskyi, B. Komarov, O. Kryzhanivskyi, V. Murskyi, V. Chekhivskyi, Sharavska (Muzychko, 2015, p. 59).

The movement for the creation of a people's university in Katerynoslav was long-lasting, where systematic courses were started as early as 1902, a house for evening courses and lectures was built in 1912, but the institution enjoyed favorable conditions for development only during the period of the national renaissance. According to archival sources, the draft charter of A. Karavaev People's University, developed by the local scientific society for 1917–1918, provided for a 4-year course of

study in the composition of Russian, Ukrainian, and Jewish departments with corresponding subdivisions (Korzh-Usenko, 2018).

Expanding the range of their functions, some public universities managed to become a base for the creation of public higher education institutions. Thus, H. Vashchenko, N. Mirza-Avakyants, L. Padalka, M. Rudynskiy, V. Scherbakivskiy. worked at the Poltava City People's University, which operated as part of the historical and philological, socio-economic, natural science and lecture faculties. In the branch of the institution, opened in the village Stepmother near Poltava, studied humanitarian and practical economic disciplines (agronomy, financial and accounting, trade organization, production cooperation) (Rozovik, 2004, p. 98). In general, according to D. Rozovik's calculations, in 1918 there were about 50 stationary national universities in Ukraine (Rozovik, 2004, p. 97) and several dozen travelers. Thus, taking into account the experience of the operation of the mobile "agronomic train" in the Slobozhan region, in 1918 the board of the Kharkiv University created a "traveling university" to develop a network of local centers of the intelligentsia, which was decorated with such "luminaries" as D. Bagaliy and M. Sumtsov (Korzh-Usenko, 2018, with. Report of the working women's mutual aid society for 1905, 1906). It is important that the organizers were aware of the cognitive potential of visualization and technical means of spreading knowledge, such as gramophones, "magic lanterns", slides, scientific cinematography, attracting significant resources for these needs. It is interesting that these "technical innovations" were ordered mainly in Lviv - a well-known center of the film industry in Eastern Europe. In 1918, by the decision of the Ukrainian government, an operational film crew was created under the leadership of L. Starytska-Chernyakhivska at the film section, which filmed a series of scientific and documentary films about the cultural and historical heritage, natural resources, and industrial potential of Ukraine (Rozovik, 2004, p. 278).

Conclusions. Therefore, the development of adult education in Ukraine, having received favorable conditions during the period of national state formation in 1917–1921, provided for the creation of a network of public universities of classical, popular science and combined types, based on the principles of nationalism and cultural relevance, accessibility and consistency, academic freedom, national, social and gender equality, self-activity and self-organization for matching educational programs with the individual interests, capabilities and needs

of each person, ensuring the creative nature of the interaction between teachers and students, using the latest learning tools.

Prospects for further research are related to the study of the experience of traveling universities that spread education among the general population.

REFERENCES

- Dobrzhanskyi, O. V. (1999). *The National Movement of Bukovina Ukrainians in the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries*. Chernivtsi: Golden Drums.
- Zvozdetska, V. G. (2012). *Educational and educational activities of Ukrainian public organizations of Bukovyna (second half of the 19th - 30s of the 20th century)* (diss. ... candidate ped. sciences: 13.00.01 "General pedagogy and history of pedagogy"). Chernivtsi.
- Korzh-Usenko, L. V. (2018). *Conceptual and organizational and pedagogical foundations of the development of the educational process in higher education in Ukraine (1905–1920)*. Sumy: A. S. Makarenko Publishing House of the Sumy DPU named after A. S. Makarenko.
- Muzychko, O. (2015). *Southern axis of unity: nation-building processes in the Ukrainian Black Sea region*. Odesa.
- Report of the working women's mutual aid society for 1905 (January 1, 1905 - January 1, 1906) (1906)*. Kh.
- Pavlova, O. (2012). *Non-state higher school of Kharkiv at the beginning of the 20th century: monograph*. Kh.: Saga Publishing House.
- Rozovik, D. F. (2004). *National and cultural construction in Ukraine in 1917–1920* (diss. ... Dr. ist. Sciences: 07.00.01 "History of Ukraine"). K.
- Proceedings of the First All-Russian Congress of People's Universities and Second Enlightenment Institutions of Private Initiatives, St. Petersburg, January 3–7, 1908 (1908)*. St. Petersburg: Type. Sever.

АНОТАЦІЯ

Корж-Усенко Лариса, Козлова Олена, Сидоренко Олена. Народні університети в контексті розвитку неформальної безперервної освіти.

У статті представлений досвід організації та діяльності національних університетів на території України в контексті розвитку неформального безперервного освіти.

Встановлено, що народні університети на українських землях в умовах Російської імперії заборонялися, проте активно розвивалися в Австрійській імперії. Українознавчий вектор в освіті дорослих на Галичині й Буковині забезпечувався низкою українських наукових товариств, серед яких вирізнялася «Просвіта». Насиченістю інтелектуальної та культурної програми, піднесенням національної свідомості й солідарності українців характеризувався Народний університет у Чернівцях.

Ідея розвитку українських народних університетів отримала сприятливі умови для реалізації у період українського національного державотворення 1917–1920 рр. Згідно з планами українських урядів, передбачалося відкриття мережі народних університетів класичного і науково-популярного типу, а також сільських та «мандрівних». Високий академічний тонус студентства народних університетів забезпечувався відповідним викладацьким складом,

створенням позитивного мікроклімату, використанням гнучких програм, екскурсій, технічних засобів навчання, зокрема наукового кінематографу.

Виокремлено низку чинників, що сприяли створенню та розвитку народних університетів на території України. У період національного ренесансу було створено мережу народних університетів різних типів, що ґрунтувалися на принципах академічної свободи, національної, соціальної й гендерної рівності, творчому характері взаємин викладачів і студентів, узгодженні змісту освіти з індивідуальними інтересами і потребами кожної людини. Місія цих закладів полягала в утвердженні особистої та національної гідності слухачів університетів, розвитку самодіяльності і самоорганізації, забезпеченні підвищених інтелектуальних потреб, сприянні культурно-освітньому поступу рідного народу. Важливим результатом безперервної неформальної освіти є формування активного громадянина, здатного відстоювати свої права і боротися за своє майбутнє.

Ключові слова: народний університет, андрогогіка, реформаторська педагогіка, національна самосвідомість, індивідуальний підхід, академічна свобода, приватна і громадська ініціатива.

УДК 378

Олена Семеніхіна

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-3896-8151

Ольга Удовиченко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-3401-3251

Ігор Удовиченко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID 0009-0005-0591-6872
DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/207-219

АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ РОЗВИТОК У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В РЕТРОСПЕКТИВІ ТА ПОРІВНЯННІ

Академічна культура як система цінностей, норм, правил і традицій, що визначають поведінку та взаємодію членів академічної спільноти, включаючи студентів, викладачів, дослідників та адміністрацію освітніх установ, знаходиться у постійній динаміці і розвитку. Вона включає академічну доброчесність, повагу до інтелектуальної власності, етичні стандарти в наукових дослідженнях і викладанні, а також прагнення до розвитку критичного мислення, самостійності в навчанні та дослідженнях. Динамічний характер академічної культури вимагає провести ретроспективний аналіз її розвитку для виявлення чинників, які лежать в основі культурної динаміки. Мета: провести ретроспективний аналіз розвитку академічної культури закладів вищої освіти для виявлення чинників, які лежать в основі культурної динаміки. На основі аналізу, систематизації і узагальнення наукових результатів ми виявили чинники, які впливають на розвиток академічної культури освітньої установи: інституційна невідповідність, неадекватна підтримка та адміністрування, тиск зовнішнього фінансування та зовнішньої

політики, а також етичні впливи. Доведено, що врахування таких чинників вимагає узгоджених зусиль з боку адміністрації, викладачів та інших стейкхолдерів для узгодження цінностей і створення сприятливого середовища для розвитку академічної культури. Наведено перелік стратегій для культивування позитивного академічного середовища: формування позитивної академічної культури через відкритий діалог між суб'єктами освітнього процесу; сприяння професійному розвитку та навчанню впродовж життя; визнання наукового внеску для посилення мотивації; культивування доброчесного лідерства; надання пріоритету прозорості, підзвітності та справедливості для створення інституційного середовища, в якому етична наука є нормою.

Ключові слова: академічна культура, заклад вищої освіти, академічна доброчесність, академічні дослідження, освітні інституції, культура, навчання, освіта.

Постановка проблеми. Поняття академічної культури в закладах вищої освіти охоплює складну взаємодію цінностей, норм, практик і традицій, які формують освітнє середовище. Це багатогранна конструкція, яка впливає не лише на академічний досвід студентів та викладачів, а й на інституційну ідентичність та репутацію. Академічна культура характеризується своєю специфікою, яка може істотно відрізнятися в різних освітніх контекстах. О. Семеног зазначає, що академічна культура втілює правила, які регулюють наукові дослідження, комунікацію між освітянами та студентами, а також морально-етичні виміри академічного життя, які мають вирішальне значення для створення сприятливого навчального середовища (Semenog, 2017), яке не є статичним, і тому культура розвивається у відповідь на суспільні зміни та вимоги академічного ландшафту, відображаючи динамічний характер вищої освіти та суспільства в цілому.

Важливість академічної культури неможливо переоцінити. Розвинена академічна культура створює середовище, сприятливе для навчання та досліджень, чим каталізує особистісний та професійний розвиток суб'єктів освітнього процесу, впливаючи на їхні академічні досягнення та формуючи майбутню кар'єру. Оскільки академічна культура продовжує розвиватися в залежності від академічного ландшафту, важливо провести ретроспективний аналіз її розвитку для виявлення чинників, які лежать в основі культурної динаміки.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення академічної культури в закладах вищої освіти передбачає використання різних підходів для охоплення усіх аспектів цього феномену. Підхід на основі

порівняльного аналізу є провідним для розуміння формування та еволюції академічної культури в різних умовах її розвитку. На основі зіставлень дослідники можуть висвітлити нюанси академічної культури, враховуючи при цьому інституційні відмінності, дисциплінарні варіації та регіональні особливості.

Іншим підходом до порівняльних досліджень академічної культури є використання опитувань. Опитування полегшують збір кількісних даних, дозволяючи дослідникам виявляти закономірності та тенденції в академічних практиках, переконаннях та цінностях, що усталилися в освітніх установах. Підтвердження цьому знаходимо у Fullwood and Rowley. Дослідники використали опитування для вивчення факторів, що впливають на обмін знаннями серед британських науковців. Вони отримали значні уявлення про ставлення та переконання, які впливають на практики обміну знаннями в академічному середовищі та їх впливах на академічну культуру (Fullwood, Rowley, 2017). Опитування як кількісний підхід дозволяє проводити статистичний аналіз та узагальнювати результати, надаючи науково обґрунтоване підґрунтя виявлення аспектів розвитку академічної культури в межах конкретної установи.

Ще одним підходом для компаративного аналізу є інтерв'ю, які дають якісне розуміння індивідуального досвіду та сприйняття академічної культури в освітньому середовищі. Інтерв'ю можуть бути структурованими, напівструктурованими або неструктурованими, що забезпечує гнучкість у зборі даних. Так, Gumbi and McKenna провели інтерв'ю з науковцями технологічних університетів, щоб дослідити, як становлення цих установ вплинуло на ідентичність науковців та їх академічну практику. Результати інтерв'ювань підкреслили суперечливий характер дослідницьких вимог і проілюстрували тонкий взаємозв'язок між академічною ідентичністю та інституційною культурою (Gumbi, McKenna, 2020). Наведений приклад свідчить, що за допомогою інтерв'ю дослідники можуть глибше зануритися в життєвий досвід суб'єктів освітнього процесу, розкриваючи впливи та значення, яке вони надають своїй академічній практиці.

Окрім опитувань та інтерв'ю, науковці використовують інституційні тематичні дослідження, які дають уявлення про академічну культуру в конкретних закладах вищої освіти. Тематичні дослідження дозволяють глибоко проаналізувати автентичні характеристики та практики, які визначають академічну культуру

освітньої установи (Semenog, 2017). Тому з використанням тематичного дослідження як дослідницького підходу до компаративного аналізу, дослідники можуть контекстуалізувати свої висновки в конкретних інституційних рамках, беручи до уваги історичні, соціальні та культурні фактори, які формують академічну практику.

Отже, дослідження академічної культури в закладах вищої освіти виграє від різноманітного спектру методологічних підходів, включаючи опитування, інтерв'ю та інституційні тематичні дослідження. Кожен метод дозволяє дослідити складну динаміку процесів, які впливають на академічну культуру, дозволяючи науковцям зафіксувати взаємодію цінностей, переконань і практик, які характеризують освітнє середовище.

Мета: провести ретроспективний аналіз розвитку академічної культури закладів вищої освіти для виявлення чинників, які лежать в основі культурної динаміки.

Методи дослідження. Ми використали низку теоретичних методів наукового пізнання: аналіз, систематизація і узагальнення наукових результатів для характеристики історичного контексту розвитку академічної культури та зіставлення наявних результатів для виявлення чинників, які лежать в основі культурної динаміки

Виклад основного матеріалу. Розвиток академічної культури можна простежити до створення університетів у Європі в епоху Середньовіччя, що дало поштовх формальній вищій освіті. Такі установи, як Болонський університет та Паризький університет (the University of Bologna and the University of Paris), заклали основу для академічних традицій, які наголошували на науковому дослідженні, критичному мисленні та прагненні до знань. Ці давні університети створили культуру, в якій цінувалися інтелектуальний дискурс і прагнення розвитку освіти як через викладання, так і через дослідження.

З поширенням вищої освіти в періоди Відродження та Просвітництва академічна культура зазнала значних трансформацій. Просвітництво, зокрема, відстоювало розум і емпіричні дослідження, що призвело до більш світського підходу до освіти. Цей зсув вплинув на академічну культуру, пропагуючи ідеали раціонального дослідження та наукової думки. Як зазначає, зокрема, Yang, розвиток академічної культури в Китаї зіткнувся з проблемами, коли Китай

почав переймати західні моделі вищої освіти. Тоді це призвело до критики уявлень про те, що китайські університети лише наслідують іноземні моделі передового досвіду (Yang, 2015). Водночас описана історична подія підкреслює динамічну взаємодію між місцевими традиціями та зовнішніми впливами на формування академічної культури.

У 19-му та 20-му століттях зростання кількості дослідницьких університетів ще більше трансформувало академічну культуру, надаючи пріоритет результатам досліджень та сприяючи створенню конкурентного середовища серед науковців. Впровадження фінансування та заходів підзвітності за результатами наукової діяльності в академічних установах мало глибокі наслідки. Зокрема, Watermeyer and Tomlinson описують, як підзвітність у секторі вищої освіти Великої Британії призвела до появи культури, яка надає пріоритет кількісним показникам, тобто вимірюваному впливу, і нівелює внутрішню цінність академічної роботи, що призводить до почуття безправ'я серед дослідників (Watermeyer, Tomlinson, 2021). Цей зсув відображає ширші суспільні зміни, включаючи зростання комерціалізації освіти та вимогу до університетів демонструвати свій економічний та соціальний внесок.

Розширення вищої освіти наприкінці 20-го століття було зумовлене глобалізацією та технологічним прогресом. Воно сприяло диверсифікації академічної культури. Освітні установи почали впроваджувати різні педагогічні підходи та інновації в освітніх програмах, адаптуючись до потреб все більш різноманітного студентського контингенту. Інтеграція міждисциплінарних досліджень та спільних дослідницьких проєктів сприяла більш інклюзивній академічній культурі, що дозволяє обмінюватися ідеями та перспективами в різних галузях дослідження. Це підтверджує робота Fullwood and Rowley, в якій підкреслюється важливість практик обміну знаннями серед британських науковців як засобу посилення спільних зусиль в академічній спільноті (Fullwood, Rowley, 2017).

Ретроспектива розвитку академічної культури також обумовлена і значними суспільно-політичними подіями, які вплинули на заклади вищої освіти. Рух за громадянські права, феміністичний рух та інші ініціативи соціальної справедливості спонукали до переоцінки академічної культури. Ця еволюційна зміна підкреслила для академічних установ необхідність плекання такого середовища, яке

сприяє підтримці маргіналізованих груп. Дослідження Kuzmenko et al. щодо формування академічної доброчесності серед аспірантів в Україні та Європейському Союзі ілюструє, як культурні цінності та етичні стандарти формувалися під впливом історичних подій та європейського освітнього ландшафту (Kuzmenko, Biriukovab, Tiahlo, Tiahlo, 2024).

Інший важливий вплив на розвиток академічної культури здійснила пандемія COVID-19. Вона стала каталізатором швидких змін в академічній культурі, підштовхнувши освітні установи до швидкого переходу на дистанційне навчання та до онлайн-співпраці. Як зазначає Perrotta, аргентинські державні університети продемонстрували інноваційні стратегії викладання і навчання (Perrotta, 2020), що засвідчило, що академічна культура є стійким феноменом, здатним розвиватися у відповідь на безпрецедентні виклики.

Отже, ретроспектива академічної культури свідчить про складний і мінливий її характер, сформований значною кількістю впливів, включаючи інституційний розвиток, соціально-політичні рухи та глобальні світові тенденції. Ми бачимо, що взаємодія між традицією та інноваціями, а також місцевими та глобальними впливами відіграє роль у розвитку академічної культури.

Наведемо результати порівняльного аналізу.

Дослідження академічної культури та її формування у ЗВО виявляє суттєві відмінності між державними та приватними структурами. Одна з помітних відмінностей у формуванні академічної культури між державними та приватними установами полягає в тому, як саме кожен тип освітньої установи звертається до принципів академічної доброчесності та етичної науки. Kuzmenko, Biriukova, Tiahlo, and Tiahlo дослідили культуру академічної доброчесності серед аспірантів в Україні (Kuzmenko, Biriukovab, Tiahlo, Tiahlo, 2024). Науковці протиставляли практики та рамки, які використовуються в ЗВО різних форм власності, і дійшли висновку про те, що хоча європейські інституції вже давно встановили надійні механізми сприяння академічної доброчесності, включно з суворими кодексами поведінки та жорсткими санкціями за порушення, українські інституції все ще розробляють ці рамки. Отримані науковцями результати свідчать про те, що державні установи в Україні мають труднощі з упровадженням ефективних практик академічної доброчесності

порівняно з приватними установами, які часто демонструють більш проактивні підходи через свій конкурентний характер залучення студентів до наукових досліджень та забезпеченні фінансування наукових проєктів (Kuzmenko, Biriukovab, Tiahlo, Tiahlo, 2024).

Наявні наукові результати також свідчать, що приватні установи можуть демонструвати більш значущу відповідність між академічною культурою та інституційною місією. Про це, зокрема, свідчить дослідження Saketa, де представлено порівняльний аналіз практики забезпечення якості в ефіопських державних і приватних ЗВО. Дослідник підкреслює, що приватні установи часто мають більш чіткі та прозорі показники якості та академічні стандарти. Відсутність національної політики забезпечення якості освіти в державних установах перешкоджає їхній здатності культивувати культуру академічної доброчесності, що призводить до розбіжностей у сприйнятті якості освіти та якості академічної продукції (Saketa, 2014). Таке зіставлення підкреслює необхідність прийняття державними установами рамок, подібних до тих, що використовуються приватними установами для підвищення рівня власної академічної культури.

Важливими для розвитку академічної культури є якість лідерства та управління. Billot and King зазначають, що державні університети часто стикаються з проблемами щодо введення до штату нових науковців, що може перешкоджати розвитку академічної культури освітньої установи. Відсутність персоналізованої підтримки та наставництва в державних установах може призвести до почуття ізоляції серед нових викладачів, тим самим зменшуючи їхню залученість до інституційного освітньо-наукового середовища (Billot, King, 2017). І навпаки, приватні установи можуть мати більш виражені і прозорі процеси прийняття кандидатів на посаду, що сприяє налагодженню співпраці між викладачами.

Важливими, на нашу думку, є дослідження, які розкривають успішний досвід окремих інституцій щодо ефективного впровадження стратегій підвищення рівня своєї академічної культури. Наприклад, програма Subuh Mubarakah є прикладом того, як інтеграція моральних і духовних цінностей може збагатити академічну культуру в рамках вищої освіти. Ця програма реалізована в Державному університеті Паданг. Вона наголошує на важливості особистісного розвитку поряд із академічними досягненнями (Rosalina, Dewi, Ikhlas, Yuliana, Faridah,

Kurniati Hamzah, 2023). Успіх програми підкреслює потенціал як державних, так і приватних установ у прийнятті ініціатив, які надають пріоритет розвитку етичних та моральних цінностей академічної спільноти в окремій установі.

Соціальна динаміка адміністрування також впливає на розвиток академічної культури. У дослідженні Fullwood and Rowley подані практики обміну знаннями, а також стилі керівництва та опис культури окремих відділень закладу освіти. Науковці відзначають вплив таких практик на готовність викладачів брати участь у спільних академічних проєктах. Серед висновків – державні установи можуть відчувати бар'єри на шляху до обміну знаннями, насамперед через ієрархічні структури, які перешкоджають відкритій комунікації (Fullwood, Rowley, 2017). На противагу цьому, приватні установи, з їхніми часто більш розвиненими горизонтальними організаційними структурами можуть сприяти більш ефективному обміну знаннями.

Вплив зовнішніх факторів, таких як фінансування та політичні впливи також позначаються на академічній культурі освітніх установ. Watermeyer і Tomlinson зазначають про тиск систем фінансування, що залежить від кількісних результатів, і стверджують, що зовнішні вимоги можуть створити середовище конкурентної відповідальності із фокусом на вимірюваних результатах, а не на справжніх академічних знаннях і дослідженнях (Watermeyer, Tomlinson, 2021). Державні установи, які стикаються з більш жорсткими вимогами до звітності, стикаються з проблемою тримати баланс між дотриманням показників ефективності та розвитком автентичної академічної культури. Приватні ж установи мають більше інструментів для гнучкості, а тому більше культивують інновації та творчість.

Отже, порівняльний аналіз формування академічної культури в державних і приватних освітніх установах виявляє складну взаємодію факторів, до яких слід віднести інституційну політику, адміністрування та зовнішній тиск. Відмінності полягають у тому, як кожен тип установи вирішує питання академічної доброчесності, сприяє обміну знаннями та взаємодіє із зовнішніми фінансовими механізмами. Це значною мірою впливає на інституційне середовище та впровадження кращих практик розвитку академічної культури.

Тепер зупинимось на чинниках, які лежать в основі культурної динаміки розвитку академічної культури.

Розвиток академічної культури у ЗВО стикається з численними викликами, які можуть перешкоджати його сталості. Ці виклики впливають як із внутрішньої політики освітніх установ, так і з зовнішнього тиску. Однією з головних проблем у становленні академічної культури є невідповідність інституційних цінностей та практик. Як зазначають Shields and Watermeyer, конкуруючі інституційні принципи, такі як автономія, утилітаризм та адміністрування, можуть спричинити розкол і призвести до суперечливих пріоритетів і підриву цілісності академічної культури (Shields, Watermeyer, 2018). Коли освітяни та адміністратори віддають перевагу різним принципам, таким як результати досліджень, а не якість викладання, це може послабити спільні цінності, необхідні для розвитку академічної спільноти. Ця фрагментація часто проявляється у розбіжностях в очікуваннях викладачів, студентському досвіді та загальній інституційній ідентичності, чим перешкоджає розвитку академічної культури.

Відсутність відчуття підтримки нових науковців є значною перешкодою для культивування позитивного академічного середовища. Billot and King підкреслюють, що нові викладачі часто стикаються з підвищеними очікуваннями без належної підтримки з боку своїх установ, що призводить до почуття ізоляції та стресу (Billot, King, 2017). Відсутність можливостей для наставництва та професійного розвитку може призвести до розчарування і згодом може вплинути на взаємодію викладачів зі студентами та академічною спільнотою в цілому. Це може уповільнювати розвиток інклюзивної академічної культури, яка заохочує співпрацю та обмін знаннями між викладачами та студентами.

Зовнішні фактори, такі як моделі фінансування та показники ефективності, відіграють значну роль у формуванні академічної культури. Edwards and Roy стверджують, що гіперконкурентне середовище, спричинене збоченими стимулами, пов'язаними з фінансуванням та показниками публікацій, може поставити під загрозу цілісність академічної культури (Edwards, Roy, 2016). Акцент на кількісних результатах часто призводить до культури конкуренції, а не співпраці, де викладачі можуть віддавати перевагу особистим досягненням, а не колективному академічному прогресу. Ця конкурентна атмосфера може придушити інновації та перешкоджати відкритій комунікації через побоювання не відповідати конкретним

стандартам діяльності, які не відповідають їхнім академічним цінностям або місії освітньої установи.

Недостатня увага до етичної науки та доброчесності також є бар'єром: формування культури академічної доброчесності часто недооцінюється, особливо, коли етичні міркування систематично не інтегруються в академічну практику (Kuzmenko, Biriukovab, Tiahlo, Tiahlo, 2024). Відсутність надійної політики та рамок, які сприяють академічній доброчесності, може призвести до неетичної поведінки, такої як плагіат, фальшування та маніпуляція даними, що підриває довіру не лише серед науковців, а і до академічної установи в цілому.

Не можна ігнорувати вплив ІТ на академічну культуру. Rosalina et al. (Rosalina, Dewi, Ikhlās, Yuliana, Faridah, Kurniati Hamzah, 2023). зазначають про загрози моральним і духовним вимірам в академічній культурі і вимагають упровадження програм, які протидіють цим впливам. Науковці наголошують, що швидке поширення цифрових інструментів може створити розрив між традиційними академічними цінностями та сучасними практиками, оскільки студенти та викладачі стикаються з труднощами доступу та поширення інформації.

Проблеми, пов'язані з обміном знаннями та співпрацею, ще більше ускладнюють розвиток академічної культури. Fullwood and Rowley наголошують, що переконання та ставлення до обміну знаннями часто є більш впливовими, ніж сама академічна культура (Fullwood, Rowley, 2017). Це спостереження свідчить про те, що створення середовища, в якому цінується обмін знаннями, вимагає не лише інституційної політики, а й зміни менталітету серед викладачів та студентів. Заохочення до відкритого спілкування та взаємної підтримки між науковцями може допомогти пом'якшити бар'єри на шляху до співпраці та підвищити рівень академічної культури.

Отже, чинники, які впливають на розвиток академічної культури ЗВО, є різноманітними. До них відносимо інституційну невідповідність, неадекватну підтримку та адміністрування, тиск зовнішнього фінансування та зовнішньої політики, а також етичні впливи. Врахування таких чинників вимагає узгоджених зусиль з боку адміністрації, викладачів та інших стейкхолдерів для узгодження спільних академічних цінностей і створення сприятливого середовища для розвитку культури доброчесності та співпраці.

Висновки. Еволюція академічної культури у закладах вищої освіти тісно переплітається з історичними подіями, соціально-

політичними змінами та змінами освітніх парадигм. З часом академічна культура перетворилася на складну структуру, що характеризується специфічними цінностями, нормами та традиціями, які формують освітній досвід як студентів, так і викладачів. Поняття академічної культури охоплює правила, практики спілкування, етичні міркування та наукові очікування, які визначають академічне функціонування освітньої установи. Академічна культура характеризується складністю й динамізмом та формується під впливом різних факторів, включаючи інституційну політику, дисциплінарні норми та суспільні очікування.

Порівняльний аналіз наукових результатів виявляє складну взаємодію факторів, що формують освітній ландшафт та впливають на розвиток академічної культури. Щоб культивувати позитивне академічне середовище, установи повинні впроваджувати комплексні стратегії, які сприяють залученню, етичній науці та відчуттю спільноти. Серед таких стратегій виділимо: стратегії формування позитивної академічної культури через відкритий діалог між викладачами, студентами та адміністрацією; сприяння професійному розвитку та навчанню впродовж життя, а також впровадження програм наставництва для інтеграції нових викладачів і студентів у академічну спільноту; визнання наукового внеску для мотивації викладачів та студентів через чіткі та прозорі системи заохочення досягнень у викладанні та дослідженнях; культивування доброчесного лідерства через втілення лідерами тих цінностей, які вони хочуть прищепити у своїх установах, для академічної досконалості; пріоритет прозорості, підзвітності та справедливості для створення інституційного середовища, в якому етична наука є нормою. Розвиток академічної культури у ЗВО вимагає стратегічного фокусу на комунікації, професійному розвитку, наставництві, визнанні, активному залученні керівництва та викладачів.

ЛІТЕРАТУРА

- Billot, J., King, V. (2017). The missing measure? Academic identity and the induction process. *Higher Education Research & Development*, 36(3), 612-624. <https://doi.org/10.1080/07294360.2017.1288705>
- Edwards, M., Roy, S. (2016). Academic Research in the 21st Century: Maintaining Scientific Integrity in a Climate of Perverse Incentives and Hypercompetition. *Environmental Engineering Science*, 34(1), 51-61. <https://doi.org/10.1089/ees.2016.0223>
- Fullwood, R., Rowley, J. (2017). An investigation of factors affecting knowledge sharing amongst UK academics. *Journal of Knowledge Management*, 21(5), 1254-1271. <https://doi.org/10.1108/JKM-07-2016-0274>

- Gumbi, T., McKenna, S. (2020). Reimagining academic identities in response to research demands at Universities of Technology. *Critical Studies in Teaching and Learning*, 8(1), 96-110. Взято з <https://www.ajol.info/index.php/cristal/article/view/200691>
- Kuzmenko, A., Biriukovab, D., Tiahlo, N., Tiahlo, L. (2024). Means of Forming a Culture of Academic Integrity of Postgraduate Students: Experience of Ukraine and the European Union. *Journal of Curriculum and Teaching*, 13(3), 136-146. <https://doi.org/10.5430/jct.v13n3p136>
- Perrotta, D. (2020). Universities and Covid-19 in Argentina: from community engagement to regulation. *Studies in Higher Education*, 46(1), 30-43. <https://doi.org/10.1080/03075079.2020.1859679>
- Rosalina, L., Dewi, M., Ikhlas, A., Yuliana, Y., Faridah, A., Kurniati Hamzah, P. (2023). Subuh Mubarakah in Formation of Academic Culture at University. *Al-Ta'lim Journal*, 30(1), 93-104. <https://doi.org/10.15548/jt.v30i1.730>
- Saketa, K. (2014). Quality assurance practices in Ethiopian public and private higher education institutions (PhD thesis). Ethiopia. Взято з <https://uir.unisa.ac.za/handle/10500/14336>
- Semenog, O. (2017). Researcher's Academic Culture in the Educational Space of the University: Linguo-Axiological Approach. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 4, 18-25. <https://doi.org/10.15330/jpnu.4.1.18-25>
- Shields, R., Watermeyer, R. (2018). Competing institutional logics in universities in the United Kingdom: schism in the church of reason. *Studies in Higher Education*, 45(1), 3-17. <https://doi.org/10.1080/03075079.2018.1504910>
- Watermeyer, R., Tomlinson, M. (2021). Competitive accountability and the dispossession of academic identity: Haunted by an impact phantom. *Educational Philosophy and Theory*, 54(1), 92-103. <https://doi.org/10.1080/00131857.2021.1880388>
- Yang, R. (2015). Reassessing Chinas higher education development: a focus on academic culture. *Asia Pacific Education Review*, 16, 527-535. <https://doi.org/10.1007/s12564-015-9397-2>

SUMMARY

Semenikhina Olena, Udovychenko Olha, Udovychenko Ihor. Academic culture and its development in higher education institutions in retrospect and comparison.

Academic culture as a system of values, norms, rules, and traditions that determine the behavior and interaction of academic community members, including students, teachers, researchers, and the administration of educational institutions, is in constant dynamics and development. It includes academic integrity, respect for intellectual property, ethical standards in research and teaching, and the desire to develop critical thinking, and independence in learning and research. The dynamic nature of academic culture requires a retrospective analysis of its development to identify the factors that underlie cultural dynamics. Objective: to conduct a retro-analysis of the development of academic culture in higher education institutions to identify the factors underlying cultural dynamics. Based on the analysis, systematization, and generalization of scientific results, we have identified factors that influence the development of the academic culture of an educational institution: institutional inadequacy, inadequate support, and administration, pressure from

external funding and foreign policy, and ethical influences. It is proven that considering such factors requires concerted efforts by the administration, faculty, and other stakeholders to harmonize values and create a favorable environment for the development of academic culture. The article provides a list of strategies for cultivating a positive academic environment: formation of a positive academic culture through an open dialogue between the subjects of the educational process; promotion of professional development and lifelong learning; recognition of scientific contributions to enhance motivation; cultivation of virtuous leadership; prioritizing transparency, accountability, and fairness to create an institutional environment in which ethical science is the norm.

Key words: *academic culture, higher education institution, academic integrity, academic research, educational institutions, culture, learning, education.*

УДК 7.01:792.01: 7.013

Людмила Сокіл

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID 0009-0009-2092-8141

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/219-232

ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВАЦІЙНІ МЕТОДИ В НАРОДНІЙ СЦЕНОГРАФІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

У статті мова йдеться про трансформаційні зміни в українській народній хореографії кінця ХХ – початку ХХІ століть. Аналізуючи ті процеси, що відбувалися в означений період, автор показує, як педагоги-хореографи почали переходити від специфічних методів, які практично представляли собою танцювальні техніки, до традиційних на інноваційних методів. Зважаючи на те, що хореографія як вид мистецтва є дуже стародавнім, в означений період навіть застосування традиційних методів стало певною новацією. Почали виходити друком підручники, посібники та монографії, присвячені методиці реалізації завдань народної сценографії, де вперше прослідковується педагогічна основа та педагогічні засади цієї творчої дисципліни (виду мистецтва). У статті окреслено вимоги до сучасної народної сценографії в закладі позашкільної освіти; показано, що процес розвитку сценографічного середовища, процес створення сценографічного образу пов'язаний з наростанням філософського контексту хореографічного твору, поглибленням символізму народної сценографії. Грамотна педагогічна основа викладання народної сценографії сприяє вмінню хореографа-постановника донести зміст танцю до дітей, яких він навчає, зміст, який постановник вкладає в основу танцю; врахувати значення обраного музичного супроводу, вікові особливості, зовнішню форму втілення образу.

Ключові слова: *народна сценографія, хореографічна методика, традиційні методи, інтеракція, сценічний образ, екзерсис, педагогічний процес, рівні навчання.*

Постановка проблеми. У сучасній педагогіці інновація – це не просто все інноваційне або нововведене кимось, а лише те, що значимо піднімає ефективність системи, що трансформаційно змінюється. Із цієї точки зору ми можемо розглядати хореографічну методику кінця ХХ-го –

початку ХХІ століть як новаторську, бо ті методи, прийоми й засоби, які почали застосовуватися у вітчизняній методиці цього часу, були дійсно вперше так деталізовано озвученими, апробованими в хореографічній практиці. Завдяки ним Україна отримала цілу низку відомих колективів народного спрямування і провідних викладачів-хореографів, які стали відомі широкому європейському загалу.

Порівняння викладачів-хореографів до пошуків власної методики, їхні ґрунтовні знання в усіх напрямках мистецтва насамперед пояснювалася тим, що їм нарешті дали змогу дійсно неформально займатися народною сценографією, а вони й до цього вже мали педагогічний досвід викладання в закладах позашкільної освіти, хоча і традиційний для останніх років Радянського Союзу.

Аналіз актуальних досліджень. Основою для нашої статті послугувала праця Г. Падалки «Педагогіка мистецтва» (2008), де представлені традиційні методи викладання хореографічних дисциплін. Аналізуючи народну сценографію танцювальних колективів України кінця ХХ – початку ХХІ століть, ми прийшли висновку, що в своїй творчій діяльності вони використовували новітні методи, що були викладені у виданнях із педагогічних і психологічних наук ХХІ століття. До таких можна віднести «Проблемне навчання як засіб інтенсифікації педагогічного процесу в системі роботи кафедри педагогіки і психології» (Снапковська, 2006), «Особливості створення проблемних ситуацій у навчальному процесі початкової школи» (Янц, 2007), «Теоретичні основи інтерактивної технології навчання» (Вахрушева, 2006), «Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід» (Пометун, Пироженко, 2002), «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» (Пометун, Пироженко, 2005). Незважаючи на достатнє коло праць, на сьогоднішній день немає таких, де б методи роботи на народною сценографією викладалися комплексно.

Мета статті – проаналізувати комплекс методів в роботі сучасного педагога-хореографа над народною сценографією.

Методи дослідження – змістовно-порівняльний метод для розкриття змісту методик дослідників різних галузей, метод історизму – для дослідження явища в конкретних хронологічних межах, метод узагальнення – для виявлення спільного і відмінного у поглядах науковців на досліджуване явище.

Виклад основного матеріалу. На основі наявних на сьогоднішній день досліджень ми спробуємо проаналізувати методи

організації освітнього процесу. основні рівні навчання в закладах позашкільної освіти кінця ХХ-го – початку ХХІ століть, їхній взаємозв'язок та узгодженість зі змістом навчання.

Безперечно, перед тим, як підійти до інноватики, варто зазначити, що значне місце в сучасній роботі з хореографічним колективом відіграють і *традиційні методи*. Тут провідне значення відіграє підгрупа традиційних методів за джерелом передачі навчальної інформації. Вона включає в себе: словесні методи – пояснення, розповідь, бесіда, обговорення, систему зауважень, вербалізацію художнього змісту образів. У системі мистецького навчання словесні методи відіграють суттєву роль.

Система зауважень як словесний метод навчання полягає в удосконаленні практичних виконавських умінь та навичок учасників хореографічного колективу. Під час роботи педагог-хореограф користується такими видами зауважень: попереджувальні (використовується під час показу нового матеріалу, де педагог звертає увагу на загальні помилки, що можуть допустити вихованці під час виконання хореографічного матеріалу); поточні (не припиняючи процес виконання хореографічного матеріалу, педагог вказує на помилки виконавців); загальні зауваження (після виконання, педагог вказує на загальні помилки, які зробили більшість учасників колективу); індивідуальні (спрямовані на конкретного вихованця). Переваги цього методу полягають у можливості педагога-хореографа своєчасно відреагувати на характер протікання самого процесу навчання, не допустити закріплення помилок.

Під час виступу не менш важливо уміти конкретно й детально розібрати недоліки виконання окремого номеру кожним виконавцем. У ході розмови аналізується ступінь правильності передачі музичних і пластичних акцентів танцю, суб'єкт-суб'єктні відносини «вчитель-учень».

Така система зауважень не затримує ходу уроку, забезпечує найкращу якість виконання і закріплення матеріалу, зосереджує учнів, а, головне, привчає їх самостійно думати і працювати на занятті (Янц, 2007, с. 439).

Вербалізація змісту художніх творів – метод, притаманний сучасним вимірам мистецького навчання. Цей метод зорієнтовано на досягнення глибшого усвідомлення виконавцями внутрішньої сутності хореографічного образу, характеристику його смислового наповнення. Зміст хореографічного образу найповніше передається власне

засобами мистецтва. Так, зміст хореографічного образу відтворюється за допомогою музики, емоційного забарвлення танцювальної лексики, міміки, поз, жестів.

Словесні коментування про хореографічний образ педагога-хореографа дають можливість розвивати хореографічне сприйняття образу і спонукає до художньо-образного мислення, що в свою чергу дозволяє учасникам колективу усвідомити зміст твору як загалом, так і в деталях.

Основне джерело в перерахованих методах – слово вчителя-хореографа. Мовна культура вчителя – одна з важливих умов його найвищого професіоналізму. Готуючись до заняття, педагог-хореограф повинен звернути також увагу на свою дикцію. Мова повинна бути чіткою і ясною. Проаналізувавши роботу хореографів-практиків, їхнє спілкування на занятті (між вчителем і вихованцями), ми здійснили класифікацію за такими ознаками:

- 1) за метою спілкування: дисциплінуючого впливу, надання допомоги, передачі необхідної інформації, виховання волі, виклику емоцій, похвалювання, схвалення;
- 2) за допомогою використаних засобів впливу на вихованця: словом, жестом, мімікою, корпусом, змішане;
- 3) за емоційним забарвленням заняття: спокійний тон, підвищений тон, різкий тон;
- 4) за формами спілкування: емоційно-особиста, офіційна;
- 5) за колом спілкування: індивідуальне спілкування, вузьке коло спілкування, широке коло спілкування.

Неможливо собі уявити хореографічне заняття в закладах позашкільної освіти кінця ХХ-го – початку ХХІ століть без цих методів. Ефективність має метод мистецького (хореографічного) навчання, сутність якого полягає у наданні зразка того художнього результату, до якого прагне учень.

Ілюстрація – допоміжний метод при словесному методі, її значення полягає у демонстрації художніх творів з метою пояснення, підтвердження, своєрідної аргументації завдяки конкретним мистецьким прикладам певної теоретичної позиції, словесно вираженої думки.

Як ілюстративний матеріал можуть бути використані фрагменти з фільмів-балетів. Таким чином, вихованці мають змогу на власні очі побачити, переконатись у правильності того чи іншого виконання хореографічного твору, перейняти манеру виконання, засвоїти художній

стиль певних рухів, ознайомитися з епохою створення танцю, костюмами, в яких він може виконуватись (Падалка, 2008, с. 180).

До засобів ілюстрації належать: картинки, малюнки, перегляд концертів, балетних вистав тощо. У танцювальних залах можуть висіти картини виконавців танцю у певних танцювальних позах, фото танцівників у момент виконання віртуозних рухів, портрети видатних хореографів. Похід на концерт або балетну виставу дає можливість очно бути присутнім при професійному виконанні хореографічних творів.

Демонстрація характеризується рухомістю засобу демонстрування: наочно відтворення педагогом-хореографом танцювального матеріалу або хореографічного образу. Сенс педагогічної демонстрації полягає в тому, щоб задати орієнтири мистецького пошуку учасникам колективу, наочно відтворити образ, який має бути досягнутий ними. Також педагоги залучають до демонстрації найкращих своїх вихованців, бо це заохочує інших виконавців до наслідування. Переваги методу демонстрації – у можливості конкретизації в художній формі тих задач, що висувуються в процесі навчання.

Провідну роль продовжують відігравати й *практичні методи*. Вони спрямовані на закріплення практичних умінь і навичок виконавської майстерності та не несуть нової навчально-пізнавальної інформації.

Навчальні вправи (екзерсис) – багаторазове повторення хореографічних вправ (екзерсису) з метою досягнення досконалості танцювальних па, їхнє виконання, закріплення на рівні автоматизму. Залучення вихованців до виконання навчальних вправ передбачає фізичне виховання тіла виконавця, музичність, пластичність виконання танцювальних рухів, що допомагає втіленню образності в хореографічному творі виконуватись (Падалка, 2008, с. 192).

Довготривале виконання певних хореографічних навчальних завдань, вправ під керівництвом педагога сприяє формуванню в учня мистецьких умінь і навичок. Ефективність цих вправ в хореографічному навчанні залежить від вікових психолого-педагогічних особливостей учасників танцювального колективу.

Фрагментальна робота над хореографічним твором – фрагментарне виконання хореографічного твору з метою відпрацювання окремих його художніх деталей, відпрацювання злагодженості колективного виконання.

Робота над акторською майстерністю – метод, який передбачає залучення учасників до створення хореографічного образу.

Нехай творчі спроби учнів не містять художньої цінності, все одно сам процес створення хореографічного образу спонукає до активного самовираження. Залучаючи учнів до творчості, педагог створює умови усвідомлення його творчої природи на рівні практичних дій.

Інтерпретаційне опрацювання хореографічного твору спрямовує виконавців на власне тлумачення художніх образів, створених автором. Інтерпретація – основний вид художньої діяльності у виконавських мистецтвах. Процес мистецької інтерпретації містить не лише відтворювальні, репродуктивні аспекти, але й значний потенціал виявлення творчого ставлення до твору. Виконавцю треба не лише заглибитись у авторське відчуття образу та якомога повніше передати його у власній трактовці, а й виявити власне розуміння тексту, виразити власні почуття, передати особливості власного сприйняття того, що створив автор. Адже виконавець – не механічний транслятор волі постановника-хореографа. Виконавець хореографічного номера не тільки дослуховується до порад балетмейстера, а й привносить власне розуміння художнього образу, передаючи в танцювальних рухах притаманне саме йому відчуття музики виконуватись (Падалка, 2008, с. 197).

Імпровізація – практичний метод мистецького навчання, що застосовується з метою спонукання учня до творчої діяльності, активізації його творчих схильностей, здатності не лише відтворити чужий задум, а й виявити спроможність до власних творчих знахідок. Сутність імпровізації – в миттєвому створенні танцювального фрагменту саме в момент виконання. Імпровізація часто виступає як спроба безпосередньо, зараз і негайно передати танцювальними засобами виразності власні відчуття і переживання, знайти для них відповідну форму художнього втілення. Імпровізація – творчість без попередньої підготовки, непередбачуваний розвиток творчого задуму.

Педагогічне значення імпровізації ґрунтується на необхідності сфокусувати в необхідний момент творчі сили, максимально активізувати уяву і фантазію. Імпровізація носить характер такого пізнання і творення художніх явищ, де експромт і неочікуваність художнього результату виявляються основними способами. Через те залучення до імпровізації допомагає учням працювати з повною віддачею, напругою творчих можливостей. Важливого значення набуває пошук методів імпровізації завдяки можливості віднаходити художню істину методом «спроб і помилок», активізуючи тим самим приховані ресурси творчої поведінки.

Для реалізації художніх вимог народної сценографії значну роль продовжують відігравати методи (С. Шаповаленко) за логікою передачі та сприймання навчальної інформації. Ці методи поділяються на індуктивні та дедуктивні.

Інтерпретаційні методи орієнтують учнів на тлумачення вже створених автором художніх образів, передбачають спонукання їх до виявлення власного ставлення із намаганням все ж таки якнайповніше усвідомити авторський задум. Інтерпретаційні методи передбачають творче опрацювання авторського тексту, мають порівняно із репродуктивними набагато ширші можливості виявлення творчого потенціалу учня (Снапковська, 2008).

Творчі методи показують порівняно вищий щабель процесу хореографічного навчання, особливо там, де він організований на вищому рівні. Ця група методів переважно використовується у старшій віковій категорії дітей танцювального колективу. Як відомо, поняття «творчість» – це створення чогось нового, оригінального, суспільно-цінного матеріального або духовного продукту. Творчість учнів безумовно має репродуктивний характер, тому поняття творчості по відношенню до школярів може застосовуватися лише частково.

Творчі методи застосовують в процесі залучення учнів до творчої діяльності – створення оригінальних мистецьких зразків – простих танцювальних композицій. Ці методи спрямовано на якнайповніше розкриття творчих можливостей учнів, їх творче самовираження і самореалізацію.

До групи традиційних методів, що широко застосовуються в наш час в роботі з дітьми в системі закладів позашкільної освіти, належить група методів стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

Створення ситуації інтересу при викладанні хореографічного матеріалу (розповідь про характер і побут народу, якого вивчають танець, обрядів, в яких танець був частиною них, перегляд танців, які виконують майстри хореографічного мистецтва). Як показує практика, навчання хореографічним мистецтвом іде паралельно з фізичним навантаженням як частина хореографічного виховання. Тому розвиток інтересу в учнів до танцю виступає засобом активізації навчання, сприяє кращому засвоєнню хореографічного матеріалу. Якщо цікаво учасникам колективу, то цікаво з ними й педагогу-хореографу. Байдужість у навчанні негативно впливає на всіх учасників освітнього процесу.

Ігри як метод набувають великого значення для стимулювання та формування практичних умінь та навичок. Переважно хореографічні ігри використовуються для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, але й діти старшого шкільного віку із задоволенням теж активно беруть участь у цих іграх. Саме цей метод дає можливість переключати фізичну навантаженість м'язів, виховує зацікавленість до занять і закріплення виконавських умінь і навичок.

Аналіз виступу колективу або перегляду професійного танцювального колективу викликає інтерес учнів для удосконалення своїх танцювальних умінь та навичок (Падалка, 2008, с. 198).

На заняттях із народної сценографії педагоги-хореографи користуються як загальним, так і диференційованим, індивідуальним підходами навчання. Вище названі методи допомагають підтримувати інтерес до хореографічного мистецтва, допомагають перейти на вищий рівень навчальних досягнень як окремо взятого учня, так і всього колективу.

Роз'яснення мети навчання в танцювальному колективі – це вже метод стимулювання. Основні акценти робляться на тому, для чого потрібно навчатись хореографічному мистецтву: розширення кругозору (знання про побут народів через народний танець та українського народу зокрема, діячів хореографії тощо); знання та володіння танцювальною термінологією, фізичне виховання власного тіла, культура поведінки, колективні та особисті досягнення в танцювальних конкурсах.

Вимоги до навчання в танцювальному колективі (танцювальна репетиційна форма та зачіска, дбайливе ставлення до сценічного костюму, систематичне відвідування занять, організаційно-педагогічні вміння). Їх виконання привчає вихованців до дисциплінованості, що є головним у використанні цих методів (Падалка, 2008, с. 198).

Заохочення та покарання в навчанні: оцінювання виконання хореографічного матеріалу, усне схвалення та осуд педагога.

Педагоги-хореографи для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку практикують оцінювання у вигляді виставляння в блокнотах дітей різноманітних смайликів, для старших дітей – підведення підсумків у кінці занять.

Особливу групу складають в роботі з творчими дитячими колективами в закладах позшкільної освіти *інтерактивні методи*. *Інтерація* (від англ. interaction – взаємодія) в широкому смислі цього

терміну означає взаємодію між різними складниками системи; інтеракція в безпосередній міжособистісній взаємодії учасників певного процесу визначається прерогативною особливістю, бо завдяки їй особливістю визнається здатність учасника цього процесу «приймати на себе роль іншого» (Пометун, Пироженко, 2002, с. 11).

Інтерактивні методи навчання в сучасній педагогічній науці – це група методів, завдяки якій учні залучаються у процес навчання з активною власною позицією. Незважаючи на те, що до таких методів входять дискусії, групова робота, рольові ігри, кейс-методи та інші форми активного навчання, ми в першу чергу відносимо співвикладання, методи діалогу та полілогу.

Зважаючи на те, в методичній хореографічній літературі закладів позашкільної освіти поєднання ілюстративних наочних методів з інтерактивними технологіями у практичній роботі висвітлено недостатньо, ми спробуємо порівняти науково-методичні думки фахівців і вирішити означену проблему, виходячи із вимог учнівського хореографічного колективу на сьогоднішній день.

Є методисти, які вважають, що учням у закладах позашкільної освіти необхідно давати місце для творчості на заняттях колективу, тоді дійсно вони для них стануть активними учасниками процесу, а сам процес – цікавим і пізнавальним. Але до співпраці з викладачем у хореографічному колективі учня треба готувати; його варто спрямовувати не лише на ілюстрацію раніше відпрацьованих фрагментів, а й змістовно-пояснювальний матеріал. Тоді учень, розібравшись у сутності того, що він має пояснити своїм одноліткам, він буде намагатися на доступному для них рівні його апробувати. А саме це є найціннішим у самостійно-пошуковій роботі вихованців закладів позашкільної освіти. З іншого боку, залучення окремих учнів до підготовки та проведення хореографічного заняття значно активізує колектив, бо навіть тій його більшій частині, яка не приймає безпосередню участь у підготовці, завжди цікаво, як це зроблять їхні одногрупники. Такі хореографічні заняття також народжують здорову творчу конкуренцію між учасниками колективу. Безперечно, такі інтерактивні «експерименти» можна проводити лише із залученням до співвикладання старших школярів (Пометун, Пироженко, 2002, с. 19).

«Діалог» – це метод інтерактивного навчання, під час якого педагог шукає погоджене рішення, звертаючись конкретно до одного із учасників колективу. Ця методика включає протистояння й критику

позицій творчої неузгодженості, а вся увага зосереджена на сильних моментах позиції інших. «Учень-експерт» ніби-то дає узагальнену відповідь на завдання, що вирішується всіма.

Безперечно, ми маємо на увазі не «метод Сократівського діалогу», бо це діалог між двома і більше людьми, який використовує такі ресурси, як іронія для розв'язання сумнівів і конфліктів. Хоча застосування «Сократівського діалогу» має сьогодні значне застосування в різних сферах науки та мистецтва.

Метод діалогу як метод інтерактивного навчання допомагає прояснити наявні труднощі при виконанні хореографічного твору; допомогти учасникові колективу виявити свої неправильні художні, технічні та психологічні установки; оцінити наслідки для учня, що породжує підтримання негативних думок (Пошетун, Пироженко, 2005, с. 98).

Одним з основних методів розвитку творчо-діалогічної мови у молодших дітей у закладах позашкільної освіти під час організованих форм роботи є полілог. *Метод полілогу* – це метод організованої, цілеспрямованої розмови багатьох осіб, у нашому випадку – педагога з дітьми з певної теми художнього виконання, що складається із запитань і відповідей.

Навчальний процес у закладах позашкільної освіти організовано так, що практично всі учні задіяні до процесу художнього пізнання, вони мають можливість розуміти й рефлексувати з приводу того, що вони вміють і про що вони з цього приводу думають. На таких заняттях повинна панувати атмосфера доброзичливості, взаємопідтримка – форма кооперації та творчої співпраці.

До не менш важливої групи входять *методи контролю, самоконтролю, взаємоконтролю, корекції, самокорекції та взаємокорекції*. Навчання хореографічному мистецтву в танцювальних колективах зорієнтоване на розвиток особистості учасника колективу та формування його компетенцій. Це дає можливість у майбутньому вступати до вищих навчальних закладів на спеціальності 024 Хореографія, 014 Середня освіта (Хореографія).

Аналізуючи розвиток хореографічної освіти наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, варто зупинитися й на таких інноваційних методах, як проблемний та евристичний.

Зважаючи на те, що сучасна педагогіка та методика викладання танцю знаходяться в постійному пошуку нових форм, змінюються й цілі, які ставить перед собою освіта, удосконалюються педагогічні

методи. Це необхідно для вирішення головного педагогічного завдання – активізації пізнавальної діяльності учасників художнього колективу в закладах позашкільної освіти.

Проблемний метод нерідко трактують і як новий тип освітнього процесу або модернізовану дидактичну систему. Це створення під керівництвом педагога певних проблемних ситуацій для активної самостійної діяльності учасників художнього колективу щодо їх вирішення як засіб розвитку художніх і розумових здібностей, активності, творчого мислення.

Проблемний метод стимулює розвиток критичного мислення учнів, уміння висувати власні гіпотези щодо постановки танцю, їх обґрунтовувати. Проблемний метод допомагає здійснювати пошук оптимальних шляхів вирішення поставленої керівником проблеми і творчого представлення, сприяє розвитку інтуїції, умінню аргументації, а тим самим і формуванню власного пізнавального стилю.

Правильно сформована постановка проблеми керівником колективу має свої переваги:

- 1) розвиває розумові й художні здібності учнів, сприяє поглибленню суб'єкт-суб'єктних відносин (взаєморозуміння вчителя й учня);
- 2) самостійне вирішення художнього завдання (проблеми) водночас сприяє формуванню мотивів і мотивації в процесі навчання;
- 3) відкриває раніше невідомі творчі нахили учня;
- 4) виховує активність і самостійність кожного з учасників колективу;
- 5) сприяє формуванню такої особистості, яка в майбутньому буде спроможною вирішувати і професійні проблеми (Янц, 2007, с. 438).

Проте варто пам'ятати, що для учнів середніх здібностей цей метод може видатися не по силам. Також не завжди можна застосовувати цей метод, якщо в керівника колективу на певному етапі роботи не вистачає часу для постановки художньої проблеми, бо воно вимагає великих часових витрат.

Основним поняттям (терміном) проблемного методу є проблемна ситуація – винесення проблеми обговорення, що може підсилити в учня пізнавальний інтерес та інші мотиви до художньої діяльності; поставити його перед таким пізнавальним ускладненням, самостійний пошук шляхів виходу з такої ситуації, тобто активізація пошукової діяльності; допомога з визначенням напряму пошуку та найраціональнішого шляху виходу із ситуації.

Застосування проблемного методу значно виграє у зрівнянні з традиційними, бо навчає не лише повторенню рухів і вправ у реалізації танцювальної постановки, де переважає копіювання готової інформації, але й привчає самостійно вирішувати художні проблеми.

Такий же розвиток самостійності і критичності мислення, поглиблення мотивів до художньої діяльності допомагає сформувати застосування *евристичного методу*. Варто пам'ятати, що евристичний метод має відносно недовгий вік і межі амплітуди його застосування ще остаточно не вирішені. Евристичний метод – молода наука, тому не всі поняття і правила в ній чітко сформовані.

Ми розглянемо лише ті його складники, що стануть у нагоді багатьом творчим педагогам (керівникам-хореографам, всім, чия діяльність пов'язана з творчістю та прийняттям рішень) у художній сфері.

Насамперед, це *метод синектики*, зміст якого полягає в тому, що всі члени художнього колективу перед постановкою танцю проходять ретельний процес попереднього відбору: а) оцінка вмінь і навичок, б) емоційний фон, система цінностей, в) комунікативні здібності. Після того, як група для реалізації постановки сформована, вона починає роботу також у дещо видозміненому напрямі й вимоги до неї вищі. Саме в умовах існування такої відібраної групи найчастіше народжуються найоригінальніші бачення втілення творчого (а то й власного) задуму (Пометун, Пироженко, 2002, с. 23).

Другим складником можемо виділити *метод інверсії*, який передбачає пошуки рішення творчого завдання в нових, несподіваних, а іноді й у протилежних напрямках. У такому випадку вислуховуються думки всіх перспективних учасників хореографічного колективу. В амплітуді такого пошуку знаходяться питання розвитку лідерських навичок (навичок соліста колективу), творчості, впровадження інновацій.

Висновки. Таким чином, ми проаналізували групи методів (як традиційних, так й інноваційних), які широко застосовувалися в хореографічній педагогічній практиці в закладах позашкільної освіти наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. До таких методів належать пояснення, розповідь, бесіда, обговорення, система зауважень як вербалізація змісту художніх творів, ілюстрація як допоміжний метод при словесному методі, демонстрація, навчальні вправи (екзерсис) – багаторазове повторення хореографічних вправ, фрагментальна робота над хореографічним твором, робота над акторською майстерністю, інтерпретаційне опрацювання хореографічного твору, імпровізація,

створення ситуації інтересу при викладанні хореографічного матеріалу, ігри, методи стимулювання обов'язку й відповідальності (роз'яснення мети, заохочення та покарання). Варто не забувати, що народний танець – це один із найстародавніших видів мистецтва, яке тисячоліттями передавалося старшим поколінням – молодому. Тому відкидати традиційні методи при практичній реалізації народної сценографії ми не можемо. Проте, впродовж обраного нами періоду дослідження активно починають застосовуватися й інноваційні методи, серед яких – проблемний та евристичний, інтерактивні методи – співвикладання, методи діалогу та полілогу. Застосування цих методів налаштовує учнів не лише на копіювання готової інформації, але й привчає самостійно вирішувати художні проблеми.

Перспективи подальших наукових розвідок. Предметом подальших наукових розвідок може бути вивчення специфічних хореографічних методів, які в спеціальній літературі зараз мають назву «техніки».

ЛІТЕРАТУРА

- Вахрушева, Т. Ю. (2006). Теоретичні основи інтерактивної технології навчання. *Науково-методична збірка МОН, 44.* (Vakhrusheva, T. Yu. (2006) Theoretical foundations of interactive learning technology. *Scientific and methodological collection of MON, 44.*)
- Падалка, Г. М. (2008). Педагогіка мистецтва. *Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін.* Київ: Освіта України, сс. 177–200. (Padalka, G. M. (2008). *Art Pedagogy. Theory and Teaching Methods of Artistic Disciplines.* Kyiv: Education of Ukraine, pp. 177–200).
- Пометун, О., Пироженко, Л. (2002). *Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід.* Київ: А.С.К. (Pometun, O., Pyrozhenko, L. (2002). *Interactive Learning Technologies: Theory, Practice, Experience.* Kyiv: A.S.K.).
- Пометун, О., Пироженко, Л. (2005). *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання.* Київ: А.С.К. (Pometun, O., Pyrozhenko, L. (2005). *A Modern Lesson. Interactive Learning Technologies.* Kyiv: A.S.K.).
- Снапковська, С. В. Проблемне навчання як засіб інтенсифікації педагогічного процесу в системі роботи кафедри педагогіки і психології. *Сайт проекту Інтернет–конференції «Актуальні проблеми освіти».* Режим доступу: <http://vgmu.vitebsk.net/intconf/sect4/10.htm> (Snapkovska, S. V. Problem-Based Learning as a Means of Intensification of the Pedagogical Process in the Work System of the Department of Pedagogy and Psychology. *Website of the Internet-conference project «Actual problems of education».* Access mode: <http://vgmu.vitebsk.net/intconf/sect4/10.htm>).
- Янц, Н. Д. (2007). Особливості створення проблемних ситуацій у навчальному процесі початкової школи. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки, 43,* 437–440. (Jants, N. D. (2007). Peculiarities of Creating Problematic Situations in the Educational Process of

Primary School. *Pedagogy and Psychology of the Formation of a Creative Personality: Problems and Searches*, 43, 437–440).

SUMMARY

Sokil Lyudmila. Traditional and Innovative Methods in Folk Scenography of the end of the 20th – Beginning of the 21st Century.

The article deals with transformational changes in Ukrainian folk choreography of the late 20th and early 21st centuries. Analyzing the processes that took place in the specified period, the author shows how teachers-choreographers began to move from specific methods, which practically represented dance techniques, to traditional to innovative methods. Given the fact that choreography as an art form is very ancient, even the application of traditional methods became a certain innovation in the specified period. Textbooks, manuals, and monographs devoted to the methodology of implementation of the tasks of folk scenography began to be published, where the pedagogical basis and pedagogical principles of this creative discipline (art form) are traced for the first time. The article outlines the requirements for modern folk scenography in an out-of-school education institution; it is shown that the process of development of the scenographic environment, the process of creating a scenographic image is connected with the growth of the philosophical context of the choreographic work, the deepening of the symbolism of folk scenography. Competent pedagogical basis of teaching folk scenography contributes to the ability of the choreographer-director to convey the content of the dance to the children he teaches, the content that the director invests in the basis of the dance; the meaning of the selected musical accompaniment; age characteristics, the external form of the embodiment of the image.

Key words: folk scenography, choreographic technique, traditional methods, interaction, stage image, exercise, pedagogical process, levels of education.

УДК 378.14:37.013

Наталія Терентьєва

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID 0000-0002-3238-1608

Олена Злобіна

Інститут Військово-Морських Сил
Національного університету «Одеська морська академія»
ORCID ID 0000-0003-2296-5148

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/232-242

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Стаття репрезентує окремі історичні аспекти підготовки курсантів закладів вищої військово-морської освіти. В статті здійснено аналіз особливостей військової освіти військово-морських офіцерів в історичному ракурсі із застосуванням порівняльно-педагогічної методології, виокремлено та схарактеризовано періоди становлення: перший (від початку мореплавства до 1701 р.), другий (1701- кін. XVIII ст.), третій (1798–1870-ті рр.), четвертий (1877–1917), п'ятий (1918 р. – поч. 1950-х рр.), шостий (1950-ті рр. – поч. 1990-х рр.). Зроблено висновок, що на момент здобуття Україною незалежності у 1991 р. на її території функціонувала досить розвинена і добре укомплектована мережа ВВНЗ морського профілю, яка забезпечувала професійну підготовку морських офіцерів на

найвищому для свого часу рівні. Дані заклади мали тривалий ефективний досвід такої підготовки, власні науково-педагогічні школи та необхідний штат високопрофесійних викладачів та інструкторів, що стало підґрунтям для подальшого розвитку професійно орієнтованої військово-морської освіти.

Ключові слова: Військово-Морські Сили, військово-морська освіта, заклади вищої військової освіти, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Україна як суверенна морська держава має значний за масштабом морський кордон на півдні загальною протяжністю 1355 км (1065,5 км по Чорному морю, 249,5 км по Азовському морю та 40 км по Керченській протоці) (Загальна характеристика державного кордону. Державна прикордонна служба України), що закономірно обумовлює необхідність мати власні ефективні Військово-Морські Сили. Внаслідок російської агресії з 2014 р., незаконної анексії півострова Крим та з початком повномасштабної війни 2022 р, ВМС ЗС України втратили частину бойових спроможностей. Як наслідок, відновлення військово-морської міці України є вкрай важливим, хоч і складним процесом, що потребує системного перегляду всіх підходів до його розвитку в найкоротші терміни, в тому числі й на рівні підготовки морських офіцерів у ВВНЗ і ВНП ЗВО як одних з провайдерів відновлення бойових спроможностей ВМС ЗС України. При цьому, важливо критично осмислити попередній вітчизняний досвід професійної підготовки військових моряків офіцерського складу, щоб відібрати з нього кращі елементи, в тому числі в частині практичної підготовки.

Мета статті полягає в окресленні основних етапів становлення військово-морської освіти офіцерів ВМС.

Виклад основного матеріалу. Генеза української професійної військово-морської освіти уходить коріннями в XVIII ст. – у період створення військово-морського флоту Російської імперії, в складі якої в той час перебувала більшість сучасних українських земель. Військові історики та історики освіти (М. І. Барбашев, Л. Г. Бескровний, С. Г. Горшков, А. І. Ляшкевич, М. А. Мачак, М. І. Нещадим та інші) в цілому солідарно виділяють основні періоди її становлення:

- перший (від початку мореплавства до 1701 р.);
- другий (1701- кін. XVIII ст.);
- третій (1798–1870-ті рр.);
- четвертий (1877–1917);
- п'ятий (1918 р. – поч. 1950-х рр.);
- шостий (1950-ті рр. – поч. 1990-х рр.).

Аналіз особливостей військової освіти військово-морських офіцерів в історичному ракурсі доцільно здійснити, відштовхуючись від вище зазначеної періодизації із застосуванням порівняльно-педагогічної методології.

Перший період (від початку мореплавства до 1701 р.). Як свідчать історичні джерела, безпосередні східнослов'янські предки українців та протоукраїнці Давньоруської держави мали досить значний для свого часу досвід мореплавства. Те, що в 269 р. ці племена здійснили похід потужного флоту й розгромили Афіни, Коринф, Спарту, досягли островів Крит та Кіпр, вочевидь доводить, що для старослов'янських племен, які населяли південні райони нашої країни (мається на увазі територія сучасної Південної України), мореплавство та обізнаність у морських шляхах Чорного, Мармурового, Егейського та Середземного морів було вже далеко не новою справою.

Пізніше літописні джерела згадують бойові морські походи протоукраїнців на Візантію (610 р. на м. Солунь, 626 р. та знаменитий 907 р. на Константинополь (Царгород) вздовж південно-чорноморського узбережжя, 986 р. на м. Корсунь (Херсонес Таврійський) у Криму); походи бойових флотилій київських князів по Чорному і Каспійському морях, річках Дунаю, Дністру, Дніпру, Дону і навіть Волзі (Енциклопедія історії України, 2007).

Окремою славетною сторінкою вітчизняної військово-морської справи є морські походи і битви за участю українських козаків. Тут достатньо лише пригадати їх перший і переможний морський бій з флотом турків-османів у 1492 р. та захоплення неприступної морської фортеці Дюнкерк (Франція) у 1646 р. (Калініченко, 2016).

Проте вважати даний період часом функціонування військово-морської освіти буде перебільшенням. За влучною думкою А. І. Ляшкевич, «на цьому часовому проміжку набуття знань, навичок і досвіду моряками (людьми, що працювали на судах або служили на військових кораблях) відбувалося в процесі практичної діяльності, яка за змістом відповідала рівню ремесла» (Ляшкевич, 2017). Особливістю навчання був його повністю емпіричний характер, а результати цілком залежали від здобутого бойового досвіду. Крім того, постійного професійного флоту в українців на той час ще не існувало. Навіть за часів Гетьманщини козаки були універсальними воїнами, серед яких не було окремих підрозділів, що спеціалізувалися виключно на військово-

морській справі, через що чимало з них взагалі ніколи не виходили у море (Голобуцький, 1994).

Другий період (1701 р. - кін. XVIII ст.). Суттєвою ознакою другого періоду була поява перших військово-морських навчальних закладів на півдні України. На думку дослідниці морської освіти на Півдні України А. І. Ляшкевич, першим з них слід вважати Херсонський морський кадетський корпус, заснований 1783 р. (Ляшкевич, 2019). Кадети (у той час їх продовжували називати гардемаринами) здобували освіту впродовж чотирьох років за однією зі спеціальностей штурмана чи кораблебудівника, після чого або поступали на службу за фахом, або мали право продовжити здобуття освіти у Артилерійському, Морському або Інженерному кадетському корпусі. Слід зазначити, що зміст навчання не був повністю військово-морським: крім фахово орієнтованих дисциплін (навігація й інженерна справа, будова та управління кораблем), вивчалися загальновійськові (фехтування та артилерійське мистецтво), фізико-математичні, філологічні (обов'язково не менше двох мов), суспільно-гуманітарні (право, історія, політична географія), релігієзнавчі (Закон Божий, благочестя, догми християнської віри, євангельське вчення) та художньо-естетичні (малювання, танці) дисципліни. Однак, така ґрунтова освіта, при цьому, не вважалася суто військовою, а відтак, випускникам не присвоювалось офіцерське звання.

В межах предмету нашого дослідження нас більше цікавить ще один навчальний заклад Херсона, заснований у 1793 р. – морське артилерійське училище. Освіту в ньому здобували лише вихідці з дворянського стану, а випускникам присвоювалось звання унтер-офіцера морської артилерії. Враховуючи панівний військово-тактичний характер артилерійських засобів ведення бойових операцій того часу, можна говорити про привілейований характер статусу офіцерів морської артилерії на флоті та високий авторитет відповідних навчальних закладів. У 1795 р. Херсонське морське артилерійське училище було переведено до Миколаєва. Там же у 1798 р. в було відкрито Чорноморське штурманське училище як один з перших професійних військових закладів в Україні.

Спільними рисами цих двох військових освітніх закладів була їх закритість (говорячи сучасною мовою – режимність), елітарність (практичні всі кадети – дворяни за походженням), політехнічність (поряд із прикладними морськими науками вивчались фізико-

математичні, загальновійськові, основи інженерних) разом із гуманітарністю (вивчались іноземні мови, основи дипломатії тощо), прищеплення високого соціального статусу морського офіцера. В цьому світлі ми солідарні з думкою А. І. Ляшкевич про те, що «хоча за цей період не вдалося створити єдиної системи освіти, проте було закладено важливе підґрунтя для подальшого розвитку професійно орієнтованої військової освіти» (Ляшкевич, 2017).

Третій період (1798–1870-ті рр.) виділений через формування в протосистемі військової освіти Російської імперії, в тому числі в на українській території, спеціальної підготовки офіцерів військово-морського флоту.

Активна розбудова Чорноморського флоту та Азовської флотилії у пер. пол. XIX ст. закономірно сприяло розширенню мережі військово-морських закладів на Півдні сучасної України. Для забезпечення потреб флоту у кадрових офіцерах крім вже існуючих чорноморських штурманського і артилерійського училищ у Херсоні та Миколаєві були започатковані заклади професійної підготовки офіцерів середньої ланки. Так, 1826 р. у Миколаєві було засновано Чорноморську штурманську роту для курсантів-дворян, а 1827 р. при Морському кадетському корпусі в Херсоні відкрився офіцерський клас, який деякі дослідники вважають початком академічної військової освіти офіцерів флоту Російської імперії (Ляшкевич, 2017).

В цей час відбулися зміни і у внутрішній організації підготовки морських офіцерів, передумовами яких стали освітня реформа 1804 р. та ускладнення тактики ведення морських операцій. В організаційно-адміністративному плані це виразилось у збільшенні терміну навчання (з 3-4 років до 6-7 років) та структуруванні й розширенні переліку фахово-орієнтованих і спеціальних дисциплін (напр., додалися гідравліка, історія воєн на морі тощо); в змісті навчання - посилено питому вагу фахової підготовки за рахунок уведення флотського стажування (прикладне вивчення поведінки корабля в морі в різних ситуаціях, особливості його парусності та корпусності, розподіл озброєння і такелажу та ін.); у організаційно-педагогічному - до викладання теоретичних курсів залучено авторитетні науково-педагогічні кадри з числа академічного професорського складу. Наведені факти, на наше переконання, дозволяють аргументовано стверджувати, що в рамках даного часового періоду оформився образ академічної системи вищої військово-морської освіти, основними

рисами якої були практична націленість навчання, формування широкого освітнього і фахового світогляду морських офіцерів та вибудова мережі освітніх закладів морського профілю для забезпечення потреб військового флоту у професійних кадрах.

Четвертий період (др. пол. 1870-х рр. – 1917 р.). З середини XIX ст. ключовою ударною силою військово-морської могутності стрімко стає бронепанцерний флот на паровій тязі. Переоснащення за цією тенденцією розпочалось і на Чорноморському флоті. Ще 1862 р. офіцерський клас при Морському кадетському корпусі, в тому числі у Миколаєві, був реорганізований у «Академічний курс морських наук», в структурі якого функціонували кораблебудівне, гідрографічне та механічне відділення, а у 1877 р. вже на базі цього курсу заснували Миколаївську морську академію (Ляшкевич, 2017). З 1896 р. при ній було знов відкрито курс військово-морських наук. Як видно з переліку основних дисциплін («Морські стратегія і тактика», «Військово-морська історія», «Військово-морська статистика та географія», «Міжнародне морське право» та ін.) академічна складова освіти була розрахована на морських офіцерів всіх рангів - від первинних посад для корабельного складу і берегової служби до штабного командування. Як справедливо зауважує А. І. Ляшкевич, на даному етапі відбулось «формування системи безперервної багаторівневої військово-морської ... освіти» (Ляшкевич, 2017), включаючи перепідготовку і підвищення кваліфікації (останні стосувались здебільшого офіцерів, які перенавчалися з вітрильних кораблів на парові бронепанцерні).

В цілому, можна констатувати, що на кін. XIX – поч. XX ст. на Півдні сучасної України для потреб Чорноморського флоту, остаточно склалася система вищої військово-морської освіти. При цьому, ВВНЗ морського профілю, що функціонували в українських містах (передовсім, у Миколаєві), зарекомендували себе як одні з найкращих, що неодноразово доводили їх випускники як під час локальних морських конфліктів у Чорному морі в др. пол. XIX ст., так і в морському воєнному басейні Першої Світової війни.

П'ятий період (1918 р. – поч. 1950-х рр.). Переважна більшість праць, у тому числі вітчизняних, присвячена історії українського військово-морського флоту та військово-морській освіті пов'язують даний період із відновленням після Першої Світової війни системи військової підготовки моряків і морських офіцерів в рамках виключно радянської військової освіти [5]. На наше глибоке переконання, такий

стан речей необґрунтовано применшує український національний досвід в цій царині та є не зовсім виправданим. Як емоційно, але цілком справедливо зазначає з цього приводу морський офіцер-підводник з 15-річним стажем О. М. Калініченко, «1996 р. російська медаль «300 років Російському флоту» поставила «поза законом» морську доблесть наших пращурів ... сприймаю як особистий виклик діяння «безпам'ятних Іванів», які ігнорують більш ніж 1700-річну славу морську історію наших пращурів» (Калініченко, 2016). Ми ведемо мову про необхідність обов'язкового включення до періодизації вітчизняної військово-морської освіти окремого періоду або стадії в межах даного періоду, пов'язаних з розбудовою і розвитком української вищої військової освіти для морських офіцерів під час Української революції 1917-1921 рр.

Як відомо, 20.11.1917 р. Українська Центральна Рада своїм III Універсалом проголосила створення Української Народної Республіки (УНР), що дало старт державотворчим процесам в Україні, включаючи створення власних Збройних Сил УНР, у тому числі Військово-Морського флоту. 29.04.1918 р. екіпажі кораблів колишнього Чорноморського флоту Російської імперії (особовий склад якого станом на 01.01.1917 р. на 65% складався з українців (Український Державний Флот: До 100-річчя підняття українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту, 2018)) на чолі з флагманським лінійним кораблем «Юрій Побідоносець» підняли українські прапори, чим знаменували утворення Чорноморського флоту Української Народної Республіки – перших професійних ВМС незалежної Української держави (Український Державний Флот: До 100-річчя підняття українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту, 2018). З цієї дати починається і умовний відлік професійної військово-морської освіти в УНР, який пов'язаний з українськими містами Севастополь, Херсон, а стосовно підготовки морських офіцерів – з Миколаєвом. На жаль, політика Центральної Ради УНР, в особі Генерального Морського Секретаріату (згодом – Міністерства морських справ) на чолі з Д. Антоновичем, щодо функціонування Чорноморського флоту була орієнтована на скорочення його чисельності і перетворення на морську берегову охорону (Удовиченко, 1995), що не сприяло розвитку відповідної освіти. Крім того, анти- і контрукраїнська пропаганда радянської Росії сприяла тому, що значна частина особового складу із екіпажами зрадила Україну і 1918 р. покинула місце дислокації в

Криму. Іноземна інтервенція остаточно поставила на тривалу паузу розвиток вітчизняного військово-морського флоту.

Трагічна історія українського військово-морського флоту 1917-1921 рр. позначилася і на функціонуванні освітніх закладів морського профілю. Єдиний ВВНЗ з підготовки морських офіцерів того часу – Миколаївська Морська академія – пережив важкі часи. Хоч сьогодні ще немає окремих ґрунтовних досліджень про особливості його функціонування у вище вказаний період, з окремих розрізнених відомостей логічно припустити, що хронічний брак фінансування та революційні настрої, що охопили переважну частину курсантів, не дозволили здійснювати повноцінної фахової підготовки (Ляшкевич, 2019).

З початку 1920-х рр. Україна увійшла до складу СРСР і почалося відновлення системи військової, у тому числі вищої військово-морської, освіти.

Ще у 1918 р. у Миколаєві, Херсоні і Севастополі були започатковані Курси командного складу флоту у форматі «З'єднаних класів фахівців командного складу РСЧФ». В адміністративно-організаційному сенсі така освітня новація означала уніфікацію штурманської, артилерійської, мінної, підводної та електротехнічної військово-морських спеціалізацій в єдиний фах на базі єдиних навчальних закладів. Також, на базі розформованих військових училищ для моряків і мічманів було засновано тринадцять прискорених військових курсів, де з робочих та селян готували командний склад флоту. Природньо, що такий підхід на перших етапах не додав ефективності професійній підготовці морських офіцерів через критично недостатній рівень базової підготовки та слабку фахово значиму мотивацію слухачів курсів, вкрай скорочені терміни навчання, брак професійного викладацького складу, педагогічно не організовану практичну підготовку на кораблях тощо.

По суті, єдиним реальним ВВНЗ морського профілю на території України у 1920-х рр. залишалась Миколаївська Морська академія. Дане твердження ґрунтується на її провідній ролі та значенні у розробці змісту радянської вищої військово-морської освіти у той час, що знайшло відображення у Положенні про заклад 1923 р.: «Морська академія – це автономний вищий морський навчальний заклад, головною задачею якого є розробка того циклу спеціальних наукових дисциплін, без якого неможлива правильна та плідна діяльність флоту» (Освіта на Миколаївщині у ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси, 1997).

Протягом 1919-1939 рр. в СРСР функціонувало сім військово-морських академій та десять військово-морських училищ на базі яких відбувалась підготовка морських офіцерів, з них в Україні – дві академії (в Миколаєві та Севастополі) та чотири училища (в Одесі, Маріуполі, Херсоні, Керчі) (Сірополко, 2001). В цей час остаточно сформувались ключові риси радянської вищої військово-морської освіти пер. пол. XX ст., а саме: 1) чітке розділення професійної підготовки морських офіцерів окремо для служби на надводних кораблях, окремо – на підводних човнах; 2) концептуальний поділ на три базові військово-морські спеціальності – штурманську, артилерійську та мінно-торпедну; 3) зміст військових спеціальностей отримав чітке нормативне вираження у вигляді відповідних освітніх програм та інших керівних і методично-орієнтованих документів; 4) централізований алгоритм професійної підготовки.

Шостий період (1950-ті рр. – поч. 1990-х рр.). Виділення даного періоду обумовлене трьома основними чинниками – якісними військово-технічними змінами у флоті (поява нових типів кораблів, атомних субмарин, принципово нового озброєння – атомного ракетно-ядерного флоту), участю СРСР у «холодній» війні (обумовила нову роль ВМФ у глобальному військово-політичному протистоянні та розширила територію його застосування на весь Світовий океан) та широкомасштабною військовою реформою 1950-х рр.

Фахівці відзначають, що професійна підготовка морських офіцерів у цей час характеризується підвищенням інженерно-технічної складової, розширенням переліку військово-морських спеціальностей і спеціалізацій, збільшенням нормативних термінів навчання та практичної підготовки (Ляшкевич, 2017). До речі, остання стала більш диференційованою і прикладною за рахунок навчального стажування на кораблях і підводних човнах, які перебували на бойовому чергуванні, а також за рахунок уведення до неї інституту особистих наставників-інструкторів.

Таким чином, на момент здобуття Україною незалежності у 1991 р. на її території функціонувала досить розвинена і добре укомплектована мережа ВВНЗ морського профілю, яка забезпечувала професійну підготовку морських офіцерів на найвищому для свого часу рівні. Дані заклади мали тривалий ефективний досвід такої підготовки, власні науково-педагогічні школи та необхідний штат високопрофесійних викладачів та інструкторів.

ЛІТЕРАТУРА

- Голобуцький, В. (1994). *Запорозьке козацтво*. Київ: Вища школа (Holobutskyi, V. (1994). *Zaporozhian Cossacks*. Kyiv: Higher School).
- Енциклопедія історії України: Т. 4 (2007). Київ: Видавництво «Наукова думка» (*Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 4* (2007). Kyiv: Publishing House Scientific Thought).
- Загальна характеристика державного кордону. Державна прикордонна служба України: веб-сайт. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/map> (*General characteristics of the state border. State Border Service of Ukraine*. Retrieved from: <https://dpsu.gov.ua/ua/map>)
- Калініченко, О. (2016). Морська слава України. *Військово-історичний меридіан*, 7 (14), 114-123 (Kalinichenko, O. (2016). Maritime glory of Ukraine. *Military-Historical Meridian*, 7 (14), 114-123).
- Ляшкевич, А. І. (2017). Періодизація становлення і розвитку військово-морської освіти в Україні (початок XVIII – 50–90-ті рр. XX століття). *ScienceRise: Pedagogical Education*, 10 (18), 33–37 (Liashkevych, A. I. (2017). Periodization of formation and development of naval education in Ukraine (early XVIII – 50–90s of the XX century). *ScienceRise: Pedagogical Education*, 10 (18), 33–37).
- Ляшкевич, А. І. (2019). *Теорія і практика морської освіти Півдня України (30-ті роки XIX – початок XXI століття)* (дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01). Тернопіль (Liashkevych, A. I. (2019). *Theory and practice of maritime education in the South of Ukraine (1930s - beginning of the 21st century)* (Diss. ... Doctor of Pedagogical Sciences). Ternopil).
- Освіта на Миколаївщині у XIX–XX ст.: історичні нариси (1997). І. С. Павлик (ред.). Миколаїв (*Education in the Mykolaiv region in the 19th–20th centuries: historical essays* (1997). I. S. Pavlyk (ed.). Mykolaiv).
- Сірополко, С. (2001). *Історія освіти в Україні*. Київ: Наук. думка (Siropolko, S. (2001). *History of education in Ukraine*. Kyiv: Science thought).
- Удовиченко, О. І. (1995). *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917 – 1921*. Київ: Україна (Udovychenko, O. I. (1995). *Ukraine is in the war for statehood. History of the organization and combat operations of the Ukrainian Armed Forces 1917-1921*. Kyiv: Ukraine).
- Український Державний Флот: До 100-річчя підняття українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту (2018). Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів. Київ: ФОП Маслаков (*Ukrainian State Navy: To the 100th anniversary of the raising of Ukrainian flags on ships of the Black Sea Fleet* (2018). A collection of informational and analytical materials. Kyiv: FOP Maslakov).

SUMMARY

Terentieva Nataliia, Zlobina Olena. Historical features of military education of naval officers of the Armed Forces of Ukraine.

The article represents certain historical aspects of the training of cadets of higher naval education institutions. The article analyzes the features of the military education of naval officers in a historical perspective with the use of comparative and pedagogical methodology, distinguishes and characterizes the periods of formation: the first (from the beginning of seafaring to 1701), the second (1701-end of the 18th

century), the third (1798–1870s), fourth (1877–1917), fifth (1918–early 1950s), sixth (1950s–early 1990s).

It was concluded that at the time of Ukraine's independence in 1991, a fairly developed and well-staffed network of naval higher education institutions operated on its territory, which provided professional training of naval officers at the highest level for its time. These institutions had a long and effective experience of such training, their own scientific and pedagogical schools and the necessary staff of highly professional teachers and instructors, which became the basis for the further development of professionally oriented military education.

Key words: *Naval Forces, naval education, institutions of higher military education, professional training.*

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.147 : 005.33

Тетяна Золотарьова

Комунальний заклад Сумський обласний інститут

післядипломної педагогічної освіти

ORCID ID 0000-0001-7931-2143

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/243-260

ЗАСТОСУВАННЯ НАУКОВИХ ДИДАКТИЧНИХ КАЗОК ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «МОЛЕКУЛЯРНІ ОСНОВИ СПАДКОВОСТІ» НА ЗАНЯТТЯХ З ОСНОВ ГЕНЕТИКИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано методику роботи з науковими дидактичними казками при вивченні теми «Молекулярні основи спадковості» на заняттях з основ генетики. У ході підготовки статті нами були застосовані загальнонаукові та евристичні методи, філософський, психолого-педагогічний, лінгвістичний аналіз казок біологічного та медичного змісту для дошкільників, школярів та студентів, а також казок італійського письменника Джанні Родарі. З метою адекватної інтерпретації наукового матеріалу серед філософських, психологічних та соціальних аспектів людського життя студенти шукають аналогію з науковою генетичною інформацією по темі та підбирають відповідні філософські, психологічні та соціальні метафори для кожного генетичного об'єкта та процесу, про який буде написано в казці. З майбутніми фахівцями корекційної педагогіки важливо читати та писати казки відповідно до типів занять, оскільки у дітей з особливими освітніми потребами можуть виникнути проблеми на будь-якому етапі засвоєння матеріалу. Вивчення складного генетичного матеріалу перестає бути важким і неприємним завданням, якого студенти зазвичай намагаються уникати якомога довше, а перетворюється на приємний процес, яким хочеться займатися постійно. У перспективі необхідно створити систему науково-дидактичних казок з усіх тем генетики та інших навчальних дисциплін для студентів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: дидактичний менеджмент, підготовка корекційних педагогів, генетика, наукова дидактична казка, система казок, типи уроків, евристичні методи, пізнавальні психічні процеси.

Постановка проблеми. Професійна діяльність корекційного педагога є надзвичайно складним процесом, для успішної реалізації якого необхідно майстерно володіти трьома взаємопов'язаними групами знань, умінь та навичок – медичними, психологічними, педагогічними, яких набувають студенти, що отримують освіту зі спеціальності «016 Спеціальна освіта». Серед важливих навчальних дисциплін медичного циклу, крім «Анатомії, фізіології й патології дітей та підлітків», «Невропатології», «Сенсорних та мовленнєвих порушень», «Клініки інтелектуальних порушень», «Гігієни дітей і підлітків у системі корекційної освіти», є й предмет «Основи генетики», що разом з іншими

становить базу для вивчення загальної та спеціальної педагогіки, а також методик викладання математики, української мови, ручної праці, історії, образотворчого мистецтва, природознавства тощо.

На заняттях з основ генетики студенти засвоюють такі теми, як «Розмноження клітин. Типи клітинного поділу», «Молекулярні основи спадковості», «Реалізація генетичної інформації», «Закони Г. Менделя», «Взаємодія генів», «Хромосомна теорія спадковості. Зчеплене успадкування генів», «Зчеплене зі статтю успадкування», «Прояв генів у розвитку», «Мінливість», «Менделівські типи успадкування у людини. Хромосомні хвороби людини». Тема «Молекулярні основи спадковості», по-перше, є однією з основних, оскільки сприяє більш глибокому розумінню та міцному засвоєнню матеріалу з наступних тем з генетики й інших медичних і психолого-педагогічних дисциплін під час реалізації внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків; по-друге, є однією з найскладніших у курсі генетики для корекційних педагогів, оскільки містить велику кількість фактичного матеріалу, точне, повне й правильне сприймання, запам'ятовування та відтворення якого є доволі проблематичним. Головними перешкодами для становлення знань та вмінь з цієї теми є такі: генетична термінологія з цієї теми тісно переплітається з хімічною, містить латинські та грецькі корені; назви речовин та процесів є складними (багатокореновими) і складеними (один термін містить кілька слів); важко уявити розміри об'єктів, які вимірюються у мікрометрах, нанометрах, пікометрах; у студентів-педагогів є можливість опановувати матеріал з цієї теми тільки за текстами та ілюстраціями, а не проводити лабораторні дослідження, як це роблять студенти-медики. Використовуючи роботу з науковими дидактичними казками, можна послабити вплив названих перешкод на становлення системи професійних умінь у майбутніх корекційних педагогів.

Аналіз актуальних досліджень. У дошкільній та шкільній педагогіці та психології казки використовують переважно як засіб виховання (Бібко Н., Бурова Р., Дорошенко Н., Ігнатенко Н., Корнійчук І., Кубинський М., Олійник Г., Пабат В., Савченко О., Сиротинко В., Тищенко С., Чуйко Г. та ін.) та психокорекції (Замелюк М., Зборовська Н., Магдисюк Л., Ольхова Н., Сорокіна О., Оруджова Ж., Соловійова Л.).

Для школярів існують казки, які автори презентують як наукові дидактичні, але більшість цих творів, на жаль, важко назвати або науковими, або дидактичними. У проаналізованих нами казках з

дисциплін природничого циклу ми зустріли такі недоліки: часто викладається обмежена кількість інформації для вивчення чи повторення теми; науковий матеріал не впорядковано або не перетворено на казковий; недостатньо точно підібрано метафори до тематичної термінології та проведено аналогію між об'єктом вивчення та життям людини; лише частково враховані категорії та закони діалектики та шість основних процесів, які відбуваються в позитивних і негативних складових людини як системи «біо-соціо-дух» (абілітація, розвиток, корекція, реабілітація, компенсація, гіперкомпенсація) стосовно досліджуваних дитиною об'єктів та процесів); казки побудовані без урахування дидактичних принципів, засобів, методів навчання та виховання, типів уроків тощо.

Проте переважній більшості вимог до наукових дидактичних казок відповідають твори Примачик О. (Примачик, 2017), яка створила різноманітні й цікаві казки з зоології для учнів середніх класів і склала систему додаткових запитань до кожної казки, та Доннер К. (Доннер, 2019), яка написала та проілюструвала чудову повість-казку з анатомії та фізіології людини.

Кривонос О. застосовувала наукові дидактичні казки на заняттях з анатомії та фізіології людини з метою формування професійно-творчих умінь у студентів медичних коледжів. Звичайно, до професіограми медика не входять уміння писати подібні твори, тому складання наукової казки не було обов'язковим дидактичним завданням для всієї групи, казки писали лише один-два студенти з двадцяти п'яти за їх власним бажанням. Дослідниця не пропонувала орієнтовних тем і правил створення наукових дидактичних казок, не надавала методичних рекомендацій щодо їх написання, а останнім часом здачі тексту був кінець другого семестру. Такий підхід, звісно, знімає обмеження у творчості, проте існує висока імовірність того, що казка виявиться або не науковою, або не дидактичною, або взагалі недописаною. На жаль, О. Кривонос казок не складала, тож особистого досвіду створення наукової дидактичної казки не мала. Проте вона наводила один-два приклади – читала на одному з перших занять твори студентів попередніх років навчання, аналізувала й коментувала прочитане, вказуючи на позитивні та негативні моменти кожної казки. Також під її керівництвом студенти разом з одногрупниками успішно ставили власні казки-спектаклі на сцені медичного коледжу переважно в кінці навчального року.

Ми не зустрічали досліджень, які стосуються спеціально створених дидактичних казок для здобувачів вищої освіти та методики використання таких творів у ході аудиторної та самостійної домашньої роботи.

Мета статті. Розглянемо методику роботи з науковими дидактичними казками при вивченні теми «Молекулярні основи спадковості» на заняттях з основ генетики.

Методи дослідження. У ході підготовки статті нами були застосовані загальнонаукові методи (дедукція й індукція, аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування й конкретизація, мисленнєвий експеримент, метод мисленнєвого моделювання тощо), евристичні методи (метод евристичних питань, метод синектики, метод інверсії, метод аналогії, метод багатовимірних матриць, метод організованих стратегій), філософський, психолого-педагогічний, лінгвістичний аналіз казок біологічного та медичного змісту для дошкільників, школярів та студентів, а також казок італійського письменника Джанні Родарі.

Виклад основного матеріалу. В навчальному процесі здобувачів вищої освіти ми застосовуємо роботу з науковими дидактичними казками з 2007 року. Протягом даного часу студенти першого-п'ятого курсів навчально-наукових інститутів фізичної культури, педагогіки і психології, факультету іноземної та слов'янської філології під нашим керівництвом писали казки з таких навчальних дисциплін: «Анатомія, фізіологія, патологія дітей та підлітків», «Анатомія, фізіологія, патологія дітей з основами валеології», «Вікова фізіологія і валеологія», «Вікова фізіологія та здоров'я дитини», «Основи генетики», «Гігієна», «Гігієна дітей і підлітків у системі корекційної освіти», «Спеціальна методика викладання математики», «Методика викладання математики в старших класах спеціальної школи», «Ручна праця з методикою», «Спеціальна методика ручної праці», «Образотворча діяльність з методикою», «Спеціальна методика образотворчого мистецтва». Вимоги до наукових дидактичних казок, методичні рекомендації та орієнтовні теми для їх створення вказані у навчально-методичних комплексах з названих навчальних дисциплін.

Оскільки на вивчення більшості згаданих дисциплін, у тому числі, й «Основа генетики», відведена недостатня кількість годин, то викладачу і студенту доводиться працювати у пришвидшеному темпі над складним для пояснення та засвоєння матеріалом. У пригоді можуть стати спеціально написані викладачем казки, які студенти будуть опрацьовувати самостійно готуючись до відповідних аудиторних занять.

Такий підхід дозволить хоча б частково компенсувати меншу, ніж потрібно, кількість лекційних і практичних навчальних занять.

На першому лекційному занятті з генетики викладач читає студентам одну-дві власні казки та кілька казкових творів, написаних здобувачами вищої освіти попередніх років навчання. На практичних заняттях, спеціально відведених для роботи з науковими дидактичними казками, студенти зачитують свої твори, у яких визначають тип казки, встановлюють наявність усіх її структурних елементів, характеризують дотримання вимог до наукових і художніх текстів, з'ясовують правильність установлених аналогій та підібраних метафор, аналізують якість міжпредметних зв'язків генетики людини з філософією, психологією, загальною педагогікою, соціологією.

З майбутніми корекційними педагогами необхідно читати і складати наукові дидактичні казки описового (відображають переважно будову об'єктів) та динамічного (відображають переважно процеси) характеру, які відповідають типам уроків: тематико-пропедевтична казка відповідає тематико-пропедевтичному уроку; казка з новим матеріалом – уроку засвоєння нових знань; казка зі схожими ситуаціями, корекцією і закріпленням знань – уроку корекції та закріплення знань, умінь і навичок; казка з новими ситуаціями – уроку вдосконалення знань та умінь; казка з узагальненням знань відповідає уроку систематизації та узагальнення знань; практична казка відповідає практичному уроку; казка-перевірка відповідає уроку перевірки знань, умінь та навичок; комбінована казка відповідає комбінованому уроку; інтегрована казка відповідає інтегрованому уроку.

1. Тематико-пропедевтична казка включає теоретичний матеріал, на якому базується нова тема і який є важливим для первинного ознайомлення з нею, а також детально пояснену інформацію, необхідну для розв'язування задач конкретного типу. **Практична тематико-пропедевтична казка** готує студента до сприйняття, засвоєння та застосування складного нового теоретичного навчального матеріалу, до розв'язування задач з генетики, перевіряє наявність у читача базових знань і умінь з теми, допомагає пригадати вже відомий необхідний теоретичний та практичний матеріал, встановити співвідношення, відповідність, взаємозв'язок та взаємозалежність актуалізованої та нової інформації, а також перевірити, скорегувати та закріпити встановлену кореляцію відомого та нового.

У казках такого типу можна застосовувати прийом, спрямований на появу у майбутніх корекційних педагогів потреби у багатокомпонентній аналітико-синтетичній роботі з багатогранною інформацією з нової теми. З цією метою в казці пропонується науково-теоретична чи науково-практична психолого-педагогічна ситуація, розв'язати яку простіше за допомогою нового матеріалу, а не лише з опорою на вже відомий. У читача виникає відчуття нестачі наявних у нього знань для вирішення наукової проблеми, так поставленої перед ним чи перед головним героєм казки, що у читача з'являється стійке бажання вирішити за героя його проблему. Тематико-пропедевтичну казку можна залишити ніби незавершеною, щоб студент захотів почути на лекції або прочитати в книзі продовження теми. Це допомагає зацікавити здобувача вищої освіти, сприяє появі у нього позитивного ставлення до складного генетичного матеріалу.

2. Казка з новим матеріалом є найважчою для самостійної роботи з її науково-казковим текстом, тому її необхідно щедро забезпечити ілюстративним матеріалом (малюнками, схемами). Ілюстрації повинні уточнювати найбільш абстрактні частини змісту казки та доповнювати його до цілого. Матеріал слід пояснювати якомога детальніше, із застосуванням таблиць, які можна представити як карту місцевості, будинки різного призначення, шафу з книгами тощо. Казка має містити найпростіші теоретичні запитання з пройденого матеріалу.

Практична казка з новим матеріалом навчає студента розв'язувати нові задачі з генетики. Процес розв'язування однієї або кількох однотипних задач може бути сюжетом казки. Отже, сюжет залежить від змісту генетичних задач, з яких складається казка. Для вивчення генетичних об'єктів краще використовувати методи розповіді та ілюстрування, а для розуміння сутності генетичних процесів – методи індуктивного чи дедуктивного пояснення і демонстрування.

3. Казка зі схожими ситуаціями, корекцією і закріпленням знань є повторною подачею вже відомого з попередніх казок наукового генетичного матеріалу у схожих умовах. Схожими умовами є: використання схожих засобів і методів подачі генетичного матеріалу, зміна більшої чи меншої частини негенетичних елементів казки у порівнянні з казками з новим матеріалом, міжпредметні зв'язки з тими ж навчальними дисциплінами, з якими був використаний зв'язок у казці з новим матеріалом з цієї ж теми. Можна змінити сюжет і місце подій, але дійових осіб краще залишити тих же, написавши продовження

казки. Наприклад, новий герой проходить цей же маршрут, але з іншого кінця. Також казка має містити відносно прості теоретичні запитання для перевірки, корекції та закріплення знань.

Практична казка зі схожими ситуаціями, корекцією і закріпленням знань навчає здобувача вищої освіти розв'язувати аналогічні задачі з генетики. Казка обов'язково повинна містити кілька подібних задач, розміщених за логікою їх негенетичного змісту. Отже, негенетичний зміст кожної задачі є частиною сюжету цілої казки. Якщо немає готової задачі з потрібним змістом, її слід придумати самостійно або запропонувати зробити це читачу. В останньому випадку краще, щоб така задача була в кінці казки, і тоді читач закінчить текст твору по-своєму.

4. Казка з новими ситуаціями є повторною подачею вже відомого з попередніх казок наукового генетичного матеріалу у нових умовах. Новими умовами є: використання відмінних від попередніх казок засобів і методів подачі генетичного матеріалу; інші способи розв'язування задач певного типу; зміна абсолютно всіх негенетичних елементів казки у порівнянні з казками з новим матеріалом та з казками зі схожими ситуаціями, корекцією і закріпленням знань; міжпредметні зв'язки з іншими навчальними дисциплінами, у порівнянні з попередніми казками з цієї ж теми. Казка має містити більш складні теоретичні запитання з пройденого матеріалу.

Практична казка з новими ситуаціями також навчає студента розв'язувати аналогічні задачі, проте негенетичний зміст задач не має вирішального значення, як у казках попередніх типів. У практичних казках з новими ситуаціями головний герой подорожує казковим світом, а на його шляху зустрічаються другорядні герої, які потребують його допомоги у вирішенні їх проблем. При чому проблема другорядного героя, на перший погляд, полягає для нього не в генетиці, а в чомусь іншому, від чого й буде залежати негенетичний зміст задачі, (хоча насправді – саме в генетиці, інакше не було б цієї казки). Але головний герой пояснює та вирішує проблему з позицій генетики, розв'язуючи її як генетичну задачу, складену на основі даних, повідомлених другорядним героєм. Ці дані й стають умовою задачі.

Допомагаючи другорядним героям у їх складних життєвих ситуаціях, головний герой розв'язує і свою проблему. Наприклад, кожен другорядний герой дає щось головному герою за допомогу, а ця річ у кінці казки сприятиме вирішенню проблеми головного героя.

Якщо головний герой не зможе комусь допомогти на своєму шляху, він не отримає корисну і потрібну для себе річ і не зможе досягти головної мети своєї подорожі – розв'язати готової задачі з теми казки або скласти власну задачу та розв'язати її. Отже, у казках цього типу розв'язування схожих задач є необхідною умовою просування героя по казковому світу, без розв'язування задач герой не зможе дійти куди йому потрібно і досягти своєї мети. Важливо, щоб кількість задач була достатньою, але не перенасичувала казку завданнями і не розмивала головного сюжету казки.

Такий тип сюжету допомагає й читачам казки зрозуміти, що велику кількість життєвих проблем можна розв'язати за допомогою різних галузей сучасної науки.

5. Казка з узагальненням знань є системою завдань з теми, які всебічно перевіряють, впорядковують та узагальнюють знання майбутніх корекційних педагогів за допомогою завдань для героя казки. Знання та вміння узагальнює сам герой, або хтось з другорядних героїв, які йому зустрічався на шляху. Потім цю систему знань герой використовує для виконання системи складніших, в тому числі творчих, завдань у нових ситуаціях (по суті ще раз проходить випробування в нових умовах).

Ця казка може узагальнювати: 1) будь-яку кількість попередньо розміщених у посібнику казок з даної теми залежно від мети цілісної книги, складності теми і бажання автора; тобто казка може розміщуватись між будь-якими двома казками; 2) казки з кількох тем чи кількох модулів; 3) всі теми й модулі одного навчального предмету. У двох останніх випадках казка-узагальнення може бути повістю або навіть романом. Казка для узагальнення матеріалу має бути більшою за об'ємом, ширшою, але не менш глибокою за змістом.

Практична казка з узагальненням знань класифікує та об'єднує в систему знання та вміння студента з розв'язування генетичних задач з урахуванням внутрішньопредметних взаємозв'язків, порівнює та систематизує різні способи розв'язування однотипних задач.

6. Практична казка містить задачі та теоретичний матеріал, необхідний для їх розв'язування. Її зміст є найбільш наближеним до життя людини і часто буває інтегрованим з філософією, психологією, педагогікою. Оскільки казка використовується спеціально для становлення вмінь з розв'язування генетичних задач, то може бути будь-

якого іншого типу. Генетичні задачі як неосновний матеріал можуть бути включеними до казок інших типів у більшій чи меншій кількості.

7. Казка-перевірка містить велику кількість теоретичних чи практичних завдань, побудованих на матеріалі, який опрацьовано у казках усіх попередніх типів. Завдання з генетики на кожному кроці зустрічаються її героям, а без відповідей жодна дійова особа не може просуватись далі по казці: щось купувати (оскільки товари та білети на транспорт, до театру та музею тощо продають не за гроші, а за знання), подорожувати (ніхто не підвозить, не відчиняються двері), їсти (тарілка не наповнюється їжею), спати (не припиняється гучний шум, не з'являється ліжко з усіма необхідними речами), відправляти листи поштою (відповідь на завдання приклеюють до конверта замість марки; електронна пошта містить символи, які є відповіддю на завдання) тощо.

Для контролю знання термінології у тексті казки можна залишати пусте місце, в яке читач впише відповіді на питання, поставлені герою казки. На теоретичні питання часто пропонується відшукати відповідь за допомогою двох протилежних способів – індуктивного та дедуктивного.

У казках цього типу репродуктивні завдання розміщуються від простого до складного, а на завершення завжди пропонується щось творче, наприклад, придумати і розв'язати свою задачу.

Практична казка-перевірка має такий сюжет, у якому головному герою потрібно розв'язати задачі з генетики різними способами, щоб досягнути мети. При чому від героя можуть вимагати розв'язати конкретну задачу тільки вказаним способом, що є додатковою перепорою на шляху до мети.

Слід зауважити, що казка-перевірка не має містити жодної підказки щодо виконання завдань.

8. Комбінована казка включає у стислому вигляді всі типи казок з їх теоретичним та практичним матеріалом, одночасно виконує всі їх функції, тому має бути достатнього об'єму, щоб розкрити потрібну тему. Оскільки комбінована казка містить велику кількість щільно розміщеного генетичного матеріалу, то її важче читати, ніж казки інших типів. Її використовують з метою економії часу, але вона не є такою ефективною, як система казок. Комбіновану казку можна також прочитати для остаточного узагальнення знань та вмінь при роботі над складною темою. Краще, щоб комбінована казка була повістю чи поемою, а інші типи казок у даній темі – оповіданнями чи віршами.

9. Інтегрована казка теоретичного та практичного характеру містить матеріал з кількох навчальних дисциплін.

Інтегрованими часто бувають тематико-пропедевтичні казки, які використовують для зацікавлення темою, оскільки аналогія з життям та психологією людини створює у студента додаткову мотивацію опанування теми. В середині системи казок інтегровані казки застосовують рідко, переважно з метою створення нових умов застосування отриманих знань з теми, та й то, якщо немає іншої можливості ще якимось чином представити первинний матеріал (у такому випадку казка з новими умовами стає інтегрованою). Також можна розміщувати інтегровану казку після казки-перевірки, після або замість комбінованої казки для застосування вже систематизованих і узагальнених знань та вмінь в нових умовах – умовах міжпредметних зв'язків з соціальною педагогікою, соціологією, етикою, естетикою, релігієзнавством тощо.

Інтегровані казки застосовують і для полегшення опанування схожих тем з генетики та анатомії, цитології, гістології людини, генетики рослин і тварин.

Звісно, всі казки з теми можуть бути об'єднані з одним і тим же навчальним предметом, тоді всі вони будуть інтегрованими. Особливо для цього варіанту підходить філософія, психологія, загальна та соціальна педагогіка, соціологія. Встановлюючи міжпредметні зв'язки генетики з філософією, варто подумати, які категорії та закони діалектики можна застосовувати в цій казці. Пов'язуючи генетику з психологією, слід указати характеристики пізнавальних та емоційно-вольових процесів, типи темпераменту, риси характеру тощо, які матимуть усі герої казки. Загальна педагогіка дозволить нам чітко відстежити, які дидактичні принципи, засоби та методи застосовано в казці для навчання та виховання героїв. Соціальна педагогіка та соціологія допоможуть встановити взаємозв'язки практичної генетичної казки з життям людини, проаналізувавши соціальну активність, соціально-генетичну професію та інші соціальні аспекти буття усіх героїв.

Система казок спрямована на вивчення теми з нуля до становлення у майбутніх корекційних педагогів системи міцних знань та вмінь з теми казки. У системі казок кожна казка є відносно самостійною, хоча між ними існує наступність.

Між казками має простежуватись відповідність, співвідношення, взаємозв'язок, взаємозалежність за генетичним змістом, принципами, засобами, методами і прийомами, характером внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, метою, сутністю та послідовністю етапів роботи з науковим змістом, повнотою і наступністю шести дидактичних і шести виховних цілей (пріоритетна ціль зазвичай виноситься в назву казки та відповідає її типу) тощо.

Казки мають відрізнятись місцем казки у системі казок з даної теми та навчальної дисципліни, генетичним та негенетичним змістом, загальним сюжетом, окремими подіями, позитивними та негативними героями, їх цілями та перетвореннями, чарівними речами і чаклунствами, місцем розгортання сюжету, маршрутами героїв, ступенем активності розкриття і застосування різних структурних елементів казки, а також переважним і додатковими напрямками виховання, які реалізуються в конкретній казці для досягнення її наукової та дидактичної мети, формами співробітництва з читачами-студентами тощо.

У системі казок має бути організоване повторення, характер якого залежить від головної мети, відображеної у типі казки. Бажано, щоб у системі казок наступні завдання максимально продовжували попередні, а в окремій казці відповідь на перше завдання включалась до умови другого і без виконання попереднього неможливо було виконати наступне. За допомогою системи теоретичних та практичних завдань кожна окрема казка та система казок з теми, модуля та навчальної дисципліни у цілому має сприяти виявленню та виправленню випадкових помилок у знаннях та вміннях, а також закріпленню, узагальненню та систематизуванню вже виправлених знань та вмінь з теми у схожих та нових ситуаціях за допомогою одного і того ж генетичного змісту в поєднанні з різноманітним негенетичним змістом.

Казка може містити найрозповсюдженіші помилки студентів у вигляді помилок її героїв. Необхідно так вибудувати загальний сюжет і окремі події, щоб герой ці помилки помітив і виправив сам або хтось вказав би герою на його помилку та, ще раз пояснивши складний матеріал, допоміг би її виправити. Потім всі скориговані знання слід об'єднати у систему, а для їх закріплення включити до казки тренувальні вправи – додаткові завдання для героя, які він буде виконувати індуктивним або дедуктивним способами спочатку у схожих ситуаціях, а потім – у нових.

Перевірку правильності виконання завдань можна здійснювати із застосуванням одного й того ж або протилежного способу роботи з матеріалом (таблиця 1): якщо основне завдання необхідно виконувати дедуктивним способом, то додаткове – індуктивним.

Таблиця 1

Поєднання способів роботи з матеріалом під час його подачі та перевірки

Подача матеріалу	Перевірка і корекція знань та вмінь
Індуктивний спосіб	Індуктивний спосіб
Дедуктивний спосіб	Дедуктивний спосіб
Індуктивний спосіб	Дедуктивний спосіб
Дедуктивний спосіб	Індуктивний спосіб

Оскільки студент має знати, чи правильно він виконав завдання замість героїв казки, то відповіді на всі теоретичні та практичні завдання, а за потреби і процес їх виконання можуть бути подані в кінці книги, після тексту казки або тут же вказці, нижче на кілька рядків. Тобто процес виконання завдань та готові відповіді на них можуть бути включеними або не включеними до сюжету казки за бажанням автора.

Елементи казки, особливості її дидактики та виховну мету у системі казок необхідно підбирати таким чином, щоб підтримати, а не згасити інтерес у читача, який уже опрацював попередні типи казок з даної теми. Казки, складені із застосуванням евристичних методів, прийомів фантазування Дж. Родарі, методів стимулювання пізнавальної діяльності та подібних їм способів перетворення наукового тексту на казковий сприяють досягненню цієї мети. Казки в системі мають бути розміщені в такій послідовності, щоб перша казка готувала читача до другої, друга – до третьої, третя – до четвертої тощо. Можна включити до системи казок і по дві казки кожного типу, в першій матеріал подати індуктивним, а в другій – дедуктивним способом, щоб урахувати освітні потреби всіх студентів. Система казок має забезпечити здобувачу вищої освіти ідеальне опанування теми та становлення у нього відповідних компетентностей.

Щоб написати наукову дидактичну казку, студент порівнює опрацьовані книги та статті, знаходить схожі та відмінні фрагменти тексту, повтори, а також зміст, який не повторюється. Серед повторюваних частин вибирає кращий (повніший, точніший) текст, доповнює його вкрапленнями неповторюваного матеріалу, створюючи з п'яти-шести текстів один повний, точний і цілісний. З

вибраним матеріалом можна працювати різними способами залежно від розміру незмінного тексту, кількості та якості внесених у нього змін. Якщо книга паперова, варто зробити ксерокопії всіх сторінок, які стануть у пригоді при написанні казки. Скопійовані сторінки слід розрізати на частини. Непотрібні та повторювані абзаци видаляють. Порівняно великі за розміром та незмінні уривки тексту потрібно склеїти по порядку, отримавши готовий відносно цілісний текст на сторінці формату А4. Якщо книга електронна, вибрати фрагменти тексту та розмістити їх за логікою викладу і роздрукувати. Невеликі уривки наукового матеріалу, які в ході опрацювання зазнають значних змін, краще переписати від руки або набрати на комп'ютері і також роздрукувати. Бажано частину інформації перетворювати на схеми і таблиці, а не залишати у звичайному текстовому форматі.

За цією ж методикою студент працює з книжковими ілюстраціями до теми казки. Або робить ксерокопії кількох найкращих, або два-три неповних зображення перемальовує на один аркуш так, що з них утворюється одне більш повне і точне, ніж ці окремі. Повноцінні ілюстрації вклеюють у потрібне місце конспекту. Так майбутній корекційний педагог ніби створює власний навчальний посібник з теми казки.

Якщо не об'єднати фрагменти тексту в одне ціле, то в процесі роботи над казкою можна наробити прикрих помилок. Працюючи лише з частиною наукового матеріалу, важко врахувати цілісний зміст розглядуваної теми. Тому деякі ідеї щодо інтерпретації наукового змісту з позицій казкового сюжету можуть виявитись непридатними через те, що студент намагається побудувати повноцінний і цілісний казковий образ на неповному і неточному науковому матеріалі. Невраховані елементи наукового тексту та інформації призводять до створення помилкових казкових образів через неточність інтерпретації, оскільки з неповного початкового наукового матеріалу не може утворитись повний казковий текст.

З метою адекватної інтерпретації отриманого конспекту здобувачі вищої освіти серед філософських, психологічних і соціальних аспектів життя людини відшуковують аналогію з науковою генетичною інформацією з розглядуваної теми та підбирають відповідні філософські, психологічні та соціальні метафори до кожного генетичного об'єкту і процесу, про які йтиметься в казці. Пошук більш влучних аналогій та метафор іноді продовжується й у процесі складання казки. Важливо

пам'ятати, що наукові подробиці слід органічно вплітати в казковий текст, а не відокремлено повідомляти науковий матеріал і ніби незалежно від нього подавати казковий сюжет.

Генетичні об'єкти (ДНК, РНК, нуклеотиди, азотисті основи, фосфорну кислоту, дезоксирибозу, рибозу і ферменти, які каталізують процеси) у наукових дидактичних казках краще представляти як головних та другорядних позитивних та негативних казкових героїв, чарівні предмети, а також як мету, до якої герой прагне, а злодій заважає її досягнути. Генетичні об'єкти можуть стати й місцями подій у тому випадку, коли у клітину казковим чином потрапить якась людина: ДНК та РНК автор уявить як розважальний (торгівельний, навчальний чи науковий) центр, атракціони, музей (художній, історичний, декоративно-прикладного мистецтва), різноманітні виставки; ферменти, які каталізують процеси, змалює як автомобілі, громадський транспорт (тролейбуси, автобуси, трамваї, таксі, метрополітен), лікарів, кухарів, акторів, учителів, учнів, слухачів курсів, учасників змагань та конкурсів тощо. Особливості будови генетичних об'єктів зручно описувати як риси характеру тих героїв, якими в казці є ці об'єкти.

Генетичні процеси (механізм реплікації та репарації ДНК, процес утворення нуклеотидів, функції РНК тощо) цікаво трактувати як події та чаклунства у казковому світі, як перетворення героїв та злодіїв, як позитивні та негативні вчинки героїв відповідно до нормальних та патологічно змінених функцій молекул, як конкурси (краси, умільців, представників різних професій), курси (поведінки, підвищення кваліфікації), вистави у театрі, процес реплікації – як змагання ферментів у швидкості синтезу двох ланцюгів ДНК тощо.

Наприклад, у процесі реплікації ДНК іноді відбуваються помилки – ферменти приєднують некомплементарні нуклеотиди. У казці цей факт можна представити в таких інтерпретаціях: фермент був неуважним, йому лінь було добросовісно працювати, якийсь негативний герой умовив його виконати роботу неправильно, потрібний нуклеотид відмовився ставати на своє місце у ДНК, наявний в одному ланцюжку нуклеотид відмовився поєднуватись і комплементарним йому нуклеотидом у другому ланцюжку та багато інших. Варіантів може бути безліч залежно від теми казки та задуму автора.

Високоякісну казку неможливо написати за той же проміжок часу, що й добротний конспект. Тому майбутні корекційні педагоги вчаться раціонально розподіляти власні зусилля, необхідні для

досягнення мети, застосовувати способи роботи, які корелюють зі змістом і складністю завдань. Якщо студентам не вдається швидко створити задуману казку, вони поступово привчаються відшукувати причини невдачі, повертаються до наукової творчості через кілька днів, протягом яких обдумують, як генетичний зміст обраної теми правильно розкрити в казкових образах.

Така робота стимулює всі пізнавальні психічні процеси майбутнього корекційного педагога, що стане йому в пригоді під час педагогічної практики та самостійної професійної діяльності. Необхідно, щоб студенти могли визначити, які пізнавальні психічні процеси є найбільш активними при роботі з науковими дидактичними казками, оскільки у дітей з особливими освітніми потребами зустрічаються розлади пізнавальної діяльності та емоційно-вольової сфери. З цією метою вони застосовують само- і взаємостереження в ході аналізу, читання й складання казок.

Цінним умінням є створення наукових дидактичних казок для учнів з різним ступенем інтелектуальних, функціональних, фізичних, навчальних та соціоадаптаційних труднощів з метою полегшення засвоєння освітньої програми, за якою навчаються діти з особливими освітніми потребами. Важливо з майбутніми спеціалістами з корекційної педагогіки читати і писати казки за типами уроків, оскільки в учнів з особливими освітніми потребами можуть виникати проблеми на будь-якому етапі засвоєння матеріалу (підготовка до вивчення теми, вивчення, закріплення, корекція, систематизація та узагальнення знань з теми тощо). Тому стандартний набір методів не завжди може давати необхідний психолого-педагогічний результат, і виникає необхідність застосування евристично-синергетичної методології в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Аудиторна та самостійна робота студентів з науковими дидактичними казками сприяє багаторазовому повторенню матеріалу в різних умовах та свідомому становленню міцних, глибоких і гнучких знань, умінь та навичок, допомагає творчо підходити до розв'язання наукових проблем, вчить перетворювати складне на просте, нецікаве на цікаве, необхідність на потребу і формулювати її у вигляді реалістичної структурованої освітньої мети, а також продумувати план роботи, який відповідає поставленій меті, визначати способи її досягнення, підбирати потрібні ресурси, здійснювати попередній, поточний і заключний самоконтроль, розраховувати час, необхідний для виконання завдань як

репродуктивного (наприклад, створення конспектів, схем і таблиць), так і творчого характеру (наприклад, складання наукових дидактичних казок згідно з вимогами до наукових і художніх текстів).

Самостійна навчальна діяльність здобувачів вищої освіти стає більш упорядкованою, організованою та рівномірною, вони призвичаюються регулярно працювати з науковим матеріалом, попередньо планувати свою роботу над казкою. Зростає ініціативність студентів у навчальному процесі, підсилюється внутрішнє прагнення пізнати більше і краще, пришвидшується опрацювання інформації без зниження якості та результативності.

Доброзичлива творча атмосфера на заняттях сприяє профілактиці та корекції у студентів страхів «помилитись», «бути гіршими за інших», мотивація уникнення невдач у них слабшає, мотивація досягнення успіхів не лише посилюється, а й стає більш чіткою, структурованою й доцільною, а нестійка зовнішня мотивація перетворюється на стійку внутрішню. Вивчення складного матеріалу перестає бути тяжкою й неприємною повинністю, якої людина зазвичай намагається уникати якомога довше, а перетворюється на приємний процес, який хочеться здійснювати постійно.

Висновки. Таким чином, описана методика у поєднанні з евристично-синергетичними методиками стимулювання розвитку, абілітації, корекції та реабілітації позитивних складових людини як системи «біо-соціо-дух» дозволяє за відносно короткий час розібратись у всіх питаннях теми. Слухання готових та складання власних наукових дидактичних казок має органічно поєднуватись зі стандартною аудиторною й позааудиторною роботою з генетики та інших навчальних дисциплін, з якими існують логічні міжпредметні зв'язки.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому необхідно скласти систему наукових дидактичних казок з усіх тем з генетики та інших навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

- Гамаюнов, В. Г. (2004). *Дидактичний менеджмент: навчаюче управління*. Харків: Видав. гр. «Основа». (Gamayunov, V. G. (2004). *Didactic Management: Educational Management*. Kharkiv: Publisher group "Basis").
- Доннер, К. (2019). *Магічна книга анатомії*. Київ: Читаріум. (Donner K. (2019). *The Magic Anatomy Book*. Kyiv: Chitarium).
- Золотарьова, Т. В. (2016). Вплив детерміністичної наукової освітньої парадигми на співвідношення систем «особистість» і «дефект» молодших школярів із ДЦП. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. (Zolotaryova T. V. (2016) The influence of deterministic scientific educational

paradigm on correlation of systems «personality» and «defect» of junior pupils with child's cerebral palsy. *Pedagogic sciences: theory, history, innovation technologies*, 9, 247-264).

- Золотарьова, Т. В. (2016). Пізнавально-творча самореалізація молодших школярів із ДЦП і стан сформованості їх емоцій, волі, інтересів, потреб, цілей, мотивів і мотивації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал*, 8 (62), 241-263. (Zolotaryova Tatiana. Cognitive-creative self-realization of pupils of junior forms with child's cerebral palsy and level of development of their emotions, will, interests, necessities, aims, motives and motivations. *Pedagogic sciences: theory, history, innovation technologies*, 8, 241-263).
- Лесіна, О. В., Телячук, В. П. (автори-упоряд.). (2007). *Сходінками творчості. Методика ТРВЗ в початковій школі*. Харків: Вид. група «Основа»: «Триада+». (Lesina, O. V., Telyachuk, V. P. (editors). (2007). Steps of creativity. Methodology of the theory of solving inventive tasks in primary school. Kharkiv: Ed. "Basic" group: "Triad+").
- Опачко, М. В. (2016). Дидактичний менеджмент: філософський аспект сутності поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2 (39), 168-171. (Opachko, M. V. (2016). Didactic management: the philosophical aspect of the essence of the concept. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2, 168-171).
- Примачик, О. Г. (2017). *Біологічна казка як засіб пізнання і творчості : методичний посібник*. Стара Рафалівка. (Primachyk, O. G. (2017). *A biological tale as a means of knowledge and creation: a methodical aid*. Old Rafalivka.). URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0100ad6z-30f5.docx.html>
- Тягур, Р. С., Тягур, Т. Р. (2010). *Менеджмент в освіті: курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. (Tyagur, R. S., Tyagur, T. R. (2010). Management in education: a course of lectures for students of higher educational institutions. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University).

SUMMARY

Zolotaryova Tatyana. The use of the scientific didactic tales during study the topic "Molecular bases of heredity" at the genetics lessons for future special education.

The article analyzes the method of working with scientific didactic tales during study the topic "Molecular bases of heredity" at the genetics lessons. We applied general scientific and heuristic methods, philosophical, psychological and pedagogical, linguistic analysis of tales of biological and medical content for preschoolers, schoolchildren and students, tales of the Italian writer Gianni Rodari.

Tales system in the topic includes theoretical and practical material that prepares the reader for the perception of complex scientific information, reveals the content of the topic in details, contributes to the improvement, generalization and systematization of the student's knowledge and abilities, helps inconspicuously to test and to correct his knowledge and abilities, forms intrasubject and intersubject connections of the topic "Molecular bases of heredity".

For the purpose of adequately interpret scientific material among philosophical, psychological and social aspects of human life, students searches for an analogy with scientific genetic information on the topic and select appropriate philosophical,

psychological and social metaphors for each genetic object and process that will be written about in the tale. Students learn to combine scientific details and the tale plot, rather than reporting them separately.

It is important to read and to write tales according to the types of lessons with future special education specialists, as children with special educational needs may have problems at any stage of learning the material. Students learn to define which cognitive mental processes are most active during work with scientific didactic tales, as children with special educational needs have disorders of cognitive activity and the emotional-volitional sphere. For this purpose, they use self- and mutual observation in the process of analyzing, reading and writing tales. Creation scientific didactic tales stimulates all cognitive processes of the future special education teacher, which will be useful to him during pedagogical practice and independent professional activity.

The study of complex genetic material ceases to be a difficult and unpleasant task, which students usually try to avoid as long as possible, and becomes a pleasant process that one wants to do constantly. In the future, it is necessary to create a system of scientific didactic tales on all topics of genetics and other educational disciplines for students of higher education institutions.

Key words: *didactic management, training of special education teachers, genetics, scientific didactic tale, tales system, types of lessons, heuristic methods, cognitive mental processes.*

РОЗДІЛ VI. ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.01

Аліна Сбруєва

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-1910-0138

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/261-282

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК ПРІОРИТЕТ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У дослідженні схарактеризовано організаційні, змістові та процесуальні засади формування екологічної стійкості в освітній політиці ЄС. Розглянуто чинники що зумовлюють актуальність досліджуваної проблеми; окреслено генезу досліджень проблем сталого розвитку у міждисциплінарному науковому дискурсі; окреслено умови ефективного формування екологічної стійкості, зокрема здійснення екологічної освіти протягом усього життя, формування сприятливого навчального середовища, застосування орієнтованого на учня практичний підходу до організації навчального процесу, надання підтримки педагогам та командам лідерів, сприяння співпраці та партнерству з місцевими та іншими громадами, розвиток компетентностей сталого розвитку, створення розвиненої політики освіти для сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, екологічна освіта, екологічна стійкість, вища освіта, неформальна освіта, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Перетворення проблеми формування екологічної стійкості на пріоритет освітньої політики ЄС зумовлено усвідомленням європейською спільнотою критичного стану, у якому перебуває глобальна екосистема: дії людини наблизилися до того, щоб завдати непоправної шкоди нашій планеті, самому джерелу існування та добробуту людства. Щоб забезпечити майбутнє, у якому людство зможе процвітати, терміново необхідні колективні та індивідуальні дії, щоб вивести соціальну та економічну сферу на шлях сталого розвитку. У даному контексті об'єднана Європа поставила перед собою амбітне завдання: стати першим у світі кліматично нейтральним континентом. Задля виконання цього завдання здійснюється низка важливих кроків, передусім шляхом реалізації таких ініціатив, як Європейська зелена угода (The European Green Deal, 2019), «Молодіжна стратегія ЄС 2019-2027» (Resolution, 2018), Стратегія ЄС щодо біорізноманіття (EU Biodiversity Strategy, 2020), Європейський кліматичний пакт (European Climate Pact, 2020), Європейська хартія соціальних прав (The European Pillar of Social Rights, 2021), Програма навичок ЄС (European Skills Agenda, 2020) тощо, у яких представлено амбітну стратегію для досягнення сталого розвитку та трансформаційних змін, необхідних для

європейської економіки та суспільства. Сталий розвиток є основним принципом функціонування Європейського Союзу, а досягнення Цілей сталого розвитку ООН є пріоритетним завданням внутрішньої та зовнішньої політики Союзу. Поєднуючи дії в ряді політичних сфер, включаючи енергетику, навколишнє середовище, мобільність і сільське господарство, соціальну політику, ЄС прагне до зеленого переходу, який є справедливим й інклюзивним. Як і всі інші сектори, освіта також здійснює зусилля для реагування на надзвичайну кліматичну ситуацію та планетарну кризу з позиції власних можливостей і, що головне, для підготовки молоді до майбутнього. Актуальна стратегія ЄС щодо розвитку екологічного співробітництва у сфері освіти відображена, передусім у Комюніке щодо створення Європейського освітнього простору (European Education Area, 2020).

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження проблеми формування екологічної стійкості має міждисциплінарний характер. Зокрема, проблема представляє інтерес для дослідників у галузі економіки, екології, соціології, політології, філософії, теорії освіти тощо. В основу розгляду досліджуваної проблеми у різних галузях знань вітчизняного наукового дискурсу покладено концепції сталого розвитку суспільства. Суттєвий доробок у даному контексті мають науковці-економісти А. Гриценко, К. Манасенко, В. Павленко, Г. Разумова, У. Ростоу, А. Сен, М. Тодаро, С. Халатур, Л. Шинкарук та інші.

У центрі нашої уваги перебували, передусім, актуальні наукові розвідки у галузі теорії освіти, проблематика яких стосується особливостей розвитку освітніх систем та інститутів в контексті завдань сталого (стійкого) розвитку суспільства. Науковці зазначають, що міжнародний вимір досліджень означеної проблематики має більш ніж тридцятирічну історію, та представлений іменами таких дослідників, як Д. Вортман, Р. Маккеун, Д. Тілбері, Ч. Хопкінс, М. Фернарі, К. Шеррен та ін. В Україні дослідження означеної проблематики отримали популярність протягом 10-х рр. ХХІ ст. (Коренева, 2018, с. 114). Актуальними у даному контексті вважаємо наукові розвідки фахівців Інституту вищої освіти НАПН України (Стратегії вищої освіти, 2020), зокрема В.В.Зінченка, у філософських працях якого розглядаються цілі сталого (стійкого) розвитку освіти та науки як інтегративної складової глобальної стратегії суспільного розвитку на всіх рівнях; з'ясовуються механізми реалізації освіти як ключової сфери та напряду сталого розвитку; характеризуються варіативно-прикладні проєктні моделі

(глобального, континентального, національного, регіонального рівнів) розвитку освіти задля сталого розвитку суспільства.

Суттєвий інтерес представляють наукові та методичні розвідки питань освіти та виховання в контексті завдань сталого розвитку, що є здобутком українських педагогів О. Висоцької (Висоцька, 2011), В. Ільченко (Ільченко, 2011), О. Пометун (Пометун, 2015), В. Боголюбова (Боголюбов, 2013), І. Кореневої (Коренева, 2018), Ю. Скиби (Скиба, 2013) та ін.

Системному аналізу були піддані у нашому дослідженні документи ЄС та аналітичні розвідки європейських експертів з питань формування екологічної стійкості молоді, а саме: «Пропозиція до Рекомендації Ради щодо навчання для екологічної стійкості» (Proposal, 2022), Робочий документ спеціалістів комісії, що супроводжує документ «Пропозиція щодо Рекомендації Ради щодо навчання для екологічної стійкості» (Commission staff working document, 2022), «Навчання вчителів для зеленого переходу та сталого розвитку: Аналітична доповідь» (Mulà, 2023), «Екологічна стійкість навчання та викладання. Звіт тематичної групи» (EUA, 2021) та деякі інші. У названих наукових розвідках схарактеризовано цільові пріоритети, структуру, зміст, прогресивний досвід та подальші перспективи діяльності систем освіти європейських країн у досліджуваній сфері.

Мета статті – схарактеризувати організаційні, змістові та процесуальні засади освітньої політики Європейського Союзу щодо формування екологічної стійкості молоді.

Методи дослідження. У статті використано групу взаємопов'язаних методів: загальнонаукові – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація – для опрацювання наукової літератури з досліджуваної проблеми із розподілом масиву інформації за напрямками наукових розвідок (проблеми сталого розвитку, проблеми формування екологічної стійкості молоді: цільові пріоритети, організаційно-педагогічні умови та особливості реалізації у різних ланках систем освіти країн ЄС); конкретно наукові: системний та структурно-логічний аналіз, що уможливили установлення взаємозв'язків між складовими процесу формування досліджуваного феномену у різних ланках освітніх систем країн ЄС; термінологічний аналіз – дозволив визначити сутнісні ознаки ключових понять дослідження (сталий розвиток, екологічна стійкість); ретроспективний аналіз, що дав змогу прослідкувати ґенезу досліджень у розглядуваній сфері.

Виклад основного матеріалу.

1. *Гене́за теорії розвитку екологічної стійкості.* Як уже зазначалося нами, дослідження проблеми формування екологічної стійкості має міждисциплінарний характер. Науковці-екологи констатують, що перші міжнародні дослідження проблеми «екологічної стійкості» були зумовлені глобальними енергетичними кризами 70-х рр. XX ст., коли вперше гостро постала проблема обмеженості природних ресурсів. Результати цих досліджень були узагальнені у концепції сталого (стійкого) розвитку (sustainable development), укладеній Міжнародною комісією по навколишньому середовищу і розвитку (комісією Брундтланд). Головна ідея даної концепції полягає у трактуванні поняття «сталий розвиток» як орієнтацію у розвитку економіки на «...задоволення потреб нинішніх поколінь, що не підриває спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» (Brundtland, 1987). Пріоритетність сталого розвитку людства підтверджено у багатьох наступних міжнародних документах, передусім у таких, як Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992), Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992); Кіотський протокол (1997); Декларація тисячоліття (2000); Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку (2002); Ріо+ 20. Майбутнє, якого ми прагнемо (2012); Резолюція, ГА ООН, «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (2015) та ін.

У 2015 році ООН анонсовано 17 цілей сталого розвитку (United Nations, 2015). Сформульовані цілі спрямовані на формування та стійке функціонування системи сталого розвитку в усьому світі, враховуючи поточні та майбутні потреби всіх зацікавлених сторін.

Суголосно зі світовими тенденціями сталого розвитку в Україні у 2012 році було розроблено Національну парадигму сталого розвитку (Національна парадигма сталого розвитку України, 2012), а в 2015 році було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (Стратегія, 2020). Означеною Стратегією сформульовано такі вектори руху української держави та її громадян:

- вектор розвитку, що передбачає забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя;
- вектор безпеки, що передбачає забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності;

- вектор відповідальності, що передбачає забезпечення гарантій, відповідно до яких кожен громадянин, незалежно від будь-яких ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах;
- вектор гордості, що передбачає забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт (Стратегія, 2015).

У контексті концепції сталого розвитку розвивалась і проблематика екологічної стійкості (environmental sustainability), що отримала у сфері економіки висвітлення у працях Дж. Елкінгтона, який у 1994 р. ввів у науковий обіг поняття «триєдиного підсумку» (triple bottom line; TBL) як об'єктивно необхідної єдності економічних, соціальних та екологічних аспектів функціонування економічних суб'єктів (Elkington, 1994, с. 91). Генезис поняття «екологічна стійкість» зумовив зміщення в економічній теорії аналітичних акцентів з виключно фінансово-економічних результатів до соціально-екологічних. Вартими уваги у цьому зв'язку є роздуми науковців-економістів щодо неправомірності перекладу англomовного поняття «environmental sustainability» як «екологічної стійкості». У дослідженнях зустрічаються такі альтернативні варіанти, як «розвиток, що зберігає цілісність»; «розвиток, узгоджений зі станом навколишнього середовища», «розвиток, що підтримує рівновагу з навколишнім середовищем тощо. (Криворучкіна, 2018) Ми підтримуємо висловлену вище точку зору щодо неправомірності перекладу поняття «environmental sustainability» як «екологічної стійкості», однак наведені альтернативи вважаємо недосконалими, описовими, лише частковими відповідниками англomовного терміну. Як варіант пропонуємо калькований термін «енвайронментальна стійкість», що поступово може увійти у термінологію української освітньої термінології. Перестороги щодо його введення мають здебільшого фонетичний, а не смисловий вимір.

2. Концепт «екологічна стійкість» у європейській теорії освіти

Джерельною базою нашого розгляду концепту «екологічна стійкість» (environmental sustainability) у європейській теорії освіти стали, як уже зазначалося у статті, актуальні документи ЄС та аналітичні розвідки європейських теоретиків освіти, покладені в основу офіційних документів Союзу з питань формування екологічної стійкості.

Насамперед констатуємо, що в характеристиці феномену екологічної стійкості європейські науковці спираються на численні

напрями в теорії освіти, що виступають за захист навколишнього середовища, активну громадянську позицію, сталий розвиток і глобальні зміни. Означеними напрямками є: екологічна освіта (environmental education), освіта з питань сталого розвитку (sustainability education), освіта для сталого розвитку (education for sustainable development) освіта з питань зміни клімату (climate change education), освіта у дусі миру (peace education), глобальна освіта (global education) тощо. Усі названі напрями теорії освіти стверджують взаємопов'язаний характер екологічних, соціальних та економічних проблем людства.

Беручи до уваги підходи названих вище напрямів освітньої теорії та практики, досліджуваний нами феномен трактують у документах ЄС таким чином: «Освіта для екологічної стійкості – це навчання та викладання, необхідні для досягнення особистого та суспільного благополуччя, а також благополучного оточуючого середовища сьогодні і в майбутньому». Цей процес є «парасолькою», під яку можуть внести свій внесок усі галузі знань та навчальні дисципліни. У процесі їх вивчення учні отримують можливість зрозуміти взаємозв'язок економічних, соціальних і природних систем і перейти від усвідомлення до індивідуальних і колективних дій і розширення можливостей. Для досягнення такого результату, вважають фахівці, потрібні практичні, активні та засновані на діях способи навчання, які сприяють формуванню знань, розуміння та критичного мислення (когнітивне навчання); розвитку практичних навичок (практичне навчання); емпатії, солідарності і турботи про природу (соціально-емоційне навчання) (Commission staff working document, 2022).

Зауважимо, що у європейських країнах протягом останніх 50 років накопичений суттєвий досвід реалізації завдань екологічної освіти та, зокрема, формування екологічної стійкості молоді. Однак, незважаючи на зростаючу увагу суспільства, досліджуваний процес все ще не став системною рисою освітньої політики в ЄС. Основними суперечностями, подолання яких сприятиме досягненню успіху у цій сфері, є такі:

- між міждисциплінарним характером навчання екологічної стійкості, потребою у викладанні, орієнтованому на учня, новими підходами до оцінювання, організаційними змінами і партнерством з громадою та усталеними культурами і нормами в освітній політиці та практиці країн;
- між організаційною культурою закладу освіти, у якому екологічна стійкість є вбудованою в усі процеси та операції

(викладання та навчання, дослідження, кампус та менеджмент закладу) та недостатнім фінансуванням й інституційною підтримкою інноваційних підходів;

- між потребою закладів освіти у даних й інструментах контролю ефективності ініціатив та зусиль у сфері сталого розвитку та недостатністю можливостей для адаптації навчальних програм для сталого розвитку на всіх рівнях освіти та навчання;

- між активністю викладачів-практиків в усій Європі до викладання для сталого розвитку, керуючись почуттям відповідальності за підготовку майбутніх поколінь, та недостатньою підготовкою та підтримкою в освіті та навчанні сталого розвитку, зокрема, щодо міждисциплінарних підходів, активної педагогіки.

Систематизація проявів означених суперечностей та пошук нових й узагальнення існуючих шляхів їх розв'язання були покладені в основу визначення організаційно-педагогічних умов ефективного формування екологічної стійкості.

3. Організаційно-педагогічні умови ефективного формування екологічної стійкості.

Узагальнення численних наукових і методичних розвідок та інноваційної практики країн ЄС у досліджуваній сфері дозволило експертам сформулювати низку організаційно-педагогічних умов, необхідних для розв'язання названих вище суперечностей та досягнення ефективності у формуванні екологічної стійкості. Такими умовами є:

- *ранній початок екологічної освіти.* Науковцями доведено, що ранній вік є вирішальним часовим вікном для формування знань та навичок сталого розвитку та активного громадянства (Davis, 2015). Багато педагогічних прийомів і практик дошкільної освіти повністю узгоджуються з ефективним навчанням для сталого розвитку: цілісні та інтегровані підходи; навчання на природі; експериментальне та проєктне навчання, яке передбачає спільне дослідження та спільне конструювання, спираючись на реальні місцеві ситуації та проблеми, які визначають діти; автентична участь батьків і громад, навчання через гру тощо (Davis, 2015). Дедалі частіше вихователі раннього дитинства працюють з дітьми над формуванням соціально-політичної стійкості з акцентом на подолання бідності (Paujik, 2020) та соціально-культурної стійкості, зосереджуючись на зміцненні розуміння та поваги до культурної спадщини (Tzima, 2020). Таке навчання зосереджується на тому, щоб дітей визнавали лідерами та агентами

змін, чия демократична та громадянська участь є життєво важливою для подолання труднощів і викликів у всіх вимірах сталого розвитку: екологічних, політичних, соціальних та економічних. Багатовимірні підходи, стверджують дослідники, підвищують креативність, критичне осмислення, здатність до вирішення проблем та визнання різноманітних світоглядів, цінностей і культурних традицій; формують етично обґрунтовані стосунки між людьми в всьому світі та між поколіннями (Elliott and Davis, 2018).

- *здійснення екологічної освіти протягом усього життя.*

Навчання екологічної стійкості відбуваються протягом усього життя людей у багатьох місцях і контекстах, охоплюючи повний спектр формального, неформального та інформального навчання, від раннього віку до старості. Щоб допомогти освітянам і установам інтегрувати перспективне мислення та інші важливі навички сталого розвитку, ЄК розробила структуру компетентностей сталого розвитку, яка буде використовуватися в контексті навчання протягом усього життя.

Значна частина навчання екологічній стійкості може і повинна відбуватися в рамках формальної освіти та навчання (дошкільної, початкової, базової, середньої, ПОН, вищої).

Далі зосередимо свою увагу на вищій освіті (ВО), яка через усі свої ролі та місії (навчання та викладання, дослідження, інновації, служіння суспільству) здійснює вагомий внесок у підготовку та розширення можливостей сучасного суспільства стати більш екологічно стійкими, і керувати впливом екологічних змін у безпечному напрямі. Очікування від ЗВО бути лідерами змін у переході до «зеленого суспільства» в ЄС є високими, і не в останню чергу залежать від їхніх студентів, які можуть бути в авангарді кампаній за більш екологічно стійке суспільство або глобальну солідарність щодо зміни клімату. ЗВО як «навчальні лабораторії» або «центри сталого розвитку інновацій та досконалості» (Waas, 2012) вимагають, щоб їхня діяльність була «екологічно безпечною, соціально справедливою та економічно життєздатною, і щоб вони й надалі залишалися такими» для майбутніх поколінь (Waas, 2012). З метою досягнення таких цілей ЗВО здійснюють перегляд своїх місій, освітніх на наукових програм, пріоритетів діяльності кампусу та співпраці з громадами (Yarime, 2012).

Вважаємо за доцільне зазначити, що екологічна стійкість є складовою місії багатьох українських університетів. Так, наприклад, у Харківському національному університеті радіоелектроніки

розроблено та запроваджено екологічну політику закладу, в основу якої покладено такі принципи екологічної стійкості: мінімізація негативного впливу на довкілля; дотримання вимог чинного природоохоронного законодавства; залучення співробітників та студентів до участі в екологічній діяльності; раціональне використання ресурсів; забезпечення охорони здоров'я та безпеки персоналу та студентів; складання екологічної звітності; розширення екологічних зобов'язань та ініціатив; усвідомлення культурного значення природоохоронної діяльності, соціальної та моральної відповідальності за вирішення екологічних проблем (ХНУРЕ, 2022).

Зауважимо, що системи формальної освіти самі по собі не можуть швидко реагувати на складні технологічні, соціальні та економічні зміни в суспільстві. Невід'ємною частиною навчання для сталого розвитку є *неформальна освіта*, яка дозволяє молодим людям і дорослим упродовж життя набувати та підтримувати компетентності, розвивати здібності та формувати світогляд, необхідні для адаптації до середовища, що постійно змінюється (Boeve-de Pauw and Halbac-Zamfir, 2020). Провайдери неформальної освіти, включаючи місцеві громадські групи, молодіжні асоціації, скаутський рух, екологічні парки та ферми, наукові центри, музеї та бібліотеки, мають значний потенціал для того, щоб надати екологічне навчання ширшій аудиторії, ніж ті, які охоплює формальна освіта. Як свідчать опитування ОЕСР, фактично, участь у неформальній освіті та навчанні серед дорослих перевершує участь у формальній освіті та навчанні (OECD, 2019). Неформальна освіта, зазначають європейські науковці, часто базується на реальному досвіді та практичних методах навчання. Організацію та планування навчання в неформальній освіті часто беруть на себе самі учні, що підтримує ефективну внутрішню, а не зовнішню, мотивацію до навчання (Norqvist, 2017). Саме тому неформальна освіта має хороші можливості для адаптації актуальних тем, відкриттів та ініціатив щодо екологічної стійкості та впровадження їх у нові чи існуючі програми швидше, ніж це можна побачити у формальній освіті. Учні також мають можливість розвивати власні інтереси та слідувати їм за межами формальної освіти, що може сприяти їх залученню до активної діяльності. Отже, неформальна освіта може надати практичний та інноваційний досвід навчання та об'єднати дітей, молодь і дорослих з їхніми місцевими громадами. Неформальне навчання та навчання між поколіннями може

бути потужним у формуванні знань, навичок і мислення для сталого розвитку. (Commission staff working document, 2022).

- *формування сприятливого навчального середовища, у якому заклад освіти у цілому активно працює над формуванням стійкості.* В освітній практиці знайшов поширення підхід «цілісного навчального закладу» ('whole-institution' approach - WIA), що являє собою усталену концепцію, яка дозволяє школам, ЗВО та іншим освітнім установам реагувати на нові складні екологічні виклики. WIA для сталого розвитку є ключовою трансформаційною стратегією, яка передбачає включення практик формування екологічної стійкості в цілісну систему функціонування закладу освіти: управління, викладання та навчання. WIA допомагає організаціям перейти від поодиноких прикладів ефективної практики окремих викладачів або команд викладачів до цілісної та комплексної практики у закладі освіти в цілому. Діяльність шкіл як WIA є корисною основою, яка може допомогти школам і освітнім системам планувати та ефективно впроваджувати ідею екологічної стійкості. Це концепція шкільної спільноти, яка заохочує вчителів і керівників шкіл і дає їм змогу вдосконалювати як педагогічну, так і організаційну практику одночасно шляхом спільних досліджень, мереж і неперервного професійного розвитку. Такі школи не існують ізольовано: вони взаємопов'язані та вбудовані в систему, члени якої можуть вчитися на подіях, які відбуваються в школах та навколо них. Таким чином, загальноінституційні підходи до формування екологічної стійкості є життєво важливими для глибоких трансформаційних змін. Це вимагає візії та планування, спільного лідерства, здатності до адаптації та активного залучення персоналу та учнів. Самооцінка та використання ряду якісних і кількісних даних можуть сприяти ефективності загальноінституційних підходів до змін та інновацій. (European Commission, 2021a).

- *застосування орієнтованого на учня практичний підходу до організації навчального процесу, що базується на досвіді реального життя.* В освітній політиці та практиці акцентуються можливості навколишнього середовища для навчання. Активне залучення та зв'язок із природою вважалися вирішальними для підвищення обізнаності про зміну клімату та втрату біорізноманіття, а також для виховання екологічної громадянської позиції. Щоб досягти цього, йде пошук нових підходів і додаткового фінансування для активного залучення громадян, зокрема молоді, до моніторингу природи та

біорізноманіття, у тому числі в міських умовах, і до того, щоб польова робота була пріоритетом для шкіл, як у навчальних, так і в позанавчальних заходах.

Важливим у розглядуваному контексті є застосування у навчанні екологічної стійкості знань і навичок з різних галузей знань, тобто застосування міждисциплінарного підходу, який доводить, що проблема екологічної стійкості є актуальною для викладачів усіх предметів (Annap-Diab, 2017). Заохочення міждисциплінарних, спільних, реальних і проєктних методик не залежить від сектору, але може сприяти навчанню екологічної стійкості в будь-якому середовищі та з учнями будь-якого віку. Дослідження показують, що навчання є більш ефективним, коли воно є колаборативним, а практики співпраці інтегруються в усі предмети та в різноманітних умовах. Покращенню результатів навчання сприяють лісова, земна педагогіка та екопедагогіка, які можуть сприяти зв'язку учнів із природою та навчанню у реальному житті та на основі проєктів (Schnitzler, 2019).

Традиційно важливу роль у розвитку екологічної освіти та навчання для сталого розвитку відіграють природничі науки та природничо-наукова освіта. Велику увагу дослідники та освітні політики вважають за необхідне приділити підходу «STEAM», який усуває традиційні бар'єри між предметами та поєднує освіту STEM з мистецтвом, гуманітарними та соціальними науками. Активне залучення студентів, наприклад, за допомогою проєктів сталого розвитку під керівництвом студентів, може покращити залучення та дії для формування екологічної стійкості (Commission staff working document, 2022);

- *надання підтримки педагогам та командам лідерів у тому, щоб навчати та діяти задля стійкого розвитку.* Незалежно від дисципліни чи галузі знань усі викладачі є викладачами сталого розвитку, які повинні підтримувати своїх учнів у підготовці до більш зеленого майбутнього. Педагогам потрібен час, простір і довіра, щоб засвоїти теорію та практики, які підвищують ефективність навчання, підходити до навчання сталого розвитку міждисциплінарними способами, працювати в командах і допомагати розвивати культуру сталого розвитку в закладі освіти. Дослідження Європейської асоціації університетів (EUA, 2021) щодо розвитку спроможності викладачів у питаннях сталого розвитку доквілля можуть бути застосовані до педагогів у будь-якому секторі й освітній установі. Рекомендаціями

ЕУА щодо надання підтримки педагогам у досягненні завдань формування екологічної стійкості молоді є такі:

- формування практичних спільнот педагогів: через зустрічі, розсилки або інформаційні бюлетені учасники спільнот можуть формувати групи для обміну ідеями, надання можливостей для навчання та навіть здійснення пілотних проєктів, які згодом можуть бути масштабовані до рівня кафедри, факультету або університету/інституту;
- неперервний професійний розвиток: персонал повинен мати можливості для навчання з питань стійкості, щоб усвідомити свою відповідність професійним ролям і суспільному контексту;
- інституційні стимули, визнання та винагороди: визнання зусиль персоналу є основоположним для мотивації та підтримки його ключової ролі на шляху до сталого розвитку установи. Такими стимулами можуть бути, наприклад, сертифікація або просування по службі. Стимули також можна використовувати для протидії небажанню або ваганням брати участь у зусиллях щодо сталого розвитку;
- педагогічні модулі та ресурси сталого розвитку, включно з оцінюванням: можуть допомогти вчителям адаптувати свої методи навчання для сталого розвитку та використовувати нові інструменти та матеріали в різних умовах, як у класі, так і у позакласній діяльності. Вчителі також можуть скористатися доступом до експертних центрів, наприклад, центрів екологічної освіти, промисловості, місцевих органів влади, молодіжних організацій та неурядових організацій. (ЕУА, 2021а)

Педагогам також надаються можливості для нетворкінгу та спільного навчання, а також для розвитку компетентностей щодо сталого розвитку на рівні ЄС. Програма Erasmus із її наскрізним «зеленим» виміром пропонує широке різноманіття форм підтримки для освітян, зокрема через академії вчителів Erasmus+, спільноту eTwinning і School Education Gateway.

У сфері ПОН Оснабрюкська декларація щодо професійної освіти та навчання як засобу відновлення та справедливого переходу до цифрової та зеленої економіки була прийнята міністрами, відповідальними за професійну освіту та навчання держав-членів, країн-кандидатів до ЄС та країн ЄЕЗ. Вона вказує на те, що підготовка та професійний розвиток учителів, інструкторів і консультантів є ключовими для здійснення зеленої трансформації. (Declaration, 2020)

- *сприяння співпраці та партнерству з місцевими та іншими громадами.* У багатьох наукових розвідках підкреслено вирішальну роль

співпраці та партнерства, в тому числі з ключовими гравцями в місцевій громаді, такими як молодіжні асоціації, екологічні та наукові центри, ферми, парки, музеї, бібліотеки а також промислові підприємства. Співпраця з місцевими партнерами може допомогти створити «живу лабораторію» за межами насиченої шкільної програми. Школи заохочують до співпраці з ЗВО. Наявність рад або постійних комітетів із сталого розвитку, що складаються з різних зацікавлених груп (учнів, батьків, викладачів, представників місцевої громади), розглядалося як шлях до більш сталого та ефективного партнерства;

- *розширення можливостей молоді.* Сучасне молоде покоління здійснює вагомий внесок у забезпечення сталого розвитку. Рівень освіти молоді неухильно зростає протягом останніх десятиліть, і багато хто з молоді володіє навичками використання цифрових технологій і соціальних мереж. Ці компетентності мають вирішальне значення для цифрового та екологічного переходу. Підтримка молодих людей у використанні та вдосконаленні їхніх зелених і цифрових компетентностей і забезпечення того, щоб голоси молодих людей враховувалися при розробці політики щодо навколишнього середовища, зміни клімату та інших питань, має вирішальне значення для забезпечення кращих, більш інклюзивних і більш плюралістичних процесів і рішень для всього суспільства. Щоб забезпечити справедливий й інклюзивний зелений перехід, ключем є залучення молоді з усіх верств населення. Молоді жінки, високоосвічені та ті, що живуть у міському середовищі, як правило, більше залучені до дій щодо сталого розвитку (Dunne, 2021). Разом із кращим висвітленням питань, пов'язаних зі сталим розвитком, у навчальних програмах, молоді люди прагнуть навчитися вносити зміни для себе, для інших і разом з ними. Провайдери неформального навчання, такі як молодіжні організації чи екологічні органи, розробили багато ресурсів для молодих людей, щоб допомогти їм дізнатися про виклики, пов'язані з навколишнім середовищем і кліматом, а також надихнути, залучити та навчити молодих людей змінам і лідерству у сталому розвитку (Commission staff working document, 2022).

ЄС активно підтримує участь молоді та створює можливості для обміну досвідом активного громадянства. Молодіжна стратегія ЄС спрямовує роботу Союзу щодо молоді та з молоддю через Молодіжний діалог ЄС та Європейського молодіжного координатора (Resolution, 2018). З 2014 по 2020 рік понад 500 000 учасників Діалогу

отримали досвід і навички за кордоном завдяки молодіжним обмінам і волонтерській діяльності в рамках програм Erasmus+ і Європейського корпусу солідарності.

У рамках виходу з кризи COVID-19 2022 рік став Європейським роком молоді. Рік молоді організований за участю та із залученням молодих людей, щоб визначити та обговорити виклики, з якими стикається молодь у ЄС, і спільно працювати над пошуком рішень. Екологічна стійкість стала ключовою темою Року.

- *розвиток компетентностей сталого розвитку.* Більше половини держав-членів ЄС визначили, принаймні частково, компетентності для екологічної стійкості. Екологічна стійкість найчастіше інтегрується в початкову та середню освіту. Отримують розвиток міждисциплінарні підходи до навчальних програм. Враховуючи взаємопов'язаний характер навчання сталого розвитку, структурування навчальних програм навколо окремих предметів є перешкодою для подальшого впровадження екологічної стійкості. Наскрізні теми навколишнього середовища та сталого розвитку або інтегровані в певні предмети, або викладаються як окремі предмети (наприклад, екологічні дослідження). Найчастіше сталість є ознакою предметів природничих наук в ЄС, але у все більшій кількості країн вона інтегрована в громадянську освіту. (Mulvik et al, 2021). Стійкість поступово інтегрується в навчальні програми вищої освіти, хоча вони часто обмежуються курсами на основі певних дисциплін (Lozano et al, 2019).

Європейська структура компетентностей у сфері сталого розвитку, «GreenComp», є еталонною структурою компетентностей у сфері сталого розвитку на рівні ЄС. Нову структуру було розроблено Європейською комісією з використанням методу, що включає базові дослідження та широкі консультації з експертами з питань сталого розвитку, освіти для сталого розвитку та навчання протягом усього життя.

Концепція GreenComp розкриває, що означає стійкість як компетентність. Користувачам інфраструктури рекомендується адаптувати її до потреб учнів, їх походження та ситуації, включаючи рівень освіти та вік учня, умови навчання та місцевий контекст. Спільне розуміння компетентностей у сфері сталого розвитку може виступати каталізатором навчання екологічної стійкості, підтримуючи освітні та навчальні заклади в розробці, перегляді та адаптації свого бачення та практик щодо сталого розвитку.

Як довідковий інструмент GreenComp може служити для багатьох цілей, включаючи перегляд навчальних програм; розробка освітніх програм для вчителів; (само)оцінка/рефлексія, розробка політики, сертифікація, оцінка, моніторинг та самооцінка. Крім того, запропонована модель може доповнювати та зміцнювати існуючі міжнародні, національні, регіональні та місцеві зусилля щодо охоплення та визначення компетентностей у сфері сталого розвитку. GreenComp складається з чотирьох сфер компетентностей: 1) втілення цінностей сталого розвитку; 2) охоплення комплексності в стійкості; 3) уявлення про стійке майбутнє; 4) прагнення до сталого розвитку.

Кожна з цих чотирьох областей розбита на три компетентності, що становить загалом 12 компетентностей. Чотири сфери компетентностей тісно взаємопов'язані: стійкість як компетентність охоплює всі чотири разом узяті. 12 компетентностей сталого розвитку також взаємозумовлені та взаємопов'язані, їх слід розглядати як частину цілого. (Commission staff working document, 2022).

- *створення розвиненої політики освіти для сталого розвитку.* Екологічна стійкість, підкреслюють дослідники, є складною сферою; системи освіти та навчання також є складними, багаторівневими, охоплюють низку різних організацій та учасників. Ця подвійна складність створює підвищений виклик для розробки та впровадження політики, оскільки вимагає системного мислення як щодо стійкості, так і щодо організації систем освіти та навчання. Навчання та викладання для сталого розвитку, однак, вимагатиме розробки та впровадження політики, яка стосується не лише «що», але й «чому» та «як». Розробка політики щодо освіти та навчання для сталого розвитку повинна враховувати мету освіти, курикулум та оцінювання, навчальне середовище та педагогіку комплексно та динамічно, що призведе до трансформаційних змін.

У багатьох країнах ЄС застосовуються наступні політичні підходи до впровадження екологічної стійкості в освіту та навчання або їх комбінація: включення до стратегій загальної освіти та навчання та програмних документів; розробка конкретних стратегій навчання екологічної стійкості як для конкретного сектора, так і в перспективі навчання протягом усього життя; інтеграція навчання екологічної стійкості в позаосвітню політику (наприклад, економічні стратегії).

Усі названі вище підходи, вважають дослідники, повинні бути підкріплені розумною політикою, яка враховує існуючі політичні

підходи, управління освітою та інституційні умови, а також суспільний контекст (Commission staff working document, 2022).

Більшість держав-членів ЄС запровадили стратегії, політичні документи або плани дій щодо навчання для екологічної стійкості та/або настільки ж життєздатні і пов'язані концепції, такі як освіта для сталого розвитку та глобальна освіта. Навчання для сталого розвитку докільця, як правило, добре представлено в інших (не пов'язаних із сталим розвитком) освітніх стратегіях і політичних документах, особливо в тих, що стосуються початкового та середнього рівня. Визнаючи важливість професійної освіти та навчання як засобу розвитку компетентностей зеленого переходу, держави-члени все частіше впроваджують елементи, що стосуються сталого розвитку, у планах дій, фондах та інших пов'язаних заходах у сфері ПОН. Значна кількість держав-членів мають закони про вищу освіту, які стосуються освіти та навчання для сталого розвитку (Commission staff working document, 2022).

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

1. Розгляд генези теорії розвитку екологічної стійкості дозволив виявити її міждисциплінарний характер. Зазначено, що її виток, що почав розвиватися з 80-х рр. XX ст., є концепція сталого розвитку, до формування якої найбільшою мірою доклали зусиль науковці-економісти та екологи. Головною ідеєю даної концепції, зафіксованою міжнародною науковою спільнотою ще у 1987 р. (доповідь комісії Брундтланда), є трактування поняття *сталий розвиток* як орієнтації у розвитку економіки на задоволення потреб нинішніх поколінь у такий спосіб, що не підриває спроможності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Вже у 90-х рр. XX ст. проблеми сталого розвитку стали предметом обговорення представницьких міжнародних заходів та укладання глобальних угод про запобігання зміні клімату, про охорону біологічного різноманіття, про забезпечення глобальних політичних домовленостей щодо подальших довгострокових стратегій сталого розвитку людства. У 2015 році таку стратегію анонсовано у формі 17 цілей сталого розвитку ООН.

В ЄС проблеми сталого розвитку та їх комплексної освітньої складової - формування екологічної стійкості молоді відображено у широкому колі політичних документів, насамперед таких, як Європейська зелена угода 2019 р., Стратегія ЄС щодо біорізноманіття 2020 р, Європейський кліматичний пакт 2020 р, Європейська хартія соціальних прав 2021 р. та ін. Системно стратегію ЄС щодо

формування екологічної стійкості викладено в «Пропозиції до Рекомендації Ради щодо навчання екологічній стійкості» та супроводжувальних документах, що стали результатом зусиль широкого кола теоретиків та практиків екологічної освіти країн ЄС та експертів низки міжнародних освітніх та екологічних організацій.

2. У розробці європейської концепції навчання екологічній стійкості дослідники спираються на провідні напрями сучасної теорії освіти, що виступають на захист навколишнього середовища, активної громадянської позиції, сталого розвитку в умовах глобальних змін. Йдеться про такі рухи, як екологічна освіта (environmental education), освіта щодо сталого розвитку (sustainability education), освіта для сталого розвитку (education for sustainable development), освіта щодо зміни клімату (climate change education), освіта у дусі миру (peace education), глобальна освіта (global education) тощо. Усі названі напрями теорії освіти стверджують взаємопов'язаний характер екологічних, соціальних та економічних проблем та шляхів їх розв'язання.

Керуючись підходами, що характерні для названих вище напрямів освітньої теорії та практики, досліджуваний нами феномен трактують у документах ЄС як процес, у ході якого учні отримують можливість зрозуміти взаємозв'язок економічних, соціальних і природних систем та перейти від усвідомлення до індивідуальних і колективних дій і розширення можливостей досягнення особистого та суспільного благополуччя, а також благополучного оточуючого середовища сьогодні і в майбутньому. Для досягнення такого результату застосовують практичні та активні підходи до навчання, які сприяють формуванню знань, розуміння та критичного мислення (когнітивне навчання); розвитку практичних навичок (практичне навчання); емпатії, солідарності і турботи про природу (соціальне навчання, емоційне навчання).

3. Ключовими організаційно-педагогічними умовами ефективного формування екологічної стійкості в ЄС визначено такі:

- ранній початок екологічної освіти;
- здійснення екологічної освіти протягом усього життя;
- формування сприятливого навчального середовища, у якому заклад освіти у цілому активно працює над формуванням стійкості;
- застосування орієнтованого на учня практичний підходу до організації навчального процесу, що базується на досвіді реального життя;

- надання підтримки педагогам, у тому числі командам лідерів, у тому, щоб навчати та діяти задля стійкого розвитку;
- сприяння співпраці та партнерству з місцевими та іншими громадами;
- розширення можливостей молоді;
- розвиток компетентностей сталого розвитку;
- створення розвиненої політики освіти для сталого розвитку.

Європейська спільнота накопичила великий досвід забезпечення означених організаційно-педагогічних умов на всіх організаційних рівнях: інституційному, національному, європейському. Важливим є, на нашу думку, його критичне осмислення та подальша дисемінація задля досягнення поставлених високих цілей сталого зеленого розвитку європейського регіону та світу в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

- Боголюбов, В. М. (2013). *Сталий розвиток суспільства: соціально-екологічні аспекти формування професійної компетентності магістрів-екологів*. Херсон: Гринь Д. С. (Bogolyubov, V. M. (2013). *Sustainable development of society: socio-ecological aspects of the formation of professional competence of masters in ecology*. Kherson: Gryn D. S.).
- Висоцька, О. Є. (2011). *Освіта для сталого розвитку*. Дніпропетровськ: Роял Принт. (Vysotska, O. E. (2011). *Education for sustainable development*. Dnipropetrovsk: Royal Print).
- Ільченко, В. Р. (2011). Модернізація змісту загальної середньої освіти України на засадах освіти для сталого розвитку: начерк проекту експериментального дослідження. *Постметодика*, 5 (102), 16–17. (Ilchenko, V. R. (2011). Modernization of the content of general secondary education of Ukraine on the basis of education for sustainable development: an outline of the experimental research project. *Postmethodics*, 5 (102), 16–17).
- Коренева, І. (2018). Феномен «освіта для сталого розвитку»: сутність та сучасні особливості концепту. *Український педагогічний журнал*, 2, 113-123. (Koreneva, I. (2018). The phenomenon of “education for sustainable development”: the essence and modern features of the concept. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 113-123).
- Криворучкіна, О.В., Вершіцький, С. І. (2018). Розвиток поняття «екологічна стійкість» у науковому дискурсі. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/143.pdf> (Kryvoruchkina, O. V., Vershitskyi, S. I. (2018). Development of the concept of “ecological sustainability” in scientific discourse, URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/143.pdf>).
- Національна парадигма сталого розвитку України. (2012). Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». (National paradigm of sustainable development of Ukraine. (2012). Kyiv: State University “Institute of Economies of Nature Use and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine”).

- Пометун, О. І. (2015). Педагогічні засади освіти для сталого розвитку в Українській школі. *Український педагогічний журнал*, 1, 171–182. (Pometun, O. I. (2015). Pedagogical principles of education for sustainable development in the Ukrainian school. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 171–182).
- Скиба, Ю. А. (2013) *Формування управлінських компетенцій майбутніх екологів на засадах збалансованого розвитку: теорія та практика*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова (Skyba, Yu. A. (2013) Formation of management competencies of future ecologists on the basis of balanced development: theory and practice. Kyiv: NPU named after M. P. Drahomanov).
- Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства* (2020). В. Зінченко (ред.). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України (*Strategies of higher education in conditions of internationalization for sustainable development of society* (2020). V. Zinchenko (ed.). Kyiv: Institute of Higher Education of the National Academy of Sciences of Ukraine).
- Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (2015). Указ Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (Sustainable development strategy "Ukraine - 2020" (2015). Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 No. 5/2015.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.
- ХНУРЕ (Харківський національний університет радіоелектроніки). (2022). *Екологічна стійкість*. URL: <https://nure.ua/konferencii-ta-workshops/seminar-cili-stalogo-rozvitku-zavdannja-hnure-shhodo-ih-realizacii/ekologichna-stijkist> (Kharkiv National University of Radio Electronics. (2022) *Environmental Sustainability*) URL: <https://nure.ua/konferencii-ta-workshops/seminar-cili-stalogo-rozvitku-zavdannja-hnure-shhodo-ih-realizacii/ekologichna-stijkist>.
- Annan-Diab, F. and Molinari, C. (2017). Interdisciplinarity: Practical approach to advancing education for sustainability and for the Sustainable Development Goals.' *The International Journal of Management Education* 15 (2017), 73-83.
- Boeve-de Pauw, J., Halbac-Zamfir, R. (2020). Environmental Citizenship in the Context of Primary Non-formal Education'. In: Hadjichambis A. et al. (eds), *Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education. Environmental Discourses in Science Education*, Vol 4. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-20249-1_14.
- Brundtland, G. H. (Ed.). (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. UN General Assembly. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
- Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions. (2019). *The European Green Deal* COM(2019) 640 final.
- Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions. (2020). *EU Biodiversity Strategy for 2030*. COM(2020) 380 final.
- Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions. (2020). *European Climate Pact*. COM(2020) 788 final.

- Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions. (2021). *The European Pillar of Social Rights Action Plan*. COM(2021)102 final.
- Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions. (2020). *European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience*. COM(2020)274 final.
- Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions *on achieving the European Education Area by 2025*. COM(2020) 625 final.
- Davis, J. (2015). *Young children and the environment: Early Learning for the Environment*. 2nd edition, Cambridge University Press.
- Declaration of the Ministers in charge of vocational education and training of the Member States, the EU Candidate Countries and the EEA countries, the European social partners and the European Commission. (2020). *Osnabrück Declaration 2020 on vocational education and training as an enabler of recovery and just transitions to digital and green economies*. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/osnabrueck_declaration_eu2020.pdf.
- Dunne A., Bijwaard, D. (2021). *Pan-European Survey: Main multi-country report*. IPSOS-Multi-Country-Report-complete.FINAL_.pdf (kinstacdn.com)
- Elkington, J. (1994). Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*, 36, (2), 90–100.
- Elliott, S., & Davis, J. (2018). Challenging taken-for-granted ideas in early childhood education: A critique of Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory in the age of post-humanism. In: A. Cutter-Mackenzie-Knowles, K. Malone & E. Barrett-Hacking (Eds.) *Research handbook on childhood and nature: Assemblages of childhood and nature research*. Springer International Handbooks of Education. Springer, Cham.
- European Commission (2021). *Blended learning for high quality and inclusive primary and secondary education*. Handbook. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European University Association – EUA (2021). *Environmental sustainability of learning and teaching* - Thematic Peer Group URL: https://eua.eu/downloads/publications/eua%20tpg%20report_environmental%20sustainability%20of%20learning%20and%20teaching.pdf.
- Lozano, R., Barreiro-Gen, M., Lozano, F. J., & Sammalisto, K. (2019). Teaching Sustainability in European Higher Education Institutions: Assessing the Connections between Competences and Pedagogical Approaches. *Sustainability*, 11(6). URL: <https://doi.org/10.3390/su11061602>.
- Mulvik, I., Pribuišis, K., Siarova, H., Vežikauskaitė, J., Sabaliauskas, E., Tasiopoulou, E., Gras-Velazquez, A., Bajorinaitė, M., Billon, N., Fronza, V., Disterheft, A., Finlayson, A. (2021). *Education for environmental sustainability: policies and approaches in EU Member States*. Final Report, European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021.
- Norqvist, L., Leffler, E. (2017). Learning in non-formal education: Is it “youthful” for youth in action?. *Int Rev Educ* 63, 235–256. URL: <https://doi.org/10.1007/s11159-017-9631-8>.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2019). *Education at a Glance 2019*. OECD INDICATORS.

- Paujik, Y., Miller, M., Gibson, M., & Walsh, K. (2020). 'Doing' social-political sustainability in early childhood: Teacher-as-researcher reflective practices. *Global Studies of Childhood*, 11 (3), 265-280. URL: <http://dx.doi.org/10.1177/2043610620941133>.
- Proposal for a Council Recommendation on learning for environmental sustainability.* (2022). COM/2022/11 final.
- Resolution of the Council of the European Union and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on a framework for European cooperation in the youth field. (2018). *The European Union Youth Strategy 2019-2027*.
- Schnitzler, T. (2019). The Bridge Between Education for Sustainable Development and Transformative Learning: Towards New Collaborative Learning Spaces. *Journal of Education for Sustainable Development*, 13 (2), 242-253.
- Tzima, S., Styliaras, G., Bassounas, A., & Tzima, M. (2020). Harnessing the potential of storytelling and mobile technologies in intangible cultural heritage: A case study in early childhood education for sustainability. *Sustainability*. 12, 1-22. URL: <http://dx.doi.org/10.3390/su12229416>
- United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. UN General Assembly Document A/RES/70/1. *Sustainable Development Goals Knowledge Platform*. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication>
- Waas, T., Hugé, J., Ceulemans, K., Lambrechts, W., Vandenabeele, J., Lozano, R., Wright, T. (2012). *Sustainable Higher Education – Understanding and Moving Forward*. Brussels: Flemish Government – Environment, Nature and Energy Department.
- Yarime, M., Tanaka, Y. (2012). The Issues and Methodologies in Sustainability Assessment Tools for Higher Education Institutions - A Review of Recent Trends and Future Challenges. *Journal of Education for Sustainable Development* 6, 63.

SUMMARY

Sbruieva Alina. Environmental sustainability as a priority of the EU education policy.

The purpose of the article is to characterize the terminological, organizational and content foundations of the concept of the formation of environmental sustainability in European educational policy

The article substantiates the global and regional factors determining the relevance of the problem under study and contradictions, to the solution of which the united Europe is directing its efforts in the field of the double green transition.

The genesis of research on the problems of sustainable development in the world and European interdisciplinary (ecological, economic, educational) scientific discourse is outlined.

A terminological analysis of the key concept of the research (environmental sustainability) was carried out and determined as follows: education for environmental sustainability is learning and teaching, in the process of which students get the opportunity to understand the interrelationship of economic, social and natural systems and to move from awareness to individual and collective actions and the expansion of achievement opportunities of personal and social well-being, as well as a healthy environment today and in the future.

The key interconnected areas of learning for environmental sustainability are outlined: starts from early childhood education and care; takes a lifelong learning

approach; creates supportive learning environments where the institution as a whole is active on sustainability; is learner-centered, engaging, positive and based on real-life experiences; supports educators, including leadership teams, to teach and act for sustainability; fosters collaboration and partnerships in local and wider communities; involves young people in meaningful ways; builds sustainability competences; is founded on strong policies.

The European sustainability competence framework, 'GreenComp', which is a reference framework on sustainability competences at EU level is characterized. It is proved, that as a reference tool, GreenComp can serve a wide range of purposes including curricula review; design of teacher education programmes; (self-) assessment/reflection, policy development, certification, assessment, monitoring and evaluation.

Key words: *environmental education, environmental sustainability, higher education, non-formal education, key area, European Union, education policy.*

РОЗДІЛ VII. ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

УДК 355.231.4(477)

Василь Кузьменко

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

ORCID ID 0000-0002-5424-8234

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/283-290

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ДЛЯ ПОТРЕБ ВМС УКРАЇНИ

Стаття репрезентує окремі аспекти підготовки курсантів закладів вищої військово-морської освіти. Наголошено на необхідності забезпечення сумісності армій країн-членів НАТО та України в умовах російської агресії, що забезпечується як через спільні військові навчання, так і через організацію освітньо-професійної підготовки в ЗВО. Окреслено певні позиції окремих унормовуючих документів, які регламентують відповідну підготовку.

Мета статті полягає в окресленні організаційних умов підготовки курсантів для потреб ВМС ЗСУ.

Акцентовано увагу, що система військової освіти має такі основні форми практичної підготовки: загальна та спеціальна фізична підготовка, військово-польові збори, тренування з загальновійськової (морської, водолазної) підготовки, спеціальна практична підготовка на тренажерах, практика / стажування у військових частинах / на кораблях, практичне виконання бойових вправ і нормативів.

Організаційні умови, які створюються в закладах вищої освіти, і покликані забезпечувати якісне проходження освітньо-професійної підготовки курсантів – моряків з урахування основних положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки виокремлено в рамках чотирьох напрямів автономій закладів вищої освіти України: кадрова, фінансова, організаційна, академічна.

Зроблено висновки, що організаційними умовами, здатними забезпечити високоякісну практичну підготовку курсантів ВМС, є: соціальна відповідальність; урахування потреб ринку праці; дотримання послідовності в реалізації освітньої та державної політики щодо підготовки фахівців; забезпечення ресурсного потенціалу (кадровий склад, матеріально-технічна база, полігони, навчально-тренувальні центри, можливість проходження міжнародних стажувань, спільні навчання для забезпечення сумісності); додаткове фінансування та можливість проходження практик на бойових кораблях країн-членів НАТО для забезпечення сумісності ВМС.

Ключові слова: *Військово-морські сили, військово-морська освіта, організаційні умови, стандарти НАТО, заклади вищої військової освіти*

Постановка проблеми. *Перехід закладів вищої військової освіти на організацію освітнього процесу та практико орієнтованої прикладної підготовки курсантів за стандартами НАТО має на меті зміну якісних характеристик організаційних умов його забезпечення. Якість освіти, зокрема військової, постійно набуває актуальності, а особливо в умовах постійних воєнних дій, коли потреба в*

висококваліфікованих військовослужбовців постійно зростає, оскільки людські втрати про воєнних конфліктах, а в нашій ситуації – перманентного з 2014 року – є значущими. А щоб підготувати військовий резерв маємо витрати часовий, ресурсний та фінансовий компоненти, яких наразі також катастрофічно бракує. Також після повномасштабного вторгнення РФ на територію України і надання країнами-членами НАТО допомоги (як матеріально-технічної, так і військово-ресурсної) маємо якомога швидше забезпечити реалізацію сумісності наших збройних сил. Забезпеченню цієї сумісності сприяє повноцінний та ефективний перехід закладів вищої військової освіти на організації освітнього-професійного процесу за стандартами НАТО.

Маючи значний досвід переходу на стандарти НАТО країн-членів НАТО можемо актуалізувати їх досвід та виокремити продуктивні напрацювання, які доцільно активно запроваджувати в заклади вищої військової освіти різного профілю з урахування приналежності родів військ і сил. Закцентуємо увагу на організації практико орієнтованої підготовки майбутніх військових моряків в Україні.

Аналіз актуальних досліджень. Питання переходу на стандарти НАТО процесу підготовки військових моряків актуалізував у своїх дослідженнях І. Попроцький (Попроцький, 2023), виокремивши етапи «еволюції системи вищої військової освіти за стандартами НАТО з питань підготовки фахівців Військово-Морських Сил Румунії та Болгарії: 1) I етап – 1990 – 2004 роки – перехід військової освіти на стандарти країн-членів НАТО; 2) II етап – 2004 – 2023 роки – інтеграція освіти військових моряків досліджуваних країн (Болгарія, Румунія) з військовою освітою країн-членів НАТО на засадах уніфікації та взаємосумісності» (Попроцький, 2023, с. 5) та здійснивши аналіз «системи військово-морської освіти Болгарії, Румунії та України, зокрема освітніх стандартів, освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки військово-морського офіцера країн-членів НАТО і України та ін. ... на прикладах спеціалізованих закладів вищої освіти – Вищому військово-морському училищі «Н. Й. Вапцарова» Болгарії та Військово-Морської академії Румунії «Мирча чел Бетран», як от: «схарактеризовано зміст освітньої діяльності військових закладів вищої освіти, освітній процес підготовки військово-морського офіцера тактичного, оперативного та стратегічного рівня за стандартами НАТО після вступу країн в Північноатлантичний альянс» ((Попроцький, 2023, с. 5-6).

Питанню оптимальної та максимально ефективної підготовки військових моряків присвячено дослідження бойових офіцерів – діючих викладачів Інституту ВМС НУ ОМА, зокрема О. Злобіної, Р. Шевченка, О. Чернявського та цивільних науковців: О. Кохановської, А. Ляшкевич, Н. Терентьєвої та ін.

Мета статті полягає в окресленні організаційних умов підготовки курсантів для потреб ВМС ЗСУ.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалось автором, військово-морська співпраця є невіддільною компонентою сьогоденного військово-політичного стану, яка має на меті забезпечення безпекового простору регіону. Україною була прийнята Морська доктрина на період до 2035 року (2018), яка визначила військово-морську діяльність як «складову морської діяльності, спрямована на захист національних інтересів, реалізацію пріоритетів діяльності у сфері вивчення, освоєння і використання зони національних інтересів на морі з метою оборони та безпеки держави із застосуванням її військово-морського потенціалу» (Постанова КМУ від 18.12.2018 № 1108 «Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року»).

Кожна країна – член НАТО самостійно визначає освітньо-професійну політику підготовки кадрів, зокрема й військово-морської сфери. Проте освітньо-кваліфікаційні рівні підготовки військових фахівців є сумісними: бакалавр (тактичний рівень підготовки) і магістр (оперативний і стратегічний рівні підготовки). Система підготовки офіцерів спрямована на надання (отримання курсантом) навичок керівництва, управління структурними підрозділами, забезпечення технічної та спеціальної підготовки особового складу (Кузьменко, 2023). Для ефективного запровадження принципів, підходів та цінностей НАТО необхідно не лише вивчити досвід відповідних країн, пройти стажування та взяти участь у спільних навчаннях, а й усвідомити необхідність відповідного переходу на стандарти НАТО як на всіх рівнях управління (тактичне, оперативне, стратегічне), так і на рівні професорсько-викладацького складу закладів вищої військової освіти.

Система військової освіти має такі основні форми практичної підготовки: загальна та спеціальна фізична підготовка, військово-польові збори, тренування з загальновійськової (морської, водолазної) підготовки, спеціальна практична підготовка на тренажерах, практика

/ стажування у військових частинах / на кораблях, практичне виконання бойових вправ і нормативів.

Для підготовки офіцерів ВМС ЗС України використовується така навчальна матеріально-технічна база: – міжвидовий центр підготовки підрозділів – з можливістю проводити тактичні навчання з бойовою стрільбою з посиленою механізованою (танковою, десантною, морської піхоти) бригадою при підтримці повітряного та морського компоненту з відпрацюванням всього комплексу тактичних дій; – міжнародний центр миротворчості та безпеки – з можливістю проводити підготовку бригади, починаючи з індивідуальної підготовки, до тактичного навчання з бойовою стрільбою бригади, що підсилюється; – морські полігони – з можливістю проводити підготовку окремих кораблів та корабельних груп, в тому числі з бойовою стрільбою; – полігони військових частин – з можливістю проведення всіх заходів індивідуальної та колективної підготовки, в тому числі тактичних навчань з бойовою (без бойової) стрільби до роти (батареї) включно; – стрільбища – з можливістю виконання вправ стрільб зі стрілецької зброї та озброєння бойових машин (із вкладними стволами) на об'єднаних вогневих містечках; – полігони (морські ділянки) – для ведення вогню далекобійними засобами; – полігони та тренажерні комплекси ВВНЗ (ВНП ВНЗ) і навчальних центрів для підготовки військових фахівців (термінологію збережено) (Концепція підготовки Збройних Сил України).

У складних та постійно змінних сучасних політичних, економічних та соціальних умовах державотворення України спостерігається загострення суспільних питань як на рівні окремої особистості, так і на рівні малих і великих професійних груп тимчасового та постійного складу і терміну діяльності. Загальний кризовий стан є одним з чинників підготовки військових фахівців, які в змозі швидко адаптуватися до чинних постійних або ситуативних умов професійного середовища та здійснювати в ньому діяльність відповідно до суспільних вимог та набутих компетентностей є освітня сфера. Саме через освітню сферу значною мірою реалізується Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 та Програма «Військовий моряк 2035: професійність і компетентність».

Для реалізації Стратегії Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 Програмою “Військовий моряк 2035: професійність і компетентність” передбачено такий перелік компетентностей (карта компетентностей) командира військової частини, формування який

наблизить особовий склад ВМС ЗСУ до стандартів НАТО. Наведемо їх перелік: стратегічне мислення; здійснення впливу; прийняття рішення; аналіз інформації; націленість на виконання завдання; гнучкість; орієнтація на якість. Завдання формування зазначених компетентностей значною мірою покладено на систему вищої військової освіти через її три складові: система відбору кандидатів до Інституту Військово-Морських Сил (ІВМС), освітня діяльність, створення кампусу нового зразка (Програма Військовий моряк – 2035 професійність і компетентність; Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035).

Підвищенню професіоналізму випускників військових закладів вищої освіти сприятиме впровадження таких проектів як «Стратегічні комунікації» (з 2020 року), розрахованого для забезпечення комунікативної сумісності під час багатонаціональних міжнародних навчань, коаліційних операціях НАТО та надання можливостей досягти спроможностей щодо участі в багатонаціональних операціях з підтримання миру і безпеки, «Цілі партнерства», «Військова стандартизація», «Професійна військова освіта» та ін. (Терентьева, Чернявський, 2021).

Організаційні умови, які створюються в закладах вищої освіти, покликані забезпечувати якісне проходження освітньо-професійної підготовки курсантів – моряків з урахування основних положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035).

Стратегією передбачено такі напрями активізації співпраці України та ЄС: «реформування та модернізації системи вищої освіти; сприяння зближенню у сфері вищої освіти в рамках Болонського процесу; покращення якості та підвищення важливості вищої освіти; поглиблення співробітництва між закладами вищої освіти; розширення можливостей закладів вищої освіти; активізації мобільності студентів, наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників» (Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035).

Наявні проблеми, визначені в рамках чотирьох напрямів автономій закладів вищої освіти України, визначили необхідність оновлення організаційних умов. Зокрема, це кадрова, фінансова, організаційна, академічна автономії. Тож, вбачаємо за потрібне визначити такі організаційні умови, які, на нашу думку, дозволять підвищити ефективність підготовки курсантів. Це: соціальна відповідальність; урахування потреб ринку праці; дотримання послідовності в реалізації освітньої та державної політики щодо

підготовки фахівців; забезпечення ресурсного потенціалу (кадровий склад, матеріально-технічна база, полігони, навчально-тренувальні центри, можливість проходження міжнародних стажувань, спільні навчання для забезпечення сумісності). Для забезпечення практичної підготовки військових моряків доцільно до цього переліку додати додаткове фінансування та можливість проходження практик на бойових кораблях країн-членів НАТО для забезпечення сумісності ВМС.

Зауважимо, що перебуваючи в ситуації необхідності забезпечення надійної територіальної оборони й одночасного реформування Збройних Сил відповідно до стандартів НАТО, Україна реалізовує стратегію реформування ЗСУ з одночасною перебудовою системи вищої військової освіти, яка формує кадровий потенціал ЗСУ. Тому військову освіту розглядаємо в контексті національної безпеки і оборони держави та як складову національної системи освіти, що спричинило виникнення нової парадигми військової освіти та наступне її удосконалення з урахуванням нової методології НАТО (DOTMLPF) (Луценко, Попроцький, Романюк, Терентьєва, 2022).

Висновки. Організаційними умовами, здатними забезпечити високоякісну практичну підготовку курсантів ВМС, визначаємо: соціальну відповідальність; урахування потреб ринку праці; дотримання послідовності в реалізації освітньої та державної політики щодо підготовки фахівців; забезпечення ресурсного потенціалу (кадровий склад, матеріально-технічна база, полігони, навчально-тренувальні центри, можливість проходження міжнародних стажувань, спільні навчання для забезпечення сумісності); додаткове фінансування та можливість проходження практик на бойових кораблях країн-членів НАТО для забезпечення сумісності ВМС.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення можливостей розбудови співпраці країн Чорноморського регіону.

ЛІТЕРАТУРА

- Концепція підготовки Збройних Сил України. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html> (*Concept of training of the Armed Forces of Ukraine*. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>)
- Кузьменко, В. В. (2023). Чорноморський регіон: окремі аспекти військово-морської освіти. *Педагогічний альманах*, 53, 55–62 (Kuzmenko, V. V. (2023). Black Sea region: certain aspects of naval education. *Pedagogical Almanac*, 53, 55–62).
- Луценко, Г., Попроцький, І., Романюк, В., Терентьєва, Н. (2022). Професійна мова підготовки військових фахівців як основа партнерства заради миру.

- Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 6 (120), 352–360 (Lutsenko, H., Poprotskyi, I., Romaniuk, V., Terentieva, N. (2022). Professional communication in training of military specialists as a basis of partnership for peace. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 6 (120), 352–360).
- Попроцький, І. С. (2023). *Розвиток вищої військово-морської освіти у Болгарії та Румунії в умовах переходу на стандарти НАТО* (дис. ... д-ра філософії: 01/011). Херсон (Poprotskyi, I. S. (2023). *Development of higher naval education in Bulgaria and Romania under the conditions of transition to NATO standards* (Diss. ... Doctor of Philosophy). Kherson).
- Постанова КМУ від 18.12.2018 № 1108 «Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-morskoyi-doktrini-ukrayini-na-period-do-2035-roku> (*Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.12.2018 № 1108 "On Amendments to the Marine Doctrine of Ukraine for the period up to 2035"*). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-morskoyi-doktrini-ukrayini-na-period-do-2035-roku>).
- Програма Військовий моряк – 2035 професійність і компетентність (ПіК). URL: <https://navy.mil.gov.ua/prezentatsiya-programy-vijskovyj-moryak-2035/> (*Program Military sailor – 2035 professionalism and competence (PiC)*). Retrieved from: <https://navy.mil.gov.ua/prezentatsiya-programy-vijskovyj-moryak-2035/>).
- Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035. URL: <https://navy.mil.gov.ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/> (*Strategy of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine 2035*). Retrieved from: <https://navy.mil.gov.ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/>).
- Терентьева, Н. О., Чернявський, О. А. (2021). Проективний контент професійної підготовки майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка. Серія Педагогічні науки*, 14-15(170-171), 117-121 (Terentieva, N. O., Cherniavskiy, O. A. (2021). Projective content of professional training of future officers of the Navy of the Armed Forces of Ukraine. *Bulletin of the TG Shevchenko Chernihiv Collegium. Series Pedagogical Sciences*, 14-15 (170-171), 117-121).

SUMMARY

Kuzmenko Vasyl. Organizational conditions for the training of cadets for the needs of the Navy of Ukraine.

The article represents certain aspects of the training of cadets of higher naval education institutions. The need to ensure the compatibility of the armies of NATO member countries and Ukraine in the conditions of Russian aggression is emphasized, which is ensured both through joint military exercises and through the organization of educational and professional training in higher education institutions. Certain positions of individual normative documents regulating the relevant preparation are outlined.

The purpose of the article is to outline the organizational conditions for training cadets for the needs of the Armed Forces Navy.

Attention is drawn to the fact that the military education system has the following basic forms of practical training: general and special physical training,

military field training, combined military (naval, diving) training, special practical training on simulators, practice / internship in military units / on ships , practical implementation of combat exercises and regulations.

Organizational conditions created in institutions of higher education, designed to ensure high-quality educational and professional training of cadets - seafarers, taking into account the main provisions of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032, are separated into four directions of autonomous institutions of higher education of Ukraine: personnel, financial, organizational, academic.

The following conclusions were drawn: We define organizational conditions capable of providing high-quality practical training of Navy cadets as: social responsibility; taking into account the needs of the labor market; observance of consistency in the implementation of educational and state policy regarding the training of specialists; provision of resource potential (personnel, material and technical base, testing grounds, educational and training centers, the possibility of international internships, joint training to ensure compatibility); additional funding and the possibility of training on warships of NATO member countries to ensure the compatibility of the Navy.

Key words: *Naval forces, naval education, organizational conditions, NATO standards, institutions of higher military education*

РОЗДІЛ VIII. ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 376.-056.37

Таміла Коломоєць

Криворізький державний педагогічний університет

ORCID ID 0000-0002-7321-0901

Жанна Пропапас

Криворізький державний педагогічний університет

ORCID ID 0000-0002-2767-9231

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/291-300

ОСНОВНІ НАПРЯМИ Й ПРИЙОМИ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З РОЗВИТКУ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ ДИТИНИ З ТПМ

У статті відповідно до окресленої мети осмислено основні напрями логопедичної роботи з розвитку словникового запасу дитини з тяжкими порушеннями мовлення. Використано такі методи, як-от: методи аналізу й синтезу, систематизації теоретичних відомостей із наукових джерел, метод зіставлення. Окреслено низку завдань і прийомів, якими характеризується кожен із аналізованих напрямів щодо формування та збагачення словникового складу дитини з ТПМ. Виокремлено й проаналізовано методи словникової роботи, які розглянуто в межах двох основних груп: 1) методи накопичення змісту дитячого мовлення; 2) методи, спрямовані на уточнення, закріплення й активізацію словника, розвиток його смислової сторони.

Ключові слова: напрям, метод, логопедична робота, словниковий запас, словникова робота, дитина з тяжким порушенням мовлення.

Постановка проблеми. Проблеми створення безбар'єрного, сприятливого освітнього середовища для навчання, виховання й розвитку дітей з особливими освітніми потребами набули особливої актуальності в умовах запровадження реформи Нової української школи, створення інклюзивного освітнього простору, що вирізняється соціалізаційною спрямованістю, індивідуалізацією (урахуванням особливостей і потреб кожної дитини), інтегративністю супроводу його суб'єктів, зокрема й дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ).

Загальною метою логопедичної роботи з такою категорією дітей є відновлення й розвиток мовленнєвих, пізнавальних, емоційно-вольових процесів, забезпечення соціалізації особистості, її максимально повної адаптації до життя і трудової діяльності в суспільстві. Така адаптація неможлива без формування комунікативної компетентності, без набуття певних мовленнєвих умінь і навичок задля задоволення власних потреб. Успішній комунікації сприяє багатий (відповідно до кожного вікового зрізу свій) лексичний запас мовця. Тому-то так важливо, провівши педагогічне спостереження, діагностування і створивши комплексну

навчально-корекційну програму, формувати вміння вправно, координовано володіти артикуляційним, дихальним і голосовим апаратом, чітко вимовляти й розрізняти звуки, відтворювати складову структуру слів, добирати відповідні слова й граматично правильно будувати речення, зв'язні висловлення тощо і водночас здійснювати логопедичну роботу над розвитком і збагаченням словникового запасу дитини з ТПМ. Адже, як відомо, у разі загального недорозвинення мовлення порушені всі сторони мовленнєвої системи, а порушення усного мовлення в дошкільному віці призводить до специфічних розладів писемного у шкільному, наприклад, дисграфії, дислексії, дизорфографії.

Аналіз актуальних досліджень. Словникова робота, що є одним із важливих складників мовленнєвого розвитку дитини, здатної вільно та творчо застосовувати лексичні засоби в різних комунікативних ситуаціях, виявляти індивідуальні особливості, волюву й емоційно-чуттєву сферу, віддавна привертала увагу науковців (Богущ, Гавриш, 2015). У сучасній вітчизняній лінгводидактиці спостерігаємо активне зацікавлення проблемами різних мовленнєвих порушень осіб різних вікових категорій (Марченко, 2010; Пахомова, Баранець, 2022; Пристінська, Большакова, 2015; Трофименко, 2018), що дає змогу говорити про комплексний підхід до розв'язання мовленнєвих завдань під час словникової роботи, у процесі збагачення словникового складу мови дитини як при типовому мовленнєвому розвитку, так і за наявності ТПМ. Не залишаються поза увагою дослідників і інноваційні технології в корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (Інноваційні, 2018). На сьогодні розроблено й спеціальні програми з корекційної роботи (Програма, 2016). Однак попри неабияке зацікавлення окресленими проблемами теорія і практика логопедичної роботи з розвитку словникового запасу дитини з ТПМ не є остаточно розв'язаною, а тому потребує подальших наукових студій.

Мета статті: осмислення основних напрямів і прийомів логопедичної роботи з розвитку словникового запасу дитини з ТПМ.

Методи дослідження. Задля того, аби вибудувати теоретичні позиції, з'ясувати сутність ключових понять термінологічного апарату, які стосуються основних напрямів і прийомів активізації словника дитини, послуговувалися передовсім загальнонауковими (теоретичними) методами, як-от: методи аналізу й синтезу, систематизації теоретичних відомостей із наукових джерел, що порушують відповідну проблему, методом зіставлення наукової інформації.

Виклад основного матеріалу. Загальний розвиток будь-якої особистості складно уявити без сформованої мовленнєвої компетентності, що являє собою один із основних засобів пізнання довкілля. Окрім того, збагачення словникового запасу дитини, своєю чергою, сприяє формуванню не лише лексичних, але й граматичних і фонетичних умінь і навичок, розвитку зв'язного (як монологічного, так і діалогічного) мовлення.

До одного з ключових понять термінологічного апарату досліджуваної наукової проблеми зараховуємо терміносполучення «мовленнєвий розвиток», значення якого зазвичай виводять із суми значень його компонентів (пор.: 1) *мовленнєвий* – прикметник, утворений від *мовлення*, де *мовлення* – «спілкування людей між собою за допомогою мовлення»; 2) *розвиток* – іменник, утворений від *розвивати*, де *розвивати* «поглиблювати що-небудь, розширюючи зміст або поліпшуючи, збагачуючи його»). Однак, як свідчать наукові праці, мовленнєвий розвиток являє собою багатогранний процес, у результаті якого відбуваються якісні зміни, пов'язані не лише з удосконаленням мовленнєвої діяльності, але й, наприклад, функцій головного мозку, його здатності відображати реалії об'єктивної дійсності. Інакше кажучи, виступає своєрідним показником загального психічного розвитку. А тому напрацьовані технології формування мовленнєвих умінь і навичок передбачають перехід від одного якісного стану до іншого, вищого, засвідчують якісно новий рівень поступу, сприяють становленню дитини як суб'єкта мовленнєвої діяльності, здатного до ефективної, результативної й успішної комунікації.

Питання мовленнєвого розвитку дітей різного віку неодноразово ставали об'єктом науково-дослідницьких пошуків, зокрема в таких напрямках, як-от: характеристика методів, засобів і прийомів навчання мовлення; окреслення чинників і лінгводидактичних умов, які впливають на розвиток мовлення, формування мовленнєвої компетентності (фонетичної, лексичної, граматичної, монологічної й діалогічної); аналіз комунікативного, діяльнісного й системного підходів, крайній з яких передбачає роботу над розвитком взаємопов'язаних елементів (фонетичного, лексичного, граматичного і т. ін.) мовленнєвої системи; обґрунтування й урахування принципів (наприклад, доступності, структурованості, послідовності, цілісності, наочності тощо) мовленнєвого розвитку дитини. Дослідження відповідних проблем дало змогу теоретично обґрунтувати три основні аспекти розвитку мовлення

дітей дошкільного та шкільного віку, а саме: 1) структурний (пов'язаний із формуванням структурних (фонетичного, лексичного, граматичного) рівнів мови; 2) комунікативний, або мовленнєво-діяльнісний (передбачає формування вмінь і навичок використання комунікативних засобів, розвиток зв'язного мовлення, форм мовленнєвого спілкування (діалогічної або монологічної); 3) пізнавальний (стосується формування здатності до елементарного усвідомлення тих чи тих мовних явищ і пізнання через них історії й культури народу). Щоправда, подекуди натрапляємо й на твердження про відсутність сучасних діагностичних методик мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Ідеться не лише про дітей з ООП, але й про дошкільників загалом, які повинні отримувати й поступово перетворювати мовленнєвий досвід, з одного боку, а з іншого, – послуговуватися мовними засобами, демонструючи на практиці набутий мовленнєвий досвід, оволодіння мовленнєвими вміннями та навичками.

Словникова робота повинна відбуватися систематично й планомірно і з урахуванням вікових, індивідуальних мовленнєвих особливостей дітей із ТПМ, їхнього психічного розвитку. Вона передбачає уточнення значення слів, наявних у пасивному словнику дитини, введення їх у зв'язне мовлення, оволодіння новими словами різних лексико-граматичних розрядів (іменниками й прикметниками, дієсловами та прислівниками). Її здійснюють зазвичай у напрямках, які сприяють досягненню поставленої мети через актуалізацію таких основних аспектів: 1) розширення обсягу словникового запасу дитини, його кількісне збільшення; 2) формування структури значення слова, якісне оновлення словника дитини; 3) розвиток лексичної системності та семантичних полів; 4) формування парадигматичних і синтагматичних зв'язків слів; 5) розвиток словотворення; 6) уточнення граматичного значення слова (Марченко, 2010, с. 71–72). Подібні напрямки словникової роботи поширюються й на дітей з ТПМ як дошкільного, так і шкільного віку (Програма, 2016, с. 11). Пор.: до основних напрямів корекції лексичної сторони мовлення зараховують: формування різних рівнів лексичних узагальнень (узагальнене лексичне значення; поняттєва співвіднесеність слова; абстрактно-узагальнене лексичне значення слова); робота над лексико-семантичними явищами, лексичною системністю (формування семантичної структури слова, робота над явищами антонімії, синонімії, омонімії, багатозначності та прямого і переносного значення слів); робота над формуванням розуміння й

уміння самостійно використовувати в мовленні сталі словосполучення; формування смислових відношень і зв'язків між лексичними одиницями на основі введення слів у семантичні поля (синтагматичні та парадигматичні зв'язки слів).

Кожен із зазначених напрямів формування та збагачення словникового складу дитини з ТПМ дошкільного віку характеризується низкою завдань, тими чи тими методами та прийомами логопедичної роботи. Логопед має проводити корекційно-розвиткові заняття, на яких реалізується диференційований підхід з урахуванням структури дефекту, індивідуальних особливостей та можливостей дитини. Кожен із напрямів роботи передбачає використання певних методів і прийомів, якими послуговується логопед. Методи словникової роботи розглядають здебільшого в межах двох основних груп:

- 1) методи накопичення змісту дитячого мовлення;
- 2) методи, спрямовані на уточнення, закріплення й активізацію словника, розвиток його смислової сторони.

Перша група методів, що мають на меті ознайомити дитину з навколишнім світом і в такий спосіб збагатити її словниковий склад, диференціює: а) безпосереднє ознайомлення з довкіллям, що формує та збагачує словник через розгляд та обстеження предметів, спеціальні прогулянки, екскурсії, спостереження; б) опосередковане ознайомлення з довкіллям, що формує та збагачує словник через наочність, яка стимулює мовленнєву активність дітей: розгляд картин із малознайомим змістом, який супроводжується бесідою, читання художніх текстів; перегляд кінофільмів і відеофільмів, дидактичні ігри з іграшками, предметами, картинками тощо.

Безпосереднє ознайомлення з природою, рослинним і тваринним світом, спостереження за діяльністю і поведінкою людей і т.ін. допоможе сформувати уявлення про предмети, взаємозв'язки між ними, уточнити й поглибити знання про них і використовувати ці знання у своїй мовленнєвій діяльності. За такого підходу вдаються здебільшого до прийомів обстеження й порівняння, що дасть змогу виокремити спільне та відмінне між тими чи тими предметами, класифікувати, робити різного ступеня узагальнення, розрізняти видові та родові поняття.

Метод спостереження вимагає ретельної попередньої підготовки, зокрема самого об'єкта спостереження: об'єкт оглядають заздалегідь, продумують розташування дітей, окреслюють коло можливих запитань, добирають фактичний матеріал (вірші, загадки, прислів'я), осмислюють

слова, що потребують додаткового пояснення і якими варто збагатити словник дитини (чи активізувати його, чи то конкретизувати, уточнити, оновити словниковий склад). Під час спостереження необхідно дати змогу висловитися кожній дитині, закріпити нові слова у зразковому фонетичному оформленні, наслідуючи логопеда, який вимовляє їх чітко і зрозуміло, використовуючи спеціальні прийоми привернення уваги дітей до слова (інтонаційне виокремлення, дещо посилена артикуляція). Повторне проговорювання дитиною нових слів окремо або в межах словосполучень сприятиме їх запам'ятовуванню, збереженню звукових образів. Мовленнєві зразки супроводжуються відповідним тлумаченням, уточненням значення.

Опосередковане ознайомлення з довкіллям через предметні картини й сюжетні картини з малознайомим змістом дає дитині знання про ті реалії об'єктивної дійсності, яких вони не можуть спостерігати безпосередньо, наприклад, про диких тварин, окремі засоби пересування тощо. Зазвичай оприлюднені мовленнєві зразки супроводжуються не лише поясненням логопеда, але й читанням віршів, загадуванням і відгадуванням загадок, зіставленням нових слів із уже відомими, постановкою запитань, багаторазовим проговорюванням нових слів у різних контекстах.

Іншим засобом збагачення словникового запасу дитини є художній текст з його образними словами та виразами. За умови використання творів художньої літератури вдаються, по-перше, до акцентування на словах, які мають основне смислове навантаження; по-друге, до виявлення значень незнайомих слів і виразів, уточнення відтінків значень слів, ужитих у переносному смислі; по-третє, до пояснення значень слів і проговорювання їх дитиною; по-четверте, до заміни авторських слів словами, близькими за значенням; по-п'яте, до добору слів для характеристики героїв; по-шосте, до використання слів у різному контексті на основі бесіди за змістом тексту.

Друга група методів, спрямованих на уточнення, закріплення й активізацію словника, розвиток його смислової сторони, диференціює: розгляд та опис знайомих предметів, зокрема й іграшок, розгляд картин зі знайомим змістом, дидактичні ігри, дидактичні вправи. Для розширення словника дитини використовують різні категорії іграшок (фігурки людей, тварин, фрукти, овочі, знаряддя праці тощо), якими послуговуються й під час дидактичних ігор, у яких є ігрові завдання, ігрові правила, ігрові дії і які проводяться також з предметами і

картинками (Брушневська, 2022, с. 186). Добір фактичного матеріалу для дидактичних ігор зумовлений конкретними завданнями словникової роботи з тієї чи тієї теми (Пристінська, Большакова, 2015). Словникова робота, що ґрунтується на розгляді картин зі знайомим змістом, завжди супроводжується бесідою, що активізує раніше засвоєний словник, пов'язана з розвитком діалогічного мовлення.

Уведення нових слів до активного дитячого словника відбувається на основі ознайомлення зі словом у певному контексті (словосполученні чи реченні), набуття умінь і навичок доречно використовувати нові слова у власному мовленні. А тому важливим аспектом словникової роботи є семантизація лексики, пояснення значення слова, зокрема й багатозначного, установлення його парадигматичних, наприклад, антонімічних і синонімічних відношень. Прийоми, які використовують у словниковій роботі з антонімами, синонімами, багатозначними словами:

I. Робота з антонімами: 1) добір антонімів до запропонованого слова; 2) знаходження слів антонімів у прислів'ях, загадках, віршах, оповіданнях; 3) продовження речення з використанням антонімів; 4) складання речення із запропонованою антонімічною парою.

II. Робота з синонімами: 1) добір синонімів до запропонованих слів; 2) пояснення вибору того чи того слова із запропонованого синонімічного ряду; 3) заміна синонімів у запропонованих реченнях; 4) складання речень зі словами синонімічного ряду; 5) складання розповіді зі словами синонімічного ряду.

III. Робота з багатозначними словами: 1) визначення багатозначності слів у конкретних ситуаціях; 2) пояснення і порівняння значень багатозначного слова (БС); 3) підбір близьких за смыслом слів до кожного значення БС; 4) підбір антонімі до кожного значення БС; 5) складання речень із БС; 6) знаходження БС у прислів'ях, скоромовках, віршах.

Збагачення словникового запасу дитини з ТПМ здебільшого відбувається за типовим лінгводидактичним алгоритмом: введення нового слова у дитячий лексикон → закріплення слова у словнику дитини → активне використання під час мовленнєвої діяльності, у спілкуванні з дорослими та однолітками. Щоправда, деякі вже закріплені слова залишаються в пасивному, а не активному вжитку доти, доки не відбудеться їх повне усвідомлення, яке залежить від індивідуальних особливостей дитини, різновиду мовленнєвого

порушення, інтелектуального розвитку. Окрім того, чимало дітей дошкільного віку цієї категорії не здатні самостійно розширювати й оновлювати словниковий запас. Бідність їх словника стосується як незнання низки слів і зворотів, так і невміння відібрати зі словника та правильно використовувати знайомі слова, які якнайточніше підходять для конкретної ситуації спілкування.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Корекційно-розвивальна словникова робота, спрямована не лише на збагачення словникового запасу дитини з ТПМ, але й на формування мовленнєвої (лексичної) компетентності, окреслює такі основні загальні напрями її організації: створення сприятливих соціальних умов для комунікативного розвитку дитини; стимулювання мовленнєвої діяльності на всіх етапах формування; розвиток зв'язного мовлення як основи комунікації; забезпечення емоційної підтримки; спонукання до розширення пізнавальної сфери, що має вагомий вплив на становлення особистості дошкільника. Подекуди спостерігаємо твердження про те, що корекційно-розвивальну роботу з такою категорією дітей варто переорієнтовувати з процесу на результат у діяльнісному вимірі, змістити акценти з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування і розвиток у дитини з ТПМ здатності практично діяти в певній мовленнєвій ситуації, контактувати з дорослими й однолітками, спілкуватися на різні теми.

Своєчасне виявлення в дитини певних мовленнєвих порушень і спеціально організований навчально-освітній простір дадуть змогу досягти позитивних результатів, створити сприятливі умови для її подальшого розвитку, навчання у школі, для її майбутньої соціалізації.

У перспективі важливим, вважаємо, напрям логопедичної роботи, пов'язаний із формуванням умінь правильно узгоджувати слова в реченні, бо дошкільники не завжди граматично правильно висловлюють свої думки, допускають мовленнєві порушення під час узгодження чи керування. Уведення нових слів до активного дитячого словника відбувається на основі ознайомлення зі словом у певному контексті (словосполученні чи реченні), набуття умінь і навичок доречно використовувати нові слова у власному мовленні, переорієнтовує на формування й розвиток у дитини з ТПМ здатності практично діяти в певній мовленнєвій ситуації, контактувати з дорослими й однолітками, адаптуватися до життя і соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

- Богущ, А. М., Гавриш, Н. В. (2015). *Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови*. Київ : ВД «Слово». (Bogush, A. M., Gavrish, N. V. (2015). *Preschool language didactics. Theory and methods of teaching children's native language*. Kyiv : VD "Slovo").
- Брушневська, І. (2022). Закономірності використання ігрових прийомів у корекційно-розвивальному процесі з дітьми з порушенням мовленнєвої діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 52, 186–192. (Brushnevskaya, I. (2022). Patterns of using game techniques in the corrective and developmental process with children with speech disorders. *Current issues of humanitarian sciences*, 52, 186–192).
- Інноваційні технології в корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами* (2018). Харків : «Друкарня Мадрид». (*Innovative technologies in correctional work with children with special educational needs* (2018). Kharkiv: Madrid Printing House).
- Марченко, І. С. (2010). *Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників)*. Київ : ВД «Слово». (Marchenko, I. S. (2010). *A special method of initial learning of the Ukrainian language (speech therapy work on the correction of speech disorders in preschoolers)*. Kyiv: VD "Slovo").
- Пахомова, Н. Г., Баранець, І. В. (2022). Напрями корекційної роботи з дітьми із тяжкими порушеннями мовлення в умовах воєнного стану. *Науковий часопис. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 43, 55–63. (Pakhomova, N. G., Baranets, I. V. (2022). Directions of correctional work with children with severe speech disorders in the conditions of martial law. *Scientific journal. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology*, 43, 55–63).
- Пристінська, М., Большакова, М. (2015). *Словникові слова*. Київ : ВД «Перше вересня». (Prystinska, M., Bolshakova, M. (2015). *Vocabulary words*. Kyiv : Department of State "First of September").
- Програма з корекційно-розвиткової роботи для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення* (2016). Київ. (*Program for corrective and developmental work for grades 5-9 (10) of special general educational institutions for children with severe speech disorders* (2016). Kyiv).
- Трофименко, Л. І. (2018). Діти з тяжкими мовленнєвими порушеннями в умовах спеціального та інклюзивного навчання. *Інклюзивне навчання в Новій українській школі*, 91–95. (Trofymenko, L. I. (2018). Children with severe speech disorders in conditions of special and inclusive education. *Inclusive education in the New Ukrainian School*, 91–95).

SUMMARY

Kolomoets Tamila, Prozapas Zhanna. The main directions and methods of speech therapy work on the development of the vocabulary of a child with severe speech disorders.

The purpose of the article: to understand the main directions of speech therapy work on the development of the vocabulary of a child with severe speech disorders. In order to build theoretical positions, to find out the essence of the key concepts of the terminological apparatus, which relate to the main directions and methods of activating the child's vocabulary, theoretical methods were used, such as: methods of

analysis and synthesis, systematization of theoretical information from scientific sources, the comparison method. A number of tasks and methods are outlined, which characterize each of the analyzed directions in terms of forming and enriching the vocabulary of a child with severe speech disorders. The methods of dictionary work are singled out and analyzed, which are considered within two main groups: 1) methods of accumulating the content of children's speech; 2) methods aimed at clarifying, consolidating and revitalizing the dictionary, developing its semantic side.

Corrective and developmental vocabulary work, aimed not only at enriching the child's vocabulary, but also at the formation of speech (lexical) competence, outlines the following main general directions of its organization: creation of favorable social conditions for the child's communicative development; stimulation of speech activity at all stages of formation; development of coherent speech as the basis of communication; provision of emotional support; encouragement to expand the cognitive sphere, which has a significant impact on the development of the preschooler's personality. In some places, we observe the statement that corrective and developmental work with this category of children should be reoriented from the process to the result in the activity dimension, to shift the emphasis from the accumulation of normatively defined knowledge, abilities and skills to the formation and development of the ability of a child with severe speech disorders to act practically in a certain speech situation, to communicate with adults and peers, to communicate on various topics. Timely detection of certain speech disorders in a child and a specially organized educational space will make it possible to achieve positive results, create favorable conditions for his further development, schooling, and future socialization.

Key words: *direction, method, speech therapy work, vocabulary, vocabulary work, a child with a severe speech disorder.*

УДК 378.147:001

Дмитро Макух

Національна академія Служби безпеки України

ORCID ID 0000-0001-7480-3808

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/300-312

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

У запропонованій статті експліковано педагогічні умови формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу.

Доведено, що вони являють собою узгоджений взаємозв'язок освітнього середовища та освітнього процесу у військових закладах вищої освіти з компонентами професійної ідентичності, що сприяє засвоєнню професійного досвіду, самоусвідомленню і самопошуку шляхом інтеріоризації знань, умінь та навичок здобувачів вищої освіти.

Такими педагогічними умовами визначено: розвиток професійно-інтелектуального потенціалу курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу; гуманізацію освітнього середовища та психологічний супровід формування професійної ідентичності курсантів ЗВО; актуалізацію мотивації до формування професійної ідентичності курсантів

ЗВО засобами міждисциплінарного підходу; забезпечення ефективної комунікації у професійній діяльності майбутнього офіцера.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, педагогічні умови, освітнє середовище, гуманізація, комунікація, мотивація.

Постановка проблеми. Становлення професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти відбувається в умовах нестійкості та неврівноваженості функціонування соціуму, перебудови соціально-рольової структури суспільства, втрати традиційних основ, хаосу та глобальних трансформацій, якими позначені усі сфери життєдіяльності. Це супроводжується, з одного боку, відчуттям когнітивного дисонансу, неможливістю відшукати надійний прихисток від життєвих труднощів, а з другого, — безперервним його пошуком, як і пошуком власного професійного Я, яке потребує переосмислення своїх фундаментальних підстав та характеристик. Зважаючи на це, завдання педагога-вихователя полягає передусім у тому, щоб чітко окреслити вектори професіогенези майбутніх офіцерів у скоригованих відповідно до цілепокладання педагогічних умов, що мають відповідати змісту майбутньої професійної діяльності та концепції реформування вищої освіти в Україні.

Аналіз актуальних досліджень. Поняття педагогічні умови в освітньому дискурсі має найбільш широке семантичне поле, що зумовлене його багатофункціональністю та розмаїтим категоріальним виявом у різних галузях педагогічного знання та різних напрямках наукових досліджень. Передусім воно апелює до обставин, що безпосередньо пов'язані з організацією освітнього процесу, вказує на освітнє середовище, у якому формується особистість. Узгоджуючись з обставинами, які пов'язані з розвитком людини, «педагогічні умови сприяють формуванню її особистості та забезпечують ефективне й цілісне здійснення освітнього процесу» (Пошетун, 2008, с. 358-359). Натомість Н. Болубаш трактує це поняття як сукупність «взаємопов'язаних факторів, що необхідні для цілеспрямованого процесу формування професійної компетентності» (Болубаш, 2011)], а М. Задорожна — як «сукупність методів, форм, обставин, впливів та засобів освітнього процесу, які спрямовані на організацію взаємодії між студентом (курсантом) та викладачем з метою формування необхідних вмінь та навичок для ефективного їх використання в обраній професії» (Задорожна, 2020, с. 114). Важливо, щоб педагогічні умови моделювали можливості наявного освітнього середовища, а сама освітня діяльність передбачала узгодженість з особистісними характеристиками курсантів.

Проблема сутності та класифікації педагогічних умов обґрунтована у працях В. Андрєєва, О. Гайдамак, М. Зверєвої, О. Кошової, Н. Лобач, А. Найна, Р. Нізамова, В. Полонського, В. Ягупова та ін. Педагогічні умови формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів є центром дослідницького пошуку В. Аніщенко, П. Дармограя, О. Дуки, М. Задорожної, О. Євсюкова, Р. Невзорова, Г. Полоз, О. Сахніка, О. Шеремети тощо.

Так, у дослідженні Г. Полоз до педагогічних умов успішного професійного саморозвитку курсантів віднесено: реалізацію в освітній діяльності «когнітивної стратегії проблемного самовизначення курсанта-пілота на підставі особистісно орієнтованих технологій; педагогічну підтримку самостійності як інтенції суб'єктності курсанта-пілота в навчальній діяльності, спрямованої на створення власного алгоритму самостійної навчальної діяльності; формування психологічної готовності до професійного та особистісного саморозвитку в навчальній діяльності як цілісного утворення; упровадження в практику професійної підготовки курсантів-пілотів експериментального спецкурсу «Психологія професійного та особистісного саморозвитку» (Полоз, 2011). Ці та інші підходи актуалізують проблему з'ясування педагогічних умов формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів.

Мета статті. Експлікувати педагогічні умови формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу.

Методи дослідження. Для реалізації мети та завдань дослідження використано загальнодидактичні (науковості, цілеспрямованості, принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю, динамічності, наступності і послідовності розвитку) та специфічні принципи формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу (принцип індивідуалізації, принцип рефлексивності, принцип інтегративності, принцип формування психологічної готовності до виконання професійних завдань, принцип відповідальності).

Виклад основного матеріалу. У нашому розумінні *педагогічні умови формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу* – це узгоджений взаємозв'язок освітнього середовища та освітнього процесу у військових закладах вищої освіти з компонентами професійної ідентичності, що сприяє засвоєнню професійного досвіду,

самоусвідомленню і самопошуку шляхом інтеріоризації знань, умінь та навичок здобувачів вищої освіти. Як бачимо, педагогічні умови як необхідний елемент освітнього процесу входять у його структуру, забезпечуючи ефективне функціонування та потенційні впливи, а також активність всіх його учасників; педагогічні умови поєднують як внутрішні елементи, що складають змістові параметри формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів, так і зовнішні обставини процесу їх професійної підготовки; педагогічні умови також постають запорукою ефективності освітнього процесу та реалізації професійних цілей.

Зазначимо, що процес формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу має базуватися на змістових параметрах військової підготовки, що здійснюється в рамках освітнього процесу і націлена на реалізацію найголовніших завдань військової освіти відповідно до вимог національного законодавства, європейських та євроатлантичних стандартів щодо забезпечення якості освіти.

Першою педагогічною умовою, що забезпечує формування когнітивного компонента, визначено **розвиток професійно-інтелектуального потенціалу** курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу. Актуальність означеної умови продиктована як технологічними процесами, що значно розширюють функціональне поле діяльності сучасного офіцера, впливаючи на рівень його професіоналізму, так і новітніми соціальними запитами на висококваліфікованих фахівців військової справи, підготовка яких передбачає не тільки високий професійний рівень, а й зростання їх інтелектуального потенціалу.

До об'єктів інтелектуальної власності військових закладів вищої освіти у матеріальній формі вияву належать: зразки модернізованої військової техніки, високотехнологічного озброєння та боєприпасів, засоби радіо-, радіотехнічної розвідки, радіоелектронної боротьби та захисту інформації, комплекси протиповітряної оборони, багатофункціональні ракетні комплекси та реактивні системи залпового вогню, засоби захисту, рятування та життєзабезпечення особового складу в бойових умовах; лабораторно-експериментальні бази для проведення випробувань усієї номенклатури озброєння та військової техніки тощо. Вивчення сучасного технічного оснащення оборонної системи України є предметом програмового освоєння тактико-спеціальної підготовки (освітньо-професійна програма

«Контррозвідувальний захист кібербезпеки держави та об'єктів критичної інфраструктури»).

Збереження та використання означених об'єктів потребують інтелектуальних зусиль курсантів, яким необхідно оволодіти новітніми роботизованими, автономними і дистанційно керованими зразками озброєння та військової техніки різного функціонального призначення та базування, удосконалювати свою професійну компетентність шляхом використання тренажерних систем різних родів Збройних Сил України, взаємодіяти з військовими представниками іноземних держав. Так, метою дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» визначено вивчення здобувачами вищої освіти основ збройної боротьби з розвідувально-підривною діяльністю спецслужб іноземних країн в особливих умовах, способів і тактики дій військових підрозділів під час виконання оперативно-бойових завдань. Фахівцями провідних країн світу у сфері професійної підготовки майбутніх офіцерів значну увагу акцентовано на потребі опанування новітніх технологій, що мають бути поставлені на оборону держави, позаяк створення оборонного потенціалу нового типу продиктоване технологічним «гіперстрибком», зумовленим 4IR (4-th industrial revolution). Ця революція зруйнували межі між біологічними, фізичними та цифровими світами, запропонувавши безперешкодну взаємодію між інтелектуальними машинами та розмивання фізичного і віртуального вимірів виробництва, а також впровадження у систему озброєнь «штучного інтелекту». Відповідно автоматизація та роботизація ЗСУ – це один з пріоритетів сучасної військової підготовки, що потребує активізації інтелектуального потенціалу курсантів ЗВО, їх когнітивних процесів.

Окрім цього, важливо не упустити психологічну складову когнітивної підготовки оперативного співробітника СБ України. Відповідно до робочої програми з психології (модуль 2), когнітивна підготовка передбачає не тільки знання психології пізнавальної діяльності оперативного співробітника та ролі пізнавальних процесів в професійному розвитку особистості (тема 4), а й участь у психологічних тренінгах розвитку пізнавальних процесів оперативного співробітника, серед яких варто виокремити техніку психокорекційної дії на пізнавальну сферу, зокрема прийом «когнітивне реструктурування», метою якого є виявлення і трансформація ірраціональних переконань, які лежать в основі професійної поведінки особистості.

Ці та інші підходи сприятимуть повноцінній реалізації розвитку професійно-інтелектуального потенціалу курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу як першої педагогічної умови.

Друга педагогічна умова **гуманізація освітнього середовища та психологічний супровід формування професійної ідентичності курсантів ЗВО** узгоджується з афективним компонентом професійної «Я-концепції».

Зауважимо, що упродовж останніх років проблема освітнього середовища активно резонує педагогічний простір як України, так і зарубіжних країн. Важливою у контексті нашого дослідження є думка американського педагога Дж. Дьюї, який освітнім середовищем вважав не тільки фізичне оточення людини, а й усі об'єкти, що могли чинити вплив на вихованця. На думку Дж. Дьюї, цей вплив має бути контрольованим, тому освітнім середовищем необхідно керувати: «З допомогою середовища ми або дозволяємо йому стихійно впливати на освіту молоді, або спеціально формуємо для цієї мети відповідні умови. Будь-яке середовище стихійне, якщо воно не сформоване...» (Dewey, 1997, с. 24). Достатньо обгрунтованою є думка Дж. Дьюї про школу як «лабораторію демократії» із доцільно організованим і збалансованим освітнім середовищем. Засновник гуманістичного напрямку в педагогіці К. Роджерс запропонував стратегію фасилітації, що передбачає цілеспрямовану, професійно організовану підтримку і супровід педагогічного впливу на процес виховання. Головними характеристиками педагога-фасилітатора є емпатія, безумовне прийняття особистості вихованця, автентичність (Rogers, 1967). У нашому розумінні освітнє середовище являє собою сферу професійного зростання особистості курсанта військового закладу вищої освіти, що сприяє формуванню його професійної ідентичності та усвідомленої Я-концепції, представленої сіткою соціальних взаємозв'язків та взаємовпливів. Так, на заняттях з психології (Модуль 1. Вступ до професійної психології. Психологія особистості оперативного співробітника СБ України) важливо відпрацювати прийоми посилення стресостійкості, зокрема принцип позитивного ставлення, метод аналогій, що підбадьорюють; метод гуманізації конфлікту; прийом нарощування антистресорних можливостей; уміння виходити за проблему тощо (Екстремальна психологія, 2007). Вивчаючи індивідуально-психологічні властивості особистості курсанта (Тема 3),

підкреслюємо особливу значущість почуття його власної гідності шляхом розкриття внутрішніх потенційних можливостей, а процес самоактуалізації трактуємо як рух до засвоєння більш складного і різноманітного досвіду. Зважаючи на потребу психологічного супроводу формування професійної ідентичності курсантів ЗВО, актуалізуємо поняття гуманістичного професіоналізму – термін, яким нині активно оперує соціальна педагогіка, передбачаючи насамперед становлення професійної ідентичності на засадах згоди із собою, самовдосконалення, співіснування з іншими, мірилом якого є любов. Педагогічний професіоналізм скерований на пошук вищого смислового та ціннісного поля, актуалізацію духовних інтенцій та іманентного потенціалу майбутнього офіцера. Саме така скерованість сприяє утвердженню гуманізму, пошуку вершин і звершень.

Таким чином, відповідно до другої педагогічної умови, формування професійної ідентичності курсантів ЗВО засобами міждисциплінарного підходу – це експлікація суб'єктного та професійного потенціалу майбутніх офіцерів, актуалізація їх духовних інтенцій та іманентних можливостей, а також морально-етичних та світоглядних імперативів на засадах гуманізму та пріоритету етичних норм.

Третьою педагогічною умовою у нашому дослідженні є **актуалізація мотивації до формування професійної ідентичності курсантів ЗВО засобами міждисциплінарного підходу**. Реалізація цієї умови передбачає сформованість аксіологічного компонента професійної ідентичності майбутніх офіцерів. Нині є очевидною потреба актуалізації поняття «мотивація» у психолого-педагогічній науці, позаяк воно увібрало в себе множинність інтерпретацій на шляху власної термінологізації. За психологічним словником Шапар зміст цього поняття визначається спонуканнями, що викликають активність організму і визначають її спрямованість. У широкому розумінні цей термін використовується для дослідження причин та механізмів цілеспрямованої поведінки людини і тварин (Шапар, 2007, с. 265). Більшість дослідників вбачає у мотивації головну спонуку активізації поведінки з метою досягнення відповідної мети. При цьому мотив (є похідним від французького *motivus* «спонукання до дії») розглядається як індивідуальна рушійна сила, що змушує вести себе по-іншому, відповідно до потреб розвитку, кар'єри, успіху, авторитету, сили тощо. Прикметно, що у процесі професіогенези вирішальна роль відведена не продуктивності праці, а професійній мотивації, що визначає шлях до

успіху та самоствердження. Тут не можемо оминати увагою відкритий американськими психологами Р. Йерксом і Дж. Додсоном закон залежності якості (продуктивності) виконуваної діяльності від інтенсивності (рівня) мотивації, згідно з яким «в міру зростання інтенсивності мотивації якість діяльності змінюється відповідно до дзвоноподібної кривої: спочатку підвищується, а потім, перейшовши через точку вищих показників успішності діяльності, поступово знижується. Рівень мотивації, при якому діяльність є максимально успішною, називається оптимумом мотивації» (Шапар, 2007, с. 146). Таким чином, загальноприйнятим є розуміння мотивації як ієрархічно облаштованої сукупності стійких взаємопов'язаних мотивів, що виражають спрямованість особистості, її діяльність та поведінку і постають характеристикою педагогічного процесу. Так, дослідження мотивації до військової служби дозволили А.С. Станішовському виокремити два види мотивів: інституційні, які, формуючись під впливом соціальних, структурних та економічних факторів, відображають групову ідентичність, та особисті мотиви, що відтворюють індивідуальні бажання та амбіції військовослужбовців (Станішовський, 2023). На противагу традиційним підходам, які стверджують пріоритет інституційних форм військової мотивації, автор переконаний у тому, що «військові використовують обидві форми мотивації в процесі професійного становлення» (Станішовський, 2023). Натомість В. В. Ягупов переконує нас у тому, що мотивація військовослужбовців реалізується через ціннісні установки, бо саме вони є тією духовною ланкою, що сполучає фахівця із професійним середовищем, уводить його у професійний світ і світ професійних взаємин, поєднуючи інтереси, потреби, світогляд фахівця з конкретною поведінкою та культурою професійного буття, а тому підвалиною мотивів професійного становлення офіцерів, в тому числі і їхньої професійної ідентичності, є професійні цінності, позаяк «цінності, наприклад, військовослужбовця щодо військово-професійної діяльності, по-перше, проявляються насамперед в його позитивному ставленні до військового фаху; по-друге, характеризуються стійкою усвідомленістю необхідності для успішної військово-професійної діяльності набуття якісної військово-професійної освіти та цілеспрямованого формування військово-професійної компетентності та найголовніше – для військово-професійної самоактуалізації як військового професіонала» (Ягупов, 2022).

Специфіка формування професійної ідентичності курсантів військових ЗВО вимагає від них уміння використовувати освітній потенціал як спеціальних військових дисциплін («Тактико-спеціальна підготовка»), так і дисциплін загальногуманітарного циклу («Психологія»). Відтак, у контексті опрацювання теми «Психологія особистості оперативного співробітника СБ України» (Модуль 1. Вступ до професійної психології. Психологія особистості оперативного співробітника СБ України) поняття «професійної мотивації» як особлива внутрішня стійка спонука успішної реалізації професійних цілей та завдань, увиразнить вихідні засади формування професійної ідентичності курсантів військових ЗВО, сприятиме належній організації поведінки, спрямованої на реалізацію професійного успіху. Успіх мотиваційної складової у професійному зростанні майбутніх офіцерів забезпечується і психолого-педагогічним міждисциплінарним стимулюванням інтеріоризації особистісно-професійних цінностей. Зауважимо, що професійні та патріотичні цінності переплетені такою мірою, що набувають статусу смисложиттєвих орієнтирів і оприявнюються в ситуаціях професійно-морального вибору. Цільовий розвиток ціннісних орієнтацій поглиблює пошук власного соціально-професійного статусу, піднімає престиж професії майбутнього військового та сприяє формуванню його професійної ідентичності.

Четверта педагогічна умова у нашому дослідженні передбачає **забезпечення ефективної комунікації у професійній діяльності майбутнього офіцера**. Позаяк професійна діяльність майбутнього офіцера здійснюється в системі «людина-людина», то комунікативна складова відіграє у ній вирішальну роль, а тому досягнення специфіки професійного спілкування постає одним з найперших завдань професійної підготовки. На думку В. І. Розова, особливість комунікативного простору офіцера СБ України полягає в наступному:

1. Будь-яка комунікація має здійснюватися з неухильним дотриманням законності та моральних правил гідності і честі. У процесі встановлення контактів виправданими є тільки дії в рамках повноважень, у встановленому законом порядку.

2. Оперативно-розшукова і контррозвідальна діяльність часто супроводжується конфліктним характером спілкування, у якому домінують негативні емоції та стресова напруга.

3. Взаємодія із громадянами нерідко викликає приховану (а іноді й відкриту) неприязнь, протидію, агресію, що не є причиною уникнення контактів.

4. Професійне спілкування із громадянами у зв'язку з високою відповідальністю за результати спілкування позначене підвищеним напруженням й домінуванням негативних емоцій

5. Невід'ємною стороною професійного спілкування з громадянами є певна формалізація подібного спілкування різноманітними нормативно-правовими документами (статутами, інструкціями, наказами, кримінально-процесуальним кодексом тощо) (Розов, 2019)

У такому контексті набуває особливої актуальності проблема комунікативної безпеки офіцера СБ України, що полягає у забезпеченні психологічного захисту від маніпуляцій, обману, психологічного тиску, в конфліктних та екстремальних ситуаціях, збереженні службової таємниці тощо. Відтак поняття ефективної комунікації є таким, що вибудовується на безпечній для професійної діяльності платформі, а «психічна діяльність по забезпеченню власної комунікативної безпеки включає уміння прогнозувати можливі небезпеки, розпізнавати реальні загрози, які виходять від ситуацій або конкретної людини, власного стану, групи чи натовпу; швидко заспокоюватися, приймати адекватне рішення щодо авіктимної поведінки, уникати небезпеки; спостерігати та активно діяти при подоланні таких ситуацій» (Розов, 2019).

Тема «Зміст комунікативної та конфліктологічної підготовки оперативного співробітника СБ України» (Психологія. Модуль 3. Семінарське заняття 1) націлює нас на розвиток комунікативної та конфліктологічної компетентності, що здійснюється не лише через базову психологічну підготовку, а передбачає індивідуальний практичний досвід комунікації з оточенням. Цей досвід, з одного боку, може викликати страх перед конфліктними ситуаціями, відчуття власної неспроможності керувати конфліктом, а з другого, – провокувати неконструктивні моделі поведінки. Зважаючи на те, що конфлікт є унікальним інтерактивним явищем і значною мірою впливає на продуктивність професійної діяльності, його природа та способи запобігання стають важливим предметом обговорення на семінарських заняттях з психології. Тут курсанти отримують змогу пройти діагностику схильності до прояву агресії у різних ситуаціях міжособистісного спілкування, визначити не тільки ступінь

агресивного зараження, а й здатність до гальмування та оволодіння способами перемикання агресивності, що надзвичайно важливо під час актів комунікації.

Висновки. Таким чином, процес формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу, що базується на змістових параметрах військової підготовки, передбачає обґрунтування педагогічних умов, що входять у структуру освітнього процесу і постають запорукою його ефективності та реалізації професійних цілей.

До педагогічних умов *формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу* входять у нашому дослідженні:

1. Розвиток професійно-інтелектуального потенціалу курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу;
2. Гуманізація освітнього середовища та психологічний супровід формування професійної ідентичності курсантів ЗВО;
3. Актуалізація мотивації до формування професійної ідентичності курсантів ЗВО засобами міждисциплінарного підходу;
4. Забезпечення ефективної комунікації у професійній діяльності майбутнього офіцера.

Перспектива подальших досліджень полягає в експериментальній перевірці визначених педагогічних умов у формуванні професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

- Болюбаш, Н. М. (2011). *Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами мережевих технологій* (дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04). Ялта. (Bolyubash, N. M. (2011). *Formation of professional competence of future economists by means of network technologies*. (PhD thesis). Yalta).
- Евсюков, О. П., Куфлієвський, А. С., Лебедєв, Д. В. (2007). *Екстремальна психологія*. Київ: ТОВ-Август трейд. (Yevsyukov, O. P., Kufliyevskiy, A. S., Lebedev, D. V. (2007). *Extreme psychology*. Kyiv: August trade LLC).
- Задорожна, М. В. (2020). Основні педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх дільничних офіцерів поліції. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 113-116. (Zadorozhna, M. V. (2020). Basic pedagogical conditions for the formation of professional competence of future precinct police officers. *Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic education of the personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kharkiv, 113-116).

- Полоз, Г. М. (2011). *Педагогічні умови професійного саморозвитку курсантів-пілотів в процесі вивчення авіаційної психології* (дис. ... канд. пед. наук: 19.00.07). Черкаси. (Poloz, H. M. (2011). *Pedagogical conditions of professional self-development of cadet pilots in the process of studying aviation psychology*. (PhD thesis). Cherkasy).
- Пометун, О. І. (2008). Інтерактивні методи навчання. *Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України*. В. Г. Кремень (ред), (сс. 358-359). Київ: Юрінком Інтер. (Pometun, O. I. (2008). Interactive learning methods. *Encyclopedia of education. Acad. ped. Sciences of Ukraine*. In V. G. Kremen (Ed.), (pp. 358-359). Kyiv: Yurinkom Inter).
- Розов, В. І. (2019). Комунікативна складова особистісної безпеки співробітників СБ України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, 3, 84-91. Rozov, V. I. (2019). Communicative component of personal safety of employees of the Security Service of Ukraine. *Information security of a person, society, state*, 3, 84-91).
- Станішовський, А. С. (2003). Мотиви професійного становлення офіцера. *Актуальні питання у сучасній науці*, 12 (18), 2003-2012. (Stanishovsky A. S. (2003). Motives of becoming an officer professionally. *Current issues in modern science*, 12 (18), 2003-2012).
- Шапар, В. Б. (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Х.: Прапор. (Shapar, V. B. (2007). *Modern explanatory psychological dictionary*. X.: Flag).
- Ягупов, В. (2022). Ціннісно-мотиваційний компонент професійної компетентності фахівців: методологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*, 70, 207–219. (Yagupov, V. (2022). Value-motivational component of professional competence of specialists: methodological aspect. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 70, 207–219).
- Dewey, J. (1997). *Democracy and Education*. New York, London: The Free Press.
- Rogers, C. (1967). Learning to be free. *Person to person of being human*. Walnut Creek, CA: Real People Press, 47–66.

SUMMARY

Makukh Dmytro. Pedagogical conditions for the formation of the professional identity of cadets of military institutions of higher education by means of an interdisciplinary approach.

The study explains the pedagogical conditions for the formation of the professional identity of cadets of military institutions of higher education by means of an interdisciplinary approach.

It has been proven that they represent a coordinated relationship between the educational environment and the educational process in military institutions of higher education with the components of professional identity, which contributes to the assimilation of professional experience, self-awareness and self-search through the internalization of knowledge, abilities and skills of higher education students.

These pedagogical conditions define: development of the professional and intellectual potential of cadets of military institutions of higher education by means of an interdisciplinary approach; humanization of the educational environment and psychological support for the formation of the professional identity of the cadets of higher education institutions; actualization of motivation for the formation of the professional identity of cadets of higher education institutions by means of an interdisciplinary approach; ensuring effective communication in the future officer's professional activities.

Attention is focused on the fact that the training of highly qualified military personnel involves the growth of their intellectual potential, which affects the level of professional development.

It is argued that the specifics of the formation of the professional identity of the cadets of military higher education institutions require them to be able to use the educational potential of both special military disciplines ("Tactical-special training") and disciplines of the general humanitarian cycle ("Psychology").

It is emphasized that the formation of the professional identity of cadets of higher education by means of an interdisciplinary approach is an explanation of the subject and professional potential of future officers, the actualization of their spiritual intentions and immanent capabilities, as well as moral-ethical and worldview imperatives on the basis of humanism and the priority of ethical norms.

It was determined that the development of communicative and conflict-related competence, which is carried out not only through basic psychological training, but involves individual practical experience of communication with the environment.

Key words: *identity, professional identity, pedagogical conditions, educational environment, humanization, communication, motivation.*

УДК 378.016:5-051]:37.042

Лариса Марушко

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ORCID ID 0000-0002-8373-6747

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/312-323

ПРАКТИЧНІ СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглянуто деякі особливості та практичні стратегії реалізації принципів індивідуалізації та диференціації навчання в системі підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей (систематична діагностика індивідуально-типологічних характеристик кожного студента задля їхньої диференціації на типогрупи; використання різних диференційованих форм організації освітньої діяльності (індивідуальної, групової та фронтальної) та відповідних прийомів; забезпечення систематичного зворотного зв'язку і проведення контролю рівня знань з метою поглиблення диференціації навчання до індивідуалізації урахування рівня знань кожного студента).

Ключові слова: *освітня парадигма, майбутні вчителі природничих спеціальностей, індивідуалізація та диференціація навчання, типогрупи, різнорівневі завдання.*

Постановка проблеми. Сучасна вища освіта, зокрема й педагогічна, спрямовується на виявлення задатків і здібностей студентів, однак це ще не гарантує достатньо інтенсивного їхнього розвитку, що пояснюється значною неоднорідністю студентів, відмінністю їхніх задатків і здібностей. З огляду на це актуалізується необхідність системи певних заходів, які забезпечують розвиток здібностей студентів (у межах статті – майбутніх учителів природничих

спеціальностей) в оптимальному режимі та з урахуванням індивідуальних особливостей. Саме цьому сприяє імплементація в освітньому процесі принципів індивідуалізації та диференціації навчання, яка базується на реалізації диференціації освітнього процесу, що здійснюється на індивідуальному рівні.

Проблематика індивідуалізації та диференціації освітнього процесу в педагогічних ЗВО, безсумнівно, є однією з найактуальніших у педагогічній теорії та практиці. Перехід системи освіти до нових Стандартів вищої освіти України зумовив розгляд освоєння основних освітніх програм диференціації та індивідуалізації навчання як ефективного механізму забезпечення досягнення кожним студентом окреслених цілей.

Сьогодні навчання у ЗВО, здебільшого, зорієнтовано на середньостатистичного студента (Вишківська, & Шикиринська, 2021). Концентрація педагогічних зусиль на індивідуальних особливостях окремого студента, рівні його інтелектуального розвитку, мотивації та інших інтересах, особливостях сприйняття навчального матеріалу, а також швидкості та глибини його засвоєння на практиці відзначається дуже рідко. Цей чинник, безсумнівно, є однією з головних причин того, що менш підготовлені студенти часто не витримують середнього темпу роботи у навчальній групі, тоді як «сильні» студенти починають втрачати інтерес до дисципліни і навіть іноді опиняються в числі слабких (відстаючих) студентів. З огляду на це проблематика практичної реалізації принципів диференціації та індивідуалізації навчання в підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей постає актуальною та такою, що потребує пильного вивчення.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній педагогічній науці і професійній освіті накопичено значний науковий потенціал з проблематики професійної підготовки майбутніх учителів (В. Андрущенко, Н. Бібік, І. Бех, І. Дичківська, О. Дубасенюк, О. Савченко, С. Сисоева та ін.), досвіду підготовки майбутніх учителів природничих наук із позиції соціально-професійно зумовлених вимог (О. Біляковська, М. Гриньова, А. Коломієць, Н. Москалюк, Н. Петрова, Г. Тарасенко, О. Ярошенко та ін.), формування компетентнісного фахівця природничої галузі освіти (Л. Барна, Н. Грицай, В. Оніпко, С. Совгіра, О. Тімець, Ю. Шапран та ін.); використання сучасних інформаційних засобів у процесі підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей (А. Гура, Л. Романишина, О. Шквир, Н. Казакова та ін.). Проблема

диференціації та індивідуалізації навчання є предметом дослідження представників різних галузей знань, має глибоке історичне коріння у вітчизняній та закордонній психолого-педагогічній науці (В. Вишківська, О. Горіна, М. Пісоцька, П. Сікорський, О. Шикиринська та ін.). Науковці наголошують на необхідності урахування індивідуальних особливостей та відмінностей здобувачів освіти як необхідної умови диференційованого та індивідуалізованого навчання (І. Осмоловська, П. Сікорський та ін.). Як основу для диференціації та індивідуалізації науковці розглядають: міру загального інтелектуального розвитку, запас знань, працездатність (М. Пісоцька); навчання, навчальні вміння, освіченість, пізнавальні інтереси, здоров'я (А. Клемун (A. Klemun), Е. Лакнер-Ібесіх (E. Lackner-Ibesich), В. Рампетстрейтер (V. Rampetsreiter)); індивідуальні відмінності студентів у розвитку просторового та образного мислення (В. Вишківська, О. Шикиринська) та інші особливості. Водночас, аналіз окреслених та інших джерел свідчить, що недостатньо дослідженими залишаються власне практичні шляхи індивідуалізації та диференціації навчання у підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей у ЗВО (в освітньому процесі, під час проходження педагогічної практики, в контрольному оцінюванні досягнень студентів).

Метою статті є відображення ефективних стратегій практичної реалізації принципів індивідуалізації та диференціації навчання в підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей у ЗВО.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовані наукові методи, які створюють методологічні засади обраного дослідження, зокрема: аналіз психолого-педагогічної літератури на тему дослідження; абстрагування, систематизація, порівняння та зіставлення, теоретичний аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури щодо вивчення наукового фонду.

Виклад основного матеріалу. Поняття «індивідуалізація» та «диференціація», як правило, розглядаються у єдності. Існують різні позиції щодо характеру їхнього взаємозв'язку: диференціація ототожнюється з індивідуалізацією (Барановська, 2009); диференціація охоплює індивідуалізацію як окремий аспект (внутрішня диференціація) (Вишківська, & Шикиринська, 2021); диференціація сприймається як індивідуалізація навчання (Frankling, Jarvis, & Bell, 2017). Останнє визначення найточніше пояснює співвідношення цих понять, вказуючи

на їхню спільність, нерозривність, і специфіку. Індивідуалізація навчання визначає суть, цільову спрямованість диференціації.

Індивідуалізація передбачає врахування в освітньому процесі індивідуальних особливостей студентів, створення умов для вияву та розвитку особистості як індивідуальності шляхом вибору змісту, форм та методів навчання, які відповідають її можливостям, потребам та інтересам (Лозенко, 2016). Тоді як диференціація передбачає поділ студентів на групи на основі будь-яких індивідуальних особливостей для окремого навчання (Hoadley, & Muller, 2016). Важливо відзначити, що ці групи можуть бути стабільними, відносно стабільними, а окреме навчання – постійним та тимчасовим.

До технологій індивідуалізації навчання, які застосовуються у підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей, варто віднести:

1) технологію модульного навчання, що забезпечує вибір студентами індивідуальних шляхів руху всередині блоків-модулів, які містять структурований у вигляді системи навчальних елементів навчальний матеріал;

2) технології відкритого навчання – навчання студентів в індивідуальному темпі, за індивідуальними програмами. Організаційна структура відкритого навчання з конкретної дисципліни виглядає таким чином:

– розробка змісту та структури дисципліни, що охоплює внутрішній модуль (основні опорні знання, передбачені стандартом) та зовнішній модуль (розширювальний блок, нові розділи, що мають безпосередній стосунок до змісту підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей);

– проектування кожним студентом власної індивідуальної програми курсу, що охоплює внутрішній модуль і окремі теми, розділи зовнішнього модулю;

– присвоєння кожному розділу рангового балу (залежно від рівня складності та обсягу розділу);

– складання студентами графіка вивчення курсу та здачі розділів.

Технології диференційованого навчання розробляються в межах різних форм диференціації. Зовнішня диференціація у підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей здійснюється, здебільшого, у селективній формі – шляхом вибору студентами спеціалізації та навчання за визначеними для цієї спеціалізації

дисциплінами. Елективна (гнучка) форма диференціації передбачає впровадження до навчального плану дисциплін на вибір (спецкурси, спецсемінари), а також переходу до блочної побудови навчальних програм з великим набором елективних курсів, рейтинговою системою оцінки знань, широких можливостей для самостійної поглибленої спеціалізації.

Водночас, зовнішня диференціація не унеможливорює одночасної внутрішньої диференціації, оскільки будь-яка студентська група неоднорідна за рівнем пізнавальних можливостей, індивідуальних особливостей студентів. У масовій практиці вищої освіти переважала внутрішня диференціація лише у її формі – диференційованого підходу як засобу урахування індивідуальних особливостей студентів. Однак диференціація повинна здійснюватися за допомогою: варіативності темпу вивчення матеріалу, диференціації завдань, вибору різних видів діяльності, визначення характеру та рівня дозування допомоги викладача. Водночас результатом навчання має бути оволодіння студентами програмним матеріалом на однаковому рівні.

Процес індивідуалізації та диференціації навчання студентів є цілеспрямованим та організованим освітнім процесом спільної навчальної діяльності професорсько-викладацького складу та студентів з оволодіння системою знань, умінь, навичок з урахуванням індивідуальних та групових особливостей, що впливають на ефективність професійної підготовки. Таке розуміння сутності досліджуваного процесу зумовлює його психолого-педагогічну структуру та специфічний характер структурних елементів. Структура процесу індивідуалізації та диференціації навчання у ЗВО передбачає наявність суб'єкта та об'єкта поставлених цілей та завдань, змісту, тенденцій, методів, прийомів, засобів та форм реалізації, управління та видів контролю результатів і напрямів удосконалення в сучасних умовах. Суб'єктами індивідуалізації та диференціації навчання є викладачі, а об'єктами – студенти ЗВО. Метою індивідуалізації та диференціації навчання є удосконалення знань, вмінь та навичок кожного студента окремо, а також їхніх груп наявними засобами і таким чином, щоб зменшити абсолютне та відносне відставання, поглибити та розширити знання студентів з огляду на їхні інтереси та спеціальні здібності.

Далі розглянемо основні стратегії практичної реалізації принципів індивідуалізації та диференціації навчання у підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей у ЗВО. Першою стратегією

визначаємо *систематичну діагностику індивідуально-типологічних характеристик кожного студента задля їхньої диференціації на типогрупи*. Ця стратегія пояснюється сутністю принципів диференціації та індивідуалізації навчання, які в єдності та взаємозв'язку полягають в урахуванні індивідуальних відмінностей у навчанні студентів та визначенні для кожного з них найраціональнішого характеру роботи на занятті. Це вимагає розподілу студентів на типогрупи, пристосування форм та методів роботи до індивідуальних особливостей майбутніх учителів природничих спеціальностей.

Принципи диференціації та індивідуалізації навчання в підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей характеризується комплексним і багаторівневим структуруванням, що виявляється в студентоцентризмі, де основною цінністю є особистість студента в усій сукупності внутрішніх властивостей та зовнішніх виявів. Оптимальне врахування цих якостей можливе лише за умови виявлення закономірностей їхнього узгодженого відображення в індивідуальних стилях навчальної діяльності (Вишківська, & Шикиринська, 2021). Таким чином, формування готовності майбутніх учителів природничих спеціальностей до професійної діяльності з опорою на принципи диференціації та індивідуалізації навчання передбачає, передусім, виокремлення найрелевантніших індивідуально-типологічних характеристик обраної аудиторії студентів.

Вивчення індивідуально-типологічних характеристик студентів-педагогів з метою визначення шляхів і способів диференціації освітнього процесу дало змогу узагальнити, що в підготовці в ЗВО майбутні вчителі природничих спеціальностей постають одночасно як:

- індивідууми, що характеризуються певним рівнем розвитку мнемічних процесів, уваги, мислення, інтелектуальних здібностей (Романюк, 2014);
- представники певного характерологічного типу, що передбачає володіння типовими характерологічними рисами та якостями;
- носії досвіду навчально-пізнавальної діяльності, відображеного в освітньому рівні особистості (Іліницька, 2020).

Головна особливість «диференційованого навчання» пов'язана з його спеціалізацією та різнорівневим засвоєнням знань майбутніх учителів природничих спеціальностей на основі індивідуальних здібностей (Барановська, 2009). Основна мета диференційованого

навчання полягає в максимальному розвитку профільної спеціалізації та закріпленні в студентів стійких здібностей в отриманні нових знань.

Реалізація принципів диференціації та індивідуалізації навчання передбачає, що навчальний матеріал для підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей розподіляються за рівнем складності на три рівні: «А» – загальний; «В» – підвищеної складності, «С» – поглибленої складності (Frankling, Jarvis, & Bell 2017). Програми підготовки студентів з опорою на принципи диференціації та індивідуалізації навчання мають дві важливі характеристики:

- забезпечують засвоєння майбутніми вчителями природничих спеціальностей нових обсягів знань певного рівня складності;
- забезпечують самостійний вибір майбутніми вчителями природничих спеціальностей обсягів отримання нових знань та рівня їхньої складності.

Як правило, між програмами різних рівнів диференціації передбачається досить регламентована наступність. Тобто для кожної теми для кожної диференційованої типогрупи (А, В, С) визначено обов'язковий мінімальний обсяг засвоєння нових знань, що забезпечує нерозривну логіку навчання та створює цілісне уявлення щодо необхідного рівня знань студентів.

Обов'язковий мінімальний обсяг засвоєння нових знань для студентів типогруп рівня «А» прийнятий як базовий стандарт (студенти засвоюють конкретний обсяг нових знань з дисципліни лише на рівні відтворення. Засвоєння обсягів нових знань на цьому рівні характеризується деякими особливостями (багаторазове повторення, виокремлення груп за змістом, вміння визначити головне, використання прийомів для запам'ятовування тощо) (Hoadley, & Muller, 2016).

Для студентів типогруп рівня «В» окрім обов'язкового мінімального обсягу засвоєння нових знань (за рівнем А) передбачається додатковий дидактичний контент. Він розширює обсяг знань порівняно з рівнем «А», конкретизує зміст програм, містить нові знання, прийоми та методи, необхідні студентам для вирішення практичних завдань, а також розкриває функціональні особливості їхнього застосування. Для студентів типогруп з рівнем «В» обсяг обов'язкового мінімуму засвоєння дидактичного контенту дещо збільшено, що сприяє глибшому його засвоєнню.

Для студентів типологічних груп з рівнем «С» обов'язковий мінімальний обсяг засвоєння нових знань був ще більшим (порівняно з

рівнями А та В). Робота студентів у типогрупах з рівнем С передбачає ґрунтовніші знання студентів, вільне володіння професійними методами роботи та навичками практичного вирішення завдань, що вимагають творчого підходу до застосування набутих знань.

Наступна стратегія реалізації принципів диференціації та індивідуалізації навчання в підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей – *використання різних диференційованих форм організації освітньої діяльності (індивідуальної, групової та фронтальної) та відповідних прийомів.*

У межах статті припускаємо, що найефективнішими у межах підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей є прийоми роботи у співпраці (Довгопола, 2020): навчання в команді, командно-ігрова діяльність, навчання у співпраці. Серед прийомів організації парної роботи варто виокремити прийом взаємопередачі, прийом взаємотренажу, прийом взаємоперевірки індивідуальних завдань (Райковська, 2016). Для організації індивідуальної роботи доцільно використовувати такі організаційні прийоми:

- цілеспрямована допомога у «критичних точках» заняття, залежно від наявності або рівня тієї чи іншої здатності; наприклад на початку заняття колективно працюють усі студенти, однак індивідуальну роботу викладач проводить лише з тими студентами, у кого слабо розвинені здібності до сприйняття та імітації;

- цілеспрямоване використання опор різного типу: сенсових та змістових, вербальних, ілюстративних та схематичних; правильно підібрана опора допоможе студентам з низьким рівнем функціонально-адекватного сприйняття навчального матеріалу швидше і правильніше засвоїти її;

- черговість опитування – «слабші» студенти виграють, коли одержують зразок – правильну відповідь «сильних» та «посередніх» студентів (Лозенко, 2016);

- варіювання часу для підготовки відповіді – студенти з нижчим рівнем підготовки зазвичай отримують втричі більше часу – вони мають змогу «розібратися» в роздатковому індивідуалізованому матеріалі, обміркувати відповідь, однак не варто використовувати цей прийом постійно;

- використання випереджальних індивідуалізованих завдань;

- використання завдань різного рівня складності застосовуються основним чином у домашніх завданнях;

– допомога «слабким» студентам «сильними» тощо.

У підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей можливе поєднання індивідуальної, парної та групової форм роботи.

Ще однією стратегією реалізації принципів диференціації та індивідуалізації навчання в підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей визначаємо *забезпечення систематичного зворотного зв'язку та проведення контролю рівня знань з метою поглиблення диференціації навчання до індивідуалізації урахування рівня знань кожного студента.*

Урахування індивідуальних особливостей майбутніх учителів природничих спеціальностей відбувається під час контролю рівня їхніх знань. Для студентів з низьким рівнем знань необхідні частіші перевірки з метою їхнього стимулювання до підвищення якості навчання та рівня знань. Принцип диференціації навчання може виявлятися в частоті таких перевірок, а також у рівні їхньої складності. Підвищення рівня складності реалізується шляхом включення до адаптивних тестів запитань вищого рівня складності для студентів із вищим рівнем знань. І, навпаки, для майбутніх учителів природничих спеціальностей з низьким рівнем знань до складу адаптивних тестів інтегруються, як правило, простіші запитання, які можуть супроводжуватися навідними чи уточнювальними запитаннями. Використання технологій адаптивного тестування в організації освітнього процесу дає змогу викладачам підтримувати зацікавленість студентів з різним рівнем знань до продовження навчання. В окресленому підході індивідуалізація навчання передбачає організацію урахування індивідуальних особливостей студентів шляхом використання спеціальних прийомів та методів контролю рівня знань.

Проведення контролю рівня знань майбутніх учителів природничих спеціальностей сприяє поглибленню диференціації навчання до індивідуалізації урахування рівня знань кожного студента. Перехід до отримання нових знань можливий лише після засвоєння студентами обов'язкового мінімального обсягу засвоєння нових знань за базовим стандартом. Контроль рівня знань майбутніх учителів природничих спеціальностей використовується у різних формах навчання – груповому, діалоговому, проведенні семінарів та заліків, модульному, індивідуальному, за системою заліків тощо.

Таким чином, якості підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей у ЗВО з опорою на принципи диференціації та індивідуалізації навчання сприятимуть:

- створення диференційованого освітнього середовища з урахуванням ключової ролі майбутніх учителів природничих спеціальностей;

- організація роботи в мікрогрупах у межах традиційних занять, навчання в різновікових групах, відмова від традиційних лекцій та семінарів як єдино можливих форм навчальних занять;

- вибір завдань різного рівня складності, видів контролю та оцінки (акцент зміщується на самооцінку та самоконтроль), способів освоєння матеріалів;

- забезпечення індивідуального темпу навчання;

- забезпечення вільного доступу до бібліотечних фондів, системи Інтернет;

- організація індивідуальних консультацій.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Подібність явищ індивідуалізації та диференціації навчання зумовлена тим, що в обох випадках навчання спрямоване на особистість студентів, а також на їхні індивідуальні гностичні та психологічні особливості. Однак, основна відмінність полягає в тому, що під час індивідуалізації викладач впливає на кожного конкретного студента, тоді як у процесі диференціації – на групи студентів, які формуються за подібними ознаками. У сучасних умовах гуманізації та гуманітаризації освіти індивідуалізація навчання повинна бути складовою та невід’ємною частиною освітнього процесу, а у її фокусі – кожен студент, незалежно від рівня поточної успішності. Основна мета індивідуалізації та диференціації навчання полягає в стимулюванні позитивної та стійкої мотивації майбутніх учителів природничих спеціальностей до освоєння навчальної програми, а також у забезпеченні максимально ефективної роботи на заняттях кожного студента і запобігання виникненню прогалин у знаннях.

У процесі належним чином підготовленого та правильно організованого з точки зору практичної реалізації принципів індивідуалізації та диференціації навчання можливе підвищення рівня знань, умінь, інтересу студентів до освоєння навчальних дисциплін. Однак варто відзначити, що індивідуалізація та диференціація навчання є досить трудомісткими організаційними формами, досить складними для застосування на практиці, і, звичайно ж, вимагають від викладача суттєвого багажу теоретичних знань, педагогічної майстерності, великого досвіду, терпіння і високої та стійкої мотивації до педагогічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

- Барановська, О. В. (2009). Форми навчальної діяльності учнів в умовах диференційованого навчання. *Біологія і хімія в школі*, 5, 5–7. (Baranovska, O. V. (2009). Formy navchalnoi diialnosti uchniv v umovakh dyferentsiiovanoho navchannia. *Biology and chemistry at school*, 5, 5–7).
- Вишківська, В., & Шикиринська, О. (2021). Індивідуалізація та диференціація як необхідні умови вдосконалення освітнього процесу. *Грааль науки*, 8, 345–347. (Vyshkivska, V., & Shykyrynska, O. (2021). Indyvidualizatsiia ta dyferentsiatsiia yak neobkhidni umovy vdoskonalennia osvitnoho protsesu. *The grail of science*, 8, 345–347).
- Довгопола, Л. (2020). Практична підготовка майбутніх учителів біології до професійної діяльності на основі контекстного підходу. *Педагогічні науки*, 73, 61–66. (Dovhopola, L. (2020). Praktychna pidhotovka maibutnikh uchyteliv biolohii do profesiinoi diialnosti na osnovi kontekstnoho pidkhodu. *Pedagogical sciences*, 73, 61–66).
- Іліницька, Н. С. (2020). Діагностика готовності до диференціації фахової підготовки у майбутніх учителів музичного мистецтва. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 72, 26–35. (Ilinitzka, N. S. (2020). Diahnostyka hotovnosti do dyferentsiatsii fakhovoi pidhotovky u maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 72, 26–35).
- Лозенко, А. (2016). Індивідуалізація в умовах традиційної технології навчання: проблеми і перспективи. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 9 (III), 191–194. (Lozenko, A. (2016). Indyvidualizatsiia v umovakh tradytsiinoi tekhnolohii navchannia: problemy i perspektyvy. *Scientific notes of V. Vinnichenko Kirovohrad State Pedagogical University. Series: Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education*, 9 (III), 191–194).
- Райковська, Г. О. (2016). Індивідуалізація самостійної підготовки студентів в умовах переходу до європейської системи навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 2, 282–286. (Raikovska, H. O. (2016). Indyvidualizatsiia samostiinoi pidhotovky studentiv v umovakh perekhodu do yevropeiskoi systemy navchannia. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy*, 2, 282–286).
- Романюк, Д. М. (2014). Професійна диференціація як чинник соціально-економічної стратифікації диференціації в контексті розширення можливостей людського розвитку. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка*, 10, 147–153. (Romaniuk, D. M. (2014). Profesiina dyferentsiatsiia yak chynnyk sotsialno-ekonomichnoi stratyfikatsii dyferentsiatsii v konteksti rozshyrennia mozhlyvostei liudskoho rozvytku. *Bulletin of the Carpathian University. Series: Economy*, 10, 147–153).
- Frankling T., Jarvis J., & Bell M. (2017). Leading secondary teachers' understanding and practices of differentiation through professional learning. *Leading & Managing*, 23 (2), 72–86.
- Hoadley, U., & Muller, J. (2016). Visibility and differentiation: Systemic testing in a developing country context. *The Curriculum Journal*, 27 (2), 272–290.

SUMMARY

Marushko Larysa. Practical strategies for implementing the principles of differentiation and individualization of learning in the training of future teachers of natural sciences.

The article considers some features and practical strategies for implementing the principles of individualization and differentiation of learning in the system of training future teachers of natural sciences (systematic diagnostics of the individual and typological characteristics of each student for their differentiation into type groups; the use of different differentiated forms of educational activity organization (individual, group and frontal) and appropriate techniques; providing systematic feedback and monitoring the level of knowledge to deepen the differentiation of learning to individualize the level of knowledge of each student).

It was established that the practical implementation of the principles of individualization and differentiation of education in the training of future teachers of natural sciences ensures the systematicity of knowledge and ways of mastering it; mobility and critical thinking; regulation of mental processes; the ability to navigate the flow of scientific information; formation of the ability to an individual creative approach in independently solving tasks of a scientific and professional nature. The driving force behind the individualization and differentiation of education is the discrepancy between the potential opportunities of students' educational and professional activity and its actual level at a specific stage. It is expedient to increase the effectiveness of the process of individualization and differentiation of students' (bachelor's) education by improving the training of professors and teaching staff for individualized and differentiated education of students; consideration of individual and group characteristics of students in the educational process; improving the quality of the organization and methods of individualized and differentiated training of students.

In general, the quality of training of future teachers of natural sciences in higher education institutions based on the principles of differentiation and individualization of education will contribute to creation of a differentiated educational environment taking into account the key role of future teachers of natural sciences; organization of work in micro-groups within traditional classes, teaching in groups of different ages, rejection of traditional lectures and seminars as the only possible forms of educational classes; selection of tasks of different levels of complexity, types of control and evaluation (the emphasis shifts to self-evaluation and self-control), methods of mastering materials; ensuring an individual learning pace; providing free access to library funds and the Internet; organization of individual consultations.

Key words: educational paradigm, future teachers of natural sciences, individualization and differentiation of learning, type groups, different level tasks.

УДК 378.56.12

Лариса Савченко

Криворізький державний педагогічний університет
ORCID ID 0000-0002-4246-3228

Карина Саф'ян

Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID 0000-0002-6977-9847

Юлія Кулінка

Криворізький державний педагогічний університет
ORCID ID 0000-0001-7440-6036

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/324-333

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ ПРОЄКТНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Стаття «Використання мультимедійних технологій як засобу розвитку проєктної культури майбутніх викладачів професійної освіти» присвячена дослідженню впливу використання мультимедійних технологій на формування проєктної культури майбутніх викладачів професійної освіти.

У статті розглядається актуальність використання мультимедійних засобів у процесі навчання та методи їх впровадження для підвищення рівня проєктної культури студентів педагогічних спеціальностей. Досліджуються позитивні аспекти використання мультимедійних технологій, такі як збільшення інтерактивності, підвищення зацікавленості та мотивації студентів, розвиток творчих навичок та умінь працювати в команді.

Автори наводять приклади успішного використання мультимедійних засобів у практиці викладання та рекомендації щодо їх ефективного застосування для досягнення поставленої мети.

Подальші наукові дослідження в галузі використання мультимедійних технологій для розвитку проєктної культури майбутніх викладачів професійної освіти можуть спрямовуватися на дослідження конкретних методик та стратегій впровадження цих технологій у навчальний процес. Додаткові дослідження можуть включати аналіз ефективності різних мультимедійних інструментів у формуванні проєктної культури, вивчення впливу такого навчання на академічні досягнення студентів та їх підготовку до професійної діяльності. Також важливим напрямком може бути дослідження впливу мультимедійних технологій на мотивацію студентів до навчання та їхню готовність до використання інноваційних методів у своїй майбутній педагогічній практиці.

Ключові слова: професійна освіта, мультимедіа, мультимедійні технології, розвиток проєктної культури, впровадження мультимедійних технологій в освітній процес, інформаційні ресурси Інтернет, формування проєктної культури майбутніх викладачів.

Постановка проблеми. Початок двадцять першого століття ознаменувались стрімким зростанням інформаційного потоку, який надзвичайно швидко почав змінювати якість та зміст життя суспільства. Незалежно від бажання людей в їх життя влилися і стали його

органічною часткою електронні засоби зв'язку, цифрові технології, комп'ютерна техніка. Тому проникнення сучасних, в тому числі і мультимедійних, технологій в галузь освіти є закономірним і невідворотним. Новітні розробки в навчанні застосуванням комп'ютерних технологій і методів у сукупності називають мультимедіа. Арсенал мультимедіа-технологій складає анімаційну графіку, відеофільми, звук, інтерактивні можливості, використання віддаленого доступу й зовнішніх ресурсів, роботу з базами даних тощо.

Роль студента в системі освіти була вмотивована потребами держави, сьогодні акценти зміщені: потрібно виховати людину, яка б могла виконувати державні завдання за своїм покликанням, бути високоморальною, духовно розвиненою, мобільною у своєму розвитку. Розв'язання цього завдання передбачає педагогічне обґрунтування змісту та методів навчально-виховного процесу, спрямованого саме на розвиток культури особистості. Однак цьому процесові поки що бракує цілеспрямованості й науково-методичного забезпечення, тому перебудова освітнього процесу відбувається повільно. У зв'язку з цим педагоги усвідомлюють гостру потребу у створенні та використанні проєктної діяльності, як засобу розвитку проєктної культури майбутніх фахівців.

Аналіз актуальних досліджень. Зокрема, питання формування комп'ютерної грамотності, інформаційної культури педагога, перспективи та проблеми застосування мультимедійних засобів навчання розглядають В. Биков, Р. Гуревич, А. Гуржій, К. Елшир, М. Жалдак, Ю. Жук, І. Захарова, М. Кадемія, Г. Кедровіч, В. Ключко, Г. Козлакова, А. Коломієць, Ю. Машбиць, І. Підласий, Є. Полат, І. Роберт, С. Свириденко, О. Співаковський, Д. Чернілевський та інші. Підготовка майбутнього педагога із застосуванням інформаційних технологій висвітлена в дослідженнях І. Богданової, С. Гунька, О. Майбороди, Л. Панченко, О. Трофімова, О. Шиман. Особливості застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі різних навчальних закладів презентують, такі вчені: Н. Іщук, О. Коношевський, М. Корнєєв, Г. Рубіна, О. Чайковська, І. Шахіна, Л. Шевченко, С. Яшанов та інші.

Мета статті. Вивчення проблеми використання мультимедійних технологій як засобу розвитку проєктної культури майбутніх викладачів професійної освіти.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз педагогічної літератури, нормативних документів, матеріали періодичних видань із

теми дослідження; систематизація; зіставлення різних поглядів на проблему; узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Метою застосування відеоматеріалів та інших мультимедійних засобів є ліквідація прогалин у наочності викладання. Мультимедійні засоби навчання універсальні, оскільки повинні використовуватись на різних етапах заняття: під час мотивації як постановка проблеми перед вивченням нового матеріалу; при поясненні нового матеріалу як ілюстрації; під час закріплення та узагальнення знань; для оцінювання навчальних досягнень.

Серед величезного різноманіття навчальних мультимедійних систем можна виокремити засоби, які є найбільш ефективними на заняттях: комп'ютерні тренажери; автоматизовані навчальні системи; навчальні фільми; мультимедіа-презентації; відео демонстрації.

Нині (дистанційна форма навчання) спостерігається новий етап комп'ютеризації різних видів діяльності, викликаний розвитком мультимедіа (multimedia) технологій. Графіка, анімація, фото, відео, звук, текст в інтерактивному режимі роботи створюють інтегративне інформаційне середовище, в якому користувач знаходить якісно нові можливості.

Термін «мультимедіа» – латинського походження, який поширився за рахунок англомовних джерел. Виник за рахунок поєднання двох англійських слів «multi, multiple» (множинний, складний, зіставлений із багатьох частин) і «media» (середовище, засіб) або, точніше, латинських слів «multum» (багато) та «media, medium» (середовище, засіб, спосіб). Отже, дослівно «мультимедіа» перекладають як «багато середовищ» (Пікельна, Савченко, Кулінка, Літковець, Кучер, Серьогіна ..., 2012).

Під мультимедійною технологією ми розуміємо технологію, яка окреслює порядок розробки, функціонування та застосування засобів обробки інформації різних модальностей. Говорячи про різні аспекти використання МТ в освіті, автори обмежуються розглядом питань використання технічного засобу навчання або комп'ютерно орієнтованого засобу навчання «нового» покоління, якому притаманні характерні ознаки: можливість об'єднання інформації, представленої в різних формах (текст, звук, графіка, відео, анімація) та інтерактивний режим роботи з інформацією. Цікавим у дослідженні є не стільки технологія комп'ютерного іміджу та звуку, скільки освітнє різноманіття та розвиток тих змін, які відбуваються в учневі під впливом мультимедіа (Коберник, 2012).

Дослідження феномену «мультимедія» в освіті багатоаспектні: мультимедія як засіб підвищення ефективності навчання в загальноосвітній школі, застосування засобів мультимедія в процесі навчання спеціалістів, мультимедія як засіб навчання й інструмент, за допомогою якого розробляються педагогічні програмні засоби. Ціла низка педагогічних досліджень присвячена розробці методичних основ проєктування, створення та використання мультимедійних навчальних програм та мультимедійних навчальних комплексів. Проблема вдосконалення та використання нових інформаційних технологій, мультимедійних засобів навчання привертала увагу багатьох дослідників.

Використання засобів мультимедійних технологій дозволяє підвищити інтенсивність і ефективність процесу навчання; створює умови для самоосвіти та дистанційної освіти, тим самим дозволяючи здійснювати перехід до безперервної освіти; у поєднанні з телекомунікаційними технологіями розв'язує проблему доступу до нових джерел різноманітної за змістом і формою представлення інформації.

Констатується поява новітнього технічного засобу навчання, для використання якого в навчально-виховному процесі необхідно використовувати апаратні та програмні засоби, що реалізують проєктну технологію. Таким чином, проєктна культура це інтегральна характеристика особистісних якостей студента, що відображає рівень знань, умінь, досвід, достатні для досягнення мети в проєктній діяльності. Критерієм проєктної культури постає значення результатів праці студента, його пріоритет у певній галузі знань (діяльності).

Майбутній викладач може використовувати інформаційні ресурси Інтернет за такими напрямками.

- Самоосвіта, тобто вивчення досвіду колег в інших містах України й інших країн.
- Підготовка конспектів і дидактичних матеріалів. Підготовка атестаційних матеріалів.
- При підготовці рефератів, доповідей, повідомлень, індивідуальних проєктів.
- Використання безпосередньо на заняттях при самостійній роботі з документами, що вивчаються, довідковими матеріалами, навчальними інтерактивними моделями тощо (за умови наявності підключення аудиторії до Інтернету) (Пікельна, Савченко, Кулінка, Літковець, Кучер, Серьогіна ..., 2012).

У сучасному навчанні використовуємо в основному інтерактивні, синхронні і асинхронні мультимедіа як комп'ютерні конференції, інтерактивне телебачення (ITV) і відео телеконференції; Розподілені мультимедіа – WWW і Інтернет. Такі технології навчання надають потужні та різноманітні інструменти для отримання, обробки, зберігання, передачі та візуалізації різноманітної інформації. Вони також включають готові засоби для виконання звичних технічних завдань і некреативних операцій, пов'язаних з дослідженням різних процесів або моделей, що відкриває широкі можливості для суттєвого зменшення навчального навантаження в процесі навчання та пізнавальної діяльності. Ці можливості можуть бути реалізовані через використання дистанційного навчання.

Підготовка викладача до занять з використанням комп'ютерних технологій та робота під час заняття має такі етапи: створення психологічної атмосфери заняття під час організаційного етапу, за яких досягається успіх навчальної діяльності; оцінювання базових знань студентів під час перевірки самостійної роботи; оголошення студентам теми й завдання заняття (мультимедіа-презентація); ознайомлення з новою інформацією відбувалось під час етапу засвоєння нових знань; інформаційна «Добірка дидактичних матеріалів», експрес-конспект; мультимедіа-презентація; ознайомлення з матеріально-технічним оснащенням; робота з натуральним зразком; підбиття підсумків; інформування студентів про самостійну роботу, інструктаж про його виконання.

Розробка заняття з використанням інформаційних технологій можлива тільки за наявності певного електронного ресурсу, або педагогічного програмного засобу, або власної презентації, або матеріалів з мережі Інтернет. Отже, готуючи навчальний епізод (кадр) і розглядаючи його як дидактичну одиницю розробник повинен чітко уявляти, яку навчальну мету він цим переслідує, яким чином він досягне реалізації поставленої мети.

Опанувавши програму складання презентацій PowerPoint, майбутній учитель сам стає режисером свого заняття. Ця програма дозволяє педагогу створити анімаційний опорний конспект заняття, включити відео- та аудіо-фрагмент, зобразити в динаміці якесь явище, подію, що допоможе студенту легше засвоїти новий навчальний матеріал.

Нами було проведено анкетування студентів. Відповіді на питання: Як часто під час проведення занять викладачі застосовують мультимедійні технології?

Таблиця 1

Використання і мультимедійні технологій під час проведення занять

Відповіді	II курс	III курс	IV курс
Постійно	10%	30%	20%
Часто	60%	40%	60%
Дуже рідко	30%	30%	20%

З поданої таблиці ми можемо простежити, що під час проведення занять викладачі часто застосовують мультимедійні технології, але 30% студентів вважають, що використання даних технологій відбувається достатньо рідко. Тобто можемо прийти до висновку, що проблема використання мультимедійних технологій досі не вирішена остаточно. І викладачам і студентам є до чого прагнути, щоб покращити навчальний матеріал.

При проведенні різноманітних видів проєктів з застосуванням мультимедіа існує величезна кількість технологій: робота в парах; ротаційні (змінні) трійки; карусель; робота в малих групах; акваріум; незакінчена пропозиція; мозковий штурм; броунівський рух; дерево рішень; суд від свого імені; громадські слухання; рольова (ділова) гра; метод прес; займи позицію; дискусія; дебати, аналіз ситуації (кейс метод) та ін. На якісно новому рівні проходять ці заняття.

Таким чином, саме при конструюванні мультимедійного заняття цілком доречні такі, не завжди вдало використовувані в педагогічній літературі, терміни, як «режисура», «сценарій», «дизайн» заняття (Співаковський, Кравцов, 2012).

Під час створення мультимедійних презентацій необхідно враховувати такі вимоги: мотивація – необхідна складова процесу навчання, що фігурує протягом усього заняття. Необхідна чітко сформована мета, що ставиться перед студентами. Слід врахувати, що мотивація різко падає, якщо рівень поставленої мети не відповідає рівню підготовки аудиторії; навчальна мета – чітке формулювання навчальних цілей і завдань; створення передумов для сприйняття навчального матеріалу – використання допоміжних матеріалів (підручники, довідники тощо); викладення навчального матеріалу – стратегія подання матеріалу визначається залежно від поставлених навчальних завдань.

Навчання студентів створенню презентацій відбувається у три етапи:

- призначення комп'ютерних презентацій, демонстрація студентських презентацій, ознайомлення студентів з методом проєктів, завантаження програми для створення презентацій; способи створення презентацій (створення слайдів, додавання, вилучення слайдів тощо); створення інтерактивного інтерфейсу презентацій;
- практична робота, під час якої студенти закріплюють знання на створення, редагування, форматування слайдів, використовуючи різні типи об'єктів (текстові, графічні, числові, звукові, відео) для створення презентацій (зв'язані та вбудовані об'єкти, створені в інших прикладних програмах);
- створення презентацій, їх оформлення та способи демонстрації слайдів, копіювання презентації на електронні носії.

В основу нашого дослідження було покладено систему завдань, що ґрунтується на застосуванні проєктної діяльності, яка сприяє підвищенню якості знань студентів та розвитку проєктної культури. Ми використовували:

1. ігрові проєкти (сюжетно-рольові ігри, ділові ігри, рольові ситуації тощо);
2. комунікативну діяльність (діалоги, диспути, навчальні дискусії, комунікативні тренінги тощо);
3. інформаційні, дослідницький, творчі проєкти;
4. моделювання, під чим розуміють процес побудови передбачуваного прообразу певного об'єкта з розкриттям його основних властивостей і відношень.

На заняттях з «Професійної педагогіки», «Методики професійної освіти», «Основи проєктної діяльності учнів профільної школи» було запропоновано тематику індивідуальних проєктів:

1. Мої стратегії самореалізації в університеті.
2. Особиста програма професійного навчання студентів.
3. «Життєвий успіх» учителя: як я його розумію й від чого він залежить.
4. Естетика та етика професійної праці викладача.
5. Наукові інтереси викладачів вищого навчального закладу.
6. Формування майбутнім учителем свого іміджу.
7. Хронометраж свого часу життя і його оцінка.

8. Розвиток своїх захоплень, як спосіб збагачення професіоналізму майбутніх учителів.

9. Самоорганізація дозвілля.

Групові проекти: «Організація виставки», «Заочна екскурсія до Софії Київської», «Бесіда за круглим столом – прекрасне поряд з нами», «Батьківські збори», «Моя група», «Конфліктна ситуація», ігровий проєкт «Мої стратегії творчого саморозвитку в університеті», «Типи вчителів/викладачів у художній літературі», дослідницький проєкт «Система оцінки результатів навчання в закладах освіти ХХІ століття».

Проектна діяльність забезпечує рефлексивні процеси в ході здійснення різних видів діяльності і слугує механізмом аналізу, комунікації і перебудови стилю спілкування студента. Участь у проєктній діяльності, сприяє розвитку проєктної культури, яка розкриває специфіку педагогічної праці, надають кожному студентові можливість проявити самостійність, активність, творчість.

Використання різних видів проєктів з урахуванням можливостей студентів і характеру їх ставлення до обраної професії сприяло якісній перебудові мотиваційної сфери, закріпленню позитивного ставлення майбутніх педагогів до педагогічної діяльності.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Використання засобів мультимедійної технології дозволяє підвищити інтенсивність і ефективність процесу навчання; створює умови для самоосвіти дозволяючи здійснювати перехід до безперервної освіти; у поєднанні з телекомунікаційними технологіями розв'язує проблему доступу до нових джерел різноманітної за змістом і формою представлення інформації. Аналіз результатів низки досліджень щодо впливу наочності на швидкість сприйняття інформації дозволив визначити переваги мультимедійних засобів навчання, що базуються на слуховому і зоровому сприйнятті інформації, які забезпечують доступне, швидке і ефективне засвоєння матеріалу завдяки багатоканальній подачі інформації. Проєктна культура — результат практичної діяльності студентів при виконання проєкту (сукупність досягнень) різноманітних відносин, своєї діяльності: її процесів, цілей, способів, результатів. Подальшу роботу вбачаємо у розробці убачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов, які сприяють успішному формуванню проєктної культури майбутніх фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

- Божко, Л. В. (2016). Проблема змісту підготовки майбутніх учителів трудового навчання до використання проєктних технологій. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 11, 59–65. (Bozhko, L. V. (2016). The problem of content of training future labour education teachers to use project-based technologies. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Pedagogical Sciences*, 11, 59–65).
- Богданова, І. М. (2003). *Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій* (автореф. дис. ... доктора пед. наук: спеціальність 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»). Київ. (Bohdanova, I. M. (2003). *Professional and pedagogical training of future teachers based on the use of innovative technologies* (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv).
- Гуревич, Р. С., Кадемія, М. Ю. (2004). *Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної освіти*. Вінниця: ДОВ «Вінниця». (Hurevych, R. S., Kademiia, M. Iu. (2012). *Information and telecommunication technologies in education and research*. Vinnytsia: DOV "Vinnytsia").
- Коберник, О. М. (2012). *Проєктна технологія: теорія, історія, практика: [монографія]*. Умань: ПП Жовтий О.О. (Kobernyk, O. M. (2012). *Project technology: theory, history, practice*. Uman: PP Zhovtyi O.O.).
- Співаковський, О.В., Кравцов, Г. М. (2012). Цілі, задачі та забезпечення стратегічного плану впровадження інформаційних технологій в концепції розвитку університету. *Інформаційні технології в освіті*, 13, 9 – 22. (Spivakovskiy, O. V., Kravtsov, H. M. (2012). Goals, objectives and support of the strategic plan for the implementation of information technology in the university development concept. *Informative technologies in education*, 13, 9-22).
- Проєктна діяльність у технологічній освіті: [монографія]* (2012). Пікельна В. С., Савченко Л. О., Кулінка Ю. С., Літковець О. Д., Кучер З. С., Серьогіна І. Ю., Гура Л. В., Драшко О. М., Лаврентьева О. О., Яковлева В. А., Волкова Н. В., Кучер С. Л., Савченко К. Ю. Кривий Ріг: СПД Залозний В. В. (*Project activities in technological education* (2012). Pikelna, V. S., Savchenko, L. O., Kulinka, Yu. S., Litkovets, O. D., Kucher, Z. S., Serohina, I. Yu., Hura, L. V., Drashko, O. M., Lavrentieva, O. O., Yakovlieva, V. A., Volkova, N. V., Kucher, S. L. & Savchenko, K. Yu. Kryvyi Rih: SPD Zaloznyi V. V.).
- Підласий, І. П. (1998). *Діагностика та експертиза педагогічних проєктів: [навчальний посібник]*. Київ: Україна. (Pidlasyi, I. P. (1998). *Diagnostics and evaluation of pedagogical projects*. Kyiv).
- Ящук, С. М. (2015). *Професійна підготовка магістрів технологічної освіти: теорія та методика: [монографія]*. Умань: ФОП Жовтий О. О. (Yashchuk, S. M. (2015). *Professional training of masters of technological education: theory and methodology*. Uman: FOP Zhovtyi O. O.).

SUMMARY

Savchenko Larysa, Safian Karyna, Kulinka Yulia. The use of multimedia technologies as a means of developing the project culture of future vocational education teachers.

The article "The use of multimedia technologies as a means of developing the project culture of future vocational education teachers" is devoted to the study of the impact of the use of multimedia technologies on the formation of the project culture of future vocational education teachers.

The article discusses the relevance of using multimedia in the learning process and methods of their implementation to improve the level of project culture of students of pedagogical specialties. The positive aspects of using multimedia technologies, such as increasing interactivity, increasing students' interest and motivation, developing creative skills and teamwork, are explored.

The authors provide examples of successful use of multimedia in teaching practice and recommendations for their effective application to achieve the goal.

Further research in the field of using multimedia technologies to develop the project culture of future vocational teachers can be aimed at studying specific methods and strategies for implementing these technologies in the educational process. Additional research may include analysing the effectiveness of various multimedia tools in shaping project culture, studying the impact of such learning on students' academic achievements and their preparation for professional activities. Another important area could be to study the impact of multimedia technologies on students' motivation to learn and their readiness to use innovative methods in their future teaching practice.

Key words: professional education, multimedia, multimedia technologies, development of project culture, introduction of multimedia technologies in the educational process, Internet information resources, formation of project culture of future teachers.

УДК 378

Олександра Ткаченко

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID ID 0009-0001-4832-769X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/333-342

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЧЕРЕЗ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті висвітлено особливості інноваційних підходів до вивчення іноземних та філософське підґрунтя їхнього розвитку, а також пошук можливостей подальшого вдосконалення процесу навчання іноземних мов через застосування новітніх інформаційних комунікаційних технологій. На основі застосування загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація) та конкретно-наукових (порівняльно-зіставний аналіз) методів дослідження розкрито сутнісні особливості втілення інновацій в процесі навчання іноземних мов. Сфокусовано увагу на нероздільності вивчення мови та соціокультурного середовища спілкування. Представлено характеристику ігрових технологій, які можуть бути застосовані у процесі навчання іноземних мов.

Ключові слова: інноваційні технології, соціокультурне середовище, гейміфікація, процес навчання іноземних мов, цифрові комунікаційні засоби, новітні інформаційні комунікаційні технології, самоосвіта, комп'ютерні ігри.

Постановка проблеми. Необхідність вивчення іноземних мов у сучасному глобалізованому світі набуває нового сенсу. Сутність мови,

відображення культури народу у мові, здатність подолати труднощі у вивченні мови через розуміння світоглядних особливостей носіїв певної мови, розвиток та вдосконалення підходів до вивчення іноземної мови продовжують бути темою вивчення філософії, педагогіки, психології та інших наук. Впровадження інноваційних підходів до вивчення іноземних мов є предметом філософського пошуку. В наш час значну роль серед інновацій відіграють інформаційні комунікаційні засоби, які активно застосовуються у процесі вивчення іноземних мов.

Аналіз актуальних дослідження. Тема сучасних інновацій у вивченні іноземних мов та їх філософського осмислення розглядалась такими науковцями, як К. Копп, Л. Нільсон, Г. Моттерем, І. Гонтаренко, А. Шайнер, О. Панфілов та багатьма іншими. Незважаючи на ґрунтовне дослідження цієї теми вищезазначеними науковцями, вона потребує подальшої розробки і вдосконалення, зважаючи на стрімкий розвиток і появу нових цифрових комунікаційних засобів та технологій, що містять в собі невичерпний ресурс, і можуть докорінно змінити концепцію навчального процесу.

Мета статті – висвітлення особливостей інноваційних підходів до вивчення іноземних та філософське підґрунтя їхнього розвитку, а також пошук можливостей подальшого вдосконалення процесу навчання іноземних мов через застосування новітніх інформаційних комунікаційних технологій.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети нами було використано комплекс методів, зокрема загальнонаукових: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, які застосовувались для з'ясування стану розробленості проблеми; конкретно-наукових: порівняльно-зіставний аналіз для з'ясування особливостей втілення інновацій в процесі навчання іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Завдяки мові реалізується специфічна людська форма передачі соціального досвіду, адже у кожній мові вміщено соціальний досвід кожного конкретного суспільства. В результаті прямого зв'язку мови з різними аспектами суспільного життя у словнику, як у дзеркалі, відображається життя кожного народу, його історія, зв'язок з іншими народами. Історія кожної окремої мови невід'ємна від історії народу, що ним володіє (Шайнер, 2016).

Так, можемо стверджувати, що великий потік інформації вимагає застосування методів навчання іноземних мов, які дозволяють надати знання, забезпечити високий рівень опанування та

закріплення матеріалів на практиці. Людина як субстрат соціальності відтворюється у процесі комунікації. Комунікативна діяльність становить рівень суспільства, фіксуючись у спільних ідеалах, уявленнях та цінностях. Тому, одним із пріоритетних напрямків сучасних філософських досліджень постає філософія мови взагалі, бо мова являє собою найвищий рівень просторової структури.

У ході вивчення іноземної мови тісно переплітаються і взаємодіють закони загальної культури, традицій, мовно-культурної специфіки, галузевого спрямування. Доцільно враховувати власне мовну складову, вербальні виявлення ментальності народу, що закладені в мові (Шайнер, 2016).

Першим теоретиком у царині викладання мови, який філософськи осмислив зв'язок мови та культури, був Вільгельм фон Гумбольдт (Верещагіна, 2009). Учений на багато років випередив наукову думку свого часу, вказавши на важливість вивчення культури народу. Провідною думкою в концепції Гумбольдта є антропологічний підхід до мови, за якого вивчення мови повинно здійснюватись у зв'язку зі свідомістю та мисленням людини, її культурою та духовним життям (Кочерган, 2003).

У працях Гумбольдта ми знаходимо витoki ідей про вивчення іноземних мов, зв'язок мови народу та мислення, про різні картини світу, про відмінність у мовних кодах тощо. Гумбольдт пропонує два абсолютно різні способи вивчення мов: один — для розвитку навичок розуміння, мовлення, письма, другий загальний — для проникнення в суть мов та їх взаємозв'язку а також їхнього впливу на людський дух загалом (Гумбольдт, 1985). Із другого способу, на нашу думку, починається вивчення мов у контексті взаємодії культур.

Порівнюючи структури й етапи розвитку мов, Гумбольдт створив підвалини для подальшого розуміння вивчення та викладання мови і культури. Великою мірою завдяки його здобуткам ми можемо говорити про взаємодію культур, труднощі вивчення іноземної мови, накладання культурних картин світу власних і іноземних під час входження у інше лінгвокультурне середовище (Верещагіна, 2009).

Спираючись на висновки Гумбольдта, можемо стверджувати, що потрібно не просто вчити іноземну мову, а готуватись увійти в інше лінгвокультурне середовище, зрозуміти його особливості і подолати комунікативні перешкоди.

Іноземні мови відіграють у житті освіченої людини важливу роль. З їх допомогою вона розширює свій кругозір, спілкується з

мешканцями інших країн, долучається до іншої культури, будує свою кар'єру тощо. Завдяки мові реалізується специфічна людська форма передачі соціального досвіду, адже у кожній мові вміщено соціальний досвід кожного конкретного суспільства. В результаті прямого зв'язку мови з різними аспектами суспільного життя у словнику, як у дзеркалі, відображається життя кожного народу, його історія, зв'язок з іншими народами. Історія кожної окремої мови невід'ємна від історії народу, що ним володіє (Шайнер, 2016).

Великий потік інформації вимагає застосування методів навчання іноземних мов, які дозволяють надати знання, забезпечити високий рівень опанування та закріплення матеріалів на практиці. Людина як субстрат соціальності відтворюється у процесі комунікації. Комунікативна діяльність становить рівень суспільства, фіксуючись у спільних ідеалах, уявленнях та цінностях. Тому, одним із пріоритетних напрямків сучасних філософських досліджень постає філософія мови взагалі, бо мова являє собою найвищий рівень просторової структури.

У ході вивчення іноземної мови тісно переплітаються і взаємодіють закони загальної культури, традицій, мовно-культурної специфіки, галузевого спрямування. Доцільно враховувати власне мовну складову, вербальні виявлення ментальності народу, що закладені в мові (Шайнер, 2016).

Відзначимо, що зазвичай щодо вивчення іноземної мови ми застосовуємо поняття «методика», і цим словом називають дуже різні речі (підходи – методи – прийоми). Проте підходи – це поняття рівня філософії (філософське питання в лінгвістиці: що таке мова з погляду її вивчення?). В аудиторії спілкування викладача зі студентом, який опановує іноземну мову, зводиться до звичних речей: слухай, дивися, вгадуй значення з контексту, запам'ятовуй, намагайся говорити, не бійся помилятись. Усе це є сукупністю певних принципів, філософією (не методом) вивчення мови.

Філософія вивчення мови іноземними фокусується і на системі цінностей, і на психології людини, вбираючи в себе поняття соціокультурного простору країни. Тим часом світова спільнота існує в системі міжнародних зв'язків, і важливим (навіть вирішальним) чинником в об'єктивуванні цього процесу, на нашу думку, виступило утворення глобальної інфраструктури, викликані сучасними інформаційно-комунікативними інноваціями, зокрема Інтернетом.

При цьому інноваційний процес опанування іноземної мови трансформує суспільно-культурне середовище. Одним із шляхів модернізації освітньої системи України постає упровадження в навчальний процес інноваційних педагогічних технологій і методів. Філософія вивчення іноземної мови дозволяє розірвати шаблон, як потрібно вчити мову, а саме – не вчити, а засвоювати, і найпершим етапом на шляху засвоєння іноземної мови є мотивація, осмислення якої виникає в найрізноманітніших ракурсах.

Зазначимо, що однією з найпопулярніших сьогодні тем як в українській, так і зарубіжній науковій спільноті, безумовно, постає проблема інновацій, осмислення якої виникає в найрізноманітніших ракурсах. Крім пануючого раніше тлумачення в руслі економіко-політичних взаємодій, усе більший ступінь актуалізації одержує соціокультурний аспект цього явища.

Фундатор інноваційної теорії Й. Шумпетер розглядав інновацію в динаміці, тобто як інноваційний процес, упровадження нового методу. За визначенням американського дослідника Б. Твісса, інноваційний процес – це перетворення наукового знання, наукових ідей, винаходів у фізичну реальність (нововведення), яка змінює суспільство.

Філософія вивчення іноземної мови за таких умов полягає в майже цілковитій «відсутності викладача» (мовчазний викладач), коли в такий спосіб дається учневі простір для самостійного пошуку, добору варіантів вживання певних слів у контексті та побудови цілісного тексту. Тобто вмотивований учень може вдатися до такого підходу і розвиватися самостійно, гарантовано отримуючи результат.

Нами було доведено, що учня, який вивчає мову, цікавить сам процес творчості, саморозвиток, особистий внесок у засвоєння мови через спілкування, коли обмін доступними знаннями супроводжує набуття мовних навичок, а використання викладачем мови-посередника зведене до мінімуму, бо нова інформація (граматика та лексика) подається циклічно з використанням уже засвоєного матеріалу.

Викладач оптимізує процес засвоєння іноземної мови, роблячи його зручним і наголошуючи на особливості вияву лексики і граматичних закономірностей. А інноваційний підхід дозволяє переконатися в тому, що матеріал, який творять учні, глибший за більшість книжного матеріалу (підручників), оскільки в підручниках міститься багато кліше і культурно нав'язаних стереотипів. У такий спосіб увага фокусується на учневі, а не на навчальному матеріалі.

Звісно, викладач послуговується підручниками та навчальним матеріалом (аудіо, відео, тексти, теми обговорення), проте учні самі вирішують, як скористатися цим матеріалом. Такий підхід може бути цікавим, коли в підсумку потрібне не академічне досягнення, а практичне виконання завдань.

Звісно, ми звикли до того, що викладач виправляє помилки, проте часом набагато конструктивніше звикати до готових правильних формулювань, а власні помилки оформити за певною схемою. Психологи наголошують на тому, що найчастіше роблять помилки під час засвоєння чужої мови ті, хто не може змиритися з тим, що чужа мова відмінна від рідної, і формулювати свої думки треба зовсім по-іншому (Векуа, 2019).

Аналіз та узагальнення досліджень особливостей сучасного молодого покоління дають підстави констатувати, що у пошуках справжнього та значущого досвіду сучасне покоління молоді є більш незалежним, ніж їхні попередники – джерелом пошуку відповіді на власні питання для них є інтернет, водночас вони готові до особистісного спілкування для здобуття нового досвіду, але зрештою – і більше ніж попередні покоління – схильні приймати власні рішення. Це покоління також відрізняється в інших аспектах. Вони більш практичні та фінансово орієнтовані, ніж їхні попередники, мають сильнішу жагу до навчання і більшу здатність до самоосвіти (Zimmer, 2015).

Саме тому ми можемо стверджувати, що зважаючи на особливості нового покоління учнів, змінюються підходи і методи навчання, зокрема викладання іноземної мови. Вік цифровізації робить їх високотехнологічно розвиненими, активно залученими до соціальних медіа, готовими до самоосвіти і самовдосконалення. Вони спрямовані на незалежне навчання і розвиток власних вмінь за допомогою різноманітних цифрових ресурсів (Misiura, 2018).

Згідно з дослідженням, проведеним Європейською Комісією, (Study on the Impact of Information and Communications Technology (ICT) and New Media on Language Learning // EACEA 2007/09// FINAL REPORT) використання інформаційних комунікаційних технологій та мультимедіа засобів у навчальних цілях постійно збільшується, більшою мірою це стосується молодшого покоління. Найчастіше звертаються до розважальних способів вивчення іноземної мови, таких як фільми, музика, аудіо- та відеоблоги, перегляд соціальних мереж та спілкування в них. Все більшої популярності набувають

онлайн словники та перекладачі, навчальні відеоресурси, подкасти, застосунки для вивчення мов тощо.

Інформаційні комунікаційні технології в навчанні застосовуються частіше, ніж в інших сферах життя, таких як банківські послуги, покупки, комунікація з державними структурами та ін.

Зазначимо, що розвиток інформаційних технологій сприяє розширенню комунікації та співпраці міжнародних інституцій, створенню міжнародних проектів, надає можливість безпосереднього спілкування у реальному часі, знімає часові та просторові обмеження отримання необхідної інформації (Hontarenko, 2019).

Водночас інтеграція комп'ютерних та медіатехнологій в освітніх інституціях ще не відбувається достатньо швидкими темпами, оскільки вона вимагає значних змін в навчальному процесі, а в першу чергу, у мисленні та підходах працівників освіти, значного підвищення особистої кваліфікації.

Інновації навчальних інформаційних технологій привертають до себе увагу багатьох сучасних науковців. Їх ефективність на різних етапах вивчення іноземних мов була досліджена зокрема Г. Моттеремом, К. Пімом, Г. Стенлі, Д. Слоті. Аналіз доцільності застосування таких технологій, як блоги, відеоекскурсії, медіапрезентації, віртуальні подорожі, відеоконференції, віртуальні книжки, подкасти, соціальні мережі, відеопроєктори та ін. (Motteram, 2013).

Б. Томільсон, у пошуку можливостей надання учням привабливого досвіду автентичного використання мови, пропонує такі варіанти завдань з використанням інформаційних комунікаційних технологій: завдання без завдань (використання у класі уривків із віртуальних книг, журналів, коміксів, Інтернету, YouTube, телебачення, реклами, фільмів, радіо тощо, які можна переглянути поза уроком (Tomlinson, 2013).

На основі аналізу та узагальнення нами було встановлено, що однієї з найновітніших тенденцій у сфері використання інформаційних комунікаційних технологій у вивченні іноземних мов є так звана гейміфікація, тобто використання ігрової механіки, компонентів комп'ютерних ігор, ігрового мислення в неігрових середовищах, зокрема у навчальному процесі, яке сприяє залученню до виконання завдань, підвищенню мотивації навчання (Alsawaier, 2018). У роботі Алсаваєра акцентується увага на значному інтересі до комп'ютерних ігор серед різних вікових груп учнів та їх батьків, які за можливості обрали б пограти в гру, а не почитати книжку чи виконати завдання.

Наголосимо, що гра відбувається за певними “правилами”. Мета будь-якої гри полягає у виконанні поставлених завдань шляхом подолання різноманітних труднощів та перешкод. У грі важливо відстежувати кожен етап, тому що подальші кроки гравця залежать від уже досягнутих результатів. Успішне завершення кожного етапу стає запорукою належного рівня сформованості тих чи інших умінь і навичок.

Суть гейміфікації полягає у тому, що елементи гри використовуються не в ігровому середовищі, тобто опосередковано пов'язанні з отриманням знань і набуттям навичок. У першу чергу, мова йде про пізнавальний інтерес, інтерактивну взаємодію та високий рівень мотивації, які й призводять до підвищення рівня знань та вдосконалення умінь і навичок.

Сфера застосування ігрових технологій фактично є необмеженою на сьогоднішній день. Гейміфікувати можна будь-яку сферу, складну та рутинну діяльність, неігровий контекст, яким зазвичай притаманна низька мотивація. Цей процес спрямований на те, щоб не лише зацікавити індивіда та зробити захопливою рутинну діяльність, але й при цьому залишити людину в реальному світі, дозволяючи вдосконалювати саме їй необхідні уміння і навички. Завдяки своїм особливостям процес гейміфікації стає перспективним інноваційним засобом підвищення іншомовної компетентності (Пасічник, 2018).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Необхідність вивчення іноземних мов у сучасному глобалізованому світі набуває нового сенсу. Сутність мови, відображення культури народу у мові, здатність подолати труднощі у вивченні мови через розуміння світоглядних особливостей носіїв певної мови, розвиток та вдосконалення підходів до вивчення іноземної мови продовжують бути темою вивчення філософії, педагогіки, психології та інших наук. Впровадження інноваційних підходів до вивчення іноземних мов є предметом філософського пошуку. В наш час значну роль серед інновацій відіграють інформаційні комунікаційні засоби, які активно застосовуються у процесі вивчення іноземних мов.

У результаті застосування комплексу методів наукового дослідження (загальнонаукових, конкретно-наукових) було висвітлено особливості інноваційних підходів до вивчення іноземних та філософське підґрунтя їхнього розвитку. Доведено взаємозв'язок між вивченням іноземної мови та необхідністю розуміння соціокультурного середовища, з якого вона походить. Виокремлено потреби учнів у

процесі вивчення іноземної мови, такі як зацікавленість у процес творчості, саморозвиток, прагнення до особистого внеску у засвоєння мови через спілкування. Встановлено ефективність застосування інноваційних навчальних інформаційних технологій, зокрема гейміфікації, на різних етапах вивчення іноземних мов.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вдосконалення процесу навчання іноземних мов через застосування новітніх інформаційних комунікаційних технологій та засвідчує необхідність подальшого розроблення за такими перспективними напрямками, як гейміфікація та застосування комп'ютерних ігрових технологій у неігровому навчальному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

- Верещагіна, Т. О. (2009). Рецепція філософії в. Фон гумбольдта в теорії міжкультурного навчання. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 6(8), 448-457. Режим доступу: <https://ap.uu.edu.ua/article/194> (Vereschagina, T. (2009). Reception of the W. von Humboldt philosophy in the theory of intercultural education. *Actual problems of education and upbringing of people with special needs*, 6(8), 448-457. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/194>).
- Векуа, О. В. (2019). Інноваційний ракурс філософії вивчення іноземної мови. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*, 31, 44-46 (Vekua, O. An innovative perspective on the philosophy of learning a foreign language. *Scientific Notes of the International Humanitarian University*, 31, 44-46).
- Кочерган, М. (2003). *Загальне мовознавство: підручник*. Київ: Вид. центр «Академія». (Kocherhan, M. (2003). *General linguistics*. Kyiv. Akademia).
- Пасічник, О. (2018). Гейміфікація процесу навчання іноземної мови студентів закладів вищої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 24 (1-2018). Ч.2, 344-349 (Pasichnyk, O. (2018). Gamification of foreign language teaching in higher educational establishments. *Pedagogical education: theory and practice*, 2, 344-349).
- Шайнер, А. І. (2016). Іноземна мова як предмет філософської рефлексії у підготовці студентів у ВТНЗ. *Науковий огляд*, 8 (29), 1-11. Режим доступу: <https://oaji.net/articles/2016/797-1478105076.pdf> (Shayner, A. I. (2016). Foreign language as a subject of philosophic paradigm reflexion in training the students of higher technical educational establishments. *Scientific review*, 8 (29), 1-11).
- Bevins, K. L. & Howard, C. D. (2018). Game mechanics and why they are employed: What we know about gamification so far. *Issues and Trends in Educational Technology*, 6(1), 1–21. doi: https://doi.org/10.2458/azu_itet_v6i1_bevins
- Hontarenko, I. S. (2019). Information technologies in foreign language teaching. *Інноваційна педагогіка*, 11, 108-112. Режим доступу: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/22293/1/INFORMATION%20TECHNOLOGIES%20IN%20FOREIGN%20LANGUAGE%20TEACHING.pdf>
- Humboldt, Wilhelm von. *Gesammelte Schriften. Ausgabe der preussischen Akademie der Wissenschaften*. Vols. I–XVII, Berlin 1903–36.

- Innovations in learning technologies for English language teaching (2013). / [edited by Gary Motteram (ed.). Teaching English. Innovation Series, 45-46. URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/C607.pdf>.
- Misiura, Ya. Yu. (2018). Teaching english to generation Z. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 61, 184-187.
- Study on the Impact of Information and Communications Technology (ICT) and New Media on Language Learning // EACEA 2007/09// FINAL REPORT // Commissioned by: Carried out by: European Commission
- Tomlinson, B. (2013). Looking out for English. *Studies in Self-Access Learning Journal*, 4, Issue 4, 253-261.
- Zimmer, C. (2015). Getting to Know Gen Z: Exploring Middle and High Schoolers' for Higher Education. *Barnes & Nobles College Journal*. Retrieved from: <https://goo.gl/Aae8ts>

SUMMARY

Tkachenko Oleksandra. The Foreign Language Learning Process Transformation by Means of the Innovative Technologies.

The article highlights the peculiarities of the innovative approaches to foreign language acquisition, the philosophic grounds of the abovementioned approaches, as well as the ways of further development of the foreign language learning process by implementing the innovative information and communication technologies. The research is based on the application of the general scientific (analysis, synthesis, generalization, systematization) and specifically scientific (comparative analysis) research methods. The interconnection between the language learning and the sociocultural surrounding embracement is proved. The laws of general culture, traditions, linguistic and cultural specificity are closely intertwined and interacted in the course of foreign language learning. Information and communication tools, which are actively used in the foreign languages learning process, play a significant role among innovations. One of the ways to modernize the educational system of Ukraine is the introduction of innovative pedagogical technologies and methods into the educational process. The problem of modern innovations in the foreign languages study and their philosophical understanding was considered by such scientists as K. Kopp, L. Nilson, G. Motterem, I. Gontarenko, A. Shainer, O. Panfilov and many others. The characteristics of game technologies that can be used in the process of foreign languages learning are presented. The attention is focused in the students' aim for creativity and personal involvement in the foreign language learning process as well as the intention for self-development. Based on the analysis and generalization, we found that one of the newest trends in the use of information and communication technologies in the foreign languages study is the so-called gamification. The essence of gamification is that the elements of the game are not used in the game environment, that is, they are indirectly related to the acquisition of knowledge and the acquisition of skills. The notion that one can gamify any field, complex and routine activity, non-game context, which is usually characterized by low motivation has been stated. It is established that the gamified computer technologies prove to be effective at various stages of the foreign language acquisition process.

Key words: innovative technologies, sociocultural environment, gamification, foreign language study, digital technologies, innovative information and communication technologies, self-education, computer games.

УДК 5:37.091.212-048.56

Ольга Ярошенко

Інститут вищої освіти НАПН України

ORCID ID 0000-0003-1555-0526

Лариса Максимчук

Хмельницький національний університет.

ORCID ID 0000-0001-8691-8100

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/343-355

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ І ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто практичне значення принципів диференціації і індивідуалізації у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін. Обґрунтовано, що індивідуалізація навчання у підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей уможливорюється за допомогою різних форм диференціації навчального змісту: запровадження різних способів вирішення проблемної ситуації; використання різних видів мотивації вивчення нової теми; використання різних типів контрольних робіт; використання різних форм самоконтролю знань, використання навчальних матеріалів різного рівня складності та «надмірності». Встановлено, що практична реалізація принципів диференціації і індивідуалізації у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін передбачає: індивідуалізацію навчання на навчально-пізнавальній діяльності майбутніх учителів природничих дисциплін; різнорівневу диференціацію; диференційоване прогнозування; професійну автономію особистості студента; диверсифікацію змісту вищої педагогічної освіти; варіативність освітніх програм; видову різноманітність диференціації (внутрішня, зовнішня).

Ключові слова: професійна компетентність, принцип, індивідуалізація навчання, диференціація навчання, майбутні учителі природничих спеціальностей, практична реалізація.

Постановка проблеми. Перехід до інноваційної освіти потребує нового погляду на рівні вже відомих дидактичних принципів. Власне ми стаємо свідками перших кроків нової дидактики, і ще не до кінця усвідомлюємо можливості, які для нас відкриваються. Сучасні психолого-педагогічні дослідження та нові інформаційні технології дають змогу здійснити те, що раніше здавалося фантастикою. Дослідження у сфері психофізіології свідчать про глибокі закономірності у роботі людського мозку. Досягнення в галузі інформаційних технологій дають змогу впроваджувати нові форми організації освітнього процесу, нові методи та засоби навчання (Алексєєва, 2022). І педагогічна наука, також продовжуючи свій розвиток, має більше чуйно реагувати на можливості, що відкриваються.

Модернізація сучасної освіти вимагає підвищення її якості у напрямі підготовки нової генерації педагогічних кадрів, здатних задовольняти вимоги сучасного суспільства. З огляду на це, вища педагогічна освіта повинна забезпечити підготовку майбутніх учителів, зокрема й природничих спеціальностей, зорієнтовану на формування професійної компетентності, особистісний та професійний розвиток майбутніх педагогів з одночасним урахуванням індивідуальних особливостей (Bilyk, Udovychenko, Vysochan, Kyrylenko, Stetsula, & Gvozdi, 2022), готових творчо працювати у сучасних закладах освіти різного типу та рівня освіти, здатного розвивати природничо-наукові знання учнів. Підвищити рівень сформованості професійної компетентності майбутніх учителів природничих спеціальностей уможлиблюється шляхом використання принципів індивідуалізації та диференціації навчання.

Аналіз актуальних досліджень. Принципи диференціації та індивідуалізації досить детально розроблялися у психолого-педагогічній науці. Диференційований принцип зазвичай базується на індивідуальному підході до групи студентів, які поєднані за типологічними особливостями (О. Повідайчик (2018)), а також передбачає систему управління індивідуальною діяльністю студентів з урахуванням індивідуальних психологічних відмінностей (особливостей) окремих студентів і домінуючих особливостей груп студентів (А. Klemun, E. Lackner-Ibesich, & V. Rampetsreiter (2008)). Основою для диференціації науковці визначають рівень загального інтелектуального розвитку, запас знань, працездатність (С. Schrack, G. Schwarz, & T. Narosy (2010)); навчальні вміння, навченість, пізнавальні інтереси (Т. Frankling, J. Jarvis, & M. Bell (2017)); індивідуальні відмінності студентів у психофізіологічному розвитку, мотивація, регуляція дії, когнітивна організація та інші особливості (В. Вишківська, & О. Шикиринська (2021)). Однак найчастіше практично диференціація полягає лише у розподілі студентів на «сильних» і «слабких» і різному обсязі та рівні вивчення одного і того ж матеріалу студентами різних груп, що забезпечує їхню стабілізацію у цій групі, однак подекуди перешкоджає подальшому розвитку. Науковцями також пропонуються різні шляхи реалізації диференціації та індивідуалізації навчання у ЗВО (Т. Годованюк (2010), А. Лозенко (2016), М. Пісоцька (2018) та ін.). Однак в окреслених дослідженнях недостатньо відображається те, що професійна компетентність є характеристикою конкретного фахівця. Тому її формування потребує

врахування індивідуальних особливостей майбутніх учителів природничих спеціальностей, зокрема, індивідуальних відмінностей протікання пізнавальних процесів, які впливають на засвоєння природничо-наукових, методичних знань.

Метою статті є пошук та визначення практичних шляхів реалізації принципів диференціації і індивідуалізації у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін у ЗВО.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення низки **завдань**: уточнити зміст поняття «професійна компетентність майбутніх учителів природничих спеціальностей», «диференціація навчання», «індивідуалізація навчання»; визначити можливі шляхи практичної реалізації принципів індивідуалізації та диференціації в підготовці майбутніх учителів природничих дисциплін. Для вирішення поставлених завдань було використано теоретичні **методи дослідження**, зокрема, теоретичний аналіз і синтез, узагальнення психолого-педагогічної, методичної та спеціальної літератури, інформаційних джерел з проблеми дослідження; наукова інтерпретація конкретних педагогічних фактів; абстрагування, систематизація, порівняння та зіставлення, теоретичний аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури щодо вивчення наукового фонду з обраної проблематики.

Виклад основного матеріалу. В умовах збільшення різноманітності аудиторних занять викладачі повинні бути готові використовувати різні методи навчання, щоб охопити всіх студентів. Студенти приходять на заняття з різним досвідом, індивідуальними даними та іншими відмінними рисами, які можуть вплинути на їхнє сприйняття та рівень оволодіння навичками в наукових курсах (Без'язичний, Худякова, Шелудько, & Гіль, 2017). Це особливо важливо у галузі педагогічної підготовки, де студенти повинні не лише вивчити інноваційні технології навчання, а й особисто випробувати їх. Саме тому важливо, щоб протягом усього навчання студентам надавалося право голосу, можливість зробити власний внесок у те, що і як вони вивчають, а також право вибору – обирати ті види діяльності та завдання, які вони вважають цікавими та відповідними їхнім перевагам у навчанні. І, нарешті, диференціація – це філософія освіти, яка не лише визнає, а й «вітає» різноманітність та відмінність у студентів (Кравчук, 2022). Тому важливо, щоб студенти не лише обговорювали, а й обирали стратегії навчання. Диференціація дає викладачеві можливість перебувати

«осторонь» та надати студентам ширший спектр для обговорення та підтвердження спільних цілей.

Завдяки своїй природі диференційоване та індивідуалізоване навчання, дає змогу студентам відігравати активну роль у їхній власній освіті, а відтак – задовольнити потреби кожного студента в різних групах (Лозенко, 2016). Надання студентам можливості вибору на регулярній основі забезпечує у них почуття їхньої причетності до навчання та підвищення мотивації до вирішення академічних завдань, а також викликає почуття довіри між викладачем та студентами (Шпарик, 2015). Водночас принцип індивідуалізації навчання передбачає, що в освітньому процесі враховується індивідуальність кожного студента, її неповторність та її своєрідність. Тоді як принцип диференціації навчання передбачає, що навчання ґрунтується на поділі студентів на групи (підгрупи всередині групи, профільні навчальні групи, спеціалізовані заклади освіти тощо) на основі деякого зовні заданого критерію (Вишківська, & Шикиринська, 2021). Наприклад, це може бути рівень інтелектуального розвитку студентів, предметна спеціалізація «за профілями», інноваційні навчальні програми, соціальний та фінансовий статус батьків тощо (Hoadley, & Muller, 2016).

Впровадження ідей диференціації та індивідуалізації у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих спеціальностей дає змогу досягти таких цілей: задоволення пізнавальних потреб, удосконалення мисленнєвої діяльності, формування професійних якостей; цілеспрямований вплив на формування творчого індивідуального, професійного потенціалу суспільства з метою раціонального використання можливостей кожного члена суспільства у його взаєминах із соціумом; вирішення назрілих проблем освіти шляхом створення нової методичної системи диференційованого навчання студентів, заснованої на принципово новій мотиваційній основі; попередити «прогалини» у знаннях, вміннях та навичках студентів, вирівняти рівень підготовки усієї групи; раціональніше використовувати навчальний час, залучити всіх студентів до активної, напруженої розумової діяльності; усунути розрив між фронтальними методами викладання та індивідуальним характером знань (Годованюк, 2010; Frankling, Jarvis, & Bell, 2017). У цьому реалізується центральна ідея освіти – пізнання студентом себе як людини, індивіда, особистості як суб'єкта відносин зі світом.

У науковій літературі існує низка досліджень, присвячених проблемі індивідуалізації та диференціації навчання. Так, А. Клемун (A. Klemun) зі співавторами виокремили типи завдань, які створюють умови для урахування індивідуальних пізнавальних стилів студентів:

1) завдання, що передбачають різні способи вирішення одного і того ж і тієї ж завдання (навчального, навчально-професійного, квазіпрофесійного);

2) завдання, у яких варіюється форма презентації завдання;

3) завдання без жорсткої регламентації з максимально відкритими умовами;

4) завдання, де демонструються різні способи пізнавальної діяльності;

5) завдання, що пропонують сконструювати завдання у заданій чи довільній формі (Klemun, Lackner-Ibesich, & Rampetsreiter, 2008).

Загалом індивідуалізація та диференціація навчання в професійній підготовці майбутніх учителів передбачає урахування індивідуальних інтелектуальних особливостей студентів з подальшою адаптацією до них освітнього процесу (урахування індивідуальних пізнавальних схильностей, способів пізнання, вибірковості у вивченні тих чи інших тем, виборі форм контролю тощо); надання кожному студенту індивідуалізованої педагогічної допомоги з метою розвитку вихідних психологічних можливостей та задатків (використання різних форм представлення навчальної інформації для студентів з різним складом розуму; поточна навчальна діагностика рівня навченості кожного студента; формування навичок самонавчання тощо) (Повідайчик, 2018).

Таким чином, індивідуалізація навчання уможливлується за допомогою різних форм диференціації навчального змісту, для того, щоб конкретний студент міг обрати найоптимальніший спосіб навчальної діяльності за допомогою: запровадження різних способів вирішення проблемної ситуації; використання різних видів мотивації вивчення нової теми; використання різних типів контрольних робіт; використання різних форм самоконтролю знань, використання навчальних матеріалів різного рівня складності та «надмірності».

Практична реалізація принципів диференціації і індивідуалізації у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін передбачає:

1. *Індивідуалізацію навчання на навчально-пізнавальній діяльності майбутніх учителів природничих дисциплін.* Тобто в

освітньому процесі актуалізується необхідність урахування у виборі методів, засобів та форм навчання психологічних та фізіологічних індивідуальних характеристик студентів; збільшення порівняно з аудиторною діяльністю обсягу самостійної роботи студентів; зростання кількості курсів на вибір, елективних та факультативних курсів; розробки студентами планів індивідуального розвитку та реалізації індивідуальної траєкторії освіти. Крім того, зумовлюється необхідність вдосконалення вміння студентів (особливо молодших курсів) долати труднощі у процесі оволодіння професією, використовувати раціональні методи та прийоми освіти, що підвищують рівень освіченості та розширюють склад навчальних можливостей, творчий потенціал (Годованюк, 2010).

2. *Різномірне диференціація*, яка характеризує особистісно зорієнтоване навчання, передбачає організацію в освітньому процесі ЗВО різних рівнів навчання, зумовлених актуальним станом підготовленості студента, його цілями, можливостями, іншими чинниками. Науковці доцільно відзначають, що особистісно зорієнтоване навчання неможливе без різномірних, диференційованих завдань (Без'язичний, Худякова, Шелудько, & Гіль, 2017). Тому необхідно надавати студентам можливість відбирати значущі для них методи, засоби й форми виконання завдань. Диференціація повинна стосуватися і рівнів завдань: від низького до високого.

3. *Диференційоване прогнозування*. Встановлено, що диференціація характеризує не лише процеси навчання студентів. Це і необхідний компонент у структурі прогнозування результатів педагогічної освіти, оскільки передбачає створення діагностичної системи, системи прогнозування професійної придатності, що забезпечує поступове, покрокове проведення її оцінки.

4. *Професійна автономія особистості студента*. Автономія (гр. *autonomia*) розкривається як самоврядування, право самостійного вирішення будь-яких питань (Шпарик, 2015). Проблема автономності досліджується різними науками. Предметом дослідження однієї з них є процес підготовки майбутніх учителів. Вивчаючи її особливості, Н. Мирончук обґрунтовано підкреслює значущість розвитку професійної автономії особистості, її морального потенціалу, зростання вимогливості до себе, своєї діяльності, глибокого осмислення та розуміння власної відповідальності у майбутній професійній педагогічній діяльності (Мирончук, 2018).

5. *Диверсифікація змісту вищої педагогічної освіти* вимагає розширення спектру обов'язкових (профільних) та елективних (на вибір студента) дисциплін, що реалізують умову гуманітаризації змісту професійної освіти; виокремлення із накопичених людством соціальних знань особливого гуманітарного знання, що відображає внутрішній світ особистості, її духовну сферу, що сприяє формуванню самосвідомості особистості, активному пізнанню та перетворенню реальної дійсності; підготовці до умов існування в індустріальному та постіндустріальному (інформаційному) суспільстві (Алексеева, 2022).

6. *Варіативність освітніх програм*. Сучасна система підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін потребує розробки різних, зокрема і різнорівневих, програм педагогічної освіти. Нині на середньому рівні професійної підготовки функціонують, передусім, програми базової та передвищої освіти. Тут конкретні показники диференціації представлені, передусім, варіативністю та гнучкістю змісту освіти. Їхнє урахування здійснюється у різних формах: курсах на вибір, спецсемінарах, проблемних групах, наукових товариствах, індивідуальній творчій діяльності. Інший (бакалаврський та магістерський) рівень дає можливість випускнику підвищити власну компетентність аж до якісної її зміни. У межах університетської освіти зберігаються такі форми диференціації: спецкурси, елективні курси, наукові гуртки тощо.

7. *Видова різноманітність диференціації (внутрішня, зовнішня)* зумовлює необхідність урахування у системі підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін двох форм диференціації: зовнішньої та внутрішньої. Зовнішня диференціація передбачає створення щодо постійних груп студентів (з урахуванням їхніх схильностей, інтересів, здібностей, актуального рівня підготовленості) прогнозованих результатів майбутньої професійної діяльності (Schrack, Schwarz, & Narosy, 2010). Водночас зміст освіти та вимоги різняться у кожній групі. Окрім того, враховуються перспективи та завдання досягнення високого рівня розвитку студентів в оволодінні обраною спеціальністю. Формами зовнішньої диференціації визначають профільні групи з поглибленим вивченням однієї або циклу навчальних дисциплін предметів (так звана селективна система), можливість вибору навчальних дисциплін у межах інваріантної складової базисного навчального плану («вільна система») (Пісоцька, 2018). Другий вид диференціації (внутрішня) є варіативністю різних показників: вибору певного виду діяльності, її режиму, темпу,

умов, навчального матеріалу, організації різнорівневих мобільних груп, обсяг педагогічної допомоги. Водночас враховуються індивідуальні та групові особливості студентів. Внутрішня диференціація дає змогу охопити увагою всіх студентів та здійснюється на різних рівнях, зберігаючи одночасно власні традиційні засоби, методи та форми.

Диференціацію навчання у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін з урахуванням індивідуальних особливостей можливо здійснити за допомогою використання у процесі мультимедійних технологій. Мультимедійні технології дають суттєве розширення можливостей індивідуалізації та диференціації навчання шляхом: активності студентів як суб'єкта пізнання; самостійного вибору та проходження студентами траєкторії засвоєння навчального матеріалу; надання кожному студенту «персонального викладача», роль якого виконує комп'ютер; спільного використання наочного, словесного та практичного методів навчання; значного розширення можливості подання навчальної інформації на основі застосування кольору, графіки, звуку, сучасних засобів відеотехніки; подання інформації в інтерактивному вигляді та залучення не лише статичної, а й динамічної послідовності демонстрації навчального матеріалу. Мультимедійні технології дають змогу використовувати всі види представлення інформації, впливаючи на різні сенсорні канали, а далі підсумовувати їх в єдиному образі, пропонуючи найоптимальніший для студента спосіб сприйняття та засвоєння інформації (Hoadley, & Muller, 2016).

Основною одиницею представлення навчальної інформації є слайд чи візуальний кадр, який поділено на дві частини. Виклад матеріалу на кожній частині кадру вибудовується з урахуванням особливостей сприйняття студентами з різними особливостями пізнавальних процесів. Для самостійної роботи передбачено вибір студентами зручної для них форми подання навчального матеріалу, інтерактивний режим, що дає змогу не лише підвищити ефективність засвоєння навчального матеріалу, а й удосконалювати вміння саморегуляції навчальної діяльності у процесі засвоєння професійно-орієнтованого природничо-наукового знання та вирішення наближених до професійних завдань.

Розробка змісту та структури диференційованого процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів природничих спеціальностей з урахуванням індивідуальних

особливостей студентів передбачає: визначення цілей та завдань → відбір теоретичного матеріалу → розробку професійно зорієнтованих та квазіпрофесійних завдань → подання у варіативній формі інваріантного змісту теоретичного та практичного навчального матеріалу з розділів та тем з урахуванням індивідуальних особливостей студентів → підготовку сценаріїв окремих елементів → програмування → апробацію → моніторинг результатів навчання → корекцію змістового та процесуального компонентів за результатами моніторингу → підготовку методичних рекомендацій для викладачів, які здійснюють підготовку майбутніх учителів природничих дисциплін у ЗВО.

Очевидний той факт, що вихідною основою реалізації принципів диференціації і індивідуалізації у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін є специфіка цілей навчання та індивідуальні особливості студентів. Процес підготовки професіонала у сфері освіти завжди був і залишається диференційованою діяльністю. Загалом «диференціація» опирається на ідею щодо множинності завдань, які реалізуються в процесі підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін. Оптимальним способом вирішення поставлених завдань диференціація та індивідуалізація навчання пропонують механізм узгодження змісту освіти, методів навчання та організаційних форм навчання з варіативними можливостями та інтересами студентів та з різноманітністю вимог до рівня підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін. Цей факт передбачає комплексний характер диференціації та індивідуалізації навчання у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін.

Комплексний характер диференціації та індивідуалізації навчання у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін визначається наявністю таких системних елементів:

1. *Об'єкт диференціації* – окремо взятий студент або диференційована група студентів, які опановують певний зміст навчання згідно з освітнім запитом. Диференційований підхід до особистості майбутніх учителів природничих дисциплін передбачає визначення показників (соціальних, психічних та психофізіологічних якостей особистості – специфіка реалізації пізнавальних процесів, особливості пам'яті, уваги, мислення, властивості нервової системи, риси характеру, мотивація, здібності, обдарованість), урахування яких

позитивно впливає на ефективність процесу формування професійної компетентності.

2. *Диференційований зміст навчання*, який передбачає варіативність програм навчальних дисциплін, освітніх матеріалів, а також знань, навичок і умінь, що набуваються в межах єдиного освітнього рівня. Для стимулювання освітньої активності майбутніх учителів природничих дисциплін важливе значення набувають визначення і специфічна дидактична переробка змісту навчання, що передбачає:

- суттєве ущільнення інформаційної насиченості навчального матеріалу та розподіл матеріалу для аудиторної та самостійної позааудиторної роботи;

- адаптацію матеріалу згідно з рівнем підготовки студентів; водночас доступність матеріалу не повинна шкодити його науковості та автентичності;

- найоптимальнішу організацію навчальних матеріалів, що сприяє їхньому засвоєнню та запам'ятовуванню.

3. *Технологія диференціації* як процес використання різних організаційних та методичних форм та прийомів розподілу та узгодження основних елементів освітнього процесу для ефективного виконання освітнього запиту (Повідайчик, 2018). Тобто диференціація та індивідуалізація навчання у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін є процесом використання різноманітних та варіативних організаційних, процесуально-освітніх та контролюючих заходів, систематизованих та узгоджених щодо основних завдань навчання та спрямованих на оптимальну реалізацію освітніх завдань.

4. *Диференційовані засоби навчання*, які вибірково підібрані згідно з цілями, завданнями та умовами навчання і забезпечують гармонізацію освітнього процесу шляхом адаптації форм і методів навчання щодо особливостей майбутніх учителів природничих дисциплін.

5. *Результат диференціації*, який є продуктом спеціалізованої освітньої системи і створюється під час диференційованої освітньої діяльності для вирішення певних професійних завдань у теперішньому та майбутньому.

Таким чином, диференціація та індивідуалізація навчання у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін передбачає організацію комплексної взаємодії всіх сегментів освітнього процесу. Принциповим визнається

здійснення диференціації та індивідуалізації не лише студентів (що типово для традиційної дидактики), а й змісту навчання, а також засобів та технології навчання, що забезпечує формування певних збалансованих диференційованих зв'язків між компонентами освітньої системи і результується в запланованому освітньому ефекті.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Сучасні глобальні соціальні трансформації зумовили чітку тенденцію у вищій педагогічній освіті – формування нової освітньої парадигми, спрямованої на соціально-особистісну та компетентісно зорієнтовану підготовку майбутніх учителів. Водночас цілком очевидно, що індивідуалізація та диференціація навчання є трендом організації освітнього процесу у сучасному педагогічному ЗВО. Однак, щоб ця актуальна тенденція міцно зайняла своє місце в оновленій практиці підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін, необхідна продумана її адаптація до вимог та можливостей сучасної педагогічної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеева, С. В. (2022). Актуальні проблеми дидактики в умовах інформатизації освіти: індивідуалізація навчання. *Наука і техніка сьогодні*, 1 (1), 18–26. (Alekseeva, S. V. (2022). Actual problems of didactics in the conditions of informatization of education: individualization of education. *Science and Technology Today*, 1 (1), 18–26).
- Без'язичний, Б. І., Худякова, В. Б., Шелудько, П. І., & Гіль, Ю. Б. (2017). Теоретичні і методологічні аспекти поняття індивідуалізації навчання у вищій школі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 3 (84), 13–17. (Bezyazychnyy, B. I., Khudyakova, V. B., Sheludko, P. I., & Gil, Yu. B. (2017). Theoretical and methodological aspects of the concept of individualization of education in higher education. *Scientific journal of M. P. Drahomanov NPU*, 3 (84), 13–17).
- Вишківська, В., & Шикиринська, О. (2021). Індивідуалізація та диференціація як необхідні умови вдосконалення освітнього процесу. *Грааль науки*, 8, 345–347. (Vyshkivska, V., & Shikyrynska, O. (2021). Individualization and differentiation as necessary conditions for improving the educational process. *The grail of science*, 8, 345–347).
- Годованюк, Т. Л. (2010). *Індивідуальне навчання у вищій школі*. [Монографія]. К.: НПУ імені Драгоманова, 160. (Godovaniuk, T. L. (2010). *Individual training in higher education*. [Monograph]. K.: Drahomanov State University, 160).
- Кравчук, О. (2022). Диференційований підхід до організації самостійної роботи майбутніх вчителів математики при навчанні аналітичної геометрії. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, (52), 325–328. (Kravchuk, O. (2022). A differentiated approach to the organization of independent work of future mathematics teachers in teaching analytical geometry. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, (52), 325–328).

- Мирончук, Н. М. (2018). Особливості змісту підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» («Педагогіка вищої школи»). *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*, 3 (6), 99-103. (Myronchuk, N. M. (2018) Features of the content of master's training in specialty 011 "Educational, pedagogical sciences" ("Pedagogy of the higher school"). *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*, 3 (6), 99-103).
- Лозенко, А. (2016). Індивідуалізація в умовах традиційної технології навчання: проблеми і перспективи. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 9 (III), 191–194. (Lozenko, A. (2016). Individualization in the conditions of traditional learning technology: problems and prospects. *Scientific notes of V. Vinnichenko Kirovohrad State Pedagogical University. Series: Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education*, 9 (III), 191–194).
- Пісоцька, М. Е. (2018). Індивідуалізація навчання студентів природничо-математичних спеціальностей у вітчизняних вищих педагогічних навчальних закладах другої половини ХХ – початку ХХІ століття: теорія та практика. [Монографія]. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 533. (Pisotska, M. E. (2018). *Individualization of education of students of natural and mathematical specialties in domestic higher pedagogical educational institutions of the second half of the 20th - beginning of the 21st century: theory and practice*. [Monograph]. Kharkiv: I.S. Ivanchenko Publishing House, 533).
- Повідайчик, О. С. (2018). Реалізація технології диференційованого навчання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2018, 2 (43), 201–205 (Povidajchuk, O. S. (2018). Implementation of the technology of differentiated learning in the process of research training of masters of social work. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series "Pedagogy. Social work"*. 2018, 2 (43), 201–205.).
- Шпарик, О. М. (2015). Проблема диференціації навчання в дослідженнях українських учених та науковців близького зарубіжжя. *Український педагогічний журнал*, 4, 152–164. (Shparyk, O. M. (2015). The problem of differentiation of education in the research of Ukrainian scientists and scientists from near abroad. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 4, 152–164).
- Bilyk, V., Udovychenko, I., Vysochan, L., Kyrylenko, K., Stetsula, N., & Gvozdii, S. (2022). Modernization of Natural Science Education in the Context of Teacher Training. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14 (1Sup1), 25–48.
- Frankling T., Jarvis J., & Bell M. (2017). Leading secondary teachers' understanding and practices of differentiation through professional learning. *Leading & Managing*, 23 (2), 72–86.
- Hoadley, U., & Muller, J. (2016). Visibility and differentiation: Systemic testing in a developing country context. *The Curriculum Journal*, 27 (2), 272–290.
- Klemun, A., Lackner-Ibesich, E., & Rampetsreiter, V. (2008). *Individualisierung Und Differenzierung an Standorten der Kooperativen Mittelschulen*. Wien: Stadtschulrat für Wien, 108.
- Schrack, C., Schwarz, G., & Narosy, T. (2010). *Individualisieren lernen Neues Lernen in heterogenen Lerngemeinschaften mit E-Learning*. Wien, 120.

SUMMARY

Yaroshenko Olga, Maksymchuk Larysa. The practical significance of the principles of differentiation and individualization in the formation of professional competence of future teachers of natural sciences.

The article examines the practical significance of the principles of differentiation and individualization in the formation of professional competence of future science teachers. It is substantiated that the individualization in the training of future teachers of natural sciences is possible with the help of different forms of differentiation of the educational content: the introduction of different ways of solving the problem situation; use of various types of motivation for studying a new topic; use of various types of control works; the use of various forms of self-monitoring of knowledge, the use of educational materials of various levels of complexity and "redundancy". It has been established that the practical implementation of the principles of differentiation and individualization in the formation of professional competence of future science teachers involves: individualization of training in the educational and cognitive activities of future science teachers; multilevel differentiation; differentiated forecasting; professional autonomy of the student's personality; diversification of the content of higher pedagogical education; variability of educational programs; variability of differentiation by type (internal, external).

In general, the development of the content and structure of the differentiated process of forming the professional competence of future teachers of natural sciences, taking into account the individual characteristics of students, involves: defining goals and tasks; selection of theoretical material; development of professionally oriented and quasi-professional tasks; presentation in a variable form of the invariant content of theoretical and practical educational material from sections and topics, taking into account the individual characteristics of students; preparation of scenarios of individual elements; programming; approval; monitoring of training results; correction of content and procedural components based on monitoring results; preparation of methodological recommendations for teachers who train future teachers of natural sciences in higher education institutions.

It is concluded that the differentiation and individualization of training in the formation of professional competence of future teachers of natural sciences requires the organization of complex interaction of all segments of the educational process. Differentiation and individualization of not only students (which is typical for traditional didactics), but also of the content of education, as well as means and technology of education is considered as fundamental. This ensures the formation of certain balanced and differentiated connections between the components of the educational system and results in the planned educational effect.

Key words: professional competence, principle, individualization of education, differentiation of education, future teachers of natural sciences, practical implementation.

РОЗДІЛ IX. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

УДК 37.014.053 + 37.048

Наталія Бахмат

Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID ID 0000-0001-6248-8468

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/356-370

ПРОЄКТНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК ОСНОВА ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Метою статті є аналіз змісту, сутнісних характеристик та шляхів формування проєктної культури майбутнього педагога в структурі його готовності до інноваційної діяльності в закладах освіти. Завдання статті – вивчення можливостей впливу навчальних програм для підготовки педагогів на ефективне впровадження методики проєктного навчання в закладах освіти, сприяння удосконаленню проєктної культури майбутніх освітян задля поглиблення і розширення змісту інноваційної діяльності в сучасній освіті.

У статті застосовано наступні методи наукового пошуку: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення – для розгляду основних аспектів досліджуваної проблеми в теорії і методиці навчання майбутніх педагогів, визначення теоретичних основ дослідження.

Проєктна культура майбутнього педагога є важливим фактором його готовності до інноваційної діяльності в закладах освіти. Проєктна культура дає можливість педагогу перейняти роль ефективного фасилітатора освітнього процесу, що здатний керувати динамікою та пришвидчувати активізацію творчого потенціалу учасників цього процесу. З'ясовано, що структура проєктної культури майбутніх педагогів повинна поєднувати такі три компоненти: мотиваційно-особистісний, когнітивно-процесуальний, діяльнісно-управлінський.

Процес формування проєктної культури майбутніх педагогів включає поєднання різних педагогічних підходів, розроблення навчальних програм, реалізацію методів навчання та створення освітнього середовища. Доцільно використовувати під час формування проєктної культури майбутніх освітян у контексті підготовки до інноваційної діяльності різноманітні інтерактивні методи. Встановлено, що основні критерії для ефективної організації проєктної діяльності майбутніх педагогів включають: визначення конкретної проблеми; конкретизацію важливості очікуваних результатів; організацію самостійної роботи учасників освітнього процесу; структуризацію ключових частин проєкту; застосування наукових методів дослідження; вибір гіпотези дослідження; визначення методів дослідження; збирання, систематизацію та аналіз інформації; обговорення результатів; підбиття підсумків, оформлення і презентацію результатів; оцінку проєкту; формулювання висновків і визначення нових напрямків дослідження.

Ключові слова: проєктна культура, заклади вищої освіти, проєктна діяльність, інноваційна діяльність, компоненти проєктної культури.

Постановка проблеми. Потреба в реформуванні та адаптації системи вищої освіти України до сучасних вимог спрямовує інститути післядипломної педагогічної освіти на забезпечення якісної підготовки, перепідготовки та розвитку педагогів, які є висококваліфікованими, творчими та готовими до впровадження інноваційних технологій. Педагоги розвивають свій професійний потенціал і розширюють власні функціональні обов'язки, визначені державними стандартами, у процесі навчання та підвищення кваліфікації. У сучасних реаліях від освітян очікують високого рівня професійної компетентності, прояву творчої активності, реалізації інноваційних підходів та здатності до самоосвіти.

У зв'язку з цим, проблема формування та прискорення розвитку готовності майбутніх педагогів до здійснення професійної діяльності залишається актуальною як у теорії, так і в практиці педагогічної освіти (Бахмат, Довгань, 2020, с. 228).

Розширення ролі освіти в сучасному соціально-економічному контексті викликає суттєві зміни в професійній діяльності педагога. Попри важливість розвитку традиційних освітянських функцій, таких як навчання, виховання та розвиток, у рамках модернізації освіти й інноваційної діяльності з'являється нова ключова професійна функція – проєктування. Це включає прогнозування, планування та організацію змісту і процесів в освіті та соціокультурному середовищі. Проєктна культура, формуючись на основі традиційних цінностей освіти, водночас враховує соціокультурні зміни. Вона орієнтована на постійні зміни способу життя та навколишнього середовища.

Базою інноваційних перетворень, без яких не обходиться покращення якості освіти, розвитку самопізнання, розуміння шляхів і можливостей самореалізації майбутніх педагогів, а також особистісних трансформацій в освітньому процесі, виступає проєктна культура. Вона забезпечує здатність педагога орієнтуватися на інноваційні процеси, уникати стандартних підходів у власній діяльності та при виборі педагогічних методів, засобів і форм (Козленко, 2023, с. 255).

Аналіз актуальних досліджень. Проєктна культура педагога включає в себе сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для планування, організації, реалізації та оцінки освітніх проєктів. Вона охоплює такі компоненти, як здатність до творчого мислення, вміння працювати в команді, здатність до самостійного прийняття рішень і відповідальність за їх результати. Важливим елементом є також

уміння використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології в проєктній діяльності.

Процес формування проєктної культури у майбутніх педагогів має починатися ще на етапі їхньої професійної підготовки. Освітні програми повинні включати курси та модулі, спрямовані на розвиток проєктних умінь і навичок. Важливою складовою є практична підготовка, яка передбачає виконання студентами реальних проєктів, що дозволяє їм набути необхідного досвіду та впевненості у своїх силах.

Інноваційна діяльність у закладах освіти передбачає постійне впровадження нових методик, технологій і підходів до навчання. Майбутні педагоги повинні бути готові до таких змін, що вимагає від них високого рівня проєктної культури. Інновації в освіті часто пов'язані з розробкою і реалізацією різноманітних проєктів, тому педагоги з розвиненою проєктною культурою здатні ефективно реагувати на виклики сучасності.

Формування проєктної культури майбутнього педагога як основи готовності до інноваційної діяльності в закладах освіти має під собою різні теоретичні принципи, основу яких становлять соціокультурні теорії, конструктивізм і теорії експериментального навчання. Правила соціальних взаємодій і культурних контекстів, які впливають на розуміння та практики індивідів, підкреслюються та розвиваються соціокультурними теоріями. Конструктивізм зосереджується на активній ролі здобувачів освіти в створенні своїх знань через усвідомлений досвід. Одночасно, численні теорії експериментального навчання підтверджують важливість практичного досвіду у навчальному процесі (Бахмат, 2019, с. 19).

Проблеми формування проєктної культури у майбутніх педагогів досліджуються в роботах багатьох українських та зарубіжних науковців і науковиць. Зокрема, в деяких наукових роботах досліджено і порівняно педагогічні підходи й освітні стратегії, які покращують проєктне навчання в програмах підготовки викладачів (Bakhmat, Popadych, Derkach, Shvardak, Lukashchuk, Romanenko, 2022, с. 485). Інші дослідження спрямовані на вивчення значення технологій для сприяння спільній та результативній роботі над проєктами серед майбутніх педагогів. Крім того, науковці аналізують вплив контекстуальних факторів, таких як інституційна культура, розробка навчальних програм та підтримка викладачів у процесі розвитку проєктної культури у майбутніх педагогів (Чайковська, 2022, с. 74).

Аналіз практики еволюції навчання проєктної культури в провідних вищих навчальних закладах України дозволяє виявити основні напрями розвитку цієї культури у майбутніх педагогів. Серед них - розуміння сутності проєктної методики, володіння методами проєктної роботи, розвиток творчого потенціалу, сприяння ефективній груповій співпраці, а також рефлексія і самовдосконалення. Ці напрями спрямовані на формування у майбутніх педагогів комплексу необхідних навичок та вмінь для успішної реалізації проєктної діяльності в освітньому середовищі (Листопад, Мардарова, Гуданич, 2023, с. 491).

Формування та розвиток проєктної культури знайшли своє відображення в роботах І. Андрощука, В. Беспалька, Л. Бережної, Т. Карпинської, Н. Коваленко, А. Кравцова, Д. Луп'яка, О. Марущак, В. Сидоренка, Л. Хоружої та ін. Роботи видатних науковців А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерса, В. Франкла, Е. Фромма, М. Хайдеггера, К. Ясперса тощо також можуть бути використані як базис теоретичної основи процесу формування проєктної культури педагога.

Незважаючи на досягнення у вивченні даної теми, виникає необхідність проведення подальших досліджень, спрямованих на аналіз ефективності різних педагогічних моделей та освітніх стратегій у формуванні проєктної культури майбутніх педагогів у зв'язку з готовністю до інноваційної діяльності в навчальних закладах. Актуальними є дослідження, що спрямовані на аналіз тривалого впливу зарубіжного досвіду проєктного навчання на професійну ідентичність та практику майбутніх фахівців у сфері інноваційної діяльності в навчальних закладах. Об'єднання проєктних технологій у наявних навчальних програмах підготовки педагогів та їх адаптація, труднощі, пов'язані з активним упровадженням інноваційних видів діяльності в закладах освіти, потребують посиленої концентрації уваги науковців та науковиць (Потапчук, 2019, с. 61).

Мета статті – розкрити зміст, сутнісні характеристики та шляхи формування проєктної культури майбутнього педагога в структурі його готовності до інноваційної діяльності в закладах освіти. Завдання статті – пояснити зміст проєктної культури педагогів, її сутнісні характеристики у контексті ефективного впровадження методики проєктного навчання в закладах освіти, розглянути шляхи вдосконалення змісту проєктної культури майбутніх освітян задля поглиблення і розширення змісту інноваційної діяльності в сучасній освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проектна культура дозволяє вирішувати інноваційними способами педагогічні ситуації, що постійно виникають в педагогічному процесі, та педагогічні завдання, що впливають із них, визначається вмінням моделювати та прогнозувати педагогічні складнощі, що з'являються через невизначеність завдань і різноманіття потенційних результатів.

Засобами становлення проектної культури майбутніх педагогів можуть бути проектне навчання, засноване на проектній активності учнів, а також застосування та розвиток їх здібностей до спільної інноваційної та творчо-перетворювальної діяльності. До конкретних способів проектного навчання педагогів можна віднести метод проектів, науково-дослідну діяльність, соціокультурне проектування у межах виховного процесу вузу.

Розробка ефективної та послідовної методики формування проектної культури майбутніх педагогів у закладах вищої освіти є складним та різностороннім процесом. Цей процес спрямований на розвиток та поглиблення необхідних навичок, ставлень і знань у майбутніх педагогів для успішного використання проектних методів у навчанні та викладанні. Проектна культура в педагогічній спільноті передбачає наявність різноманітних компетентностей, які включають у себе співпрацю, критичне мислення, вміння розв'язувати проблеми, комунікаційні навички та творчість. Ці компетентності є необхідними й важливими для досягнення і зміцнення успіху в сучасному освітньому середовищі (Козленко, 2022, с. 162).

Проектна культура, як ключова риса особистості педагога, формується у зоні перетину трьох складових: системи полікомпонентних якостей особистості, що включає базові та додаткові характеристики; психолого-педагогічної готовності до проектної діяльності; а також комплексу спеціалізованих технологій, якими індивід повинен володіти у процесі навчання та підвищення кваліфікації.

Випускник педагогічного вузу, який володіє теоретичними знаннями та практичними навичками реалізації проектної технології, буде більш усвідомлено та професійно працювати над формуванням універсальних навчальних дій у своїх учнів та студентів, що, у свою чергу, підвищить рівень їх освіченості та соціалізованості та, звичайно, стане фундаментом для позитивного ставлення до освітнього процесу в цілому.

Структурно проєктна культура представляє собою системно-функціональну модель, що ґрунтується на взаємодії її компонентів. Цей підхід визначається технологічною спрямованістю, яка передбачає взаємопов'язаність та взаємодію всіх її складових. Забезпечення ефективності діяльності в цьому контексті описується як системно-синергетичний підхід, що враховує взаємодію та взаємозалежність компонентів для досягнення спільного ефекту. Відповідно до цього проєктна культура визначається як інтеграційна якість особистості, в якій як цілісність представлені мотиваційно-цільовий, інтелектуально-змістовний, організаційно-діяльнісний і оцінний для рефлексії компоненти. Мотиваційно-цільовий компонент спрямований на стимулювання педагогів до формування проєктної культури та орієнтування на досягнення поставлених цілей, відбувається усвідомлення освітянами цінності оволодіння проєктною культурою, розвитку особистісних якостей та формується відношення до даного виду діяльності. Інтелектуально-змістовний компонент виконує інформаційну функцію, що передбачає формування системи наукових знань (факти, поняття, закономірності), навичок та умінь; регулятивну функцію, спрямовану на організацію спільної творчої діяльності учнівства у навчальному процесі. Організаційно-діяльнісний компонент спрямований на реалізацію навчальної та розвивальної функцій. Для формування проєктних умінь учнів використовуються активні методи та технології: кейс-метод, ігрові технології, ситуаційні завдання та завдання проблемного характеру, організовується групова, індивідуальна та колективна робота. Оцінно-рефлексивний компонент представляє контроль та аналіз результатів навчальної діяльності та власного розвитку, планування власного особистісного розвитку. Учні можуть давати оціночні судження, виражають особистісне ставлення до проєктної діяльності, пропонують напрями подальшого розвитку проєктної культури.

Проєктна культура включає в себе не лише процеси формування соціокультурних цінностей, але й стани особистості та продуктивні процеси їх засвоєння. Її складовими елементами є: процедурний аспект, який об'єднує об'єктивні цілі діяльності, мотивацію, методи, прийоми та дії у створенні соціокультурних цінностей; особистісний аспект, що відображає стани особистості, які спонукають людину до опанування проєктної культури; інформаційний аспект, який передбачає засвоєння змісту та інформації.

Для аналізу процесу формування проєктної культури необхідно чітко розмежовувати сам процес і його кінцевий результат, тобто підготовленість. У ролі останнього виступає рівень готовності педагога, який має подвійну природу: нормативну й описову. У моделі формування проєктної культури майбутнього педагога виділяють систему наукового її обґрунтування, яка включає аналіз історичного досвіду і забезпечення: гносеологічне, дидактичне, педагогічне, організаційне, методичне (Козленко, 2023, с. 222–223).

Поліпшення взаємовідносин з різними зовнішніми стейкхолдерами, включаючи бізнес, некомерційні організації та громадськість, відкриває широкі можливості для збагачення досвіду навчання за проєктною технологією як для педагогів, так і для учнів. Співпраця з такими зовнішніми партнерами надає майбутнім учителям доступ до реального досвіду, ресурсів та аутентичних проєктних можливостей, заснованих на практиках успішних колег. Це сприяє підвищенню актуальності та впливу проєктів, що розробляються майбутніми освітянами (Бахмат, 2024, с. 11).

Серед інтерактивних методів, які можна застосовувати для якісної підготовки майбутніх педагогів у контексті готовності до інноваційної діяльності та формування їх проєктної культури, варто виділити такі: групові дискусії, презентації, рольові ігри, ділові симуляції, кейс-метод (аналіз конкретних виробничих ситуацій), моделювання виробничих ситуацій, метод проєктів, тренінгові технології тощо. Ці методи імітують професійні ситуації та сприяють формуванню позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності, підвищенню пізнавального інтересу до обраної професії, активізації діяльності, усвідомленню особистих і професійних орієнтирів та реальних шляхів їх досягнення, розвитку нових поглядів і установок фахівців, а також формуванню умінь і навичок, корекції негативних установок, навичок управління своїми почуттями та емоціями.

Ефективність упровадження проєктних технологій прямо пропорційна від рівня якісної підготовки майбутнього педагога. Він має володіти такими вміннями:

- інтелектуальними (робота з великими обсягами інформації, її аналіз, систематизація, узагальнення, встановлення асоціацій з попередньо вивченим матеріалом, формування висновків);
- творчими (генерування ідей, пошук варіантів вирішення проблем, передбачення можливих наслідків рішень);

- комунікативними (відстоювання власної точки зору, пошук компромісів, прогнозування результатів);
- соціальними (відповідальність за результати своєї роботи, повага до думки інших).

Основними вимогами до організації проєктної діяльності майбутніх педагогів є наступні аспекти: визначення конкретної проблеми; оцінка теоретичного, практичного та пізнавального значення очікуваних результатів; залучення студентів до самостійної роботи (як індивідуальної, так і у групах); чітка структуризація сутності проєкту з уточненням послідовних етапів; використання наукових методів дослідження з визначенням об'єкта, предмета та завдань; формулювання гіпотези; вибір методів; збір, систематизація та аналіз інформації; обговорення отриманих результатів; підведення підсумків; оформлення та презентація результатів; оцінка проєкту; висновки та виявлення нових аспектів дослідження (Козленко, 2023, с. 200–201).

Один із ефективних методів розвитку проєктної культури майбутніх педагогів - це запровадження філіалів "Студентського проєктного офісу". Це підрозділи, які відповідають за методичне та організаційне забезпечення студентської проєктної діяльності у навчальних закладах. Вони контролюють портфель студентських проєктів, розвивають та удосконалюють інформаційну систему для планування та моніторингу проєктів, а також готують зведені звіти за програмами та проєктами.

Для організації проєктного офісу в навчальному закладі потрібно розробити головні етапи, визначити: ціль та основні напрямки діяльності, функції, роль студентського проєктного офісу в загальній структурі навчального закладу, зміст навчання технології створення проєктів та методи реалізації проєктної діяльності (Бачієва, 2018, с. 224).

Процес формування проєктної культури майбутніх педагогів може відбуватися з допомогою послідовності наступних шляхів реалізації:

- упровадження педагогічних підходів;
- розроблення навчальних програм;
- реалізацію методів навчання;
- створення освітнього середовища.

Дослідження в цій галузі варто спрямовувати на експериментальне вивчення ефективності різних підходів та втручань

у формуванні проєктної культури та підвищенні професійної компетентності майбутніх освітян.

Важливе значення у формуванні проєктної культури майбутніх педагогів має менторство. Розробка програм наставництва, у рамках яких досвідчені викладачі направляють та підтримують початківців у впровадженні проєктної методики в практику, може значно прискорити процес розвитку проєктної культури. Менторство забезпечує структуровану можливість для освітян навчатися у відомих фахівців, отримувати уявлення про ефективні стратегії навчання та корисний зворотній зв'язок щодо їхніх проєктів.

Впровадження технологій сприяє подальшому розвитку проєктної культури серед майбутніх педагогів. Освітні технологічні інструменти та платформи відкривають новаторські можливості для полегшення співпраці, керування проєктами та обміну знаннями між вчителями. Завдяки використанню технологій викладачі можуть мати доступ до різноманітних ресурсів, спілкуватися з колегами з усього світу та залучати студентів до інтерактивного проєктного навчання (Bakhmat, Burenko, Krasnov, Olianych, Balashov, Liulchak, 2022, с. 50).

Таким чином, формування проєктної культури майбутніх учителів і вчительок у контексті їх готовності до інноваційної діяльності в закладах освіти можна вважати багатостадійним процесом, який починається з теоретичної підготовки, опрацювання академічних основ питання та включає в себе застосування методичних технологій, що перетворюються на узагальнений практичний досвід педагогів. Основні аспекти, які потрібно враховувати у процесі формування проєктної культури педагогів, пропонуємо зобразити у вигляді схеми (рис. 1).

Етапи та шляхи формування проєктної культури педагогів існують неізолювано один від одного, а утворюють комплекс характеристик, здібностей і навичок, які бажано набути і в подальшому використовувати для ефективної співпраці з учнівським або студентським колективом задля впровадження інноваційних технологій. Інтеграція цих теоретичних, методичних та практичних підходів у навчання майбутніх педагогів та підвищення кваліфікації учителів сприятиме розвитку не лише специфічних проєктних навичок, але й покращенню креативності мислення, критичного аналізу, ефективної комунікації та керівництва, що є необхідним для успішної інноваційної діяльності в сучасному освітньому просторі.

Формування проєктної культури педагогів

Теоретична підготовка: - Вивчення сучасних методів і підходів до проєктного навчання. - Розуміння принципів управління проєктами в освітньому середовищі закладів освіти. - Впровадження професійних психологічних методів до роботи в команді та лідерства.	Методичне забезпечення: - Розробка методичних матеріалів для впровадження проєктних технологій в закладах освіти. - Аналіз та адаптація кращих українських та зарубіжних практик проєктного навчання. - Обмін педагогічним досвідом та консультування в професійних спільнотах.	Практичний досвід: - Участь у реальних проєктах в ролі учасника або керівника. - Розробка власних освітніх проєктів для реалізації з учнями та студентами. - Корекція етапів здійснення проєктів з метою поліпшення результатів.

Рис. 1. Етапи формування проєктної культури педагогів у контексті інноваційної діяльності (власна розробка автора)

Для продовження вдосконалення сформованої під час навчання проєктної культури майбутньому педагогу варто не зупинятися на шляху професійного розвитку в контексті інноваційної діяльності (рис. 2)

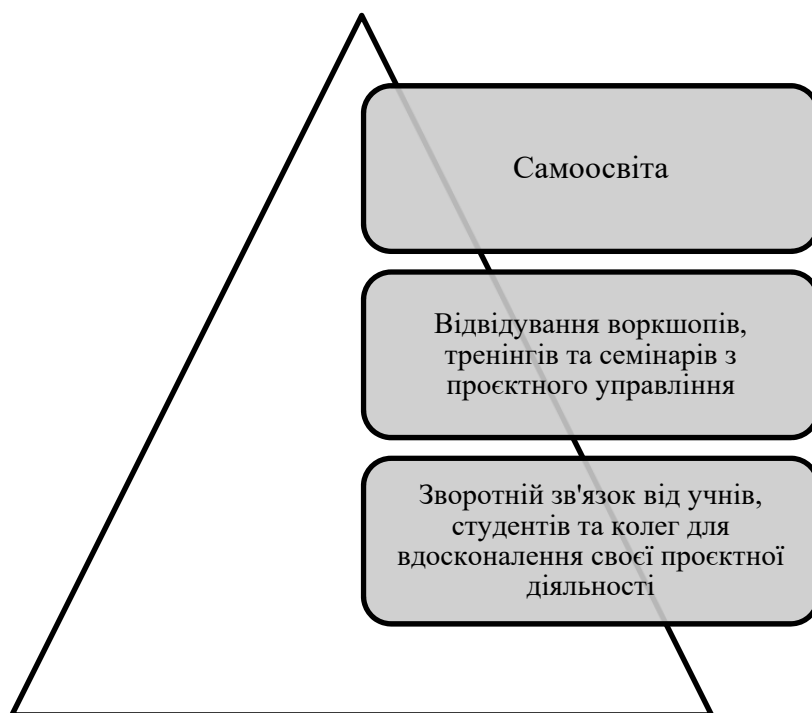

Рис. 2. Методи продовження формування проєктної культури у педагогів-практиків (власна розробка автора)

Процес формування проектної культури, згідно з аналізом досвіду педагогів-практиків, а також досвідом навчання майбутніх педагогів – це закономірний шлях, який залежить від процесу саморозвитку особистості педагога та пов'язаний з мотивованістю – прагненням до самоудосконалення, особистісного професіоналізму.

До основних умов, що визначають практичні аспекти розвитку проектної культури майбутніх педагогів, можемо віднести наступні:

1) орієнтація на самостійність та індивідуальність особистості майбутнього педагога;

2) розробка програми та плану проєктування та конструювання освітнього процесу як особливої (провідної) форми розвитку у процесі діяльності педагога;

3) діагностика попередніх результатів процесу розвитку проектної культури майбутніх педагогів, представлених у вигляді нормативно проєктованих індивідуальних здібностей, орієнтованих на рефлексію;

4) соціально-педагогічне проєктування освітнього середовища вузу, орієнтоване на реалізацію відповідних процесів.

Результати проектної діяльності необхідно фіксувати у вигляді опису методів, цілей та умов їх реалізації, беручи до уваги соціальний, педагогічний та економічний аспект їхньої доцільності. Робочі матеріали щодо здійсненої діяльності, а також сам проєкт у сукупності дають уявлення про рівні володіння і формування проектної культури.

Особистість майбутнього педагога, на тому чи іншому рівні розвитку проектної культури, схильна до постійного саморозвитку та прагнення до досягнення більш високого її рівня, що більшою мірою може бути досягнуто за умови організації цілеспрямованого, системного педагогічного процесу. Тому будь-яка освітня технологія повинна мати чітко прописані технологічні характеристики. Етапи становлення проектної культури майбутнього педагога протягом усього періоду навчання у вузі проглядаються через певні проміжні установки цього процесу. Першокурсникам важливо сформуванати базовий рівень проектної культури, щоб вони могли самостійно визначати цілі та завдання своєї майбутньої педагогічної діяльності. У них може бути позитивне ставлення до проектної діяльності, але їхні знання ще фрагментарні і не повністю усвідомлені. Вони можуть не мати ціннісного ставлення до цих знань і мають обмежені проєктивні

вміння, здатні лише до часткових операцій в цьому напрямку. На першому курсі розвивається здатність до рефлексії.

У студентів другого року навчання виробляється відтворювальний рівень проектної культури. У цей момент простежується постійний розвиток фундаментально-ціннісного підходу до педагогічної дійсності. Знання, як і у першокурсника, ще уривчасті, але з елементами системності. На даному етапі поки не розвинене ціннісне ставлення, однак сформовано позитивний настрій на моделювання змістової частини педагогічної діяльності. Під час такої роботи розвивається розуміння необхідності аналізу власних дій.

У студентів-педагогів третього курсу спостерігається формування евристичного рівня проектної культури. До цього часу завершується становлення студентів як суб'єктів педагогічної діяльності, здатних застосовувати отримані психолого-педагогічні знання та навички в моделюванні педагогічних процесів. У практичній діяльності майбутніх освітян вже проявляється здатність до осмислення власного педагогічного досвіду.

На заключних етапах навчання майбутній педагог власноручно обирає цінності як комплекс соціально-моральних та психолого-педагогічних механізмів у свою організацію та контроль всіх видів діяльності, зокрема, педагогічної практики. Дії старшокурсника відзначаються гнучкістю, що стимулює передумови для переходу до активної та творчої професійної діяльності. Виявляється значний інтерес майбутнього педагога до посилення власних педагогічних умінь, що реалізується за принципами розвитку особистості.

В процесі опанування майбутнім педагогом теоретичних та методичних основ проектного менеджменту, його знання та навички постійно розширюються і поглиблюються, формують ґрунтовну проектну культуру, яка є базисом готовності педагогічної спільноти до подальшої інноваційної діяльності в закладах освіти.

В умовах динамічного розвитку суспільства і сучасної освіти, проектування стає інноваційним напрямом педагогічної діяльності, що включає власне педагогічне проектування як побудову нового освітнього процесу, що розвивається, розробку інноваційних освітніх технологій, методів та засобів педагогічної діяльності, а також педагогічні полі- та міждисциплінарні дослідження, комплексні розробки, спрямовані на удосконалення освітньої практики, підвищення ефективності та якості підготовки учнів і студентів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Дослідження процесу формування проєктної культури у майбутніх педагогів під час їхньої професійної підготовки є важливим і актуальним напрямом, що має значення для педагогічної освіти, освітньої практики та політики в контексті готовності до інноваційної діяльності. Через критичний аналіз різноманітних стратегій і методик дослідники поглиблюють знання та покращують освітній досвід як для викладачів, так і для студентів. Це сприяє розвитку проєктної культури серед майбутніх освітян і створює сприятливе середовище для виховання творчих, зацікавлених, ефективних і конкурентоспроможних педагогів.

Процес формування проєктної культури повинен бути орієнтований на створення інноваційно-проєктного середовища в навчальному закладі, що передбачає умови для ініціації, розвитку та реалізації проєктів. Проєктне навчання спрямоване на забезпечення майбутніх педагогів академічним, особистим та професійним успіхом, готуючи їх до можливих майбутніх викликів у професійній діяльності. Формування в педагогів проєктної культури залежить від забезпечення в освітньому процесі психолого-педагогічних, організаційно-педагогічних та технологічних умов. Перспективи подальших розвідок доречні щодо пошуку нових напрямів розвитку структурних компонентів проєктної культури та вдосконалення методики її формування.

ЛІТЕРАТУРА

- Bakhmat, N., Burenko, M., Krasnov, V., Olianych, L., Balashov, D., Liulchak, S. (2022). Role of elearning environments in training applicants for higher education in the realities of largescale military aggression. *Revista Eduweb*, 16 (4), 42–51.
- Bakhmat, N., Popadych, O., Derkach, L., Shvardak, M., Lukashchuk, M., Romanenko, V. (2022). Using Information Technologies to Train Today Teachers in the Educational Environmen. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 14 (2), 479–499.
- Бахмат, Н. В. (2019). Проектування процесу підготовки майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, 2, 14–21 (Bakhmat, N. V. (2019). Designing the process of preparation of future managers of socio-cultural activity in the conditions of information and educational environment of a higher education institution. *Psychological and pedagogical problems of the modern school*, 2, 14–21).
- Бахмат, Н. В., Довгань, О. С. (2020). Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації професійної діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 29 (2-2020), 227–238 (Bakhmat, N. V., Dovgan, O. S. (2020). Formation of readiness of future elementary school teachers to realize

- professional activity. *Pedagogical education: theory and practice*, 29 (2-2020), 227-238).
- Бахмат, Н. В. (2024). Формування проєктної культури майбутніх педагогів під час фахової підготовки в закладах вищої освіти. *Академічні візії*, 30. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/983> (Bakhmat, N. V. (2024). Formation of a project culture of future teachers during professional training in higher education institutions. *Academic visions*, 30. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/983>).
- Бачієва, Л. О. (2018). Формування проєктної культури майбутніх викладачів засобами «студентського проєктного офісу». *Молодий вчений*, 2 (54), 223-226 (Bachieva, L. O. (2018). Formation of project culture of future teachers by means of "student project office". *Young scientist*, 2 (54), 223-226).
- Козленко, В. Г. (2022). Зміст та структура проєктної культури майбутнього педагога. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 207, 159–163 (Kozlenko, V. G. (2022). The content and structure of the project culture of the future teacher. *Proceedings. Series: Pedagogical Sciences*, 207, 159–163).
- Козленко, В. Г. (2023). Вплив інтерактивних технологій навчання на формування у майбутнього педагога проєктної культури. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 1, № 209. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-198-202> (Kozlenko, V. G. (2023). The influence of interactive teaching technologies on the formation of a future teacher of a prose culture. *Proceedings. Series: Pedagogical Sciences*, 1, No. 209. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-198-202>).
- Козленко, В. Г. (2023). Феноменологія проєктної культури педагога. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2 (11), 220–226 (Kozlenko, V. G. (2023). The phenomenology of the prose culture of the teacher. *Social work and social education*, 2 (11), 220–226).
- Козленко, В. Г. (2023). Формування проєктної культури майбутніх педагогів в умовах глобалізаційних процесів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (210), 254–258 (Kozlenko, V. G. (2023). Formation of a project culture of future educators in the conditions of globalization processes. *Proceedings. Series: Pedagogical Sciences*, (210), 254–258).
- Листопад, О., Мардарова, І., Гуданич, Н. (2023). Розвиток проєктної культури майбутніх педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*, 1, № 3, 485–497 (Lystopad, O., Mardarova, I., Gudanych, N. (2023). Development of a project culture of future educators in the educational environment of a higher education institution. *Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Pedagogical Sciences*, 1, № 3, 485–497).
- Потапчук, О. І. (2019). Особливості проєктної діяльності студентів в навчальному процесі закладів вищої освіти. *Молодь і ринок*, 2 (169), 59–63 (Potapchuk, O. I. (2019). Features of project activity of students in the educational process of higher education institutions. *Youth and Market*, 2 (169), 59-63).
- Чайковська, Г. Б. (2022). Формування компетентностей сталого розвитку в процесі фахової підготовки майбутніх вчителів початкової школи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 1 (1), 72–80 (Tchaikovskaya, G. B. (2022). Formation of competences of sustainable development in the process of professional training of future elementary school teachers. *Scientific notes of*

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy, 1 (1), 72-80).

Япринець, Т., Келемеш, А., Петраш, Р. (2022). Формування проєктної компетенції майбутніх викладачів професійної освіти у процесі фахової підготовки. *Українська професійна освіта*, 12, 121–127 (Yapynets, T., Kelesh, A., Petrash, R. (2022). Formation of the project competence of future professional education teachers in the process of professional training. *Ukrainian vocational education*, 12, 121-127).

SUMMARY

Bakhmat Nataliia. The project culture of the future educator as the basis for readiness for innovative activity in educational institutions.

The purpose of the article is to analyze the content, essential characteristics and ways of forming the project culture of a future teacher in the structure of his/her readiness for innovative activities in educational institutions. The purpose of the article is to study the possibilities of influencing teacher training programs on the effective implementation of project-based learning methods in educational institutions, to promote the improvement of the project culture of future educators to deepen and expand the content of innovation in modern education.

In writing the article, the following methods of scientific research were used: analysis, synthesis, comparison, generalization – to clarify the state of the research problem in the theory and methodology of teaching future teachers, to determine the theoretical foundations of the study.

The project culture of a future teacher is an important factor in his or her readiness for innovative activities in educational institutions. Project culture enables a teacher to become an effective facilitator of the educational process, able to manage the dynamics and promote the activation of the creative potential of participants in the educational process. It has been found that the structure of the project culture of future teachers should combine the following three components: motivational and personal, cognitive and procedural, and activity and management.

The process of forming the project culture of future teachers includes a combination of different pedagogical approaches, curriculum development, implementation of teaching methods, and creation of an educational environment. It is advisable to use a variety of interactive methods in the formation of the project culture of future teachers in the context of preparation for innovation. It has been determined that the main requirements for organizing the project activities of future teachers include: identifying a specific problem; specifying the significance of the expected results; organizing the independent activity of participants in the educational process; structuring the essential part of the project; applying a system of scientific research methods; selecting a research hypothesis; outlining research methods; collecting, systematizing, analyzing information; discussing the results of work; summarizing, designing and presenting results; project evaluation; formulating conclusions and identifying new research issues.

Key words: project culture, higher education institution, project activities, innovative activities, components of project culture.

УДК 373.2.015.3:78

Лариса Оружа

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID ID 0000-0001-6731-4272

Тетяна Носова

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID ID 0009-0009-8349-2680

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/371-378

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ВОКАЛУ

У статті висвітлюється актуальна проблема застосування ігрових технологій та методів розвитку творчого потенціалу на заняттях з вокалу дітей молодшого шкільного віку. Методами дослідницького пошуку обрано теоретичний, ретроспективний та прогностичний аналіз. Розглядається специфіка використання ігрових методів для розвитку вокальних здібностей дітей молодшого шкільного віку. Висвітлюються результати емпіричного дослідження реалізації творчої уяви дітей на заняттях з вокалу засобами ігрових технологій. Визначено перспективи подальших наукових розвідок у напрямку застосування сучасних педагогічних технологій для створення стимулюючого музичного середовища.

Ключові слова: музична освіта, творчий потенціал, діти молодшого шкільного віку, вокальні здібності, творча уява, ігрові технології, ігрові методи, заняття з вокалу.

Постановка проблеми. Сучасна музична освіта, зокрема й вокальне мистецтво, потребує вдосконалення та розробки нових інноваційних методик. Виявлення творчого потенціалу дітей, розвиток творчих здібностей у процесі музичної діяльності найактивніше досягається засобами ігрових технологій. Мистецько-творча компетентність дитини формується як результат реалізації емоційно орієнтованої моделі мистецької освіти. Її основою є індивідуалізація та комунікація як способи розвитку особистості, що передбачає емоційну взаємодію з іншими особистостями; здатність створювати художні образи, засновані на власному пізнанні світу у поєднанні з спільною діяльністю дорослого й дитини в мистецькому середовищі.

Аналіз актуальних досліджень. Парадигму творчості ґрунтовно досліджено в наукових працях вітчизняних філософів, психологів, педагогів (Г. Балл, А. Богущ, Л. Виготський, Н. Гавриш, М. Гриньова, О. Дронова, І. Зязюн, О. Запорожець, О. Кононко, О. Кульчицька, О. Лосєв, В. Роменець, В. Сухомлинський, І. Тітов, Г. Уоллес та ін.). Висвітленню актуальних теоретико-методологічних засад і розробці методики формування творчого потенціалу особистості в процесі

музичної діяльності присвячено наукові розвідки А. Арісменді, Р. Зінич, К. Орфа, В. Рагозіна, О. Радинова, І. Рудченко, Ш. Сузукі, С. Шоломович, Б. Яворського та ін., зокрема й ігровим технологіям – Н. Ветлугіна, В. Верховинець, Р. Дверій, Н. Кононова, О. Лобач, Н. Сулаєва, А. Усова та ін.

Мета статті полягає у висвітленні методів розвитку творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку на заняттях з вокалу засобами ігрових технологій.

Методами дослідницького пошуку обрано теоретичний аналіз – для уточнення сутності ключових понять (творчий потенціал дітей молодшого шкільного віку, творча уява, ігрові технології, ігрові методи, заняття з вокалу дітей молодшого шкільного віку); ретроспективний аналіз та узагальнення власного педагогічного досвіду; прогностичний аналіз – задля визначення перспектив дослідження порушеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Розвиток творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку в процесі вокально-музичної діяльності є цілісним процесом, у якому види музичної діяльності в поєднанні їх мотиваційного, емоційного та змістового компонентів спрямовані на розвиток образного мислення, уяви і фантазії, творчої активності, сприйнятливості до краси музичного мистецтва.

Так, у літературі була висунута концепція розвитку творчості, обдарованості особистості, як загальної психологічної передумови творчого потенціалу особистості.

Відповідно до цієї концепції в психології виділено компоненти творчості дитини: оригінальність рішень задач, гнучкість мислення, вміння знаходити оптимальні способи діяльності, швидкість прояву мовленнєво-розумових процесів, успішність виконання діяльності.

Тож за визначенням, творчість у школярів – діяльність, що пов'язана зі створенням чогось нового, оригінального, унікального. Тут велике значення має творче мислення, уява, інтуїція, часом неусвідомлені компоненти розумової активності, потреба учнів в самореалізації творчості, особливу роль відіграють міжособистісні стосунки учнів, їх взаємодія, коли учні підтримують один одного, допомагають розкрити творчість кожної особистості, реалізувати здібності, своє натхнення в діяльності, створюючи нові можливості (Лобач, 2011).

Особливої ваги проблема стимулювання творчого потенціалу особистості набуває в освітньо-виховному контексті. Адже для того, щоб творчі здібності сформувалися як форма особистісної активності, а не лише як ситуативний прояв, розвиток має відбуватись у

спеціально організованому середовищі, де не декларуються зразки регламентованої поведінки, впроваджуються позитивні елементи творчого мислення, створюються умови для наслідування творчої поведінки і блокуються прояви агресивної і деструктивної поведінки, має місце соціальне підкріплення творчості тощо (Гузєєв, 2017; Ткаченко, 2023). У результаті відбувається перебудова індивідуального пізнавального досвіду, що призводить до появи оригінальних творчих продуктів діяльності суб'єкта, взаємодії з довкіллям, гнучкого пристосування до змінних умов існування. Саме тому проблема навчання креативній поведінці, розвитку творчих здібностей є надзвичайно актуальною для сучасної системи освіти.

Значною мірою розвитку творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку сприяють інноваційні педагогічні технології з використанням сучасних ігрових методів. У цьому контексті актуалізується проблема застосування ігрових технологій на заняттях з вокалу дітей молодшого шкільного віку, що дозволяє створювати стимулююче музичне середовище, ефективно розвивати музичні здібності дітей молодшого шкільного віку на заняттях з вокалу, де вони можуть вільно виявляти свої ідеї та фантазію (Гузєєв, 2017).

Гра є природною, бажаною й емоційно зумовленою діяльністю дітей, тому найбільш ефективно вокальні здібності дитини розвиваються в процесі музично-ігрової активності. У грі дитина переживає повний спектр різноманітних емоцій, активно взаємодіючи з педагогом й іншими дітьми, отримуючи від цього емоційну насолоду, співаючи, граючи на інструментах, рухаючись вільно. Про роль гри у розвитку дитини висловився Василь Верховинець – видатний діяч українського мистецтва, педагог, автор багатьох музикознавчих праць, викладач хорових дисциплін. У своїй актуальній і донині збірці ігор з піснями «Весняночка» він стверджував: «Гра є наймиліша хвилинка, котра потрібна дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей» (Верховинець, 1989). Гра, як могутній засіб гармонійного розвитку особистості приваблювала вітчизняних і зарубіжних науковців різних часів. У свою чергу Олена Лобач (2013) у методичних рекомендаціях, покликаних допомогти майбутнім і чинним педагогам в організації ігрової музичної діяльності, визначає класифікацію музично-дидактичних ігор, до яких віднесено й творчі ігри (Лобач, 2013). У посібниках Марії Лещенко та Наталії Сулаєвої висвітлено теоретичне

обґрунтування мистецьких ігор, що інтегрують різні види мистецтва (театральне, музичне, хореографічне, образотворче тощо) та ґрунтуються на театралізації літературних або власних творів (віршів, оповідань, казок, легенд). Важливого значення набуває розвиток умінь педагога адаптувати та переробляти сценарій гри, враховуючи конкретні умови її реалізації; інтерпретувати творчий задум відповідно до психоемоційного стану дітей; реалізувати демократичний стиль спілкування (Сулаєва, Федорович, 2010).

Отже, розвиток творчих здібностей, зокрема у вокальній діяльності, потребує безперервної освіти, що розпочинається в дошкільному віці та триває впродовж всього життя. У процесі розвитку творчих здібностей дітей у вокальній діяльності вдосконалюються художньо-естетичний смак, духовно-моральна, інтелектуальна, чуттєво-емоційна, сенсорна, моторна сфери, у такий спосіб поглиблюється загальний розвиток особистості.

Традиційну роботу над піснею можна доповнити інсценуванням, виконанням у ролях, імпровізуванням музичного супроводу, художнім відображенням різними матеріалами на будь-яких поверхнях, малюнками, танцювально-ритмічними рухами, імітуванням гри на музичних інструментах тощо.

У власній практичній педагогічній діяльності Тетяна Носова використовує метод пластичного інтонування для розучування нового вокального матеріалу, за допомогою рухів, учні краще засвоюють матеріал та запам'ятовують музику, відчуючи її тілом та усвідомлюючи зміст. Включаючи прийом імпровізації в ігровій формі, учні повторюють й вигадують власні рухи під обрану педагогом музику, що сприяє розкриттю емоційності та довіри до викладача і колективу.

У процесі гри в «Композиторів» діти молодшого шкільного віку, створювали мелодію до власного імені. На наступних заняттях ускладнювали це завдання створенням супроводу на шумових та ударних музичних інструментах до мелодії власного імені, змінювали ритм й динаміку. Дітям ставилося завдання згадати мелодію, створену на попередньому занятті, що активізувало їхню музичну пам'ять, уяву та образне бачення. Наступним завданням для учнів було самостійне створення мелодії до імен мам, тат, інших родичів і друзів. Додатковим ускладненням творчого прояву дітей була необхідність представити музичну мелодію імені, обігруючи її рухами та додаючи

музичних прикрас голосом в подальшому переходячи до створення музичних фраз та невеликих приспівок.

Також для активації вокальних творчих здібностей дітей на заняттях використовуються наступні ігрові методи та прийоми:

У музичній грі «Слово-Звук» викладач пропонує обрати слово та створити з нього звуковий образ за допомогою свого голосу або музичного інструменту, зазвичай, це назва предметів, які потрапляють у поле зору дитини і з якими вона добре знайома. Завдяки цій грі діти стають більш спостережливими, розвивається образне бачення та фантазія, для них відкривається новий світ, де знайомі предмети можуть звучати.

Під час гри «Музичний колаж» на груповому занятті учням пропонується створити свій власний короткий музичний фрагмент, який в подальшому потрібно об'єднати з фрагментами інших учнів для створення спільного музичного твору-колажу. Саме цей ігровий прийом допоміг дітям краще чути один одного, щоб досягнути гармонійного звучання.

На заняттях «Пори року» діти творчо граються з ритмами, наприклад, в осінню пору викладають ритмічні малюнки з опалого листя різного розміру (велике листя – довгі тривалості, маленьке – короткі), потім переставляють листочки на збільшений нотний стан, даючи назву відповідно до ноти кожному листку, створюючи мелодію і проспівуючи її, вигадують слова до отриманої мелодії, взимку таку ж саму гру роблять з використанням паперових сніжинок, доповнюючи записом свого вокального твору на диктофон з подальшою обробкою в музичній програмі.

Запис голосу (диктофон) – це невід'ємна частина роботи над помилками, вдосконалення виконавської і вокальної майстерності. Використання фонограм (-) і (+), з успіхом застосовується на уроках з постановки голосу, бо це дуже зручно – ми не залежимо від наявності інструменту в аудиторії, чи від концертмейстера (Гузєєв, 2017).

У власній практиці використовувалось програмне забезпечення для створення музики у застосунку GarageBand, яке дозволяє записувати звук безпосередньо в самій програмі, в ній можна легко записувати своє виконання і доводити його до досконалості, підбираючи акомпанемент з різних інструментів, програма пропонує колекцію розумних інструментів, ці інструменти використовують попередньо записані петлі та шаблони, що дозволяє користувачам легко створювати треки з професійним звучанням, додавати аудіоефекти від реверберації та затримки до компресії та еквайзера. Діти молодшого шкільного віку із захопленням працюють над власним твором, відчуючи себе справжніми

композиторами та виконавцями, пишуться власними успіхами та охоче демонструють їх оточуючим. Завдяки тому, що вони бачать, як ідея та задум втілюються й знаходять форму, сприймаючи написання музики, як веселу гру, де вони є авторами, творцями власних шедеврів.

Дуже важливо для викладача створити психологічно-комфортну атмосферу під час гри, яка б викликала позитивні емоції, сприятливо впливала на нервову систему та самопочуття молодших школярів. Саме музично-дидактична гра в початковій школі має базуватися на вільній, творчій діяльності учнів, зміст повинен бути доступним, а мета – досяжною. При цьому обов'язковим елементом гри на уроці музики має бути емоційність (Висовень, 2018).

Висновки. Отже, застосування ігрових технологій на заняттях з вокалу дітей молодшого шкільного віку сприяє процесу розкриття їхнього творчого потенціалу й в інших видах музичної діяльності, зокрема, слуханні музики, музично-ритмічній та музично-ігровій діяльності, формуванню загальних і спеціальних музичних і творчих здібностей.

Навчання через рух та ігрові форми сприяє кращому усвідомленню й запам'ятовуванню музичного матеріалу, а також розвиває емоційну взаємодію між викладачем та учнями. Важливою складовою педагогічного процесу є використання запису голосу, що дозволяє вчителю та учням аналізувати й удосконалювати виконавську майстерність. Музичні ігри не лише розвивають творчість учнів, але й стимулюють їхню зацікавленість у музичному процесі, роблячи навчання цікавим та емоційно насиченим. Також було виявлено, що інноваційні педагогічні ігрові методи, поєднані з використанням сучасних технологій та підходів, дозволяють ефективно розвивати музичні здібності учнів й створювати стимулююче музичне середовище на заняттях, де діти молодшого шкільного віку можуть вільно виявляти свої ідеї та фантазію, що визначає перспективи для подальших наукових розвідок.

Розкриваючи творчий потенціал дитини у процесі гри, надихаючи малюків на нові перемоги, досягаємо тим самим успіхів у навчанні.

ЛІТЕРАТУРА

- Верховинець, В. (1989). *Весняночка*. Київ: Муз. Україна. 343 с. (Verkhovynets, V. (1989). *Vesnyanochka*. Kyiv: Muz. Ukraine).
- Гриньова, М. (2013). До проблеми формування творчих здібностей обдарованих школярів. *Витоки педагогічної майстерності*, 11, 31-36. (Hrynyova, M. (2013). To the problem of the formation of creative abilities of gifted schoolchildren. *Origins of pedagogical skill*, 11, 31-36).
- Гузєєв, В. В. (2017). *Лекції по педтехнології*. Київ: Знання. (Guzeev, V. V. (2017). *Lectures on pedagogical technology*. Kyiv: Znannia).

- Макаренко, Н. М. (2010). *Самостійне вивчення курсу «Психологія обдарованої дитини»*: навч. посіб. Кривий Ріг: Видавничий дім. (Makarenko, N. M. (2010). *Independent study of the course "Psychology of a gifted child"*: teaching manual. Kryvyi Rih: Publishing house).
- Лобач, О. О. (2013). *Музично-дидактичні ігри в початковій школі*. Київ: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти. (Lobach, O. O. (2013). *Musical didactic games in elementary school*. Kyiv: Editorial offices of newspapers on preschool and Primary education.)
- Лобач, О. О. (2011). Творчий розвиток особистості у процесі неперервної мистецької освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*, 2, 193-194. (Lobach, O. O. (2011). Creative personality development in the process of continuous art education. *Aesthetics and ethics of pedagogical action*, 2, 193-194.)
- Рагулін, Г. П. (2015). *Музично-кольорова казка: дитячий мюзикл*. Взято з: https://youtu.be/m_BU6qunaF4 (Ragulin, G. P. (2015). *A musical and colorful fairy tale: children's musical*. Taken from: https://youtu.be/m_BU6qunaF4)
- Сулаєва, Н., Федорович, Л. (2010). *Мистецькі ігри в корекційній роботі з дітьми*. Кременчук: Християнська зоря. (Sulayeva, N., Fedorovych, L. (2010). *Art games in correctional work with children*. Kremenchuk: Christian Dawn).
- Ткаченко, І., Пан, Кехань (2023). Розвиток артистичних здібностей дітей молодшого шкільного віку на заняттях з хореографії та вокалу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (125), 142-150 (Tkachenko, I., Kekhan, Pan (2023). Development of artistic abilities of young school -age children in choreography and vocal. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1 (125), 142-150).
- Токарева, Н. М. (2007). Корекційно-розвивальні можливості проєктивних методик у розвитку креативності. У *Психологічні основи розвитку креативності особистості в умовах педагогічної інноватики*. Кривий Ріг: Видавничий дім, сс. 92–111. (Tokareva, N. M. (2007). Corrective and developmental possibilities of projective methods in the development of creativity. In *Psychological foundations of the development of personal creativity in the conditions of pedagogical innovation*. Kryvyi Rih: Publishing House, pp. 92–111).
- Шульга, Л. М. (2015). *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. Взято з: <https://otr.iod.gov.ua> (Shulga, L. M. (2015). *Education and development of a gifted personality*. Retrieved from: <https://otr.iod.gov.ua>)
- Висовень, А. С. (2018). Дидактичні ігри на уроках музики в початковій школі. *Вісник студентського наукового товариства*, 18, 146-149. (Vysoven, A. S. (2018). Didactic games in elementary school music lessons. *Bulletin of the Student Scientific Society*, 18, 146-149).

SUMMARY

Oruzha Larysa, Nosova Tetiana. Development of children's creative potential using game technologies in vocal classes.

The article highlights the actual problem of using game technologies and methods of developing creative potential in vocal lessons of children in Primary school. The purpose of the article is to highlight the methods of developing the creative potential of children of Primary school age in vocal classes using game technologies.

Theoretical analysis was chosen as the methods of research - to clarify the essence of key concepts (creative potential of children of Primary school age, creative imagination, game technologies, game methods, vocal classes for children of Primary

school age); retrospective analysis and generalization of own pedagogical experience; prognostic analysis - in order to determine the prospects of researching the problem.

The specifics of the use of game methods for the development of vocal abilities of children of Primary school age are considered. The results of an empirical study of the realization of the creative imagination of children of Primary school age in vocal lessons by means of game technologies are highlighted. Prospects for further scientific research in the direction of using modern pedagogical technologies to create a stimulating musical environment are determined. Therefore, the use of game technologies in the vocal lessons of Primary school children contributes to the process of revealing their creative potential in other types of musical activities, in particular, listening to music, musical-rhythmic and musical-game activities, the formation of general and special musical and creative abilities.

Learning through movement and game forms contributes to better understanding and memorization of musical material, and also develops emotional interaction between the teacher and students. An important component of the pedagogical process is the use of voice recording, which allows the teacher and students to analyze and improve performance skills. Musical games not only develop students' creativity, but also stimulate their interest in the musical process, making learning interesting and emotionally rich. It was also found that innovative pedagogical game methods, combined with the use of modern technologies and approaches, allow to effectively develop the musical abilities of students and create a stimulating musical environment in classes, where children of Primary school age can freely express their ideas and imagination, which determines the prospects for further scientific intelligence.

Key words: *musical education, creative potential, children of Primary school age, vocal abilities, creative imagination, game technologies, game methods, vocal lessons.*

УДК 377.1.37.091.322-024.22:53

Олег Стечкевич

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID ID 0000-0002-2194-8787

Павло-Вадим Козловський

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID ID 0009-0001-8578-7468

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/378-387

ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОПЕРАТОРІВ ЦИВІЛЬНИХ ДРОНІВ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД

У статті обґрунтовано доцільність використання інтегративного підходу до формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільних дронів. З'ясовано, що відкриття нової професії «Оператор цивільних дронів» у закладах професійно-технічної освіти вимагає ґрунтовного наукового та методичного дослідження. Доведено, що для повноцінної фахової підготовки операторів цивільного дрона необхідним є інтегративний підхід до навчання, оскільки зміст професійного навчання такого фахівця базується на міждисциплінарному змісті низки природничих та технічних наук, а також пов'язаний з правовими та громадянськими процесами в суспільстві. Загалом необхідне ґрунтовне методологічне, теоретичне, дидактичне обґрунтування та науково-методичне забезпечення професії «Оператор цивільних дронів» у

зкладах професійно-технічної освіти. Основна ідея використання інтегративного підходу до формування базових компетентностей операторів цивільного дрону полягає в тому, що спеціальні предмети у професійній підготовці (виробниче навчання та спеціальні технології), будуть формуватися на основі загальноосвітніх та загальнотехнічних курсів (в першу чергу: фізики, хімії, географії, електротехніки, інформатики тощо).

Визначено, що використання інтегративного підходу з урахуванням сучасних цілей та закономірностей навчання базується на низці принципів формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільних дронів, які взаємодіють з класичними принципами, доповнюючи та оновлюючи їх. Серед цих принципів виокремлено такі як: науковості та професійної зорієнтованості; особистісної спрямованості навчання, визнання учня пріоритетною цінністю процесу навчання; пріоритету мотивів у навчанні, узагальнення знань та способів діяльності, системності тощо. Описано основні характеристики інтеграції змісту професійної підготовки оператора цивільного дрона на основі низки загальноосвітніх та загальнотехнічних компетенцій. Змістовий компонент фахової підготовки операторів цивільних дронів інтегрує низку компетентностей, зокрема знання з фізики, що стосуються фізики польотів та законів аеродинаміки, моделювання та управління польотом, властивостей електромагнітних хвиль та антен, низки оптичних та акустичних понять, законів кінематики та динаміки тощо. Необхідними є знання з географії, що стосуються екологічних та техногенних проблем, картографії, орієнтації на місцевості, роботи з мапами в системі Google, кліматичні та погодні умови польоту тощо. Низка компетентностей стосується загальнотехнічних дисциплін, зокрема обладнання дронів та їх польотів, конструктивні особливості літальних апаратів, уміння працювати з вимірювальними приладами, технічні характеристики дронів, розрахунки параметрів польоту, питання комп'ютерного програмування тощо. Існує низка суспільних та гуманітарних аспектів підготовки оператора цивільного дрона, наприклад правові аспекти використання дронів, етичні та міжнародні норми тощо. Для кількісної оцінки ефективності професійної підготовки оператора цивільного дрона на засадах інтегративного підходу описано поняття рівня потенційної компетентності шляхи її реалізації.

Ключові слова: формування, базові компетентності, майбутні оператори цивільних дронів, інтегративний підхід, принципи

Постановка проблеми. Інноваційні процеси в освіті мають передбачати не лише модернізацію, але оптимізацію та прогнозування. а також забезпечення випереджаючого змісту освіти, що ефективно прокладає шлях у майбутнє. У зв'язку з цим необхідні принципово нові концепції та інструменти дослідження освітнього процесу. Якісні продукти навчання формуються згідно цілей та засобів освіти, у її типологічній предметності, послідовності надання знань, методах і формах, мотивації творчості та самостійності, опорі на здібності та інтереси учнів.

Вивчення в закладах загальної середньої освіти учнями старших класів нових типів безпілотних літальних апаратів викликано вимогами

розвитку техніки, особливо в умовах війни. У наступні роки заплановано вивчення нових тем, зокрема дронів, в такі навчальні предмети як «Захист України» та «Інформатики». Вивчення дронів у школах задовольняє загальноосвітні компетентності учнів. Однак, дрони, як цивільні, так і військові, використовуються в багатьох галузях: кібернетична безпека, радіорозвідка, пошта, сфера, послуг, геодезія, сільське господарство, пожежна безпека, туризм і багато інших.

Поява в навчальних програмах нових навчальних дисциплін є дуже важливим етапом в освітньому процесі. Особливо важливо це в умовах фахової підготовки у закладах професійно-технічної освіти, де реалізується впровадження нових професій, зокрема «Оператор цивільних дронів». Водночас, недоцільно планувати фахову підготовку без урахування тенденцій та процесів формування професійних навичок, професійних підходів та оцінок, оскільки наявність фахових знань не забезпечує готовності до ефективної професійної діяльності. Якщо враховувати в діяльності людини не тільки реалізацію здобутих знань та навичок, а й ступінь розвитку її здібностей, формування творчого мислення, загальний рівень освіти та культури та багато іншого, стане зрозумілим, що головним у результаті навчання є професійна компетентність, яке містить в собі значно більше, ніж обсяг знань та навичок.

Таким чином, актуальність проблеми формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільних дронів та її недостатня дослідженість у сучасній педагогічній науці, визначають наше місце у науковому пошуку як апробацію використання інтегративного підходу до фахової підготовки оператора цивільних дронів.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз перспектив професії оператора показує, що «дрони як безпілотні апарати, які можуть здійснювати далекі перельоти, контролювати території, проводити заміри, прийшли в повсякденне життя з військової сфери, де виконують замість людей небезпечні завдання. Дрони можуть доставляти вантажі у важкодоступні регіони, контролювати виникнення і поширення лісових пожеж і повені під час паводку, вимірювати забруднення повітря в мегаполісах тощо» (Краус, Краус, Манжура, 2019, с. 133).

О. Балабух вважає, що «дрозознавство сприяє розвитку просторового мислення та геометричних навичок, оскільки учні вивчають рух дронів у тривимірному просторі. Вивчення дрозознавства сприяє розвитку навичок програмування та інженерії серед учнів» (Балабух, Балик, 2023, с. 206). Доцільним є виділення позитивних аспектів

та труднощів щодо вивчення основ дронознавства: «сильні сторони: зацікавленість учнів може бути збільшена, оскільки вони розуміють, що їхні навички можуть бути використані для створення важливих технологій на службу військовій справі; дозволяє розвивати інноваційний підхід та підготовку до вирішення реальних проблем. Слабкі сторони: вимагається значний обсяг фінансування для доступу до спеціалізованого обладнання та програмного забезпечення для навчання; потрібна висока кваліфікація вчителів для ефективного використання технологій у навчанні» (Балабух, Балик, 2023, с. 207).

Одну з найважливіших проблем фахової підготовки С. Фаренік вважає «становить вибір системи факторів, які дають можливість пояснювати і прогнозувати динаміку розвитку об'єктів. Роль прогнозів найбільш концентровано проявляється у плануванні, будучи його вихідною базою» (Фаренік, 2003, с. 20). В. Демидова визначає суть прогнозів через такі особливості як «пізнавальний характер, теоретичний рівень пізнання, логічна упорядкованість, чітка спрямованість на певний результат, використання при складанні прогнозу наукових законів і закономірностей. Тому всі соціальні прогнози за сутністю є ймовірними» (Демидова, 2001, с. 8).

О. Дейнека вважає, що «інтеграція як втілення інтегративного підходу до навчання – це один із тих засобів, які спроможні уніфікувати, об'єднати й сконцентрувати знання на основі взаємопроникнення їх елементів, зміцнення й ускладнення зв'язків між ними (Дейнека, 2020, с. 40).

На думку О. Муращенко впровадження інтегративного підходу передбачає «застосування раціональних прийомів пошуку та аналізу інформації в ході планування та розроблення авторських освітніх програм; адекватний відбір, систематизацію та використання цієї інформації» (Муращенко, 2021, с. 55). Оптимізація інтегрованих навчальних занять передбачає виконання низки умов, зокрема «правильне визначення об'єкта вивчення; використання методів проблемного навчання, проектної роботи, активізація розумової діяльності» (Паньків, 2020, с. 33). Водночас, проблема формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільних дронів є новою і вимагає ще тривалого дослідження.

У пропонованій статті розвиваються проведені раніше авторами дослідження, зокрема програмування дронів на основі нейронних мереж для виявлення пожеж на ранній стадії (Козловський, 2020),

використання медіа на засадах синергетичного підходу (Стечкевич, Козловський, 2023) та ін.

Мета статті. Обґрунтування доцільності використання інтегративного підходу до формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільних дронів.

Виклад основного матеріалу. В останні роки з'явилися принципово нові престижні професії, що пов'язано з розвитком нових технологій, а також із швидким розвитком техніки в умовах війни. Оволодіння цими професіями вимагає спеціальної підготовки фахівців, а також їх готовності до неперервної освіти.

Нині не виникає сумніву у перспективності розвитку дронів, як у цивільній, так і у військовій сфері. Не можна не звернути увагу на постійне багатократне зростання ролі дронів у військових діях, які дозволяють знаходити координати ворога і знищити його за допомогою дронів-камікадзе. Останнім часом дрони застосовуються не тільки в сільському господарстві, не тільки для розмінування територій, але і в геодезії, і в археології, в архітектурі. Безпілотники, звичайно, можуть допомагати в багатьох галузях, однак, професійні оператори дрону будуть готуватися як в загальному, так, можливо, в майбутньому, і для окремих галузей господарства, чи знань. Таким чином, оновлення дисципліни «Захист Вітчизни» в контексті включення знань про безпілотні літальні апарати, також внесення змін до курсу «Інформатики», можливо, суттєво вплинуть і на розвиток професійної освіти. Зокрема, в семи областях України, вже у закладах професійно-технічної освіти передбачено введення спеціальності «Оператор цивільного дрона». Тому вивчення дронів в школі і поява професій є актуальними і на часі.

У контексті педагогічної теорії та практики надзвичайно важливими є методологічне обґрунтування загальної та фахової підготовки оператора цивільного дрона, розроблення відповідної концепції та науково-методичного забезпечення змісту навчання.

Для повноцінної підготовки оператор цивільного дрона необхідним є інтегративний підхід до навчання, оскільки професійна підготовка такого фахівця базується на міжпредметному змісті низки природничих та технічних наук, а також пов'язана з правовими та громадянськими процесами в суспільстві.

Важливим етапом теоретичного обґрунтування змісту нової професії є визначення принципів формування її змісту. У класичній парадигмі виділяють принципи науковості, наочності, свідомості та

активності, доступності, урахування індивідуальних та вікових особливостей, систематичності та послідовності, ґрунтовності знань тощо. Хоча трактування змісту цих принципів із часом змінюється, однак дієвість їх залишається постійною протягом тривалого часу. З появою нових підходів до навчання з'являються нові принципи навчання (проблемності, рефлексії, пріоритету теоретичних знань тощо.).

В умовах використання інтегративного підходу з урахуванням сучасних цілей та закономірностей навчання можна виокремити принципи, які взаємодіють з класичними принципами, доповнюючи та оновлюючи їх. До таких принципів відносимо: *принцип науковості та професійної зорієнтованості* як визначає перенесення акценту з засвоєння знань на розвиток ключових компетентностей; принцип особистісної спрямованості навчання, що передбачає визнання учня пріоритетною цінністю процесу навчання; *принцип пріоритету мотивів у навчанні*, де джерелом активності учня є його потреби, а задоволення цих потреб визначається внутрішніми мотивами; *принцип узагальнення знань та способів діяльності*, що забезпечує активну особистісну позицію у засвоєнні нових знань та вмінь; *принцип системності* у навчанні, що дозволяє учням усвідомити цілісність змісту навчання і підпорядкування його професійним цілям тощо.

У процесі формування змісту і методичного забезпечення нових професій, зокрема «Оператор цивільних дронів», дидактичні завдання є складнішими, ніж у умовах загальноосвітньої школи. Адже, одна справа, коли питання безпілотних літальних апаратів є просто темою в загальноосвітній школі, і зовсім інше, коли ця тема передбачає підготовку фахівців. Причому, фахівців у сфері, яка дуже швидко розвивається, змінюється і технічно ускладняється. Безсумнівною є доцільність відкриття такої професії, оскільки потреба в літальних апаратах буде щораз зростати, самі дрони будуть швидко розвиватися як в технічному, так і в інтелектуальному напрямі. Адже, очевидно, що буде зростати кількість розумних літальних апаратів, які здатні проаналізувати ситуацію і прийняти рішення. Такий підхід вимагає значних зусиль не тільки практиків, але науковців у галузі в теорії освіти. Адже відомі випадки, коли відкриття нових професій або ж просто введення в програму нових навчальних предметів без достатнього наукового обґрунтування, спричиняло значні труднощі і ефект інновації був значно нижчим, ніж очікувався. Тому ми вважаємо, що перш за все необхідне ґрунтовне методологічне, теоретичне, дидактичне

обґрунтування та науково-методичне забезпечення професії «Оператор цивільних дронів» у закладах професійно-технічної освіти.

Основна ідея використання інтегративного підходу до формування базових компетентностей операторів цивільного дрону полягає в тому, що спеціальні предмети у професійній підготовці (виробниче навчання та спеціальні технології), будуть формуватися на основі загальноосвітніх та загальнотехнічних курсів (в першу чергу: фізики, хімії, географії, електротехніки, інформатики тощо).

Інтеграція змісту професійної підготовки оператора цивільного дрона передбачає низку загальноосвітніх та загальнотехнічних компетенцій. Перш за все, це знання з фізики, що стосуються фізики польотів та законів аеродинаміки, моделювання та управління польотом, властивостей електромагнітних хвиль та антен, низки оптичних та акустичних понять, законів кінематики та динаміки тощо. Необхідними є знання з географії, що стосуються екологічних та техногенних проблем, картографії, орієнтації на місцевості, роботи з мапами в системі Google, кліматичні та погодні умови польоту тощо.

Низка компетентностей стосується загальнотехнічних дисциплін, зокрема обладнання дронів та їх польотів, конструктивні особливості апаратів, уміння працювати з вимірювальними приладами, технічні характеристики дронів, розрахунки параметрів польоту, питання комп'ютерного програмування тощо. Існує низка суспільних та гуманітарних аспектів підготовки оператора цивільного дрона, наприклад правові аспекти використання дронів, етичні та міжнародні норми тощо.

Для кількісної оцінки ефективності професійної підготовки оператора цивільного дрона на засадах інтегративного підходу доцільно ввести поняття значущості навчального елемента (дидактично оброблена та включена до навчальної дисципліни тема чи підтема), яка визначається експертною оцінкою застосування в практичній роботі отриманих знань, навичок та умінь.

Корисним є використання поняття потенційної професійної компетентності, якою фахівець володіє неявно і виявляє лише в процесі практичної діяльності. Потенційну професійну компетентність можна оцінити як добуток рівня вивчення навчального елемента на величину значущості цього елемента. Загалом рівень потенційної професійної компетентності визначається як частка поділу значення потенційної професійної компетентності на навчальний час, затрачений на вивчення певного навчального елемента.

Висновки. Таким чином, відкриття нової професії «Оператор цивільних дронів» у закладах професійно-технічної освіти вимагає ґрунтовного наукового та методичного дослідження, причому для повноцінної фахової необхідним є інтегративний підхід до навчання, використання якого базується на низці принципів формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільних дронів, таких як науковості та професійної зорієнтованості; особистісної спрямованості навчання, визнання учня пріоритетною цінністю процесу навчання; пріоритету мотивів у навчанні, узагальнення знань та способів діяльності, системності тощо. Змістовий компонент фахової підготовки операторів цивільних дронів інтегрує низку компетентностей. Для кількісної оцінки ефективності професійної підготовки оператора цивільного дрона на засадах інтегративного підходу описано поняття рівня потенційної компетентності шляхи її реалізації.

Тому подальші дослідження спрямовані розроблення концептуальних засад формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільного дрона.

ЛІТЕРАТУРА

- Балабух, О. І., Балик, Н. Р. (2023). Використання STEM-технологій для вивчення основ дронознавства. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 9–10 листопада 2023 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, сс. 207–209. (Balabukh, O. I., Balyk, N. R. (2023). Using STEM technologies to study the basics of drone science. *Modern digital technologies and innovative teaching methods: experience, trends, perspectives*: Materials of the XIII International Scientific and Practical Internet Conference (pp. 207–209). Ternopil: TNPU named after V. Hnatiuka).
- Дейнека, О. М. (2020). *Методичні засади інтеграції навчання технічних дисциплін і фізики в професійно-технічних навчальних закладах* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02). Київ. (Deineka, O. M. (2020). *Methodical principles of teaching intrtegration of technical disciplines and physics in higher vocational schools* (dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02). Kyiv).
- Демидова, В. Г. (2001). *Формування в майбутніх педагогів прогностичного компонента професійної діяльності* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04). Одеса. (Demydova, V. H. (2001). *Formation of the prognostic component of professional activity in future teachers* (avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04). Odesa).
- Козловський, П.-В. Ю. (2020). Програмування дронів на основі нейронних мереж для виявлення пожеж на ранній стадії. *Модернізація та сучасні українські та світові наукові дослідження*: матеріали міжнародної студентської наукової конференції (Львів, 29 травня, 2020 р.) Львів: Молодіжна наукова ліга, Т. 2, сс. 32–33. (Kozlovskiy, P.-V. Yu. (2020). Programming drones based on neural networks for early fire detection. *Modernization and modern Ukrainian*

- and global scientific research: Materials of the International Students Scientific Conference (Vol. 2, pp. 32–33). Lviv: Molodizhna naukova liha).*
- Краус, Н. М., Краус, К. М., Манжура, О. В. (2019). Професії майбутнього у віртуальній реальності інноваційно-цифрового простору. *Бізнесінформ*, 1, 132–137. (Kraus, N. M., Kraus, K. M., Manzhura, O. V. (2019). Future professions in the virtual reality of the innovative digital space. *Business information*, 1, 132–137).
- Муращенко, О. В. (2021). Підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до інтегрованого навчання молодших школярів (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04). Запоріжжя. (Murashchenko, O. V. (2021). *Training of Primary School Teachers for Integrated Education of Junior Schoolchildren in the System of Postgraduate Education* (dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04). Zaporizhzhia).
- Паньків, Б. І. (2020). Бінарний урок – як один із інноваційних методів та інтерактивних форм навчання. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку педагогічної освіти в Україні: матеріали II наук.-практ. конф.* (Миколаїв, 4-5 вересня 2020 р.). Херсон: Молодий вчений, сс. 32–36. (Pankiv, B. I. (2020). A binary lesson is one of the innovative methods and interactive forms of learning. *Theoretical and practical aspects of the development of pedagogical education in Ukraine: Materials of the II Scientific and Practical Internet Conference* (pp. 32–36). Kherson: Molodyi vchenyi).
- Стечкевич, О. О., Козловський, П. Ю. (2023). Використання медіа для рекламної діяльності у сфері освіти на засадах синергетичного підходу. *Інноваційна педагогіка*, 57, 2, 141–144. (Stechkevych, O. O., Kozlovskiy P. Yu. (2023). The use of media for advertising activities in the field of education on the basis of a synergistic approach. *Innovative pedagogy*, 57, 2, 141–144).
- Фаренік, С. А. (2003). *Управління як форма зв'язку теоретичних моделей і практичних рішень* (автореф. дис. ... д-ра філософських наук: 09.00.03). Київ. (Farenik, S. A. (2003). *Management as a form of connection between theoretical models and practical solutions* (avtoref. dys. ... d-ra filosofskykh nauk: 09.00.03). Kyiv).

SUMMARY

Stechkevych Oleg, Kozlovskiy Pavlo-Vadym. Formation of basic competences of future operators of civil drones: integrative approach.

The article substantiates the expediency of using an integrative approach to formation of basic competencies of future civil drone operators. It was found that the opening of a new profession "Civil drone operator" in vocational education institutions requires thorough scientific and methodical research. It has been proven that an integrative approach to training is necessary for full-fledged professional training of civil drone operators, since the content of the professional training of such a specialist is based on the interdisciplinary content of a number of natural and technical sciences, and is also related to legal and civil processes in society. In general, thorough methodological, theoretical, didactic substantiation and scientific and methodological support of the profession "Civil drone operator" in vocational and technical education institutions is necessary. The main idea of using an integrative approach to the formation of basic competencies of civil drone operators is that special subjects in professional training (industrial training and special technologies) will be formed on the basis of general education and general technical courses (first of all: physics, chemistry, geography, electrical engineering, computer science, etc.). It was determined that the use of an integrative approach, taking into account modern goals and regularities of training, is

based on a number of principles of formation of basic competencies of future civil drone operators, which interact with classical principles, supplementing and updating them. Among these principles, the following are singled out: scientific and professional orientation; personal orientation of education, recognition of the student as a priority value of the educational process; the priority of motives in education, generalization of knowledge and methods of activity, systematicity, etc. The main characteristics and integration of the content of the professional training of the civil drone operator based on a number of general educational and general technical competencies are described. The content component of professional training of civil drone operators integrates a number of competencies, in particular knowledge of physics related to flight physics and laws of aerodynamics, flight modeling and control, properties of electromagnetic waves and antennas, a number of optical and acoustic concepts, laws of kinematics and dynamics, etc. Knowledge of geography related to environmental and man-made problems, cartography, terrain orientation, working with maps in the Google system, climatic and weather conditions of flight, etc. is necessary. A number of competencies relate to general technical disciplines, in particular drone equipment and their flights, design features of aircraft, ability to work with measuring devices, technical characteristics of drones, calculations of flight parameters, computer programming issues, etc. There are a number of societal and humanitarian aspects of civilian drone operator training, such as legal aspects of drone use, ethical and international norms, etc. In order to quantitatively assess the effectiveness of the professional training of the civil drone operator based on the integrative approach, the concept of the level of potential competence and the ways of its implementation are described.

Key words: formation, basic competencies, future civil drone operators, integrative approach, principles

УДК 371.124

Артем Стрижаков

ТОВ «Цифромаркет»

ORCID ID 0000-0003-1407-939X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/387-398

ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЇЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті показано, що здатність особистості до прояву та необхідності соціального розвитку перетворює її у вихований суб'єкт, який здатний активізувати усі її напрямки життєдіяльності. Для реалізації цього було використано комплекс теоретичних та практичних методів дослідження. Доведено, що у постійній і активній взаємодії людини зі світом – природою й суспільством – здійснюється її індивідуальний розвиток. Діяльність може сприяти найбільш повному розвитку внутрішнього світу особистості. Показником високого рівня діяльності є відповідність свідомого, цілеспрямованого, активного й творчого ставлення особистості до діяльності.

Ключові слова: особистість, розвиток, соціальні умови, індивідуальність, соціальне, діяльність, поведінка, соціальна якість, життєдіяльність.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в суспільстві на сучасному етапі його розвитку, породжують нові вимоги до системи

освіти й виховання підростаючого покоління. Ці зміни виявляються в зміні парадигми виховання й освіти, у зміщенні акцентів у суспільній свідомості – дитина, вихованець із об'єкта педагогічних впливів перетворюється в суб'єкт власного розвитку. І в цьому контексті, де відбувається виокремлення особливостей розвитку особистості як біосоціального утворення, важливо осмислити саме характер, специфіку соціального – того, що здобуває людина в процесі залучення до життєдіяльності суспільства й виховання.

Виходячи з розуміння особистості як однієї із сутнісних характеристик людини, її соціального розвитку, необхідно визнати, що соціалізована, зріла особистість не розкриває усіх аспектів цілісного розвитку особистості. В процесі онтогенезу та соціогенезу формуються різні варіації рівнів розвитку різних видів зрілості людини, які нерозривно пов'язані з її освітньою діяльністю. На рубіжних етапах вікового розвитку, що певною мірою співвідносяться із ступенями навчання в системі неперервної освіти, людина, що зростає, досягає своєї вершини, своєї зрілості, яка втілюється в готовність до переходу на новий, більш високий ступінь освіти й розвитку.

На емпіричному рівні досліджень особистість і її цілісність розглядаються як своєрідні соціальні явища, як деяка сукупність соціальних рис. І в цьому випадку соціальна якість особистості з'являється в усій повноті життя, вона, по суті, прихована за явищами буття особистості

Аналіз актуальних досліджень. Проблема біологічного чи соціального, певних наукових характеристик особливостей розвитку особистості, її дій та вчинків завжди була в полі зору різних дослідників.

Вітчизняні дослідники Г. О. Бал, Л. Ф. Бурлачук, Л. В. Канішевська, В. Ф. Моргун та інші у своїх дослідженнях систематично сконцентровують свою увагу на різноманітних аспектах проблем, пов'язаних із вивченням особливостей, характеристик та відповідних якостей особистості. Феномен вияву «соціалізації» як соціального стану розвитку особистості активно обговорюється в рамках гуманістичної школи (З. Фрейд, Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс). Окремі аспекти теорії соціального активно доповнюють також ідеї «смысла життя» В. Франкл «актуалізаторської діяльності» Е. Шостром.

Мета статті. Показати, що здатність особистості до прояву та необхідності соціального розвитку перетворює її у вихований суб'єкт, який здатний активізувати усі її напрямки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Осмислення соціального змісту даної проблеми в контексті розвитку й виховання людини в сучасних умовах для педагогічної науки стає спеціальним завданням. Складність пояснення соціального характеру виховання прихована в його особливому змісті, оскільки об'єктом виховання є людська особистість. Сутність людини вбачається або в самій людині, або в тому середовищі, що впливає на неї (біологічне, соціальне або фізичне). На емпіричному рівні досліджень особистість і її цілісність розглядаються як своєрідні соціальні явища, як деяка сукупність соціальних рис. І в цьому випадку соціальна якість особистості з'являється в усій повноті життя, вона, по суті, прихована за явищами буття особистості

З позиції її соціальної суті, соціальна якість особистості втрачає багатство зовнішнього вияву і зводиться до основних істотних властивостей. На рівні соціально-педагогічної теорії необхідно виявити такі сутнісні соціальні утворення, які внутрішньо поєднали б сукупність соціальних меж, виявлених при вивченні особистості на емпіричному рівні дослідження.

Взаємозв'язок зовнішнього й внутрішнього зрозумілий як дія зовнішніх причин через внутрішні умови, усуває в проблемі розвитку протиставлення зовнішньої соціальної зумовленості і внутрішнього спонтанного розвитку, дозволяє подолати дуалізм біологічного й соціального, уявивши, що соціальне не просто надбудовується над біологічним, а є самою природою людини, оскільки сама природа людини є продуктом історії.

Взаємодія пов'язує людей не тільки синхронно, але і діяхронно, забезпечуючи спадкоємність соціального порядку, культури в формі успадкування деякої суми (а, точніше, системи) досягнень. Останні часто називають соціальною і культурною спадщиною даного суспільства, включаючи в це поняття духовні цінності, культурні традиції, стійкі стандарти світосприйняття і поведінки, норми моралі, стереотипи мислення, політичні і правові практики, естетичні уявлення. При цьому частиною спадщини є і соціокультурний досвід, знання, досягнення, що стали традицією, а також ті, якими було знехтувано на якомусь етапі, або ж переосмислено, «підправлено».

Становлення особистості відбувається за допомогою сукупності різних видів діяльності. Діяльність є динамічною, саморозвивальною ієрархічною системою взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких відбувається народження психічного образу, втілення його в об'єктові,

здійснення й перетворення опосередкованого психічним образом суб'єкта в предметній дійсності.

З-поміж різноманітних видів діяльності особистості завжди виокремлюється основний вид, який превалює над усіма іншими. Цей вид діяльності може: а) бути вибраний випадково, нав'язаний силою життєвих обставин і не співпадати з покликанням. У цьому випадку така діяльність не сприяє формуванню цілісної особистості; б) співпадати зі здібностями і покликанням особистості, що максимально активно формує її цілісність; в) лише частково співпадати з покликанням особистості. При цьому важливо мати на увазі, що і суспільні відносини, які утворюються навколо переважального роду діяльності, мають істотний вплив не тільки на всю систему відношень особистості, структуру її спілкування, але і на всю її соціальну якість.

Оскільки потенціал людини реалізується в окремих видах діяльності лише частково, то його об'єктивна і більш чи менш повна оцінка можлива за умови розгляду всієї сукупності діяльностей, які виконуються особистістю. При цьому важливо, в які зв'язки з іншими людьми вступає особистість.

Діяльність особистості повинна розкривати для неї різні аспекти суспільних відносин, показувати перспективу людині її власного розвитку у цих відносинах. І чим більш повно індивід залучається в систему суспільних відносин, тим більше можливостей виникає у нього для формування суспільно значущих властивостей.

У тому разі, коли особистість є об'єктом, її індивідуальне буття формується переважно під впливом зовнішніх впливів, різних умов і обставин. Якщо ж особистість є суб'єктом, то ситуація змінюється: вона сама створює власне буття, водночас змінює і себе.

Як зазначає відомий філософ Е. Ільєнков: «Біологію слід розглядати як дещо суттєво недиференційоване, а соціально організовану життєдіяльність в конкретно-історичних формах її культурної еволюції – як дійсну причину виникнення психічних відмінностей» (Ільєнков, 1991, с. 37). І далі: «Тіло людини, що виступає як особистість, – це її органічне тіло разом з тими штучними органами, які вона створює із речовини зовнішньої природи, «видовжуючи» й багатократно посилюючи природні органи свого тіла і тим самим ускладнюючи й урізноманітнюючи свої взаємні відносини з іншими індивідами, свою сутність» (Ільєнков, 1991, с. 393).

Поведінку індивідууму не можна розглядати поза його соціальним життям. «Особистість є істотою соціальною в прямому розумінні: вона повторює не власні, а спільні для всіх погляди, виконує загальні для всіх звичаї, виявляє загальні дії у відомих випадках... Людина в суспільстві безумовно підпорядкована суспільним вимогам» (Ільєнков, 1991, с. 11).

Кожний соціальний організм можна розглядати як функціональну систему. А як система, такий організм потребує певної регуляції, впорядкованості. На думку Т. Парсонса, елементарна взаємодія індивідів утворює зміст первинного рівня соціальної структури (Парсонс, 1964, с. 30). Деякі інші автори вважають, що взаємодія між двома й більше людськими індивідами може визнаватися основним об'єктом дослідження й одиницею, яка підлягає зокрема, соціологічному аналізу.

Термін «особистість» у розумінні «personalitat» використовується вченими різних наукових напрямків, зокрема психоаналітиками (З. Фрейд, К. Юнг), представниками гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Оллпорт), Г. Мюрреєм – автором теорії неповторної індивідуальної особистості. Ці вчені розглядають особистість як дещо «одиничне», унікальне, як таке що суттєво відрізняється. «Індивід» тим самим стає ядром «особистості» і як «одинична» істота протиставляється світу.

Іншу думку має Е. Ільєнков, який вважає, що особистістю, тобто одиницею соціальною, суб'єктом, людина (дитина) може стати тільки в тому разі, якщо сама почне діяти – «здійснювати діяльність». Він наголошує: «Особистість і виникає тоді, коли індивід розпочинає самотійно, як суб'єкт, здійснювати зовнішню діяльність за нормами й еталонами, які задані йому зовні – тією культурою, в лоні якої він долучається до людського життя, до людської діяльності. Поки ж людська діяльність звернена на нього, а він лишається її об'єктом; індивідуальність, якою він, звичайно вже володіє, не є ще людська індивідуальність. І лише постільки, поскільки дитина засвоює, переймаючи від інших людей, людські способи відношення до речей, в середині її органічного тіла й виникають, формуються, утворюються й специфічні людські органи ...» (Ільєнков, 1991, с. 398).

Поруч з розмежуванням понять «індивід» і «особистість» у радянській і зарубіжній психології при характеристиці особистості використовувалися різні тріади: «організм», «соціальний індивід» і

«особистість» (М. Ярошевський, Р. Харре); «індивід», «особистість» та «індивідуальність» (С. Рубінштейн). Б. Ананьєвим було введено уявлення про «індивід», «особистість», «суб'єкт діяльності» й «індивідуальність». Через поняття «індивід» він позначив «індивідні» природні властивості людини; через поняття «особистість» – соціальний стан людини в суспільстві, суспільні функції – ролі, цілі й ціннісні орієнтації, що визначають соціальну біографію людини. Під «суб'єктом діяльності» Б. Ананьєв розумів людину, що володіє свідомістю й активно перетворює світ у пізнанні, праці тощо, а під «індивідуальністю» – інтегративне цілісне об'єднання «індивіда», «особистості», і «суб'єкта діяльності».

У науковій літературі найбільш поширеними є три варіанти двофакторних теорій: теорія конвергенції двох факторів (В. Штерн), теорія конфронтації двох факторів (З. Фрейд) і концепція взаємодії двох факторів. Ці теорії отримали й іншу назву – «концепції подвійної детермінації розвитку» особистості людини.

В. Штерн уважав, що особистість є продуктом соціального середовища, тобто соціального фактора, та спадкових переддиспозицій, які отримує людина від народження, тобто біологічного фактора. Поєднання (або взаємовплив) цих двох факторів соціального і біологічного – зумовлюють виникнення нового стану особистості. В. Штерн наголошує «якщо з двох протилежних поглядів кожний має вагоме підґрунтя, то істина повинна полягати в поєднанні їх обох: душевний розвиток не є простим виявом вроджених властивостей і водночас не простим сприйняттям зовнішніх впливів, а є наслідком поєднання (конвергенції) внутрішніх даних із зовнішніми умовами розвитку. Ця «конвергенція» має силу як для основних рис та для окремих явищ розвитку. Стосовно будь-якої функції чи властивості не можна ставити питання: «Чи відбувається вона зовні? Що із середини? Оскільки і те й інше бере участь (неоднакову у різних випадках) у його здійсненні» (Штерн, 1915, с. 20).

З. Фрейд вважав, що будь-яка динаміка й розвиток життя можуть бути зрозумілими на підставі вивчення двох принципів душевної діяльності – принципу прагнення до задоволення й принципу реальності. Принцип реальності змушує людину рахуватися з реаліями навколишнього світу, прагнути перетворити їх. Завдяки вихованню можна примирити сили, які зштовхуються у протиборстві цих двох принципів. Якщо людина, спонукаючись лібідозною

енергією, прагне до отримання задоволення, то реальне соціальне середовище накладає свої норми, свої заборони, що перешкоджають досягненню відповідної потреби. З позиції зовнішнього спостерігача конфронтація двох факторів подана як конфлікт між культурою, суспільством і потягами особистості. У внутрішньому плані конфронтація біологічного й соціального позначається З. Фрейдом через початковий конфлікт між різними інстанціями особистості – «Понад – Я» і «Воно». «Понад – Я» є в організації особистості соціальними нормами, засвоєними в ході розвитку суб'єкта під впливом принципу реальності, а «воно» переважно відбиває сховане в глибинах організму природне начало.

Розгляд соціального середовища, суспільства як зовнішньої сили, яка впливає на дитину, виходить із антропоцентричної парадигми мислення, що перетворює дитину в точку застосування зовнішніх впливів з боку суспільства. В реальності таке протиставлення між дитиною і суспільством конструюється у штучних ситуаціях, які викидають дитину з її природної соціальної ситуації розвитку. Дитина або «закидається» в нову «соціальну групу», або зіштовхується з «чужим» дорослим. Відомий англійський методолог і соціальний психолог Р. Харре бачить витoki розуміння соціалізації як зовнішнього примусу, а також штучні схеми експериментування з дитиною в запропонованій Р. Декартом опозиції «зовнішнє–внутрішнє». На думку Р. Харре, який спирається на ідеї Л. Виготського про соціалізацію як перетворення інтерпсихічного в інтрапсихічне в ході спільної діяльності й спілкування, для побудови теорії індивідуальної психології особистості необхідно відмовитися від декартової опозиції «зовнішнє–внутрішнє». Напроти́вагу декартовій системі координат Р. Харре пропонує простір психології особистості з такими осями: вісь «індивідуальне–колективне»; вісь «особистісне–соціальне»; вісь «публічне–особисте». Вісь абсцис «індивідуальне–колективне» одночасно, за Р. Харре, є віссю «здійснення» в концептуальному просторі психології особистості.

Схема Р. Харре, в якій індивідуум не протиставлений соціальній групі, а нерозривно пов'язаний з нею процесом «здійснення», дії, близька до ідеї Л. Виготського, згідно якої розвиток дитини в суспільстві, перетворення соціального в індивідуальне відбуваються в процесі співпраці з дорослими й однолітками. Саме така співпраця і є основою соціалізації особистості.

На початку 30-х років ХХ століття Л. Виготський зазначав: «Для нас сказати про процес «зовнішній» – означає сказати «соціальний». Будь-яка психічна функція була зовнішньою, оскільки перш ніж стати внутрішньою, власне психічною функцією, вона спочатку була соціальною; ... соціальними взаєминами двох людей» (Виготський, 1991, с. 197). Описуючи таку ситуацію Л. Виготський звернув увагу на грані індивідуалізації дитини.

Особливо цікавою нам видається перша грань «індивідуалізації». Розкриття цієї грані дозволило Л. Виготському обґрунтувати основний генетичний закон культурного розвитку: від інтерпсихічного, соціальної колективної діяльності дитини – до індивідуального, інтрапсихічного, власне психологічних форм її діяльності. Сутність цієї лінії аналізу розвитку конкретних видів діяльності представлено в роботах Л. Виготського, присвячених перетворенню зовнішньої мови, «мови-для-інших», у внутрішню мову – «мову-для-себе».

У процесі цього перетворення повністю змінюється граматична й семантична структура внутрішньої мови. Для пояснення цих змін потрібно спиратися на ідею Л. Виготського про роль мотивації в розумінні висловлювання. На думку М. Бахтіна, спілкування між людьми стає діалогічним, якщо ті, хто спілкуються фокусуються на мотивах один одного. Аналогічна зміна відбувається й у внутрішній мові. Л. Виготський писав: «... розуміння думки співрозмовника без розуміння його мотиву – того, задля чого висловлюється думка, є неповне розуміння. Точно так і в психологічному аналізі будь-якого висловлювання ми доходимо до кінця тільки тоді, якщо розповідаємо про цей останній і найпотаємніший план мовленнєвого мислення, його мотивацію» (Виготський, 1991, с. 380). У внутрішній мові людина на свідомому чи несвідомому рівні знає мотиви співрозмовника, оскільки цей співрозмовник – вона сама, її «Я».

Особистість є мислячим тілом, тілом соціальним, яке існує як рухоме з просторовими і тимчасовими атрибутами. Категорії «рух», «простір» і «час» повинні знайти особистісне значення. Тому вони повинні аналізуватися як соціальний рух, соціальний простір і соціальний час. З цього приводу К. Абульханова-Славська пише: «Суперечність між безмежними просторово-часовими можливостями буття людства і обмеженістю людського життя в її індивідуальній формі є рушійною суперечністю відтворювання індивідуальної життєдіяльності. Об'єктивно в житті індивіда виникає потреба

встигнути здійснити «себе» в житті, яка виступає для нього в формі тимчасової необхідності і системній організації його життя (суспільна діяльність, сім'я тощо) і спонукає його до активності. Це прагнення «здійснити себе» є доказом причетності індивіда до форм життя людства, його прагнення виконати своє суспільне «призначення». Це своєрідна «мотивація» життя часом, що спонукає до відтворення подій і ситуацій у часі» (Абульханова-Славська, 1991, с. 76).

На відміну від соціальної біологічну особливість між індивідуумами більш-менш чітко можна виявити і зафіксувати відразу після народження, коли вони ще не зазнали дії соціальних факторів.

Розкриваючи взаємозв'язок біологічного і соціального в межах психологічної науки, Б. Ломов наголошує: «Поняття «розвиток особистості», «розвиток організму» – це лише наукові абстракції, що охоплюють різні сторони єдиного, але водночас багатоякісного в своїх виявах процесу. Взаємне опосередкування біологічного й соціального виступає в цьому процесі, мабуть, у найбільш повній і розгорнутій формі... Це взаємне опосередкування здійснюється через систему психологічних властивостей людини» (Ломов, 1981, с. 16).

Ще більш визначеніше пише з цього приводу О. Лурія: «Соціальне не просто «взаємодіє» з біологічним, воно утворює нові функціональні системи, використовуючи біологічні механізми, забезпечуючи їх нові форми роботи, і саме в формуванні таких «функціональних новоутворень» і знаходиться факт появи вищих форм свідомої діяльності, які виникають на кордоні природного і суспільного...» (Лурія, 1978, с. 75).

Під соціальним ми розуміємо все те, що характеризує специфічні для людини і суспільства, на відміну від тваринного світу, умови, процеси й продукти їх життєдіяльності, їх функціонування, й зміни розвитку. «Олюднений простір, омолоджений час, людські форми поведінки..., – зазначає К. Абульханова-Славська, – реалізуються для дитини спочатку в діях дорослих, діях, спрямованих на її обслуговування. Із самого народження дитини її активність регулюється всередині системи... взаємозв'язку дорослий – дитина...» (Абульханова-Славська, 1991, с. 459).

Із погляду Е. Ільєнкова: «Справжня особистість, яка стверджує себе з усією властивою їй енергією і волею, і стає можливою лише там, де є необхідність ламати старі стереотипи життя, лише там, де закінчився період застою, панування штампів, і настав час творчості,

лише там, де виникають і стверджують себе нові форми відносин людини до людини, людини до самої себе» (Ільєнков, 1991, с. 412).

Основними компонентами в процесі взаємодії між людьми є вони самі, їх взаємний зв'язок й той, що звідси слідує взаємний вплив однієї людини на іншу. Суттєвим компонентом у процесі взаємодії індивідів є факт їх взаємних змін як результат взаємовпливу.

Взаємодія складається із дій. Кожна соціальна дія - це система, що містить ряд елементів: а) дієвий індивід; б) об'єкти дії або індивід, на якого діють; в) засоби або знаряддя дії; г) метод дії або спосіб використання засобів; д) реакція індивіда, на якого діють, або результат дії.

У діяльності виявляються нахили та інтереси, імпульсивні спонукання та бажання. Також свій відбиток мають темперамент, спадкові генетичні особливості. Виявляються та формуються різноманітні стимули саморозвитку. Від природи дитина діяльна, активна, має потрібні задатки та стимули для саморозвитку.

У процесі життя людина неодноразово змінює мікросередовище, що призводить до формування якісно визначеної дольової структури особистості та формування в ній соціально-психологічної готовності до нових видів спілкування та діяльності.

Стосовно особистості вихованців зазначимо, що існує певна кількість можливостей (ланок), за допомогою яких суспільство «взаємодіє» з окремою особистістю, або де виявляється їх взаємодія. Найбільш близьким до особистості, до якого вона входить, є елемент суспільства – мікросередовище. Л. Буєва визначає його так: «Мікросередовище – це елемент, ланка загального соціального середовища. Специфіка його полягає у тому, що воно заломлює й опосередковує вплив суспільства на особистість, її духовний світ» (Буєва, 1968, с. 124). У 70-і роки минулого століття вважалося, що дитина засвоює соціальний зміст тільки тією мірою, в якій вона активно й залучена в існуючі взаємодії, а не пасивна, чи тільки сприйнятлива.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, особистість соціальна за своєю суттю й індивідуальна за способом свого існування. Індивідуальність подає власний світ індивіда, який за своїм змістом визначається соціальними умовами, а за походженням, структурою та формою є індивідуальною. Спільне буття містить способи і форми, властиві всім людям, які входять до однієї спільності, але не містить способів індивідуальної життєдіяльності. Отже, кожна людина повинна виробити власні способи й прийоми діяльності для

реалізації суспільних завдань, сформувати індивідуальний стиль життєдіяльності, соціальної поведінки.

Діяльність може сприяти найбільш повному розвитку внутрішнього світу особистості. Показником високого рівня діяльності є відповідність свідомого, цілеспрямованого, активного й творчого ставлення особистості до діяльності.

Вивчення особливостей процесу розвитку особистості передбачає аналіз не лише того, як вона привласнює соціальний досвід і залучається до життя суспільства, але і зміст її оригінального (ціннісного) внеску, що збагачує це життя. Саме залежність засвоєння і відтворення соціального досвіду і є основою, на якій може системно розкриватися стан розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

- Абульханова-Славская, К. А. (1991). *Стратегия жизни*. Москва: Мысль. (Abulhanova-Slavskaya, K. A. (1991). *Strategy of life*. Moscow).
- Буюева, Л. П. (1968). *Социальная среда и сознание личности*. Москва: Наука (Bueva, L. P. (1968). *Social environment and personality consciousness*. Moscow).
- Выготский, Л. С. (1991). *Педагогическая психология*. Москва: Педагогика (Vyigotskiy, L. S. (1991). *Pedagogical psychology*. Moscow).
- Ильенков, Э. В. (1991). *Философия и культура*. Москва: Политиздат (Ilenkov, E. V. (1991). *Philosophy and culture*. Moscow).
- Ломов, Б. Ф. (1981). Личность в системе общественных отношений. *Психологический журнал*, 2, 1, 3–17 (Lomov, B. F. (2005). *Personality in the system of public relations*. *Psychological journal*, 2, 1, 3–17).
- Лурия, А. Р. (1978). *Основы нейропсихологии*. Москва: МГУ (Luriya, A. R. (1978). *Fundamentals of neuropsychology*. Moscow).
- Радул, В. В. (1994). *Фактори соціальної зрілості студентів педвузу*. Київ (Radul, V. V. (1994). *Social maturity factors of pedagogical university students*. Kiyiv).
- Платонов, К. К. (1984). *Краткий словарь системы психологических понятий*. М.: Высш школа (Platonov, K. K. (1984). *Brief dictionary of psychological concepts*. Moscow).
- Парсонс, Т. (1964). *Социальная структура и личность*. Москва: Наука (Parsons, T. (1964). *Social structure and personality*. Moscow).
- Штерн, В. (1915). *Психология раннего детства*. Петроград: Школа и жизнь (Shtern, V. (1915). *Psychology of early childhood*. Petrograd).
- Щедровицкий, Г. П. (1993). *Педагогика и логика*. М.: Касталь: Междунар. журн. «Магистериум» (Schedrovitskiy, G. P. (1993). *Pedagogy and logic*. Moscow).

SUMMARY

Stryzhakov Artem. Characterization of personality action in the process of its socialization.

In the constant and active interaction of a person with the world – nature and society – his / her individual development is carried out. The openness of the “man – world” system contributes to the fact that man is a microcosm that reflects and contains the macrocosm – society, nature and the world as a whole. At the center of

such an open system is a complex of personality properties with its endless series of social connections and properties of the activity subject.

Personality is social in its essence and individual in its way of existence. Individuality presents the individual's own world, which is determined by social conditions in its content, and has an individual character in its origin, structure, and form.

Common existence contains methods and forms that are characteristic of all people who are part of the same community, but does not contain methods of individual life activity. Thus, each person must develop his / her own methods of activity for the realization of social tasks, form an individual style of life, social behavior.

Activities can contribute to the most complete development of the personality inner world. An indicator of activity high level is the correspondence of a person's conscious, purposeful, active and creative attitude to activity.

Being involved in social processes, the individual thus changes the circumstances of his / her own life. Participating in social life, the individual actively defines and develops the "line" of his / her own life. Personality is a social quality (property) of an individual, which is determined by his / her inclusion in social relations. The image of an individual's life, the social roles performed by him / her ensures the formation, transformation and consolidation of the properties that create his / her psychological content. It is in the system of social relations that the internal, mental processes of an individual are transformed into the qualitative properties of his / her personality.

Studying the peculiarities of the personality development process involves analyzing not only how it appropriates social experience and is involved in the life of society, but also the content of its original (valuable) contribution that enriches this life. It is the dependence of assimilation and reproduction of social experience that is the basis on which the state of personality development can be systematically revealed.

Key words: *personality, development, social conditions, individuality, social, activity, behavior, social quality, life activity.*

UDC 342.97.29.2-67.316.35

Yuliia Shulha

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

ORCID ID 0000-0002-9161-1442

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/398-410

INVOLVEMENT OF STUDENT YOUTH IN THE ACTIVITY OF RELIGIOUS VOLUNTEER ORGANIZATIONS IN POLAND AND UKRAINE

The article is devoted to the review of the process of involving student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine. The desire to help people is an important factor in the involvement of student youth in religious charity activity. For student youth, volunteering is a means of self-realization, widespread in institutions and various organizations of Ukraine and Poland. The role of religious volunteer organizations in the life of students is a topic that is considered in a multidisciplinary way by many researchers. For a detailed study of this issue, available scientific research in the field of motivation for volunteering was analyzed.

Key words: *religious organizations, volunteer activity, volunteers, student youth, life of student youth, volunteer activity, volunteer organizations in Poland and Ukraine.*

Formulation of the problem. The difficult circumstances of modern life have a negative impact not only on the environment, but also on the quality of human life. Over time, attention to support has grown and gained a large scale around the world. Religiously affiliated student volunteer organizations deserve special attention. The formation of multiple religious volunteer teams contributes not only to the improvement of the lives of people and animals, but also to the realization of children's natural competitive needs and healthy competition.

The most convenient way of involving student youth in the activity of religious volunteer organizations today is considered to be the formation of several volunteer initiative groups from students of different grades, united on a voluntary basis by interests. Such volunteer squads can be of different ages (primary and high school students) or of the same age (for example, several squads in the same grade or in parallel grades).

The main tasks of the school volunteer movement are considered to be: uniting the school team around good deeds; satisfaction of spiritual interests and needs of schoolchildren; fostering patriotism; organization of meaningful leisure time; prevention of abnormal forms of behavior and harmful habits; promoting a healthy lifestyle; support of pro-social initiatives for children and student youth; establishment of partnerships of schools with state authorities and public organizations for the implementation of pro-social initiatives.

Analysis of current research. The involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine is a relevant and important topic that is under careful study in literary sources. Researchers and authors of thematic articles emphasize the importance of interaction between religious volunteer organizations and student youth. Taking into account the psychological characteristics of teenagers and young people is an important aspect in focusing their attention on religious volunteering.

Among modern national researchers, V. Matwash, M. Vasin, V. Sirko, O. Dshatlyk, P. Horinov, Y. Reshetnikov, I. Kunderenko, V. Khromets, V. Chornopyshka, M. Malysh, R. Drapushko and others were interested in the issue of involving student youth in the activity of religious volunteer organizations. Among foreign researchers, J.P. Willem, G. Davy, D. Pocklington, V. Haber, and R. Treyer were engaged in the study of this issue. Research studies show that active participation in volunteer

organizations contributes to the development of moral values, tolerance and social responsibility among young people.

The aim of the article. The main goal of the study is to determine the motivation of schoolchildren's participation in religious volunteer organizations, methods of their involvement, to identify the challenges they face, as well as to study the impact of such participation on their personal development and social activity.

Research methods. To realize the goal of this study, the following general scientific research methods were used: analysis, synthesis, comparison and generalization.

Results. Religious volunteer organizations carry out a large number of charitable, social and educational projects, which contribute to the improvement of people's quality of life and promote the spread of religious values. The attractiveness of religious voluntary organizations for young people is that they allow them to feel like useful and influential members of society.

To study this issue, we suggest to outline the key concepts of the study, the main motives and methods of involving student youth in the activity of religious volunteer organizations, consider examples of such centers, and deal with the main challenges that schoolchildren encounter on their volunteer path.

For a detailed analysis of the given topic, we consider it necessary to clarify the meaning of the term "*volunteering*". Having analyzed a number of thematic sources, we determined that this concept has several interesting interpretations, namely:

- a useful deed performed without expecting financial reward;
- a voluntary choice of activity that depends on personal views and chosen opinions;
- an activity that is not coercive and based on the desire to help;
- active participation of a person in social life that is expressed through joint activity within various associations and contributes to the improvement of the quality of life;
- a form of active participation in socially beneficial affairs, a method of collective interaction and an effective mechanism for solving current social problems;
- a national idea of charity and benevolence, philanthropy, etc. (Skidanovych, 2018).

According to V. Kostina, “volunteering is responsible participation and the practice of civil solidarity, dedicated to overcoming economic, social, cultural, religious and political injustice” (Kostina , 2020).

Article 1 of the Law of Ukraine “On Volunteering” states that “volunteer activity is a voluntary, socially oriented, non-profit activity carried out by volunteers through the provision of volunteer assistance” (*On Volunteering*, 2024). Below the signs of volunteering are described in more detail.

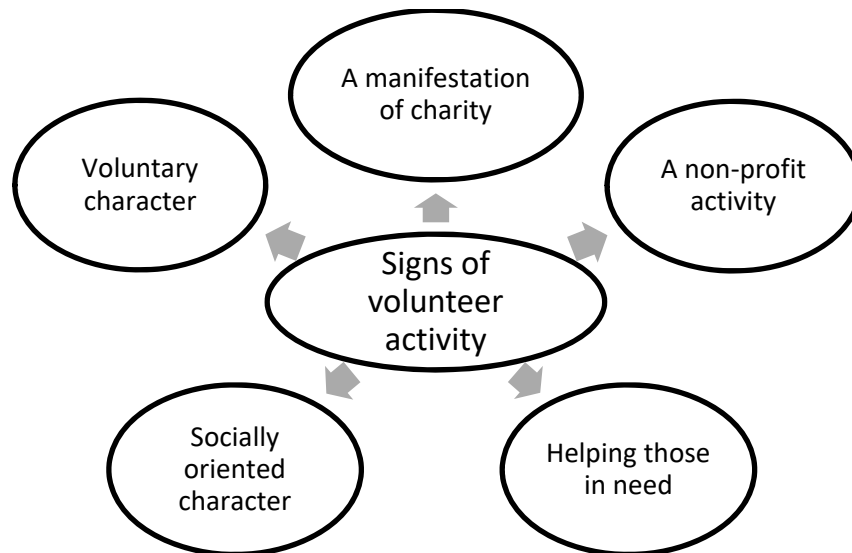

Fig. 1.1. Signs of volunteer activity

In addition, the Law of Ukraine “On Volunteering” defines the principles on which all activity of volunteer organizations is based. Among them are:

- equality;
- voluntariness;
- legality;
- non-profitability;
- being free of charge;
- humanity (ibid.)

Religious volunteering is voluntary work for establishment of social justice through the promotion of mercy. The activity of religious volunteer organizations is aimed at: overcoming poverty, establishing justice and restoring human dignity, regardless of their religion, skin color, nationality, political or worldview beliefs.

Volunteer religious organizations provide students with a unique opportunity to gain valuable experience and useful skills, demonstrate their commitment to religious values, and get involved in important public

affairs. One of the motivations for participating in religious volunteer organizations may be the desire to contribute to a charitable cause and help those in need of protection, support or assistance. In addition, participation in volunteer activity can be a source of personal satisfaction, development of emotional fulfillment and increase in self-esteem.

It is worth noting that the legislation establishes a restriction for youth aged 14 to 18 years, which prohibits volunteering in the provision of volunteer assistance to eliminate the consequences of man-made or natural emergencies and the provision of volunteer assistance to the Armed Forces of Ukraine, other military formations, law enforcement agencies, state power during a special period, legal regimes of emergency or martial law, as well as providing volunteer assistance in medical facilities (ibid.). Religious organizations explain volunteering as a way to respond to the inner spiritual calling of every believer and parishioner.

There are many religious communities in Poland and Ukraine that actively involve student youth in their activity. This is done through various activities, such as: seminars, lectures, summer or winter camps, youth meetings, etc. Workshops and masterclasses are organized for schoolchildren, where young people can:

- gain experience in providing first aid;
- learn about volunteering in other countries;
- develop their creative abilities;
- learn to communicate with different people (Matviyko, 2015).

Religious volunteer organizations help form young people who will treat their faith responsibly, be able to help others and develop social consciousness. This contributes to the formation of the general public and cooperation of various social groups in society. Thanks to this, young people have the opportunity to deepen their knowledge of faith, as well as find themselves in a religious community.

Young people can participate in various charitable activities, such as helping the homeless, the sick, people with special needs, etc. Such actions help young volunteers develop their social skills, engage in their own self-realization and affect the improvement of other people's lives (*Working with children, youth and families - Caritas of Ukraine*, n.d.).

Participating in faith-based volunteer organizations can also make a number of challenges. First of all, schoolchildren may face difficulties in combining volunteer activity with studies and other responsibilities. Also, some students may face discouragement or rejection of their activity by

other people, which can create difficulties in further motivation and involvement in volunteer activity. However, participation in religious volunteer organizations can have a significant impact on the personality development of schoolchildren. It can contribute to formation of values, development of moral principles and responsibility. Also, through interaction with different people and participation in collective activity, schoolchildren can develop leadership qualities and the ability to cooperate with others. Volunteering can stimulate the development of self-discipline, organization and teamwork skills (ibid.).

One of important success factors in attracting student youth to religious volunteer organizations is creation of a favorable environment for their participation. Ensuring the availability and variety of volunteer programs that take into account the diverse interests and needs of young people is a key factor in the interest of schoolchildren in such activity.

It is also necessary to consider the role of education and providing information in attracting student youth to religious volunteer organizations. Initiatives aimed at informing about the possibilities and benefits of volunteering contribute to a conscious choice made by young people to participate in such organizations. Ukraine and Poland are noted for the active development of religious volunteer organizations that offer various projects for student youth. This may include participation in charitable actions, social support of vulnerable population groups, development assistance and assistance in the field of education, etc. (Matviyko, 2015).

Volunteering is an undeniably unique phenomenon that does not depend on borders and financial situation of the volunteers. In the period of crisis and aggravation of the situation in the countries, it acquires certain dimensions. Today, there are many volunteer centers, organizations and individual charity representatives in Ukraine. Among them are religious volunteer organizations, which we offer to get acquainted with in this study. We consider the interfaith cooperation of the centers and their international dialogue to be a particularly significant positive feature of religious volunteering (Kostina, 2020).

Under the slogan “Believe and act”, the charity fund “Together for Ukraine” united representatives of various religious organizations within the framework of one of the areas of activity, which included the centers of other countries of the world. Volunteer activity of religious organizations can be considered an indicator of social development of society. Within the framework of this fund, it was emphasized that

interconfessional dialogue has existed for a long time. It is this that provides an opportunity to help within Ukraine, and contributes to such help coming to Ukraine from other countries (Kostiuk, 2015).

Today, the “Caritas” network of charitable organizations takes an active part in volunteering in Ukraine. The organization “Caritas-Spez Ukraine” is part of the international confederation “Caritas Internationalis” and a member of “Caritas Europe”. Currently, “Caritas-Spez Ukraine” is engaged in charity work in many directions. One of the priority directions of the organization’s work is the involvement of student youth in its activity.

Thanks to this organization, children get the opportunity to attend summer camps and develop their social skills, learn leadership skills and participate in interesting activity. Children are offered:

- conferences and seminars;
- language camps and schools;
- rehabilitation of those with special needs;
- workshops and classes;
- tourist holiday, etc.

Older youth have the opportunity to learn how to improve their social competence, try themselves in the role of animators, group leaders. The active participation of schoolchildren in the volunteer programs of “Caritas-Spez Ukraine” contributes to their personal growth and the introduction of positive changes in society (*Community - Religious Mission “Caritas-Spez”, n.d.*).

The next organization that is engaged in active volunteering in many cities is “Caritas of Ukraine”. It is currently one of the largest international networks of charitable organizations in the world and Europe. The “Caritas of Ukraine” organization recognizes the importance of empowering young people through community activity and strives to expand their rights and opportunities. “Caritas of Ukraine” has a target program aimed at developing the potential and abilities of children and youth, as well as the development of traditions of charity and mercy in Ukraine (*Work with children, youth and families - Caritas of Ukraine, n.d.*).

Furthermore, “Caritas of Ukraine” gives young people an opportunity to take on social responsibility, which is critically important for the future development of the country. This is achieved by involving young people in public activity, for example, volunteering, fundraising, participation in various social initiatives. The following activities are organized for schoolchildren:

- practical grades on financial literacy;
- culinary and creative masterclasses;
- foreign language courses;
- various workshops;
- cultural and recreational activity;
- sports lessons and competitions (*Preparing children and youth for the future - Caritas of Ukraine*, n.d.).

These activities provide student youth with practical experience, skills and knowledge that can be used to promote positive change in their communities. Group and individual consultations, preventive workshops and mutual support groups with a psychologist are held with the parents of schoolchildren. Thanks to these efforts, “Caritas of Ukraine” helps form a generation of socially conscious young people who are able to positively influence their society and the world around them (ibid.).

Another important religious organization engaged in volunteering in Ukraine that is worth mentioning is All-Ukrainian association “Alraid”. It is a public union that is a platform for young people to show initiative and creativity. The aim of the association is to help war veterans, families of fallen soldiers and other vulnerable population groups by increasing their social activity and support in legal matters, social adaptation and integration. Involvement of youth is one of the central aspects of this organization (*Comprehensive development of youth and children*, n.d.). As part of its activity, “Alraid” organizes:

- a large number of workshops for young people;
- flash mobs on hot social topics;
- evening gatherings dedicated to the cultures of different nationalities of Ukraine;
- chess tournaments and various festivals.

The work of the “Alraid” association with student youth enables schoolchildren to feel like a part of a large organization and to do good on a volunteer basis. The main values taught by “Alraid” are: piety, moderation, purposefulness, professionalism, dedication, solidarity and creative approach (ibid.).

In addition to the mentioned organizations, there are many religious volunteer centers and projects in Ukraine that are not so large-scale. They provide humanitarian assistance to the vulnerable population and are engaged in providing them with the necessary things, psychological and social assistance. Participating in such activity allows volunteers to bond with

each other, deepen their understanding of faith, and improve their personal spiritual development. Religious volunteer organizations in Ukraine work on a voluntary basis, often involving help from different countries of the world. They create an auspicious atmosphere where everyone can contribute to charitable activity and development of religious values.

Work with young people in religious volunteer organizations in Poland is an important component of the spiritual development of the young generation. Poland is known for its numerous religious communities that actively work with schoolchildren, directing them to spiritual development and active participation in church life. Religious organizations in Poland have created special programs and projects aimed at attracting and bringing youth closer to religious values.

One of the most important areas of work with young people in religious organizations in Poland is the formation of moral values and ethical principles. Young people are given the opportunity to study scriptures, spiritual literature and participate in spiritual conversations and discussions. Such lessons help young people understand and express their spiritual aspirations, reveal their inner potential and grow as individuals. Among other aspects, work in religious organizations in Poland contributes to the development of intercultural and interreligious tolerance. Students from different religious traditions have the opportunity to meet and communicate, learn and understand other beliefs and traditions. This helps to strengthen mutual understanding and contributes to the building of harmonious coexistence of different religious communities in Poland.

“Caritas Poland” is the largest religious volunteer organization in Poland that is responsible for national campaigns and providing international aid, supporting various vulnerable categories of the population. One of the most difficult and important tasks that “Caritas Poland” is engaged in work with young people. Thanks to its programs and projects, it supports young people in their social and educational development. The main goal of the organization’s work with student youth is to create a positive environment for their growth and self-realization (*Poland - Caritas*, n.d.).

At “Caritas Poland”, they understand the importance of psychological well-being of young people, so they conduct various workshops, seminars and consultations for this purpose, thanks to which young students get an opportunity to develop their skills, acquire new knowledge and reveal their own creative abilities. The organization actively promotes education of

young people and organizes Caritas school clubs that help children get a quality education and develop their potential (*ibid.*).

It is important to note that “Caritas Poland” promotes interaction with other cultures and countries, therefore it actively supports international youth exchanges. Student youth are actively involved in the religious organization “Caritas Poland” and participate in volunteer work. This allows schoolchildren to participate in various charitable and social projects, to help those who need support.

“WOL Poland” (Word of Life Poland) is an important religious organization that’s doing volunteer work in Poland. The activity of “WOL Poland” is based on the principles of mutual understanding, patience and benevolence. They create a friendly and open atmosphere that promotes the development of personality and faith in God. “WOL Poland” is an organization that offers various opportunities for spiritual growth, communication with people who share common values, and providing assistance to those in need. Their approach to work is characterized by friendliness and mutual understanding.

The organization “WOL Poland” actively works with student youth with the aim of their social and educational integration. The activity of this organization is aimed at development of youth initiatives, support of their talents and provision of proper conditions for self-realization. “WOL Poland” constantly organizes workshops and masterclasses aimed at developing creativity and leadership skills among student youth (*Giving - Word of Life Fellowship, Inc., n.d.*).

A big advantage is that the organization gives schoolchildren the opportunity to participate in various volunteer activities, which stimulates the active participation of young people in public life. Such activities help young people reveal their potential and find their place in society. It is important to note that “WOL Poland” takes care of partnership relations with other youth organizations and develops international cooperation. All this makes work with the youth of the “WOL Poland” organization an indispensable component of the process of forming active and involved youth. It is known that “WOL” actively works in Ukraine and several other countries of the world (*ibid.*).

Volunteer activity of the religious organization “Catholic world mission” in Poland is a significant component of global public activity aimed at supporting people. This organization focuses on providing assistance in the field of education, healthcare and social needs. As part of its volunteer

activity, “Catholic world mission” offers many opportunities for active participation in various projects. This often includes supporting schools and other education institutions located in vulnerable communities. Volunteers provide assistance both in the field of financing and in organizational and pedagogical activity. The “Catholic world mission” organization pays considerable attention to work with young people.

The organization shows great concern for education and support of young people, contributing to their professional and personal growth. One of the main aspects of working with young people is providing educational opportunities. The organization provides young people with access to quality education, training programs and courses that help them realize their potential and develop the necessary skills. Involvement of schoolchildren in this organization begins at an early age.

In parallel with educational programs, this religious union develops a culture of volunteering among students. The organization provides opportunities to participate in charitable and social projects, where young people can contribute to the improvement of various spheres of society. Such work contributes to the involvement of young people in public activity, forms a sense of responsibility in them and develops leadership qualities. Young volunteers of “Catholic world mission” make a significant contribution to creating a better future for those who are experiencing difficulties today (*Donate that Catholic Charity Work & Missionaries in Poland, CWM, n.d.*).

There are many religious volunteer organizations in Poland that are engaged in various types of charitable and voluntary activity. They promote the values of faith, help those in need and carry out social projects. Religious volunteer organizations in Poland operate in various fields. Some of them specialize in helping low-income families, the homeless or immigrants. Some provide food, clothing, medical or legal assistance. Other organizations focus on holding charity events, raising funds for children with cancer, or helping to build schools and hospitals in third world countries. In addition to charitable activity, religious volunteer organizations conduct thematic events, catechisms, retreats and other events that contribute to the spiritual growth of citizens.

Conclusions. From the abovementioned, we can see that the involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine is an important component of the formation of humane values and responsibility in children. Teaching schoolchildren to volunteer is important not only for the youth themselves,

but also for the entire society. Religious volunteer organizations of Poland and Ukraine play an important role. They are a symbol of solidarity, mutual help and love for the neighbor. Their activity is aimed at improving both the material and spiritual condition of people, and make a significant contribution to the social development of both countries.

We believe the prospect of further research on this issue is the study of legal framework for involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine.

REFERENCES

- Preparing children and youth for the future - Caritas of Ukraine* (n.b.). Caritas of Ukraine. URL: <https://caritas.ua/cyf/gotuyemo-ditej-ta-molod-do-majbutnogo/>.
- Comprehensive development of youth and children* (n.b.). Congress of Muslims of Ukraine. URL: <http://www.arraid.org/ua/vsebichniy-rozvitok-molodi-ta-ditey>.
- Kostina, V. V. (2020). *Social security of vulnerable population groups*. KRPOCH. URL: <https://doi.org/10.26697/sri.krpocho/kostina.vv2.2020>.
- Kostiuk, B. (2015, September 10). *Church and war: how religious communities of Ukraine engage in volunteering*. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27237619.html>.
- Matviyko, W. S. (2015). *Volunteering as a social phenomenon* (thesis, National Aviation University). erNAU – Repository of the National Aviation University. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/15318>.
- On volunteering, Law of Ukraine No. 3236-VI* (2024). (Ukraine). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
- Work with children, youth and families - Caritas of Ukraine* (n.d.). Caritas of Ukraine. URL: <https://caritas.ua/cyf/>.
- The community is real "Caritas-Spez" mission* (n.d.). Rel is hygienic "Caritas-Spez" mission. URL: <https://Caritas-Spez.org/ua/page/gromadi/spilnota>.
- Skidanovych, V. (2018). Psychological structure of student volunteering. *Collection of scientific works: psychology*, (22), 62-68. URL: <https://doi.org/10.15330/psp.22.62-68>.
- Taran, V. Y. (2018). *Administrative and legal regulation of activity of public organizations in Ukraine* (Master's thesis. Sumy State University). eSSUIR – Electronic Sumy State University Institutional Repository. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/71889>.
- Participants of Wikimedia projects (2010, April 16). *Caritas of Ukraine - Wikipedia*. Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Caritas_Ukraine.
- Donate to Catholic Charity Work & Missionaries in Poland* CWM (n.d.). Catholic World Mission. URL: <https://catholicworldmission.org/poland/>.
- Giving - Word of Life Fellowship, Inc.* (n.d.). Giving - Word of Life Fellowship, Inc. URL: <https://give.wol.org/opportunity/161>.
- Poland - Caritas* (n.d.). Caritas. URL: <https://www.caritas.org/where-caritas-work/europe/poland/>.

АНОТАЦІЯ

Шульга Юлія. Залучення студентської молоді до діяльності релігійних волонтерських організацій у Польщі та Україні.

У статті окреслено особливості залучення студентської молоді до діяльності релігійних волонтерських організацій у Польщі та Україні. Важливим фактором залучення студентської молоді до релігійної благодійної діяльності є бажання допомагати людям. Для студентської молоді волонтерство є засобом самореалізації, спільним для закладів та різноманітних організацій України та Польщі. Роль релігійних волонтерських організацій у житті студентства є темою, яка розглядається багатьма дослідниками в мультидисциплінарному ключі. Для детального вивчення даного питання проаналізовано наявні наукові дослідження у сфері мотивації до волонтерської діяльності.

Складні обставини сучасного життя негативно впливають не тільки на навколишнє середовище, а й погіршують якість життя людини. Згодом увага до підтримки в усьому світі зростає й набула великих масштабів. Особливої уваги заслуговують релігійні студентські волонтерські організації. Формування багатьох релігійних волонтерських команд сприяє не тільки покращенню життя людей і тварин, а й реалізації природних конкурентних потреб дітей та здорової конкуренції.

Найпродуктивнішим способом залучення студентської молоді до діяльності релігійних волонтерських організацій сьогодні вважається формування кількох волонтерських ініціативних груп зі студентів різних класів, об'єднаних на громадських засадах за інтересами. Такі волонтерські загони можуть бути різновіковими (учні початкових і старших класів) або одновіковими (наприклад, кілька загонів в одному класі або в паралельних класах).

Основними завданнями шкільного волонтерського руху вважаються: згуртування шкільного колективу навколо добрих справ; задоволення духовних інтересів і потреб школярів; виховання патріотизму; організація змістовного дозвілля; профілактика аномальних форм поведінки та шкідливих звичок; пропаганда здорового способу життя; підтримка просоціальних ініціатив дітей та студентської молоді; налагодження партнерства шкіл із органами державної влади та громадськими організаціями для реалізації просоціальних ініціатив.

Ключові слова: релігійні організації, волонтерська діяльність, волонтери, студентська молодь, життя студентської молоді, волонтерська діяльність, волонтерські організації в Польщі та Україні.

УДК 372. 461

Марина Ячменик

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0003-3547-046X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/410-419

ФОРМУВАННЯ ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 5-6 КЛАСАХ НУШ НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЦІЇ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Стаття присвячена аналізу наявності формування інфомедійної грамотності учнів на уроках української літератури 5-6 класів НУШ у навчальній програмі з української літератури для 5-9 класів, модельних

навчальних програм для 5-6 класів НУШ. Охарактеризовано сутнісні характеристики інфомедійної грамотності відповідно до проєкту «Вивчай і розрізняй: інфомедійна грамотність в освіті» (IREX). Подано класифікацію компонентів інфомедійної грамотності. Обґрунтовано варіативність форм, методів інтеграції міжпредметних зв'язків у сучасний урок української літератури задля формування інфомедійної грамотності учнів 5-6 класів.

Ключові слова: НУШ, українська література, інфомедійна грамотність, міжпредметні зв'язки.

Постановка проблеми. Через війну в Україні та її повоєнне відновлення у взаємовпливах із напрямом до європеїзації, цифрового розвитку, інтенсивного інформаційного потоку, зміною соціальних вимог до фахівців, сучасне суспільство потребує національно свідомих, духовно багатих громадян зі стійкою патріотичною позицією, розвиненим емоційним інтелектом, сформованим критичним та аналітичним мисленням, що убезпечить їх від зовнішніх інформаційних загроз, впливу пропаганди у майбутньому та дозволить стати компетентними, конкурентноспроможними фахівцями задля особистого розвитку та розквіту України на основі сформованого високоінтелектуального капіталу країни. Сприяти вирішенню заaktuалізованих проблем може медіосвіта, упроваджена на загальнодержавному рівні, а також інтегрована у освітній процес реформованих закладів загальної середньої освіти, які, орієнтуючись на Державний стандарт базової загальної середньої освіти, Концепцію Нової української школи, зосереджені на формуванні ключових компетентностей та наскрізних умінь учнів, серед яких і інформаційно-комунікаційна.

В Україні з 2016 року впроваджується нова редакція Концепції розвитку медіаосвіти, яка, за визначенням авторів, має стати фундаментальною складовою інформаційної безпеки країни, відіграти стратегічну роль у вихованні патріотизму молоді, формуванні її української ідентичності. У цьому вбачаємо суголосся з цілями та завданнями мовно-літературної освітньої галузі, зокрема, уроками української літератури, виховний потенціал яких має універсальну місію: формування ціннісних орієнтирів, моральних пріоритетів, сприяння розширенню світогляду, виховання патріотичних почуттів на основі вивчення вітчизняних творів, літератури рідного краю, усвідомлення себе громадянином країни тощо. Тому, саме урок української літератури з інтегрованими міжпредметними зв'язками з української мови, історії України, мистецтва, інформатики, географії та ін. може стати одним із ключових у шкільній системі формування інфомедійної грамотності

учнів, а через роботу з медіатекстом (уміння безпечно шукати, аналізувати, підбирати, інтерпретувати, створювати якісний усний та письмовий, графічний аудіовізуальний текст) розвивати необхідні навички.

Аналіз актуальних досліджень. На потребі встановлення міжпредметних зв'язків у педагогіці наголошували Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, К. Ушинський, В. Сухомлинський та інші. Міжпредметні зв'язки на уроках української літератури досліджували Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Н. Волошина, В. Неділько та інші. Інтеграцію інфомедіаграмотності в шкільні предмети з 2020 року на теренах України популяризує проєкт “Вивчай і розрізняй: інфомедійна грамотність в освіті” (IREX). Міжпредметні зв'язки на уроках української літератури як засіб формування ключових компетентностей школярів в умовах упровадження Концепції Нової української школи в своїх наукових доробках висвітлюють: М. Гудз, О. Савченко, О. Тараненко, В. Шуляр та ін. Однак питання формування інфомедійної грамотності на уроках української літератури НУШ на основі міжпредметності на сьогодні ще є малодослідженою.

Мета статті – дослідити можливості формування інфомедійної грамотності на уроках української літератури НУШ на основі аналізу модельних програм з української літератури для 5-6 класів.

Виклад основного матеріалу. У межах сформованої проблематики нашої наукової розвідки вважаємо за потрібне окреслити поняття «міжпредметні зв'язки». Дослідники Ю. Барабаш і Р. Позінкевич наголошують, що міжпредметні зв'язки відображаються у зв'язку між предметами та явищами природи, фактами й подіями суспільного життя і, водночас, це вияв у освітньому процесі принципу всезагальних зв'язків, які сприяють повнішому наповненню змісту освіти через спеціальну організацію викладання й навчально-пізнавальної діяльності учнів” (Барабаш, Позінкевич, 2015). Нам імпонує і наукова думка О. Савченко про те, що міжпредметні зв'язки розвивають системне мислення, надають можливість здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду, найважливіших понять, явищ (Савченко, 2017). Такий підхід відслідковуємо у межах запропонованими проєктом “Вивчай і розрізняй: інфомедійна грамотність в освіті” (IREX) ключових компонентів формування інформаційної і медійної грамотності через інтеграцію і взаємовпливи у шкільних предметах:

Таблиця 1

Компоненти інфо-медійної грамотності

Назва	Характеристика
<i>медіаграмотність</i>	Розуміння як працюють медіа, власники, редакційна політика
<i>критичне мислення</i>	Вміння ставити запитання
<i>соціальна толерантність</i>	Вміння ідентифікувати та протидіяти мові ворожнечі
<i>факт-чекінг</i>	Вміння ідентифікувати прояви пропаганди
<i>інформаційна грамотність</i>	Вміння ефективно шукати інформацію
<i>цифрова безпека</i>	Розуміння цифрового сліду
<i>візуальна грамотність</i>	Вміння аналізувати фото, відео-контент
<i>креативність</i>	Вміння втілювати ідеї завдяки онлайн-інструментам

Проект насамперед орієнтований на методичну підтримку вчителів та має теку з напрацюваннями та інструкціями. При цьому методологія IREX передбачає інтеграцію інфомедійної грамотності в навчальні програми шкільних предметів із метою набуття українськими школярами навичок критичного сприйняття інформації й усвідомлення ними цінності споживання та створення високоякісних матеріалів у контексті шкільної освіти. Запропоновані вправи на сайті МОН (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi-pidruchniki-ta-navchalno-metodichni-posibniki-rekomendovani-mon/navchalno-metodichni-materiali-dlya-vchitelya-infomediijna-gramotnist-na-urokah-ukrayinskoyi-literaturi-8-9-klasiv>) можна інтегрувати в уроки української літератури 8-9 класів (для 5-6 класів НУШ наразі матеріалів не оприлюднено). На початку вправи зазначено, які саме навички й уміння з інфомедійної грамотності розвиваються (наприклад, ідентифікація фейкової інформації, вміння відрізняти факти від суджень, здійснювати пошуки інформації в мережі і т.д.). Такий підхід на уроках української літератури, у контексті сучасних освітніх пріоритетів, допомагатиме формуванню високоерудованого компетентного учня-читача, який має мотивацію до вивчення класичної та сучасної української літератури, осмисленню прочитаного в контексті конкретно-історичного та загальнолюдського значення; розширенню культурно-пізнавальних інтересів; вихованню національно свідомих громадян України; формування гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей (Яценко, 2023). Нам імпонує науковий погляд вчителя-практика М. Гудз (Гудз, 2023): саме міжпредметні зв'язки сприятимуть активному навчанню,

розвиваватимуть інноваційність, креативність та творчість у розв'язанні окреслених різнопланових завдань на уроці, підтримуватимуть цілісне сприйняття світу та допомагатимуть учням бачити зв'язки між різними галузями знань.

Державним стандартом базової середньої освіти (2020) визначено мету та принципи освітнього процесу в закладах базової середньої освіти, загальну характеристику змісту навчання, закладено перелік ключових компетентностей та наскрізних умінь учнів. Також у модельних навчальних програмах з української літератури у 5-6 класах автори чітко окреслюють ключові компетентності, які мають бути сформовані в результаті навчання через міжпредметну інтеграцію. Нами було проведено аналіз змісту навчальної програми з української літератури для закладів загальної середньої освіти (2017), модельних навчальних програм для 5-6 класів з української літератури, рекомендованих МОН України (2021; 2023), що оприлюднені на сайті Міністерства освіти і науки України на предмет інтегрованих міжпредметних зв'язків.

В описі модельної програми авторів Т. Яценко та ін. (2023) подано анотацію у якій наголошено на розвитку як предметної читацької, так і ключових компетентностей на основі міжпредметних зв'язків (позначка МЗ), що передбачає актуалізацію здобутих знань учнів, зокрема на уроках зарубіжної літератури, історії, української та іноземної мов, музики та образотворчого мистецтва та серед реалізації мистецького контексту (позначка МК) знаходимо рекомендації мистецьких творів (живопис, музика, архітектура, скульптура, кіно, анімація тощо), розгляд яких сприятиме цілісному осмисленню літературного твору.

Розглянемо більш детально. Модельну навчальну програму побудовано за тематично-жанровим принципом із дотриманням хронологічної послідовності щодо презентації письменницьких персоналій у межах тематичних розділів. У 5 класі у виокремлених тематичних розділах спостерігаємо: під час опрацювання теми «Вступ. Роль книжки в житті людини. Значущість читання для розвитку особистості. Сучасний читач» у контексті інтеграції міжпредметних зв'язків автори рекомендують роботи Є. Гапчинська «Ліза та її сні», І. Клиба «Дівчинка читає», «Дівчинка з котом та книгою»; серед запропонованих форм роботи бачимо і здійснення віртуальної екскурсії до музею книги та друкарства України, що дозволить формувати як

цифрову грамотність, оволодіння цифровими застосунками, так і читацьку грамотність. Для теми “Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді: Літописні оповіді «Повість минулих літ»: «Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь» характерним є рекомендація до інтеграції навчального предмету «Історія України» теми «Доба Київської Русі» де, зокрема, є вправи на використання комп’ютерних програм, створення візуального медіапродукту до прочитаних творів, самостійний добір і презентація легенд рідного краю на інтернет-сайтах, рекомендованих учителем і під його керівництвом, перегляд фільмів, мультфільмів, роликів «Легенди рідного краю», «Видатні українці» тощо. Такі вправи дадуть змогу серед предметних компетентностей формувати критичне та аналітичне мислення, академічну доброчесність, навички фактчекінгу тощо. У II семестрі на вивчення теми «Тарас Шевченко “Учітесь, читайте...” (уривок із поеми “Послання”); “Зоре моя вечірняя...” (уривок з поеми “Княжна”) зорієнтовано інтеграцію «Музичного мистецтва», де формування патріотичної, духовнозрілої особистості відбувається, у тому числі, і з використанням пісень за творчістю Т. Г. Шевченка (музика – «Учіться, брати мої» (слова – Т. Шевченко, музика – М. Лисенко «Зоре моя вечірняя» (слова – Т. Шевченка, музика – Я. Степового) через вправи на створення власного медіатексту на основі прочитаних ліричних творів про Україну. Зауважимо, цікавою буде вправа і на створення індивідуального попурі з трьох-чотирьох поетичних текстів на вибір, але поєднаних та обґрунтованих за змістом, цінностями, світобаченням, за допомогою штучного інтелекту або групової роботи на уроці з використанням проектної технології. Серед пропонованих міжпредметних зв’язків бачимо і тему «Павло Тичина “Хор лісових дзвіночків”, “Гаї шумлять”», де рекомендовано мистецьке поєднання вивчення життєпису поета, особливості його світосприймання, поетичне втілення картин природи у віршах через музичне (слухове), зорове та емоційне наповнення (музика – «Ми дзвіночки» (слова – П. Тичини, музика – Василя Верховинця), «Гаї шумлять» (слова – П. Тичини, музика – Г. Майбороди); віртуальної екскурсії в квартиру-музей П. Тичини; образотворче мистецтво – ілюстрації до збірки «Гаї шумлять» (художник – Е. Колесова), а також у контексті вивчення зарубіжної літератури інтегровані твори пейзажної лірики зарубіжних поетів.

Цікавим, на наш погляд, є міжпредметний підхід у контексті формування інфомедіаграмотності до вивчення теми «У пошуках пригод

і чудес», адже дозволяє поєднати «Українську літературу», «Історію України», «Мистецтво», де реальні вчинки головних героїв на шляху дорослішання, фантастичні пригоди, чарівні елементи, казкову символіку художніх текстів, відповідність ідейному змісту твору: відповідальність за свої вчинки, уміння долати перешкоди на шляху до мети доцільно осмислювати споглядаючи ілюстрацію до повісті «Чарівні окуляри» (художники – Ю. Радіч-Демидьонук, А. Василенко, Р. Сахалтуєва); вивчаючи твори кіномистецтва – д/ф «Всеволод Нестайко. Родом з дитинства», короткометражний х/ф «Тореадори з Васюківки». Можливою може бути і вправа на створення власного відеоролика для соціальних мереж у контексті осучаснення улюблених книжкових героїв з подальшою презентацією та обговоренням у класі. Також автори програми рекомендують інтегрувати в полотно уроку з пригодницькими елементами тему з історії України «Доба козацтва: битва під Берестечком», обрати для уроку козацькі пісні, здійснити віртуальні екскурсії замками: Дубенський замок, Підгорецький замок, Олеський замок, Кам'янець-Подільська фортеця; або урок зарубіжної літератури вивчаючи паралельно пригодницькі та фантастичні твори зарубіжних письменників.

Автори модельної програми «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б., 2021) до більшості пропонованих тем рекомендують створення візуального медіапродукту. Наприклад, у 6 класі під час вивчення теми «Від смішного до великого. Павло Глазовий. «Кухлик» можна поєднати з уроком інформатики в частині оволодіння редакторськими програмами на створення власних мультфільмів. Досвід вчителя української мови і літератури С. М. Болобан «Мультфільм «Кухлик» до Міжнародного дня рідної мови <https://www.youtube.com/watch?v=ppUxN8q770c> переконує, що така робота буде не тільки цікавою, а й результативною для формування наскрізних і предметних компетентностей (перебіг подій, розрізнення персонажів, установлення зв'язків між ними тощо).

Запропоновані міжпредметні зв'язки й у модельній програмі з української літератури авторського колективу М. Чумарної та Н. Пастушенко (2021), наприклад, під час вивчення теми «Світ дитини очима українських письменників. Оксана Сайко. Оповідання «Новенька», доречною буде інтеграція з навчальним предметом «Культура добросусідства» тема «Безпечне освітнє середовище. Кібербулінг», як

забезпечення комунікативного підходу до аналізу художніх творів, що передбачає аналіз комунікативних ситуацій та дій персонажів.

Висновки. Таким чином, використання на уроці української літератури міжпредметних зв'язків сприяє поглибленому вивченню теоретичного матеріалу, закріпленню знань, набутих на уроках з української мови, зарубіжної літератури, історії України, інформатики, природознавства, музики, образотворчого мистецтва, формуванню цілісного критичноосмисленому сприйняттю інформацію, розвитку логічного, аналітичного, творчого та критичного мислення, розвиток інфомедіаграмотності учнів під час уроку української літератури в цілому. Зазначимо, що вчитель може створювати міжпредметну інтеграцію за власною професійно-творчою інтерпретацією задля досягнення поставлених цілей уроку, формування ключових і загальнопредметних компетентностей, у тому числі інфомедійної грамотності на основі використання навчальних підручників, що стане предметом окремої наукової розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

- Архипова, В, Січка, С., Шило, С. (2021). *Українська література. 5–6 класи: модельна навчальна програма.* URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Arkhypova.Sichkar.Shylo.14.07.pdf>. (Arkhipova, V., Sichkar, S., Shilo, S. (2021). *Ukrainian literature. Grades 5-6: model curriculum.* URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Arkhypova.Sichkar.Shylo.14.07.pdf>.)
- Барабаш, Ю., Позінкевич, Р. (2015). *Педагогічна майстерність.* Луцьк: Вежа-Друк. (Barabash, Yu., Pozinkevich, R. (2015). *Pedagogical skill.* Lutsk: Vezha-Druk).
- Гудз, М. (2023). *Використання міжпредметних зв'язків на уроках української літератури у 5 класі НУШ як ефективний спосіб формування медіаграмотності учнів: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 листопада 2023 року / за заг. ред. Н. Р. Грицак. Тернопіль, 2023.* (Goodz, M. (2023). *The use of interdisciplinary connections in the lessons of Ukrainian literature in the 5th grade of NUS as an effective way of forming students' media literacy: materials of the 2nd All-Ukrainian scientific and practical conference, November 30, 2023 / according to general ed. N. R. Hrytsak. Ternopil, 2023.* 112-117 p.).
- Державний стандарт базової середньої освіти.* (2020). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti> (*State standard of basic secondary education.* (2020). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>).

- Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція).* (2016). URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8.pdf> (*Concept of implementation of media education in Ukraine (new edition).* (2016). URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8.pdf>).
- Савченко, О. (2017). Міжпредметні зв'язки як ресурс реалізації компетентнісного підходу на уроках літературного читання. *Український педагогічний журнал*, 2, 48-57 (Savchenko, O. (2017). Intersubject connections as a resource for the implementation of the competence approach in the lessons of literary reading. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 48-57).
- Українська література 5–9 класи: навчальна програма.* (2017). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf> (*Ukrainian literature grades 5–9: curriculum.* (2017). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>).
- Чумарна, М., Пастушенко, Н. *Українська література. 5–6 класи: модельна навчальна програма.* URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Chumarna.Pastushenko.07.09.pdf>. (Chumarna, M., Pastushenko, N. *Ukrainian literature. Grades 5-6: model curriculum.* URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Chumarna.Pastushenko.07.09.pdf>).
- Яценко, Т., Пахаренко, В., Слижук, О. (2023). *Українська література: 5-6 класи: модельна навчальна програма.* URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.lit.5-6-kl.Yatsenko.ta.in.27.11.2023.pdf>. (Yatsenko, T., Pakharenko, V., Slyzhuk, O. (2023). *Ukrainian literature: 5-6 grades: model curriculum.* URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.lit.5-6-kl.Yatsenko.ta.in.27.11.2023.pdf>).

SUMMARY

Yachmenyk Maryna. Formation of infomedia literacy of students at the lessons of ukrainian literature in the 5th-6th classes of nush based on the integration of intersubject connections.

The relevance of the development of infomedia literacy through the integration of interdisciplinarity in the lessons of Ukrainian literature in the 5th-6th grades of the New Ukrainian School based on the State Standard of Basic General Secondary Education, the

Concept of the New Ukrainian School, the Concept of the Development of Media Education in Ukraine has been proven within the gender. It is outlined that due to the war in Ukraine and its post-war recovery in mutual influences with the direction of Europeanization, digital development, intensive information flow, changes in social requirements for specialists, modern society needs nationally conscious, spiritually rich citizens with a stable patriotic position, developed emotional intelligence, formed critical and analytical thinking, which will protect them from external information threats, the influence of propaganda in the future and will allow them to become competent, competitive specialists for the personal development and prosperity of Ukraine on the basis of the formed high intellectual capital of the country. It is noted that media education implemented at the national level, as well as integrated into the educational process of reformed institutions of general secondary education, which, focusing on the formation of key competencies and cross-cutting skills of students, can contribute to the solution of actualized problems. The essential characteristics of infomedia literacy according to the project "Study and Distinguish: Infomedia Literacy in Education" (IREX) are characterized. The classification of the components of infomedia literacy is presented. The variability of forms, methods of integration of interdisciplinary connections in a modern lesson of Ukrainian literature for the formation of infomedia literacy is substantiated. It has been proven that the use of interdisciplinary connections in the lesson of Ukrainian literature contributes to the in-depth study of theoretical material, the consolidation of knowledge acquired in lessons on the Ukrainian language, foreign literature, the history of Ukraine, computer science, natural science, music, visual arts, the formation of a holistic critical perception of information, the development of logical, analytical, creative and critical thinking, development of students' media literacy during the lesson of Ukrainian literature as a whole.

Key words: NUSH, Ukrainian literature, infomedia literacy, interdisciplinary connections.

РОЗДІЛ X. ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 159:373.2.922

Галина Куртова

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

ORCID ID 0000-0002-6939-631X

Юрій Гришко

Школа I-III ступенів № 150 м. Києва

ORCID ID 0000-0002-0818-9130

Дмитро Смалюга

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

ORCID ID 0000-0002-6939-631X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/420-427

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТРЕНЕРА НА ПРИНЦИПАХ ІНКЛЮЗІЇ

У статті представлено результати дослідження з визначення організаційно-педагогічних умов професійної діяльності тренера в інклюзивній групі. Визначено відношення тренерів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Мета роботи представити результати аналізу особливостей навчально-тренувального процесу в інклюзивному освітньому середовищі.

Методологія шляхом наукового аналізу існуючих досліджень, та урахування практичного досвіду роботи тренерів визначено організаційно-педагогічні умови роботи тренера в інклюзивному освітньому просторі. За допомогою анкетування з'ясовано відношення тренерів до актуальних питань навчально-тренувального процесу у інклюзивних групах.

Наукова новизна полягає в тому, що досліджено відношення тренерів до проблем інклюзивної освіти та їх готовність до професійної діяльності на принципах інклюзії.

Висновки. Загальною метою навчально-тренувальної роботи з дітьми з особливими потребами є відновлення й розвиток пізнавальних та емоційно-вольових процесів, забезпечення максимально повної адаптації особистості в суспільство, формування позитивних рис особистості, корекція пізнавальної та емоційно-вольової сфер особистості; формування адекватної самооцінки та рівня домагань. Планування роботи з дітьми з особливими освітніми потребами передбачає діагностику, проведення корекційних заходів, їх реалізацію, прогнозування та перевірку ефективності роботи.

Організаційно-педагогічні умови професійної діяльності тренера в інклюзивній групі включають: позитивне ставлення до інклюзивної освіти, бажання займатися спортом з дітьми з особливими освітніми потребами, наявність необхідних знань про дітей з особливими освітніми потребами, моніторинг індивідуального розвитку дітей; корекційну, розвивальну та консультативну роботу, роботу з батьками.

Практичне значення роботи полягає у розробці методичних рекомендацій для роботи тренера у інклюзивному освітньому просторі.

Ключові слова: тренер, інклюзивний освітній простір.

Постановка проблеми. Будь яка людина, незважаючи на стан здоров'я, притаманні їй фізичні або інтелектуальні порушення, має право на здобуття освіти, якість якої не буде відрізнятися від якості освіти для здорових людей (Компанець, Луценко, 2018; Куртова, Архіпов, Короп, Гамов, Вертель, 2017). У той самий час, ми можемо спостерігати що в українському суспільстві склалася ситуація, коли люди з особливими потребами, у кращому випадку, хоча б не ігноруються, але їх потреби та складнощі більшості суспільства нецікаві.

Аналіз актуальних досліджень. Робота над доступною літературою у напрямку аналізу освіти сучасного суспільства, спонукає до дискусії та роздумів, щодо місця у нашому суспільстві дітей, які мають особливості психофізичного розвитку (Носко, Куртова, Давидова, 2022; Носко, Сергієнко, Куртова, Гришко, 2021). А саме дітей, які не відповідають нашому стереотипному уявленню про так звану «норму». Саме тому сучасним тренерам у своїй практичній роботі важливо вміти на початковому етапі помітити таких дітей та вміти працювати з ними.

Реалізація права дитини з ООП на позашкільну освіту в Україні регламентується низкою документів, серед яких Постанова Кабінету Міністрів України 21.08.2019 №779 «Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти». У документі зазначено вимоги до організації інклюзивного навчання у закладах позашкільної освіти: питання створення інклюзивної групи, доступності середовища, ролі керівника закладу у інклюзивному освітньому процесі, співпраці з батьками, особливості фінансування тощо. Розроблена індивідуальна програма розвитку здобувача позашкільної освіти.

Мета статті – представити результати аналізу особливостей навчально-тренувального процесу в інклюзивному освітньому середовищі.

Методи дослідження. Шляхом наукового аналізу існуючих досліджень, та урахування практичного досвіду роботи тренерів визначено організаційно-педагогічні умови роботи тренера в інклюзивному освітньому просторі. За допомогою анкетування з'ясовано відношення тренерів до актуальних питань навчально-тренувального процесу у інклюзивних групах.

Виклад основного матеріалу. В ході нашого дослідження було проведено анкетування 22 тренерів. Питання анкети мали за мету з'ясувати особливості реалізації принципів інклюзивної освіти у практичній діяльності тренерів, бажання та готовність тренерів до

роботи з дітьми ООП, обізнаність, що до питань інклюзивної освіти. Першим питанням нашої анкети ми з'ясували як довго наші респонденти працюють на посаді тренера та у яких видах спорту. Так троє працюють тренерами з художньої гімнастики (13,64 %), двоє з волейболу (9,09 %), один зі спортивної гімнастики (4,55 %), семеро з футболу (31,82 %), п'ятеро з боротьби (22,73 %), троє з рукопашного бою (13,64 %). Що до стажу роботи, то 22,73 % працюють менше 5 років, 31,82 % - сім років, від 10 до 15 років - 27,27 %, більше за 15 років – 18,18 %.

Що до радості та відчуття задоволення від роботи тренера, то майже всі опитані 95,45 % відповіли що відчувають задоволення від професійної діяльності, відзначаючи, що цікаво передавати свій досвід, вчити дітей чомусь новому, вчити новим рухам. Тільки один тренер зізнався, що не задоволений роботою, тому що відчуває невпевненість під час опрацювання тактичної підготовки спортсменів.

Далі ми з'ясували який зміст для наших респондентів має слово тренер. Отримали наступні відповіді:

- наставник;
- людина, яка допомагає тобі стати кращім;
- наставник, приклад, хороший друг (якому можна сказати те чого інші не знають і він зрозуміє та підтримає або наставить на правильний шлях);
- це та людина в команді яка живе своєю професією. Він знаходить особливий підхід до кожного гравця, різні тактики на гру та експериментує з командою, щоб вона була на найвищому рівні;
- футбольний батько;
- той хто допомагає дійти до цілі;
- підтримка, опора, нові знання, вміння, комунікація, нові можливості, розкриття свого потенціалу;
- головна людина в команді;
- другий батько;
- спеціаліст, який проводить тренування;
- педагог, цілеспрямований, професійний у своїй справі;
- це підтримка, людина яка не дає тобі здатися та допомагає подолати всі труднощі, – це мудрість і досвід, він виховує у тобі дисципліну та загартовує твій характер.

Вважаємо, що ці відповіді відображають важливість тренера у формуванні особистості спортсмена і вказують на дуже близьку і відповідальну місію тренерської діяльності. Відповідаючи спортсмени,

зазначали, що їхні тренери були для них прикладом і поштовхом для здобуття цієї професії.

З огляду на важливість впровадження тренувального заняття в інклюзивній групі нами було проведено анкетування з метою визначення готовності тренера до роботи у інклюзивних групах.

У анкетуванні взяли участь студенти, тренери та викладачі.

На запитання: «Що для Вас означає інклюзія?» – респонденти давали наступні відповіді:

- процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з ООП;

- включення осіб з ООП в активне суспільне життя та інше.

Ми з'ясували, що більшість респондентів позитивно відносяться до інклюзивної освіти.

Наступним питанням ми з'ясували чи вважають тренери, що для залучення дітей з ООП у навчально-тренувальний процес їм необхідна додаткова спеціальна освіта. 90,1 % відповіли ствердно на це запитання. З цього можемо зробити припущення, що базової освіти та практичного досвіду, який є у опитаних, недостатньо для забезпечення інклюзивного освітнього процесу.

На питання чи потрібне особливе, дороговартісне обладнання для тренування дітей з ООП 91,1 % відповіли ствердно. 84,6 % впевнені, що можна якісно провести тренування для дітей з ООП без спеціального обладнання і інвентарю.

У групах, де тренуються діти з різними рівнями розвитку та здібностей, тренери мають підтримувати один одного у застосуванні найефективніших стратегій тренування. Якщо у позашкільному закладі створено доброзичливу, невимушену атмосферу, якщо тут визнають унікальність кожного (і тренера, і спортсменів) та підтримують їх, це суттєво підвищує ефективність навчально-тренувального процесу.

Позашкільний заклад та група мають стати рідними для спортсменів та їхніх родин. Батьки дітей з особливими потребами обов'язково повинні бути залучені до навчально-тренувального процесу. Постійна соціальна взаємодія в різноманітних умовах, за різних обставин, в різних ситуаціях зближує спортсменів-початківців, виробляє емпатію, прихильність один до одного, усвідомлення індивідуальності кожного, відчуття захищеності.

На нашу думку, найголовніша роль асистента тренера – створення корекційного середовища для дитини з особливими

освітніми потребами. Виконуючи свою місію, асистент тренера повинен стати для такої дитини наставником, вихователем, другом, який щохвилини, щосекунди, щомиті поруч. Він розуміє не лише слова і думки дитини, а й її погляд, відчуття, душевний стан.

Наступним питанням ми з'ясували, який зміст вкладають тренери у поняття "ООП". Потреба в умовах, необхідних для реалізації актуальних потенційних можливостей, які може проявити дитина з вадами розвитку у процесі навчання - 45,4 %, дитина, яка потребує тимчасової чи постійної підтримки в освітньому процесі, з метою реалізації її права на освіту – 36,4 %; не змогли дати відповідь 18,2 % опитаних. Як бачимо четверта частина опитаних не можуть дати визначення поняттю ООП.

Матеріально-технічного забезпечення та особливості фінансування навчально-тренувального процесу для дітей з ООП, також відображені у нашому анкетуванні. Так ми з'ясували, що 31,8 % тренерів вважають, що всі діти повинні тренуватися безкоштовно, 59,1 % – за рахунок державного забезпечення, 9,1 % – за рахунок батьків.

Наступне питання стосувалося уваги та витрат часу на навчання дітей з ООП, 40,9 % – не будуть приділяти більше уваги і часу навчанню діти з ООП, вказують, що всі діти рівні; 31,8 % – будуть витрачати більше часу та уваги, зазначають, що в особливих дітей треба вкладати душу; 27,3 % складно відповісти на це запитання.

Нам було цікаво чи вважають тренери за необхідне приділяти більше уваги дітям з ООП?

Що до організації навчального процесу, то 59,1 % вважають, що навчання відбувається за навчальними планами, програмами, підручниками, посібниками розробленими та рекомендованими Міністерством освіти і науки України; 40,9 % вважають що навчання відбувається за самостійною програмою розробленою вчителем або тренером.

Розуміння принципів інклюзивної освіти тренерами представлено таким відповідями:

- навчальні програми, які ґрунтуються на особистісно орієнтованому та індивідуальному підході, що сприяють розвитку навичок навчання протягом усього життя – 13,6 %;
- визначення здатності до навчання кожної дитини та необхідність створення суспільством умов для цього – 18,2 %;
- рівний доступ до освіти у всіх закладах та отримання якісної освіти кожною дитиною – 31,8 %;

- залучення батьків до освітнього процесу;
- забезпечення права дитини рости і розвиватися у родинному колі;
- всі вище наведені відповіді 36,4 %.

Основною метою інклюзивного тренування для дітей з ООП 68,2 % тренерів вважають досягнення якісних змін у особистому розвитку; 18,2 % – вважають за головне створення особливого, сприймаючого клімату у тренувальній групі; 13,6 % – не змогли відповісти на це запитання.

Що до тривалості тренувального заняття у інклюзивній групі, то тільки 22,7 % тренерів готові працювати з цією категорією дітей більше години, годину – 18,2 %, 45 хвилин – 27,3 %, 30 хвилин – 31,8 %.

Основою концепції інклюзивної освіти для всіх 59,1 % опитаних вважають однакові можливості у навчанні у всіх типах закладів. 90,9 % вважають, що для проведення тренування у інклюзивній групі тренеру необхідна допомога асистента.

Серед складових планування навчально-тренувального процесу для дітей з ООП тренери віднесли:

- діагностику;
- розробку заходів корекції та їх реалізацію;
- прогнозування та перевірка навчально-тренувальних результатів.

Що до оцінювання результатів навчально-тренувального процесу дітей з ООП - 54,5 % тренерів вважають за необхідне оцінювання показників рухового розвитку і підготовленості дітей; 9,1 % - не вважають за необхідне проводити оцінку та діагностику для дітей з ООП; 36,4 % - важко відповісти на це запитання.

Готові працювати у групі для дітей з ООП 13,63 % опитаних (тільки три тренера з двадцяти двох). Не готові працювати 36,4 %; 40,9 % – обрали відповідь «важко відповісти». Майже всі опитані (крім одного тренера) вважають необхідним додаткове навчання для роботи із зазначеною категорією дітей.

Висновки Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних навчальних закладах є корисним, як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для дітей з типовим рівнем розвитку, членів родин та суспільства в цілому. Якщо інтеграція передбачає спрямовувати зусилля для введення дітей з особливими освітніми потребами у регулярний освітній простір,

пристосовуючи учня до вимог школи, то інклюзія пристосовує школи та їх освітню філософію до потреб усіх учнів – як обдарованих дітей, так і тих, котрі мають особливі потреби. Інклюзія – особлива система навчання, яка забезпечує навчання за індивідуальними навчальними планами та систематичним медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом, охоплює різноманітний контингент учнів та диференціює освітній процес, відповідаючи на потреби учнів усіх груп та категорій, формує створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку.

Загальною метою навчально-тренувальної роботи з дітьми з обмеженими можливостями є відновлення й розвиток пізнавальних та емоційно-вольових процесів, забезпечення максимально повної адаптації особистості в суспільство, формування позитивних рис особистості, варіативна адаптація до змінених умов, корекція пізнавальної та емоційно-вольової сфер особистості; формування адекватної самооцінки та рівня домагань.

Планування роботи з дітьми з особливими освітніми потребами передбачає діагностику, проведення корекційних заходів, їх реалізацію, прогнозування та перевірку ефективності навчально-корекційної роботи.

Проведення педагогічного спостереження, діагностування дитини забезпечує формування реалістичних довгострокових цілей та короткотривалих завдань, забезпечує складання комплексної навчально-корекційної програми, яка охоплює основні сфери розвитку дитини: моторику, емоційну, пізнавальну та психічну.

2. Організаційно-педагогічні умови професійної діяльності тренера в інклюзивній групі включають: позитивне ставлення до інклюзивної освіти, бажання займатися спортом з дітьми з особливими освітніми потребами, наявність необхідних знань про дітей з особливими освітніми потребами, моніторинг індивідуального розвитку дітей; корекційну, розвивальну та консультаційну роботу, роботу з батьками.

ЛІТЕРАТУРА

- Компанець, Н. М. Луценко, І. В. (2018). *Моделювання індивідуального розвитку дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного ДНЗ*. Київ: І-нт спец. педагогіки НАПН України (Kompanets, N. & Lytsenko, I. (2018). *Modeling the individual development of a child with special educational needs in inclusive conditions CEI*. Kyiv: I-nt spec. of pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- Куртова, Г., Архіпов, О., Короп, М., Гамов, В., Вертель, О. (2017). Визначення відношення майбутніх учителів фізичної культури до професійної

діяльності в інклюзивному класі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, 147 (1), 312-315 (Kurtova, G., Arhipov, O., Korop, M., Gamov, V., Vertel, O. (2017). Determining the attitude of future physical education teachers to professional activity in an inclusive classroom. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University*, 147 (1), 312-315).

Носко, Ю. М., Куртова, Г. Ю., Давидова, Н. А. (2022). Удосконалення сенсорного виховання дітей дошкільного віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, 16 (172), 179-183 (Nosko, Yu. M., Kurtova, G.Yu., Davydova, N. A. (2022). Improvement of sensory education of preschool children. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University*, 16 (172), 179-183).

Носко, Ю., Сергієнко, Л., Куртова, Г., Гришко, Л. (2021). Теоретико-методичні засади сенсорного розвитку дошкільників з особливими освітніми потребами. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 9 (113), 56-65 (Nosko, Yu., Serhiienko, L., Kurtova, G., Hryshko, L. (2021). Theoretical and methodological principles of sensory development of preschoolers with special educational needs. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 9 (113), 56-65).

SUMMARY

Kurtova Halyna, Hryshko Yurii, Dmytro Smaliuha. Implementation of a creative approach to the organization of the sensory development of preschool children with special educational needs.

The article presents ways of implementing a creative approach to the organization of sensory development of preschool children with special educational needs in preschool education institutions. In addition to the purely organizational aspect, the creative self-realization of a preschool teacher also includes an activity aspect, which is presented in the practice of the teacher's professional activity. The implementation of the creative approach took place through the development of author's sensory education classes and the creation of the content of the appropriate sensory environment.

The purpose of the work is to present the results of the implementation of the creative approach implemented in the preschool education institution in the organization of sensory development of children with special educational needs.

Methodology The implementation of the creative approach was carried out with children of middle preschool age (five years old) with special educational needs (impaired vision) in a preschool education institution. In the practical work, the author's classes are implemented and the subject content of the sensory environment is created (sensory room, sensory corner, sensory boards, toys for the development of fine motor skills, sensory rugs, sensory pool, busy boards, sound instruments, etc.).

The scientific novelty of the obtained results lies in the expansion and addition of scientific information about the peculiarities of the sensory development of preschool children with special educational needs.

Conclusions The implementation of a creative approach through the development of a subject-spatial environment made it possible to improve the quality of sensory education of preschool children with special educational needs.

The practical significance of the work is the development, creation and substantive filling of the correctional and developmental environment, which is actively used in the sensory development of children with special educational needs.

Key words: sensory education, children with special needs.

УДК 339.187

Сергій Лазоренко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-6493-8514

Микола Чхайло

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-7368-5202

Андрій Коломієць

Сумський національний аграрний університет
ORCID ID 0000-0002-7645-5728
DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/428-434

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ БОКСЕРІВ

Швидкі та прогресивні темпи розвитку видовищності у сучасному спорті, висувають актуальні вимоги щодо оптимізації процесу підготовки спортсменів у напрямку функціональної підготовки. Особливо ця проблема стосується боксу і не тільки професійного. Глядачі бажають дивитися видовищні поєдинки де існує інтрига, аж до його завершення. Швидкоплинні бої, викликають шквал критики як з боку спортивної преси, так і з боку обсерваторів. За останнє десятиріччя, в спорті вищих досягнень спостерігається підвищення вимог до спортивних звершень на змаганнях різного рівня, це стосується і боксу. Процес спортивної підготовки, у зазначеному виді спорту, вимагає пошуку нових методів, підходів, прийомів і засобів та відкриття невикористаних резервів в організації безпосередньо тренувального процесу, внутрішнього функціонального потенціалу організму спортсменів-боксерів різної кваліфікації. Оптимізація процесу вишколу у боксі, дослідження ефективних вправ, принципів тренувань та стратегій, які допоможуть розкрити внутрішню індивідуальність бажання ставати чемпіоном, перемагати у змаганнях різного рівня, диктує необхідність посилення уваги до фізичної і функціональної підготовленості спортсменів та розвитку усіх аспектів їхнього удосконалення. Указані аспекти особливо актуальні при роботі з боксерами на етапі поглибленої підготовки. Вивчення указаної проблематики, дозволило нам, виявити актуальні протиріччя. З одного боку, спортивна спільнота очікує від боксерів високих результатів на змаганнях різного рівня, а з іншого боку, в тренувальному процесі боксерів тренер приділяє замало часу функціональній підготовці власних вихованців з використанням інноваційних методів, засобів прийомів. Для оптимізації процесу функціонального вишколу боксерів спорту вищих досягнень, нами пропонується шведський продукт функціональної спортивної науки, розроблений Gray Institute – Proceodos. Тому матеріал даної наукової публікації, ми присвятили висвітленню аспектів використання фітнес методики «Proceodos» щодо оптимізації функціональної підготовки боксерів.

Ключові слова: спорт, бокс, навчально-тренувальний процес, фітнес, «Proceodos».

Постановка проблеми. У Стародавній Греції, переможець кулачного бою, який швидко закінчував свій поєдинок, викликав

незадоволення примхливої публіки, яка про спортсмена говорила: «Переміг навіть не запилившись». Так як початок античного двобою був досить тривалим, бійці довго ходили один навколо одного піщаним майданчиком, підбиваючи ногами у повітря субстрат. І у такий спосіб створювали куряву пилу, який прилипав до намащених оливковою олією тіл атлетів, така процедура була доволі тривалою. І лише коли кулачні бійці вдосталь покривалися брудом, розпочиналося протистояння. І тому, давньогрецьким глядачам були не до снаги двобої, у яких «преамбула» була довшою за сам герць. Ідентична тенденція залишилася і сьогодні, швидкі перемоги у боксі отримують велику порцію критики і з боку глядачів, і з боку організаторів змагань, і з боку спортивної преси. Від теорії і практики підготовки спортсменів-боксерів вимагають пошуку нових підходів щодо оптимізації процесу функціональної витривалості бійців, так як конкурентні поєдинки, є запорукою збереження олімпійської прописки. Тому, ми вирішили перевірити ефективність інноваційної фітнес методики «Procedos» щодо розвитку функціональних можливостей боксерів школи вищої спортивної майстерності у річному підготовчому циклі.

Аналіз актуальних досліджень. Навчально-тренувальний процес – це багатофакторне прогностичне планування, яке має вирішувати три провідні аспекти вишколу спортсменів: технічний, тактичний і фізичний. Саме останній – є запорукою розвитку і фізичних здібностей і функціональних можливостей спортсменів у одноборствах і не тільки. Підготовці атлетів спорту вищих досягнень у боксі присвячені навчально-методичні публікації багатьох українських науковців і тренерів, у яких розглянутий увесь спектр підготовки майстрів шкіряної рукавички до змагань різного рівня і статусу. Валерій Вихор, у власних наукових статтях досліджував розподіл рухових дій боксерів за анатоμο-фізіологічною складністю їх виконання та економізацією енерговитрат протягом виснажливого боксерського поєдинку (Виор, 2013). Деталізацію фізичної підготовки боксерів виклали у навчально-методичному посібнику В. В. Назимок та Н. М. Гаврилова (Фізичне виховання. Бокс, 2021). Що стосується питання підготовки жінок у боксі, то воно теж підлягає під процес перманентного дослідження. У науковій статті А. Воронцова, яка була надрукована у віснику Кам'янець-Подільського національного університету «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини», розглядається доцільність використання методів оцінки рівня техніко-

тактичних навичок у дівчат, що займаються боксом (Воронцов, 2021). На думку В. М. Платонова, важливо досліджувати залежність між фізичними якостями та рівнем розвитку техніки і тактики виконання спортивних акцій у спортсменів різної кваліфікації як в умовах тренувальної, так і змагальної діяльності (Платонов, 2015).

Під час аналізу релевантної наукової та методичної літератури, ми звернули особливу увагу, на пошук нових інноваційних і альтернативних фізичних комплексів та підходів щодо вирішення зазначеної проблеми – покращення функціональної підготовленості боксерів, як запоруки позитивного їх виступу на змаганнях. І тому для вирішення окресленої нами мети ми обрали досить нову і перспективну для використання фітнес програму функціонального тренінгу шведських науковців з Gray Insitute – «Procedos» (Тренування «Procedos»).

За мету нашого дослідження ми обрали процесуальність розробки та перевірки ефективності річної тренувальної системи щодо розвитку функціональних можливостей боксерів засобами програми функціонального тренінгу «Procedos» (рис. 1).

Рис. 1. Тренування за функціональною системою «Procedos»

Для вирішення прогностичних завдань нашого експерименту ми використали адекватні **наукові підходи та методи дослідження**. Діяльнісний підхід у науці є ефективним засобом перевірки екстраполяції прогностичних ідей на практичний процес, завдяки якому і була побудована логіка нашого педагогічного експерименту. Теоретичні завдання дослідження нам дозволив вирішити метод аналізу і систематики релевантної науково-методичної літератури;

практичні – педагогічне тестування та педагогічний експеримент; для перевірки вірогідності одержаних результатів експерименту – непараметричний критерій Манна-Уїтні.

Результати дослідження. Педагогічний експеримент проводився протягом 2022–2023 навчального року у боксерському залі комунального закладу Сумської обласної ради комплексної дитячо-юнацької спортивної школи «Динамо». Для перевірки прогностичних завдань нашого експерименту ми сформували групу з десяти спортсменів рівень спортивної кваліфікації яких відповідав вимогам спорту вищих досягнень у боксі. «Procedos» – це платформа, яка являє собою тривимірну карту рухів. Орієнтуючись на спеціальні позначки на платформі, людина змінює положення тіла, рук, ніг, грудної клітини, тазу, тощо. У підсумку виходить величезна кількість рухів, звичних для повсякденного життя. Під час тренування задіяні всі суглоби, навантаження розподіляється рівномірно між усіма групами м'язів та у підсумку кожен рух виходить максимально ефективним (Тренування «Procedos»). Тренування на платформі Procedos складається з безлічі комбінацій рухів. Що дає можливість відмінно піддати фізичному навантаженню усі поверхневі м'язи і навіть тонізувати гладеньку мускулатуру, оптимізувати їх функціональність та еластичність. На платформі тіло спортсмена знаходиться у стабільному комфортному положенні. Статичні і динамічні вправи, розроблені таким чином, щоб легко і без травм спортсмен міг ефективно управляти власним тілом. Щоб воно ставало більш гнучким, атлетичним та функціонально витривалим. Це якраз те, що називають функціональним тренуванням. Коли тіло атлета (у нашому випадку боксера) стає більш функціональним, це означає, що він зможе більш ефективно і безпечно рухатися протягом усього змагального поєдинку, що і є запорукою його індивідуального техніко-тактичного вишколу. Свого часу, один з тренерів олімпійського чемпіона, чемпіона світу серед боксерів професіоналів у суперважкій вазі Мухаммеда Алі, який відповідав за його фізичну підготовку – Дрю «Бандіні» Браун, говорив своєму підлеглому, що на ринзі треба «Пурхати як метелик і жалити як бджола». Кожне тренувальне заняття, розробленого нами річного циклу підготовки боксерів спорту вищих досягнень, обов'язково містило завдання функціонального вишколу за указаним тренінгом. Для діагностування функціональних змін у боксерів – учасників педагогічного експерименту ми використали тест Купера, показники

динамічної спірометрії та числовий коефіцієнт рівня економізації кровообігу (Круцевич, Воробйов, Безверхня, 2011).

Тест Купера – дає можливість перевірити фізичну підготовленість спортсменів. Був розроблений американським лікарем Кеннетом Купером у 1968 році на замовлення армії США. Тест полягає у 12-ти хвилинному бігові. Подолана відстань фіксується, і на основі цих даних робляться висновки у спортивних або медичних цілях.

Динамічна спірометрія – допомагає визначити життєву ємність легень (ЖЄЛ) до і після фізичного навантаження. Алгоритм тестування передбачає порівняння показника у стані спокою та після 2-х хвилинної пробіжки у темпі 180 кроків за 1 хв. Оцінка функціональних можливостей дихальної системи проводиться наступним чином, результати незмінні після навантаження – «задовільно»; зменшуються – «незадовільно»; збільшуються – «добре».

Рівень економізації кровообігу (КЕК) – проба, що дає оцінку функціональним можливостям серцево-судинної системи (ССС). Обраховується за формулою і рахується в умовних одиницях:

$$\text{КЕК} = (\text{АТ сист.} - \text{АТ діаст.}) \times \text{ЧСС спок.}$$

Нормою вважається показник наближений до 3600. Якщо результати більші, це указує на проблеми кровообігу.

Функціональні можливості атлетів, у кінці експерименту демонструють позитивну динаміку, статистично підтверджену вимогами непараметричного критерію Манна-Уїтні. Результати 12-ти хвилинного бігу покращилися на 228 метрів, результати динамічної спірометрії мали позитивні зрушення у напрямку оцінки «добре», а коефіцієнт економізації кровообігу – на 520 умовних одиниць, що указує на ефективність нашої тренувальної системи з використанням елементів функціонального тренінгу «Procedos» на тренуваннях боксерів, які вимагають загально-фізичного удосконалення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином ми вирішили, окреслені на початку нашого наукового дослідження прогностичні завдання, щодо оптимізації розвитку функціональних можливостей спортсменів у боксі. Релевантні функціональні тести, які ми використали у нашому педагогічному експерименті, дозволили констатувати позитивні зрушення у роботі дихальної і кровоносної систем, функціональність яких, фактично є запорукою успіху під час виснажливих боксерських двобоїв. Подальшу перспективу наукових

досліджень ми вбачаємо у вивченні питання інноваційних підходів щодо технічного вишколу майстрів «шкіряної рукавички».

ЛІТЕРАТУРА

- Вихор, Валерій. (2013). Розподіл рухових дій боксерів за складністю їх виконання. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 2 (22), 117–120 (Vyhor, Valery. (2013). Distribution of motor actions of boxers by complexity of their execution. *Physical education, sports and culture of health in modern society: a collection of scientific works of Volyn National University named after Lesya Ukrainka*, 2 (22), 117-120).
- Воронцов, А. (2021). Сучасні методи оцінки техніко-тактичних дій дівчат у боксі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*, 19, 10–17 (Vorontsov, A. (2021). Modern methods of assessing the technical and tactical actions of girls in boxing. *Bulletin of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ogienko. Physical education, sports and human health*, 19, 10-17).
- Круцевич, Т. Ю., Воробйов, М. І., Безверхня, Г. В. (2011). Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків та молоді. Київ: Олімпійська література (Krutsevich, T. Yu., Vorobyov, M. I., Bezverkhnya, G. V. (2011). *Control in physical education of children, adolescents and young people*. Kyiv: Olympic Literature).
- Платонов, В. Н. (2015). Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения: учебник [для тренеров]: в 2 кн. Киев: Олимпийская литература, Т. 1. (Platonov, V. N. (2015). *The system of preparation of athletes in the Olympic sports. General theory and practical attachment: textbook [for trainer]: in 2 kn.* Kyiv: Olympi Literature, Vol. 1).
- Фізичне виховання. Бокс (2021). Уклад. Назимок В. В., Гаврилова Н. М., Мартинов Ю. О., Добровольський В. Е. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського (Physical Education. Box (2021). Structure. Nazum V. V., Gavrilova N. M., Martynov Yu. O., Dobrovolsky V. E. Kyiv: KPI them. Igor Sikorsky).
- Юрченко, І. В. (2018). Бокс у системі фізичного виховання студентської молоді. *Молодий вчений*, 2 (54), 466–469 (Yurchenko, I. V. (2018). Boxing in the physical education system of student youth. *Young scientist*, 2 (54), 466-469).
- Тренування «Procedos». URL: <https://5element.ua/ua/blog/post-trenirovki-procedos/> (Procedos training. URL: <https://5element.ua/en/blog/post-trenirovki-procedos/>).

SUMMARY

Lazorenko Serhii, Chkhaylo Mykola, Kolomiets Andrii. Innovative approaches to solving the problems of functional training of boxers.

The rapid and progressive pace of the development of spectacle in modern sports puts forth urgent requirements for the optimization of the process of training athletes in the direction of functional training. This problem especially concerns boxing and not only professional boxing. Spectators want to watch spectacular matches where there is an intrigue until its conclusion. Fast-paced fights cause a flurry of criticism from both the sports press and observers. Over the last decade, in sports of higher achievements, there has been an increase in the requirements for sports achievements at competitions of various levels, this also applies to boxing. The process of sports training, in the specified sport, requires the search for new methods, approaches, techniques and tools and the

discovery of unused reserves in the organization of the training process itself, the internal functional potential of the body of boxer athletes of various qualifications. Optimizing the process of training in boxing, researching effective exercises, training principles and strategies that will help reveal the inner individuality of the desire to become a champion, to win in competitions of various levels, dictates the need to increase attention to the physical and functional fitness of athletes and the development of all aspects of their improvement. These aspects are especially relevant when working with boxers at the stage of advanced training. The study of the indicated problems allowed us to identify actual contradictions. On the one hand, the sports community expects high results from boxers at competitions of various levels, and on the other hand, in the training process of boxers, the coach devotes too little time to the functional training of his pupils using innovative methods and techniques. To optimize the process of functional training of boxers of the highest achievements, we offer the Swedish product of functional sports science, developed by the Gray Institute – Proceodos. Therefore, the material of this scientific publication is devoted to the coverage of the aspects of using the «Proceodos» fitness technique to optimize the functional training of boxers.

Key words: sport, boxing, educational and training process, fitness, «Proceodos».

УДК 378:796(73)

Оксана Філоненко

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

ORCID ID 0000-0003-4453-9887

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/434-442

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ США

Враховуючи сучасні запити освіти на вивчення світового досвіду потребують подальшого вивчення особливостей фізичного виховання студентів у закладах вищої освіти США. У статті розкрито особливості фізичного виховання студентської молоді США. Для вирішення поставленої мети було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз педагогічної літератури, нормативних документів, матеріали періодичних видань із теми дослідження; структурно-логічний аналіз та систематизація; зіставлення різних поглядів на проблему; узагальнення.

Встановлено, що фізичне виховання в Сполучених Штатах Америки пройшло інтенсивний шлях становлення та реформування і на даний момент являє собою одну з найбільш успішних і дієвих систем. Вагоме значення фізичного виховання, як одного з найважливіших напрямів виховання, пояснюється досить серйозною підтримкою з боку держави.

Дослідники виділяють такі особливості фізичного виховання в університетах США: гармонійне поєднання навчання та дозвілля студентів; фінансова підтримка фізичного розвитку студентів; розвинена система факультативних та рекреаційних занять; комерціалізація та професіоналізм студентського спорту.

Перспективи подальших розвідок напряму вбачаємо у вивченні можливостей застосування американського досвіду виховання фізичної культури студентів у системі вищої освіти України.

Ключові слова: фізичне виховання, фізична культура, університети, студентська молодь, досвід США.

Постановка проблеми. США вважається однією з найрозвиненіших країн в напрямку фізичного виховання та спорту в цілому. Головним завданням фізичного виховання у всіх навчальних закладах США є формування фізично здорової людини, а також заняття фізичною культурою спрямовані на збереження працездатності та творчої активності на тривалий проміжок часу. Враховуючи соціальне значення фізичної культури й спорту, а також питання аналізу передового досвіду організації системи фізичного виховання в університетах США у ракурсі останніх тенденцій розвитку галузі в нашій країні набуває особливої актуальності.

Суспільна потреба у фізичному вихованні особистості знаходить відображення в низці документів: Конституція України, Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (Закон України від 11.06.2015), Закон України «Про вищу освіту» (Указ Президента України № 1556 – VII від 1 липня 2014), Указ Президента України «Про деякі заходи щодо вдосконалення системи фізичного виховання дітей та молоді» від 06.06.2014, Указ Президента України «Про пріоритети розвитку фізичної культури і спорту від 11.06.2014 (Закон України «Про фізичну культуру і спорт», 2015).

Сьогодні перед студентською молоддю й суспільством поставлено соціально-економічне завдання з інтеграції вітчизняного культурного потенціалу у світову спільноту. Проте його реалізація під силу тільки фахівцям нової формації, що відповідають за комплекс професійних та особистих якостей сучасним вимогам. Крім глибоких професійних знань з обраної спеціальності, такий фахівець повинен мати високі фізичні кондиції й працездатність, особисту фізичну культуру, духовність, певні лідерські якості. Він має не боятися конкуренції, уміти ухвалювати самостійні рішення, тобто бути творчою, глибокодумною, активною й високоморальною особистістю. Стратегія розвитку фізичної культури студентів виявляється в послідовній гуманізації педагогічного процесу – гаранта формування фахівця нової формації (Стасенко, 2012).

Сьогодні фізичне виховання студентської молоді, на жаль, далеке від досконалості, що зумовлено низкою об'єктивних причин: недостатньою кількістю позааудиторних занять із фізичного виховання; низьким рівнем мотивації до самостійних занять фізичними вправами; недостатнім рівнем спеціальних знань і

практичних умінь у галузі фізичної культури; низьким рівнем використання новітніх технологій і сучасних технічних засобів під час позааудиторних занять; недостатнім фінансовим забезпеченням; низькою ефективністю управління фізичним вихованням, яке здійснюється у вищих навчальних закладах (Томашук, Сенько, 2018).

Аналіз актуальних досліджень. Фізичному вихованню студентської молоді США присвячені дослідження американських учених як: Г. Векслер, С. Лі, Дж. Фалтон, Д. Томас, Д. Поуп, Б. МакКаллік, А. Ропер, К. Франс, К. Енніс та ін. Окремим аспектам виховання фізичної культури студентів в університетах США присвячені праці українських дослідників: Т. Дереди, Г. Грибан, А. Ковальчук, Д. Мазний, С. Мединського, Л. Рибалко, М. Ричкова, Л. Черній та ін. Однак, враховуючи сучасні запити освіти на вивчення світового досвіду потребують подальшого вивчення особливостей фізичного виховання студентів у закладах вищої освіти США.

Мета статті – розкрити особливості фізичного виховання студентської молоді США.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз педагогічної літератури, нормативних документів, матеріали періодичних видань із теми дослідження; структурно-логічний аналіз та систематизація; зіставлення різних поглядів на проблему; узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Фізичне виховання – це складова освіти і виховання, педагогічний, освітній процес, навчальна дисципліна, спрямована на опанування знань, умінь і навичок щодо управління фізичним розвитком людини, різновидами рухової активності з метою навчання та виховання особистості в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих (Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах, 2006).

Фізичне виховання стратегічно спрямоване на збереження, зміцнення і формування здоров'я комплексом дієвих засобів фізичного виховання, що впливають на якість життєдіяльності (Філоненко, 2023).

Як зауважує М. Ричкова: «Фізичне виховання у США має складну та цікаву історію, у процесі якої воно назавжди увійшло в педагогічну практику й отримало науково-практичне обґрунтування. За останні сорок років фізичне виховання в Сполучених Штатах Америки пройшло

інтенсивний шлях становлення та реформування і на даний момент являє собою одну з найбільш успішних і дієвих систем. Вагоме значення фізичного виховання, як одного з найважливіших напрямів виховання, пояснюється досить серйозною підтримкою з боку держави» (Ричкова, 2016). Дослідниця виокремлює такі особливості фізичного виховання в університетах США: гармонійне поєднання навчання та дозвілля студентів; фінансова підтримка фізичного розвитку студентів; розвинена система факультативних та рекреаційних занять; комерціалізація та професіоналізм студентського спорту (Ричкова, 2016).

В американських коледжах та університетах навчальними програмами з фізичного виховання передбачено три рівні підпрограм, які емпірично враховують рівні підготовки студентів: низький (початківці) – 70%, середній – 20%, високий – 10%, при цьому контрольні нормативи присутні лише для студентів середнього й високого рівня, що дозволяє диференціювати підходи до організації фізичного виховання, зробити його більш досяжним з точки зору фізичної готовності до виконання завдань, які ставляться на заняттях. У вищій освіті США пропонуються програми з фізичного виховання трьох видів: спортивноорієнтовані на основі застосування спортивних ігор, тенісу, аеробної гімнастики та боротьби; переважно теоретичні, – для формування стабільних мотивів ведення здорового способу життя, та комплексні, що поєднують обидва компоненти. Спортивно орієнтовані програми з фізичного виховання у ВНЗ почали функціонувати ще у 1860 році і набули широкого розповсюдження у наступні 12 років. На кінець ХХ століття цими програмами був охоплений кожен студент університету, а в середині 70-х років розклад більшості коледжів та університетів вже містив програми, переважно спрямовані на збереження здоров'я. Далі їх відсоток дійшов до 52%, тоді як спортивно орієнтовані складали 33 % (Adams, Brynteson, 1995).

Американські університети надають своїм студентам величезний вибір видів спорту, яким можуть займатися без відриву від навчання. Звичайно, як і в будь-якій країні, у США є більш менш популярні види спорту. Найпривабливішими для студентів є хокей, американський футбол, бейсбол тощо. Ні для кого не секрет, що в Америці люблять влаштовувати різні змагання між командами університетів чи коледжів. На студентські матчі зазвичай збираються юрби народу. Приходять не лише самі студенти, викладачі та

керівництво вишів, а й місцеві жителі та журналісти. Квитки часто розкуповуються ще на початок сезону.

На початку навчального року студенти розподіляються на групи, в яких вони займатимуться. Розподіл у навчальні відділення проводиться з врахуванням статі, стану здоров'я, фізичної підготовленості та інтересів студента. До основного відділення зараховуються студенти, віднесені до основної та підготовчої медичних груп, до спеціального – студенти, віднесені за даними медичного обстеження до спеціальної групи. До спортивного відділення потрапляють лише студенти, які показали хорошу фізичну підготовку та виявили бажання займатися на професійному чи аматорському рівні будь-яким видом спорту.

Фізичне виховання студентів США передбачає відвідування як практичних, а й теоретичних занять. Студенти обов'язково прослуховують курс лекцій. Кожен модуль завершується перевіркою знань студентів у тестовій формі.

Позанавчальні заняття організовуються у формі масових оздоровчих та спортивних заходів, занять у спортивних клубах та секціях. Крім того, що студенти складають тести на теоретичні знання з предмета, вони також проходять перевірку своїх фізичних здібностей.

Тест Американського союзу здоров'я, фізичного виховання та відпочинку складається із семи вправ. Тестування здійснюють впродовж двох уроків фізкультури. Воно включає наступні вправи:

- підтягування;
- піднімання тулуба з положення лежачи на спині;
- стрибок у довжину з місця;
- човниковий біг;
- біг на 50 ярдів (45,7 м);
- метання набивного м'яча;
- біг (ходьба) на 600 ярдів (549 м).

Існують й інші тести щодо перевірки фізичної підготовленості школярів та учнів коледжів. Наприклад, програма тестів, що характеризують фізичну підготовленість американських дітей та підлітків від 6 до 17 років (Президентська рада з фізичної підготовленості та спорту, 1987), основною метою якої є підготовка до успішного виконання п'яти вправ, що характеризують рівень фізичної підготовленості. Всі тести виконують в один день після 10-15 хвилинної розминки в наступній послідовності: човниковий біг; підтягування

(хлопчики), вис на зігнутих руках (дівчатка); згинання тулуба зі становища лежачи на спині; нахил уперед із прямими ногами; біг на 1 милю.

- Човниковий біг 4х30 футів. За командою «Марш!» учасник пробігає відрізок до лінії 2, бере брусок, повертається кругом, біжить до лінії 1, кладе брусок на підлогу за лінію. Бігом повертається за другим бруском, бере його, біжить назад і кладе його поруч із першим. Час засікають з точністю до 0,1 секунди в момент торкання другим бруском підлоги. Кидати бруски через лінію забороняється. Тест дозволяє оцінити стартову швидкість і певною мірою спритність учнів.

- Підтягування у висі на перекладині. Тест дозволяє оцінити відносну силу м'язів рук та плечового пояса.

- Згинання тулуба з положення лежачи на спині. Початкове положення – лежачи на спині, ноги зігнуті в колінах під кутом 90°, руки схрещені на грудях (пальці рук торкаються лопаток). Партнер притискає ступні ніг до підлоги. За командою «Марш!» досліджуваний повинен енергійно зігнутися до торкання ліктями стегон і зворотним рухом повернутися у вихідне положення. Тест визначає силову витривалість м'язів-згиначів тулуба.

- Нахили вперед із прямими ногами із положення сидячи. Учень сідає, спираючись ступнями ніг на покладену набік гімнастичну лаву. Партнер притискає коліна випробуваного до підлоги. Виконують три повільні нахили (долоні ковзають по розміченій дошці). Результат (кращий) зараховують по кінчиках пальців з точністю до 1,0 см. Призначення тесту – вимірювання активної гнучкості хребта та кульшових суглобів.

- Біг на 1 милю (1609 м). Проводять на стадіоні чи рівній місцевості, на ґрунтовій доріжці. Час засікають із точністю до 1 с. Тест призначений визначення витривалості в бігу на середні дистанції.

Спортивні стипендії у США бувають двох видів:

1. Повна стипендія (full ride scholarship), яка покриває всі витрати учня (плату за навчання, витрати на підручники, проживання, харчування тощо).

2. Часткова стипендія (partial scholarship), за рахунок якої можна сплатити 50-100 % вартості навчання в університеті, але за решту студенту доведеться платити самостійно. Здобуття спортивної стипендії дає масу переваг. Крім того, що студент покриває або повністю, або частково витрати на навчання та проживання в кампусі, він ще й безкоштовно забезпечується спортивним екіпіруванням і має шанс

об'їздити всю країну, виступаючи за свою команду. Також до хлопців, які вступають до університету та претендують на спортивну стипендію вимоги не такі високі. Наприклад, в Університеті Майамі звичайний абітурієнт має скласти SAT (стандартизований тест для прийому до вузів Америки) як мінімум на 1200 балів із 1600 можливих. Студент спортсмен може вступити до університету та з 700 балами. Спортивна стипендія – дуже стабільний вид фінансування. Навіть якщо студент отримує травму, яка не дозволяє йому надалі виступати за свою команду, університет продовжує виплачувати йому стипендію до кінця навчання (Nelson, Story, Larson, Neumark, & Lytle, 2008).

Хоча спорт досить серйозно сприймається в багатьох коледжах, прагнення заробити гроші на змагальній діяльності студентів часом порушує цілісність освітнього процесу (Frank, 2002). З метою контролю за процесами, що здійснюються в університетському спорті, у 1990 році була створена «лицарська комісія з проблем міжвузівського спорту» (Frank, 2002).

Студентська молодь, яка навчається в університетах, становить основу аматорських та національних збірних команд країни. Команди професійних і напівпрофесійних ліг поповнюються за рахунок студентів спортсменів. У США розроблена і впроваджена система відбору найсильніших спортсменів-студентів у команди професійних ліг. Відповідно до існуючих традицій американського суспільства, зарахування студентів-спортсменів у професійну команду з виду спорту є вершиною спортивної кар'єри (Ричкова, 2016).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, особливостями фізичного виховання в університетах США є: гармонійне поєднання навчання та дозвілля студентів; фінансова підтримка фізичного розвитку студентів; розвинена система факультативних та рекреаційних занять; комерціалізація та професіоналізм студентського спорту. Перспективи подальших розвідок на пряму вбачаємо у вивченні можливостей застосування американського досвіду виховання фізичної культури студентів у системі вищої освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

- Закон України «Про фізичну культуру і спорт». (2015). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/640/200> (Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports". (2015). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/640/200>).

- Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах.* (2006). Наказ Міністерства освіти і науки України, 11.01.2006 р. № 4. *Інформаційний збірник*, 2006, 10–12, 16–37. (Regulations on the organization of physical education and mass sports in higher educational institutions. (2006). Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, January 11, 2006, 4. *Information collection*, 10–12, 16–37).
- Ричкова, М. (2016). Особливості фізичного виховання в університетах США. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (58), 55–61. (Rychkova, M. (2016). Peculiarities of physical education in US universities. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 4 (58), 55–61).
- Стасенко, О. (2012). Дидактико-методичні аспекти фізичного виховання студентів у вищих навчальних закладах. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229327875.pdf> (Stasenko, O. (2012). *Didactic and methodological aspects of physical education of students in higher educational institutions*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229327875.pdf>)
- Томашук О. Г., Сенько, В. І. (2018). Організація фізичного виховання студентів закладів вищої освіти у сучасних умовах. URL: <https://naukam.triada.in.ua/images/files/zbirnik16-2.pdf#page=65> (Tomaschuk O. G., Senko, V. I. (2018). *Organization of physical education of students of higher education institutions in modern conditions*. *умовах*. URL: <https://naukam.triada.in.ua/images/files/zbirnik16-2.pdf#page=65>)
- Філоненко, О. В. (2023). Фізичне виховання студентів у закладах вищої освіти України. *Наукові запуски. Серія: Педагогічні науки*, 210, 229–234. (Filonenko, O. V. (2023). Physical education of students in higher education institutions of Ukraine. *Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, 210, 229–234).
- Філоненко, О. В. (2023). Фізичний розвиток учнів як педагогічна проблема. *Наукові запуски. Серія: Педагогічні науки*, 209, 123–128. (Filonenko, O. V. (2023). Physical development of students as a pedagogical problem. *Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, 209, 123–128).
- Adams, T., Brynteson, P. (1995). The effects of two types of required physical education program on attitudes and exercise habits of college alumni, *The Physical Educator*, 52 (4), 203–208.
- Nelson, M., Story, M., Larson, N., Neumark, D., & Lytle, L. (2008). Emerging adulthood and college-aged youth: An overlooked age for weight-related behavior change. *Obesity*, 16, 2205–2211.
- Frank, K. A. (2002). Ways in which intercollegiate athletics contribute to university success. *North Carolina State University*.

SUMMARY

Filonenko Oksana. Physical education of student youth of the USA.

Taking into account the modern requests of education for the study of world experience, further study of the peculiarities of physical education of students in the institutions of higher education of the USA is needed.

The article reveals the peculiarities of physical education of the student youth of the USA.

To solve the set goal, the following research methods were used: theoretical: analysis of pedagogical literature, normative documents, materials of periodicals on the research topic; structural-logical analysis and systematization; comparison of different views on the problem; generalization.

It has been established that physical education in the United States of America has gone through an intensive path of formation and reformation and is currently one of the most successful and effective systems. The significant importance of physical education, as one of the most important areas of education, is explained by quite serious support from the state.

In American colleges and universities, physical education curricula provide three levels of subprograms, which empirically take into account the levels of student preparation: low (beginners) - 70%, medium - 20%, high - 10%, while the control standards are present only for students of medium and of a high level, which allows to differentiate approaches to the organization of physical education, to make it more achievable from the point of view of physical readiness to perform the tasks that are set in classes. In higher education in the USA, there are three types of physical education programs offered: sports-oriented based on the use of sports games, tennis, aerobic gymnastics and wrestling; mostly theoretical, for the formation of stable motives for leading a healthy lifestyle, and complex, combining both components.

Researchers highlight the following features of physical education in US universities: a harmonious combination of study and student leisure; financial support for physical development of students; a developed system of optional and recreational classes; commercialization and professionalism of student sports.

We see the prospects for further exploration directly in the study of the possibilities of applying the American experience in the education of physical culture of students in the system of higher education in Ukraine.

Key words: *physical education, physical culture, universities, student youth, US experience.*

РОЗДІЛ XI. ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В ОСВІТІ

УДК 7.025'174

Наталія Бахмат

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID ID 0000-0001-6248-8468

Тімур Такіров

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID ID 0000-0003-4560-6383

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/443-458

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ РЕСТАВРАТОРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Питання професійної культури завжди є актуальними в будь-якій сфері діяльності. Пам'яткоохоронна справа має свої вимоги до формування компетентностей фахівців з огляду на міжнародні документи, що стали основою етичних принципів професійної діяльності. Насамперед – це кодекси професійної етики, що є загальноприйнятими в європейських країнах. Розуміння необхідності координації питань підготовки майбутніх реставраторів в Україні та ЄС обумовлює розгляд і прийняття основних засад професійної освіти, що вже опрацьовані в закладах вищої освіти зарубіжжя. Ця стаття присвячена огляду практичного досвіду формування професійної культури майбутніх реставраторів у процесі навчання в зарубіжних закладах вищої освіти. Методика дослідження базується на аналізі освітніх програм та курсів, що пропонують різні заклади вищої освіти; розгляді документів, пов'язаних із питаннями професійної етики консерватора-реставратора. Серед українських дослідників цю тему останнім часом порушує Т. Тимченко. Її напрацювання з обраної проблематики також враховані в цьому дослідженні. Було з'ясовано, що в освітніх програмах та курсах акцент робиться на детальному опануванні всіх аспектів проблеми необхідності постійного підвищення рівня знань відповідно до появи інноваційних рішень. Отже, постійна актуалізація своїх фахових компетентностей є доказом професійної свідомості. Також важливою є політика інтегрованого підходу, що дозволяє врахувати складну структуру процесу догляду за культурною спадщиною та управління нею. Вона полягає не тільки у встановленні наскрізних зв'язків між фахівцями та громадськістю, а й між спеціалізованими дисциплінами, щоб максимізувати в стійкий спосіб потенціал культурної спадщини як суспільного блага. Це питання, які повинні бути закладені в освітні програми як основа подальшої взаємодії між фахівцями вузького профілю для досягнення запланованих результатів.

Ключові слова: професійна культура, майбутні реставратори, підходи, практика навчання, онлайн-курси, освітня програма підготовки, консерваційно-реставраційна діяльність, пам'яткоохоронна освіта.

Постановка проблеми. Управління культурною спадщиною є нагальною проблемою сучасності. Але для цього потрібні фахівці, що мають професійну підготовку та актуальні орієнтири для подальшої діяльності. Серед них значну роль відіграють саме реставратори, які повинні бути обізнані у професійній етиці, яка в цій галузі має важливе значення як основа будь-яких дій. В Україні на сьогодні існує істотна проблема з питаннями вищої освіти в галузі реставрації.

Перших архітекторів-реставраторів у незалежній Україні почали готувати в університеті «Львівська політехніка» в 1992 р., що забезпечило відновлення досліджень та підготовку відповідних фахівців. У Харківському національному університеті будівництва та архітектури в 1995 р. була заснована кафедра реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів. У 2010 р. Міністерство освіти і науки України додало до державного переліку спеціальність реставратора під назвою «Реставрація пам'яток архітектури та містобудування і реконструкція об'єктів архітектури». Це певною мірою сприяло появі спеціалізованих кафедр в інших закладах вищої архітектурної освіти. У 2017 р. спеціальність знову була викреслена з державного переліку, що суперечить сучасним тенденціям розвитку пам'яткоохоронної справи та необхідності підготовки фахівців у цій галузі. Відповідно, на сьогодні спеціальність реставратора в Україні взагалі не існує, що не відповідає вимогам чинного законодавства, зокрема Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Для відродження цієї спеціальності з урахуванням сучасних світових тенденцій у галузі охорони культурної спадщини варто проаналізувати досвід інших країн, де реставраційна справа має значну історію та напрацювання, а також базується на технічних інноваціях сьогодення.

Аналіз актуальних досліджень. Означена проблематика розглядається фахівцями з різних країн. У роботах дослідників здійснюється огляд документів із консерваційно-реставраційної діяльності, розкриття питань професійної етики під час навчання, визначення методів та інструментів для формування професійних компетенцій в освітніх програмах, залучення здобувачів до практичної діяльності з метою долучення до професійної культури тощо (Achille, Fiorillo, 2022; Belishki, Corr, 2019; Fuster, Montesinos, Garcia, Vicente, 2021; Jokilehto, 2022; Mattone, Frullo, 2022).

Серед вітчизняних дослідників необхідно зазначити Л. Прибегу (Прибега, 2014), Т. Тимченко (Тимченко, 2021; 2022; Тимченко,

Миколайчук, 2023), А. Миколайчук (Тимченко, Миколайчук, 2023), Н. Ревенюк (Ревенюк, 2021), О. Рішняк (Рішняк, 2020), В. Карпова (Карпов, 2020) тощо. У своїх дослідженнях науковці розкривають питання професійної освіти реставратора різної спрямованості, адаптації освітніх програм до вимог Болонського процесу й загальних положень пам'яткоохоронної діяльності та інших документів світової реставраційної спільноти.

Питання формування професійної культури в процесі навчання як окремий предмет не вивчаються.

Мета статті – проаналізувати практичний досвід закладів вищої освіти зарубіжних країн у формуванні професійної культури майбутніх реставраторів.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом багато дослідників звертають увагу на те, що збереження культурної спадщини є досить складним та комплексним процесом, до якого необхідно залучати спеціалістів певного рівня підготовки. Наявні системи практики, засновані на ремісничих навичках, що підкріплюються суміжними академічними дисциплінами, не здатні забезпечити необхідну підготовку.

У Європі ще наприкінці ХХ ст. була започаткована значна кількість академічних освітніх програм зі збереження та реставрації культурної спадщини. Маючи різні рівні та якість викладання, усі освітні програми були спрямовані на поєднання необхідних практичних і технічних навичок із суміжних гуманітарних та наукових дисциплін. Вони розроблялися в межах структурованої програми навчання, де практика була підкріплена теоретичною базою, що сприяло здійсненню досліджень. Сформувалися наукові знання про консервацію-реставрацію, які стали основою для отримання та реалізації практичних навичок (як профілактичних, так і інтервенційних), необхідних для збереження культурної спадщини.

У 1990 р. ЮНЕСКО дала визначення поняття «культурна спадщина», що сприяло розвитку пам'яткоохоронної галузі та визначило її як одну з пріоритетних у культурній політиці будь-якої розвиненої країни. Також було визнано потенційну небезпеку комерційних інтересів та тиску, які можуть призвести до низькоякісної консервації та реставрації з потенційно катастрофічними й незворотними наслідками. Павійський документ рекомендував створити нормативну базу для гарантування якості втручання в

культурну спадщину або її середовище з метою уникнення негативного впливу ринкових сил. Також, що важливо, він вперше визначив консервацію-реставрацію як академічну дисципліну, яка повинна викладатися на рівні університету або визнаного еквівалента з можливістю отримання докторського ступеня (Mattone, Frullo, 2022).

У зв'язку з необхідністю співпраці та подальшого розвитку європейської консерваційно-реставраційної освіти для покращення ситуації з охороною європейської культурної спадщини, було вирішено сформувати нову європейську мережу установ, які надають академічну освіту та здійснюють дослідження в галузі збереження культурної спадщини. У 1998 р. у Копенгагені було засновано ENCoRE, однією з головних цілей якого стало сприяння дослідженням та освіті в галузі культурної спадщини на основі вказівок і рекомендацій, наведених у Професійних рекомендаціях Європейської конфедерації консерваторів, Реставраційної організації Е.С.С.О. і Павійського документа (Е.С.С.О. – European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations. Professional Guidelines I.).

Діяльність ENCoRE орієнтована на розвиток та просування професійної освіти з консервації та реставрації на найвищому рівні, а також покращення й заохочення до співпраці між академічними програмами та установами, які пропонують курси й дослідницькі програми з консервації та реставрації культурної спадщини. На сьогодні актуальними є підтримка й збільшення мобільності викладачів та студентів у Європі, а також сприяння спільним дослідженням у галузі збереження та реставрації культурної спадщини. ENCoRE бере активну участь в обговоренні розвитку консерваційно-реставраційної освіти в кількох країнах через свої представництва на національних і європейських конференціях та здійснює експертну оцінку закладів освіти (Тимченко, 2022).

Проте відкритим залишається питання виховної функції, що повинна бути зазначена в усіх програмах навчання. Основним питанням є опанування студентами професійної культури консерватора-реставратора, що дозволяє виховати не тільки добре обізнаного в професії, а й цілком свідомого спеціаліста, що відповідає за професійну етику під час роботи з пам'ятками.

У Великобританії та США навчання й спеціалізація з охорони культурної спадщини почали активно розвиватися у 1960-70 рр. із запровадженням денних університетських курсів. Реставраторів навчали

унікати втрат, уповільнюючи псування пам'яток і впроваджуючи процедури, які підтримують стан матеріалів та зміст культурної спадщини. Освітні курси адаптувалися до мінливих пріоритетів, таких як зростання превентивної консервації в 1980-х рр. або потреба зберігати цифрові матеріали в наступні десятиліття, зараз вони реагують на нові доступні наукові знання та технології. Професійні реставратори повинні поєднувати детальне теоретичне розуміння матеріалів і руйнувань із практичними навичками, що відповідають знанням матеріалів та технологій, керуватися системою професійної етики й суджень. Таким чином, професійно підготовлені реставратори з чітким розумінням наукового методу можуть застосувати інформований та рефлексивний підходи, адаптовані до конкретного контексту.

Уже у XX ст. професійне навчання в галузі реставрації зазнало глибоких змін, що виявилось у відході від системи учнівства та масовому поширенні вищої освіти. Деякі практики висловлюють занепокоєння тим, що відхід від ремісничих навичок є відступом від унікальної мети збереження пам'яток та надає перевагу більш короткому шляху в навчанні, що є більш економним. Ця модель не є однаковою в усьому світі, вона залежить не тільки від країни, але й від певного освітнього закладу, реставраційної школи, навіть окремої дисципліни. Частково відмінності характеризуються як «західний» і «східний» підходи до збереження: «західний» – це переважно науковий підхід із мінімальним втручанням та зосередженням на матеріалах, «східна» консервація зосереджена на збереженні цінності, передачі традиційних навичок із наголосом на повторному використанні. Але чіткого розподілу тут не існує.

У сучасних реаліях консерватор-реставратор повинен знати та розуміти історію мистецтва, архітектури та технологій; спектр матеріалів, що використовуються для створення пам'яток, включаючи їхнє походження, обробку, методи підготовки та застосування; фізичні, хімічні й біологічні властивості цих матеріалів; процеси їх руйнування; наслідки впливу навколишнього середовища, яких могла зазнати пам'ятка; минулі методи реставрації; методи та практику технічної експертизи, від простих стендових випробувань до складних інструментальних методів аналізу; властивості консерваційних матеріалів як у їхній безпосередній взаємодії з пам'яткою, так і в їх тривалих властивостях старіння; відстежувати та контролювати середовище для отримання максимальної користі від пам'ятки,

забезпечуючи при цьому максимальний доступ нинішньому та майбутнім поколінням.

Виходячи з цього переліку, освітні програми часто мають тенденцію до запровадження спеціалізації на ранньому етапі. Особливість полягає в тому, що навички, пов'язані зі збереженням будівель, досі класифікуються як ремесла, тоді як догляд за живописом розглядається як спеціалізована професія. Але основна природа проблем збереження та їх вирішення в усіх випадках досить схожа, оскільки базується на розумінні матеріалів та методів стабілізації й відновлення, які покращують стан пам'ятки. Проте контраст між об'єктами консерваційної діяльності може визначати відмінності між практиками. Більшість схем навчання будуються на спеціалізації в матеріалі, що дозволяє зосередитися на меншому діапазоні ремісничих навичок і завдань. Цікавим є досвід отримання навичок створення об'єкта, а потім збереження його.

Деякі спеціалізації в реставраційній освіті (наприклад, живопис та археологія) існують уже багато років, інші були запроваджені лише наприкінці ХХ століття. Ці тенденції також відрізняються в усьому світі: навчання з реставрації текстилю в Abegg-Stiftung (Піррісберг, Швейцарія) було розпочато ще наприкінці 1960-х рр., аналогічне навчання у Великобританії розпочалося в Центрі консервації текстилю (Гемптон-Корт, Лондон) лише в 1978 році. Зараз у світі існують можливості навчання за багатьма спеціальностями, але деякі з них ще мають значні прогалини (збереження промислової спадщини, артефактів, що складаються з пластику тощо). Обмежені можливості різних закладів вищої освіти в спеціалізаціях зараз можна усунути за допомогою післякваліфікаційного навчання, де випускникам пропонуються вузькоспеціалізовані стажування (Музеї Вікторії та Альберта у Великобританії) або програми, розроблені для експертів у певних галузях (інженери отримують кваліфікацію промислових консерваторів).

Сьогодні у світі працюють лише кілька десятків тисяч консерваторів-реставраторів, тому їх підготовка є надзвичайно актуальним напрямом. Ця спеціальність може вважатися досить елітною та унікальною, що є додатковим стимулом для здобувачів освіти залучатися до професійної культури.

У Довіднику ICCROM (<https://www.iccrom.org/>) представлені можливості навчання в різних галузях реставрації з отриманням певного ступеня. На сьогодні існує понад 3000 програм бакалаврату,

зосереджених у Європі та Латинській Америці. Післядипломні курси пропонують освітні заклади Великобританії та США.

У Європі професійну освіту з різних напрямів консервації-реставрації можна отримати в кількох закладах вищої освіти. Зокрема, у Королівській данській академії образотворчого мистецтва (Kongelige Danske Kunstakademi School of Conservation, Копенгаген) на кожному вищому академічному рівні навчання відбувається з підтримкою зовнішніх експертів; у Державній академії мистецтва та дизайну (Staatliche Akademie der Bildenden Künste, Штутгарт) можна здобути ступінь магістра зі збереження нових медіа та цифрової інформації; в Італії – навчання в межах державних програм (наприклад, the ISCR, Istituto Superiore per la Conservazione ed il Restauro) зі збереження мистецтва. У Великобританії Університет Глазго пропонує магістерську програму зі збереження текстилю, Інститут мистецтва Курто в Лондоні – навчання в галузі збереження настінного та станкового живопису, включаючи історію технічного мистецтва та науки про збереження. Університет Кардіффа пропонує кілька рівнів викладання консервації з досконалыми дослідженнями в галузі збереження металів. UCL (Університетський коледж Лондона) надає можливість отримати кваліфікацію з охорони спадщини за ступенем магістра з 10-ма місяцями практики. У Північній Америці Центр збереження при Інституті образотворчого мистецтва Нью-Йоркського університету пропонує магістерську освіту як з мистецтва, так і з науки. Відділ консервації мистецтва в Університеті штату Нью-Йорк, відділ консервації мистецтва Буффало, надає дипломи консерваторів. Університет Делавера пропонує програми бакалаврату зі збереження мистецтва в головному кампусі та програму магістратури в Музеї Вінтертура. У Канаді Університет Квінс у Кінгстоні (Онтаріо) має програму для випускників.

Розглянемо освітню програму «Консервація-реставрація культурної спадщини», що пропонує Університет Барселони (Іспанія) (Bachelor's degree in Conservation-Restoration of Cultural Heritage. University of Barcelona, 2024). Програма розрахована на отримання ступеня бакалавра зі збереження й реставрації культурної спадщини. Вона забезпечує теоретичну, практичну, технічну та наукову підготовку, необхідну для здійснення ретельного, продуманого дослідження, оцінки, документування, превентивної консервації, лікувальної консервації та реставрації культурної спадщини.

Заявлена мета програми – підготовка компетентних, кваліфікованих фахівців, які володіють потрібними навичками для виконання дій, необхідних для збереження творів культурної спадщини. Програма розрахована на 4 роки.

До дисциплін першого року навчання належать: Історія мистецтва: доісторичне та античне мистецтво; мистецтво середньовіччя, ренесансу та бароко; Застосування хімії до культурної спадщини I; Поняття та принципи консервації й реставрації; Малювання: матеріали й техніки; Інфографіка та програмне забезпечення для консервації й реставрації; Фотографування культурної спадщини; Скульптура: матеріали й техніка; Технічне креслення для консервації та реставрації.

Дисципліни другого року навчання: Біологія та геологія в застосуванні до культурної спадщини; Застосування хімії до культурної спадщини II; Обстеження, діагностика та документування; Історія мистецтва: сучасне мистецтво; Вступ до консервації та реставрації: археологічні матеріали, графічні документи, живопис, настінні розписи та покриття; Фізика в застосуванні до культурної спадщини.

Дисципліни третього року навчання: Бізнес; Лабораторні роботи з консервації та реставрації: кераміка, графічні документи, метали, живопис на тканині, розпис по дереву, кам'яні матеріали, настінні розписи; Дослідження систем очищення культурної спадщини; Упаковка, транспортування та експонування культурної спадщини; Превентивне збереження культурної спадщини.

Дисципліни четвертого року навчання: Лабораторні роботи з консервації та реставрації: палітурка, сучасне мистецтво, скло, палеонтологічний матеріал, фотографія, гравюри; Проєкт; Репліки спадщини; Історія консервації та реставрації; Іконологія та іконопис; Консервація та реставрація *in situ*; Розміщення об'єктів у музейній установі; Введення в науковий метод; Дослідження цвілевих форм і техніки розмноження; Профілактика професійних ризиків; Принципи археології; Принципи палеографії; Хроматична реінтеграція; Підсумковий проєкт.

Як бачимо, дисципліни спрямовані на опанування професійної культури в різних її аспектах через здобуття певних компетентностей. Таким чином, фахова підготовка спрямована на вивчення традиційних та сучасних технік створення культурної спадщини, опанування методик наукового аналізу матеріалів, з яких складаються елементи спадщини, а

також технологій втручання з метою збереження документальної та естетичної інформації з урахуванням європейських стандартів. Програма базується на збалансованому поєднанні теоретичного, практичного, технічного та наукового змісту, що дозволяє набути необхідних знань, вмінь та навичок для здійснення професійної діяльності з урахуванням результату, яку вона приносить суспільству у формі економічного, культурного розвитку й соціальної згуртованості.

Освітнє середовище змінилося: навчання впродовж життя, ліквідація традиційних закладів освіти або дедалі більше подолання національних кордонів є ключовими напрямками розвитку професійної освіти. На це реагують університети, зокрема Університет прикладних наук і мистецтв HAWK з Інститутом Хорнемана (Хільдесхайм, Німеччина) (Online Courses for Restoration and Conservation. Hornemann Institute Hauptnavigation). Вони пропонують інший формат спеціалізованого навчання – онлайн-курси, що орієнтовані на отримання практичних знань та підвищення кваліфікації з вузькопрофільних питань. Важливим є те, що курси постійно оновлюються з метою повної відповідності всім інноваціям. Використання мультимедійних компонентів та наявність контрольних точок обумовлені форматом навчання (самостійне під наглядом).

Інститут пропонує різну тематику, пов'язану з питаннями консервації та реставрації. Наприклад: «Цвіль та записи», «Церковні приміщення та їхній клімат. Опалення, вентиляція, захист меблів», «Ущільнення деревини. Можливості та межі структурної консолідації», «Мікробне ураження предметів мистецтва та культурної спадщини», «Основи науки про деревину: властивості – використання – пошкодження – методи дослідження на прикладі дуба» тощо.

Детальніше проаналізуємо зміст курсу «Церковні приміщення та їхній клімат. Опалення, вентиляція, захист меблів». Актуальність теми пов'язана з необхідністю розуміти ступінь компромісу між сучасними умовами використання церкви за призначенням та збереженням деталей і предметів інтер'єру. Створення необхідного мікроклімату є першочерговою умовою збереження спадщини. Курс складається з 9 модулів, що покроково розкривають основи проблеми та можливі варіанти її розв'язання відповідно до умов певного об'єкта. На початку курсу зроблено огляд навчальних цілей, наведено стан досліджень та схарактеризовано загальну ситуацію з обраної проблематики. Далі матеріал поданий за модулями:

Модуль 1: фізичні основи зв'язку між температурою та вологістю в церквах;

Модуль 2: фізичні основи та специфіка клімату й деревини як матеріалу;

Модуль 3: впливи зовнішніх факторів, взаємодія між зовнішнім кліматом, мікрокліматом будівлі та внутрішнім кліматом;

Модуль 4: взаємодія між людьми та церковним простором (особливості експлуатації приміщень церкви);

Модуль 5: вплив кліматичних коливань на гігроскопічні матеріали церковного оздоблення, причини та закономірності пошкоджень;

Модуль 6: актуальні рекомендації щодо режиму опалення (температура, інтенсивність) церковних приміщень;

Модуль 7: клімат-контроль із вентиляцією, зволоженням, осушенням; види вентиляції, режими роботи, переваги й недоліки найпоширеніших пристроїв для зволоження та осушення;

Модуль 8: основи кліматичних вимірювань, огляд найпоширеніших пристроїв;

Модуль 9: огляд критеріїв та рамкових умов моніторингу, починаючи з визначення завдання або проблеми й закінчуючи конкретними інструкціями щодо дій (Online Courses for Restoration and Conservation. Hornemann Institute Hauptnavigation).

Зміст курсу враховує набуття професійних компетентностей, що формують рівень культури майбутнього спеціаліста. Інститут Хорнеманна підтримує наукові дослідження й навчання, а також пропонує професіоналам, які працюють у сфері консервації, реставрації та охорони пам'яток, різноманітні сучасні можливості для отримання актуальної інформації, тобто забезпечує «навчання протягом життя», що є важливим у професії реставратора. За допомогою онлайн формату навчання стає більш доступним, що також сприяє підвищенню рівня розвитку в професії, який є одним із базових принципів професійної культури.

У Політехнічному університеті Валенсії (Іспанія) в освітні програми консервації та реставрації був впроваджений Болонський план. Нещодавно навчальний план підготовки бакалавра з консервації (GCRBBCC) було переглянуто, уточнені результати навчання й компетенції, що тепер відповідають європейським стандартам згідно з документом «Компетенції для доступу до професії консерваторів-реставраторів» (2013), редактованим Європейською конфедерацією

організацій консерваторів-реставраторів (E.C.C.O.), а також з іншими відповідними документами, створеними European Network for Conservation Restoration Education (ENCoRE).

Було визначено професійний профіль консерваторів-реставраторів та сформовано стратегії для підготовки майбутніх фахівців відповідно до потреб, що вимагає професія консерватора-реставратора на міжнародному рівні. Різні види діяльності спрямовані на те, щоб здобувач освіти вмів:

- розпізнавати складові матеріали та процеси створення об'єктів культурної спадщини;
- застосовувати прилади, методи дослідження й матеріали для документування об'єктів культури;
- діагностувати стан їх збереження;
- розуміти правові межі, що стоять за втручаннями, які здійснюються для збереження культурної спадщини;
- застосовувати деонтологічний кодекс і стандарти охорони здоров'я й безпеки у сфері консервації та реставрації;
- планувати консерваційні заходи, виходячи зі стану об'єкта й характеру матеріалів;
- розвивати навички, необхідні для поводження з об'єктом(ами);
- застосовувати профілактичні заходи збереження.

Діагностика та планування консерваційних методів передбачає вищий когнітивний рівень і вимагає, щоб здобувач сформував збалансований, широкий і міждисциплінарний критерій. Розробка заходів, заснованих на різних активних методологіях, забезпечує всебічну підготовку здобувачів освіти, сприяє їх зануренню в міждисциплінарний ринок праці, де професійна компетентність визначається не тільки здатністю виконувати різні консерваційні процедури, а й брати участь у процесі прийняття рішень і розробці стратегій збереження цінних об'єктів (Fuster, Montesinos, Garcia, Vicente, 2021).

Відділ консервації та реставрації мистецтв Бернського університету пропонує бакалаврську та магістерську програми. Під час навчання на бакалавраті здобувачі вивчають основи наукової роботи та мають можливість ознайомитися з серією презентацій, які демонструють останні досягнення в дослідженнях у різних галузях консервації-реставрації тощо. Супровід презентації здійснюють дослідники університету або запрошені спеціалісти. Ці презентації є публічними, вони залучають професійних консерваторів-

реставраторів, а також зацікавлених здобувачів і викладачів різних кафедр. Наступні міждисциплінарні дискусії з експертами є чудовою платформою для спілкування та опанування професійної культури (Master of Arts: Conservation-Restoration. Bern University of Applied Sciences. Bern Academy of the Arts).

Програма підготовки бакалавра була нещодавно реструктуризована і тепер базується на E.C.C.O. Вона ґрунтується на результатах навчання, а не змісті, що дозволяє мати спільні навчальні плани в межах Швейцарського CRC, поважаючи різну культуру викладання у відповідних закладах. З 2015 року освітня програма також містить основні та додаткові модульні групи: основні курси відповідають спеціалізації, обраній у консервації та реставрації (наприклад, живопис і скульптура або графіка, книги та фотографія), додаткові – можуть або зосередитися на певній темі основної програми, або дати уявлення про додаткові спеціальності.

Для здобувачів магістратури пропонується невелике дослідження, яке дає прямий доступ до активних дослідницьких проєктів. Упродовж першого семестру здобувач ознайомлюється з дослідницьким проєктом, конкретною темою для роботи та поточним станом проблеми. Це передбачає вивчення літератури, складання плану проєкту та написання звіту, який є основою для оцінювання. У другому семестрі здобувач опрацьовує тему, яка була підготовлена протягом першого семестру. Роботою здобувача керує досвідчений дослідник, але певною мірою він повинен працювати самостійно. Розроблена здобувачем документація є основою для оцінювання. У цьому випадку він має прямий контакт із профільним досвідченим науковцем, що дозволяє під час розробки проєкту занурюватися в певні аспекти професійної культури з досвіду консультанта.

Однією з основних проблем у розробці професійних освітніх програм із консервації-реставрації є встановлення балансу між теоретичними знаннями та практичними навичками. Дискусії з цього приводу ведуться в усіх провідних школах світу. Головною перешкодою у вирішенні цієї проблеми може стати стандартизація освіти, що впроваджується національними агенціями (наприклад, Агентство забезпечення якості вищої освіти (QAA) у Великобританії) та Болонський процес (країни ЄС), що уніфікує рівні навчання, розподіл часу та прогрес. Питання виникають щодо специфіки консерваційно-реставраційної діяльності, яка обумовлює й потребу в іншому підході

до навчання. Відповідно, стандартизований підхід є обмеженням у реалізації необхідних освітніх практик. У більшості закладів вищої освіти підготовка здійснюється за дво- або трирічним курсом, відповідно до цього визначаються кредити, формується структура та інтенсивність навчання. Пам'яткоохоронна освіта повинна задовольнити значну кількість досить різноманітних викликів, що призвело до переходу до рівня післядипломної підготовки як мінімальної вимоги професійної практики. Саме в процесі практичної підготовки повністю виявляються принципи професійної культури, що закладаються на рівні теоретичної підготовки.

У багатьох країнах є цікавий досвід керування структурою освітньої програми за допомогою зовнішньої комісії, а також акредитації освітніх програм професійною організацією. Таким чином вдається отримати фахівців, більш підготовлених до потреб відповідної галузі. Пропонуються також інші варіанти: вступна теоретична підготовка з опануванням практичних навичок у контексті робочого місця, іноді під керівництвом безпосередньо науковця; паралельне викладання теорії та практики в інтенсивному темпі. Застосування проблемної методики навчання вимагає більшої самостійності від студентів, але в цьому випадку вони навчаються застосовувати теоретично обґрунтовані навички прийняття рішень до практичного контексту.

Також проблемним залишається визначення рівня підготовки, необхідного для початку професійної діяльності. Крім того, важливо окреслити, чи освіта та навчання в закладі вищої освіти та здобутий фах є достатньою основою для практики, чи лише першим кроком у процесі навчання впродовж життя. У деяких європейських країнах, таких як Франція, Італія чи Греція, процес початку професійної діяльності регулюється державою та вимагає завершення чітко визначеної формальної освіти й періоду практичного досвіду. У Великобританії та США шляхи до професії охороняються добровільними професійними кодексами.

Формування професійної культури на більш глибокому рівні відбувається в процесі навчання здобувачів працювати з контекстом, визначати зміст і структуру дослідження, технологічні операції, враховувати майбутнє використання пам'ятки чи твору мистецтва, будувати спілкування з замовником. У Великобританії та США існують системи акредитації, які визначають професійні компетентності. У

деяких країнах визнають концепцію техніка-реставратора, що залучається для підтримки роботи команди консерваторів. У будь-якому випадку питання професійної культури є основою формування конкурентоспроможного фахівця, що буде здатний вирішувати завдання відповідно до встановлених технологічних регламентів та етичних норм.

Висновки. Питання ознайомлення здобувачів із професійною культурою є одним із ключових у процесі підготовки свідомих фахівців. У спеціалізованій літературі та програмах навчання на цьому не акцентується. Але аналіз пропозицій різних закладів вищої освіти дозволяє зробити висновок, що зміст освітніх програм передбачає залучення здобувачів для опанування різних професійних аспектів культури, що полягають насамперед в етичних питаннях. Їх опрацювання відбувається у процесі застосування теоретичних знань у практичній діяльності. Основу етичної складової становлять міжнародні документи зі збереження культурної спадщини, кодекси консерваторів-реставраторів.

Важливо зазначити, що в закладах вищої освіти зарубіжжя акцент робиться на детальному опануванні всіх аспектів проблеми, необхідності постійного підвищення рівня знань відповідно до появи інноваційних рішень. Отже, постійна актуалізація своїх фахових компетенцій є доказом професійної свідомості. Також важливою є політика інтегрованого підходу, що дозволяє врахувати складну структуру процесу догляду за спадщиною та управління нею. Вона полягає не тільки у встановленні наскрізних зв'язків між фахівцями та громадськістю, а й між спеціалізованими дисциплінами, щоб максимізувати потенціал культурної спадщини як суспільного блага.

ЛІТЕРАТУРА

- Карпов, В. В. (2020). Оцінка художника-реставратора у контексті атестації та присвоєння кваліфікаційних категорій. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 78–86. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220407> (Karpov, V.V. (2020). Assessment of the artist-restorer in the context of attestation and assignment of qualification categories. *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, 2, 78–86. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220407>).
- Прибега, Л. В. (2014). Віхи міжнародного пам'яткоохоронного руху: 50 років Венеційській хартії, 20 років Українському національному комітету ICOMOS. *Праці Центру пам'яткознавства*, 25, 306-310. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81761/32-Prybieha.pdf?sequence=1> (Prybieha, L. V. (2014). Milestones of the international monument protection movement: 50 years of the Venice Charter,

- 20 years of the Ukrainian National Committee of ICOMOS. *Proceedings of the Center for Historical Studies*, 25, 306–310. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81761/32-Prybieha.pdf?sequence=1>.
- Ревенок, Н. М. (2021). Етичні проблеми реставраційної та експертної діяльності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 3, 122–128 (Revenok, N. M. (2021). Ethical problems of restoration and expert activity. *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, 3, 122–128).
- Рішняк, О. Б. (2020). Етика реставраційної діяльності. *Культура України*, 70, 211–221 (Rishniak, O. B. (2020). Ethics of restoration activities. *Culture of Ukraine*, 70, 211–221).
- Тимченко, Т. (2021). Термінологічні варіації як відображення парадигми реставраційної діяльності. *Грааль науки*, 1, 521–529. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.02.2021.110> (Tymchenko, T. (2021). Terminological variations as a reflection of the paradigm of restoration activity. *Grail of Science*, 1, 521–529. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.02.2021.110>).
- Тимченко, Т. (2022). Принципи освіти консерваторів-реставраторів у світлі кодексів професійної етики. *Українська академія мистецтва*, 31, 112–120. DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.31.2022.112-120> (Tymchenko, T. (2022). Principles of education of conservators-restorers in the light of codes of professional ethics. *Ukrainian Academy of Arts*, 31, 112–120. DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.31.2022.112-120>).
- Тимченко, Т., Миколайчук, А. (2023). Превентивна консервація творів мистецтва у системі сучасної вищої освіти консерваторів-реставраторів. *Українська академія мистецтва*, 33, 245–251. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-28> (Tymchenko, T., & Mykolaichuk, A. (2023). Preventive conservation of works of art in the system of modern higher education of conservators-restorers. *Ukrainian Academy of Arts*, 33, 245–251. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-28>).
- Achille, C., Fiorillo, F. (2022). Teaching and Learning of Cultural Heritage: Engaging Education, Professional Training, and Experimental Activities. *Heritage*, 5, 2565–2593. DOI: <https://doi.org/10.3390/heritage5030134>.
- Bachelor's degree in Conservation-Restoration of Cultural Heritage. University of Barcelona*, 2024. URL: <https://web.ub.edu/en/web/estudis/w/bachelordegree-g1108>.
- Belishki, S., Corr, S. (2019). Reflection on conservation-restoration practice today. A european perspective. *Protection of cultural heritage*, 8, 15–28. DOI: <https://doi.org/10.35784/odk.1024>
- E.C.C.O. – European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations. *Professional Guidelines I*. URL: http://www.ecco-eu.org/fileadmin/user_upload/ECCO_professional_guidelines_I.pdf.
- Fuster, Lopez L., Montesinos, Ferrandis E.M., Garcia, Castillo A. M., Vicente, Palomino. S. (2021). *Problem- and project-based learning in conservation-restoration training programs*. 14th annual International Conference of Education, Research and Innovation (November 8-9, 2021). P. 969–976. DOI: <https://doi.org/10.21125/iceri.2021.0292>.
- Jokilehto, J. (2022). Education and training in heritage conservation. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 25, 11–20. DOI:

10.22520/tubaked2022.25.00.5

Master of Arts: Conservation-Restoration. Bern University of Applied Sciences. Bern Academy of the Arts. URL: <https://www.hkb.bfh.ch/en/studies/master/conservation-restoration/>.

Mattone, M., Frullo, N. (2022). Preservation and promotion of the cultural heritage through University, public administration, and community engagement. *HERITAGE 2022 - International Conference on Vernacular Heritage: Culture, People and Sustainability* (September 15-17, 2022) Valencia, Spain. Editorial Universitat Politècnica de València, pp. 639–646. DOI: <https://doi.org/10.4995/HERITAGE2022.2022.15145>.

Online Courses for Restoration and Conservation. Hornemann Institute Hauptnavigation. URL: <https://hornemann-institut.hawk.de/en/online-courses>.

SUMMARY

Bakhmat Nataliia, Takirov Timur. Forming the professional culture of future restaurants in institutions of higher education: practical experience of abroad.

Issues of professional culture are always relevant in any field of activity. The monument protection business has its own requirements for the formation of specialists' competencies in view of the international documents that became the basis of the ethical principles of professional activity. First of all, these are codes of professional ethics that are generally accepted in European countries. Understanding the need to coordinate the training of future restorers in Ukraine and the EU presupposes consideration and adoption of the basic principles of professional education that have already been developed in higher education institutions abroad. Therefore, this article is dedicated to the review of the practical experience of the formation of professional culture among future restorers in the process of studying in foreign institutions of higher education. The research methodology is based on the analysis of educational programs and courses offered by various institutions of higher education; consideration of documents related to issues of professional ethics of the conservator-restorer. Among Ukrainian researchers, this topic has recently been raised by T. Tymchenko. Her work on the chosen issue is also taken into account in this study. It was found that in educational programs and courses, the emphasis is on the detailed mastery of all aspects of the problem, the need to constantly improve the level of knowledge in accordance with the emergence of innovative solutions. That is, constant updating of one's professional competences is proof of professional awareness. Also important is the policy of an integrated approach, which allows taking into account the complex structure of the heritage care and management process. It is not only about establishing end-to-end links between professionals and the public, but also between specialized disciplines to maximize, in a sustainable way, the potential of cultural heritage as a public good. These are questions that should be included in educational programs as a basis for further interaction between specialists of a narrow profile to achieve the planned results.

Key words: professional culture, future restorers, approaches, training practice, online courses, educational training program, conservation and restoration activities, monument protection education.

УДК 316.4.063.3:378

Олеся Жовнич

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID 0000-0001-6430-7341

Вікторія Киливник

Комунальний заклад вищої освіти

«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

ORCID ID 0000-0002-0770-265X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/459-466

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: НОВІ ГОРИЗОНТИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Сучасні виклики суспільства, економіки та технологій ставлять перед освітою завдання не лише передачі фактичних знань, а й розвитку компетенцій та навичок, необхідних для успішної адаптації до мінливості світу. Євроінтеграція початкової школи України вимагає пристосування до нових умов, зокрема зміни ролі знань, орієнтації на навички, підготовки до конкурентоспроможності на ринку праці та стимулювання особистісного розвитку. Ця стаття розглядає ключові аспекти євроінтеграції початкової освіти в Україні з точки зору модернізації навчальних підходів та методик. Вона акцентує увагу на необхідності переходу від академічного навчання до розвитку загальних та предметних компетентностей, що відповідають вимогам сучасного ринку праці. Особливу увагу приділяється зміні підходів до навчання, яка сприяє формуванню у дітей критичного мислення, комунікативних вмінь та самостійності. Дослідження статті також охоплює міжнародний досвід інтеграції компетентнісного навчання в шкільну освіту, зокрема в рамках проекту KeyCoNet, який допомагає країнам-членам ЄС у впровадженні сучасних освітніх підходів. На основі аналізу європейських та українських ініціатив автори роботи висвітлюють потенціал України для досягнення міжнародних стандартів у сфері освіти та підготовки молодого покоління до викликів XXI століття.

Згідно результатів, у статті пропонується комплексний погляд на сучасні тенденції євроінтеграції української початкової освіти, акцентуючи увагу на необхідності вдосконалення освітніх стандартів та методичних підходів з метою підготовки кваліфікованої та конкурентоздатної молоді.

Україна переживає важкий період після війни, але оновлення матеріальної бази шкіл лише частково відкриває нові горизонти. Велика частина української молоді та їхніх батьків вже ознайомились з європейськими підходами до освіти під час кризи, що може спонукати до вимоги вдосконалення стандартів в українській системі після повернення. Приєднання до Європейського Союзу відкриває нові перспективи співпраці з європейськими освітніми установами та доступ до фінансування ЄС. Проте завершення реформи шкільної освіти лежить на українському суспільстві, а вдосконалення викладацької кадрової бази та підвищення престижу вчителя є критичними аспектами цього процесу. Впровадження європейських стандартів через проєкт Нової Української Школи вимагає часу та зусиль, і успішне завершення цієї "європеїзації" потребує комплексної підготовки освітян та структурних змін.

Ключові слова: освіта, євроінтеграція, початкова школа, компетентнісний підхід, навички, розвиток.

Постановка проблеми. В сучасних реаліях співпраці з Європейським Союзом (ЄС) важливою є побудова спільного освітнього простору, що дозволить здобувачам освіти за потреби продовжувати навчання в інших країнах ЄС, а випускникам європейських вишів бути однаково затребуваними у різних країнах. Європейська Рада визначає ключові компетенції для учнів і підходи до побудови спільного освітнього простору.

Структури ЄС та уряди країн-членів фінансують програми, що інтегрують освітні системи країн-членів і допомагають їм удосконалити окремі аспекти системи шкільної освіти. Наприклад, з 1957 року діє міжурядовий освітній проєкт "European Schools", де навчаються діти співробітників інституцій ЄС. На сьогоднішній день у рамках цього проєкту працюють 14 шкіл у 7 країнах з однаковими програмами. Європейська Комісія також фінансує програми, що сприяють впровадженню багатомовних класів, боротьбі з вимушеним перериванням освіти, створенню здорової атмосфери в класах, організації міжнародних програм підвищення кваліфікації вчителів та обміну досвідом (Алфімов, 2010; Візнюк, Лазаренко, 2023; Паламарчук, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

У контексті сучасних західних підходів, котрі ґрунтуються на автономії навчальних закладів, розвитку компетенцій замість фактичного знання, розвитку кумулятивних навичок і відмові від змагальності у навчальному процесі, традиційна радянська модель освіти в Україні характеризується централізованим управлінням, орієнтацією на дисципліну та наданням фактичних знань, що зумовлює більш глибоке вивчення цієї суперечності.

Метою статті є диференційне обґрунтування лідерської позиції учнів в контексті євроінтеграції початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Сучасний підхід до освіти, що орієнтований на розвиток компетенцій та навичок, є відповіддю на сучасні виклики суспільства, економіки та технологій в освіті. Пріоритетними нині є такі чинники щодо євроінтеграції початкової школи: адаптація до змінного світу, зміна ролі знань, підготовка до конкурентоспроможності на ринку праці, стимулювання особистісного розвитку (Алфімов, 2010; Паламарчук, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Адаптація до змінного світу, в контексті чого зрозумілою є мінливість сучасного світу, який швидко змінюється, і в пріоритетності раніше отриманих знань не завжди вистачає компетентностей для

успішної кар'єри. Освіта, що надає тільки фактичні знання, може швидко застаріти. Замість цього, розвиток учнівських компетенцій дозволяє їм адаптуватися до нових умов і викликів.

Актуальною є *зміна ролі знань*, які вже не є самоціллю в досягненні успіху. Важливим є уміння застосовувати ці знання в практичних ситуаціях, розв'язувати складні завдання та працювати в команді. Орієнтація на навички допомагає учням розвивати критичне мислення, комунікаційні вміння та інші ключові компетенції.

Підготовка до конкурентоспроможності на ринку праці все більше вимагає від працівників гнучкості, креативності та здатності до постійного самовдосконалення. Лише знання без відповідних навичок може обмежити можливості учня на ринку праці.

Стимулювання особистісного розвитку в контексті підвищення фахових компетенцій сприяє не тільки професійному, але й особистісному зростанню учнів. Вони навчаються самостійно мислити, розвивати свої здібності та працювати над власною невизначеністю.

Отож, перехід від акценту на фактичні знання до розвитку компетенцій є логічним кроком у відповідь на вимоги сучасного світу. Цей підхід не лише підготовлює учнів до успішної кар'єри, але і сприяє їхньому глибшому осмисленню матеріалу та вищому рівню самоорганізації і саморозвитку.

Для формування лідерських навичок і компетенцій в учнів початкових класів важливо впроваджувати діяльнісний компонент у навчальний процес. Наприклад, учні можуть проводити дослідження для самостійного узагальнення висновків і оцінки застосування отриманих знань у житті. Робота в парах чи групах є необхідною для розвитку комунікативних навичок, які часто потрібні у дорослому житті (Візнюк, Лазаренко, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Учні початкової школи повинні отримувати практичні навички, спрямовані на реальні виклики, з якими вони зіткнуться у майбутньому, наприклад, управління банківським рахунком чи самопрезентацією. Однак компетенції включають і розвиток соціально-емоційних й кумулятивних навичок, таких як емпатія, стресостійкість та уміння ефективно керувати своїми емоціями.

Орієнтація на компетентнісне навчання підтримується Європейською Радою та інституціями ЄС, які сприяють його розвитку, не втручаючись напямую у освітній процес країн-членів. Наприклад, у 2014 році Європейська Рада запустила проєкт KeyCoNet для

удосконалення компетентнісного підходу у шкільній освіті. Ця ініціатива включає тренінги, оцінку впровадження підходів у країнах-членах, видання рекомендацій для урядовців, вчителів і директорів шкіл, а також проведення заходів та вебінарів (Візнюк, Лазаренко, 2023; Паламарчук, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Програма Нова українська школа (НУШ) пропонує учням не лише знання, а й вміння застосовувати їх у повсякденному житті. З моменту запуску вона включила пілотну програму з добровільної сертифікації педагогів у методиках компетентнісного навчання. Міністерство освіти розробляє методичні рекомендації та посібники для курсів, де передбачені компетентнісні підходи. Крім того, за підтримки міжнародних фондів в Україні проводиться пілотування програми соціально-емоційного та етичного навчання, яка охоплює понад 5 тисяч дітей.

Європейська Рада згідно цього рекомендує заохочувати різноманітні підходи до навчання, що є однією з базових принципів у сфері освіти. В європейських країнах простір для експерименту та вибору навчальних програм вважається засадною особливістю, незважаючи на різноманітність підходів до освітньої системи (Візнюк, Лазаренко, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Процес передачі повноважень школам у Європі активно відбувався у 80-90-х роках XX століття. З кінця XX століття автономія шкіл стала загальнопоширеною практикою у всіх країнах ЄС, але рівень автономності та її законодавча регуляція відрізняються в кожній з них (Алфімов, 2010; Паламарчук, Візнюк, 2023).

Автономія сучасних шкіл ґрунтується на усвідомленні необхідності надання керівництву освітнього закладу можливостей впливати на освітній процес і забезпечувати його якість у складних умовах сучасного світу. У контексті викликів XXI століття, гнучкість та здатність до змін стають життєво важливими для інститутів, які сприймають потребу в ще більшій автономії.

Експерти (В. Базелюк, О. Снісаренко, Л. Сніцар) вказують, що на законодавчому рівні Україна вже забезпечила автономію адміністрації закладів у виборі формату освіти. Наприклад, учителя можуть обирати з різних видань підручників: у 2021 році для першокласників були доступні 11 видань букварів, 13 видань «Я досліджую світ», 10 математичних підручників і 7 мистецьких зразків.

Автономія шкіл включає не лише академічний аспект, але й кадрову та організаційну політику, а також свободу управління фінансами за реформою НУШ.

Проте на практичному рівні шкільна автономія перебуває на перехідному етапі. Багато шкіл ще продовжують узгоджувати свої дії з центральним керівництвом, а деякі впроваджують автономію лише частково. Експерти відзначають, що багато українських освітян не готові повністю переходити на автономну модель управління через звичай до стандартних програм та необхідність узгодження організаційних рішень. Ситуацію намагаються змінити, зокрема, за допомогою онлайн-курсів для директорів шкіл, які навчають принципам децентралізації освіти тощо (Паламарчук, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Ще одним важливим аспектом шкільної автономії є можливість вчителя самостійно вибирати навчальну програму або форму підвищення своєї кваліфікації. Міністерство освіти відкрило ринок післядипломної педагогічної освіти, відмовившись від монополії державних інституцій. Тепер приватні компанії, самі вчителі або профільні громадські організації можуть пропонувати послуги з підвищення кваліфікації. Це відповідає концепції «навчання протягом життя», яка є основою освітньої політики Європейського Союзу. Держава навіть виділяє кошти у формі «ваучерів для професійного розвитку вчителя», які дозволяють вчителям самостійно обирати шляхи підвищення кваліфікації без власних витрат (Візнюк, Лазаренко, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Європейський Союз не лише підтримує навчальний процес у школах, але й сприяє здоровому способу життя серед дітей під час навчання. Під керівництвом Європейської Ради діють програми, які сприяють використанню органічних продуктів у шкільних їдальнях та створенню здорових раціонів. У 2021 році Україна теж впровадила реформу харчування у шкільних їдальнях під ініціативою "першої леді" Олени Зеленської. Оновлене меню містить менше цукру, солі, хліба, жирів та субпродуктів. Хоча це меню отримало критику від деяких батьків і експертів, зростання уваги до культури здорового харчування з боку українських чиновників є позитивним кроком для країни (Алфімов, 2010; Візнюк, Лазаренко, 2023).

М. Онуфрик, експертка проєкту Euroscore ГО «АНТС» з соціальної політики та голова організації «Соціальна Синергія», вказує на

необхідність того, щоб українська інклюзивна освіта відповідала європейським стандартам. Це означає перехід від медичної до правозахисної моделі, поступове скорочення спеціальної освіти на користь інклюзивної, забезпечення доступності освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з інвалідністю, незалежно від місця проживання. Це також передбачає деінституціалізацію, тобто закриття закладів інтернатного типу, що є вимогою для набуття членства в Європейському Союзі (Алфімов, 2010; Паламарчук, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Європейський Союз підтримує не лише навчальний процес у школах, але й здоровий спосіб життя учнів. За підтримки Європейської Ради діють спеціальні програми, що сприяють використанню органічних фермерських продуктів та створенню здорових раціонів у шкільних їдальнях.

Початок повномасштабної війни створив численні загрози для системи освіти в Україні. Це призвело до руйнування матеріальної бази, відновлення онлайн-освіти та зупинення фінансування багатьох державних освітніх програм.

Однак післявоєнна відбудова України стане каталізатором оновлення освіти в країні. Наприклад, у квітні 2023 року за фінансової підтримки Європейського Союзу в Україну було доставлено 5 тисяч планшетів для учнів молодшої школи для забезпечення можливості дистанційного навчання. Також Європейський Союз фінансував програми, які сприяли інтеграції дітей українських переселенців до шкіл ЄС і надавав підтримку українським освітнім закладам, що постраждали від військових дій (Алфімов, 2010; Паламарчук, Візнюк, 2023).

Шкільна система є важливим аспектом формування цінностей суспільства, оскільки вона відображає державні пріоритети та сприяє вихованню дітей у відповідності з ними. Система освіти НУШ відображає ці пріоритети через свій зміст освіти та навчальні плани, які спрямовані на досягнення конкретних цілей. *Першоосновою* цієї освіти є розвиток позитивного відношення учня до себе. Коли дитина має позитивне уявлення про себе та вірить у свої навчальні здібності, це сприяє її зацікавленості в навчанні та прагненню до пізнання. *Другою* важливою ціллю є формування почуття відповідальності за свої дії, сміливості та належної поведінки. Шкільне життя організоване таким чином, щоб діти навчалися цим важливим життєвим навичкам щодня (Візнюк, Лазаренко, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Кожна дитина має право виявляти власні таланти і розвиватися у напрямку, який відповідає її індивідуальності. Важливо досягти гармонії між особистісними цілями й інтересами спільноти, що дозволяє здобувачу освіти бути врівноваженим, активним та задоволеним життям. Цей процес включає не лише відповідальність за свої дії, але й турботу про інших, задоволення від завершених справ і розвиток навичок, які потрібні для взаємодії з оточенням.

Висновок. Оновлення матеріальної бази українських шкіл після війни – лише початок. Велика частина українських дітей та їхніх батьків мали можливість особисто познайомитись з європейським підходом до шкільної освіти під час відбуваючихся подій. Це може призвести до того, що вони стануть вимагати аналогічних стандартів в українському навчанні після повернення додому. Приєднання України до Європейського Союзу відкриє нові перспективи для розвитку системи шкільної освіти. Це забезпечить можливість глибшої співпраці з європейськими школами та освітніми установами, а також участь в програмах розвитку, фінансованих ЄС. Проте завершення реформи шкільної освіти лежить на нашому суспільстві та державі, і, на разі розуміємо, що міжнародні партнери не в змозі реалізувати то за нас.

Впровадження європейських стандартів української освіти через проект Нової Української Школи вимагає довготривалого процесу. Покращення рівня педагогічної освіти та підвищення престижу професії вчителя також є ключовими аспектами цього процесу. Процес «європеїзації» української освіти вже розпочався, втім, його успішне завершення потребує не лише реформ у навчальному процесі, але й у всій системі підготовки освітян.

ЛІТЕРАТУРА

- Алфімов, Д. В. (2010). Структура лідерських якостей особистості школяра. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 6 (41), 35-44 (Alfimov, D. V. (2010). The structure of leadership qualities of the student's personality. *Personality spirituality: methodology, theory and practice*, 6 (41), 35-44).
- Візнюк, І. М., Лазаренко, Н. І. (2023). Моніторинг забезпечення професійної якості освіти педагогів в контексті євроінтеграції. *Порівняльна професійна педагогіка*, 11-20 (Vizniuk, I.M., & Lazarenko, N.I. (2023). Monitoring of ensuring the professional quality of teacher education in the context of European integration. *Comparative professional pedagogy*, 11-20).
- Паламарчук, О., Візнюк, І. (2023). Родинно-сімейне виховання учнів початкових класів в контексті нової української школи. *Перспективи та інновації науки*, 14-32 (Palamarchuk, O., & Vizniuk, I. (2023). Family education of primary school students in the context of the new Ukrainian school. *Perspectives and innovations of science*, 14-32).

Паламарчук, О., Візнюк, І., Габа, І. (2023). Family Education in the Context of the Development of Empathy of Primary School Students. *Наукові інновації та передові технології*, 12(26) (Palamarchuk, O., Vizniuk, I., & Haba, I. (2023). Family Education in the Context of the Development of Empathy of Primary School Students. *Scientific innovations and advanced technologies*, 12(26)).

SUMMARY

Zhovnyh Olesya, Kylyvnyk Victoria. European integration of Elementary School: New Horizons of Modern Education.

Modern challenges of society, economy and technology present education with the task of not only transferring actual knowledge, but also developing competencies and skills necessary for successful adaptation to the changing world. The European integration of primary schools in Ukraine requires adaptation to new conditions, in particular, changes in the role of knowledge, orientation to skills, preparation for competitiveness in the labor market, and stimulation of personal development.

This article examines the key aspects of European integration of primary education in Ukraine from the point of view of modernization of educational approaches and methods. She emphasizes the need to transition from academic training to the development of general and subject competencies that meet the requirements of the modern labor market. Special attention is paid to changing approaches to learning, which contributes to the formation of critical thinking, communication skills and independence in children.

The study of the article also covers the international experience of integrating competency-based learning into school education, in particular within the framework of the KeyCoNet project, which helps EU member states in implementing modern educational approaches. Based on the analysis of European and Ukrainian initiatives, the authors highlight Ukraine's potential for achieving international standards in the field of education and preparing the young generation for the challenges of the 21st century.

According to the results, the article offers a comprehensive view of modern trends of European integration of Ukrainian primary education, focusing on the need to improve educational standards and methodological approaches in order to train qualified and competitive youth.

Ukraine is going through a difficult period after the war, but the renewal of the material base of schools only partially opens new horizons. A large part of Ukrainian youth and their parents have already familiarized themselves with European approaches to education during the crisis, which may lead to demands for improved standards in the Ukrainian system upon return. Joining the European Union opens up new prospects for cooperation with European educational institutions and access to EU funding. However, the completion of school education reform rests with Ukrainian society, and improving the teaching staff base and increasing the prestige of teachers are critical aspects of this process. Implementation of European standards through the New Ukrainian School project requires time and effort, and the successful completion of this "Europeanization" requires comprehensive training of educators and structural changes.

Key words: education, European integration, primary school, competence approach, skills, development.

УДК 141+001.18

Ігор Снегірьов

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-2624-2097

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/467-477

ВПЛИВ РОЗВИТКУ НАУКОМІСТКИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕКОНОМІЧНУ СФЕРУ БУТТЯ

У статті здійснюється спроба філософсько-світоглядного осмислення впливу наукомістких технологій на економічну систему. Аналізується сутність аксіологічних наслідків зміни уявлень от – машини як засобу збільшення продуктивності працівників на – машини, які самі перетворюються в працівників.

Особлива увага приділяється можливим трансформаціям ринку праці в умовах прогресу інформаційних технологій, темп якого постійно прискорюється. З позицій методології нелінійного прогнозування показана помилковість лінійної каузальності в проблемі впливу інформаційних технологій на світову економіку.

Ключові слова: автоматизація, інформаційні технології, економічна система, нелінійність, роботизація, ринок праці.

Постановка проблеми. Темпи прогресу наукомістких технологій, що постійно прискорюються, зумовлюють все більш імовірнісний і нелінійний характер розвитку різних аспектів суспільного буття. Саме вплив зростаючої ролі наукомістких технологій в економічній сфері соціальних систем стало загальносвітовою тенденцією, яка потягнула за собою ускладнення системи ринку праці - споживання і їх кореляції. Безумовно, що осмислення впливу високих технологій на світову економіку в умовах глобалізації, конвергенції хай-тек технологій (нано-біо-інфо-когно) вимагає не тільки зусиль від фахівців в області економіки, соціології, а й глибокої філософської рефлексії.

Мета статті – здійснити філософсько-світоглядне осмислення впливу наукомістких технологій на економічну систему.

Виклад основного матеріалу. Світова ринкова економіка, яка базується на споживчому попиті - це яскравий приклад складної самоорганізованої системи, що функціонує і розвивається за нелінійним принципом, основним серед яких виступає розростання мікрофлуктуацій в нестійкому середовищі. Безсумнівно, що якісний і кількісний ріст впливу наукомістких технологій на соціальні системи неминуче привносить фактор випадковості і непередбачуваності в і без того нестабільну економічну систему у глобального масштабу. І більшість фахівців в області маркетингу, економічної логістики приходять до висновку, що на сьогоднішній день споживчий ринок – це саме той

фактор, який задає темп розвитку і впровадженню не тільки технологій і продукції, а й визначає статус самої науки в сучасному суспільстві.

Якось в 1960-і рр. нобелівському лауреату економісту М. Фрідману довелося консультувати уряд однієї азіатської країни третього світу. Його привезли на місце реалізації масштабного інфраструктурного проекту, де він побачив натовпи робітників, які щосили орудують лопатами. Автоматизованої техніки для земляних робіт там практично не було. Коли він звернувся з питанням про доцільність такої організації праці, послідувало пояснення, що проект є частиною «програми по створенню робочих місць». У відповідь на це М. Фрідман іронічно зауважив: «Ну раз так, чому б не роздати робочим ложки замість лопат?» (Фридман, 2016, с. 32).

Ця репліка відмінно передає скептичне ставлення, що межує з відвертим глузуванням економістів до побоювань людей, в думках яких автоматизація в недалекому майбутньому витіснить людину з ринку праці і прийде час тотального безробіття. Як показує історія, скептицизм цей небезпідставний. Взяти, приміром, США, де розвиток технологій – особливо в ХХ в. – сприяв безперервному росту добробуту суспільства.

Зрозуміло, без труднощів, а іноді і справжніх трагедій, на цьому шляху не обійшлося. Механізація сільського господарства призвела до зникнення мільйонів робочих місць, змусивши натовпу вже непотрібних наймитів відправитися в міста в пошуках роботи на заводах і фабриках. Потім, в епоху загальної автоматизації та глобалізації, настала черга промислових робітників, яким довелося перекваліфікуватися і працевлаштуватися в сфері послуг. Нерідко в ці перехідні періоди виникала проблема короткострокового безробіття, але вона ніколи не перетворювалася в системну або тотальну. З'являлися інші спеціальності, і перед безробітними працівниками відкривалися нові горизонти.

Більш того, нова робота часто виявлялася краща за попередню: вона не тільки була цікавішою, вимагаючи освоєння інших навичок, але ще і краще оплачувалася. Мабуть, найяскравішим прикладом цієї еволюції є перші два з половиною десятиліття після Другої світової війни. Цей «золотий вік» в історії американської економіки характеризувався, здавалося б, ідеальним балансом між стрімким розвитком технологій і зростанням добробуту працюючого населення США. Модернізація виробничого обладнання приводила до збільшення продуктивності праці, а робітники, які, стаючи все більш

цінним активом, могли вимагати підвищення оплати праці. Протягом усього післявоєнного часу розвиток технологій супроводжувався зростанням добробуту звичайних робітників, зарплати яких піднімалися слідом за швидко зростаючою продуктивністю праці. Робочі, в свою чергу, відправлялися в магазини і витрачали там все більше і більше, сприяючи подальшому збільшенню попиту на вироблені ними ж товари і послуги.

Поки енергія, яка народжена цією петлею зворотного зв'язку, змушувала американську економіку рухатися вперед, філософсько-економічне знання переживало власний «золотий вік». Якраз в цей час видатні уми на кшталт П. Самуельсона працювали над перетворенням економічної теорії в науку з міцним математичним фундаментом. Поступово на перший план в економічному знанні вийшли витончені кількісні та статистичні методи аналізу, а економісти почали будувати складні математичні моделі, які до сих пір складають інтелектуальну основу цієї наукової області. Немає нічого дивного в тому, що, роблячи свою роботу і спостерігаючи за бурхливим ростом економіки, економісти післявоєнної епохи вважали таке становище речей нормою: економіка працювала так, як вона повинна була працювати - і як вона завжди буде працювати.

Подібні прогнози, засновані на каузальному зв'язку: «розвиток технологій і автоматизація галузей промисловості - підвищення ефективності виробничого процесу - оптимізація цін продукції і послуг - збільшення купівельної спроможності - зростання споживання», будуються на прямій лінійній залежності і не враховують ряд градієнтів нелінійності, основними серед яких виступають збільшення складності і неоднорідності внутрішньої структури світового ринку і зростання рівнів віртуалізації споживчого попиту; що якісно відрізняється від технологій індустриального способу виробництва, темп розвитку наукомістких технологій, які рано чи пізно, на думку ряду фахівців, досягнуть риси сингулярності, за якої подальший характер і ступінь змін соціальних систем під впливом наукомістких технологій виявиться принципово ймовірносними. Також в контексті подібної лінійної детермінації галузі промисловості розглядаються, в більшості своїй, як виключно трудомісткі, що вимагають постійного приросту робочої сили, а отже, розвиток технологій, включаючи і наукомісткі, не зможе спричинити за собою постійну масове безробіття.

Так, Д. Даймонд, розповідаючи про історію сільського господарства в Австралії у XIX ст., звертає увагу на наступний факт: «...коли на цей континент прибули перші поселенці з Європи, вони побачили зелений ландшафт, покритий багатою рослинністю. Подібно американським економістам 1950-х рр., австралійські поселенці вирішили, що спостережувана ними картина звична для цих місць і що так буде завжди. Вони, не шкодуючи грошей, почали будувати ферми і ранчо на землі, що здавалася їм родючою» (Даймонд, 2023, с. 69).

Однак сувора реальність дала про себе знати вже в перші десять - двадцять років. Фермери зрозуміли, що в новій країні насправді набагато посушливих, ніж вони думали. Їм просто пощастило (або, швидше, не пощастило) прибути на континент тоді, коли клімат був в стані оптимальної рівноваги - точці «золотої середини», в якій були всі умови для успішного ведення сільського господарства. До цього дня в Австралії можна знайти сліди тих злочасних перших років - занедбані фермерські будинки посеред справжнісінькою пустелі.

Цілком ймовірно, період оптимальної рівноваги в історії американської та світової економіки теж підійшов до кінця. Симбіоз між підвищенням продуктивності і зростанням зарплат почав валитися ще в 1970-ті рр. Згідно з даними за 2013 р рядовий працівник, зайнятий в сфері промислового виробництва та послуг, заробляв на 13% менше, ніж в 1973 р (після коригування з урахуванням інфляції), незважаючи навіть на те, що продуктивність за цей період зросла на 107 %, а такі витратні статті, як житло, освіта і медицина, збільшилися багаторазово (The Economic Report of the President, 2013).

Газета Washington Post 2 січня 2010 р повідомила, що за перше десятиліття XXI ст. не було створено жодного нового робочого місця. Нуль. Такого не було з часів Великої депресії. Більш того, кожне десятиліття в післявоєнний період кількість робочих місць збільшувалася не менше ніж на 20% (Neil Irwin, 2010). Навіть в 1970-і рр., тобто в епоху стагфляції і енергетичної кризи, число робочих місць зросло на 27%. Підсумки втраченого десятиліття 2000-х не можуть не викликати подиву, якщо згадати, що тільки з урахуванням приросту працездатного населення економіка США потребує приблизно мільйон нових робочих місць щорічно. Іншими словами, за ці перші десять років США недорахувалися близько 10 млн робочих місць, які варто було б створити, але які так і не з'явилися (Neil Irwin, 2010).

Коли нерівність доходів злетіла до рівня, що не спостерігалось з 1929 р, стало ясно, що плоди зростаючої продуктивності, які в 1950-і рр. залишалися у робочих, тепер майже в повному обсязі дістаються власникам бізнесу та інвесторам. Частка праці в сукупному національному доході різко зменшилася на тлі збільшення частки капіталу і, судячи з усього, продовжує своє вільне падіння. Епоха оптимальної рівноваги підійшла до кінця, і світова економіка вступає в нову еру.

Визначальним у формуванні цієї нової ери буде фундаментальні зміни у відносинах між працівниками і машинами. В кінцевому підсумку це зрушення змусить нас переглянути одне з базових уявлень про технології: про те, що машини - це засіб збільшення продуктивності працівників. Замість цього машини самі перетворюються в працівників, а межа між можливостями праці і капіталу розмивається так сильно, як ніколи раніше.

Зрозуміло, рушійним фактором всіх цих процесів є нестримна експансія комп'ютерних технологій. При цьому, не дивлячись на знайомство більшості експертів з законом Мура - перевіреним часом і практикою правилом, згідно з яким обчислювальна потужність приблизно подвоюється кожні 18-24 місяці, - далеко не все до кінця усвідомлюють наслідки цього експоненціального зростання.

Уявіть, що ви сідаєте в автомобіль і починаєте рухатися зі швидкістю 10 км / год. Ви їдете одну хвилину, потім, подвоюючи швидкість, розгонитеся до 20 км / год, їдете так ще хвилину, знову подвоюєте швидкість і т. і. По-справжньому дивним в цьому прикладі є не сам факт подвоєння швидкості, а відстань, яку ви будете проїжджати за одну хвилину через деякий час. В першу хвилину ви проїдете приблизно 160 м. У третю хвилину на швидкості 40 км / год - близько 660 м. У п'яту хвилину при швидкості приблизно 160 км / год ви подолаєте вже більше 2,6 км. Щоб виконати все те ж саме в шосту хвилину, вам знадобиться більш швидкий автомобіль, а також гоночний трек. Тепер уявіть, наскільки швидко ви будете рухатися - і яку відстань ви подолаєте в останню хвилину, - якщо будете подвоювати швидкість двадцять сім разів! Приблизно стільки раз обчислювальна потужність подвоїлася з моменту винаходу інтегральної мікросхеми в 1958 р. Цей революційний процес відбувається не тільки через прискорення темпів зростання, але і через те, що це прискорення триває вже так довго, що очікувані річні темпи приросту досягають дивовижної величини.

До речі, відповідь на питання про швидкість автомобіля після двадцатісемікратного подвоєння - 1080 млн км / год. Іншими словами, за останню, двадцять восьму, хвилину ви подолаєте відстань, що становить приблизно 8 млн км. П'ять хвилин з такою швидкістю - і ви на Марсі. Цей приклад дозволяє показати, не вдаючись у подробиці, наскільки сучасний стан обчислювальної техніки відрізняється від того, якою вона була в 1950-і рр., коли з'явилися перші інтегральні мікросхеми, які не могли похвалитися швидкістю обробки інформації.

Світова фінансова криза 2008 року акцентувала увагу багатьох фахівців в області філософії науки, соціології, економіки на наслідках цього безперервного подвоєння обчислювальної потужності. Зокрема, питання про те, чи може цей процес привести до повної реструктуризації ринку праці та економіки в цілому в найближчі роки і десятиліття.

З метою демонстрації темпів розвитку наукомістких технологій наведемо кілька прикладів.

Робота автовиробників над системами попередження зіткнення, завдання яких запобігати аваріям в 2008-2009 рр., еволюція яких повинна була привести к появі системи автономного управління автомобілем перетворилась у процес революційний. Не минуло й року, як компанія Google презентувала повністю автономний автомобіль, здатний пересуватися по звичайних дорогах серед інших машин. До теперішнього часу в трьох штатах - Невада, Каліфорнія і Флорида - були прийняті закони, що дозволяють використання (з певними обмеженнями) безпілотних автомобілів на дорогах загального користування.

Дещо подібне відбувалося і в сфері штучного інтелекту. У 2009 р, мабуть, найбільш вражаючим прикладом переваги штучного інтелекту була історія перемоги створеного IBM суперкомп'ютера Deep Blue над чемпіоном світу з шахів Гаррі Каспаровим. Але і на цей раз реальність перевершила всі очікування, коли IBM представила нащадка Deep Blue - суперкомп'ютер Watson, який взявся за куди більш важке завдання - телевізійну гру-вікторину «Jeopardy!». У шахах гравці підпорядковуються жорстко заданими правилами, тобто роблять те, що, як ми думаємо, має найкраще виходити для комп'ютера. У «Jeopardy!» все зовсім інакше: це гра, в якій задіюється практично необмежений масив знань і яка вимагає складних навичок розуміння мови, включаючи навіть жарти і гру слів. Успіх Watson в «Jeopardy!» не

тільки вражає уяву, а й має велике значення з практичної точки зору: фактично IBM вже відводить комп'ютеру важливу роль в таких областях, як медицина і обслуговування клієнтів (Баррат, 2022, с. 36].

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що в найближчі роки і десятиліття майже всім нам доведеться зіткнутися з вражаючими уяву проявами прогресу. І мова не тільки про технічні новинки як такі: вплив набирає обертів прогресу на ринок праці і на економіку в цілому. Кількісні зміни вже досягли тієї межі, коли хлинув через межі міри, приведуть до появи нових якостей, які не вкладаються в загальноприйняті уявлення про взаємодію технологій і економічних процесів.

Одна з думок, яка напевно буде переглянута, це думка про те, що автоматизація головним чином загрожує малокваліфікованим працівникам з низьким рівнем освіти. Це припущення виходить з переконання, що така робота зазвичай носить рутинний характер. Однак замість того, щоб заспокоювати себе цією думкою, задумайтесь, наскільки швидко розширюються межі поняття «рутина». Колись «рутинною» називали роботу на конвеєрі. У наш час це вже далеко не так. Зрозуміло, професії, які не потребують особливої кваліфікації, як і раніше ставляться до «рутинних», але при цьому, з огляду на, як швидко ростуть можливості ПЗ для автоматизації та алгоритмів прогнозування, величезній кількості білих комірців з вищою освітою має бути зштовхнутися з тією ж проблемою (Форд, 2023, с. 128).

Насправді прикметник «рутинний» не зовсім підходить для опису професій, які є найбільш імовірною жертвою нових технологій. Більш точним видається інше прикметник - «передбачуваний». Чи може інша людина навчитися тому, що ви робите в рамках своїх посадових обов'язків, детально вивчивши опис ваших дій? Чи можна освоїти ваше ремесло, повторюючи за вами ті завдання, роботу над якими ви вже завершили, подібно до того, як при підготовці до іспиту учень виконує практичні завдання? Якщо це так, то цілком ймовірно, що одного разу з'явиться алгоритм, який зможе навчитися робити всю роботу - або значну її частину - за вас. Причому ймовірність саме такого розвитку подій багаторазово збільшується в міру все більш глибокого проникнення в наше життя такого феномена, як «великі дані»: організації збирають неймовірну кількість інформації практично про всі аспекти своєї діяльності, і з великою часткою ймовірності можна стверджувати, що ці дані включають докладні відомості про

величезну кількість професійних навичок і операцій. Так що залишається лише дочекатися дня, коли з'явиться витончений алгоритм машинного навчання, який, заглибившись в залишені попередниками-людьми цифрові сліди, сам всьому навчиться.

З цього випливає висновок, що, швидше за все, від автоматизації в майбутньому не врятує ні отримання додаткової освіти, ні освоєння нових навичок. Взяти, приміром, рентгенологів - лікарів, що спеціалізуються на інтерпретації рентгенівських знімків. Щоб стати фахівцем в цій галузі, потрібно дуже довго вчитися: зазвичай на освоєння цієї професії йде не менше тринадцяти років. Однак комп'ютери стрімкими темпами наздоганяють людини в здатності аналізувати знімки. Так що вже зараз можна легко уявити майбутнє - причому досить близьке майбутнє, - в якому практично всю роботу за рентгенологів роблять машини.

Таким чином, вже зовсім скоро комп'ютери навчатися легко і швидко освоювати нові навички, особливо в тих випадках, коли у них буде доступ до великого обсягу даних для навчання. В першу чергу під ударом опиняться позиції початкового рівня. Про те, що це вже відбувається, свідчить ряд даних. Зокрема, в останні десять років спостерігається зниження реальних зарплат випускників коледжів. При цьому 50% з них змушені братися за роботу, яка потребує вищої освіти. Більш того, розвиток інформаційних технологій вже призвело до значного скорочення можливостей для працевлаштування навіть висококваліфікованих професіоналів у багатьох областях, включаючи юриспруденцію, журналістику, науку і фармацевтику. Та ж доля чекає і інших: більшість видів професійної діяльності так чи інакше пов'язане з рутинною і є передбачуваними, тоді як людей, яким в першу чергу платять за по-справжньому творчу роботу та інноваційну діяльність, відносно небагато.

Як тільки машини візьмуться за цю рутинну, передбачувану роботу, люди, які виконують її зараз, зіткнуться з безпрецедентними труднощами при спробі адаптуватися до нових реалій. У минулому технології автоматизації, як правило, були досить вузькоспеціалізованими, позбавляючи майбутнього якийсь один сектор ринку праці за раз, завдяки чому у зайнятих в ньому працівників була можливість перейти в нові галузі. Зараз ситуація зовсім інша. Інформаційні технології стають по-справжньому універсальними, і їх вплив буде відчуватися однаково сильно у всіх сферах. Велика

ймовірність того, що в міру впровадження нових технологій в бізнес-моделі практично у всіх існуючих галузях буде спостерігатися зниження потреби в праці людини - і знижуватися вона буде дуже швидко. У той же час можна не сумніватися, що в нових галузях, які з'являться в майбутньому, з самого моменту їх народження будуть активно використовуватися всі останні досягнення зі світу технологій з метою економії витрат на персонал. Наприклад, такі компанії, як Google і Facebook, стали частиною життя всіх і кожного і домоглися космічного зростання капіталізації, використовуючи працю зовсім невеликого - щодо їх розміру і впливу - числа людей. Є всі підстави вважати, що переважна більшість нових галузей в майбутньому буде створюватися і розвиватися за аналогічним сценарієм.

Все це вказує на те, що ми вступаємо в епоху змін, які будуть супроводжуватися колосальним тиском на економіку і суспільство. Про більшість рекомендацій, які зазвичай отримують молоді люди, в тому числі студенти, на початку кар'єри, швидше за все, можна буде забути. Реальність така, що навіть якщо все робити правильно, тобто прагнути здобути вищу освіту і весь час вчитися новому, величезному числу людей все одно не знайдеться місця в новій економіці.

Поряд з потенційно руйнівною дією на життя окремих людей і суспільства в цілому тривале безробіття і неповна зайнятість становлять значну загрозу і для економіки. Той самий зворотний зв'язок між продуктивністю праці, зростанням зарплат і збільшенням споживчих витрат, який так ефективно працювала досі, буде розірван. Народжений їм позитивний ефект вже знижується: ми спостерігаємо колосальне зростання нерівності не тільки в доходах, а й в споживанні. На 5% найбагатших сімей в даний час припадає майже 40% витрат, і ця тенденція до дедалі більшої концентрації споживання на верхніх щаблях соціальних сходів майже напевно продовжиться. Виробничі відносини залишаються головним механізмом перерозподілу купівельної спроможності в руки споживачів. Якщо деградація цього механізму продовжиться, ми зіткнемося з проблемою відсутності такої кількості платоспроможних споживачів, яке необхідно для подальшого зростання нашої, орієнтованої на масовий ринок, економіці (Форд, 2023, с. 74).

В результаті розвитку інформаційних технологій ми опинимося в принципово новій для себе ситуації, коли знизиться трудомісткість у всіх без винятку секторах економіки. Однак цей перехід не обов'язково буде носити поступальний характер і легко піддаватися прогнозуванню.

Наприклад, двом секторам - вищої освіти і охорони здоров'я - до сих пір вдавалося успішно протистояти руйнівному впливу нових технологій, які вже заявили про себе у всіх інших сферах економіки. Іронія в тому, що стійкість цих двох секторів, в результаті якої витрати на охорону здоров'я і освіту будуть ставати все більш і більш обтяжливими, може сприяти наростанню негативних тенденцій за їх межами.

Зрозуміло, майбутнє буде визначатися не тільки технологіями. Розумніше розглядати їх в контексті інших значущих соціальних і екологічних проблем, таких як старіння населення, зміна клімату та вичерпання ресурсів. Часто пророкують, що насправді в майбутньому, коли старіння покоління повоєнного буму народжуваності призведе до скорочення економічно активного населення, нам доведеться мати справу з проблемою нестачі робочої сили, яка зведе нанівець - чи навіть затьмарить - будь-які наслідки автоматизації. Нарощування темпів впровадження інновацій зазвичай трактується виключно як компенсує сили, здатної мінімізувати або навіть повністю нейтралізувати вплив нашої діяльності на навколишнє середовище. Більш того, сувора дійсність така, що, якщо не поставитися з належною увагою до наслідків розвитку технологій і не пристосуватися до них, можна опинитися в ситуації «ідеального шторму», коли на нас одночасно будуть впливати відразу три тенденції: зростаюча нерівність, безробіття, викликана автоматизацією, і зміна клімату, - які будуть розвиватися практично паралельно, в деяких випадках посилюючи один одного.

У розмовах мешканців Кремнієвої долини раз у раз проскакує фраза «підривна технологія». Ніхто не сумнівається, що нові технології здатні підірвати існування цілих галузей або змінити до невпізнання певний сектор економіки і ринку праці. Чи може стрімкий розвиток технологій підірвати всю систему так, що в якийсь момент нам доведеться повністю її перебудувати, якщо ми хочемо зберегти звичну для нас систему суспільного виробництва?

У будь-якому випадку людство стоїть на порозі глобальної нелінійності в розвитку всіх сфер суспільного життя, включаючи і економічну, викликану темпами прогресу наукомістких технологій.

Ця експонента зростання можливостей технологій (навіть не беручи до уваги вищого результату їх розвитку, які на сьогодні важко навіть уявити) неминуче ознаменує собою кінець віри в оману луддитів і спричинить за собою, як мінімум, автоматизацію більшої

частини виробництва, а отже позбавить більшість професійно зайнятих людей своїх робочих місць. Економіка в цьому контексті приречена на розвиток по низхідній спіралі через поступового згасання споживчого ринку, так як саме працівники є споживачами всього виробничого процесу, а система виробничих відносин є як сферою реалізації кінцевого продукту, так і середовищем для зародження нового типу продуктивних сил.

ЛІТЕРАТУРА

- Баррат, Д. (2022). *Останній винахід людства*: монографія. Чернівці: Видавництво XXI (Barrat, D. (2022). *Last invention of mankind*. Chernivtsi: Publishing house XXI).
- Даймонд, Дж. (2023). *Колапс: Чому одні суспільства занепадають, а інші розвиваються*: монографія. Київ: КМ-Букс. (Dimond, G. (2023). *Collapse. Why some societies decline and others develop*. Kyiiv: KM-Books).
- Форд, М. (2023). *Технології, які змінять світ*: монографія. Київ: Образ (Ford, M. (2023). *Technologies that will change the world*. Kyiiv: Image).
- Фридман, М. (2016). *Капіталізм і свобода*: монографія. Київ: Наш Формат (Fridman, M. (2016). *Capitalism and freedom*. Kyiiv: Our format).
- The Economic Report of the President* (2013). Table B-47 Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/erp2013/full_2013_economic_report_of_the_president.pdf.
- Neil, Irwin (2010). Aughts Were a Lost Decade for U. S. Economy, Workers. *Washington Post*, January 2. Режим доступу: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/01/01/AR2010010101196.html>.

SUMMARY

Snegirev Ihor. The influence of the development of science-intensive technologies on the economic sphere of being.

In the article an attempt is made to philosophically and ideologically interpret the interpretation of the influence of science-intensive technologies on the economic system. The essence of the axiological consequences of changing representations from - "the machine as a means of increasing the productivity of workers" on - "machines that themselves become workers" is analyzed.

Particular attention is paid to the possible transformations of the labor market in the context of the progress of information technology, the rate of which is constantly accelerating. From the positions of the methodology of nonlinear forecasting, the error of linear causality in the problem of the influence of information technologies on the world economy is shown.

Key words: automation, information technologies, economic system, nonlinearity, robotization, labor market.

УДК 37:004.78:005

Анна Фастівець

Полтавський інститут бізнесу Заклад вищої освіти
«Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая»
ORCID ID 0000-0001-6333-5519

Павло Хоменко

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID 0000-0003-3065-9095

Олена Колесник

Полтавський інститут бізнесу Заклад вищої освіти
«Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая»
ORCID ID 0000-0001-9140-9829
DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/478-488

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Стаття присвячена вивченню застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у системі науково-дослідної роботи, що є важливим елементом цифрової трансформації науки. Розглянуто ключові напрями впровадження ІКТ, серед яких забезпечення доступу до глобальних інформаційних ресурсів, автоматизація рутинних процесів, аналіз великих обсягів даних та організація міждисциплінарної співпраці. Проаналізовано основні інструменти, такі як програмні платформи для аналізу даних (Python, MATLAB, SPSS), хмарні сервіси, онлайн-платформи для комунікації та спеціалізовані інформаційні бази даних (Scopus, Web of Science, PubMed). У статті висвітлено переваги впровадження ІКТ, зокрема підвищення ефективності наукових досліджень, глобалізацію науки, інтеграцію різних дисциплін та полегшення обробки інформації. Окрему увагу приділено викликам, які виникають при використанні сучасних технологій, включаючи цифровий розрив, проблеми кібербезпеки, труднощі адаптації до нових інструментів та ризики перевантаження інформацією. Окреслено перспективи подальшого розвитку, серед яких інтеграція штучного інтелекту, застосування віртуальної та доповненої реальності для проведення експериментів, створення відкритих платформ для глобальної співпраці та розширення програм з цифрової грамотності. У висновках наголошується, що впровадження ІКТ є критично важливим для модернізації науково-дослідної роботи, підвищення її інноваційності та адаптації до викликів сучасного світу.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, цифрова трансформація, науково-дослідна діяльність, автоматизація, аналіз великих даних, штучний інтелект, хмарні технології, глобальна співпраця, віртуальна реальність, міждисциплінарні дослідження, кібербезпека.

Постановка проблеми. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) стали невід'ємною частиною розвитку науково-дослідної

діяльності в умовах глобалізації та цифрової трансформації. Сучасні дослідження все більше спираються на використання цифрових інструментів, які забезпечують швидкий доступ до інформаційних ресурсів, автоматизацію аналітичних процесів, підтримку комунікацій та глобальну колаборацію. У цій статті розглянемо, як ІКТ змінюють методи проведення наукових досліджень, їхні переваги, виклики та перспективи подальшого розвитку.

Аналіз актуальних досліджень. У наукових здобутках вітчизняних і зарубіжних учених гостро піднімається проблема застосування інформаційно-комунікаційних технологій. У роботі Ю. Триус обґрунтовано необхідність формування інформаційної культури як складової професійної підготовки, що є основою для успішного використання ІКТ, підкреслено важливість розвитку цифрових компетенцій у дослідників, які працюють з інформаційними технологіями, та сприяє розумінню ролі інформаційної культури в науковій діяльності (Триус, 2005). Учені також акцентують увагу на можливості використання міжнародних наукометричних баз даних відкритого доступу, таких як Scopus і Web of Science, що є ключовими інструментами для пошуку актуальної інформації та аналізу наукових досягнень (Гальчевська, 2015); Вітчизняними дослідниками представлено інтегрований підхід до використання інформаційних технологій у навчанні, що може бути також адаптовано для науково-дослідної діяльності, зокрема, описано можливості інтеграції різних ІКТ у процеси аналізу, моделювання та візуалізації даних, що є важливими аспектами наукових досліджень (Гуревич, Кадемія, Козяр, 2011). У роботі М. Кадемії та І. Шахіної вивчено специфіку використання ІКТ у навчальному процесі, що актуально для розвитку освітніх інструментів у контексті наукової діяльності (Кадемія, Шахіна, 2011). Акцентовано увагу на застосуванні ІКТ у професійній діяльності з компетентнісного підходу, що можна перенести у сферу науки, підкреслюючи значення формування компетенцій у роботі з технологіями, автоматизації процесів і аналізу даних у контексті міждисциплінарної співпраці (Хоменко, Денисовець, Долідзе, Олефір, 2023).

Хоча наведені роботи висвітлюють різні аспекти використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у сфері освіти, професійної підготовки та управління інформацією, вони лише частково торкаються питань їхнього застосування в науково-дослідній діяльності. Отже, можемо констатувати, що фактично відсутні системні

дослідження, які б охоплювали розвиток і впровадження ІКТ саме у сфері науково-дослідної діяльності, включаючи класифікацію інструментів, аналіз їхньої ефективності на різних етапах досліджень і розробку рекомендацій для інтеграції в різні наукові галузі. Ця прогалина в науковій літературі підкреслює актуальність і необхідність глибокого аналізу цього питання.

Метою статті є дослідження особливостей застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у науково-дослідній діяльності, аналіз їхнього впливу на ефективність наукових досліджень та визначення ключових принципів, класифікації і перспектив розвитку цих технологій у контексті цифрової трансформації науки.

Методи дослідження: метод аналізу літературних джерел (застосовується для вивчення існуючих теоретичних і практичних напрацювань щодо використання ІКТ у наукових дослідженнях, аналізу їх функцій та впливу), метод класифікації (використовується для структурування інформації про ІКТ, створення їхньої класифікації за різними критеріями (функціональність, етапи дослідження, рівень автоматизації тощо); метод порівняння (застосовується для оцінки різних типів ІКТ, їхніх переваг та недоліків у порівнянні між собою, а також для аналізу ефективності застосування у різних наукових галузях; метод узагальнення (застосовується для формулювання висновків, визначення ключових принципів та рекомендацій щодо впровадження ІКТ у науково-дослідну діяльність).

Виклад основного матеріалу. Узагальнення комплексу літературних джерел дозволило встановити, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) розглядаються ученими як сукупність методів, засобів та інструментів, що забезпечують збір, обробку, збереження, передачу та представлення інформації за допомогою комп'ютерних систем, програмного забезпечення, мережевих технологій та цифрових комунікацій. ІКТ сприяють ефективному обміну даними, автоматизації процесів, інтеграції різних джерел інформації та створенню умов для глобальної взаємодії в різних сферах людської діяльності, зокрема в науці, освіті, бізнесі та управлінні.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) у контексті науково-дослідної роботи – це сукупність технічних засобів, програмного забезпечення, цифрових платформ та комунікаційних інструментів, які забезпечують ефективну організацію, проведення та презентацію

наукових досліджень. Вони охоплюють технології для збору, обробки та аналізу даних (наприклад, статистичні програми, інструменти для великих даних, машинного навчання та моделювання), електронні бази даних для пошуку та систематизації наукових знань (Scopus, Web of Science, PubMed), хмарні сервіси для зберігання та обміну інформацією, а також платформи для віртуальної комунікації та співпраці (Zoom, Microsoft Teams, Slack) (Гальчевська, 2015).

ІКТ відіграють ключову роль у розширенні доступу до актуальних наукових ресурсів, полегшенні міждисциплінарної взаємодії, автоматизації рутинних дослідницьких процесів (наприклад, обробки великих обсягів даних або моделювання складних систем), візуалізації результатів та організації глобальних колаборацій. Вони також сприяють швидкому впровадженню інновацій завдяки інтеграції сучасних інструментів, таких як штучний інтелект, віртуальна реальність та інтернет речей, у процес наукового дослідження (Хоменко, Денисовець, Долідзе, Олефір, 2023).

Таким чином, ІКТ у науково-дослідній діяльності виступають платформою для створення нових знань, підвищення точності, швидкості та якості наукових результатів, а також для ефективного поширення цих результатів у глобальному науковому співтоваристві.

Однією з основних переваг ІКТ є полегшення доступу до інформації. Сьогодні дослідники мають можливість використовувати електронні бібліотеки, такі як Scopus, Web of Science, SpringerLink, PubMed, JSTOR та інші. Ці платформи забезпечують доступ до тисяч публікацій, які відображають найновіші досягнення у різних наукових галузях. Таким чином, ІКТ сприяють міждисциплінарним дослідженням, адже вчені можуть швидко знайти інформацію, яка виходить за межі їхньої спеціалізації. Важливим аспектом є також наявність відкритих баз даних, що дає змогу використовувати реальні, актуальні дані для створення аналітичних моделей або перевірки гіпотез.

Автоматизація процесів стала ще однією революційною зміною, яку принесли ІКТ у науку. Завдяки використанню спеціалізованого програмного забезпечення, такого як Python, R, MATLAB, SPSS, NVivo, ArcGIS тощо, дослідники можуть швидко обробляти великі обсяги інформації. Наприклад, статистичний аналіз, обробка текстових даних або географічна візуалізація більше не потребують тижнів рутинної роботи, що дозволяє вченим сконцентруватися на аналізі та

інтерпретації результатів. Крім того, сучасні технології, такі як машинне навчання і штучний інтелект, стали важливим інструментом для автоматизації складних процесів. Наприклад, алгоритми машинного навчання можуть виявляти закономірності у великих масивах даних або навіть прогнозувати розвиток подій.

Ще одним важливим аспектом використання ІКТ у науці є забезпечення ефективної комунікації. Платформи для онлайн-співпраці, такі як Zoom, Microsoft Teams, Slack, Google Workspace, Miro та інші, дозволяють дослідникам з різних країн проводити спільні зустрічі, працювати над проектами, обговорювати результати досліджень і навіть організовувати віртуальні конференції. Це сприяє підвищенню рівня інтернаціоналізації науки, адже фізична відстань між дослідниками більше не є перешкодою для співпраці. Крім того, соціальні мережі та спеціалізовані платформи для науковців, такі як ResearchGate або Academia.edu, створюють умови для обміну ідеями, публікаціями та організації наукових мереж (Гуревич, Кадемія, Козяр, 2011).

Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у науково-дослідній діяльності базується на кількох фундаментальних принципах, які забезпечують ефективність, надійність та інноваційність досліджень (Кадемія, Шахіна, 2011).

Принцип системності – ІКТ мають використовуватись у комплексі з іншими методами та інструментами дослідження; ІКТ інтегруються в усі етапи наукового процесу – від формулювання завдання до аналізу результатів і їхньої презентації. Такий підхід дозволяє створювати цілісні, багатофакторні моделі та враховувати різноманітні аспекти досліджуваних явищ.

Принцип наукової обґрунтованості – вибір конкретних ІКТ для дослідження повинен базуватись на аналізі їхньої функціональності, відповідності завданням дослідження та актуальності в даній науковій галузі; застосування технологій має підкріплюватися науково доведеними фактами щодо їхньої ефективності у подібних дослідженнях.

Принцип доступності та відкритості – ІКТ повинні сприяти розширенню доступу до наукових знань через використання відкритих баз даних, публікацій, спільних платформ та хмарних сервісів; це забезпечує можливість реплікації досліджень, перевірки результатів та розвитку глобальної наукової співпраці.

Принцип автоматизації – використання ІКТ має на меті автоматизацію рутинних завдань, таких як обробка великих обсягів даних, моделювання, симуляція або побудова графіків; це дозволяє дослідникам зосередитись на аналізі результатів та формулюванні висновків.

Принцип безпеки та конфіденційності – обробка наукових даних за допомогою ІКТ має здійснюватись із дотриманням високих стандартів кібербезпеки; конфіденційність даних, особливо у випадках використання персональних або комерційно важливих даних, є критично важливою умовою для збереження етики дослідження.

Принцип інтероперабельності – застосовувані ІКТ мають бути сумісними з іншими програмними та апаратними інструментами, які використовуються у дослідженні, що включає здатність імпортувати та експортувати дані у різних форматах, інтеграцію різних систем і платформ, що забезпечує узгодженість роботи.

Принцип адаптивності та масштабованості – ІКТ мають бути гнучкими у використанні, адаптуватись до змінюваних умов дослідження та дозволяти масштабування залежно від обсягу даних чи складності завдання, що забезпечує їх актуальність і довготривалу придатність.

Принцип міждисциплінарності – ІКТ мають сприяти інтеграції знань з різних галузей науки, створюючи умови для міждисциплінарної взаємодії; використання інструментів, що підтримують аналіз даних різного типу (текстових, числових, графічних), дозволяє об'єднувати зусилля дослідників з різних напрямків.

Принцип результативності – кінцева мета використання ІКТ у науково-дослідній діяльності – це отримання нових знань, якісних результатів і можливості їх практичного застосування; технології мають використовуватись таким чином, щоб підвищувати ефективність дослідження, скорочувати час і ресурси, необхідні для його виконання.

Виокремлені нами принципи забезпечують цілісність підходу до використання ІКТ у наукових дослідженнях, сприяють підвищенню їх ефективності та гарантують відповідність етичним і професійним стандартам.

Необхідність класифікації інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у науково-дослідній діяльності зумовлена потребою систематизації різноманітних інструментів, що використовуються на різних етапах досліджень. Така класифікація допомагає чітко визначити функціональні можливості ІКТ, оптимально підібрати технології для конкретних завдань, забезпечити ефективну інтеграцію інструментів у дослідницький процес і уникнути дублювання функцій. Вона також сприяє більш глибокому розумінню потенціалу ІКТ для конкретних галузей науки, полегшує міждисциплінарну взаємодію та створює основу для розробки нових технологій, орієнтованих на специфічні потреби дослідників (Кадемія, Шахіна, 2011). Таким чином, класифікація є ключовим інструментом для підвищення ефективності та інноваційності науково-дослідної роботи в умовах цифрової трансформації (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація інформаційно-комунікаційних технологій у науково-дослідній діяльності

Критерій	Підкатегорія	Приклади
За функціональним призначенням	Інструменти для збору даних	Сенсори, IoT-пристрої, онлайн-опитувальники
	Інструменти для обробки та аналізу даних	Python, R, MATLAB, SPSS
	Засоби для візуалізації даних	Tableau, Power BI, Matplotlib
	Інструменти для комунікації та співпраці	Zoom, Microsoft Teams, Slack
	Засоби для публікації та поширення результатів	LaTeX, Overleaf, arXiv
За етапами науково-дослідної роботи	Підготовчий етап	Scopus, Web of Science, PubMed
	Етап збору даних	Google Forms, Qualtrics, лабораторні пристрої
	Етап обробки та аналізу	TensorFlow, SPSS, R
	Етап презентації результатів	Canva, PowerPoint, Overleaf
За способом використання	Автономні системи	Локальні програмні продукти
	Хмарні технології	Google Colab, AWS, Azure
	Інтерактивні інструменти	Системи віртуальної реальності
За сферою застосування	Природничі науки	ArcGIS, BLAST, AutoDock

	Інженерні науки	AutoCAD, SolidWorks
	Соціальні науки	MAXQDA, NVivo
	Гуманітарні науки	AntConc, корпуси текстів
За рівнем автоматизації	Інструменти для ручного аналізу	Microsoft Excel, Google Sheets
	Напіваавтоматизовані системи	Python, R, MATLAB
	Повністю автоматизовані системи	AutoML, IBM Watson
За типом даних, які обробляються	Текстові дані	NVivo, AntConc
	Числові дані	SPSS, R
	Мультимедійні дані	ImageJ, Adobe Premiere Pro
	Геопросторові дані	ArcGIS, QGIS

Запропонована нами класифікація, здійснена на основі аналізу комплексу літературних джерел та досвіду практичної підготовки фахівців, може допомогти дослідникам вибрати найбільш відповідні ІКТ залежно від специфіки їхньої роботи, оптимізувати процеси та досягти кращих результатів у своїй діяльності.

Попри очевидні переваги, впровадження ІКТ у науково-дослідну діяльність супроводжується низкою викликів. Один із них – нерівномірний доступ до сучасних технологій. У розвинених країнах науковці мають значно більше можливостей використовувати новітні інструменти, тоді як у країнах, що розвиваються, доступ до платного програмного забезпечення, швидкісного інтернету або сучасних баз даних може бути обмеженим. Іншою важливою проблемою є кібербезпека, адже дані досліджень часто є цінними і можуть стати об'єктом кібератак або несанкціонованого доступу. Захист конфіденційності та авторських прав є критично важливим, особливо у міждисциплінарних і міжнародних проєктах. Ще один виклик – перевантаження інформацією. У сучасному світі дослідники мають доступ до величезного обсягу інформації, і фільтрація релевантних даних стає дедалі складнішою задачею. Це вимагає розвитку навичок роботи з інформацією та використання спеціалізованих інструментів для її сортування (Триус, 2005).

Перспективи розвитку ІКТ у наукових дослідженнях є широкими та багатообіцяючими. По-перше, інтеграція штучного інтелекту та автоматизованих систем аналізу даних відкриває нові горизонти для проведення досліджень. Наприклад, ІКТ дозволяють створювати точні

моделі поведінки складних систем або аналізувати дані в режимі реального часу. По-друге, віртуальна та доповнена реальність можуть бути використані для проведення експериментів, моделювання та навчання. Це особливо актуально для експериментальних дисциплін, де фізичне відтворення умов є дорогим або неможливим. По-третє, розвиток відкритих платформ і хмарних технологій сприятиме обміну даними, ідеями та програмами між дослідниками. Зрештою, розширення програм з цифрової грамотності дозволить науковцям більш ефективно використовувати сучасні технології у своїй роботі (Гальчевська, 2015).

Висновки. У результаті дослідження застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у науково-дослідній діяльності було встановлено, що ці технології відіграють ключову роль у підвищенні ефективності, доступності та інноваційності наукових досліджень. ІКТ дозволяють автоматизувати рутинні процеси, забезпечувати доступ до глобальних наукових ресурсів, розширювати можливості міждисциплінарної співпраці та інтегрувати новітні підходи, такі як машинне навчання, великі дані та віртуальна реальність.

Запропонована класифікація ІКТ за функціональним призначенням, етапами дослідження, рівнем автоматизації, сферою застосування та типами даних створює базу для систематизації сучасних технологій та їх ефективного використання в науковій діяльності. Крім того, визначені принципи застосування ІКТ (системний підхід, наукова обґрунтованість, автоматизація, безпека, етичність тощо) сприяють розумінню ключових умов успішної інтеграції цих технологій у дослідницькі процеси. Отже, інформаційно-комунікаційні технології кардинально змінюють методи проведення наукових досліджень, роблячи їх швидшими, точнішими та глобальнішими; вони дозволяють значно підвищити ефективність дослідницької діяльності, відкриваючи нові можливості для глобальної співпраці та інновацій.

Перспективи подальших наукових розвідок. Майбутні дослідження будуть зосереджені на створенні моделей, які б адаптували використання інформаційно-комунікаційних технологій до специфіки різних наукових галузей, масштабів проєктів та типів дослідницьких завдань. Перспективи також вбачаємо у аналізі можливостей та викликів створення глобальних платформ для

спільного використання ресурсів, обміну даними та спільної роботи дослідників у реальному часі.

ЛІТЕРАТУРА

- Триус, Ю. В. (2005). Система формування інформаційної культури як важлива складова професійної підготовки фахівців нової генерації. *Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: Збірка матеріалів Міжнародного конгресу. IV Слов'янські педагогічні читання* (с. 338). Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького. (Trius, Yu.V. (2005). The System of Forming Information Culture as an Essential Component of Professional Training for Specialists of the New Generation. Personality Development in a Multicultural Educational Space: Proceedings of the International Congress. IV Slavic Pedagogical Readings (s. 338). Cherkasy: Vyd-vo ChNU im. B. Khmelnytskoho.)
- Гальчевська, О. А. (2015). Використання міжнародних наукометричних баз даних відкритого доступу в наукових дослідженнях. *Збірник наукових праць «Інформаційні технології в освіті» (ІТО)*, 23. Доступно за адресою: <http://lib.iitta.gov.ua/10636/> (Halchevska, O.A. (2015). The Use of International Open Access Scientometric Databases in Scientific Research. Collection of Scientific Works «Information Technologies in Education» (ITO), 23.)
- Гуревич, Р. С., Кадемія, М. Ю., & Козяр, М. М. (2011). *Інформаційні технології навчання: інтегрований підхід* (Ред. Р. С. Гуревич). Львів: Вид-во «СПОЛОМ». (484 с.) (Hurevych, R.S., Kademiia, M.Yu., & Koziar, M.M. (2011). Educational Information Technologies: An Integrated Approach (Red. R.S. Hurevych). Lviv: Vyd-vo «SPOLOM». (484 s.))
- Кадемія, М. Ю., & Шахіна, І. Ю. (2011). *Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі*. Вінниця: ТОВ «Планер». (220 с.) (Kademiia, M.Yu., & Shakhina, I.Yu. (2011). Information and Communication Technologies in the Educational Process. Vinnytsia: TOV «Planer». (220 s.))
- Хоменко, П. В., Денисовець, Т. М., Долідзе, А. І., & Олефір, Д. М. (2023). Інформаційно-комунікаційні технології у професійній діяльності фахівців фізичної культури та спорту з використанням компетентнісного підходу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*, 1(159), 72–76. (Khomenko, P.V., Denysovets, T.M., Dolidze, A.I., & Olefir, D.M. (2023). Information and Communication Technologies in the Professional Activities of Physical Culture and Sports Specialists Using a Competency-Based Approach. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 15. Scientific and Pedagogical Problems of Physical Education (Physical Culture and Sports)*, 1(159), 72–76.)

SUMMARY

Fastivets Anna, Khomenko Pavlo, Kolesnyk Olena. The application of modern information and communication technologies in the system of scientific research.

The article is dedicated to studying the application of modern information and communication technologies (ICT) in the system of scientific research, which is constitutes a vital element of the digital transformation of science. Key directions for the implementation of ICT are examined, including ensuring access to global information resources, automating routine processes, analyzing large datasets, and

facilitating interdisciplinary collaboration. The main tools are analyzed include software platforms for data analysis (Python, MATLAB, SPSS), cloud services, online communication platforms, and specialized information databases (Scopus, Web of Science, PubMed). Information and communication technologies (ICT) are considered as a set of methods, tools, and instruments that enable the collection, processing, storage, transmission, and presentation of information through computer systems, software, network technologies, and digital communications.

ICT enhances efficient data exchange, process automation, integration of various information sources, and the creation of conditions for global interaction across different domains of human activity, particularly in science, education, business, and management.

Information and Communication Technologies (ICTs) in the context of scientific research refer to a set of hardware, software, digital platforms, and communication tools that enable the effective organization, execution, and presentation of research activities. They include technologies for data collection, processing, and analysis (e.g., statistical software, big data tools, machine learning, and modeling applications), electronic databases for searching and systematizing scientific knowledge, cloud services for storing and sharing information, as well as platforms for virtual communication and collaboration. It has been proven that ICT has a key role in expanding access to up-to-date scientific resources, facilitating interdisciplinary interaction, automating routine research processes, visualizing results, and organizing global collaborations. They also contribute to the rapid implementation of innovations through the integration of modern tools, such as artificial intelligence and virtual reality, into the research process.

The advantages of implementing ICT are highlighted in this article, including increased efficiency of scientific research, the globalization of science, the integration of various disciplines, and the simplification of information processing. Special attention is given to the challenges associated with using modern technologies, such as the digital divide, cybersecurity issues, difficulties in adapting to new tools, and the risks of information overload. The prospects for further development are outlined, including the integration of artificial intelligence, the use of virtual and augmented reality for conducting experiments, the creation of open platforms for global collaboration, and the expansion of digital literacy programs. It is noted that the implementation of ICT is critically important for modernizing scientific research, enhancing its innovativeness, and adapting it to the challenges of the modern world. Thus, ICT in research activities serves as a platform for generating new knowledge, improving the accuracy, speed, and quality of scientific results, and effectively disseminating these results within the global scientific community.

Keywords: *ICT, digital transformation, research and development, automation, big data analytics, artificial intelligence, cloud technologies, global collaboration, virtual reality, interdisciplinary research, cybersecurity.*

РОЗДІЛ XII. ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 627.1.378.4

Лариса Ланова

Вінницький державний університет імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID 0009-0004-2300-8344

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/489-496

ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У дослідженні схарактеризовано сутність впровадження інформаційно-освітнього середовища для підготовки майбутніх учителів технологій як педагогічні умови до інноваційної діяльності. З'ясовано, що реформування вищої педагогічної освіти, щодо підвищення якості підготовки кадрів, а саме підготовки майбутніх учителів технологій, необхідністю якої є створення таких умов, де високий рівень інформаційної культури викладачів і здобувачів освіти; упровадження інноваційних, у тому числі й інформаційно-комунікаційних педагогічних технологій, заснованих на суб'єктних для суб'єкта взаєминах; діяльність рефлексії суб'єктів освітнього процесу, здатних до адекватної самооцінки своєї особистості у якісно сформованому інформаційно-освітньому середовищі.

Ключові слова: підготовка майбутніх учителів технологій, інформаційно-освітнє середовище інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Реформування вищої педагогічної освіти в Україні, щодо підвищення якості підготовки кадрів у напрямку інтеграції в європейський освітній простір зумовлює розвиток і розширення обсягів створення інноваційних педагогічних умов для підготовки майбутнього вчителя. Це є передумовою до створення інформаційного освітнього середовища, що забезпечить необхідність переосмислення освітніх завдань та змісту навчання. Впровадження інноваційних педагогічних технологій, становлення індивідуальності майбутнього вчителя як суб'єкта, спрямованого на розвиток особистості.

Упровадження Концепції «Нової української школи» стимулює сучасну технологічну освітню галузь до створення педагогічних умов підготовки кваліфікованих майбутніх учителів технологій до інноваційної педагогічної діяльності в якісно сформованому інформаційно-освітньому середовищі. Важливу роль у цьому процесі відіграє трансформація змін змісту, теорії, практики в освіті.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню проблем впровадження інформаційного освітнього середовища (ІОС) у освітню галузь присвячені праці низки вітчизняних та закордонних науковців:

П. С. Атамачука, В. Ю. Бикова, Р. С. Гуревича, Ю. О. Жука, М. Кастельс, М. Ю. Кадемїї, Н. Р. Опушко, та ін. Праці цих науковців є сучасними методичними педагогічними умовами для створення інформаційного освітнього середовища підготовки вчителів до інноваційної діяльності.

Мета статті – аналіз упровадження інформаційно-освітнього середовища для підготовки майбутніх учителів технологій як педагогічні умови до інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх учителів технологій здійснюється за особливою методикою. Отримуючи знання, практичні уміння та навички, майбутній вчитель технологій крім теоретичної складової, та вміння володіти аудиторією, повинен бути компетентним професійним майстром із виготовлення різних видів діяльності в технологічній освітній галузі.

Розглянемо, що ж є метою технологічної освітньої галузі? Це реалізація творчого потенціалу учня(студента), формування критичного та технічного мислення, готовності до зміни навколишнього природного середовища без заподіяння йому шкоди засобами сучасних технологій і дизайну, здатності до підприємливості та інноваційної діяльності, партнерської взаємодії, використання техніки і технологій для задоволення власних потреб, культурного та національного самовираження (Державний стандарт базової середньої освіти, 2018, с. 41).

На нашу думку, організація нового освітнього середовища передбачає оновлення матеріально-технічного оснащення, упровадження сучасних освітніх методик та технологій в освітній процес, широке використання ІК-технологій, мультимедійних засобів навчання. В реалізації навчальних проєктів/виготовленні виробів студентами важливу роль відіграє матеріально-технічне забезпечення. Для організації ефективного практичного навчання, необхідно вибирати сучасне обладнання, пристосування та матеріали. Комфортне освітнє середовище, сприятиме творчому розвитку й мотивації студентів до навчання, формуванню зовнішніх мотивів, які у подальшому породжують диференційовані пізнавальні інтереси. Які в свою чергу характеризуються прагненням розв'язати можливі проблемні питання на практиці, потребою творчого застосування знань, їх поповнення (Державний стандарт базової середньої освіти, 2018, с. 45).

Згідно із модельними програмами, що запропоновані на вибір у закладах середньої освіти, майбутній вчитель технологій формує вміння та навички із застосування різних видів матеріалів, техніки,

обладнання, що є необхідністю для виготовлення виробів, а також розвиває компетентності у практичній роботі із сучасними інформаційними технологіями, щоб досягти мети технологічної освітньої галузі та використовувати різні види освітньої діяльності.

Досліджуючи сучасну філософію технологічної освіти, що формується, на період навчання в закладі вищої освіти для майбутнього вчителя технологій, на нашу думку, необхідно розпочинати навчання зі створення педагогічних умов.

Оскільки педагогічні умови здійснюють вплив на змістовий і процесуальний аспекти освітнього процесу, уможливлють реалізацію педагогічних законів, закономірностей і принципів навчання, сприяють ефективному функціонуванню певної педагогічної системи та гарантують належну якість підготовки та всебічний розвиток суб'єктів навчання (Юань, Ткаченко, 2023, с. 165).

Зазначимо, що для відбору педагогічних умов для підготовки майбутніх учителів технологій в процесі професійної підготовки ми враховували визначені А. Литвином, О. Мацейко «відправні точки» організації навчально-виховного процесу, що визначають ефективність здійснення професійної підготовки, а саме: «1) ресурсне забезпечення (програмно-методичне, матеріально-технічне, інформаційно-комунікаційне тощо); 2) обставини (зміст, методи, технології навчання тощо) та середовище (освітнє, інформаційно-освітнє) освітнього процесу; 3) позиція педагога щодо організації та управління навчанням; 4) ставлення студентів до навчального процесу (мотивація, зацікавленість, устремління, входження у навчання тощо); 5) спрямованість на особистість студента як центральну фігуру навчання та виховання» (Юань, Ткаченко, 2023, с. 166).

Розглянемо вид успішного функціонування інформаційного освітнього середовища закладу освіти необхідного для створення відповідних педагогічних умов для підготовки майбутнього вчителя технологій. Як свідчать наші дослідження, такими умовами є:

- високий рівень інформаційної культури викладачів і здобувачів освіти;
- упровадження інноваційних, у тому числі й інформаційно-комунікаційних педагогічних технологій, заснованих на суб'єктних для суб'єкта взаєминах;

- діяльність рефлексії суб'єктів освітнього процесу, здатних до адекватної самооцінки своєї особистості (Гуревич, Гордійчук, Кадемія та ін., 2020, с. 7).

Досліджуваний нами вид функціонування інформаційного освітнього середовища закладу освіти для створення відповідних педагогічних умов для підготовки майбутнього вчителя технологій, це рівень інформаційної культури, що базується на умінні критично осмислювати отриману інформацію, відмежовувати достовірні факти й наукові дані від необ'єктивних і псевдонаукових; структурувати отриману інформацію, виокремлюючи головне; формулювати релевантний пошуковий запит (Заводська, Ігнатюк, 2020, с. 46).

Актуальність використання ІКТ в освіті визначається такими причинами: виключно широкими можливостями ІКТ щодо індивідуалізації освіти; підвищенням мотивації студентів у використанні ІКТ і посиленням емоційного фону освіти; наданням широкого поля для активної самостійної діяльності студентів; забезпеченням різноманітної зони контактів; можливість спілкування через Інтернет з будь-якою людиною, незалежно від її просторового розташування і різниці часових поясів; усе зростаючими інтерактивними можливостями ІКТ; доступністю ІКТ у будь-який зручний для студента час; багатократним прискоренням і скороченням маси рутинних операцій (до прикладу, таких, як здійснення обчислень значного обсягу, побудову графіків, моделювання явищ, документування результатів навчання і досліджень та ін.). Дослідження науковців показали, що максимальну користь від застосування ІКТ у навчальному процесі одержують студенти з більш високими показниками успішності та мотивації (Роганова, Ришидова, Роганов, 2023, с. 147).

Специфіка педагогічних технологій навчання, побудованих на основі ІКТ, передбачає програмно-методичне забезпечення занять (дидактичних матеріалів нового типу), наявність сучасних технічних засобів (класів обчислювальної техніки, навчальних систем на базі комп'ютерів тощо), перерозподіл функцій управління пізнавальною діяльністю між викладачами, студентами та комп'ютерно орієнтованими засобами (Роганова, Ришидова, Роганов, 2023, с. 148).

Як переконує досвід використання ресурсів інформаційного освітнього порталу (ІОП), навчальний процес для підготовки майбутніх учителів технологій, із використанням його передбачає роботу з такими складовими: 1) навчально-методичний комплекс дисципліни

(інформаційне наповнення процесу навчання); 2) електронна бібліотека, навчальної дисципліни – електронні підручники, посібники, власні проекти, інтернет-ресурси (умови індивідуальної траєкторії навчання); 3) інформаційні банки дисципліни, що постійно оновлюються (електронні підручники і посібники, демонстрації, тестові й інші завдання, зразки виконаних проектів); 4) модульний принцип побудови курсів дисциплін і діяльність рефлексії суб'єктів навчального процесу (необхідна педагогічна умова функціонування особистісно-розвиваючого інформаційного освітнього середовища вищого навчального закладу, заснована на високій інформаційній культурі викладачів і студентів); 5) модульно-рейтингова педагогічна технологія (засіб оптимізації навчального процесу, адаптованого до особистісних особливостей студентів); 6) розробка творчих (дослідницьких) проектів, у тому числі колективних; 7) студентські науково-практичні конференції, публічний захист творчих проектів і представлення результатів своєї діяльності в мережі Інтернет (засіб формування рефлексійних і комунікативних навичок); 8) автоматизована система моніторингу знань (полегшує працю викладача і сприяє відвертості й об'єктивності оцінювання знань студентів); 9) вибір інформаційного ресурсу (оптимальне поєднання електронних і традиційних навчальних ресурсів) тощо.

Необхідною умовою успішного функціонування ІОП є створення відповідних педагогічних умов. У наших дослідженнях показано, що такими умовами є: високий рівень інформаційної культури викладачів і студентів; упровадження інноваційних, у тому числі й інформаційно-комунікаційних педагогічних технологій, заснованих на суб'єктних для суб'єкта взаєминах; діяльність рефлексії суб'єктів навчального процесу, здатних до адекватної самооцінки своєї особистості тощо (Предик, 2023, с. 155).

Мультимедійні технології пов'язані зі створенням мультимедійних педагогічних програмних засобів, є об'єднання текстової, графічної, аудіо- й відеоінформації, анімацій. На відміну від звичайних педагогічних програмних засобів, у мультимедійних педагогічних програмних засобів на перший план виходить безпосередньо сама інформація (Предик, 2023, с. 159).

Головною метою освітнього процесу є формування основним чином раціональних навичок та умінь оперувати інформацією, володіти комп'ютерними технологіями, мислити виключно прагматично та раціонально (Роганова, Ришидова, Роганов, 2023, с. 130).

Наступним феноменом розглянемо рефлексію, що є видом успішного функціонування інформаційного освітнього середовища закладу освіти необхідного для створення відповідних педагогічних умов для підготовки майбутнього вчителя технологій, також являється важливою складовою самооцінювання діяльності студента. Так, у психологічному словнику подано таке тлумачення поняття «рефлексія» (від лат. reflexio – відображення) – осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального й індивідуального способу існування; самоаналіз (Предик, 2023, с. 335).

В умовах упровадження компетентнісної освіти контроль та оцінювання досягнень майбутніх учителів технологій мають стати важливим інструментом, який сприятиме власного поступу та формування особистих якостей. Крім того, готовність і здатність здійснювати свідомий аналіз будь-якої професійної проблеми; уміння вирішувати проблему, переводячи її у конструктивне завдання діяльності, яке є мотивованим та свідомо визначеним (Предик, 2023, с. 142).

Саме нова система освіти, повинна бути в змозі сформувати інноваційну особистість, розвинути її креативний потенціал, підготувати її до життя в глобальному інформаційному просторі, визнати пріоритет людини як особистості, що володіє критичним мисленням і проектною свідомістю і здатна до повної реалізації власних можливостей.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. З урахуванням викладених основних положень пропонуємо основні вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів технологій до інноваційної діяльності: процес професійної підготовки має бути відкритою системою, тобто складатися з підсистем, між якими відбувається обмін інформацією; необхідно збагачувати навчальний процес, такими як: самоосвіта, стимулююче навчання, нелінійний діалог учасників освітнього процесу, навчання як адаптивна модифікація, які сприятимуть формуванню світоглядних, професійних знань і умінь; основою сучасної вищої освіти мають стати не стільки навчальні дисципліни, скільки способи мислення та інноваційна діяльність, тобто ЗВО мають створити умови не лише для забезпечення майбутнього фахівця ґрунтовними професійними знаннями, навичками для формування його світогляду на основі сучасної наукової картини світу, а й розвитку самостійного, критичного, творчого мислення, умінь і навичок контролю,

прогнозування, своєчасного прийняття обґрунтованих рішень, а головне – сприяти соціальній самореалізації особистості.

Наступним нашим дослідженням із впровадження у навчальний освітній процес при створенні інноваційної діяльності підготовки майбутніх учителів технологій, це аналіз синергетичних закономірностей технологічної галузі, при сформованому інформаційно-освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

- Гуревич, Р., Гордійчук, Г., Кадемія та ін. (2020). Підготовка майбутніх учителів в інформаційному освітньому середовищі педагогічних закладів вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 57, 5–14 (Gurevych, R., Gordiychuk, G., Kademina and others. (2020). Preparation of future teachers in the information educational environment of pedagogical institutions of higher education. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 57, 5–14).
- Заводська, Н., Ігнатюк, М. (2020). Формування інформаційної компетентності як запорука дотримання академічної доброчесності: роль бібліотеки закладу освіти. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 5, 44-65 (Zavodskaya, N., Ignatyuk, M. (2020). Formation of information competence as a key to compliance with academic integrity: the role of the library of the educational institution. *Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 5, 44-65).
- Гуревич, Р. С., Коношевський, Л. Л., Коношевський, О. Л., Опушко, Н. Р. (2023). Інформаційно-освітній портал як засіб поліпшення теоретичної підготовки студентів педагогічних ЗВО. *MODERNÍ ASPEKTY VĚDY: Svazek XXX mezinárodní kolektivní monografie*, с. 167. (Gurevych, R. S., Konoshevsky, L. L., Konoshevsky, O. L., Opushko, N. R. (2023). Information and educational portal as a means of improving theoretical preparation of students of pedagogical HEI. *Moderní Aspekty V dro: svazek XXX mezinárodní Kolektivní Monografie*, p. 167).
- Предик, А. (2023). Рефлексія як складова формувального оцінювання молодших школярів у сучасній початковій школі. *Проблеми освіти*, 1(98), 330-345 (Predyk, A. (2023). Reflection as a component of a formative evaluation of younger students in modern elementary school. *Education Problems*, 1 (98), 330-345).
- Роганова, М. В., Ришидова, С. С, Роганов, М. М. (2023). Професійна рефлексія викладача закладу вищої освіти як умова його педагогічної культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 1 (105), 141–151 (Roganova, M. V., Ryshydova, S. S., Roganov, M. M. (2023). Professional reflection of a teacher of a higher education institution as a condition of his pedagogical culture. *Personality spirituality: methodology, theory and practice*, 1 (105), 141–151).
- Юань, В., Ткаченко, І. (2023). Педагогічні умови формування трансверсальних компетентностей майбутніх докторів філософії. «Освіта/Педагогіка» в процесі професійної підготовки: методика виявлення. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*, 52/1, 164-170 (Yuan, V., Tkachenko, I. (2023). Pedagogical

conditions for the formation of transversal competences of future doctors of philosophy. "Education/Pedagogy" in the process of vocational training: methodology of detection. *Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko. Pedagogical sciences*, 52/1, 164-170).

Державний стандарт базової середньої освіти (2018). Технологічна освітня галузь, 40-46 (*State standard of basic secondary education* (2018). Technological educational industry, 40-46).

SUMMARY

Lanova Larisa. Information and educational environment for the training of future teachers of technology.

The study characterized the essence of the introduction of an information and educational environment for the training of future technology teachers as pedagogical conditions for innovative activity. It was found that the reform of higher pedagogical education, in terms of improving the quality of personnel training, namely the training of future technology teachers, the necessity of which is the creation of such conditions where the level of information culture of teachers and students of education is high; introduction of innovative, including information and communication pedagogical technologies, based on subject-to-subject relationships; activity of reflection of the subjects of the educational process capable of adequate self-assessment of their personality in a qualitatively formed informational and educational environment.

Key words: training of future technology teachers, information and educational environment, innovative activity.

УДК 378.018.8.011.3-051:373.3]:001.895(045)

Інна Литвин

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0002-8946-1449

Тетяна Зорочкіна

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0002-6321-0852

Наталія Байдюк

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0003-2086-1847
DOI 10.24139/2312-5993/01-02.2024/496-505

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Статтю присвячено проблемі пошуку психолого-педагогічних технологій інклюзивного навчання в початковій школі. Зокрема, акцентовано на важливості удосконалення форм і методів навчання для дітей з особливими освітніми потребами через впровадження технологій, орієнтованих на формування ключових компетентностей Нової української школи. Наголошено на тому, що реалізація реформ в освіті здійснюється на основі психолого-педагогічного супроводу в інклюзивному навчанні, володіння вчителем практичними вміннями застосування сучасних методів і технологій навчання дітей з особливими освітніми потребами. Розкрито сутність і зміст технологій інклюзивного навчання, умови їх ефективного впровадження у практику початкової школи. Подано загальну характеристику технологій інклюзивного навчання у початковій

школі а саме: технології, спрямовані на формування академічних компетенцій при спільній освіті дітей з різними освітніми потребами: технології диференційованого навчання, технології індивідуалізації освітнього процесу; технології корекції навчальних і поведінкових труднощів, що виникають у дітей в освітньому процесі; технології, спрямовані на формування соціальних (життєвих) компетенцій; технології оцінювання досягнень за інклюзивного підходу; технології, які індивідуалізують освітній процес.

Визначено ключові положення, котрі мають домінувати під час вибору технологій інклюзивного навчання у початковій школі: врахування вікових особливостей дітей; профілактику або подолання загроз у процесі розвитку учня, агресивних станів; спрямованість на формування ключових компетентностей, наскрізних умінь; сприяння творенню школи радості, у якій формується адекватна самооцінка дитини; вміння вирішувати життєві проблеми тощо. Основну увагу зосереджено на впровадженні психолого-педагогічних технологій інклюзивного навчання, що створюють умови для підвищення якості навчання, пізнавальної активності та навчальної мотивації дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: *технології інклюзивного навчання, дитина з особливими освітніми потребами, початкова школа, психолого-педагогічний супровід, освітній процес, психолого-педагогічні технології інклюзивного навчання, інклюзивне навчання, освітні технології.*

Постановка проблеми. Інтеграція України в Європейський Союз та реалізація концепції «Нова українська школа» вимагають розвитку сучасної системи початкової освіти. Цей процес включає в себе пошук нових завдань, упровадження стратегій у систему освіти, що враховують потреби та інтереси громадян. Сьогодні, особливу увагу слід звертати на освіту осіб з особливими освітніми потребами, щоб забезпечити доступ до якісної освіти та розвитку їх потенціальних можливостей.

Перетворення, що відбуваються в Україні пов'язані із реалізацією основних прав осіб з особливими освітніми потребами на освіту, а саме інклюзивне навчання. Україна, ратифікувавши ключові міжнародні документи у галузі прав людини, взяла на себе зобов'язання їх дотримуватися та впроваджувати загальнолюдські права в політику країни, зокрема в освіту. Забезпечивши права на отримання освіти дітей з особливими освітніми потребами, українське суспільство здійснить важливий крок до успіху й стане частиною європейської спільноти.

Водночас пошук нових завдань перед системою освіти вимагає об'єднання зусиль науковців та практиків, які вивчають якість надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в спеціальній та інклюзивній освіті, здійснення психолого-педагогічного супроводу та використання спеціальних технологій, підходів, методів, методик і засобів допомоги дітям, які інтегровані в соціум.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням питання інклюзивної освіти займалася низка авторів, які розглядали різні її аспекти, зокрема: філософія інклюзивної освіти та її концептуальні аспекти (В. Засенко, З. Ленів, А. Колупаєва, Т. Сак, В. Синьов, С. Шеремет, П. Таланчук, Ю. Найда, G. Coutsocostas, A. Alborz та ін.); вивчення проблем інклюзивного навчання і впровадження його в освітній простір (І. Демченко, І. Гудим, Л. Прохоренко, Г. Сіліна, О. Чеботарьова, Н.Чернуха та ін.); викладання в інклюзивному закладі освіти (С. Єфімова, Г. Нікуліна, Л. Савчук, О. Таранченко, І. Хафізулліна E. Avramidis, S. Ben-Yehuda, U. Last та ін.); технології інклюзивного навчання (О. Нагорна, Н.Чернуха).

Мета дослідження: розкрити зміст та особливості психолого-педагогічних технологій інклюзивного навчання в початковій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній системі освіти відбуваються процеси модернізації у всіх її структурних компонентах. Це включає удосконалення освітніх стандартів, програм, принципів спілкування між учасниками освітнього процесу, принципів організації навчального середовища та інше.

Основою інклюзивної освіти є врахування індивідуальних особливостей дітей, різноманітності їхніх освітніх потреб, можливостей, інтересів. У зв'язку з цим виникає потреба змінити методів, форм і технологій роботи (Аніськин, 2003, с. 43).

Поняття «діти з особливими освітніми потребами», широко охоплює всіх учнів, чиї освітні проблеми виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно стосується дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків тощо). Загальноприйнятий термін «діти з особливими освітніми потребами» робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, які мають певні особливості розвитку. Вочевидь, прийнятним є визначення, за яким до дітей з особливими потребами відносять дітей-інвалідів, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами та обдарованих дітей (Колупаєва, Савчук, 2011, с. 36).

Вчені наголошують на необхідності і доцільності проведення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Психолого-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами - це тривалий, динамічний процес, всебічна діяльність психологічної служби освітнього закладу, основним завданням якої є підвищення автономності та соціальної активності

дітей, розвиток інтелектуальних процесів, формування ціннісних установок, що відповідають їх психічним і фізичним можливостям.

Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами передбачає використання соціально-активних та рефлексивних підходів, застосування технологій соціокультурної реабілітації та створення сприятливого психологічного середовища в закладі освіти. Важливо забезпечити дітей з різними психо-фізичними порушеннями спеціальним оснащенням для навчання (спеціальні посібники, обладнання). Необхідно створити адаптоване середовище для корекції та розвитку з використанням сучасних технологій у системі навчання осіб у рамках інклюзивної практики.

Ідею технологізації освіти приписують Я. Коменському, який зазвичай порівнював освітній процес із годинником у творі «Велика дидактика», інтерпретується як запровадження технологічного підходу: «Отже, мистецтво навчання не потребує нічого іншого, крім умілого розподілу часу, предметів і методу...» (Коменський, 1940, с. 105). Чеський гуманіст був одним з перших, хто встановив основи інтерактивного та проблемного навчання, роблячи вагомий внесок у розвиток інтерактивних та проектних технологій. Цей педагог удосконалював свої методи для початкової школи, піднімаючи її статус, запропонувавши збільшити тривалість навчання до шести років та упроваджуючи правила й рекомендації, які відображали технологічний підхід до навчання. Він надавав особливий акцент на ретельне осмислення матеріалу через взаємодію з однолітками (сучасний інтерактивний метод «навчаючи вчуся») та інші методи.

Термін «технологія» походить від грецького *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, закон. Отже, технологія – це наука або вчення про майстерність. Незважаючи на популярність освітніх технологій, учені не дійшли згоди в поясненні їх суті. У «Тлумачному словнику сучасної української мови» технологія трактується як сукупність знань, відомостей про послідовність операцій у виробництві, предмет, що вивчає ці знання, а також методи обробки матеріалів та проведення операцій; навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості; сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних операцій тощо (Тлумачний словник сучасної української мови, 2007, с. 445).

Термін «технологія» використовується не лише у виробництві, а й у медицині, політиці, сфері обслуговування, і, звичайно, в освіті. Водно-

час із поняттям «освітні технології» застосовуються також «педагогічні технології», «технології навчання», «технології виховання», «технології інклюзивні», «соціально-виховні технології», «технології управління».

Загалом, під освітньою технологією розуміємо «упорядкована система дій, виконання яких сприяє гарантованому досягненню педагогічних цілей».

Незважаючи на різне розуміння терміна «освітня технологія», більшість фахівців об'єднують їх чотирма важливими положеннями:

1. Планування навчання й виховання для досягнення бажаного результату.
2. Програмування освітнього процесу як послідовності дій учителя й учня.
3. Порівняння результатів навчання й виховання з результатом освітнього процесу (моніторинг), також й під час підбиття підсумків.
4. Корекція результатів на будь-якому етапі освітнього процесу (Нагорна, 2020, с. 4).

Враховуючи різноманітність освітніх технологій та їх тлумачення, очевидно, що вчитель початкової школи може обрати конкретні методи, які сприятимуть розвитку компетентностей учнів. Тому першим критерієм при виборі освітньої технології є доступність і придатність такого підходу для учнів, що враховує їхні рівні пізнавального, морального та фізичного розвитку, а також їхні вікові особливості. Обов'язковою вимогою є увага до фізіологічних особливостей дитячого організму, зокрема прискіпливе ставлення до розвитку нервової системи. Класик української педагогіки В. Сухомлинський у своїх працях зазначав: «При всій винятковій важливості завдань, які стоять перед початковою школою, не можна забувати, що вчитель має справу з людиною, яка переживає бурхливий період становлення нервової системи. Не можна дивитися на мозок дитини, як на живий пристрій, даний учителю в готовому вигляді для того, щоб знання засвоювалися, запам'ятовувалися, зберігалися в пам'яті. Мозок дітей віком 7–11 років перебуває в процесі бурхливого розвитку. І коли вчитель забуває, що треба дбати про розвиток нервової системи людини, про зміцнення клітин кори півкуль, то навчання отупляє дитину» (Сухомлинський, 1977, с. 101).

Суть сучасних освітніх технологій полягає в зміні характеру самої освіти. З розвитком інтелекту в учнів відбувається їх особистісний розвиток, тобто сам процес сучасної освіти передбачає іншу позицію

вчителя й учня в освіті (вони виступають як рівноправні учасники освітнього процесу).

Освітня технологія – це спосіб спільної діяльності вчителя та учнів, для якого притаманні передусім послідовність у реалізації дій (алгоритмічність), постійне і систематичне вимірювання рівня навчальних досягнень і сформованості виховних якостей (діагностичність), взаємозв'язок основних елементів технології, якими є мета, зміст, форми, методи, засоби взаємодії учасників освітнього процесу та результат (системність).

Освітня технологія є відкритою педагогічною системою, котра складається з концептуально-цільових (мета, що відповідає освітнім концепціям), змістових (зміст технології), процесуальних (технологічний процес: форми, методи, засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів технології), результативно-аналітичних (результат та його аналіз) компонентів.

Під технологіями інклюзивної освіти ми застосовуємо технології, які сприяють створенню умов для якісної доступної освіти для всіх дітей. Розрізняють дві групи інклюзивних технологій: організаційні і педагогічні. Організаційні технології пов'язані з етапами організації інклюзивного процесу, такі як технології проектування та програмування, технології командної взаємодії вчителів та фахівців, технології організації структурованого, адаптованого та доступного середовища. Основна мета інклюзивної освіти полягає в постійному моніторингу всіх освітніх умов з урахуванням потреб та можливостей всіх учасників освітнього процесу. Якщо виявляються бар'єри для дітей у навчанні, всі учасники залучаються до проектування змін, які забезпечують створення більш ефективних освітніх умов. Проектування та програмування є важливими технологіями для впровадження принципів інклюзивної освіти.

З-поміж освітніх технологій можна виокремити ті, які можуть бути успішно використані в інклюзивній практиці вчителем на уроці.

Класифікація їх здійснюється відповідно до завдань в організації спільної освіти дітей із різними освітніми потребами.

1. Технології, спрямовані на формування академічних компетенцій при спільній освіті дітей з різними освітніми потребами: технології диференційованого навчання, технології індивідуалізації освітнього процесу.

2. Технології корекції навчальних і поведінкових труднощів, що виникають у дітей в освітньому процесі.

3. Технології, спрямовані на формування соціальних (життєвих) компетенцій, зокрема прийняття, толерантності.

4. Технології оцінювання досягнень за інклюзивного підходу.

5. Технології, які індивідуалізують освітній процес (Нагорна, 2020, с. 4).

Вчителю інклюзивного класу необхідно дотримуватися загальних принципів і методів організації навчальної діяльності на уроці, з урахуванням особливостей залучення дитини з певними характеристиками пізнавальної діяльності, поведінки та комунікації.

Найчастіше такий учень може відставати від темпу всього класу, виконувати завдання на рівні, доступному йому, однак цей рівень не буде відповідати рівню освоєння змісту предмета його однокласниками. Самостійна робота дає найбільш широкі можливості для індивідуалізації навчання, оскільки завдання варіюються залежно від індивідуальних особливостей. Учитель створює умови для того, щоб учень міг поставити цілі, сформулювати завдання, визначити шляхи розв'язання навчальних завдань, зміг оцінити результати своїх навчальних дій (Коваленко, 2008, с. 75).

Особистісна індивідуалізація є важливою як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для їх нормо типових однолітків.

Існує кілька факторів, які впливають на впровадження диференційованих підходів до освітнього процесу:

- суперечності між традиційними колективними методами навчання та індивідуальним характером засвоєння навчального матеріалу;
- різні рівні готовності до засвоєння матеріалу;
- відмінності у рівні зацікавлення учнів;
- необхідність подолання від'ємного ставлення до навчання.

Технологія диференційованого навчання пов'язана з рівнем засвоєння програми учнями. Цей метод дозволяє керувати пізнавальною діяльністю кожного учня відповідно до його індивідуальних можливостей та здібностей шляхом роботи у малих групах.

Організація роботи в групах з функціональною диференціацією полягає в розподілі завдань між дітьми таким чином, щоб кожен учасник працював на спільний результат, виконуючи свою окрему роль. Учні з особливими освітніми потребами можуть бути запропоновані додаткові матеріали, що допоможуть йому при виконанні завдань. Організація роботи в групі передбачає повне залучення кожної дитини шляхом розуміння її можливостей. У такій

групі кожен бере на себе певні функції: хтось стає лідером, хтось виконує конкретні завдання, а хтось контролює час. Головним критерієм ефективності групової роботи в інклюзивному класі є спрямованість на досягнення успіху та взаємопідтримка всіх учасників.

Технологія змішаної диференціації – це об'єднана форма двох видів диференціації навчання (за інтересами та за рівнем розвитку).

Технології корекції навчальних та поведінкових труднощів у дітей в освітньому процесі включають в себе спеціальні логопедичні технології, технології спеціальної педагогіки, технології нейропсихологічного підходу до корекції навчальних труднощів, технології психолого-педагогічної системи формування та розвитку мовного слуху й мовного спілкування у дітей з порушеннями слуху, технології прикладного аналізу поведінки та інше.

Одним з важливих результатів інклюзивної освіти є формування життєвих навичок. Серед технологій, спрямованих на підвищення соціальної компетентності, можна виділити наступні: навчання соціальним вмінням; формування соціальних навичок через наслідування; організація групових видів активностей, зокрема ігрових.

Навчання дітей з особливими освітніми потребами соціальним навичкам здійснюється через правила та приклади, що надає вчитель. Для всіх дітей важливе усвідомлене прийняття правил, яке пов'язане з їх власним досвідом. Необхідно похвалити учнів за виконання правил, щоб зробити навчання ефективним.

Навчання через наслідування має велике значення для розвитку будь-якої дитини, та особливо важливе для навчання дітей із порушеннями розвитку, таких як діти із розладами аутистичного спектру.

Добираючи й реалізуючи інклюзивні технології, учитель початкової школи має врахувати вікові особливості дітей. Іншим важливим чинником є профілактика або й подолання загроз у процесі розвитку учня, якими є виникнення дидактогеній (негативних психічних станів учня, що є наслідком невмілої організації освітнього процесу), агресивних станів тощо. Провідним чинником вибору технологій у початковій школі все ж є спрямованість на формування ключових компетентностей, наскрізних умінь, що визначені в новому Державному стандарті початкової загальноосвітньої школи.

Такими компетентностями є: спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях,

інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та здатність до самовираження у сфері культури (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Серед освітніх технологій можна виділити ті, які можна успішно використовувати в інклюзивній практиці. Вони можуть бути класифіковані відповідно до цілей і ролі в організації спільної освіти суб'єктів з різними освітніми потребами:

1. Технології, спрямовані на засвоєння академічних компетенцій у спільній освіті суб'єктів з різними освітніми потребами: технологія диференційованого навчання, технологія індивідуалізації освітнього процесу.

2. Технологія подолання освітніх та поведінкових труднощів, які виникають у освітньому процесі.

3. Технології, спрямовані на формування соціальних компетенцій, включаючи прийняття, толерантність.

4. Технології для оцінки досягнень в інклюзивному підході.

Розкриті психолого-педагогічні технології інклюзивного навчання у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами є практико орієнтовані та потребують подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

- Аніськин, В. (2023). Технологічна культура майбутнього вчителя як категорія дидактики. *Вісник ОДУ*, 4, 43-49
- Aniskyn, V. (2003). Technological Culture of the Future Teacher as a Didactic Category. *Odesa University Bulletin*, 4, 43-49).
- Коменський, Я. (1940). *Вибрані педагогічні твори*. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика (Komensky, J. (1940). *Selected Pedagogical Works*. Kyiv: Soviet School, 1940. Vol. 1: The Great Didactic).
- Тлумачний словник сучасної української мови (2007). Уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арії (*Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language* (2007). Kyiv: Ariy).
- Нагорна, О. (2020). Застосування тенологій інклюзивної освіти як засіб створення безбар'єрного навчання дітей з особливими освітніми потребами. *International Academy Journal Web of Scholar*, 1 (43). (Nahorna, O. (2020). Application of Inclusive Education Technologies as a Means of Creating Barrier-Free Learning for Children with Special Educational Needs. *International Academy Journal Web of Scholar*, 1(43)).
- Коваленко, А. (2008). Технологічна культура майбутніх учителів іноземної мови. *Вища освіта сьогодні*, 3, 75-79 (Kovalenko, A. (2008). Technological Culture of Future Foreign Language Teachers. *Higher Education Today*, 3, 75-79).
- Сухомлинський, В. (1977). *Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах*. Київ: Радянська школа. Т. 3. (Sukhomlynsky, V.(1977). *I Give My Heart to the Children: Selected Works in Five Volumes*. Kyiv: Soviet School. Vol. 3).
- Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (*State Standard of Primary Education: approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 21, 2018, No. 87*). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>)

Колупаєва, А., Савчук, Л. (2011). *Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання*. Київ: Видавнича група «АТОПОЛ» (Kolupaieva, A., Savchuk, L. (2011). *Children with Special Educational Needs and the Organization of Their Education*. Kyiv: Publishing Group "ATOPOL").

SUMMARY

Lytvyn Inna, Zorochkina Tetiana, Baidiuk Natalia. Psychological and pedagogical technologies of inclusive education in primary school.

The article is dedicated to the problem of identifying psychological and pedagogical technologies for inclusive education in primary school. In particular, it emphasizes the importance of improving teaching forms and methods for children with special educational needs through the implementation of technologies aimed at developing the key competencies of the New Ukrainian School. It highlights that the implementation of educational reforms is based on psychological and pedagogical support in inclusive education, as well as the teacher's practical skills in applying modern methods and technologies for teaching children with special educational needs. The essence and content of inclusive education technologies, as well as the conditions for their effective implementation in primary school practice, are revealed. The article provides a general description of inclusive education technologies in primary school, including: technologies aimed at developing academic competencies in the joint education of children with different educational needs; differentiated learning technologies; individualization of the educational process; technologies for correcting learning and behavioral difficulties that arise in children during the educational process; technologies aimed at developing social (life) competencies; assessment technologies under an inclusive approach; and technologies that individualize the educational process.

The key principles that should dominate the selection of inclusive education technologies in primary school are outlined: consideration of children's age characteristics; prevention or overcoming of threats in the student's development process, including aggressive states; focus on developing key competencies and transversal skills; fostering the creation of a joyful school environment where children develop adequate self-esteem; and the ability to solve life problems, among others. The main focus is on the implementation of psychological and pedagogical technologies for inclusive education, which create conditions for enhancing the quality of education, cognitive activity, and learning motivation of children with special educational needs.

Key words: *inclusive education technologies, child with special educational needs, primary school, psychological and pedagogical support, educational process, psychological and pedagogical technologies for inclusive education, inclusive education, educational technologies.*

УДК 796.012.1 : 316.628 – 057.875

Анатолій Конох

Запорізький національний університет
ORCID ID 0000-0003-4283-9317

Наталія Маковецька

Запорізький національний університет
ORCID ID 0000-0003-3735-2205

Андрій Конох

Запорізький національний університет
ORCID ID 0000-0001-9719-0418
DOI 10.24139/2312-5993/04.2024/506-514

ФОРМУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ДОСВІДУ США

У статті виокремлено особливості фізичного виховання в системі вищої освіти США. Теоретично обґрунтовано особливості фізичного виховання у США. Зосереджено увагу на необхідності формування у студентів високого рівня фізичної культури під час навчання у закладах вищої освіти. Проаналізовано зміст вихідних наукових дефініцій «культура», «фізична культура» для розуміння сутності «фізична культура студента». Уточнено сутність поняття «фізична культура студента» як інтегративного особистісного утворення, яке характеризується наявністю знань про норми і цінності різних аспектів здоров'я, уявлення про способи його збереження і поліпшення, ставлення до нього як до найвищої особистісної цінності, позитивним їх переживанням, спонукою до виконання певних дій, умінь і навичок, що забезпечують реалізацію відповідних дій у власній життєдіяльності. Встановлено, що проблема формування фізичної культури студента одержала досить ґрунтовне висвітлення у психолого-педагогічній літературі. Визначено й теоретично обґрунтовано структуру особистісної культури здорового способу життя, виявлення механізмів керівництва валеологічною освітою студентської молоді, розробки педагогічних умов та алгоритмів, спроможних підвищити її ефективність. Однак, така проблема, як формування фізичної культури студентів, не стала до сьогодні предметом спеціальних досліджень, що зумовлює необхідність її вивчення як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Дослідники виділяють такі особливості фізичного виховання в університетах США: гармонійне поєднання навчання та дозвілля студентів; фінансова підтримка фізичного розвитку студентів; розвинена система факультативних та рекреаційних занять; комерціалізація та професіоналізм студентського спорту. Розглянуто та проаналізовано американський досвід у сфері фізичного виховання, що являє собою важливе джерело для розробки нових підходів до організації фізичного виховання й удосконалення існуючої системи фізичного виховання в університетах України. Аналіз основних особливостей фізичного виховання у вищій школі США дає можливість виокремити характерні риси та виявити позитивні аспекти в організації фізичного виховання й застосувати їх у вітчизняній практиці.

Ключові слова: фізична культура, студенти, заклад вищої освіти, університет, досвід США.

Постановка проблеми. Проблема розробки та впровадження фізичної культури, зміцнення здоров'я, особливо молоді і студентів, належить до першочергових проблем сучасної державної політики. Адже здоров'я людей – багатство нації. Від його стану залежить перебіг і ефективність виробничих процесів, стосунків між людьми в колективі та сім'ї, духовний стан суспільства, його політичний та соціокультурний розвиток. Збереження здоров'я підростаючого покоління є однією з глобальних проблем сучасного суспільства. У першу чергу це зумовлено стійкими негативними тенденціями стану здоров'я дітей і підлітків. Сьогодні майже 90% студентів мають відхилення здоров'я, а понад 50% - незадовільну фізичну підготовку. Негативні показники здоров'я сучасної молоді відзначаються не тільки на фізичному, але й на психічному та духовному рівнях, що свідчить про недостатню сформованість фізичної культури, здорового способу життя (Андрющенко, 2012). Актуальність цієї проблеми зумовлена, в першу чергу, швидким поглибленням демографічної кризи і розвитком депопуляційних процесів в Україні, що можуть уповільнити і навіть зупинити соціально-економічний розвиток суспільства. Серед причин кризового стану – соціально-економічна та психологічна кризи, неефективна стратегія охорони здоров'я і недоліки в організації системи освіти, що зумовлюють психоемоційне перевантаження і недостатню рухову активність учнів. Окрім цього, важливу роль у розвитку негативних тенденцій відіграє низький рівень фізичної культури і відсутність знань щодо здорового способу життя та профілактики здоров'я. Викладачі закладів вищої освіти, як представники частини населення, на долю яких випало навчання і виховання підростаючого покоління, не завжди готові до здоров'язберігаючої діяльності, мають низький рівень здоров'я і майже не піклуються про його збереження, а також не усвідомлюють своєї ролі у вихованні здорової особистості.

Під час навчання у закладі вищої освіти у студентів має бути сформований високий рівень фізичної культури. Гострота ситуації з фізичною культурою в нашій державі зумовлюється тим, що в багатьох випускників середніх навчальних закладів досить низький рівень фізичної культури, культури здоров'я, що, на наш погляд, зумовлене недостатньою увагою до цієї важливої ланки роботи при навчанні їх в середніх школах, ліцєях, гімназіях, коледжах та ін. Сьогодні маємо майже катастрофічну ситуацію не тільки з фізичною культурою студентів, а й з культурою взагалі. Сучасні тенденції освіти в Україні спрямовані на

підготовку студентів як професійно кваліфікованих спеціалістів, формування у них культури здоров'я. Підготовка студентів вимагає і формування фізичної культури, оскільки, фізичне здоров'я є основою їх діяльності. Власне тому існує необхідність подолання недоліків формування фізичної культури студентів під час навчання у закладі вищої освіти.

У зв'язку з цим, надзвичайної актуальності набуває узагальнення й використання передового досвіду США у вихованні фізичної культури студентів університетів. США користується у всьому світі великим авторитетом у сфері освіти та фізичної культури і спорту, що й зумовило подальший аналіз досвіду фізичного виховання в університетах США.

Аналіз актуальних досліджень. У Національній стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» зазначено, що метою держави є формування у суспільстві умов до оздоровчої рухової активності та здорового способу життя для формування здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності в державі, що сприятиме розв'язанню гуманітарних і соціально-економічних проблем для особи, суспільства та держави (УКАЗ Президента України «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»). Разом з тим, визначаються наявні в Україні проблеми (необхідність впровадження ефективних механізмів профілактики хронічних неінфекційних захворювань; посилення негативного впливу на здоров'я людини внаслідок зменшення обсягу та інтенсивності рухової активності; низький рівень залучення осіб до спеціально організованої рухової активності), що вимагають розв'язання.

Проблемам формування фізичної культури студентської молоді присвячені дослідження американських учених (Г. Векслер, А. Ропер, С. Лі, К. Енніс. Б. МакКаллік, Дж. Фалтон, Д. Томас, К. Франс, та ін.), українських дослідників (Т. Дереди, А.Ковальчук, Д. Мазний, Л. Черній, С. Мединського, М. Ричкова та ін.)

Однак, враховуючи сучасні запити освіти на вивчення зарубіжного досвіду, потребують подальшого вивчення специфічні риси виховання фізичної культури американських студентів в університетах з подальшим застосування досвіду США в закладах вищої освіти України.

Метою статті є висвітлення досвіду у формуванні високого рівня фізичної культури студентів в університетах США.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності зазнали кардинальних змін зміст, система освіти та її структура, методичні засади навчання, відбувся відхід від ідеологізованих трафаретних понять та підходів, які були в радянській педагогіці і фактично унеможливлювали творчий підхід до вирішення проблем навчально-виховного процесу (Андрющенко, 2012, с. 123). У наш час відбувається зміщення акцентів діяльності вищої школи згідно з новою освітньою парадигмою, пріоритетами якої є інтереси людини, а звідси – нові вимоги суспільства до освітнього рівня та професійної спрямованості фахівця. Розроблена нова концепція державної політики у сфері фізичної культури і спорту, суть якої полягає в переході від формальної гонитви за масовістю фізкультурно-спортивного руху до рекреаційно-оздоровчого і профілактичного ефекту, до утвердження здорового способу життя. Тож масштабна криза здоров'я в освіті, з одного боку, і об'єктивна потреба в педагогах, здатних реалізувати здоров'язберігаючу функцію освіти засобами фізичної культури, з іншої, визначили проблему – формування фізичної культури як умова підвищення ефективності оздоровлення студентської молоді.

Для характеристики структури поняття «фізична культура студента» слід зупинитися на визначенні таких понять, як «культура», «фізична культура». Проблема визначення поняття «культура» залишається актуальною і на сьогоднішній день, оскільки вона є однією із складних, суперечливих і до кінця не вирішених проблем сучасної філософії. Це пояснюється тим, що жодне поняття в суспільній науці не викликає такого розмаїття поглядів, визначень, як поняття культура. Не дивно, що на сьогоднішній день у світовій літературі нараховується значна кількість різних тлумачень сутності культури. Встановлено, що наукова дефініція «культура», будучи одним із ключових понять сучасної наукової думки, використовується в філософії, соціології, психології для позначення об'єктів і явищ, їх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють в собі суспільні ідеали.

На нашу думку, педагогічні погляди найбільш узагальнені у педагогічному словнику під авторством С. Гончаренка, де зазначено, що – «це сфера духовного життя суспільства, що охоплює, насамперед, систему виховання, освіти, духовної творчості Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань, або діяльності» (Гончаренко, с. 182).

Встановлено, що науковий термін «культура» є інтегративним, багатогранним і міждисциплінарним, тому проведення аналізу його універсального змісту є доволі складно. Зокрема, цей термін найчастіше ідентифікують з духовною активністю людей. У загальному сенсі культура – це все, що створено людиною і суспільством, всі процеси і результати їхньої духовної та матеріальної діяльності. З позицій нашого дослідження, термін «культура» будемо розглядати в єдності двох складових: соціальної (культура як спосіб забезпечення, організації та вдосконалення життєдіяльності особистості) і особистісної (певна ступінь освіченості суб'єкта). А тому збереження і зміцнення здоров'я знаходяться в прямій залежності від рівня загальної культури.

Поняття «фізична культура» часто обмежується тільки проведенням фізкультурно-оздоровчих заходів. Але здоров'я буває фізичним, психічним, моральним і соціальним, тому, щоб бути здоровим, недостатньо тільки займатися фізкультурою. Здоров'я людини неможливе без моральної і психічної складової. Зрозуміло, що й формування фізичної культури вимагає обов'язкових трьох видів діяльності (тобто культури). Виходячи із цього, «фізична культура» забезпечує фізичне здоров'я (здорове тіло); психічну культуру, яка формує психічне здоров'я (здорове мислення); моральну культуру, яка створює основу морального здоров'я (духовність).

Дослідження поняття «фізична культура студента» розкривають його багатофункціональну сутність, яка виступає як: міждисциплінарна категорія науки; компонент професійної культури студента; інтегральна характеристика сучасного студента в умовах модернізації освіти; один з показників результатів освіти. У структурі поняття «культури здоров'я студента» виділяємо такі компоненти, як: стійка мотивація до здорового способу життя, професійна компетентність у сфері здоров'я і здорового способу життя, володіння здоров'язберігаючими технологіями, володіння засобами здоров'язберігаючої професійної поведінки. Отже, фізичну культуру студента ми розглядаємо як цілісну особистісну й професійну освіту, важливий педагогічний аспект, де студент є носієм базових знань про здоров'я, здоровий спосіб життя, а також суб'єктом освітньо-виховного процесу, що здійснює власну здоров'язберігаючу діяльність. Визначаючи наявні в Україні проблеми (посилення негативного впливу на здоров'я студентів внаслідок зменшення обсягу та інтенсивності рухової активності; низький рівень залучення осіб до спеціально організованої рухової активності та ін.), виникла потреба в

аналізі американського досвіду, як найбільш успішного, впровадженні його в систему фізичного виховання у закладах вищої освіти України.

Система фізичного виховання і спорт у США пройшла інтенсивний шлях становлення та реформування і на сьогодні є однією з найбільш успішних і дієвих систем. Вагоме значення фізичного виховання, як одного з найважливіших напрямів виховання, пояснюється досить серйозною підтримкою з боку держави. Американське суспільство прийшло до потреби науково обґрунтованого регулювання мінімальної рухової активності, що і було законодавчо закріплено державою. Законодавча влада у США за останні роки активно розглядає питання щодо законодавчого регулювання у сфері збереження здоров'я населення та фізичного виховання.

У Сполучених штатах Америки фізкультурно-оздоровча діяльність у закладах вищої освіти організована за рядом моделей і контролюється не лише регіонально, а й державними органами (Рибалко, 2019).

В контексті мети нашого дослідження, порівнявши системи освіти фізичного виховання у різних країнах, зокрема США, можна зробити висновки, щодо ефективності методів, можливості їх запозичення й адаптації.

Слід зазначити, що у США фізичному вихованню і спорту приділяється значна увага. Країну також називають однією з найрозвиненіших у цій галузі. Все життя американців перейнято духом суперництва. При вступі до закладу вищої освіти абітурієнт зі спортивними здобутками має значні переваги перед рештою. Тому підлітки, які приділяють час своїй фізичній формі, можуть насамперед здобути якісну освіту. Оскільки країна наголошує на фізичній підготовці, то й заклади вищої освіти приділяють цьому особливу увагу. У студентів США є більше можливостей реалізувати себе у цій галузі. Однією з суттєвих особливостей США є те, що в американській системі фізичне виховання студентів не є обов'язковою навчальною дисципліною, країна не має єдиної програми, тому кожен штат має свою програму, свої пріоритети, а також кожен університет може вибрати певні аспекти, які реалізовуватиме в себе. Головним завданням фізичного виховання США виступає формування фізично здорової людини. Таким чином, концепція фізичного виховання США дає можливість студентам займатися тим, що їм подобається. У США вважають, що нав'язана проти

волі студентам програма не принесе користі. Тому в університетах активно реалізуються різні ігри, види спорту, студентам надають вибір.

Вагомий внесок у створення теоретичної бази з питання особливостей і організації фізичного виховання в університетах США зробили такі вітчизняні науковці, як С. Мединський, І. Максименко, Н. Адамський, А. Зайцев, В. Мудрік, І. Мудрік, С. Опарін та ін., але на нашу думку, найбільш вдалим визначенням особливостей системи фізичного виховання є Маргарити Ричкової (Ричкова, 2016), с. 56-59). Вчена виділяє такі особливості фізичного виховання в університетах США: першою особливістю фізичного виховання у США є гармонійне поєднання навчання та дозвілля студентів (кожен навчальний заклад самостійно розробляє навчальні програми з фізичного виховання, вони мають відмінності в спортивних традиціях; специфіці спеціальностей; матеріальній базі; у виборі популярних видів спорту тощо); наступною особливістю є фінансова підтримка фізичного розвитку студентів (отримання спортивних стипендій); третя особливість – розвинена система факультативних та рекреаційних занять (позакласні заходи (факультативи), які забезпечують відповідну установку до залучення і взаємодії з іншими студентами. Таким чином, відбувається збільшення ефективності навчання та підвищення рівня розвитку студентів); четверта особливість – комерціалізація та професіоналізм студентського спорту, яка є характерною рисою для Сполучених Штатів Америки. Концепція фізичного виховання США дає можливість студентам займатися тим, що їм подобається. Опоненти цієї системи висловлюють побоювання, що фізично слабкі студенти, тобто ті, хто найбільше потребує фізичного навантаження, залишаться осторонь. На практиці виявляється, що свідоме, добровільне, без примусів ставлення до занять будь-якими фізичними вправами, іграми, приносить більше користі та ефекту, ніж найбільш збалансована, але нав'язана проти волі студента програма. Природне прагнення досягти успіху у вибраному виді занять рано чи пізно приводить студента до думки про необхідність покращити свою фізичну форму, підготовку.

Висновки. Аналізуючи особливості фізичного виховання в університетах США, варто врахувати той факт, що у США накопичено величезний досвід у сфері фізичного виховання. Проведені дослідження та врахування позитивного досвіду США сприятимуть вивченню нових підходів та шляхів удосконалення існуючої системи фізичного виховання в Україні.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження спрямовані на дослідження напряму з пошуком можливостей застосування американського досвіду виховання фізичної культури студентів у закладах вищої освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрющенко, Т. К. Формування здоров'язбережувальної компетентності як соціально-педагогічна проблема. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*, 7, 123-127 (Andryushchenko, T. K. (2012). Formation of health-saving competence as a socio-pedagogical problem. *Sciences Bulletin of the Volyn National University named after Lesya Ukrainka*, 7, 123-127.
- УКАЗ Президента України «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/U042_16?an=1 (Decree of the President of Ukraine «On the National strategy for healthy physical activity in Ukraine for the period until 2025 «Physical activity – healthy lifestyle – healthy nation». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/U042_16?an=1)
- Ковальчук, А. Г., Грибан, Г. П. Фізичне виховання і спорт у вищих навчальних закладах США. URL: http://eprints.zu.edu.ua/12434/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA%20_d.pdf (Kovalchuk, A. H., Hryban, H. P. *Physical education and sports in higher educational institutions of the USA*. URL: http://eprints.zu.edu.ua/12434/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA%20_d.pdf)
- Рибалко, Л. М. (2019). Світовий досвід фізкультурно-оздоровчої діяльності у закладах вищої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 3 (110), 487–491 (Rybalko, L. M. (2019). World experience of physical culture and health activities in institutions of higher education. *Scientific journal of NPU named after MP Drahomanov*, 3 (110), 487-491).
- Ричкова, М. (2016). Особливості фізичного виховання в університетах США. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (58), 55–61 (Rychkova, M. (2016). Peculiarities of physical education in US universities. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 4 (58), 55-61).

SUMMARY

Konokh Anatolii, Makovetska Nataliia, Konokh Andrii. Formation of physical culture of students of higher education institutions of Ukraine using US experience.

The article highlights the peculiarities of physical education in the US higher education system. The peculiarities of physical education in the USA are theoretically substantiated. Attention is focused on the need to form students of a high level of physical culture during their studies in higher education institutions. The content of the original scientific definitions of "culture", "physical culture" was analyzed in order to understand the essence of "student's physical culture". The essence of the concept of "student's physical culture" as an integrative personal education, which is characterized by the presence of knowledge about the norms and values of various aspects of health, ideas about ways to preserve and improve it, attitude towards it as the highest personal value, their positive experience, the urge to performing certain actions, abilities and skills that ensure the implementation of relevant actions in one's own life. It has been established

that the problem of forming a student's physical culture has been thoroughly covered in the psychological and pedagogical literature. The structure of the personal culture of a healthy lifestyle, the identification of mechanisms for guiding the valeological education of student youth, and the development of pedagogical conditions and algorithms capable of increasing its effectiveness are determined and theoretically substantiated. However, such a problem as the formation of students' physical culture has not been the subject of special research until today, which necessitates its study in both theoretical and applied aspects. Researchers highlight the following features of physical education in US universities: a harmonious combination of study and student leisure; financial support for physical development of students; a developed system of optional and recreational classes; commercialization and professionalism of student sports. The American experience in the field of physical education was considered and analyzed, which is an important source for the development of new approaches to the organization of physical education and improvement of the existing system of physical education in Ukrainian universities. The analysis of the main features of physical education in higher education in the USA makes it possible to single out characteristic features and identify positive aspects in the organization of physical education and apply them in domestic practice.

Key words: education, physical culture, students, institution of higher education, university, US experience.

УДК 37.018

Анжеліка Курчатова

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ORCID ID 0000-0002-1282-837X

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/514-521

ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ США З ПІДГОТОВКИ УСПІШНИХ СТУДЕНТІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті розглядається роль вищих навчальних закладів у створенні умов для успішного навчання та розвитку життєвих навичок студентів. Університети повинні формувати позитивне навчальне середовище, впроваджувати стратегії раннього втручання та надавати підтримку студентам, враховуючи різноманітні чинники. Вплив викладача на успіх студентів проявляється як під час занять, так і поза їх межами. Професіоналізм викладача, його педагогічна майстерність та комунікаційні навички сприяють формуванню у студентів стратегій успіху. Дослідження американських науковців дозволило розробити Структуру конкуруючих цінностей (CVF) для ефективного викладання, що включає створення позитивної атмосфери, постійне вдосконалення та стабільне середовище. У статті також обґрунтовано значення розробки стратегій викладачів для створення ситуацій успіху, що стимулює позитивний емоційний настрій та розкриває потенціал студентів. Визнання важливості гуманітарних наук у формуванні громадян і успішних особистостей сприяє підвищенню ефективності гуманітарної освіти в університетах США, що сприяє розвитку критичного мислення, толерантності та активної громадянської позиції студентів.

Успішність вищої освіти розглядається як духовно-культурна цінність, що формується під впливом гуманітарних наук та культури. Згідно з американськими дослідженнями, зниження «культурного капіталу» негативно впливає на

успішність особистості, однак вища освіта сприяє культурній соціалізації, формуючи не лише кар'єрний, але й духовний успіх через гуманітарні науки та мистецтво. Література, зокрема, має важливу роль у формуванні цінностей і успіху. У статті розглянуто два підходи до визначення чинників успіху: редукціоністський (мінімалістичний) і нередукціоністський (системний), що враховують різні аспекти, від індивідуальних характеристик студентів до зовнішніх факторів. Визначено три основні категорії чинників успіху: студент як особистість, соціальні зв'язки та університет, а також освітнє середовище. Урахування цих чинників є важливим для формування педагогічних умов, що сприяють успіху студентів у вищій освіті..

Ключові слова: національні стратегії розвитку вищої освіти України, система вищої освіти США, магістратський ступінь, докторантура, професійні школи.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень.

Сучасні дослідження показують, що підходи до визначення успіху студентів можна поділити на дві категорії: одновимірний і багатовимірний. Одновимірний підхід зосереджений лише на академічних досягненнях, таких як середній бал (GPA) та рейтинг, що критикується за обмеженість. Це може призвести до нехтування особистісним розвитком студента. Натомість багатовимірний підхід враховує різні аспекти успіху, включаючи особистісні трансформації, і пропонує більш гнучке визначення успіху. Вища освіта повинна бути орієнтована не тільки на кількісні результати, а й на позитивні зміни у студентів, що підтримують їхній всебічний розвиток.

Дослідження показують (К. Бугі, Дж. Джі, Дж. Дьюї, М. Едмундсон, М. Нусбаум, К. Ріфф, А. Россі та ін.), що питання визначення духовно-культурних цінностей вищої освіти досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Ціннісні орієнтації є важливим елементом особистості, що змінюються під впливом досвіду та культури. Для підготовки успішної людини необхідно сформувати високодуховну систему цінностей. Інтеграція студента в культуру закладу вищої освіти, яка визначається місією та цінностями установи, є ключовою для досягнення успіху. Чим більше студент поділяє ці цінності, тим вище рівень його інтеграції та успіху. Це також сприяє розвитку критичного мислення, аналізу інформації та орієнтації на ключові пріоритети навчального закладу (Floyd, Rivka, Ramdin, 2016; Ma, Pender, Welch, 2016; Tsekhmister, Vizniuk, Humeniuk, Dolynnyi, Polishchuk, 2022; Козьменко, 2019).

Метою статті є вивчення шляхів використання досвіду США з підготовки успішних студентів у національній стратегії розвитку вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Завдання вищих навчальних закладів полягає в створенні умов для успішного навчання та розвитку життєвих навичок студентів. Університети і коледжі повинні формувати позитивне навчальне середовище, впроваджувати стратегії раннього втручання та надавати підтримку, враховуючи різноманітні чинники. Вплив викладача на успішність студентів проявляється як під час занять, так і в позааудиторний час. Професіоналізм викладача, його педагогічна майстерність та комунікаційні навички мотивують студентів до успіху. Розвиток професійної компетенції викладача включає самоосвіту, наукову роботу, участь у творчих групах, конкурсах, конференціях та освоєння нових педагогічних технологій.

Ефективною реформою вищої освіти в США є модель «Керовані шляхи» (2015), що поєднує три основні елементи (Ma, Pender, Welch, 2016; Tsekhmister, Vizniuk, Humeniuk, Dolynnyi, Polishchuk, 2022):

- ✚ орієнтацію на вимірюваний успіх студентів;
- ✚ створення доказової бази;
- ✚ цілеспрямовану, структуровану програму навчання.

Модель передбачає логічну послідовність: початок з організації процесу прийому до ЗВО, допомогу студентам у виборі програми, діагностику та усунення академічних недоліків, а також постійну підтримку протягом навчання для успішного завершення програми та переходу до подальшої освіти або працевлаштування. Реформа підкреслює важливість контролю прогресу студентів, підтримки, оцінювання та зворотного зв'язку (Tsekhmister, Vizniuk, Humeniuk, Dolynnyi, Polishchuk, 2022; Козьменко, 2019).

Студенти, які навчалися у висококваліфікованих викладачів, демонструють кращу стратегію поведінки та цілеспрямованість у навчанні порівняно з тими, хто не мав такої можливості. Дослідження американських науковців сприяло розробці Структури конкуруючих цінностей (CVF) для ефективного викладання, яка включає: створення позитивної атмосфери, налаштування на високі результати, постійне вдосконалення та створення стабільного середовища. Інтеграція цих компонентів покращує якість навчання студентів.

Основними постулатами американської освітньої філософії є недовіра до урядової підтримки, орієнтація на власні сили та переконання в потенціалі ринкової економіки для розвитку освіти. Важливим є також розуміння освіти як шляху до соціальної мобільності. Основні проблеми, з якими стикаються американські

освітяни, включають (Ma, Pender, Welch, 2016; Tsekhmister, Vizniuk, Humeniuk, Dolynnyi, Polishchuk, 2022):

- 1) розробку критеріїв успіху студентів та ЗВО;
- 2) регулювання вартості навчання для покращення доступності освіти;
- 3) програми підтримки студентів;
- 4) удосконалення кредитної системи для мобільності студентів;
- 5) стандартизацію курсів та навчальних програм.

Розробка стратегій викладачів для створення ситуацій успіху є ефективним засобом розвитку успіху, що свідчить про високий рівень їхньої роботи. Створення таких ситуацій передбачає цілеспрямоване середовище, в якому студент досягає запланованого результату і сприймає його як особистісно значуще досягнення. Поєднання психолого-педагогічних прийомів, які враховують індивідуальні можливості студентів, забезпечує позитивний емоційний настрій, стимулює пошукову діяльність і розкриває потенціал. Педагогічна модель ситуації успіху базується на міждисциплінарному підході, який включає мотиваційно-ціннісні, когнітивні, емоційні, комунікативні та інші компоненти. Створення сприятливого психолого-педагогічного клімату, взаємодія студентів з викладачами, досягнення навчальних результатів і їх оцінювання розкривають багатоаспектність цього феномену. *Метою викладання* є створення умов для успішного навчання через методи, що розвивають внутрішню мотивацію і допомагають подолати перешкоди в досягненні освітніх цілей. Одним із перспективних напрямків є вивчення умов створення ситуацій успіху для різних навчальних дисциплін (Ma, Pender, Welch, 2016; Козьменко, 2019).

Обґрунтовано значимість ролі гуманітарної освіти, зокрема спеціальності «Англійська мова», у підготовці успішної людини в університетах США. З початку колоніальних часів заклади гуманітарної освіти США забезпечували широкий спектр знань і навичок, готуючи студентів до різних професій. Визнання важливості гуманітарних наук у формуванні громадян і успішних особистостей спонукає університети шукати шляхи підвищення ефективності гуманітарної освіти та її конкурентоспроможності на ринку праці. Англійська мова як спеціальність сприяє розвитку критичного мислення, толерантності, комунікативних навичок та активної громадянської позиції (Floyd, Rivka, Ramdin, 2016; Tsekhmister, Vizniuk, Humeniuk, Dolynnyi, Polishchuk, 2022).

Зазначимо, що завдяки реформам у вищій освіті гуманітарні спеціальності набувають значущості. Це зумовлено кількома факторами: *по-перше*, науковими дослідженнями, що підтверджують позитивний вплив гуманітарної освіти на розвиток особистості; *по-друге*, усвідомленням необхідності модернізації навчальних методів та діджиталізації процесу, що приваблює нових студентів, орієнтованих на «гнучкі навички». Нестача інформації про кар'єрні перспективи та стереотипи щодо низької корисності гуманітарних спеціальностей вплинули на їхній імідж. Однак активні зусилля освітян з подолання цих проблем дають гуманітарній освіті новий шанс на відродження.

З 2010 року в США створено національну мережу Центрів успіху студентів, метою яких є підтримка вищих навчальних закладів у реорганізації роботи для забезпечення студентського успіху. Центри налагоджують зв'язки між ЗВО, сприяють обміну досвідом, поширюють позитивні результати та впроваджують нові ідеї, створюючи узгоджену модель дій для оцінки і реалізації ініціатив щодо успіху студентів (Ma, Pender, Welch, 2016; Козьменко, 2019).

В Україні нині створюються Центри розвитку успішності та громадської свідомості, метою яких є всебічний розвиток студентів, підтримка їх соціальної, педагогічної та психологічної адаптації, зокрема для студентів з тимчасово-окупованих територій. Центри організовують роботу зі студентами та викладачами, що сприяє розвитку успішності, моральних якостей, академічної культури та громадянської відповідальності. Основні напрямки роботи включають співпрацю з благодійними фондами, впровадження педагогічних методик, тренінги, підготовку проектів для розвитку університетської культури і творчих здібностей. Результати роботи Центрів – це покращення якості навчання за прикладом освіти США, підвищення рейтингу утримання студентів, формування громадянської відповідальності та патріотизму (Ma, Pender, Welch, 2016; Tsekhmister, Vizniuk, Humeniuk, Dolynnyi, Polishchuk, 2022).

Зазначимо, що успішність вищої освіти, як духовно-культурна цінність, формується під впливом гуманітарних наук та культури. Американські дослідження показують занепад «культурного капіталу», що впливає на успішність особистості. Зниження культурного рівня зумовлене різними чинниками, однак вища освіта сприяє культурній соціалізації. Вона не лише забезпечує кар'єрний успіх, але й формує

духовні якості через гуманітарні науки та мистецтво. Література, зокрема, відіграє важливу роль у формуванні цінностей та успіху.

У науковій літературі використовуються два підходи до виявлення чинників успіху (Floyd, Rivka, Ramdin, 2016; Tsekhmister, Vizniuk, Humeniuk, Dolynnyi, Polishchuk, 2022):

- ✚ *редукціоністський (мінімалістичний)*, який аналізує окремі фактори;

- ✚ *нередукціоністський (системний)*, що враховує взаємозв'язок численних чинників.

Дослідження показують, що такі характеристики студента, як стать, вік, психологічні якості, впливають на розвиток ментальних здібностей, особистісні риси, мотивацію та навчальні звички. Важливими є також навчальні досягнення в середній школі, ситуативні чи соціально-демографічні фактори, а також установки, самосвідомість, організація роботи, навички вирішення проблем і особисті цінності (Ma, Pender, Welch, 2016; Козьменко, 2019).

Група вчених Канзаського університету розробила дієвий інструмент оцінки чинників, що впливають на успіх, виділивши три групи факторів: академічні досягнення, другорядні обставини та особистісні чинники. Інструментом став «Опитувальник ефективності навчання у закладі вищої освіти», що організовує самооцінювання студентів за шістьма категоріями: академічна самеефективність, організація навчання, стресостійкість, соціальна активність, емоційне задоволення та комунікаційні навички. Результати діагностики допомагають розробити стратегії для покращення академічного розвитку, класифікуючи студентів на тих, хто потребує допомоги, та тих, хто прагне самостійно поліпшити свої навички. Твердження опитувальника надають шаблони для корекційних програм, що підвищують ефективність навчання (Floyd, Rivka, Ramdin, 2016; Козьменко, 2019).

Отож, чинники успіху можна класифікувати на три категорії: студент як особистість, соціальні зв'язки та університет, а також освітнє середовище навчання і розвитку. Урахування цих чинників сприяє створенню педагогічних умов для успіху студента в закладах вищої освіти.

Висновок. Успіх студентів у вищій освіті, за прикладом США, залежить від комплексного впливу різноманітних чинників, таких як особистісні характеристики студента, соціальні зв'язки, освітнє середовище та педагогічні умови. Створення сприятливих умов для навчання, розвитку та самореалізації, а також інтеграція різних підходів

до оцінки та підтримки студентів сприяють підвищенню їхньої успішності. Урахування цих факторів дозволяє ефективно сприяти як академічному, так і особистісному розвитку здобувачів освіти, що є важливим елементом у підготовці успішних і соціально відповідальних громадян. Приклад освітньої системи США, де успіх студентів забезпечується через цілісний підхід, підтримку різноманітних навчальних і соціальних ініціатив, а також активне залучення педагогів до формування позитивного середовища для навчання, може стати корисним орієнтиром для вдосконалення вищої освіти в Україні. Таким чином, успішність студентів має бути результатом інтеграції педагогічної стратегії, індивідуальної підтримки і відповідного соціально-культурного середовища, що відповідає потребам сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- Floyd, D. L., Rivka, A. F., & Ramdin, G. (2016). A retrospective of four decades of community college research. *Community College Journal of Research and Practice*, 40 (1), 5–22.
- Ma, J., Pender, M., & Welch, M. *Education Pays 2016*. Washington, USA, DC: The College Board, 2016. Retrieved from <https://trends.collegeboard.org/sites/default/files/education-pays-2016-full-report.pdf>.
- Tsekhmister, Y., Vizniuk, I., Humeniuk, V., Dolynnyi, S., Polishchuk, A. (2022). Formation of professional skills of future physicians in the process of professional training. *Revista Eduweb*, 6(2), 180-193.
- Козьменко, О. І. (2019). Найкращі практики використання шляхів допомоги студентам у досягненні успіху (на прикладі університетів США). *Інноваційна педагогіка*, 9 (1), 26-29. (Kozmenko, O. I. (2019). Best Practices in Using Ways to Help Students Achieve Success (U.S. Universities as an Example). *Innovative Pedagogy*, 9 (1), 26-29).

SUMMARY

Kurchatova Angelica. Ways of using the experience of the USA in training successful students in the national strategy for the development of higher education in Ukraine.

The article examines the role of higher educational institutions in creating conditions for successful study and development of students' life skills. Universities should create positive learning environments, implement early intervention strategies and provide support to students, taking into account a variety of factors. The influence of the teacher on the success of students is manifested both during classes and outside them. The teacher's professionalism, his pedagogical skill and communication skills contribute to the formation of success strategies in students. A study by American scientists led to the development of the Competing Value Framework (CVF) for effective teaching, which includes creating a positive atmosphere, continuous improvement and a stable environment. The article also substantiates the importance of developing strategies for teachers to create situations of success, which stimulates a positive emotional mood and reveals the potential of students. Recognition of the importance of humanities in the formation of citizens and successful personalities contributes to the improvement of the effectiveness of humanities education in US universities, which contributes to the development of critical thinking, tolerance and active civic position of students.

The success of higher education is considered as a spiritual and cultural value formed under the influence of humanities and culture. According to American studies, a decrease in "cultural capital" negatively affects the success of an individual, but higher education contributes to cultural socialization, forming not only career, but also spiritual success through the humanities and arts. Literature, in particular, has an important role in the formation of values and success. The article examines two approaches to determining success factors: reductionist (minimalist) and non-reductionist (systemic), which take into account various aspects, from individual characteristics of students to external factors. Three main categories of success factors are defined: the student as a person, social connections and the university, as well as the educational environment. Taking into account these factors is important for the formation of pedagogical conditions that contribute to the success of students in higher education.

Key words: national strategies for the development of higher education of Ukraine, US higher education system, master's degree, doctorate, professional schools.

УДК 355.23;339.19

Oleh Pavlenko

Military Institute of Telecommunications and informatization

ORCID ID 0000-0001-8752-1949

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/521-531

MODEL OF THE MANAGEMENT COMPETENCE FORMATION SYSTEM OF FUTURE OFFICERS OF COMMUNICATION UNITS

The article presents a model of the system of formation of managerial competence of future officers of communication units of the Armed Forces of Ukraine in the process of professional training. It is established that this model of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training is considered as a complex process in which the purpose, principles, methods, as well as organizational and pedagogical conditions contribute to the achievement of an appropriate level of managerial competence of cadets in the process of their professional training in higher military educational institutions. In the process of creating the model, special attention was paid to: increasing the requirements for the managerial competence of future officers of communication units of the Armed Forces of Ukraine in the process of professional training, taking into account the key provisions of the problem of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training; the need to introduce organizational and pedagogical conditions for the formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training; the content of management training of cadets in the conditions of higher military educational institution, namely: theoretical and practical principles of formation of managerial competence of future officers of communication units of the Armed Forces of Ukraine in the process of professional training; the main criteria, indicators and levels of formation of this competence. The developed structural and functional model of the system of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training in a higher military educational institution is presented by the author as a unity of relevant blocks (target, content and methodological, organizational, practical and effective), which are interdependent and interact with each other, ensuring the integrity, continuity and

professional orientation of the educational process in a higher military educational institution in relation to the formation of managerial competence.

Key words: *competence, model, Armed Forces of Ukraine, management, officers of communication units, professional training, system.*

Problem statement. Nowadays, in the context of the war unleashed by Russia, the issue of creating a system of training officers of a new formation in accordance with the requirements of the world's advanced armies and NATO standards is becoming more relevant. Despite the fact that modern officers of the Armed Forces of Ukraine's communication units are overwhelmingly qualified specialists, many of them lack managerial competence, which is manifested in the choice of a not always effective management style, overwork, mistakes in making responsible decisions, inability to prevent and resolve conflicts, impaired adaptation to new conditions, etc. The formation of a high level of managerial competence will contribute to the solution of these problematic issues. Therefore, the study of the peculiarities of the formation of managerial competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine is an urgent problem in the system of professional training of cadets in higher military educational institutions (hereinafter - HMEIs).

The analysis of the process of professional training of future officers of communication units proves that it is subject to certain requirements and rules and has certain specifics and patterns. The main features of the professional training of cadets of higher education institutions are: military and professional orientation; combination of theory and practice; consideration of the needs and tasks of society; multifunctional nature of the professional activity of servicemen; the presence of extremes in the content of professional activity of servicemen; professional interaction with representatives of other military formations (Руденко, 2022).

The modern system of military education is undergoing a period of reform, the key goal of which is to ensure stable manning of troops with qualified officers, taking into account the latest socio-economic conditions by optimizing the organizational and staffing structure of military educational institutions, improving the organization of training, the content of military education, its management and resource provision. Therefore, the problem of forming managerial competence of future officers becomes extremely important. Currently, managerial competence is defined as a segment of the professional competence of future officers and is considered as a global foundation of their internal resources, which is used for effective training and management of subordinates and

personnel in accordance with the main arsenal of components of its activities (principles, goals, technologies, etc.) (Бурій, 2016).

Analysis of recent research. The peculiarities of the formation of managerial competence were highlighted by: A. Hrusheva, H. Lukianchuk, Y. Kovalenko. The analysis of scientific works abroad shows that the concepts of «management» and «managerial competence» have been the objects of research by scholars from different countries: F. Lara, J. Mogorron-Guerrero, K. Odelius. Practical aspects of formation of managerial competence of security and defense sector officers were studied by T. Matsevko and R. Torchevskyi. V. Afanasenko, P. Honcharov, and V. Yahupov studied the managerial competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine. The pedagogical features of the managerial activity of future officers were studied by H. Pyankovskyi. However, despite the attention of researchers to the problem of forming the managerial competence of specialists in various fields of activity, the issues of building a holistic system of organization of the educational process in higher military education institutions to form the managerial competence of future officers of communication units remain insufficiently studied.

The purpose of the article is to model the system of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training in higher military educational institutions of Ukraine.

Research results. Before analyzing the basics of designing a system for the management training of future officers of communication units in the process of professional training, it is necessary to consider the concept of “models of the system for the formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training”. Nowadays, modern psychological and pedagogical works actively use the method of pedagogical modeling, which allows to develop the necessary conditions for ensuring the process of forming the managerial competence of future officers of communication units in higher education institutions.

Let us first consider the concept of «model». Thus, from Latin (modulus) it is understood as a «measure», analog, sample to explain a phenomenon or process.

Scientist V. Raiko (Райко, 2008) considers the modeling process as a combination of:

- the object of research;
- the researcher who is assigned the task;

- obtaining relevant information about the object to solve the problem.

Thus, the problem of developing a theoretical model of the system of the process of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training and its implementation in the higher educational institutions of Ukraine is considered an important task within the framework of professional training of future officers of the Armed Forces of Ukraine.

We agree with D. Suprun, who in the context of modeling the vocational training system, and its integration with the management system in higher education institutions, identified four factors that directly affect its development (Супрун, 2019):

- environment (national education system);
- organizational system (unites teachers, determines the structure, distribution of responsibilities)
- learning system (learning objectives, curricula, methods and forms);
- human resources (cadets, academic staff and administrative staff).

We agree with the opinion of D. Shvets that «...an equally important aspect of creating a model is the possibility of applying the model in real conditions of the educational process and adjusting it in cases of difficult situations and possible negative factors. The effectiveness of the model is confirmed by carrying out a set of certain actions with the participation of the relevant participants of the pedagogical experiment. For this purpose, the necessary methodological recommendations are developed, namely: the procedure for using the developed model, warnings about the potentially expected positive result of its implementation» (Швець, 2014).

In S. Martynenko's study, the model is: «...an example of experience in which pedagogical activity and learning experience are rethought; a systematized form of innovative experiment; an organizational system that transmits and develops cultural norms; the model is a “substitute” for the original in knowledge and practice» (Мартиненко, 2009). From a methodological point of view, the results of model development can be fully extended to the original under certain conditions

In the framework of our study, the pedagogical model is an interconnected set of blocks (subsystems) with certain properties that are integrated into a single process of training cadets in higher education institutions. Thus, the model of the system of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of

professional training is a holistic pedagogical process, within which the goal, a set of principles, forms, methods and pedagogical conditions are aimed at obtaining a result - a high level of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training.

When creating this model, the importance of covering the following was emphasized:

- requirements for the managerial competence of future officers of communication units;
- the main ideas on the problem of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training;
- organizational and pedagogical conditions for the formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training;
- the content of management training, namely: theoretical and practical aspects of the formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training;
- the main criteria, indicators and levels of formation of the relevant competence.

In the structure of the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training, we have identified the following main components: cognitive, motivational, activity, reflective-evaluative, emotional and volitional, which contribute to a clearer understanding of the process of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training. The allocation of the structural components of competence allows us to identify several blocks in this model. We consider a block to be a component of the model with specific content and structure.

Taking into account the scientific concepts of system, model and professional training, we have structured a model of the system of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training. The pedagogical model of the system of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training is presented as a schematized set of psychological and pedagogical components that contribute to the effectiveness of this process. Thus, through modeling, it

is possible to create an analytical description in order to study parts of the object, which allows combining individual and common elements.

The conducted analysis of psychological and pedagogical research on the formation of managerial competence and peculiarities of service and combat activities of communication officers allowed to allocate the following set of blocks of the model scheme of the specified system: target, content and methodological, organizational, practical, and effective. The presented set of blocks is a mechanism that realizes the close interconnection of its components and, accordingly, the main result demonstrating the effectiveness of the developed model is the positive dynamics of the formation of components of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training.

Thus, this model has a clear structure that covers interrelated blocks and is aimed at performing the relevant functions that include planning, organization and coordination within the educational process of higher education institutions, control, analysis and correction of the results of the formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training. Thus, these functions are:

- diagnostic (aimed at identifying the possibilities of the educational process, organizing pedagogical monitoring of forms and methods of professional training in higher education institutions, determining the levels of managerial competence of future officers of communication units)
- educational (provides for the formation of motivational and value sphere, deepening theoretical knowledge of future officers of communication units in management issues, development of practical skills and abilities to manage subordinate personnel within the duties of a tactical level officer on the basis of integration of disciplines of the professional training cycle in the process of studying in higher education institutions)
- organizational (involves defining the purpose, tasks and selection of effective forms, methods and means of achieving them, planning, adjusting the educational process and creating conditions for further development of managerial competence of future officers);
- developmental (includes stimulating the activity of cadets in the educational process of higher education institutions and creating the necessary conditions for their self-improvement and self-realization, forming an internal need for the development of managerial competence);

- mobilizing (promotes continuous improvement of cadets' managerial competence, search for internal factors to motivate further development of this competence);
- normative (the model is a generalized example of the ideal state of the formed managerial competence of future officers of communication units);
- corrective (analysis of the results of the educational process in higher education institutions, diagnostics of the levels of managerial competence indicators and evaluation of the results obtained and, if necessary, correction of the ways to achieve the goals).

The description of the process of organizing the system of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training involves the definition of principles, approaches, forms, methods and means of organizing professional training as the content of the educational process.

The combination of scientific approaches (humanistic, axiological, epistemological, acmeological, systemic, contextual, integrative, activity-based, reflective-activity, personality-oriented, competence-based) optimizes the process of forming the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training in higher education institutions. The proposed model illustrates the connection and interaction of the psychological and pedagogical components of the system of forming the managerial competence of future officers: implementation at appropriate levels and stages; organization by certain blocks (subsystems); implementation of an integrative approach; developed educational and methodological support (courses, trainings, diagnostic tools, methodological recommendations, etc.)

The study of the peculiarities of the organization of the pedagogical process in military educational institutions allowed us to identify the key characteristics of the formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training. It should be implemented on the basis of a comprehensive targeted program focused on a certain result and be an integral system in the structure of military professional training. The integrity of the process of this professional training is determined by the interconnection and interaction of its main components: purpose, tasks, content, forms, directions, principles, means, levels, methods, techniques and results.

The model is influenced by the following factors: current conditions of intensification of the armed aggression of the Russian Federation, globalization, European integration, modern requirements for the personality of an officer of the Armed Forces of Ukraine, standards of professional training of personnel of NATO member states, regulatory support for such training, including the legal framework of the European Union, national legislation, professional standards, etc.

Special attention in the study was focused on the following properties of the model:

- visibility and accessibility, compared to the original;
- providing new information about the object;
- obtaining information about the past, present and future state of the object.

We agree that within the framework of the study, the principles determine the main direction of practical activity. We have applied the following principles:

General scientific principles (scientificity, consciousness and activity, systematicity and consistency, accessibility, connection between theory and practice). They combine theoretical knowledge with practice and are the basis for the formation of managerial competence of future officers of communication units.

Specific (organic integrity of objective and subjective, combination of system integrity with structural, system dynamism, interdisciplinary nature), which act as specific normative requirements that directly affect the formation of managerial competence of future officers of communication units.

The developed structural and functional model of the system of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training should function as a whole. Thus, as a result of theoretical, methodological and practical research on the formation of managerial competence as an integral and systemic object, a structural and functional model of the system of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training has been developed, which provides a set of specific blocks:

- targeted, which covers the goal of providing opportunities for the effective formation of managerial competence of future officers of communication units), tasks (expanding the motivational and value

sphere of the future commander of a military unit; deepening theoretical knowledge of managerial competence; improving managerial skills in the performance of duties of the commander of the communication unit of the Armed Forces of Ukraine), pedagogical concept (methodological, theoretical, technological concepts; trends; patterns));

- content and methodological (content characteristics of the managerial competence of future officers of communication units (personal qualities, patterns, models, psychological mechanisms of formation), general scientific approaches (systemic, activity and competence); specific scientific approaches (synergistic, axiological, cultural); practice-oriented (personality-oriented and andragogical);
- organizational (organizational and pedagogical conditions (selection of content and design of professional training of future officers of communication units, taking into account current needs and preparation for the management of units in combat conditions; implementation of NATO management standards in the educational process of higher education institutions based on an adaptive approach and improvement of the professional competence of academic staff in the disciplines of military and professional training for their application; development of professional communication competence of future officers,
- practical (forms (scientific activity, classroom educational and cognitive activity, educational, independent work, military internship, training), teaching methods (discussion, conversation, creative task, situation analysis, problematic lectures, role-playing games, development of critical thinking, project method), means (didactic, visual, developmental));
- effective (components of the managerial competence of future officers of communication units (cognitive, motivational, activity, reflective-evaluative, emotional and volitional, as well as personal qualities of future communication officers), levels of formation (high, sufficient, medium, low), result (positive dynamics of the formation of managerial competence of future officers of communication units).

Conclusions. Thus, the developed structural and functional model of the system of formation of managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training in higher education institutions is a unity of certain blocks (components) (target,

content and methodological, organizational, practical and effective) that interact with each other and ensure the integrity, continuity and professional orientation of the educational process in higher education institutions to form the managerial competence of future officers of communication units in the process of professional training.

ЛІТЕРАТУРА

- Бурий, С. (2016). Формування управлінської культури майбутнього офіцера у процесі практичної підготовки як педагогічна проблема. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 1, 21–25 (Buryy, S. (2016). Formation of management culture of the future officer in the process of practical training as a pedagogical problem. *Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynskyi. Series: Pedagogical sciences*, 1, 21–25).
- Мартиненко, С. М. (2009). *Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності* (дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04). 476 с. (Martynenko, S. M. The system of training primary school teachers for diagnostic activities (dissertation. ... Dr. Ped.. Sciences: 13.00.04). 476 p.)
- Райко, В. В. (2008). *Теоретичні і методичні засади формування правової культури офіцерського складу державної прикордонної служби України* : монографія. Хмельницький (Rayko, V. V. (2008). Theoretical and methodological principles of formation of legal culture of officers of the state border service of Ukraine. Khmelnytskyi).
- Руденко, Л. (2022). Щодо питання формування професійної готовності майбутніх фахівців правоохоронного відомства до проектного управління. *Наукові інновації та передові технології*, 10 (12), 417-424. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10\(12\)-417-424](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10(12)-417-424) (Rudenko, L. (2022). Regarding the issue of the formation of professional readiness of future specialists of the law enforcement agency for project management. *Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 10 (12), 417-424 [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10\(12\)-417-424](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10(12)-417-424)).
- Супрун, Д. М. (2019). Основи конструювання системи професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 37, 162-175 (Suprun, D. M. (2019). Basics of designing a system of professional training of psychologists in the field of special education. *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 19: Correctional Pedagogy and Special Psychology*, 37, 162-175).
- Швець, Д. В. (2014). Модель формування готовності майбутніх офіцерів ОВС до охорони і забезпечення громадського порядку. *Вісник Національного університету оборони України*, 4, 135–139 (Shvets, D. V. (2014). A model for the formation of the readiness of future officers of the Ukrainian Armed Forces to protect and ensure public order. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 4, 135–139).

АНОТАЦІЯ

Павленко Олег. Модель системи формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку

У статті презентовано модель системи формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних сил України в процесі професійної підготовки. Встановлено, що зазначена модель формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку в процесі професійної підготовки розглядається як комплексний процес, в рамках якого ціль, принципи, методи, а також організаційно-педагогічні умови сприяють досягненню відповідного рівня управлінської компетентності курсантів-зв'язківців у вищих військових закладів освіти. У процесі створення моделі особливу увагу було звернуто на: підвищення вимог до управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних сил України в процесі професійної підготовки; врахування ключових положень проблеми формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку в процесі професійної підготовки; необхідності впровадження організаційно-педагогічних умов формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку в процесі професійної підготовки; змісту управлінської підготовки курсантів-зв'язківців в умовах навчання у вищому військовому навчальному закладі, а саме: теоретичних і практичних засад формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних сил України в процесі професійної підготовки; основних критеріїв, показників та рівнів сформованості зазначеної компетентності. Розроблена структурно-функціональна модель системи формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку в процесі професійної підготовки у в умовах вищого військового навчального закладу подано автором як єдність відповідних блоків (цільового, змістово-методологічного, організаційного, практичного й результативного), які є взаємозалежними і взаємодіють між собою, забезпечуючи цілісність, безперервність й професійну орієнтованість освітнього процесу в умовах вищого військового навчального закладу стосовно формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних сил України.

Ключові слова: компетентність, модель, Збройні сили України, управління, офіцери підрозділів зв'язку, професійна підготовка, система.

РОЗДІЛ XIII. ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

УДК 37.01.02

Тамара Бакка

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID ID 0000-0002-9953-0479

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/532-540

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ ЗАСОБАМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито формування національної ідентичності майбутніх учителів суспільствознавчих предметів засобами громадянської освіти, що є надзвичайно актуальною темою в контексті сучасних суспільно-політичних викликів і необхідності утвердження національної єдності в Україні. В умовах глобалізації та інтеграції в європейське співтовариство важливим завданням є формування у здобувачів вищої освіти активної громадянської позиції, готовності до виконання соціальних обов'язків та почуття патріотизму. Основною метою є дослідження ролі громадянської освіти як засобу формування національної ідентичності у майбутніх учителів суспільствознавчих предметів. Також аналізуються принципи та методи інтеграції структури національних цінностей в освітній процес для активного залучення здобувачів вищої освіти до усвідомлення звичаїв і традицій через історію та культуру нації. Особлива увага приділяється необхідності поєднання теоретичних знань і практичних навичок для підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів до професійної діяльності, яка забезпечить формування особистостей нових поколінь, здатних підтримувати демократичні принципи та цінності в умовах динамічних соціокультурних змін.

У статті розглядається важливість усвідомленої ідентифікації ідентичностей людини, які визначають систему її цінностей, соціальних ролей та особистісних характеристик, що визначають життєві плани, охоплюючи всі сфери життєдіяльності. Особлива увага приділяється тому, як сучасні суспільні та технологічні зміни впливають на формування нових ідентичностей таких як цифрова, глобальна, міжкультурна за допомогою психологічних механізмів ідентифікації. Під час цього процесу визначаються принципи самоідентичності особистості, зокрема свобода, відповідальність, толерантність, що сприяють розвитку суспільства в умовах глобалізації. Ключове місце відводиться дослідженню формування національної ідентичності, яка базується на культурно-емоційному зв'язку з нацією, її мовою і культурою.

Ключові слова: національна ідентичність, майбутні учителі суспільствознавчих предметів, засоби громадянської освіти, національна єдність, європейське співтовариство, педагогічні спеціальності.

Постановка проблеми. В умовах геополітичних викликів, зокрема війни та інформаційної агресії зі сторони рф, національна ідентичність стала однією з ключових основ збереження та розвитку української державності. Формування свідомої української політичної нації є

важливим завданням для майбутніх учителів, які мають передавати свої знання та цінності новим поколінням. Вчителі суспільствознавчих предметів, а саме: історії, громадянської освіти, правознавства, етики, культури добросусідства тощо безпосередньо залучені до формування світоглядних переконань здобувачів освіти, їхніх уявлень про права та відповідальність громадянина та патріотизму. Це реалізується через змістові лінії громадянської освіти, що дозволяє створити міцну основу для розвитку відповідальних, свідомих громадян та формування в них національної ідентичності.

Швидкі зміни пов'язані з глобалізацією, інтеграцією, мультикультуралізмом висунули питання національної ідентичності як надзвичайно пріоритетне для збереження культурної цілісності та самобутності української політичної нації. Завдання вчителів полягає не лише у передачі фактичного матеріалу, а й у формуванні у здобувачів освіти критичного мислення, для аналізу впливу загальнолюдських цінностей та активної громадянської позиції на відповідальне ставлення до історії та культури свого народу. Як ми зазначали раніше: «Україні вкрай необхідна консолідація демократії та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та вдосконалення різноманітних демократичних структур, звання людей до життя в умовах демократії. Для політичного й громадянського життя України характерні: войовнича політична непримиримість, чорно-біле бачення світу, звичка ділити людей на «своїх» та «ворогів», нетолерантність, нездатність до діалогу, зневага до прав людини, вимоги одностайності в питаннях, що за своєю суттю потребують плюралістичного підходу. Громадянська освіта – це предмет, який вчить наше майбутнє покоління відстоювати та захищати свої права, не забуваючи про наші обов'язки. Адже бути громадянином – це не тільки проблема шкільного виховання, це те, ким ми мусимо бути протягом усього свого свідомого життя» (Бакка, 2020, с. 76).

Виходячи з цього система освіти в Україні потребує реформування змістових ліній суспільствознавчих предметів закладів загальної середньої освіти, щоб відповідати новим викликам. Тому важливо створювати умови для формування та розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти, які будуть здатні до життя в умовах демократії, мати активну громадянську позицію та почуття патріотизму.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемою української національної та громадянської ідентичності як педагогічно-психологічного феномена займалися такі вчені, як: Т. Бакка, М. Боришевський, Т. Бевз, П. Горностаї, І. Петровська, Н. Онищенко, О. Швачко та ін. Останнім часом велику увагу цьому питанню приділяли дослідники ідентичності різних груп населення України (В. Васютинський, В. Степаненко, М. Шульга), а також вчені, що досліджують виховну діяльність (І. Бех, К. Журба, С. Федотенко).

Метою статті є обґрунтування формування національної ідентичності майбутніх учителів суспільствознавчих предметів засобами громадянської освіти.

Виклад основного матеріалу. Значущість формування ідентичності полягає в усвідомленій ідентифікації, що визначається наступними функціями: наданням цілісності, безперервності та визначеності особистості, а також забезпеченням схожості з одними людьми та відмінностей від інших. Процес формування ідентичності допомагає людині формувати потреби, життєві плани, систему цінностей та ідеали. Зміст ідентичності включає соціальну, групову, особистісну та індивідуальну ідентичність. Соціальна ідентичність визначається як ототожнення людиною себе з певною суспільною групою та її цінностями, котра необхідна для імплементації в соціальну спільноту, оскільки формує самобутність і задовольняє потребу в захищеності. Ідентичність також допомагає знайти соціальну нішу, що дозволяє уникнути самотності та сумнівів. При формуванні будь-якого виду ідентичності, варто розділяти (Кравченко, 2017):

Процес ідентифікації – психологічний механізм особистості, робота якого заснована на існуванні емоційного зв'язку з іншими щодо ототожнення її з тим або іншим об'єктом, людиною або групою людей, яке відбувається на основі засвоєння нових властивостей, стандартів, цінностей, соціальних установок і ролей. Результатом процесу ідентифікації є нові ідентичності людини (цифрова ідентичність, глобальна ідентичність, національна ідентичність, міжкультурна ідентичність, ідентичність, яка заснована на правах і свободах, екологічна ідентичність, ідентичність, пов'язана з професією або хобі, ідентичність, основана на здоров'ї та способі життя, ідентичність віртуального світу та ідентичність постмодерну тощо).

Основними *принципами самоідентичності* є свобода особистості (право людини визначати свої погляди, вибір і дії без зовнішнього

примусу), толерантність (здатність приймати і поважати інші погляди, вірування та культури, не намагаючись нав'язувати свою думку чи модель поведінки), відповідальність (здатність усвідомлювати наслідки своїх вчинків та рішень, брати на себе відповідальність за свої дії в рамках соціуму), яка надає можливість розвивати власну особистість незалежно від походження. Принципи самоідентичності формують основу для розвитку особистості незалежно від її походження, культурної чи соціальної належності, які дозволяють людині зберігати свою унікальність, водночас бути частиною ширшої соціальної спільноти, активно взаємодіяти з іншими та розвиватися в умовах різноманіття. П. Кравченко доцільно підкреслює, що: «Людська ідентичність – це міра присутності у теперішньому її минулих станів. Чинник збереження ідентичності – людська пам'ять, специфікою якої є не копіювання попередніх вражень, а швидше їх пригадування» (Кравченко, 2017).

Формування нових ідентичностей людини в умовах швидких суспільних і технологічних змін та глобалізації обумовлено процесом виникнення нових форм ідентичності, що зумовлені динамічними змінами в соціальному середовищі, розвитку технологій та інтеграцією у глобалізований і цифровий світ. Як зазначає в своїй статті О. Богомаз: «Це можливо реалізувати в трансверсальному мисленні та комунікативних діях, що знаходять своє втілення у відповідній трансверсальній медіакомпетентності – сукупності здібностей, здатностей, умінь і навичок діяти у складному контексті змін і диференціацій освітніх реформ» (Богомаз, 2022, с. 266). В умовах постійних трансформацій люди починають ідентифікувати себе через нові ролі, професії, соціальні групи та цифрові платформи, що відповідають вимогам сучасного світу (табл. 1).

Таблиця 1

Нові ідентичності людини в умовах швидких соціальних і технологічних змін та глобалізації

Нові ідентичності людини	Характеристика
1	2
Цифрова ідентичність	Сукупність даних, які людина створює про себе в Інтернеті, яка включає соціальні мережі, онлайн-активність, профілі на різних платформах, а також інформацію, що формує її репутацію та статус у цифровому середовищі та розкриває новий аспект самоідентифікації, який стає все більш важливим у світі, де частина особистого життя, комунікацій і діяльності переноситься в онлайн-простір

1	2
Глобальна ідентичність	У глобалізованому світі людина все більше відчуває себе частиною не лише національної, а й світової спільноти. Глобальна ідентичність зростає завдяки мобільності, міжнародним подорожам і глобальним мережам, що сприяють приналежності до глобальної культури чи міжнародних рухів, як-от екологічний чи правозахисний
Міжкультурна ідентичність	Міжкультурна ідентичність формується в умовах мультикультуралізму, коли особистість поєднує кілька культурних традицій або національних ідентичностей, що характерно для людей з багатокультурних сімей, іммігрантів або тих, хто активно взаємодіє з різними культурами
Ідентичність, заснована на правах і свободах	У сучасному світі важливими є ідентичності, що базуються на принципах прав людини, рівності та свободи, які можуть бути пов'язані з обов'язками чи вибором, що захищає права національних меншин та інших груп, таких як вчителі суспільствознавчих предметів, які об'єднують людей, що відстоюють певні освітні, соціальні, політичні та культурні цінності
Екологічна ідентичність	Зростання екологічної свідомості призводить до формування екологічної ідентичності. Такі люди ідентифікують себе з ідеями сталого розвитку, екоактивізму та захисту природи, що проявляється через зміни в способі життя, вибір екопродуктів або участь у протестах
Ідентичність, пов'язана з професією або хобі	З розвитком технологій та появою нових професій (наприклад, у сферах ІТ, цифрових медіа, стартапів) люди починають визначати свою ідентичність через свою діяльність, професію або навіть через конкретні захоплення. Напр., ідентичність «технологічного підприємця», «геймер» або «фрілансера» є досить поширеною серед молоді.
Ідентичність, основана на здоров'ї та способі життя	Ідентичність, пов'язана зі здоровим способом життя, спортом, дієтами та фітнесом, зосереджена на прагненні до здоров'я, активного відпочинку та самовдосконалення. Люди ідентифікують себе через участь у спортивних рухах або ставлення до харчування та фізичних навантажень
Ідентичність віртуального світу	Ідентичність у віртуальних реальностях, як-от у відеоіграх чи метавсесвітах, де люди створюють персонажів, які можуть мати повністю інші риси та характеристики, ніж реальні особи. У таких світах люди часто можуть виявляти свої бажання, фантазії і навіть приховані аспекти особистості, створюючи нові варіанти самоідентифікації.
Ідентичність постмодерну	У постмодерністському суспільстві, де різноманіття стилів життя, ідеологій і поглядів стало нормою, ідентичність людини стає гнучкішою і змінною. Люди все більше схильні комбінувати різні ролі й стилі життя в залежності від ситуації та контексту, що дозволяє створювати так звані «різноманітні» ідентичності.

На основі вищеперерахованих ідентичностей формування національної ідентичності людини – це складний і багатогранний процес, який спостерігається в суспільствах (державах), які зазнали значних змін у переході від тоталітарної системи управління до побудови демократичного устрою. Тому ми визначаємо *національну ідентичність* як відчуття належності до певної держави або нації, що базується на стійкому емоційному зв'язку, який формується в результаті усвідомлення та прийняття мови, традицій, культури, а також групових норм і цінностей спільноти. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає українську національну ідентичність так: «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, у тому числі українською мовою і народними традиціями» (Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, 2022). Її формування відбувається в системі освіти України відповідно до програмних нормативів: дошкільної освіти; загальної середньої освіти; позашкільної освіти; професійно-технічної освіти; вищої освіти; аспірантури та докторантури; неформальної освіти; інформальної освіти; післядипломної освіти. Отож, зазначимо, що всі ці рівні освіти складають єдиний комплекс, який об'єднує історичну, громадянську, правову, моральну освіту для формування національної ідентичності.

Складові елементи структури національної ідентичності визначають, коли індивід сприймає себе як частину національної спільноти та відчуває належність до певної нації, включаючи низку соціокультурних, історичних і психологічних характеристик, які формують відчуття національної приналежності (рис. 1).

Серед основних завдань, які стоять перед громадянською освітою для формування національної ідентичності відзначено такі (Бакка, 2020; Богомаз, 2022):

1) *розуміти поняття* (свобода, рівність, відповідальність, соціальна згуртованість, різноманітність, що лежать в основі демократичних цінностей);

2) *розвивати вільну особистість*, яка визнає загальнолюдські та національні цінності, приналежність до української політичної нації;

Рис. 1. Елементи структури національної ідентичності

3) *формувати громадянську свідомість особистості, громадянські та соціальні компетентності, виявами яких є активна громадянська позиція, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство та конструктивну взаємодію, яка поціновує злагоду в суспільстві, спільні історичні, політичні та культурні цінності своєї держави почуття патріотизму та приналежність до свого народу;*

4) *продувати повагу до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності;*

5) *уміння знаходити порозуміння з іншими людьми для досягнення суспільно значущих цілей: толерантності, інклюзії та поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв і культур;*

6) *розвивати критичну медіаграмотність в усіх сферах життєдіяльності людини, бути гнучким, комунікабельним, готовим до співпраці, здатним/здатною розв'язувати конфлікти й запобігати дискримінації.*

Формування національної ідентичності в процесі навчання громадянської освіти включає в себе декілька компонентів (рис. 2).

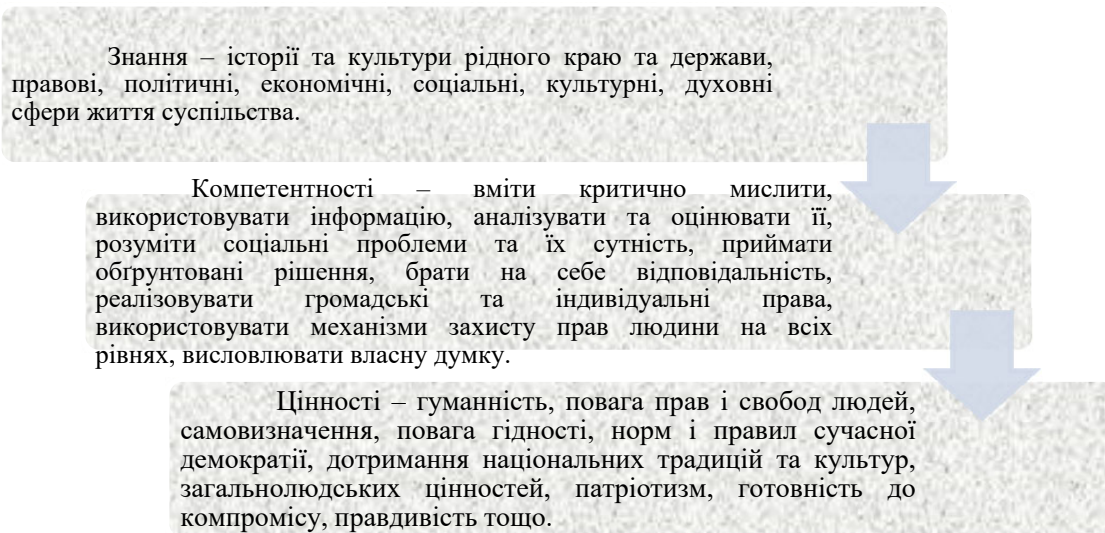

Рис. 2. Компоненти формування національної ідентичності в процесі навчання громадянської освіти

Узагальнюючи, можна зазначити, що національна ідентичність формується протягом життя і визначається такими факторами як історія, звичаї, традиції, культура, мова тощо. Вона є стійким утворенням і стає особливо помітною в періоди національних загроз або конфліктів та еволюціонує з часом під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Для збереження суспільного добробуту та цілісності держави в часи загроз необхідно поважати різноманітність ідентичностей та утверджувати принципи толерантності в міжкультурному діалозі.

Висновок. Національна ідентичність є важливим компонентом освітнього процесу спрямованим на усвідомлення основних принципів прав людини, демократії та гуманізму для формування активної громадянської позиції та патріотизму. Вона не лише допомагає розвивати почуття належності до національної спільноти, а й є важливим інструментом для формування свідомих громадян, здатних підтримувати демократичні цінності та волонтерські ініціативи, які стали знаковими у боротьбі з ворогом.

Формування національної ідентичності через активну громадянську позицію і патріотизм дозволяє майбутнім учителям суспільствознавчих предметів не тільки зрозуміти історичну та культурну значущість своєї нації, а й бути здатними до емпатії та розуміння суспільних процесів, які створюють основу для розвитку гуманістичного світогляду та готовність до участі у демократичних процесах. Через власний досвід українці та українки здатні усвідомити важливість національної ідентичності, яка є необхідною умовою для побудови мирного, справедливого та громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Бакка, Т. В. (2020). Підготовка майбутнього вчителя до навчання громадянської освіти в школі. *Вища освіта України. Теоретичний та науково- методичний часопис*, 2 (77), 75-81 (Bakka, T. V. (2020). Preparing future teachers for teaching civic education at school. *Higher education of Ukraine. Theoretical and scientific and methodological journal*, 2 (77), 75-81).
- Богомаз, О. Ю. (2022). Чому вчитель має бути медіаграмотним? *Актуальні питання гуманітарних наук*, 47 (1), 263-267 (Bohomaz, O. Yu. (2022). Why should a teacher be media literate? *Topical issues of the Humanities*, 47 (1), 263-267).
- Кравченко, П. (2017). Ідентичність та національна історична освіта. *Філософські обрії*, 38, 30-40 (Kravchenko, P. (2017). Identity and national historical education. *Philosophical horizons*, 38, 30-40).
- Про основні засади державної політики у сфері утвордження української національної та громадянської ідентичності (2022). Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834> (On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity (2022). Law of Ukraine from 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834>)

SUMMARY

Bakka Tamara. Formation of national identity of future teachers of social studies subjects by means of civic education.

The article reveals the formation of national identity of future teachers of social studies subjects by means of civic education, which is an extremely relevant topic in the context of modern socio-political challenges and the need to establish national unity in Ukraine. In the context of globalization and integration into the European community, an important task is to form an active civic position, readiness to fulfill social responsibilities and a sense of patriotism in higher education students. The main goal is to study the role of civic education as a means of forming national identity in future teachers of social studies subjects. The principles and methods of integrating the structure of national values into the educational process are also analyzed to actively involve higher education students in the awareness of customs and traditions through the history and culture of the nation. Special attention is paid to the need to combine theoretical knowledge and practical skills to prepare future teachers of social studies subjects for professional activity, which will ensure the formation of personalities of new generations capable of supporting democratic principles and values in conditions of dynamic socio-cultural changes. The article considers the importance of conscious identification of a person's identities, which determine the system of his values, social roles and personal characteristics, which determine life plans, covering all spheres of life. Particular attention is paid to how modern social and technological changes affect the formation of new identities such as digital, global, intercultural using psychological mechanisms of identification. During this process, the principles of self-identity of the individual are determined, in particular freedom, responsibility, tolerance, which contribute to the development of society in the conditions of globalization. A key place is given to the study of the formation of national identity, which is based on a cultural and emotional connection with the nation, its language and culture.

Key words: national identity, future teachers of social science subjects, means of civic education, national unity, European community, pedagogical specialties.

УДК 378

Ганна Бреславська

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ORCID ID 0000-0002-6144-4890

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/541-547

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто волонтерську діяльність як важливий засіб формування патріотичних якостей особистості в умовах сучасних викликів, таких як війна, соціальні та економічні кризи. Волонтерство визначено як ефективний інструмент розвитку громадянської відповідальності, соціальної активності, моральних цінностей та національної ідентичності молоді. Проаналізовано наукові підходи до організації волонтерського руху, зокрема в освітньому середовищі, та наведено практичні приклади його реалізації в Україні. Зроблено акцент на взаємозв'язку між волонтерством та патріотичним вихованням, а також надано рекомендації щодо інтеграції волонтерських програм у систему освіти. Розкрито значущість наукових досліджень для вдосконалення організації волонтерської діяльності та визначено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: волонтерська діяльність, патріотичне виховання, соціальна активність, громадянська відповідальність, моральні цінності, молодь, національна ідентичність, громадянська свідомість, освітні ініціативи.

Постановка проблеми. Формування патріотичних якостей особистості є одним з важливих завдань сучасного суспільства. У контексті зростання соціальних викликів, серед яких війна, соціальні кризи та екологічні проблеми, волонтерська діяльність стає потужним інструментом виховання свідомих, активних і відповідальних громадян. Патріотизм як моральна якість передбачає любов до Батьківщини, готовність діяти на благо суспільства та розуміння важливості своєї ролі в його розвитку. Волонтерство, будучи добровільною і безкорисливою діяльністю, виступає ефективним механізмом для досягнення цих цілей.

Волонтерський рух надає молодим людям можливість вчитися та реалізувати себе через надання допомоги як окремій людині, так і суспільству в цілому. Зважаючи на складний стан політичної, культурної, економічної, соціальної сфер діяльності українського суспільства, реформування пенсійної системи, впровадження технологічного підходу в теорію і практику соціальної роботи тощо, багато вчених та практиків в Україні визнали волонтерство вагомим засобом самореалізації молоді, особливо в умовах теперішньої війни. Наявні наукові доробки вітчизняних та зарубіжних учених дають змогу

ознайомитись із основними концептуальними підходами до організації волонтерського руху в Україні, теоретичними аспектами цієї проблеми, а також практичним досвідом організації волонтерських шкіл, проведення тренінгів, реалізації волонтерських програм у різних регіонах України, конкретними формами роботи волонтерів, апробованими на практиці. При цьому великого значення набуває нагромаджений досвід у психології, педагогіці, соціальній педагогіці, соціальній роботі завдяки науковим працям В. Андрущенко, О. Безпалько, А. Браун, А. Боурн, А. Капської та ін.

На ефективність основних видів волонтерської діяльності впливає широкий спектр об'єктивних і суб'єктивних чинників. Суб'єктивні чинники охоплюють мотиваційно-ціннісні орієнтири, емоційно-вольові якості, комунікативні здібності та поведінкові аспекти. Психологічна готовність студентів до волонтерства значною мірою залежить від їхньої особистісної реакції на ситуації в соціокультурному середовищі, в якому реалізується волонтерська програма. Це, у свою чергу, впливає на зміну їхньої поведінкової активності у програмі та сприяє досягненню високого рівня самореалізації (Вайнола, Капська, Комарова та ін.).

Серед об'єктивних чинників, що визначають ефективність волонтерської діяльності, виділяються особливості організації процесу волонтерства, специфіка соціокультурного середовища, в якому вона відбувається, а також структура та принципи неформальної освіти. Поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників сприяє формуванню та трансформації системи потреб і цінностей волонтерів, підвищенню рівня їхньої відповідальності за власні дії, самооцінки, розвитку комунікативних і організаційних здібностей, а також активізації громадської діяльності та залученості у суспільно-громадське життя.

Сучасні дослідження наголошують на необхідності активного включення молоді до процесів волонтерської діяльності. За даними дослідження Бойка та Шевченко (2023), залучення до волонтерства суттєво впливає на формування громадянської свідомості та готовності молоді брати участь у вирішенні суспільних проблем. Саме тому важливо розглянути вплив волонтерської діяльності як інструменту виховання патріотизму в умовах сучасного суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні аспекти волонтерської діяльності та її впливу на формування патріотичних якостей розглядали такі науковці, як В. О. Сухомлинський, який наголошував на важливості

морального виховання в школі, та А. С. Макаренко, який виділяв роль колективу у формуванні громадянської свідомості. У сучасному науковому дискурсі ця проблематика розкривається в працях Бойка та Шевченко (2023), Ковальчук (2020) і Лисенка (2022) (Сухомлинський, 1976).

Бойко та Шевченко (2023) визначають волонтерську діяльність як засіб формування соціальної відповідальності через участь у суспільних ініціативах. Їх дослідження доводить, що волонтерство стимулює активне залучення громадян у вирішення локальних і національних проблем. Лисенко (2022) акцентує увагу на необхідності розвитку соціального партнерства між навчальними закладами та громадськими організаціями, що сприяє формуванню патріотичних якостей через освітню діяльність (Бойко, Шевченко, 2023).

Метою статті є аналіз волонтерської діяльності як ефективного засобу формування патріотичних якостей особистості, визначення її впливу на розвиток громадянської відповідальності, соціальної активності та моральних цінностей молоді. Дослідження також має на меті узагальнити наукові підходи до організації волонтерського руху та надати практичні рекомендації щодо інтеграції волонтерських програм у систему виховання й освіти.

Виклад основного матеріалу. Волонтерська діяльність є добровільною та безкорисливою роботою, спрямованою на підтримку суспільства, допомогу окремим людям або вирішення соціальних проблем. Вона охоплює різноманітні напрями, серед яких соціальна робота, екологічна діяльність, допомога у кризових ситуаціях, підтримка освітніх і культурних проєктів. У сучасних умовах, коли Україна стикається з численними викликами, волонтерство набуває особливого значення як механізм об'єднання громадян і формування їхньої патріотичної свідомості.

Участь у волонтерських ініціативах сприяє формуванню почуття відповідальності за спільне благо. Молодь, долучаючись до проєктів, спрямованих на підтримку Збройних сил України, допомогу внутрішньо переміщеним особам або вирішення екологічних проблем, усвідомлює свою роль у суспільстві. За даними Лисенка (2022), 78% волонтерів відзначають зростання почуття громадянської відповідальності після участі у таких проєктах (Лисенко, 2022).

Волонтерська діяльність розвиває в особистості такі важливі якості, як емпатія, толерантність, співчуття. Ці моральні цінності стають основою для виховання свідомих громадян, здатних не лише декларувати

патріотизм, а й діяти відповідно до своїх переконань. Дослідження Ковальчук (2020) свідчать, що волонтери демонструють вищий рівень моральної зрілості, ніж ті, хто не залучений до такої діяльності.

Волонтерські програми сприяють залученню молоді до активного суспільного життя. Колективна діяльність дозволяє формувати почуття єдності, згуртованості та підтримки. Як зазначають Бойко та Шевченко (2023), волонтерська діяльність створює платформу для взаємодії різних соціальних груп, сприяючи інтеграції й зміцненню соціальних зв'язків.

Дослідження базується на аналізі наукової літератури, опитуванні волонтерів і спостереженні за діяльністю волонтерських організацій. Було проведено опитування серед студентів-волонтерів віком від 18 до 25 років, що брали участь у соціальних і гуманітарних проєктах. Учасникам ставили запитання щодо їхньої мотивації, очікувань і відчуття громадянської відповідальності після участі у волонтерській діяльності.

Крім того, використано методи кількісного та якісного аналізу, які дозволяють оцінити динаміку розвитку патріотичних якостей залежно від інтенсивності волонтерської діяльності. Застосовано також порівняльний аналіз результатів опитувань у різних регіонах України.

Волонтерська діяльність є засобом формування ключових патріотичних якостей, таких як:

1. Громадянська відповідальність. Завдяки волонтерству особистість вчиться відповідати за свої дії, допомагати іншим і брати участь у вирішенні соціальних проблем. За даними дослідження Лисенка (2022), 78 % волонтерів відчувають підвищення відповідальності за долю країни після участі у волонтерській діяльності.

2. Соціальна активність. Участь у суспільно корисній роботі формує почуття спільності та єдності з іншими громадянами. Бойко та Шевченко (2023) зазначають, що волонтерська діяльність сприяє зміцненню соціальних зв'язків і формуванню активної громадянської позиції.

3. Моральні цінності. Волонтерство допомагає виховати емпатію, доброту, співчуття та бажання допомагати іншим. Як свідчить дослідження Ковальчук (2020), волонтери демонструють вищий рівень моральної зрілості порівняно з тими, хто не залучений до волонтерської діяльності (Ковальчук, 2020).

Практичні аспекти

На практиці залучення молоді до волонтерської діяльності можливе через:

- Організацію освітніх і виховних заходів, спрямованих на популяризацію волонтерства.
- Створення волонтерських клубів у навчальних закладах.
- Партнерство між школами, університетами та громадськими організаціями.
- Проведення інформаційних кампаній у соціальних мережах.

Висновки. Волонтерська діяльність як засіб формування патріотизму. Волонтерська діяльність є важливим інструментом формування патріотичних якостей особистості. Вона сприяє розвитку таких ключових рис, як громадянська відповідальність, моральні цінності, соціальна активність та почуття національної ідентичності.

Значущість волонтерства в умовах сучасних викликів. У сучасному українському суспільстві, що стикається з викликами війни, економічними труднощами та соціальними кризами, волонтерство виступає платформою для об'єднання громадян, підтримки соціальних ініціатив та виховання свідомої молоді.

Практичний вплив волонтерства. Практика волонтерської діяльності, як показує досвід в Україні, має позитивний вплив на особистісний і професійний розвиток молоді. Участь у волонтерських проєктах сприяє формуванню почуття єдності, лідерських якостей та готовності до дій на благо суспільства.

Роль освітніх та громадських ініціатив. Ефективність формування патріотичних якостей значно зростає за умов тісної співпраці між громадськими організаціями, навчальними закладами та державними структурами. Освітні програми та тренінги, спрямовані на розвиток волонтерства, є важливою складовою громадянського виховання.

Перспективи розвитку волонтерства. Для залучення більшої кількості молоді до волонтерства необхідно впроваджувати інформаційні кампанії, інтерактивні освітні програми, дистанційні форми участі та створювати умови для сертифікації досвіду, що стане додатковою мотивацією для молодих людей.

Інтеграція волонтерства у систему виховання. Інтеграція волонтерських ініціатив у виховну систему дозволяє сформувати свідоме покоління, яке активно бере участь у житті суспільства, демонструє любов до Батьківщини та готовність діяти на благо своєї країни.

Отже, волонтерська діяльність є не лише важливим елементом соціальної підтримки, але й потужним засобом виховання патріотизму, який формує основу для розвитку свідомого та активного суспільства.

Перспективи подальших досліджень.

1. Дослідження психологічних аспектів волонтерської діяльності. Важливим напрямом подальших наукових розвідок є аналіз впливу волонтерства на психологічний стан молоді, розвиток емоційного інтелекту, стресостійкості та мотиваційних факторів.

2. Оцінка довгострокового впливу волонтерства. Доцільним є вивчення тривалого впливу волонтерської діяльності на формування патріотичних якостей і громадянської свідомості особистості, а також їхнього збереження у дорослому віці.

3. Інноваційні технології у волонтерській діяльності. Вивчення можливостей використання цифрових технологій та онлайн-платформ для залучення молоді до дистанційного волонтерства, координації ініціатив і поширення інформації.

4. Міжнародний досвід організації волонтерських програм. Перспективним є порівняння українських і міжнародних підходів до організації волонтерської діяльності, що дозволить впровадити найкращі практики вітчизняного контексту.

5. Соціальний ефект волонтерства. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на оцінці соціального впливу волонтерських проєктів на громади, зокрема зміцнення соціальної згуртованості, підтримка вразливих верств населення та вирішення локальних проблем.

6. Розробка програм підтримки волонтерів. Наукове обґрунтування ефективних механізмів підтримки волонтерів, включаючи програми емоційної реабілітації, навчання та матеріального стимулювання.

7. Волонтерство в умовах криз. Глибше вивчення специфіки волонтерської діяльності під час кризових ситуацій, таких як війна, пандемії, природні катаклізми, для підвищення ефективності таких ініціатив.

Подальші дослідження у цих напрямках дозволять розширити теоретичне підґрунтя волонтерської діяльності, вдосконалити її організаційні механізми та сприяти формуванню ефективної системи підтримки патріотичного виховання молоді.

ЛІТЕРАТУРА

- Бойко, І., & Шевченко, Л. (2023). Волонтерство як засіб соціального розвитку. *Сучасна педагогіка*, 9(3), 15-22 (Boyko, I., & Shevchenko, L. (2023). Volunteering as a means of social development. *Modern pedagogy*, 9 (3), 15-22).
- Вайнола, Р. Х., Капська, А. Й., Комарова, Н. М. та ін. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. *Gold Web Solutions*.
[URL:https://goldwebsolutions.com/uk/blog/konversiya-u-sferiinternet-marketingu](https://goldwebsolutions.com/uk/blog/konversiya-u-sferiinternet-marketingu)
(Vaynola, R. K., Kapska, A. Y., Komarova, N. M. and others. Volunteer Movement in

- Ukraine: Development Trends. *Gold Web Solutions*. URL: <https://goldWebsolutions.com/en/blog/konversiya-u-sferiinternet-marketingu>
- Закон України «Про волонтерську діяльність» (2022) зі змінами та доповненнями (*Law of Ukraine "On Volunteer Activities"* (2022)).
- Закон України «Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямками волонтерської діяльності» (2015) зі змінами та доповненнями (*Law of Ukraine "On Approval of the Procedure for Volunteer Assistance in Separate Directions of Volunteer Activity"* (2015)).
- Іванченко, О. (2021). Волонтерство як інструмент громадянської освіти. *Освіта та суспільство*, 5(2), 12-18 (Ivanchenko, O. (2021). Volunteering as a tool of civic education. *Education and society*, 5 (2), 12-18).
- Ковальчук, Л. (2020). Патріотичне виховання молоді через волонтерську діяльність. *Наукові записки*, 7(1), 45-50 (Kovalchuk, L. (2020). Patriotic education of young people through volunteer activity. *Scientific notes*, 7 (1), 45-50
- Кордонець, Н. (2019). Волонтерство та його зв'язок із соціалізацією особистості. Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень, 11, 132–134 (Kordonets, N. (2019). Volunteering and its connection with the socialization of the individual. *Actual problems of modern science and research*, 11, 132–134).
- Кузьменко, Т. (2023). Волонтерська діяльність в умовах воєнного конфлікту. *Науковий вісник України*, 2(1), 25-30 (Kuzmenko, T. (2023). Volunteer activity in the conditions of military conflict. *Scientific Bulletin of Ukraine*, 2 (1), 25-30).
- Лисенко, О. (2022). Соціальне партнерство у волонтерській діяльності. *Гуманітарні науки сьогодення*, 12(2), 34-40 (Lysenko, O. (2022). Social partnership in volunteer activity. *The humanities of today*, 12 (2), 34-40).
- Петренко, М. (2019). Волонтерська діяльність в умовах соціальних викликів. *Гуманітарний вісник*, 3(3), 28-34 (Petrenko, M. (2019). Volunteer activity in the conditions of social challenges. *Humanitarian Bulletin*, 3 (3), 28-34).
- Сухомлинський, В. О. (1976). *Серце віддаю дітям*. Київ: Радянська школа (Sukhomlinsky, V. O. (1976). I give my heart to children. Kyiv: Soviet School).

SUMMARY

Breslavska Hanna. Volunteer activities as a means of forming patriotic qualities of personality.

The article examines volunteer activities as an important means of forming patriotic qualities of personality in the context of modern challenges, such as war, social, and economic crises. Volunteering is defined as an effective tool for fostering civic responsibility, social activity, moral values, and the national identity of youth. Scientific approaches to organizing the volunteer movement, particularly in the educational environment, are analyzed, and practical examples of its implementation in Ukraine are provided. Emphasis is placed on the interconnection between volunteering and patriotic education, along with recommendations for integrating volunteer programs into the education system. The significance of scientific research in improving the organization of volunteer activities is highlighted, and prospects for further research are identified.

Key words: volunteer activities, patriotic education, social activity, civic responsibility, moral values, youth, national identity, civic consciousness, educational initiatives.

УДК 378.147

Поліна Якименко

Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика

ORCID ID 0000-0002-4233-4098

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/548-555

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглядаються психолого-педагогічні основи розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів початкових класів. Визначено основні психологічні та педагогічні чинники, які сприяють формуванню творчого потенціалу у майбутніх педагогів. Особливу увагу приділено впливу індивідуальних психологічних характеристик, таких як мотивація, саморозвиток, креативне мислення, а також педагогічним методам і технологіям, які стимулюють розвиток творчих здібностей. Підкреслено важливість створення сприятливого соціально-культурного середовища для розвитку творчості в процесі професійної підготовки вчителів. Стаття також акцентує на необхідності використання інтерактивних методів навчання, що сприяють розвитку креативності майбутніх педагогів, здатних до інноваційного підходу в освітньому процесі. Механізм творчості працює, коли всі складові взаємно підсилюють одна одну і розвиваються через самореалізацію.

У статті розглядаються психолого-педагогічні основи розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів початкових класів, які мають комплексний характер і включають психологічні, педагогічні та соціально-культурні чинники. Наголошується на важливості готовності вчителів до впровадження нових, творчих підходів у навчальний процес, що не лише сприяють успішному навчанню, а й надихають учнів на розвиток творчості. Творчість трактована як культурно-історичне явище, що розглядається в філософії, акмеології та психології як інтелектуальний та екзистенційний феномен, який визначає шлях до самореалізації особистості. В педагогіці творчість пов'язана з розвитком особистості, її переконань, мотивів та потреби досягати нових результатів за допомогою інноваційних методів. Стаття підкреслює важливість творчих здібностей як вищого рівня розвитку та підготовленості до змін і кризових ситуацій, що визначає подолання стереотипів і створення нового знання для розвитку матеріального та духовного потенціалу.

Ключові слова: методичні підходи, творчий потенціал, підготовка вчителів початкових класів, педагогічні технології, професійна діяльність.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Освітня система України на етапі розбудови державності потребує оновлення, оскільки не відповідає вимогам суспільства, світовим досягненням і інтересам особистості. Розвиток громадянського суспільства значною мірою залежить від творчої активності людей, зокрема педагогів. Модернізація освіти та інтеграція України в

європейський простір акцентують увагу на розвитку творчого потенціалу учнів, що здійснюється через творчий розвиток вчителя. У контексті євроінтеграції важливим є формування творчого стилю педагогічної діяльності у майбутніх учителів початкових класів.

Сьогодні важливо створити умови для творчого самовиявлення та розвитку особистості в Україні, що підкреслено в Національній доктрині та Державній програмі «Освіта. Україна XXI століття». За цих умов потребується активізація розвитку творчого потенціалу особистості через гуманізацію та інтелектуалізацію суспільства. Законодавчі акти, такі як Конституція України та Закон «Про освіту», регулюють ці процеси. Термін «творчість» тлумачиться як створення нових цінностей і активність людини, що виходить за межі звичних способів вирішення завдань. Творчість також визначається в культурології та психології як діяльність, яка породжує новизну та оригінальність (Курлянд, 2019; Лазаренко, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023; Доценко, 2018).

Метою статті є обґрунтування психолого-педагогічних основ розвитку творчих здібностей майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Творчість є сутнісною характеристикою людини та основним культуротворчим чинником. У філософії творчість розглядається як праця, що потребує напруги фізичних і духовних сил та дає суспільно корисний результат. У XX ст. отримала поширення діяльнісна концепція творчості, яка виявляється через зміну або створення об'єктів. Психолого-педагогічний аспект творчості пов'язаний з виявленням та розвитком творчих рис особистості. У педагогіці творчість є процесом засвоєння цінностей і формування творчої особистості. Творчість визначається як системне явище, що включає творчі можливості, процес, розвиток здібностей і якостей особистості. Творча діяльність включає суперечності, проблемні ситуації, творчі завдання, мотивацію та новизну результатів. В. Рибалка вважає, що творчість людини є продовженням творчості природи на новому рівні (Лазаренко, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Творчість визначається через особистісний компонент. Г. Костюк підкреслює важливість «саморуху» та творчої активності для саморозвитку особистості. Механізм творчості працює, коли всі складові взаємно підсилюють одна одну і розвиваються через самореалізацію. Він має універсальний характер і приносить

насолоду від процесу. У психології виділяють фази творчості: логічний аналіз проблеми, інтуїтивне розв'язання, вербалізація і формалізація нового знання. В. Ромець вважає творчість основною людською діяльністю, що сприяє розвитку індивідуальності. В. Клименко визначає механізм творчості як психічні системи, які змінюються в процесі творчої діяльності. Важливими для розвитку творчого стилю педагогічної діяльності є саморозвиток і здобуття творчих навичок (Курлянд, 2019; Доценко, 2018).

Творчість розвивається через взаємодію соціокультурних та мікрокультурних умов, що перетинаються з можливостями особистості. Здібності майбутнього вчителя тісно пов'язані з діяльністю, і їх розвиток підвищує якість цієї діяльності. Вони є частиною особистісної системи властивостей, що забезпечує успіх у конкретній діяльності (Лазаренко, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Загальнопедагогічні здібності – це не тільки умова успіху, а й відображення структури діяльності вчителя. *Індивідуальні особливості* пов'язані з професійною придатністю та трансформацією природних властивостей під впливом діяльності. *Творчий потенціал особистості* включає здатність до самореалізації, прагнення до високих ідеалів та нових напрямів діяльності. В. Моляко визначає творчий потенціал як сукупність природних здібностей, інтелекту, допитливості, працьовитості, а також здатність до вирішення складних завдань і пошуку нестандартних рішень (Курлянд, 2019; Доценко, 2018).

Творчий потенціал особистості включає в себе її мислення, волю, пам'ять, знання та переконання, і характеризується взаємозв'язком цих властивостей. Він проявляється в єдності особистісного «Я» та соціального, природних здібностей до творчості та їх розвитку в життєдіяльності, що сприяє самореалізації та самоствердженню особистості. Творча діяльність включає динаміку потреб, мотивів, поглядів і цінностей, що зумовлюють зміни особистості, її свободи та взаємин з навколишнім світом. До характерних рис творчої особистості відносяться активність, спрямованість, ініціативність, швидкість та гнучкість думки, оригінальність, допитливість, здатність до розробки гіпотез, іррелевантність та фантастичність. Креативність є загальною характеристикою творчої здатності, а розвиток особистості, зокрема її уяви, є важливим чинником прояву творчості.

Особливістю творчого процесу є оригінальність, що проявляється в креативних продуктах, які можуть бути різноманітними за природою: нове вирішення проблем у науці, соціальних або освітніх сферах. Креативність розглядають як форму інтелектуальних здібностей, що допомагають розв'язувати проблеми завдяки оригінальності осмислення ситуацій (Лазаренко, Візнюк, 2023; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Креативність є важливою характеристикою особистості, яка включає здатність до творчості та інші властивості. Це явище, що розвивається в процесі творчого процесу, дозволяє створювати соціально важливі й оригінальні продукти та знаходити рішення в нестандартних ситуаціях (Курлянд, 2019; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Креативність розглядається як здатність до створення нового в різних сферах діяльності за сприятливих умов. У багатьох дослідженнях акцент ставиться на психологічні механізми та творчий потенціал, який у кожної особистості розвивається по-різному. Погляди на креативність варіюються: одні вчені вважають її самостійним процесом, інші – результатом взаємодії інших психічних процесів. Творчість трактують як процес створення нового, наприклад, через відкриття чи винаходи. Інвенції, як спонтанні відхилення в діяльності, є важливою частиною розвитку творчості (Лазаренко, Візнюк, 2023; Доценко, 2018).

Психолого-педагогічні основи розвитку творчих здібностей майбутніх учителів початкових класів є важливим аспектом у підготовці педагогічних кадрів, оскільки творчість є однією з основних характеристик, яка дозволяє педагогам ефективно реалізовувати свою професійну діяльність. Розвиток творчих здібностей у вчителів початкових класів має кілька ключових аспектів (табл. 1).

Таблиця 1

**Ключові аспекти розвитку творчих здібностей у вчителів
початкових класів**

Творчі здібності	Характеристика
1	2
Психологічні основи розвитку творчих здібностей	
Індивідуальні особливості особистості	Творчість залежить від таких психологічних чинників, як схильність до креативності, відкритість до нових ідей, здатність до самовираження і рефлексії. У молодих людей ці чинники формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх стимулів, таких як мотивація, емоційний стан і самопізнання.

Продовження Таблиці 1

1	2
Мотивація і саморозвиток	Для розвитку творчих здібностей важливо, щоб студенти були мотивовані до самовдосконалення, прагнули до нових досягнень. Мотивація до творчої діяльності є основою для ефективного використання творчого потенціалу.
Розвиток креативного мислення	Творчість передбачає здатність до інтуїтивного та логічного мислення, вміння знаходити нові рішення та підходи до вирішення проблем. Важливо розвивати у майбутніх вчителів здатність до нестандартного підходу в навчанні, що сприятиме розвитку творчого потенціалу учнів.
Педагогічні основи розвитку творчих здібностей	
Роль педагогічних методів і технологій	Під час підготовки майбутніх вчителів важливо включати до навчальних програм методи, які стимулюють розвиток творчості, такі як проектне навчання, диференційоване та індивідуалізоване навчання, розвиток критичного мислення, що дозволяє створити умови для активного самовираження студентів, їхнього творчого підходу до вирішення педагогічних задач.
Активне навчання і інтерактивні методи	Інтерактивні методи навчання, такі як дискусії, рольові ігри, мозковий штурм, забезпечують розвиток комунікаційних та когнітивних навичок, стимулюючи учасників до творчої взаємодії, обміну ідеями і вирішення нестандартних завдань.
Розвиток професійної креативності	Підготовка майбутніх вчителів до творчої діяльності передбачає розвиток їхньої здатності створювати нові освітні підходи та моделі навчання, інноваційні педагогічні рішення, що відповідають вимогам сучасної освіти. Творчий підхід до уроків та розвитку учнів дозволяє педагогам бути більш адаптивними та ефективними у професійній діяльності.
Соціально-культурний контекст	
Вплив культурно-освітнього середовища	Розвиток творчих здібностей педагогів залежить від культурно-освітнього середовища, в якому вони знаходяться. Сприятливе середовище, яке підтримує інноваційність, різноманітність ідеї та творчі ініціативи, стимулює розвиток творчості у студентів.

Закінчення Таблиці 1

1	2
Міжособистісні взаємодії та співпраця	Спільна робота, обмін досвідом та підтримка серед однолітків і викладачів сприяють розвитку творчого потенціалу майбутніх вчителів, оскільки це дозволяє відкривати нові горизонти у педагогічній практиці та спільному розвитку.

Таким чином, психолого-педагогічні основи розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів початкових класів мають комплексний характер, включаючи як психологічні, так і педагогічні чинники, а також значення соціально-культурного середовища. Важливо, щоб вчителі були готові не лише до традиційної педагогічної діяльності, а й до впровадження нових, творчих підходів у навчальний процес, що допоможе їм не лише успішно навчати, але й надихати своїх учнів на розвиток творчості.

Творчість є культурно-історичним явищем, яке вивчалось протягом багатьох століть, але досі залишається недостатньо дослідженим через свою безмежність. У філософії творчість трактують як інтелектуальний та екзистенційний феномен, що визначає свободу особистості та її шлях до самореалізації. В акмеології творчість розглядається як процес досягнення особистістю вершин самоактуалізації, з урахуванням соціального характеру діяльності. У психології творчість має особистісно-процесуальні та вольові характеристики, доступні кожній людині для самовираження та самореалізації. В педагогіці творчість пов'язана з розвитком особистості, її самосвідомості, переконань та мотивів. Це стійка потреба досягати нових результатів через інноваційні методи. Філософи трактують творчість як діяльність, що створює нові матеріальні і духовні цінності (Курлянд, 2019; Паламарчук, Візнюк, Габа, 2023).

Отож, творчі здібності визначаються як вищий рівень розвитку, підготовленості до життя, змін поведінки та конструктивного реагування на кризові ситуації. Творчість полягає в подоланні стереотипів і створенні нового знання, що є необхідною умовою розвитку матерії. Творчість має дві основні природи: інтелектуальну та екзистенційну, і є системним явищем, яке включає творчі можливості, процес та індивідуальні здібності, що можна стимулювати та спрямовувати в певну систему.

Висновок. Творчість є багатогранним і складним феноменом, що охоплює різні аспекти діяльності людини. Вона визначається як культурно-історичне явище, що вивчається в філософії, психології, акмеології та педагогіці, і в кожній з цих наук знаходить своє тлумачення. Творчість виступає не тільки як інтелектуальний процес створення нового, але й як екзистенційна потреба особистості в самореалізації та самопізнанні, що є необхідною умовою розвитку як індивідуальних здібностей, так і суспільства в цілому. Творчість забезпечує можливості для подолання стереотипів, винаходів і нових ідей, що сприяють прогресу в різних сферах життя. Розвиток творчих здібностей є ключовим елементом у професійному і особистісному самовдосконаленні людини, що відкриває нові перспективи та можливості в сучасному світі.

Розглянуто теоретичні основи формування творчого стилю педагогічної діяльності. Метою сучасної освіти є всебічний розвиток особистості, її талантів і здібностей, виховання високих моральних якостей та формування громадянина. Важливою є проблема розвитку творчих здібностей учнів, що може реалізувати вчитель з творчим стилем діяльності. В процесі розвитку творчих механізмів важливими є саморозвиток, здобуття знань і навичок творчої роботи. Визначено основні напрями розвитку творчого стилю педагогічної діяльності вчителя початкових класів, а також роль творчого потенціалу як інтегративної властивості особистості для творчої самореалізації та саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

- Курлянд, З. Н. (2019). Формування творчої педагогічної позиції майбутніх учителів у процесі професійної підготовки. *Інноваційна педагогіка*, 19 (2), 17-22 (Kurliand, Z. N. (2019). Formation of a creative pedagogical position of future teachers in the process of professional training. *Innovative Pedagogy*, 19(2), 17-22).
- Лазаренко, Н., Візнюк, І. (2023). Моніторинг забезпечення якості професійної освіти педагогів в контексті євроінтеграції. *Comparative Professional Pedagogy*, 13(1), 11–19. URL: <http://surl.li/qikymh> (Lazarenko, N., Vizniuk, I. (2023). Monitoring of ensuring the professional quality of teacher education in the context of European integration. *Comparative Professional Pedagogy*, 13(1), 11–19. URL: [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2023-13\(1\)-2](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2023-13(1)-2))
- Паламарчук, О., Візнюк, І., Габа, І. (2023). Family education in the context of the development of empathy of primary school students. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Психологія*, 12(26), 643-654 (Palamarchuk, O., Vizniuk, I., Haba, I. (2023). Family education in the context of the development of empathy of primary school students. *Scientific innovations and advanced technologies. Series: Psychology*, 12 (26) 643-654).

Доценко, Д. (2018). Розвиток творчих здібностей учнів початкової школи у процесі вивчення предметів природничо-математичного циклу (теоретичні та методологічні засади) : монографія. Харків : Мітра (Dotsenko, D. (2018). *Development of creative abilities of primary school students in the process of studying subjects of the natural science and mathematics cycle (theoretical and methodological principles)* : monography. Kharkiv : Mitra).

SUMMARY

Yakymenko Polina. Psychological and pedagogical foundations of the development of creative abilities of future primary school teachers.

The article examines the psychological and pedagogical foundations of the development of creative abilities of future primary school teachers. The main psychological and pedagogical factors that contribute to the formation of creative potential in future teachers are identified. Special attention is paid to the influence of individual psychological characteristics, such as motivation, self-development, creative thinking, as well as pedagogical methods and technologies that stimulate the development of creative abilities. The importance of creating a favorable socio-cultural environment for the development of creativity in the process of professional training of teachers is emphasized. The article also emphasizes the need to use interactive teaching methods that contribute to the development of creativity of future teachers capable of an innovative approach in the educational process. The mechanism of creativity works when all components mutually reinforce each other and develop through self-realization.

The article examines the psychological and pedagogical foundations of the development of creative abilities of future primary school teachers, which are complex in nature and include psychological, pedagogical and socio-cultural factors. The importance of teachers' readiness to introduce new, creative approaches into the educational process is emphasized, which not only contribute to successful learning, but also inspire students to develop creativity. Creativity is interpreted as a cultural and historical phenomenon, which is considered in philosophy, acmeology and psychology as an intellectual and existential phenomenon that determines the path to self-realization of the individual. In pedagogy, creativity is associated with the development of the individual, his beliefs, motives and the need to achieve new results using innovative methods. The article emphasizes the importance of creative abilities as a higher level of development and preparedness for changes and crisis situations, which determines overcoming stereotypes and creating new knowledge for the development of material and spiritual potential.

Key words: methodological approaches, creative potential, primary school teacher training, pedagogical technologies, professional activity.

РОЗДІЛ XIV. ПРОБЛЕМИ МОБІЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 355.1

Віталій Тарасов

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID 0009-0008-8659-6621

DOI 10.2419/2312-5993/2024.01-02/556-564

РОЛЬ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Стаття присвячена аналізу ролі військових закладів вищої освіти у розвитку професійної мобільності майбутніх офіцерів Збройних Сил України. Висвітлюється значення професійної підготовки для формування мобільних та адаптованих до сучасних вимог офіцерів, здатних ефективно виконувати військові обов'язки в умовах динамічних змін. Окрема увага приділяється процесу інтеграції теоретичних знань і практичних навичок, які дозволяють офіцерам бути готовими до управлінських, бойових і технічних задач. Визначено важливість безперервного навчання, підвищення кваліфікації та адаптації навчальних програм до вимог сучасної військової науки та технологій. Стаття також розглядає ключові аспекти підготовки, що сприяють розвитку професійної мобільності, зокрема вивчення управлінських та технічних дисциплін, вдосконалення практичних навичок та психологічної готовності майбутніх офіцерів до виконання бойових задач.

Військові заклади вищої освіти займають центральне місце у розвитку професійної мобільності майбутніх офіцерів, готуючи їх до виконання різноманітних завдань у військовій службі та поза її межами. Інтеграція сучасних технологій, міжнародна співпраця, розвиток міждисциплінарних навичок та формування лідерських якостей сприяють розвитку адаптивності та гнучкості офіцерів, що дозволяє їм успішно адаптуватися до швидких змін у військовій сфері та суспільстві. Завдяки цьому, майбутні офіцери стають не лише кваліфікованими фахівцями, але й здатними змінювати професійну діяльність, досягати кар'єрного зростання та ефективно справлятися з сучасними викликами.

Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів майбутніх офіцерів щодо професійної мобільності сприяє не тільки розвитку їх особистих професійних навичок, а й підвищенню ефективності військових структур в умовах змінюваних викликів та вимог сучасної війни та миру.

Ключові слова: професійна мобільність, майбутні офіцери, військові заклади вищої освіти, фахова підготовка, освітні технології, професійне навчання.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де обороноздатність держави залежить від готовності військових структур до швидкої адаптації та ефективного виконання завдань, розвиток професійної мобільності є важливим аспектом підготовки офіцерів.

Військові заклади вищої освіти повинні не лише забезпечувати базові знання та навички, а й формувати здатність офіцерів до постійного професійного розвитку, що включає в себе освоєння нових військових спеціальностей, адаптацію до змінних умов служби та взаємодії з цивільними структурами. Як зазначають сучасні науковці (І. Біжан, А. Ващенко, С. Пугач, І. Візнюк, С. Долинний, Л. Сушенцева) актуальність теми дослідження є надзвичайно важливою для розуміння процесів вдосконалення підготовки майбутніх офіцерів у контексті постійно змінюваних вимог до військової професії та її відповідності сучасним вимогам національної безпеки, що зумовлено швидкими змінами в умовах військової служби та потребою в підготовці висококваліфікованих офіцерів, здатних адаптуватися до нових викликів, технологій і стратегій ведення бою (Біжан, 2000; Ващенко, 2005; Пугач, Візнюк, Долинний, 2023; Сушенцева, 2011).

Метою статті є особливості формування професійної мобільності у майбутніх офіцерів військових закладів вищої освіти шляхом вдосконалення процесу фахової підготовки, що сприятиме розвитку здатності адаптуватися до змін у військовій сфері, освоювати нові професійні навички, ефективно вирішувати завдання в умовах сучасних викликів і забезпечувати кар'єрне зростання в рамках національної та міжнародної військової системи.

Виклад основного матеріалу. Військова освіта в Україні здійснюється відповідно до законодавчих актів, зокрема Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», «Концепції військової освіти в Україні» та нормативних документів Міністерства оборони та Міністерства освіти України. Система військової освіти (СВО) Збройних Сил України включає вищий військовий навчальний заклад (ВВНЗ), військові підрозділи цивільних ЗВО, навчальні центри, військові ліцеї та установи науково-методичного забезпечення. ВВНЗ є частиною безперервної системи навчання військових фахівців, що охоплює початкову військову підготовку, професійну підготовку, вищу освіту та підвищення кваліфікації офіцерів, які складають основу СВО, що є частиною загальнодержавної освіти (Ващенко, 2005; Пугач, Візнюк, Долинний, 2023).

Вищий військовий навчальний заклад є основною ланкою системи військової освіти, інтегрованої в державну систему освіти України. Він функціонує в середовищі, яке відображає соціальні, економічні, політичні та міжнародні відносини, а також вплив

технологічних і культурних чинників. ВВНЗ розвивається в рамках загальної системи "особистість – суспільство – держава – світова спільнота". Основними завданнями ВВНЗ є підготовка офіцерських кадрів, перепідготовка і підвищення кваліфікації, розвиток науки і воєнного мистецтва, підготовка навчально-методичної продукції та розвиток традицій ЗС України. ВВНЗ здійснює підготовку офіцерів з базовою та вищою освітою, а також надає післядипломну освіту та підготовку молодших спеціалістів. Основними завданнями ВВНЗ є (Біжан, 2000; Ващенко, 2005; Сушенцева, 2011):

- 1) підготовка курсантів до військової діяльності в ЗС України та інших військових формуваннях;
- 2) підготовка офіцерів запасу;
- 3) організація освітнього процесу, включаючи навчальну, виховну, наукову і методичну діяльність;
- 4) забезпечення знань про людину, природу і суспільство;
- 5) формування соціально зрілої, творчої особистості, виховання здорового покоління громадян України;
- 6) формування патріотизму, готовності до військово-професійної діяльності та розвитку професійно важливих якостей;
- 7) підтримка високих етичних норм у стосунках між військовослужбовцями, викладачами та курсантами;
- 8) проведення військово-патріотичної та культурно-просвітницької діяльності;
- 9) наукові дослідження для підготовки військових фахівців і розвитку ЗС України;
- 10) підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів, перепідготовка та підвищення кваліфікації.

Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів офіцерів щодо професійної мобільності є важливою в контексті відповідності сучасним вимогам до військової освіти. Офіцери повинні бути не лише професіоналами в своїй галузі, але й мати здатність змінювати спеціалізацію або адаптувати свої знання до нових технологій і методів. Ураховуючи розвиток новітніх технологій, військові навчальні заклади повинні забезпечувати постійну підготовку своїх кадрів до впровадження інновацій у військову справу, що включає в себе розуміння нових підходів до навчання та виховання майбутніх офіцерів, а також здатність інтегрувати сучасні наукові досягнення у практичну діяльність Збройних Сил (Ващенко, 2005; Сушенцева, 2011).

Професійна мобільність – це здатність особи адаптуватися до змін на ринку праці, ефективно змінювати професії, місце роботи або сферу діяльності, а також набуті нові навички і знання для підтримки своєї конкурентоспроможності та кар'єрного зростання. Професійну діяльність офіцерів Збройних Сил України можна поділити на командну, штабну, наукову та викладацьку, залежно від обов'язків. Професія має певну структуру: задані цілі, предмет праці, засоби, службові обов'язки, права і виробниче середовище, професійна мобільність (Ващенко, 2005; Сушенцева, 2011).

Професійна мобільність майбутніх офіцерів – це здатність офіцерів, ще під час навчання у військових закладах вищої освіти, адаптуватися до змін у військовій сфері, освоювати нові професійні навички та знання, ефективно змінювати місце служби, професійні ролі або види діяльності, що дозволяє їм успішно виконувати завдання в умовах динамічного розвитку військових технологій, змін у соціально-політичному середовищі та міжнародних відносинах (Ващенко, 2005; Пугач, Візнюк, Долинний, 2023).

Військові заклади вищої освіти відіграють ключову роль у формуванні професійної мобільності майбутніх офіцерів, забезпечуючи їх комплексну підготовку до виконання завдань у різних сферах військової служби та за її межами. Інтеграція новітніх технологій, міжнародна співпраця, розвиток міждисциплінарних навичок та лідерських якостей сприяють формуванню гнучкості й адаптивності офіцерів до змін, що відбуваються в військовій сфері та суспільстві в цілому. Завдяки таким підходам, майбутні офіцери стають не тільки висококваліфікованими фахівцями, але й здатними успішно адаптуватися до нових умов служби, змінювати професійну діяльність та досягати кар'єрного зростання в умовах сучасних викликів.

Особливості організації навчання у військових закладах вищої освіти щодо професійної мобільності офіцерів визначають важливу роль цих закладів в забезпеченні їх адаптивності та готовності до виконання різноманітних завдань (табл. 1).

В умовах глобалізації і міжнародної співпраці військові офіцери повинні мати можливість обмінюватися досвідом, впроваджувати кращі практики та адаптувати їх до національних умов. Підготовка науково-педагогічних кадрів включає в себе розвиток міжкультурної компетентності та здатності до міжнародної співпраці.

Таблиця 1

**Особливості військових закладів вищої освіти в розвитку
професійної мобільності майбутніх офіцерів**

Особливості	Характеристика
1	2
Специфіка навчальних програм	Військові заклади вищої освіти мають навчальні програми, які акцентують увагу на розвиток як технічних, так і лідерських навичок, що надає можливість майбутнім офіцерам не лише отримати спеціалізовані знання з військової справи, але й адаптуватися до змін в управлінні, інноваційних технологіях і міждисциплінарних підходах, що сприяє їх професійній мобільності.
Міжнародні військові програми та обміни	Участь у міжнародних навчаннях, програмах обміну та співпраці з іноземними військовими навчальними закладами сприяє розвитку культурної компетентності та гнучкості офіцерів, дозволяючи їм адаптуватися до змін на міжнародній арені.
Інтеграція з новими технологіями та інноваціями	Військові заклади активно інтегрують новітні технології та методи навчання, такі як симуляції, кібербезпека, робототехніка та штучний інтелект, що дозволяє офіцерам набути знання в нових галузях і готуватися до викликів майбутнього.
Розвиток міждисциплінарних навичок	Військові заклади вищої освіти впроваджують навчальні програми, що акцентують увагу не лише на технічних і тактичних знаннях, але й на розвитку критичного мислення, управлінських, комунікаційних та інших ключових компетенцій, що є основою для кар'єрного зростання офіцерів.
Гнучкість у кар'єрному розвитку	Військові заклади вищої освіти також сприяють розвитку професійної мобільності через можливості для перекваліфікації, додаткової освіти та підвищення кваліфікації, що дозволяє офіцерам змінювати види служби та адаптуватися до нових умов у службі.
Формування лідерських якостей	Оскільки військові заклади сприяють розвитку лідерських якостей у майбутніх офіцерів, це також забезпечує їх здатність успішно працювати в різних умовах, ефективно організовувати роботу колективу і бути готовими до змін у своїй кар'єрі.

Основним завданням системи військової освіти є підготовка офіцерських кадрів для Збройних Сил України, а також військовослужбовців за контрактом і фахівців для кадрового резерву.

Важливим аспектом є передача досягнень науки, техніки та культури, формування світоглядних принципів на основі гуманізму і патріотизму, а також виховання соціальної зрілості. В умовах мобілізації чисельності Збройних Сил та переходу на контрактну основу необхідні інноваційні підходи до військової освіти, які повинні бути раціональними, ефективними та відкритими для цивільного контролю. Однією з умов готовності майбутніх офіцерів ЗСУ до військово-професійної діяльності є високий рівень професіоналізму, який забезпечується формуванням навичок технічної експлуатації і бойового застосування РАО у вищих військових навчальних закладах. Система має відповідати принципам гуманізму, свободи, законності, а також зберігати зв'язок з національною історією, культурою та міжнародною співпрацею, що є основою професійної мобільності офіцерів. Згідно з Воєнною Доктриною України, система військової освіти має забезпечити високий рівень підготовки військових фахівців та зміцнення обороноздатності держави (Біжан, 2000; Ващенко, 2005).

Основними підходами до розбудови системи військової освіти є розвиток її як частини загальнодержавної освіти, інтеграція військової та цивільної освіти на основі єдиної законодавчої та правової бази. Формування професійної мобільності майбутніх офіцерів вимагає діяльнісного підходу, орієнтуючись на підготовку кожного офіцера індивідуально. Діяльність людини включає різні форми: трудову, професійну, психічну, духовну тощо. Професійна діяльність військовослужбовців є соціально-політичною діяльністю, спрямованою на виконання завдань з захисту інтересів держави, участь у навчаннях, обслуговування техніки, миротворчих операціях та бойових діях. Важливим є, що професійна діяльність, хоч і не пов'язана безпосередньо з виробництвом, є продуктивною і має чітко визначений результат (Ващенко, 2005; Сушенцева, 2011).

Реформування Збройних Сил України вимагає вдосконалення змісту військової освіти відповідно до сучасних потреб, зокрема включення культурно-історичних надбань українського народу, світової культури, новітніх технологій навчання та досягнень військової науки, що також включає формування психологічної готовності до бойових умов, здатності ухвалювати обґрунтовані рішення та подолання труднощів служби. Зміст освіти охоплює знання, навички, уміння та творчу діяльність, орієнтуючись на підготовку фахівця. Однією з проблем є недостатня професіоналізація

майбутніх офіцерів у ВВНЗ, що проявляється в пізньому та нерішучому формуванні професійних якостей, а навчання часто обмежується лише здобуттям знань і оцінок (Біжан, 2000; Ващенко, 2005; Пугач, Візнюк, Долинний, 2023).

На думку А. Ващенко, модель спеціаліста охоплює професійні, соціально-психологічні, творчі та особистісні якості, що визначають здатність фахівця ефективно працювати. Важливою є розробка універсальної моделі військового фахівця з постійною оцінкою його професійної відповідності. Модель професійної відповідності включає сукупність якостей, які забезпечують ефективне виконання службових обов'язків. В умовах зростання технічного оснащення Збройних Сил України та появи нових спеціальностей, система підготовки військових фахівців вимагає змін. Вимоги до підготовки відображаються в освітньо-кваліфікаційних характеристиках (ОКХ), які визначають професійні якості, знання, вміння та рівень підготовки спеціаліста для виконання обов'язків. ОКХ також узагальнюють вимоги до змісту освіти з урахуванням соціального замовлення від держави та світового співтовариства (Ващенко, 2005, с. 60).

Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника Одеського інституту Сухопутних військ відображає службово-бойові функції офіцерів, зокрема управління підрозділами та виконання бойових завдань. Офіцери є не лише управлінцями, а й педагогами, виконуючи функції вихователя, учителя та організатора військово-педагогічного процесу. Вони планують, організовують заходи щодо підтримання бойової готовності, здійснюють бойове та службове управління, виконують навчально-виховні, експлуатаційно-технічні, адміністративні та інформаційно-аналітичні функції. Важливим є те, що ефективність педагогічних дій перевіряється безпосередньо на практиці, особливо під час бойових дій.

Таким чином, майбутні офіцери, які працюватимуть на керівних та педагогічних посадах, мають бути здатними не лише передавати знання, але й здійснювати наукові дослідження у своїй професійній галузі, що сприяє розвитку нових ідей, підходів і методик у військовій справі, а також дозволяє офіцерам впливати на розвиток власної дисципліни та наукового середовища в цілому. Науково-педагогічна підготовка сприяє розвитку таких важливих якостей, як лідерство, стратегічне мислення, а також здатність до прийняття рішень у складних умовах, що дозволяє їм швидко адаптуватися до змін у

військовій сфері та суспільстві та є необхідним для забезпечення ефективного виконання бойових та службових завдань.

Висновок. Військові заклади вищої освіти відіграють ключову роль у розвитку професійної мобільності майбутніх офіцерів, оскільки забезпечують їх не лише необхідними знаннями та практичними навичками для виконання поточних службових обов'язків, а й готують до швидкої адаптації в умовах постійних змін у військовій справі та глобальній безпеці. Сучасний офіцер, незалежно від посади, не може обійтися без знань про особливості управління військовими колективами, без чого ефективність управлінської діяльності може знизитися, а результати бути далекими від очікуваних.

Враховуючи сучасні виклики, такі як розвиток нових технологій, стратегій ведення бойових дій та необхідність взаємодії з цивільними структурами, важливо, щоб підготовка офіцерів була спрямована на формування їх здатності до безперервного професійного розвитку і готовності до виконання різноманітних завдань у будь-яких умовах. Тому, удосконалення навчальних програм, інтеграція новітніх досягнень військової та педагогічної науки, а також розвиток міждисциплінарних підходів є важливими для забезпечення високого рівня мобільності й професіоналізму майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

ЛІТЕРАТУРА

- Біжан, І. В. (2000). Проблеми та шляхи удосконалення професіоналізації військових фахівців. *Наука і оборона*, 4, 24-28 (Bizhan, I. V. (2000). Problems of the bastards udoskonalennyya professional. *Science and defense*, 4, 24-28).
- Ващенко, А. М. (2005). Формування професійної мобільності майбутніх офіцерів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах: кілька чинників з багатьох. *Наука і освіта*, 1-2, 58-63 (Vashchenko, A. M. (2005). Form of professional mobility of Maybutnih officers in the process of advance deposits. *Science and education*, 1(2), 58-63).
- Пугач, С. С., Візнюк, І. М., Долинний, С. С. (2023). Правосвідомість як соціологічний контент структурної організації психіки людини. *Наукові інновації та передові технології*, 11(25), 715-724 (Puhach, S. S., Vizniuk, I. M., Dolynnyi, S. S. (2023). Law as a sociological content structural organization of the human psyche. *Scientific innovations and advanced technologies*, 11(25), 715-724).
- Сушенцева, Л. Л. (2011). *Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика* : монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім (Sushentseva, L. L. (2011). Formation of professional mobility of maybutnikh qualifications of robots in professional and technical advance deposits: theory and practice. Kryvyi Rih).

SUMMARY

Tarasov Vitalii. The role of military institutions of higher education in the development of professional mobility of future officers.

The article is devoted to the analysis of the role of military institutions of higher education in the development of professional mobility of future officers of the Armed Forces of Ukraine. The importance of professional training for the formation of mobile and adapted to modern requirements officers, capable of effectively performing military duties in conditions of dynamic changes, is highlighted. Particular attention is paid to the process of integrating theoretical knowledge and practical skills that allow officers to be ready for managerial, combat and technical tasks. The importance of continuous training, professional development and adaptation of training programs to the requirements of modern military science and technology is determined. The article also considers the key aspects of training that contribute to the development of professional mobility, in particular, the study of management and technical disciplines, improvement of practical skills and psychological readiness of future officers to perform combat tasks.

Military institutions of higher education occupy a central place in the development of professional mobility of future officers, preparing them for various tasks in the military service and beyond. The integration of modern technologies, international cooperation, the development of interdisciplinary skills and the formation of leadership qualities contribute to the development of adaptability and flexibility of officers, which allows them to successfully adapt to rapid changes in the military sphere and society. Thanks to this, future officers become not only qualified specialists, but also able to change professional activities, achieve career growth and effectively cope with modern challenges.

The training of scientific and scientific-pedagogical personnel of future officers in terms of professional mobility contributes not only to the development of their personal professional skills, but also to increasing the effectiveness of military structures in the conditions of changing challenges and requirements of modern war and peace.

Key words: professional mobility, future officers, military institutions of higher education, professional training, educational technologies, professional training.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Герман Вікторія, Громова Наталія, Кириленко Надія. Формування цифрової компетентності студентів-філологів під час дистанційного навчання: застосування платформи LMS MOODLE	3
Глушенко Інна, Давиденко Микола. Ефективні формати впровадження інноваційних технологій фізичного виховання студентів	13
Денєжніков Сергій, Усманов Малік, Мельніков Андрій. Технології управління реабілітацією постраждалих військовослужбовців ДПСУ по закінченню військових дій.....	23
Козловський Юрій. Підготовка майбутнього вчителя до контролю знань і вмінь учнів з природничих дисциплін на основі принципів індивідуалізації та диференціації.....	42
Рудіна Марина. Інтегрований зміст навчальної дисципліни «Риторика» в системі підготовки магістрів-філологів.....	52
Юрчак Юрій. Підготовка майбутніх офіцерів до протидії негативному інформаційно-психологічному впливу агресора в умовах інформаційної війни	64

РОЗДІЛ ІІ. ПРОБЛЕМИ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Лобова Ольга, Пушкар Лариса, Ван Ліньї. Хореографічна компетентність і педагогічні умови її формування в закладах дошкільної освіти	82
Реброва Олена, Реброва Ганна. Потенціал емплаурмент педагогіки у професійній підготовці майбутніх викладачів музичного мистецтва і хореографії.....	92
Федорець Микола, Ван Цзябінь. Формування музично-естетичної культури підлітків засобами оперної музики	105

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Галета Ярослав. Дослідницька компетентність майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін: структурні компоненти.....	118
Генкал Світлана. Концептуальні карти як засіб формування цілісності знань учнів на уроках біології.....	125
Кондратюк Світлана. Шляхи застосування здоров'язбережувальних технологій у сучасній початковій школі	137
Міхеєнко Олександр, Бермудес Діана, Руденко Анна. Роль підготовчих вправ для освоєння з водою у початковому навчанні плавання дітей молодшого шкільного віку.....	147

Мішеніна Тетяна, Качайло Ксенія. Формування математичної компетентності учнів базової школи у вивченні синтаксису (на основі моделювання підрядних словосполучень).....	158
Пінчук Альона, Скачедуб Наталія. Упровадження програми «Прагнемо бути здоровими» в освітній процес дітей молодшого шкільного віку.....	171
Цебрій Ірина, Мокляк Володимир. Народна сценографія як засіб формування особистості та естетичного виховання дітей у закладах позашкільної освіти	183

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Вербець Владислав, Балух Микола, Бигар Ганна. Проблема здоров'ябереження в педагогіці: історичний аспект.....	193
Корж-Усенко Лариса, Козлова Олена, Сидоренко Олена. Народні університети в контексті розвитку неформальної безперервної освіти	199
Семеніхіна Олена, Удовиченко Ольга, Удовиченко Ігор. Академічна культура та її розвиток у закладах вищої освіти в ретроспективі та порівнянні.....	207
Сокіл Людмила. Традиційні та новаційні методи в народній сценографії кінця XX – початку XXI століть.....	219
Терентьева Наталія, Злобіна Олена. Історичні особливості військової освіти офіцерів Військово-морських сил Збройних Сил України	232

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Золотарьова Тетяна. Застосування наукових дидактичних казок при вивченні теми «Молекулярні основи спадковості» на заняттях з основ генетики для майбутніх корекційних педагогів.....	243

РОЗДІЛ VI. ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Сбруєва Аліна. Формування екологічної стійкості як пріоритет освітньої політики Європейського Союзу	261

РОЗДІЛ VII. ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Кузьменко Василь. Організаційні умови підготовки курсантів для потреб ВМС України	283

РОЗДІЛ VIII. ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Коломоець Таміла, Прозапас Жанна. Основні напрями й прийоми логопедичної роботи з розвитку словникового запасу дитини з ТПМ291	

Макух Дмитро. Педагогічні умови формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу	300
Марушко Лариса. Практичні стратегії реалізації принципів диференціації та індивідуалізації навчання в підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей	312
Савченко Лариса, Саф'ян Карина, Кулінка Юлія. Використання мультимедійних технологій як засобу розвитку проєктної культури майбутніх викладачів професійної освіти	324
Ткаченко Олександра. Трансформація процесу навчання іноземних мов через застосування інноваційних технологій	333
Ярошенко Ольга, Максимчук Лариса. Практичне значення принципів диференціації і індивідуалізації у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін	343

РОЗДІЛ IX. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Бахмат Наталія. Проєктна культура майбутнього педагога як основа готовності до інноваційної діяльності в закладах освіти	356
Оружа Лариса, Носова Тетяна. Розвиток творчого потенціалу дітей засобами ігрових технологій на заняттях з вокалу	371
Стечкевич Олег, Козловський Павло-Вадим. Формування базових компетентностей майбутніх операторів цивільних дронів: інтегративний підхід.....	378
Стрижаков Артем. Характеристика дії особистості в процесі її соціалізації	387
Шульга Юлія. Залучення студентської молоді до діяльності релігійних волонтерських організацій у Польщі та Україні	398
Ячменик Марина. Формування інфомедійної грамотності учнів на уроках української літератури у 5-6 класах НУШ на основі інтеграції міжпредметних зв'язків	410

РОЗДІЛ IX. ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Куртова Галина, Гришко Юрій, Смалюга Дмитро. Теоретико-методичні засади діяльності тренера на принципах інклюзії.....	420
Лазоренко Сергій, Чхайло Микола, Коломієць Андрій. Інноваційні підходи у вирішенні проблем функціональної підготовки боксерів.....	428
Філоненко Оксана. Фізичне виховання студентської молоді США	434

РОЗДІЛ XI. ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В ОСВІТІ

Бахмат Наталія, Такіров Тимур. Формування професійної культури майбутніх реставраторів у закладах вищої освіти: практичний досвід зарубіжних країн	443
Жовнич Олеся, Киливник Вікторія. Євроінтеграція початкової школи: нові горизонти сучасної освіти	459
Снегірьов Ігор. Вплив розвитку наукомістких технологій на економічну сферу буття	466
Фастівець Анна, Хоменко Павло, Колесник Олена. Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у системі науково-дослідної роботи	478

РОЗДІЛ XII. ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ланова Лариса. Інформаційно-освітнє середовище для підготовки майбутніх учителів технологій до інноваційної педагогічної діяльності.....	489
Литвин Інна, Зорочкіна Тетяна, Байдюк Наталія. Психолого-педагогічні технології інклюзивного навчання в початковій школі....	498
Конох Анатолій, Маковецька Наталія, Конох Андрій. Формування фізичної культури студентів закладів вищої освіти України з використанням досвіду США	506
Курчатова Анжеліка. Шляхи використання досвіду США з підготовки успішних студентів у національній стратегії розвитку вищої освіти України.....	514
Павленко Олег. Модель системи формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку	521

РОЗДІЛ XIII. ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Бакка Тамара. Формування національної ідентичності майбутніх учителів суспільствознавчих предметів засобами громадянської освіти.....	532
Бреславська Ганна. Волонтерська діяльність як засіб формування патріотичних якостей особистості	541
Якименко Поліна. Психолого-педагогічні основи розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів початкових класів	548

РОЗДІЛ XIV. ПРОБЛЕМИ МОБІЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Тарасов Віталій. Роль військових закладів вищої освіти у розвитку професійної мобільності майбутніх офіцерів	556

CONTENTS

SECTION I. PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION

Herman Viktoriia, Hromova Nataliia, Kyrylenko Nadia. Formation of digital competence of philology students during distance learning: application of the LMS MOODLE platform.....	3
Glushenko Inna, Davidenko Mykola. Effective formats for implementing innovative technologies in students' physical education....	13
Dieniezhnikov Serhii, Usmanov Malik, Melnykov Andrii. Technologies of management of rehabilitation injured military officers of the SBSU after the end of military actions	23
Kozlovskiy Yurii. Preparation of the future teacher to control the knowledge and skills of students in natural sciences based on the principles of individualization and differentiation	42
Rudina Maryna. Integrated Content of the Discipline "Rhetoric" in the System of Training of Masters of Philology.....	52
Yurchak Yurii. Training of future officers to combat the negative informational and psychological influence of the aggressor in the conditions of information warfare	64

SECTION II. PROBLEMS OF ART EDUCATION

Lobova Olga, Pushkar Larisa, Linyi Van. Choreographic competence and pedagogical conditions of its formation in pre-school education institutions	82
Rebrova Olena, Rebrova Hanna. Potential of empowerment pedagogy in the professional training of future musical art and choreography teachers	92
Fedorets Mykola, Wang Jiabin. Formation of teenagers' musical-aesthetic culture through opera music.....	105

SECTION III. PROBLEMS OF PEDAGOGY

Haleta Yaroslav. Research competence of the future teacher of history and social sciences: structural components.....	118
Genkal Svitlana. Concept maps as a means of forming holistic students' knowledge at biology lessons	125
Kondratiuk Svitlana. Ways of application of health care technologies in modern primary school.....	137
Mikheienko Olexandr, Bermudes Diana, Rudenko Anna. The role of preparatory exercises for familiarization with water in the initial swimming training of children of primary school age	147
Mishenina Tetiana, Kachailo Kseniia. Formation of mathematical	

competence of students of the basic school in the study of syntax (based on the modeling of subordinate phrases)	158
Pinchuk Alena, Skachedub Natalia. Implementation of the program "Strive to be healthy" for primary school children.....	171
Tsebriy Iryna, Moklyak Volodymyr. Folk Scenography as a Means of Personality Formation and Esthetic Education of Children in out-of-School Education Institutions.....	183

SECTION IV. PROBLEMS OF HISTORY OF EDUCATION

Verbetz Vladyslav, Balukh Mykola, Byhar Hanna. The problem of health care in education: historical aspect.....	193
Korzh-Usenko Larisa, Kozlova Olena, Sydorenko Olena. National universities in the contest of the development of informal continuous education	199
Semenikhina Olena, Udovychenko Olha, Udovychenko Ihor. Academic culture and its development in higher education institutions in retrospect and comparison	207
Sokil Lyudmila. Traditional and Innovative Methods in Folk Scenography of the end of the 20th – Beginning of the 21st Century	219
Terentieva Nataliia, Zlobina Olena. Historical features of military education of naval officers of the Armed Forces of Ukraine.....	232

SECTION V. PROBLEMS OF SPECIAL EDUCATION

Zolotaryova Tatyana. The use of the scientific didactic tales during study the topic "Molecular bases of heredity" at the genetics lessons for future special education	243

SECTION VI. PROBLEMS OF COMPARATIVE EDUCATION

Sbruieva Alina. Environmental sustainability as a priority of the EU education policy.....	261

SECTION VII. PROBLEMS OF MILITARY EDUCATION

Kuzmenko Vasyl. Organizational conditions for the training of cadets for the needs of the Navy of Ukraine	283

SECTION VIII. PROBLEMS OF VOCATIONAL EDUCATION

Kolomoets Tamila, Prozapas Zhanna. The main directions and methods of speech therapy work on the development of the vocabulary of a child with severe speech disorders.....	291
Makukh Dmytro. Pedagogical conditions for the formation of the professional identity of cadets of military institutions of higher education by means of an interdisciplinary approach	300

Marushko Larysa. Practical strategies for implementing the principles of differentiation and individualization of learning in the training of future teachers of natural sciences	312
Savchenko Larysa, Safian Karyna, Kulinka Yulia. The use of multimedia technologies as a means of developing the project culture of future vocational education teachers	324
Tkachenko Oleksandra. The Foreign Language Learning Process Transformation by Means of the Innovative Technologies.....	333
Yaroshenko Olga, Maksymchuk Larysa. The practical significance of the principles of differentiation and individualization in the formation of professional competence of future teachers of natural sciences	343

SECTION IX. PROBLEMS OF CHILDREN'S DEVELOPMENT

Bakhmat Nataliia. The project culture of the future educator as the basis for readiness for innovative activity in educational institutions	356
Oruzha Larysa, NOSOVA TETIANA. Development of children's creative potential using game technologies in vocal classes	371
Stechkevych Oleg, Kozlovskiy Pavlo-Vadym. Formation of basic competences of future operators of civil drones: integrative approach..	378
Stryzhakov Artem. Characterization of personality action in the process of its socialization.....	387
Shulha Yuliia. Involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine	398
Yachmenyk Maryna. Formation of infomedia literacy of students at the lessons of ukrainian literature in the 5th-6th classes of nush based on the integration of intersubject connections	410

SECTION X. PROBLEMS OF PHYSICAL CULTURE

Kurtova Halyna, Hryshko Yurii, Dmytro Smaliuha. Implementation of a creative approach to the organization of the sensory development of preschool children with special educational needs	420
Lazorenko Serhii, Chkhaylo Mykola, Kolomiets Andrii. Innovative approaches to solving the problems of functional training of boxers.....	428
Filonenko Oksana. Physical education of student youth of the USA.....	434

SECTION XI. PROBLEMS OF INTERNATIONALIZATION AND EUROPEAN INTEGRATION IN EDUCATION

Bakhmat Nataliia, Takirov Timur. Forming the professional culture of future restaurants in institutions of higher education: practical experience of abroad.....	443
Zhovnyh Olesya, Kylyvnyk Victoria. European integration of Elementary School: New Horizons of Modern Education	459

Snegirev Ihor. The influence of the development of science-intensive technologies on the economic sphere of being 466

Fastivets Anna, Khomenko Pavlo, Kolesnyk Olena. The application of modern information and communication technologies in the system of scientific research 478

SECTION XII. PROBLEMS OF INNOVATION IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

Lanova Larisa. Information and educational environment for the training of future teachers of technology 489

Lytvyn Inna, Zorochkina Tetiana, Baidiuk Natalia. Psychological and pedagogical technologies of inclusive education in primary school 496

Konokh Anatolii, Makovetska Nataliia, Konokh Andrii. Formation of physical culture of students of higher education institutions of Ukraine using us experience 506

Kurchatova Angelica. Ways of using the experience of the USA in training successful students in the national strategy for the development of higher education in Ukraine.....514

Pavlenko Oleh. Model of the management competence formation system of future officers of communication units 522

SECTION XIII. PROBLEMS OF CIVIC EDUCATION

Bakka Tamara. Formation of national identity of future teachers of social studies subjects by means of civic education.....532

Breslavska Hanna. Volunteer activities as a means of forming patriotic qualities of personality 541

Yakymenko Polina. Psychological and pedagogical foundations of the development of creative abilities of future primary school teachers....548

SECTION XIV. PROBLEMS OF MOBILITY OF HIGHER EDUCATION

APPLICANTS

Tarasov Vitalii. The role of military institutions of higher education in the development of professional mobility of future officers 556

Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології:
П 24 наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ
імені А. С. Макаренка, 2024. № 1-2 (135-136). 573 с.

ISSN 2312-5993

ISSN 2414-9799 (Online)

DOI журналу 10.24139/2312-5993

DOI номера 10.24139/2312-5993/2024.01-02

Key title: Pedagogični nauki: teoriâ, istoriâ, inovacijni tehnologiji

Abbreviated key title: Pedagog. nauki: teor. istor. innov. tehnol.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 15795 – 4267Р від 27.10.2009 р.

Комп'ютерне складання та верстання: *І. А. Чистякова*

Підписано до друку 26.02.2024.
Формат 60x84/16. Гарн. Calibri. Папір офсет. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 25,90 Обл. вид. арк. 25,11.
Тираж 100 пр. Зам. № 25.

Виготовлювач:
ФОП Цьома С.П., 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.
Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.